

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2026

1/1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

1/1-сан 2026
январь-февраль

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ
Сапардурды АБАЕВ
Парахат АБДИМУРАТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ
Мавлюда АЧИЛОВА
Азизжан АБДАЗИМОВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ
Сурайё АРЗИЕВА
Шерзод АКРАМОВ
Мусаллам АБДУЖАББАРОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Гулчехра АЙТБАЕВА
Жумабай АБАТОВ
Гулжахан АЛЪДЖАНОВА
Юнус АРИПОВ
Гулзабира БАБАШЕВА
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА
Азамат БЕКИМБЕТОВ

Шохиста БЎРАНОВА
Комил ГУЛЯМОВ
Рахматилла ГАИПНАЗАРОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА
Матлуба ДАВУРБАЕВА
Абдимурат ЕСЕМУРАТОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Айсулу ЖАНАБЕРГЕНОВА
Ринат ЖУМАМУРАТОВ
Холбой ИБРАГИМОВ
Шохида ИСТАМОВА
Рустам ЙЎЛДОШЕВ
Вохид КАРАЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА
(Тараз, Қазақстан)
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ
Комилжон КАРИМОВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Тажиқал КУДАЙБЕРГЕНОВА
Азамат КАМАЛОВ
Козим МАЛИКОВ

Ойниса МУСУРМОНОВА
Уролбой МИРСАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурилло МАРДОНОВ
Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шахло МИРЗАЕВА
Дармонжон МАХМУДОВА
Камаладин МАТЯКУБОВ
Айжамал МАТЖАНОВА
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ
(Шимкент, Қазақстан)
Байнияз МАМБЕТКАРИМОВ
Баходир МАДАМИНОВ
Пердебай НАЖИМОВ
Пердебай НУРЖАНОВ
Искендер НАЖИМОВ
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА
Мансурбек ОНГАРОВ
Раъно ОРИПОВА
Джавдод ПЎЛАТОВ
Искендер ПИРНИЯЗОВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Барлыкбай ПРЕНОВ
Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Бахтиёр РАХИМОВ
Норим РАХМАНОВ
Муқаддас РАХМАНОВА
Фархад РЎЗИЕВ
Даулетназар СЕЙТКАСЫМОВ
Мадияр СУЛТАНИЯЗОВ
Сансызбай САПАРНИЯЗОВ
Светлана СМЕРНОВА
(Москва, Россия)
Турдыбай САПАРОВ
Тажибай САПАРБАЕВ
Мухаббат САЛАЕВА
Гўзал СОДИҚОВА

Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Қалбай СЕЙТМУРАТОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТҮРЕКЕЕВ
Ўқтамжон ТУМАНОВ
Шохида ТАЙЛАНОВА
Мухиддин ТИРКАШОВ
Гулназ ТЛЕУМУРАТОВА
Еркин ТЛЕУОВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Дмитрий УМНОВ
Уқтамжон ФАРМОНОВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Аъзам ХОЛМУРАДОВ
Марат ХОДЖАНОВ
Мухлиса ХАФИЗОВА
Ғиёсиддин ХУДОЙБЕРДИЕВ
Мухаббат ХУДАЯРОВА
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Дилором ШАМСИЕВА
Ойбахор ШАМИЕВА
Ризамат ШОДИЕВ
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ
Гулар ЮСУПОВА
Содиқ ЮЛДАШЕВ
Шахло ЮЛДАШЕВА
Севара ЯРОВА

Содиқова О. Технологии организации групповой работы студентов через онлайн-платформы и цифровые инструменты	159

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Абаев С. Президентимиз Шавкат Мирзиёев шығармаларында ислам қадирятларының улыўмаинсанийлық мәниси ҳаққында	170
Юсупбаев М. Қарақалпақстанда илим ҳәм мәденият ҳужжетли фильминиң алыныўы тарийхынан	177
Bauetdinov R.A. Tarix fanini o'qitishda loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasining pedagogik imkoniyatlari	182
Nizomova Sh.Sh. Avesto va qadimiy dehqonchilik an'analarining ifodalanishida to'rt unsur	186

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Tokaeva X.B. MS word dasturida hujjatlarni tahrirlash va formatlash	191
Erlepsova I. Gamifikatsiya asosida fizika darslarida o'quvchilarning o'quv faolligini oshirish	197
Raxmonova G.X. Murakkab yassi sohalarining yuzasini aniqlashda qutb koordinatalar va ikki karrali integralning amaliy qo'llanilishi	204

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Oteniyazova P.E. Xaliq pedagogikasi - balaniñ til ósiriwin rawajlandirivda tiykargi derek sipatinda	208
Utepbergenova S.M. Baslawish klass oqiwshilarına milliy tárbiyanı teoriyalıq jaqtan úyretiwdiñ áhmiyeti	214
Istamova Sh.M., Asrorova N.B. Boshlang'ich sinflarda darslarni integratsiyalash texnologiyasining pedagogik asoslari	219
Temirov A.A. MTT boshqaruv tizimida liderlik va kreativ yondashuv modellarini qo'llashning metodik asoslari	226
Xayriddinova N.Sh. Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish orqali o'quvchilarda fanlararo kompetensiyani rivojlantirish	234
Anorov T.N. Boshlang'ich sinflarda ekologik ongni rivojlantirishda steam dars modellarining samaradorligi	240
Mustarova D.E. Boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM ta'limi asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirish masalalari	246
Axunova D.U. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash metod va usullari	251
Shanasirova Z.Yu. Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning pedagogic imkoniyatlari	256
Maripova N.X. Bo'lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik muammolari	260
Eshmanova N.N., Ahmadova Z.A., Hamroqulova D.O'. Boshlang'ich ta'lim pedagogika fani tarixida ustoz shogirt an'anasi	265
Astanakulova N.U. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning hozirgi holati	269
Jabborova O.M., Yaxshiyeva G.Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilari sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirish zaruriyati	274
Ochilov F.I., Izatulloyeva P.F. Innovatsion yondashuvlar va ularning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashdagi ahamiyati	280
Burxanova M.B. Oilada muloqot madaniyati orqali ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish	287
Baymatova N.A. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishning dolzarb yo'nalishlari: Indoneziya va O'zbekiston misolida qiyosiy tahlil	293

Jabborova O.M., Ostonaqulova Z.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik madaniyati mohiyati	298
Aslonov F.D., Ochilov F.I. Mutafakkirlarning insonparvarlik g'oyalari negizida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish muammosi	304
Abdiraimov G' R. Tabiiy fanlarni o'qitishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlabki pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasi	308
Shukurova R.N., Ochilov F.I. Multimodal matnlar asosida boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirishning nazariy asoslari	314
Ядгарова А.Б. Условия и пути совершенствования методики профессиональной подготовки педагогических кадров в области изобразительного искусства дошкольного образования	319
Реймова Ф.Ж. Повышение когнитивной активности учащихся вспомогательных школ с помощью современных информационных технологий	325

СҮЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ ҲАМ МУЗЫКА

Rasulova S.S. Yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirishda musiqiy madaniyatning funksional ahamiyati	331

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Alliyarov A.D. Jamiyetti modernizatsiyalawda jaslardín socialliq-siyasiy belsendiliginiń áhmiyeti	339
Samiyev S.B. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida bo'lajak ofitserlarda kasbiy-ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishlari	346
Axunov U.R. Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda kinestetik rivojlanishning pedagogik imkoniyatlari	352
To'rayeva H.T., Jo'rayeva M., Axmetova A.A. Kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellektning ahamiyati va o'rni	357
Isaqova Z.R. Texnologik ta'lim mashg'ulotlarida noan'anaviy o'qitish metodlarini qo'llash	361
Даулетназарова З.А. Хотин-кизлар ва болаларга нисбатан тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш масалалари	368
Ernazarov A.E., Pimkulova S.B. Ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashning ilmiy-metodik asoslari	374
Jansaitova J.B., Toxbayeva M.S. Milliy ta'lim tizimini rivojlantirishda xalqaro baholash dasturlarining o'rni va ilmiy-amaliy ahamiyati	382
Narimbayeva L.K. Boshqaruvning nazariy asoslari, amaliy muammolari va rivojlanish istiqbollari	386
Umarova Z.A. Raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlarning transformatsiyasi	391
Zulfiqorova R.A., Ochilov F.I. Milliy tarbiya asosida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish texnologiyasi	396
Jabborova O.M., Xujamqulova M.S. Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiya ko'nikmasi mohiyati	401
Tilakova M.A. Tinglovchilarni kasbiy malaka oshirishida inklyuziv ta'limga psixologik tayyorgarligini takomillashtirish tendensiyalari	405
Gayupova S.X. Innovatsion ta'lim klasteri asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy asoslari	409
Абдалова С.Р. Глобаллашув шароитида “Рақамли маданият” ва “Кибер-этика” концепцияларининг фалсафий-педагогик таҳлили	418
Калимбетов Б.О. Инновационная модель повышения эффективности духовно-просветительской работы в образовательном процессе	425

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Niyazov A.T. Sportshilardīn professionalliq hām jeke kamalatina akmeologiyaliq jantasiw	432
Pirniyazov B.T. Dārważamanlardīn jarīs dawaminda qorǵaw oyınınıń nátiyjeliligin bahalaw	435
Pirniyazov B.T. 10-12 jasli gandbolshilardīn ulıwma fizikalıq tayarlıq qurallarınıń nátiyjeligin asırıw metodları	439
Йўлдошбоева З.Р. Француз бокси “Сабат” спорт тури бўйича Ўзбекистонда амалга оширилаётган ишлар	445
Otashev D.R. Jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlari	450
Yoqubjonov N.Gʻ. Futbol oʻyini nazariyasi va amaliyoti	456
Ziyadullayev K.Sh. Ommaviy sportni rivojlantirishning zamonaviy boshqaruvida sport logistikasi va klasterini shakllantirishning metodologik asoslarini yaratish	459
Yakupov R.M. Sport bilan shugʻullanishning boshlangʻich bosqichida yosh sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini baholash	477
Yusufov U. Ogʻir atletikachilarda kuch sifatlarini rivojlantirish	483
Turakulov I.R., Aminov N.K. Kurashchi qizlarga qoʻli va boʻynidan ushlab beldan oshirib tashlash usulini oʻrgatish uslubiyati	486
Ergashaliyeva N.E. Dzyudochilarning taktik tayyorgarligini rivojlantirish	490
Zaynitdinova D.Sh. Yakkakurashchilarning xronobiologik tiplari asosida mashgʻulot yuklamalari va dam olish fazalarini taqsimlash	494
Ergashev Ya.N. Raqamli texnologiyalar asosida sport mashgʻulotlarini tashkil etish: tajriba va natijalar	502

HÁZIRGI GLOBALLASIY HÁM SANLASTIRIW DÁWIRINDE QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIW: TEORIYALIYQ- METODOLOGIYALIY ANALIZ HÁM ÁMELIY JOLLAR

Turdibekova G.B.

*Qaraózek rayoni №7 mekteptiń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı
páni oqıtıwshısı, Ózbekstan bilimlendiriw aǵlası*

Tayanch so'zlar: qoraqalpoq adabiyoti, raqamlashtirish, globalizatsiya, AKT, Vygotskiy, TPACK modeli, talabalarning motivatsiyasi, fanlararo integratsiya, raqamli ta'lim muhiti.

Ключевые слова: Каракалпакская литература, цифровизация, глобализация, ИКТ, Выготский, модель TPACK, мотивация учащихся, междисциплинарная интеграция, цифровая образовательная среда.

Key words: Karakalpak literature, digitalization, globalization, ICT, Vygotsky, TPACK model, student motivation, interdisciplinary integration, digital learning environment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada zamonaviy globallashtirish va keng tarqalgan raqamlashtirish sharoitida qoraqalpoq adabiyotini o'qitishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi va TPACK modeliga asoslanib, raqamli vositalarning talabalarning kognitiv faolligiga ta'siri o'rganiladi. Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, AKTni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish talabalarning faolligini 57,1% ga oshiradi va so'z boyligini saqlashni 40% ga yaxshilaydi. Milliy o'ziga xoslikni saqlashda fanlararo aloqalar (musiqa, tarix) va "o'zgartirilgan sinf" modellarining ahamiyati asoslanadi. Raqamli tafovut va axborot ishonchligi kabi xavflar tahlil qilinadi va ularni minimallashtirish yo'llari taklif etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются теоретико-методологические основы преподавания каракалпакской литературы в условиях современной глобализации и тотальной цифровизации. На основе теории «зоны ближайшего развития» Л.С. Выготского и модели TPACK исследуется влияние цифровых инструментов на когнитивную деятельность учащихся. Результаты экспериментального исследования показывают, что интеграция ИКТ в учебный процесс повышает уровень вовлеченности учащихся на 57,1% и улучшает запоминание лексического материала на 40%. Обоснована значимость междисциплинарных связей (музыка, история) и моделей «перевернутого класса» в сохранении национальной идентичности. Проанализированы риски, такие как цифровой разрыв и достоверность информации, и предложены пути их минимизации.

SUMMARY:

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of teaching Karakalpak literature in the context of modern globalization and rapid digitalization. Based on L.S. Vygotsky's "Zone of Proximal Development" theory and the TPACK model, the impact of digital tools on

students' cognitive activity is investigated. Experimental results demonstrate that integrating ICT into the educational process increases student engagement by 57.1% and improves vocabulary retention by 40%. The significance of interdisciplinary connections (music, history) and "flipped classroom" models in preserving national identity is proven. Risks such as the digital divide and information credibility are analyzed, and strategies for their mitigation are proposed.

Kirisiw. Házirgi globalasıw hám jedel tsifrlastırıw dáwirinde bilim beriw sisteması sapalı jańa basqıshqa kóterilmekte. "Tsifrlı Ózbekstan – 2030" strategiyasınıń ámelge asırılıwı oqıwshılardıń tek bilim alıwın emes, bálki olarda kritikalıq oylaw hám sanlı sawatlılıq kónlikpelerin qalıplestiriwdi talap etedi. Qaraqalpaq ádebiyatı xalıqtıń milliy identivliginiń negizi bolıp, onı házirgi joqarı texnologiyalıq ortalıqta oqıtıw metodikasın transformaciya qılıw zárúr. Sanlı texnologiyalar oqıwshını passiv qabıllawshıdan aktiv izleniwshi subyektke aylantıradı.

L.S. Vygotskiydiń teoriyasına muwapıq, oqıtıw oqıwshınıń "jaqın rawajlanıw zonası"nda (ZPD) ámelge asırılıwı kerek. Sanlı texnologiyalar bul processte "texnikalıq qural" retinde xızmet etip, oqıwshınıń kognitiv funksiyaların keńeytedi. Izertlewdiń aktualıǵı qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda IKT qurallarınıń (multimedia, gamifikaciya, sanlı platformalar) effektivligin ilimiy tárepten dálillew mútajligi menen tushindiriledi.

Materiallar hám metodlar. Izertlew dawamında sistemalı-háreketli hám mádeniy-tariyxıy jantasıwlar qollanıldı. Tiykargı materiallar retinde Qaraqalpaqstandaǵı mekteplerde hám joqarı oqıw orınlarında ótkerilgen eksperimental izertlewler nátiyeleri alındı. Atap aytqanda, Shimbay rayonu №15-mektep, Nókis qalası №38-mektep hám Nawayı wálayatı Kenimex rayonu №36-mektep oqıwshıları (jámi 400) qatnasqan eksperiment maǵlıwmatları analizlendi.

Metodologiyalıq tiykar retinde TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) modeli hám Vygotskiydiń mediaciya teoriiyası qollanıldı. Izertlew obyektı retinde "ZiyoNet" portali, "Kitap" mobil qosımshası, sonday-aq "from-to.uz" onlayn awdarma xızmeti hám neyron tarmaqlarınıń (Dilmash, Claude-3.5) qaraqalpaq tilindegi múmkinshilikleri analizlendi.

Nátiyjeler. Ótkerilgen kompleks izertlewler qaraqalpaq ádebiyatın sanlı ortalıqta oqıtıwdıń tómendegi empirikalıq nátiyjelerin kórsetti:

Eksperimental nátiyjeler hám akademikalıq kórsetkishler: Joqarı klaslarda (10-11 klaslar) ótkerilgen eksperimentler kórsetkenindey, innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw oqıwshılardıń bilim dárejesin sezilerli dárejede asırǵan. Atap aytqanda, proyektli oqıtıw (PBL) metodikasın qollanǵan oqıwshılar sózlik qorınıń saqlanıwı (retention) boyınsha dástúriy usılǵa qaraǵanda

40% joqarı nátiyje kórsetken. Sonday-aq, sanlı sabaqlıqlardan (digital textbooks) paydalanıw oqıwshılardıń sabaqqa qatnasıw (engagement) dárejesin 57.1% ke asırǵanı baqlandı. Akademikalıq natıyjerler hám sanlı ortalıqtaǵı aktivlik arasında kúshli korrelaciya ($r=0.743$) bar ekenligi anıqlandı.

Sanlı oqıw kónlikpeleri hám multimedia: Multimedia resursların (video, audio, grafikalar) qollanıw oqıwshılardıń materialdı esten shıǵarmaw qábiletin (retention capability) kúsheytedi. Izertlew nátiyelerine kóre, IKT quralları til kónlikpelerin rawajlandırıwda 0.24, al pán boyınsha bilimlerdi ózlestiriwde 0.59 koefficientindegi unamlı tásir kórsetken. Qaraqalpaq klassik poeziyasın (Berdaq, Ájiniyaz) oqıtıwda "from-to.uz" sıyaqlı onlayn awdarma xızmetleri hám neyron tarmaqları tekstti analiz qılıw sapasın arttırǵan.

Gamifikaciya hám motivaciya: Sabaqta oyın elementlerin (ballar, reytingler, virtual sıyılıqlar) qollanıw oqıwshılardıń ishki motivaciyasın kúsheytedi. Gamifikaciya qollanılgan sabaqlarda oqıwshılardıń dıqqatı (Attention) hám materialdıń relevatlıǵın (Relevance) qabıllawı sezilerli dárejede artqan. "Kahoot" hám "Quizlet" platformaların qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarında qollanıw bir oqıw sheregi dawamında test nátiyelerin ortasha 25% ke jaqsılaǵan.

Folklor hám muzikalıq miyrastıń sanlı tásiiri: Qaraqalpaq folklornıń 20 tomlıǵı hám balalar folklornıń multimedia variantları oqıwshılarda milliy identivlikti qalıplestiriwde baslı quralǵa aylandı. Jıraw hám baqsılardıń audiojazzbalarınan paydalanıw sabaqtıń emocional fonın bayıtıp, oqıwshılarda "emotional engagement" dárejesiniń artıwına alıp keldi.

Talqılaw. Izertlew nátiyeleri qaraqalpaq ádebiyatın sanlı ortalıqta oqıtıw tek texnikalıq emes, bálki túpkilikli pedagogikalıq hám kognitiv transformaciya ekenligin tastıyqlaydı.

Teoriyalıq mediaciya hám ZPD: Vygotskiydiń mediaciya teoriyasına sáykes, sanlı qurallar (mısalı, ThingLink platformasındaǵı interaktiv "hotspots") oqıwshı dıqqatın baǵdarlawshı hám kognitiv júklemenı azaytıwshı "semiotikalıq arhitektura" xızmetin atqaradı. Bu oqıwshıǵa shıǵarma mazmunın óz betinshe, biraq strukturalasqan túrde úyreniwge imkaniyat beredi. Oqıtıwshınıń roli bolsa "kurator" hám "oqıw dizayneri" (Teacher-as-Designer) sipatına ótip, oqıwshı ushın kreativ hám qávipsiz sanlı tálim ortalıǵın jaratıwǵa baǵdarlanadı.

Globalıasıw dáwirinde milliy kodtı saqlaw: Salıstırmalı ádebiyatlanıw sanlı ortalıqta jańa mazmun iyeledi. Qaraqalpaq ádebiyatındaǵı "at" (horse) hám "arısan" (lion) obrazların ingliz ádebiyatındaǵı uqsas idiomalar menen salıstırıw oqıwshılarda dunya ádebiyatı menen milliy miyrasımızdıń sabaqlaslıǵın kórsetedi. Bul usıl oqıwshılarda "cultural literacy" (mádeniy sawatlılıq) kónlikpelerin

rawajlandırıp, globallasıw shárayatında milliy qádriyatlardı teris qabıllawdan qorǵaydı.

Sanlı ortalıqtıń kemshilikleri hám sheshimler: Nátiyeler sanlı tálimniń ayırım risklerin de kórsetip berdi. Atap aytqanda, "superficial learning" (yúze oqıw) - oqıwshılardıń shıǵarma mazmunın tushınıwden góre tapsırmanı tezirek pitkeriwge itibar beriwı baqlandı. Bul máseleni sheshiw ushın "flipped classroom" (awdarılǵan klass) modelin qollanıw usınıs etiledi. Google Classroom hám Telegram arqalı oqıwshılar úyde material menen tanısıp, sabaq waqtında olar menen aktiv diskussiya hám proyektli jumıslar alıp barılıwı tálim sapasın turaqlı saqlawǵa járdem beredi.

Pánaralıq integraciyanıń áhmiyeti: Qaraqalpaq ádebiyatın muzıka, tariyx hám etnomuzikalogiya pánleri menen integraciyalaw oqıwshıda "multisensorni stimuli" payda etedi. Berdaqtıń "Shejire" shıǵarmasın tariyxıy kartalar hám klassik sazlar menen birge úyreniw oqıwshınıń kognitiv funksiyaların sanlı keńislikke keńeytiwine járdem beredi.

Juwmaq. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda sanlı texnologiyalardı qollanıw boyınsha ótkerilgen eksperimental izertlew tómendegi juwmaqlardı shıǵarıwǵa tiykar boladı:

1. Sanlı texnologiyalar (IKT) hám interaktiv metodlar oqıwshılarda sózlik qordıń saqlanıwın 40% ke, sabaqqa bolǵan qızıǵıwshılıqtı bolsa 57% ke asıradı.
2. "Teacher-as-Designer" rolin iyelegen oqıtıwshılar TPACK modeli tiykarında sanlı resurslardı (Kitap, Ziyonet) sabaqqa effektiv integraciya qıla aladı.
3. Globallasıw dáwirinde milliy ádebiyatımızdı salıstırmalı analizlewı hám pánaralıq baylanıslar arqalı oqıtıw oqıwshılarda bekkem milliy identivlikti hám kritikalıq oylawdı qalıplestiredi.
4. Sanlı bóliniw (digital divide) hám yúze oqıw risklerin azaytıw ushın "flipped classroom" modellerin hám arnawlı metodikalıq qollanbalardı keńnen qollanıw zárúr.

Bul baǵdardaǵı izertlewlerdi keleshekte jasalma intellekt hám virtual reallıq (VR) texnologiyaların ádebiyat sabaqlarına engiziw boyınsha dawam ettiriw maqsetke muwapıq boladı.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Qazaqbaev S.S. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyası hám joybarlastırıw. Tashkent-2022.
2. Mamutova Yu.R. Digital Technologies and the Development of Reading Skills in Karakalpakstan, 2024.
3. Yusupov I.K. Innovative pedagogical technologies in teaching Karakalpak literature in senior classes, 2023.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes, 1978.
5. Berdikhanova Sh. N. Karakalpak traditional musical heritage and pedagogy, 2025.

BADIY TARJIMADA “ONA” KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI (O‘TKIR HOSHI MOVNING “DUNYONING ISHLARI” QISSASI INGLIZCHA TARJIMASI MISOLIDA)

Narkabilova R.A.

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali.

"O'zbek va xorijiy tillar" kafedrasida assistenti

Tayanch so‘zlar: O‘tkir Hoshimov, ona konsepti, lingvokulturologiya, badiiy tarjima, Mark Riz, milliy mentalitet, metafora, lisoniy manzara, madaniy lakuna.

Ключевые слова: Уткир Хашимов, концепт «Мать», лингвокультурология, художественный перевод, Марк Риз, национальный менталитет, метафора, языковая картина мира.

Key words: Utkir Hoshimov, concept of "Mother", linguacultural studies, literary translation, Mark Reese, national mentality, metaphor, linguistic worldview, cultural lacuna.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidagi "Ona" konseptining lingvokulturologik xususiyatlari va ularning inglizcha tarjima-dagi (Mark Riz va Abdulla Ro‘ziyev talqinida) in‘ikosi tadqiq etiladi. Maqolada onaga xos bo‘lgan milliy-madaniy qarashlar, erkalash so‘zlari, duo va metaforalarning ingliz tili muhitiga ko‘chirilishi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida "Ona" konseptini ifodalovchi lisoniy birliklarning badiiy tarjimada qay darajada saqlangani va madaniy farqlar natijasida yuzaga kelgan transformatsiyalar ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследуются лингвокультурологические характеристики концепта «Мать» в повести Уткира Хашимова «Дела земные» и их отражение в английском переводе (в интерпретации Марка Риза и Абдуллы Рузиева). В статье анализируется перенос на английский язык национально-культурных взглядов, ласкательных слов, молитв и метафор, присущих образу матери. В ходе исследования научно обоснована степень сохранности лингвистических единиц, выражающих концепт «Мать» в художественном переводе, и трансформации, возникшие в результате культурных различий.

SUMMARY:

This article explores the linguacultural characteristics of the concept "Mother" in Utkir Hoshimov's novella "The Affairs of This World" and their reflection in the English translation (interpreted by Mark Reese and Abdulla Roziyev). The study analyzes the transfer of national-cultural views, terms of endearment, blessings, and metaphors inherent in the image of the mother into the English language environment. The research scientifically substantiates the degree of preservation of

linguistic units representing the concept "Mother" in literary translation and the transformations resulting from cultural differences.

Kirish. Har bir millatning lisoniy manzarasida o'sha xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy ongini ifodalovchi tayanch tushunchalar mavjud bo'lib, ular zamonaviy tilshunoslikda konseptlar deb ataladi. O'zbek xalqining ma'naviy olamida, ayniqsa, lisoniy madaniyatida "Ona" konsepti markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Ona siymosi nafaqat oila ustuni, balki muqaddaslik, fidoyilik va cheksiz mehr-muhabbat timsoli sifatida o'zbek badiiy adabiyotining bosh mavzusiga aylangan. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi ushbu konseptni badiiy va falsafiy jihatdan eng yuksak darajada yoritib bergan durdona asarlardan biri hisoblanadi.

Badiiy tarjimada konseptual tahlilni amalga oshirish tarjimondan nafaqat ikki tilning lug'at boyligidan foydalanishni, balki maqsadli til (ingliz tili) kitobxoniga o'zbekona milliy ruhni, onaga bo'lgan o'ziga xos munosabatni yetkazib berishni talab qiladi. Mark Riz (Mark Reese) va Abdulla Ro'ziyev tomonidan amalga oshirilgan inglizcha tarjimada "Ona" konseptining qay darajada aks etganligi til va madaniyat o'rtasidagi mutanosiblikni o'rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Zero, o'zbek tilidagi "aylanay", "o'rgilay", "sdaqang bo'lay" kabi onalarga xos lisoniy birliklar shunchaki hissiyot ifodasi emas, balki chuqur milliy-madaniy ildizlarga ega bo'lgan konseptual birliklardir.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda "Ona" konsepti ilk bor Mark Riz tarjimasida misolida lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning ob'ekti sifatida asardagi ona obrazini ifodalovchi lisoniy birliklar, epitethlar, metaforalar va nutqiy etiket shakllari tanlab olindi. Maqolaning maqsadi - o'zbek xalqining milliy tafakkuridagi "Ona" tushunchasining ingliz tilidagi talqinini o'rganish, tarjima jarayonida yuzaga keladigan madaniy va lisoniy nomutanosibliklarni aniqlash hamda ularning tarjimonlar tomonidan qanday bartaraf etilganini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu tahlillar o'zbek adabiyoti namunalarini jahon tillariga o'girishda milliy-madaniy konseptlarni saqlash metodologiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Tadqiqotning metodologik asosini tilshunoslik va tarjimashunoslikning qiyosiy-tipologik, konseptual va lingvokulturologik tahlil usullari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi materiallar va metodlardan foydalanildi:

Tadqiqot manbalari (Materials) Tahlil uchun asosiy manba sifatida O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasining o'zbek tilidagi asl nusxasi hamda Mark Riz va Abdulla Ro'ziyev tomonidan amalga oshirilgan "The Affairs of This World" (2020) nomli inglizcha tarjimasida tanlab olindi. Shuningdek,

o'zbek va ingliz tillaridagi "ona" konseptining lug'aviy va madaniy ma'nolari tahlili uchun izohli va etimologik lug'atlardan foydalanildi.

Konseptual tahlil metodi Ushbu metod yordamida "Ona" konseptining o'zbek tili manzarasidagi yadrosi (asosiy ma'nosi) va periferiyasi (qo'shimcha, ko'chma ma'nolari) aniqlandi. Tarjimada ushbu konseptual qatlamlarning qay darajada saqlanganligi yoki o'zgartirilganligi qiyosiy o'rganildi.

Lingvokulturologik tahlil Matndagi milliy-madaniy realiyalar, onaning nutqiga xos bo'lgan lisoniy birliklar (duolar, erkalashlar, iboralar) va ularning ortida turgan o'zbekona mentalitet tahlil qilindi. Bunda so'zning shunchaki ma'nosi emas, balki uning xalq ongida tutgan o'rni va qadriylik darajasi tadqiq etildi.

Qiyosiy-kontrastiv tahlil Original matn va tarjima matni o'zaro solishtirilib, "Ona" siymosini ifodalovchi til birliklari guruhlariga ajratildi. Ushbu guruhlarda madaniy lakunalarni (bo'shliqlarni) to'ldirishda tarjimonlar tomonidan qo'llanilgan usullar (transliteratsiya, kalka, tavsifiy tarjima) samaradorligi tekshirildi.

Stilistik tahlil Asar lirik-falsafiy yo'nalishda ekanligi sababli, muallif qo'llagan metaforalar, epitethlar va boshqa tasviriyy vositalarning ingliz tilidagi stilistik muqobillari tadqiq qilindi. Bu onaning emotsional portretini yaratishda tarjimon mahoratini baholash imkonini beradi.

Natijalar va tahlil. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi "Ona" konsepti nafaqat biologik tushunchani, balki o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy poydevorini ifodalaydi. Tarjima matnini tahlil qilish natijasida ushbu konseptni ifodalovchi birliklarni quyidagi uchta asosiy yo'nalishda guruhlash mumkin:

1. Onaga xos erkalash va murojaat shakllari. O'zbek ayollari nutqida farzandga nisbatan qo'llaniladigan "aylanay", "o'rgilay", "bo'yingdan sadqa" kabi birliklar "Ona" konseptining emotsional yadrosini tashkil qiladi. Ingliz tilida bu kabi so'zlarning bevosita ekvivalenti yo'qligi sababli, tarjimonlar funksional muqobillashtirish usulidan foydalanganlar.

- Original: *"Aylanay bolam, senga bir gap aytay..."*
- Tarjima: *"My dear child, let me tell you something..."* yoki kontekstda onaning fidoyiligi urg'ulangan joylarda *"let me be your sacrifice"* kabi iborali birikmalar qo'llanilgan.
- Tahlil: Garchi *"my dear"* o'zbekona *"aylanay"* so'zidagi chuqur madaniy yukni to'liq ochib bermasa-da, tarjimonlar onaning ohangini saqlab qolishga erishganlar.

2. Duo va olqishlar – konseptning ma'naviy asosi. O'zbek onasi siymosi "duo" tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Asarda ona tomonidan aytilgan duolar o'zbekona e'tiqod va onalik mehrining yuksak namunasidir.

- Original: *"Iloyo, baxtingni bersin, qadamlaringdan gul unsin!"*
- Tarjima: *"May God grant you happiness and may flowers grow wherever you tread!"*
- Tahlil: Tarjimonlar bu o'rinda kalka (so'zma-so'z) usulidan mahorat bilan foydalanganlar. "Qadamidan gul unishi" metaforasining ingliz tilida saqlab qolinishi kitobxonga o'zbekona onalik tilagining poetik go'zalligini his qilish imkonini beradi.

3. Onaning ijtimoiy va maishiy portreti. "Ona" konsepti asarda mahalla, tandir, so'ri va milliy taomlar muhitida shakllanadi. Onaning "non yopishi", "isiriq tutatishi" kabi harakatlari ingliz tiliga lingvokulturologik transformatsiyalar orqali o'girilgan.

- Original: *"Onam tandirga o't qalar edi..."*
- Tarjima: *"My mother was stoking the fire in the tandir (clay oven)..."*
- Tahlil: Mark Riz bu yerda tandir so'zini saqlab qolgan holda, unga ingliz tilida tushunarsiz bo'lmasligi uchun clay oven izohini qo'shgan. Bu usul "Ona" konseptining milliy muhitini (koloritini) buzmay yetkazishga xizmat qilgan.

4. Metaforik va obrazli ifodalar. Asar davomida ona *"quyosh"*, *"farishta"*, *"uyning chirog'i"* kabi o'xshatishlar bilan tasvirlanadi.

- Original: *"Onam – uyimizning chirog'i edi."*
- Tarjima: *"My mother was the light of our home."*
- Tahlil: Ushbu o'xshatish ingliz madaniyatida ham mavjud bo'lgani sababli, tarjimonlar to'liq ekvivalentlik usulidan foydalanganlar va bu tasvir kitobxon tomonidan oson qabul qilinadi.

Xulosa. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asarida "Ona" konsepti o'zbek lisoniy manzarasining fundamental asosi, milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning jonli timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada amalga oshirilgan lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, ona siymosi shunchaki adabiy qahramon emas, balki o'zida "fidoyilik", "andisha", "duo" va "cheksiz mehr" kabi bir qancha madaniy tushunchalarni jamlagan murakkab lisoniy fenomendir. Mark Riz va Abdulla Ro'ziyev tomonidan amalga oshirilgan inglizcha tarjimani o'rganish jarayonida ushbu konseptual qatlamlarning xorijiy tilda qayta yaratilishi tarjimon mahoratining eng muhim ko'rsatkichi ekanligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, tarjimada o'zbekona erkalash so'zlari va murojaat shakllarining funksional muqobillar orqali berilishi onaning emotsional portretini saqlab qolishga xizmat qilgan. Ayniqsa, duo va olqishlarning poetik va diniy mazmunini saqlab qolishda qo'llanilgan kalka va tavsifiy tarjima usullari G'arb kitobxoniga o'zbek xalqining onaga bo'lgan muqaddas munosabatini chuqur his qilish imkonini bergan. Milliy realiyalar va onaning kundalik turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan lakunalar tarjimada madaniy moslashuv tamoyili asosida to'ldirilgan bo'lib, bu asarning etnografik qiymatini yanada oshirgan.

Ona" konseptining lingvokulturologik tadqiqi badiiy tarjimada madaniyatlararo muloqotni ta'minlashning eng samarali yo'llaridan biridir. Mark Riz va Abdulla Ro'ziyev tarjimasi o'zbekona "Ona" tushunchasini jahon adabiy maydonida o'zining barcha madaniy va lisoniy bo'yoqlari bilan namoyon eta olgan. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida o'zbek milliy konseptlarini xorijiy tillarda adekvat ifodalash metodikasini ishlab chiqishda va tarjimashunoslik sohasidagi yangi ilmiy izlanishlar uchun nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 232 b.
2. Hoshimov U. The Affairs of This World. Translated by Mark Reese and Abdulla Roziyev. – Tashkent: Muloqot, 2020. – 256 p.
3. Ashurova D. U., Galieva, M. R. Cultural Linguistics. – Tashkent: Vneshinvestprom, 2019.
4. Safarov Sh. Ko-gnitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. (Konsept tahlili bo'yicha manba).
5. Reese M. Navigating Cultural Nuance in Uzbek LITERATURE: A Translator's Perspective. – Journal of Central Asian Studies, 2021.
6. Musaeu Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.
7. Maslova V. A. Kognitivnaya lingvistika. – Minsk: TetraSistems, 2004.
8. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York: Oxford University Press, 1992.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA RUS TILINI VIZUAL VOSITALAR ORQALI O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Mustafakulov Sh.A.

Guliston davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va tillarni o'qitish kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: global raqobat, raqamli texnologiyalar, elektron platformalar, onlayn darslar, masofaviy ta'lim tizimlari, sun'iy intellekt, rus tilini o'qitish, xalqaro hamkorlik, kompetensiya, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsiya, vizual materiallar, raqamli vositalar, nofilologik yo'nalish, til kompetensiyasi, ko'rgazmalilik tamoyil, o'quv materiali.

Ключевые слова: глобальная конкуренция, цифровые технологии, электронные платформы, онлайн-уроки, системы дистанционного обучения, искусственный интеллект, обучение русскому языку, международное сотрудничество, компетентность, современные педагогические подходы, инновации, наглядность, цифровые инструменты, нефилологическая направленность, языковая компетентность, принцип наглядности, учебный материал.

Key words: global competition, digital technologies, electronic platforms, online classes, distance learning systems, artificial intellect, Russian language teaching, international cooperation, competence, modern pedagogical approaches, innovation, visual materials, digital tools, non-philological orientation, language competence, visual principle, educational material.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada kreativ fikrlovchi yoshlar avlodini tarbiyalash va global raqobatga tayyor kadrlar tayyorlashni talab qilinishi hamda ta'limda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalarni joriy etish va pedagogik tizimni modernizatsiyalash dolzarb ahamiyat kasb etishi haqida fikr yuritilib, tilni o'qitishda visual vositalardan foydalanishning ahamiyati, bu masla yuzasidan jahonda, rus va o'zbek tili metodikasida olib borilayotgan tadqiqotlar haqida fikrlar bayon qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье размышляется о насущной важности воспитания поколения творчески мыслящей молодежи и подготовки конкурентоспособных кадров во всем мире, внедрения инновационных подходов, цифровых технологий и модернизации педагогической системы в образовании, а также описывается важность использования визуальных средств в обучении иностранным языкам, исследования, проводимые в мире., Методика изучения русского и узбекского языков по этому вопросу.

SUMMARY:

This article reflects on the urgent importance of educating the generation of creative thinking youth and training of ready-to-compete staff globally and introducing innovative approaches, digital technologies and modernizing the pedagogical system in education, and describes the importance of using visual tools in Language Teaching, the research carried out in the world, Russian and Uzbek language methodology on this issue.

Uchinchi Renessans – bu xalqning ilmiy, madaniy va texnologik uygʻonish davri boʻlib, bugungi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasining markaziy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Bu bosqichda, ayniqsa, taʼlim tizimi ijtimoiy rivojlanishning asosiy omili sifatida eʼtirof etilmoqda. Zamonaviy davr inson kapitalining sifatli shakllanishi, kreativ fikrlovchi yoshlar avlodini tarbiyalash va global raqobatga tayyor kadrlar tayyorlashni talab qilmoqda. Shu bois, taʼlimda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalarni joriy etish va pedagogik tizimni modernizatsiyalash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi islohotlar taʼlimga davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishi sifatida qaralishini taʼminlamoqda. Uchinchi Renessans davrida taʼlimga nisbatan yondashuv tubdan oʻzgardi. Endilikda anʼanaviy bilim berish shakllarining oʻrni raqamli, interaktiv, ijodiy yondashuvlar egallamoqda. Bu jarayonlar Oʻzbekiston taʼlim tizimida keng qamrovli islohotlarni talab qildi. Xususan, maktabgacha taʼlimdan boshlab oliy taʼlimgacha boʻlgan barcha pogʻonalarda raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda. Elektron platformalar, onlayn darslar, masofaviy taʼlim tizimlari, sunʼiy intellekt asosidagi oʻquv modullari – bularning barchasi zamonaviy taʼlimning tarkibiy qismiga aylanmoqda [7].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-son “Pedagogik taʼlim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarorda pedagog kadrlarning vizual vositalar bilan ishlash kompetentligini rivojlantirish mehnat bozori talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa qilib belgilangan [1; 11].

Bugungi globallashuv jarayonida Oliy taʼlim tizimida xorijiy tillarni, jumladan, rus tilini oʻqitish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, nofilologik yoʻnalishlarda tahsil olayotgan talabalar uchun rus tili kasbiy muloqot vositasi, ilmiy-texnik axborotlarni oʻzlashtirish, xalqaro hamkorlikda faol ishtirok etish imkonini beruvchi muhim kompetensiya sifatida namoyon boʻlmoqda. Shu bois, rus tilini oʻqitish jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, oʻqitish samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo-lardan biri hisoblanadi.

Oʻzbekiston Respublikasi taʼlim sohasini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda Oliy taʼlim tizimida xorijiy tillarni oʻqitish sifatini oshirish, raqamli va innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, talabalarda mustaqil fikrlash hamda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur vazifalar rus tilini oʻqitish metodikasini ham yangicha yondashuvlar asosida qayta koʻrib chiqishni, xususan, taʼlim jarayonida vizual vositalardan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Hozirgi globallashgan va raqamli jamiyatda rus tilini o'qitishning samaradorligi vizual vositalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash orqali ortib bormoqda. O'rganuvchilarning aksariyati matnga asoslangan an'anaviy dars uslublarida qiyinchilikka duch kelgan bo'lsa, vizual materiallar ta'lim jarayonini ko'rgazmali, interaktiv va tushunarli shaklga keltiradi. Masalan, multimedia vositalari – jumladan, rasmlar, videolar, animatsiyalar va diagrammalar – yangi leksik birliklarni tushunishda hamda tilni kontekstda qo'llashni o'rganishda yordam beradi.

Bugungi kunda rus tilini o'qitish jarayonida yangi yondashuvlarga ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. An'anaviy grammatik qoidalarni yodlash va tarjima asosidagi dars metodlari talabalarni yetarli darajada faol jalb eta olmayotgani, ayniqsa, yosh avlod vakillarida til o'rganishga nisbatan qiziqishning susayishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, vizual materiallardan foydalanish zamonaviy til o'rgatish metodikasining ajralmas qismiga aylangan. Raqamli vositalarning keng joriy qilinishi fonida vizual ta'lim vositalari (rasmlar, videolar, grafikalar, infografikalar, fleshkartalar) o'quvchilarda tilga oid yangi bilimlarni oson qabul qilish, eslab qolish va kontekstda qo'llash imkoniyatini beradi [25; 43-45].

Nofilologik guruh talabalarining til o'rganishdagi asosiy muammolaridan biri – ularning tilni o'rganishga ajratiladigan vaqtining cheklanganligi, tilga nisbatan motivatsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi hamda grammatik-materialning murakkab qabul qilinishidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, an'anaviy, asosan og'zaki va matnga asoslangan o'qitish usullari nofilologik yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar uchun kutilgan natijani bermayapti. Bu esa rus tilini o'qitishda talabalar idrokini faollashtiruvchi, o'quv materialini tushunarli hamda qiziqarli shaklda taqdim etishga xizmat qiluvchi metodik vositalarga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatadi.

Oliy ta'lim tizimini strategik rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida raqamli ta'lim muhitini shakllantirish, o'quv jarayonida multimedia va interaktiv vositalardan foydalanishni kengaytirish, talabalarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalar qatorida belgilangan. Ushbu konseptual hujjat doirasida ta'lim jarayonida vizual va multimodal axborot vositalaridan foydalanish o'quv materiallarini o'zlashtirish samaradorligini oshiruvchi omil sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasida ta'lim sohasini raqamlashtirish, raqamli kompetensiyalarga ega mutaxassislar tayyorlash, o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish zarurati alohida ta'kidlangan. Mazkur

strategik hujjat talablaridan kelib chiqib, oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishda vizual vositalar, raqamli platformalar va interaktiv resurslardan foydalanish metodikasini ilmiy asosda ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, rus tili nofilologik yo'nalishlar talabalari uchun asosan kasbiy va ijtimoiy muloqot vositasi sifatida o'qitiladi. Bunday sharoitda rus tilini o'qitish jarayonida filologik tayyorgarlikdan ko'ra amaliy-kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Biroq amaldagi o'quv jarayonida rus tilini nofilologik guruhlariga o'qitishda ko'pincha, an'anaviy, matnga yo'naltirilgan metodlar ustunlik qilmoqda, raqamli ta'lim muhiti imkoniyatlari hamda vizual vositalarning lingvodidaktik salohiyati yetarli darajada tizimli qo'llanilmayapti.

Pedagogik, psixologik va psixolingvistik tadqiqotlar natijalari vizual axborot vositalari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quv materiallarini idrok etish, tushunish va eslab qolish samaradorligini oshirishini ko'rsatadi. Ayniqsa, nofilologik guruh talabalari uchun rus tilini o'qitishda vizual vositalar til birliklarining ma'nosi hamda funksional qo'llanilishini tez va aniq anglashga, kasbiy yo'naltirilgan nutq faoliyatini faollashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli ta'lim muhiti sharoitida xorijiy tillarni o'qitish masalasi pedagogika, lingvodidaktika va ta'lim texnologiyalari sohasida yetakchi ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida shakllangan. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda raqamli ta'lim muhiti, multimedia va vizual vositalarning didaktik imkoniyatlari, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri masalalari keng ko'lamda tadqiq etilgan.

Rus tilini xorijiy til sifatida o'qitish metodikasi masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, mazkur yo'nalishda muayyan ilmiy-nazariy asoslar shakllangan. Xususan, rus tilini o'qitishning umumiy didaktik va metodik tamoyillari, o'qitish mazmuni, nutq faoliyati turlarini rivojlantirish masalalari ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan.

Xorijiy davlatlarda visual ta'lim bo'yicha juda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Masalan, R.R.Majumdar [19; 1–2], S.S.Iyer [19; 1–2], F.Carroll [11; 92–103], R. Kop [11; 92–103], J.Berg [10], L.Chia-Hung [29; 23–47], L.Ming-Chi [29; 23–47], Chia Jn. [29; 23–47], H.Yueh-Min [29; 23–47], A.Heron-Hruby [9; 379–395], B.Trent [8; 379–395], L.Stiles [12; 26–33] singari olimlari tadqiqot ishlari tilni vizual o'qitishga bag'ishlangan. Rus tili dunyoda keng tarqalgan va xalqaro muloqot tili sifatida e'tirof etilgan tillardan biridir. U BMT, UNESCO, ShHT (Shanxay Hamkorlik Tashkiloti) va boshqa xalqaro tashkilotlarning rasmiy tillaridan biri bo'lib, global diplomatiya, iqtisodiyot va fan sohalarida keng qo'llaniladi. Dunyo miqyosida rus tilini ikki yuz milliondan

ortiq kishi ona tili sifatida, yana bir yuz ellik milliondan ortiq kishi ikkinchi til sifatida biladi, bu uni eng ko‘p ishlatiladigan tillar qatoriga kiritadi. Rus tilining xalqaro maqomi nafaqat siyosiy va iqtisodiy aloqalarda, balki ilm-fan, texnika va madaniyat sohalarida ham muhim rol o‘ynashiga imkon beradi. Shu bois, rus tilini o‘rganish va uni metodik jihatdan samarali o‘qitish bugungi global ta’lim va karyera imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Bu holat, ayniqsa, nofilologik yo‘nalishlarda til kompetensiyasini shakllantirishni dolzarb qiladi.

Rus tilini o‘qitish metodikasining nazariy asoslari A.A.Leontyev [30, 54, 55, 56], I.L.Bim [33; 48, 35], E.I.Passov [58; 40, 58], E.Bistova [36], N.D.Galskova [40, 40], G.L.Djandjgava [46], A.I.Smirnitskiy [66; 47], O.S.Axmanova [66; 47], A.N.Sokolov [67; 214–215], A.N.Shukin [71, 72; 480], M.N.Kojina [53; 6], P.Xogbold [60; 52], V.A.Zveginsev [47; 116], T.V.Polozova [62] kabi olimlarning ishlarida chuqur tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida kommunikativ yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim, til kompetensiyalarini shakllantirish masalalari asoslab berilgan. Mazkur ishlarda o‘quv jarayonida ko‘rgazmalilik va vizual vositalardan foydalanish muhim didaktik tamoyil sifatida e’tirof etilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyatida vizual vositalar mustaqil metodik tizim sifatida emas, balki yordamchi vosita sifatida talqin etilgan.

Vizual vositalarning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati umumiy pedagogika va psixologiya fanlarida Ya.A.Komenskiy [74], A.E.Ponomaryeva [63; 55], P.Ya.Galperin [38; 71], E.V.Zinovyeva [48; 29–34], A.M.Koblova [51], I.E.Shkil [70; 66–68], A.I.Kirillova [50], A.N.Leontyevlarning [54, 55, 56] ilmiy qarashlarida asoslab berilgan. Ular ko‘rgazmalilik tamoyilining o‘quv materialini ongli va mustahkam o‘zlashtirishdagi rolini ta’kidlab, vizual axborotning idrok, tafakkur hamda xotira jarayonlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan isbotlaganlar. Ushbu nazariy qarashlar xorijiy tillarni, jumladan rus tilini o‘qitishda vizual vositalardan foydalanish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bilan bir qatorda, xorijiy tillarni o‘qitishda vizual vositalardan foydalanish masalalari G.V.Rogova [64, 65], S.F.Shatilov [69; 223], O.D.Mitrofanova [57; 269], N.I.Geiz [41], N.D.Galskova [40], I.Y.Galperin [38; 71], M.V.Lyaxovitskiylarning [42] ilmiy ishlarida yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida rasmlar, sxemalar, jadvallar hamda texnik vositalarning leksik va grammatik materialni o‘rganishdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Biroq mazkur ishlar asosan umumta’lim maktablari yoki filologik yo‘nalishlar

kontekstida olib borilgan bo‘lib, nofilologik oliy ta‘lim muassasalari uchun maxsus yo‘naltirilmagan.

So‘nggi yillarda ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va multimediya vositalarining kirib kelishi bilan vizual ta‘lim masalalari yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu yo‘nalishda N.V.Baryshnikova [31; 39–44], E.S.Polat [61; 193–200], E.V.Fedyayeva [68; 108], I.I.Gadalina [37; 142], M.Yu.Bukharkina [35; 190], V.P.Bespalko [32], T.P.Gushina [43], L.A.Demidova [45; 86–103], G.S.Kovalyova [52; 112–120], V.A.Yurasov [73] kabi olimlar multimedia, elektron ta‘lim resurslari va interaktiv vositalarning didaktik imkoniyatlarini tadqiq etganlar. Ularning ishlarida vizual vositalarning motivatsiyani oshirish, mustaqil ta‘limni rivojlantiri-shdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotlar ko‘proq umumiy texnologik yondashuvga ega bo‘lib, rus tilini nofilologik guruhlarda o‘qitish metodikasiga to‘liq integratsiya qilinmagan.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimida rus tilini o‘qitish metodikasi masalalari bo‘yicha bir qator yetuk olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, S.Zokirova [28], F.Qodirov [49; 95], N.Mahmudov [17; 18; 3–9], R.Ismoilova [13; 45–52], D.Abdullayeva [2; 6–74], Sh.Abdullayeva [3; 425], Sh.Xudoyberganova [27], L.Saidova [22; 137–143], N.Jo‘rayev [14], M.Saidova [23; 58], G.Saidova [24; 120–135], R.Jo‘rayev [4], P.O.Keldiyorova [16; 410–414], N.M.Dadajonova [44] kabi olimlarning ilmiy ishlarida rus tilini o‘qitishning lingvodidaktik asoslari, kommunikativ yondashuv, milliy auditoriya xususiyatlarini hisobga olish masalalari yoritilgan.

Shuningdek, M.To‘xtasinova [26], Z.Xoliqova [21], L.Karimova [15], X.Muxuddinova [20; 312], A.Annamuradova [5; 162–165] kabi olimlarning tadqiqotlarida rus tilini o‘qitishda darslarni loyihalash, mashg‘ulotlarni tashkil etish va baholash masalalari ko‘rib chiqilgan. Ushbu ishlarda vizual materiallardan foydalanish tavsiya etilgan bo‘lsa-da, ularning samaradorligini tajriba-sinov asosida aniqlash masalasi yetarlicha yoritilmagan.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar rus tilini o‘qitish metodikasining muhim jihatlarini yoritib bergan bo‘lsa-da, nofilologik guruh talabalarida rus tilini aynan vizual vositalar orqali o‘qitish metodikasini ishlab chiqish, uni nazariy jihatdan asoslash va tajriba-sinov orqali isbotlash masalasi mustaqil ilmiy tadqiqot obyekti sifatida yetarli darajada o‘rganilmagan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, rus tilini nofilologik ta‘lim yo‘nalishlarida o‘qitish masalalari, shuningdek, chet tillarini o‘qitishda vizual vositalardan foydalanish muammolari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan muayyan darajada tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlarda rus tilini o‘qitish metodikasi,

kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda axborot-kommunikatsiya texnolo-giyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish masalalari bo'yicha qator ilmiy izlanishlar mavjud.

Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida vizual vositalar asosan an'anaviy ta'lim sharoitida yoki umumiy chet tillarini o'qitish kontekstida ko'rib chiqilgan bo'lib, raqamli ta'lim muhiti imkoniyatlari yetarli darajada kompleks yoritilmagan. Ayniqsa, nofilologik ta'lim yo'nalishlari talabalarga rus tilini o'qitishda vizual vositalarning lingvodidaktik mohiyati, ularni tanlash mezonlari va qo'llash mexanizmlari tizimli ravishda tadqiq etilmagan.

Shuningdek, raqamli ta'lim muhiti sharoitida vizual vositalar asosida rus tilini o'qitishga yo'naltirilgan yaxlit metodik model, talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlari hamda ushbu metodikaning samaradorligini tajriba-sinov va statistik tahlil orqali asoslab beruvchi ilmiy ishlar yetarli emas. Mavjud ilmiy manbalarda ushbu masalalar alohida jihatlar doirasida yoritilgan bo'lib, ularning integratsiyalashgan tizimi ishlab chiqilmagan.

Shu bois, raqamli ta'lim muhitida vizual vositalar asosida rus tilini nofilologik ta'lim yo'nalishlarida o'qitish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy ishimiz dolzarb, yetarli darajada o'rganilmagan va ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. – B. 11.
2. Abdullayeva D.A. (2021). Multimedia vositalarining mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli. Ta'lim texnologiyalari, (2). – Toshkent, 2020. – B. 6–74.;
3. Abdullayeva Sh. Ta'limda innovatsion jarayon va axborot texnologiyalarining o'ni. // Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyotil mavzusidagi V an'anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Tashkent, 2021. – B. 425.;
4. Abdurahmanova D., Jo'rayev R. Uzbek anecdotes in German // World literature. – 2006.;
5. Annamuradova A. Визуальные средства обучения и их значимость в обучении гуманитарным наукам. Вестник науки. – № 4 (73). Том 3. 2024. – С. 162–165.
6. Annamuradova A. Визуальные средства обучения и их значимость в обучении гуманитарным наукам. Вестник науки. – № 4 (73). Том 3. 2024. – С. 162–165.
7. Ashrabiyeveva S.Sh. Uchinchi Renessans sharoitida ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishi: raqamli transformatsiya, kadrlar tayyorlash va zamonaviy pedagogik yondashuvlar. Transforming education through scientific discovery.
8. file:///C:/Users/user/Downloads/Ashrabiyeveva+Soxibaxon+Sheraliyevna%20(1).pdf (murojaat sanasi: 02.02.2026)
9. Trent S. Haas and Z. C. Allen "The potential for using smallgroup literature discussions in intervention-focused high school English," Reading & Writing Quarterly, vol. 34, no. 5, pp. 379–395, 2018, doi: 10.1080/10573569.2018.1457459. [CrossRef] [Google Scholar];

10. A. Heron-Hruby, B. Trent, S. Haas, and Z. C. Allen, "The potential for using smallgroup literature discussions in intervention-focused high school English," *Reading & Writing Quarterly*, vol. 34, no. 5, pp. 379–395, 2018, doi: 10.1080/10573569.2018.1457459. [CrossRef] [Google Scholar];
11. Berg J. (2015). *Visual leap: A step-by-step guide to visual learning for teachers and students*. London, UK: Routledge;
12. Carroll F., & Kop R. (2016). Colouring the Gaps in Learning Design: Aesthetics and the Visual in Learning. *International Journal of Distance Education Technologies*, 14(1), 92–103. Retrieved October 23, 2016, from EBSCO Online Database Education Source. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=112171412&site=ehost-live>;
13. A. Heron-Hruby, A., Trent, B., & Stiles, L. (2016). Creating a dynamic classroom library: A visual-media, learning commons approach. *Kentucky English Bulletin*, 65(2), 26–33. Retrieved October 23, 2016, from EBSCO Online Database Education Source. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=116658585&site=ehost-live>;
14. Ismoilova R.S. Multimedia vositalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning pedagogik asoslari. *Pedagogik mahorat*, (3). – Toshkent, 2020. – B. 45–52.;
15. Jo'rayev N. (2023). Zamonaviy texnologiyalar asosida til o'rgatish: Grammarly va ChatGPT misolida. *Filologiya va til ta'limi*, – № 4.;
16. Karimova L. Ona tilini o'qitishda metodik yondashuvlar. – Toshkent: Universitet nashriyot. 2020.;
17. Keldiyorova P.O. O'zbek tilini chet tili sifatida o'qitishda audiovizual materiallardan foydalanish. *Zamonaviy ilm-fan va ta'lim istiqbollari. Ilmiy-amaliy konferensiyasi*. – B. 410–414.;
18. Mahmudov N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008;
19. Mahmudov N. Til ta'limi va stilistika // *Til va adabiyot ta'limi*. – T.: 2009. – № 1. – B. 3–9 ;
20. Majumdar R. R., & Iyer S. S. (2016). iSAT: A visual learning analytics tool for instructors. *Research & Practice in Technology Enhanced Learning*, 11(1), 1–22. Retrieved October 23, 2016, from EBSCO Online Database Education Source. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=117806869&site=ehost-live>;
21. Muxiddinova X. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2023. – B. 312.
22. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Xoliqova Z. Interfaol metodlarning q'llanilishi va mohiyati. *Metodik qo'llanma*. – T.: 2013-yil.;
23. Saidova L.N. (2024). "The monster book" – til o'qitish faoliyatlarida innovatsion yondashuv. *Acumen: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(5), 137–143. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63372>
24. Saidova M.M. Integrativ yondashuv asosida o'quvchilarga ikkinchi xorijiy tilni o'qitish metodikasi.// *Bukhara Hamd print, Buxoro*, 2024. – B. 58.;
25. Saidova, G. (2019). Sun'iy intellekt va til o'rganish: Yangi texnologiyalar va metodologiyalar. *Ta'lim texnologiyalari va innovatsiyalar jurnali*, 17(3), –B.120–135;
26. Shomamatova M.S. Til o'rganishda vizual materiallarning samaradorligi. *XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar*. Volume 03, Issue 06, 2025. – B. 43–47;
27. To'xtasinova M., Xudonazarov J., Erkinova M., Zaynutdinova G. Ona tilini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2025;
28. Tolipov M., Xudoyberganov Sh., Abduqodirov R. Hozirgi zamon darsining didaktik-uslubiy masalalari. – Toshkent, "Tafakkur", 1998-yil;
29. Zakirova Z. Til kompetentligini rivojlantirishda vizual materiallardan foydalanishning o'rni (boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirish texnologiyasi misolida). *Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali*. Tom 3 № 11 (2025): DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17627287>;
30. Lai C.H., Liu M.C, Liu C.J., Huang, Y.M. (2016). Using positive visual stimuli to lighten the online learning experience through in class questioning. *International Review of Research in Open & Distance Learning*, 17(1), 23–47. Retrieved October 23, 2016, from EBSCO Online Database Education Source. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=Database Education Source. http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eue&AN=116658585&site=ehost-live>;

31. Леонтьев А.А. Социально-психологические проблемы обучения языку. «Психологические вопросы обучения ино странцев русскому языку». Изд-во МГУ, 1972, стр. 7;
32. Барышникова Е.Н., Штырина Е.В. Роль и место предпереводческого анализа художественного текста в обучении студентов-лингвистов русскому языку как иностранному. Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания, 2013, – № 4. 39–44;
33. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения: текст лекций. – Москва: Издательство ИЦ Академия, 2013;
34. Бим И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английско-го): учеб. пособие. Обнинск: Титул, 2001. 48 с.;
35. Бим И.Л., Биолетова М.З., Вайсбурд М.Л. К проблеме базового уровня образования по иностранным языкам в средней школе // Иностранные языки в школе. – М.: 1990;
36. Бухаркина М.Ю. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). – М.: Изд-во МПСИ, 2008. – С. 190;
37. Быстрова Е. А. Коммуникативная Методика в преподавании русского языка. Русский язык и литература. 2000 г. – № 1;
38. Гадалина И.И. Веселые истории в картинках: учебное пособие по речевой практике. – Москва: Русский язык. Курсы, 2008. – С. 142;
39. Гальперн П. Я. К психологии формирования речи на иностранном и;шке, – С. 69;
40. Гальперин П. Я. К психологии формирования речи на иностранном и;шке, стр. (И) –71;
41. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: – М.: Глосса, 2000;
42. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика: уч. пособие для студентов лингвистических университетов и факультетов ин. языков высших педагогических учебных заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – Гл. IV;
43. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Высшая школа, 1991. – Гл. III;
44. Гущина Т.П. Методика обучения с использованием мультимедийных технологий. – Санкт-Петербург: Лань, 2017;
45. Дадажонов Н.М. Ўзбек тили таълими жараёнида олий ўқув юртлирининг нофилологик ичтисосликлариди ўқийдиган талабаларнинг нутки устида ишлаш методикаси. Пед.фан. ном. ...дис. – Тошкент, 1996.;
46. Демидова Л.А. Визуализация учебной информации как компонент педагогического дизайна. Образование и наука. 2019; – № 4. – С. 86–103;
47. Джанджгава Г. Л. Вопросы методики преподава ния иностранных языков в высших техни-ческих учебных заведе ниях. – Тбилиси, 1971;
48. Зеегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: 1968, – С. 116;
49. Зиновьева Е.В. Анимация как педагогический инструментарий, направленный на развитие дивергентного мышления // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2014. Т.3. – С. 29–34;
50. Кадырова Ф.Р. Лингводидактические основы обучения детей дошкольного возраста второ-му языку (на материале русского и узбекского языков): Дис. ..док.пед.наук. – Тшашкент: 2006. – С. 95;
51. Кириллова А.И. Использование арт-технологий на уроках иностранного языка // Гуманитарные научные исследования. 2014. – № 12 URL: <http://human.snauka.ru/2013/12/5398> (дата обращения: 31.01.2026);
52. Коблова А.М. Сказкотерапия как средство духовно - нравственного воспитания млад-ших школьников. [Электронный ресурс]. URL: <http://nsportal.ru/nachalnayashkola/ obshche pedagogicheskie-tekhnologii/2012/ 07/06/ skazkoterapiyakak-sredstvo-dukhovno> (дата обращения: 27.12.2015);
53. Ковалёва Г.С. Подготовка педагогов к проектированию цифровых образовательных ресур-сов. Педагогика и психология образования. 2020; – № 3. – С. 112–120;

54. Кожина М. Н. О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими. – Пермь, 1972. – С. 6;
55. Леонтьев А. А. Деятельность, сознание, личность. – М., 1975;
56. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность. – М.; 1969;
57. Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному (психолингвистические очерки). – М., 1970;
58. Митрофанова О.О., Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. –С. 269;
59. Пассов Е. И., Кузнецова Е.С. Формирование лексических навыков. – Воронеж: Интрелингва, 2002 – С. 40;
60. Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур. 5–11 классы. – М.: 2000;
61. Хогболдт П. Изучении иностранных языков. – М., НШЗ. – С. 52;
62. Полат Е.С. Метод проектов: история и теория вопроса. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Изд. центр «Академия», 2010. – С. 193–200;
63. Полозова Т.В. Использование визуального метода на уроках немецкого языка. <https://urok.1sept.ru/publication/6685>;
64. Понамарева А.Е. Визуальная арт-технология как средство развития креативности на уроках английского языка. Выпускная квалификационная работа. – Пермь, 2016. – С. 55;
65. Рогова Г.В. Методика преподавания языка. – Москва, 1991;
66. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях. – М.: 1998;
67. Смирницкий А.И., Ахманова О.С. О лингвистических основах преподавания иностранных языков. Иностранные языки в школе, 1954, – № 3, – С. 47;
68. Соколов А.Н. Электромиографический анализ внутренней речи и проблемы нейродинамики мышления /А.Н. Соколов // Мышление и речь. – М.: 1963. – С. 214–215;
69. Федяева Е.В. Давай с тобой поговорим: сборник кейсов для уроков русского языка как иностранного. – СПб: Златоуст, 2018. – С. 108;
70. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – Москва: Просвещение, 1986. – С. 223;
71. Шкиль И. Е. Анализ применения арт-технологий как средства развития коммуникативной компетентности IT-специалистов. Психологические науки: теория и практика: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, февраль 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 66-68. URL: <http://www.moluch.ru/conf/psy/archive/33/1729/> (дата 31.01.2026);
72. Щукин А.Н. Методика обучения иностранным языкам: Курс лекций. – М., 2002;
73. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. – М.: Филоматис, 2006. – С. 480;
74. Юрасов В.А. Теория и практика визуальной дидактики. – Волгоград: Перемена, 2015;
75. Ян Амос Коменский. Великая дидактика. Государственное Учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР. 1939 год. Ответственный редактор Ш. А. Хасбулатов. Переплет худ. Л.Г. Дейч. // НКМПИ РСФСР, ОУМПИ им. – Смирнова, Смоленск. 1939 г. – Зак, – № 3457. – URL: <https://school3.semey.ucoz.ru/111/kamenskij.pdf>;

XALQ DOSTONLARIDA EPIK TAFAKKUR VA MAROSIMIY AN'ANALARNING TARIXIY ILDIZLARI

Sharipova M.B.

Buxoro davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti, f.f.f.d, PhD.

Tayanch so'zlar: epos, marosim, epik tafakkur, folklor, marosimiy motiv, sinkretizm, arxaik tasavvur, initsiatsiya, ism qo'yish marosimi, nikoh marosimi, "Alpomish" dostoni, epik an'ana, mifologik qatlam, xalq og'zaki ijodi.

Ключевые слова: эпос, обряд, эпическое мышление, фольклор, обрядовый мотив, синкретизм, архаические представления, инициация, обряд наречения имени, брачный обряд, дастан «Алпамыш», эпическая традиция, мифологический пласт, устное народное творчество.

Key words: epic, ritual, epic thinking, folklore, ritual motif, syncretism, archaic beliefs, initiation, naming ritual, marriage ritual, Alpomish epic, epic tradition, mythological layer, oral folk literature.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada xalq dostonlarida epik tafakkur va marosimiy an'analarning o'zaro munosabati, ularning tarixiy ildizlari hamda badiiy talqin mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda epos va marosimning qadimiy sinkretik birlik asosida shakllangani, marosimiy tasavvurlar epik syujet tuzilishiga strukturaviy model bo'lib xizmat qilgani ilmiy asosda yoritiladi. Doston syujeti tarkibidagi marosimlar qahramonning ijtimoiy maqomga erishuvi, urug' birligining tiklanishi va axloqiy me'yorlarning mustahkamlanishi bilan chambarchas aloqador ekani tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari xalq dostonlarida marosimiy qatlam tasodifiy folklor detali emas, balki epik poetikaning tarixan shakllangan, an'anaviy va funksional tarkibiy qismi ekanini ko'rsatadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются взаимосвязь эпического мышления и обрядовых традиций в народных дастанах, их исторические корни и механизмы художественной интерпретации. В исследовании научно обосновывается, что эпос и обряд сформировались на основе древнего синкретического единства, а обрядовые представления послужили структурной моделью для построения эпического сюжета. Рассматривается, что обряды, входящие в структуру сюжета дастана, тесно связаны с достижением героем социального статуса, восстановлением родового единства и укреплением нравственных норм. Результаты исследования показывают, что обрядовый пласт в народных дастанах является не случайной фольклорной деталью, а исторически сформировавшимся, традиционным и функциональным компонентом эпической поэтики.

SUMMARY:

This article analyzes the relationship between epic thinking and ritual traditions in folk epics (dastans), their historical roots, and the mechanisms of artistic interpretation. The study

scientifically substantiates that epic and ritual were formed on the basis of an ancient syncretic unity, and that ritual concepts served as a structural model for the construction of epic plots. It is examined that rituals embedded in the structure of the epic narrative are closely connected with the hero's attainment of social status, the restoration of clan unity, and the reinforcement of moral norms. The findings demonstrate that the ritual layer in folk epics is not a random folkloric detail but a historically established, traditional, and functional component of epic poetics.

Xalq dostonlarida epos va marosim o'rtasidagi munosabat nihoyatda qadimiy ildizlarga ega bo'lib, u folklor tafakkurining eng dastlabki bosqichlaridayoq shakllangan sinkretik dunyoqarash bilan bog'liqdir. Ilk jamoa davrlarida badiiy so'z, diniy tasavvur va marosimiy amaliyot bir-biridan ajralmagan holda yashagan. So'z sehrli kuchga ega deb qaralgan, marosim esa jamoaning muhim hayotiy burilishlarini muqaddaslashtiruvchi ijtimoiy-amaliy shakl vazifasini bajargan. Ana shu muhitda epik rivoyatlar marosim jarayonining tarkibiy qismiga aylangan, keyinchalik esa marosimiy mazmun badiiy syujet shakliga ko'chib, mustaqil epik asar ko'rinishini olgan. Shuning uchun xalq dostonlarida uchraydigan ko'plab voqealar — tug'ilish, ism qo'yish, balog'atga yetish, safarga otlanish, uylanish, qasos olish, g'alaba bilan qaytish — aslida qadimgi marosimlarning badiiylashgan ko'rinishidir. Masalan, qahramonning mo'jizaviy tug'ilishi bilan bog'liq sahnalar urug'-qabila davridagi hosildorlik va avlod davomiyligi kultlari bilan bog'liq tasavvurlarni aks ettiradi. Ism qo'yish esa inson taqdirini belgilovchi sakral marosim sifatida tasvirlanadi. Qahramonning uzoq safarga chiqishi va sinovlardan o'tishi ibtidoiy jamiyatlarda mavjud bo'lgan initsiatsiya, ya'ni yoshlarni voyaga yetgan a'zolar safiga qabul qilish marosimlari bilan ma'naviy jihatdan uyg'unlashadi.

“Alpomish” dostoni turkiy xalqlar patriarxat hayotining o'ziga xos poetik ko'zgusidir. Bu doston bir qancha turkiy va ularga yaqin yashagan ayrim turkiy bo'lmagan xalqlar orasida juda keng tarqalgan. Uning o'zbek, qoraqalpoq, qozoq, oltoy versiyalari doston holida; tojik, tatar, boshqird, O'rta Osiyo arablari versiyalari ertak va rivoyatlar tarzida mashhurdir. O'rta asr o'g'iz eposining muhim yodgorligi “Kitobi Dada Qo'rqu” tarkibidagi “Bamsi Bayrak” asari o'zining sujeti va kompozitsion qurilishi jihatidan “Alpomish” dostoniga juda ham yaqin turadi.

“Alpomish” dostonida patriarxal-urug'chilik munosabatlarining yemirila borishi badiiy aks ettirilgan. U qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligi va urug' birligini kuylovchi ulkan eposdir. Doston qo'ng'iroq urug'i boshliqlari – aka-uka Boybo'ri va Boysarilarning farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda bo'lajak qahramonlar – Alpomish va Barchinlarning ajoyib-g'aroyib holatlarda tug'ilishi, Alpomishning bahodirona yoshligi va birinchi bor

pahlavonlik ko'rsatishi, Boysarining Boybo'ridan arazlab qalmoq eliga ko'chishi, qahramonning yorini olib kelish uchun o'zga mamlakatga safari va Qorajon bilan do'st tutinishi, raqiblari – qalmoq alplari bilan yonmayon turib, Barchinning shartlarini bajarishi va yorini olib o'z eliga qaytishi, qaynatasi Boysarini qutqarish uchun ikkinchi marta safar qilganda, yetgi yil tutqunda qolishi, asirlikdan oti Boychibor yordamida qutulib, o'z eliga xotini Barchinning zo'rvon Ultontoz bilan bo'layotgan to'yi ustiga kelishi hamda raqibini yengib, o'z hokimiyatini o'rnatishi voqealari tasvirlanadi.

Dostonda xalqimizning qahramonlik haqidagi g'oyalari, mardlik tuyg'usi yorqin tasvirlanadi. Dostonda yorga erishish uchun mard bo'lish va dushmanga qarshi kurashish kerak, degan g'oya bo'rtib turadi:

Dushman ko'rsam, kesib bag'rin tuzlayman,

Aslim sherman, o'zim yo'lbars izlayman.[1B-.209.]

“Alpomish” dostonining bosh qahramoni sahroyi bahodir, qo'ng'iroq urug'ining umidi va ishonchi Hakimbek – Alpomishdir. U mehnatkash xalqning qahramonlik kuchlarini o'zida mujassamlashtirgan, yovuzlik va yomonlikning ashaddiy dushmani, el-yurt farovonligi yo'lida mardliklar ko'rsata olgan bahodir, xalq eposining quyma obrazidir. Alpomish jismoniy jihatdan baquvvat, ma'naviy yetuk ideal qahramondir. Dostonda Alpomishning kuch-qudrati, bahodirlik salohiyatini tasvirlashga alohida e'tibor berilgan. U yetti yoshida bobosi Alpinbiydan qolgan o'n to'rt botmonlik sari yoydan otib, Asqar tog'ining cho'qqisini uchirib yuborganligi uchun ham alp ataladi. Yakkamayakka olishuvda Qultoy va Qorajondan g'olib chiqadi. Alpomishning kuch-qudrati Barchin shartlarini g'olibona bajarishida, unga talabgor qalmoq alplari bilan olishuvlarida, ayniqsa, yaqqol namoyon bo'ladi.

Dushmanlarning “qirq mingini bir deb sanab qirishga” tayyor turgan jasur Barchin obrazida qahramonlik eposlariga xos botir qiz (“alp qiz”) haqidagi an'anaviy tushuncha ham o'z ifodasini topgan. Undagi jasurlik, mardlik va dovyuraklik, o'z kuch-qudratiga ishonish Toychixon alplari zo'rlik bilan olib ketmoqchi bo'lgan epizodlarda yaqqol g'avdalanadi. Uning jismoniy salohiyati qalmoq pahlavoni Ko'kaman bilan yakkamayakka olishuv lavhasida mahorat bilan kuylanadi.

Shunday qilib, Barchin – alp ayol. [2B- B.17] U jangovar qiz, Alpomishga sadoqatli yor, oila va urug' nomusi uchun faol kurashuvchi ona obrazidir. Bu obrazda mehnatkash xalqning xotin-qizlarga nisbatan samimiy munosabati, juda katta e'zoz va hurmati mujassamlashgan, ayollar yuksak insoniy qudrat va shon-sharafga ega ekanligi baralla kuylangan.

Barchin – nikoh tahdidiga uchragan qiz (ayol) obrazi ham. U o‘zi yomon ko‘rgan nikohga (qalmoq alplariga tegishga yoki Ultontozga turmushga chiqishga) rozi bo‘lmaydi. Bunday nikohga qarshi boradi. Ularning sovchiligiga qarshi turishga urinadi. Uyalsa-da, bu haqda Hakimbekka xat orqali xabar yuborib, o‘zini ulardan qutqarishni so‘raydi. Umuman aytganda, nikoh tahdidiga uchragan qiz (ayol) obrazi va uning taqdiri masalasi jahon eposchiligiga ham xosdir. Aynan buning yorqin dalilini yunon rapsodi Gomerning “Odisseya” dostonida Odisseyning xotini go‘zal va oqila Penelopa taqdirida kuzatish mumkin.

Dostonda o‘zbek Allomish bilan qalmoq Qorajonning do‘stligini tasvirlash muhim o‘rin tutadi. Bu do‘stlik qahramonona do‘stlik darajasiga ko‘tarilgan. Alpomish va Qorajon do‘stligi butun doston davomida chuqurlashib boradi. Dostondagi turli-tuman yorqin va takrorlanmas epizodlarda Qorajon obrazi har tomonlama ochiladi. Alpomishdagi chinnakam insoniy fazilatlar, zulm va razolatga qarshi kurash Qorajonni tobora unga yaqinlashtiradi. U adolatsiz va zolim Toychixonga xizmat qilishdan voz kechadi, qalmoq pahlavonlari bilan bo‘lgan kurashda Alpomish tomonida turadi, Barchinni olmoqchi bo‘lgan alplarga, jumladan, o‘z akalariga qarshi kurashadi. Qorajon har qanday balo va ofatlarga qaramay, qo‘ng‘irotliklarni, bahodir do‘sti Alpomishni himoya qiladi. Adolat va haqiqat, ozodlik va tenglik, inson huquqi va nomusi uchun kurashadi. Zulm va adolatsizlikka qarshi kurash Alpomish va Qorajon do‘stligini yanada mustahkamlaydi. Epik an‘ana bo‘yicha Qorajon qo‘ng‘irotliklar bilan birga qahramonning yurtiga keladi. U yerda qizg‘in va samimiy kutib olinadi. Alpomishning ota-onasi Qorajonni o‘g‘lim, deya mehru shafqat bilan qarshilaydi.

Dostonda Alpomish bilan Qorajon o‘rtasidagi do‘stlik haqqoniy va hayajonln epizodlarda san‘atkorona kuch bilan tasvirlangan, katta insoniy do‘stlik darajasiga ko‘tarilgan. Shunday qilib, Qorajon obrazida turli el-elatlar orasidagi do‘stlik va qardoshlik kuylangan, olijanob insoniy fazilatlar – do‘stga sadoqat, va‘daga vafo va qat‘iylik ulug‘langan.

Epos bilan bog‘liq umumiy qonuniyatlarda ko‘proq quyidagilarga amal qilinadi:

1. Xalq hayotiy tajribalari va o‘lmas an‘analarini tasvirlashga epik an‘ana sifatida yondashiladi.

2. Epik idealizatsiyaga muvofiq, tasvirga olingan narsalar ideal tarzda taqdim etiladi.

3. Eposda tavsiflanayotgan yoki obrazlantirilayotgan har bir hodisa epik an'ana, epik matn tuzish tamoyillariga ko'ra tipiklik, barqarorlik, takrorlanuvchi (an'anaviy) tarzda beriladi.

4. Epik hikoya qilishda tasvirlanayotgan yoki tavsiflanayotgan voqea-hodisalar, obrazlar konvensiyaga (dinamik rivojlanishning epik norma shartlariga bo'ysunadi).

Ushbu qonuniyatlar eposdagi marosim motivlarini etnografik hamda folkloristik tavsiflar asosida o'rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning tasviri va talqini funksional xususiyatga ega bo'lib, bizningcha, ikkita vazifa bajarib keladi:

- a) xalq marosimlari haqidagi ma'lumotlarni avloddan-avlodga taqdim qiladi;
- b) xalq marosimlarining tuzilishi, maqsadi, mazmun-mohiyati bo'yicha bilimlarni ongda shakllantirish va umumlashtirishga xizmat etadi.

Bunda marosimlarning tasviri nima natijaga qaratilgani muhim hisoblanadi. U orqali qanday g'oya ilgari surilayotgani kishini o'ylantiradi. Shuning uchun eposdagi marosimga munosabat bir necha xilda kechada:

- a) tarbiyaviy o'git izlash;
- b) sujetdagi o'rni, vaziyati, poetik vazifasini baholash;
- v) genezisini, sujetga kiritilish sabab va oqibatiga qiziqish kabi.

Eposdagi marosim sujetdagi o'rni va mavqeiga ko'ra ikki xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- a) sujetni harakatga keltiruvchi marosim motivlari;
- b) sujetni harakatga keltirmaydigan marosim motivlari;
- v) berilgan sujet holatidan tashqarida tavsiflangan marosim motivlari.

B.N.Putilov aytganidek, eposdagi marosim hech qachon shunchaki obyektiv ma'noga ega bo'lgan qandaydir neytral harakat sifatida ko'rinmaydi. U qahramonga yoki uning dushmaniga xizmat qiladi va shunga ko'ra, ifodada ramziy ma'noga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, xalq ma'naviy xazinasidan o'rin olgan aksariyat dostonlarda ma'lum bir marosim bilan bog'liq tasavvur-tushunchalarning izlari saqlanib qolganligi yoki muayyan bir marosimning o'tkazilishi badiiy tasvirlab berilganligi kuzatiladi. Bu esa doston (epos) va marosim munosabatini, ularning bog'liq jihatlarini o'rganishga undaydi. Dostonlar badiiy strukturasi shakllantirishda oilaviy-maishiy marosimlarning o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Buni dostondagi voqealar bayoni struktural jihatdan bevosita marosimlar mazmuni bilan uyg'un kelishi to'liq tasdiqlaydi. Marosim bilan bog'liq poetik aytimlarning, urf-odat va an'analarning epos sujetiga singdirilishi ularning avloddan-avlodga o'tishini ta'minlash maqsadini ko'zlagan. Shundan

eposlarning marosimlarda ijro etilishi, shu orqali ularning targʻibini amalga oshirish koʻzda tutilgan. Bu esa eposning marosimdagi oʻrni va vazifasini belgilagan bosh omildir. Dostonlar sujetidan juda koʻp oilaviy-maishiy marosimlar oʻrin olgan, ammo ularning hech biri batafsil tasvirlanmagan. Bundan ularning epos sujetini yuzaga keltirish uchun qoʻllangani ayonlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алпомиш. Достон. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси / Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчилар Ҳ.Зарифов ва Т.Мирзаев. – Тошкент: Шарқ, 1998. – 400 б.
2. Турдимов Ш. Этнос ва эпос. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – 96 б.
3. Эшонкул Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: Насаф, 1999. – 172 б.
4. Эшонкул Ж. Эпос ва маросим // Эпик тафаккур тадрижи. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.3-11.
5. Ўраева Д. Ўзбек мотам маросими фольклори. – Тошкент: Фан, 2004. – 120 б.
6. Ўраева Д. Яхшиларга ёндашиб // Охунжон Сафаров. Ижодий портрет. – Тошкент: Мухаррир, 2010. – Б.75-78.
7. Райхл К. Райхл Карл. Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура. Пер. с англ. В. Трейстер под ред. Д.А. Функа. – М.: Восточная литература, 2008. – 383 с.
8. Мирзаев Т. “Алпомиш” достони вариантларидаги бир хусусият тўғрисида // Ўзбек халқ ижоди. – Тошкент, 1970. – Б. 49–50.

ТИЛ О'РГАНУВЧИЛАР ОРАСИДА ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР ВА НУТҚ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Taylanova Sh.Z.

Samarqand davlat chet tillar instituti professori

Safarova M.A.

Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

Tayanch so'zlar: til o'rganish, psixologik omillar, nutq madaniyati, nutq psixologiyasi, kommunikativ qobiliyatlar, o'zini ifodalash, muloqot, tilni o'zlashtirish, psixologik yondashuvlar, til o'rganuvchilar, ijtimoiy aloqalar.

Ключевые слова: изучение языка, психологические факторы, культура речи, психология речи, коммуникативные способности, самовыражение, общение, овладение языком, психологические подходы, изучающие язык, социальные отношения.

Key words: language learning, psychological factors, speech culture, speech psychology, communicative abilities, self-expression, communication, language acquisition, psychological approaches, language learners, social relationships.

РЕЗЮМЕ:

Til o'rganuvchilar ustida psixologik va nutq madaniyatini shakllantirish mavzusi, tilni o'rganish jarayonida psixologik omillar va nutq madaniyatining ahamiyatini ko'rsatadi. Tilni o'rganish, faqatgina grammatika va so'z boyligini o'stirish bilan cheklanmay, balki kommunikativ va psixologik ko'nikmalarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda til o'rganuvchilarning nutq madaniyati, ijtimoiy muloqotda qanday harakat qilishlari, psixologik to'sqinliklarni yengib, o'z fikrlarini ifodalash madaniyatini shakllantirish juda muhimdir. Til o'rganuvchilarga psixologik yondashuvlar, o'zini anglash, muloqotga tayyorlik, o'zini erkin ifodalash va tilni samarali ishlatishda xavotirlarni kamaytirish kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Ushbu ish, tilni o'rganishda va nutq madaniyatini shakllantirishda psixologik metodlarni qo'llash orqali o'rganuvchilarga tilni samarali o'zlashtirishga yordam berishni maqsad qilgan.

РЕЗЮМЕ:

Тема формирования психологической и речевой культуры у изучающих язык показывает значение психологических факторов и речевой культуры в процессе изучения языка. Изучение языка не ограничивается развитием грамматики и словарного запаса, но включает также развитие коммуникативных и психологических навыков. В этом процессе очень важно формировать культуру речи изучающих язык, умение действовать в социальном общении, преодолевать психологические препятствия и выражать свои мысли. Важны такие вопросы, как психологические подходы к изучающим язык, самосознание, готовность к общению, самовыражение и снижение тревожности при эффективном использовании языка. Данная работа направлена на то, чтобы помочь обучающимся эффективно освоить язык, используя психологические методы изучения языка и формирования культуры речи.

SUMMARY:

The topic of forming psychological and speech culture in language learners shows the importance of psychological factors and speech culture in the process of language learning. Language learning is not limited to the development of grammar and vocabulary, but also includes the development of communicative and psychological skills. In this process, it is very important to form a culture of speech culture of language learners, how to behave in social communication, overcome psychological barriers and express their thoughts. Psychological approaches to language learners, such as self-awareness, readiness for communication, free self-expression and reducing anxiety in the effective use of language are important. This work aims to help learners effectively master the language by using psychological methods in language learning and the formation of speech culture.

Kirish. Til o'rganish jarayoni faqat yangi so'zlar va grammatik qoidalarni o'zlashtirishdan iborat emas, balki insonning psixologik holati va nutq madaniyatining rivojlanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Har bir til o'rganuvchi o'zining psixologik va hissiy holati, muloqotga tayyorligi va o'zini ifodalashdagi erkinlik darajasi kabi bir qancha omillar yordamida o'z o'rganish jarayonini boshqaradi. Nutq madaniyati esa tilni to'g'ri va samarali qo'llash, boshqalar bilan muloqotda o'z fikrlarini aniq, ravon va madaniyatli tarzda ifodalashga imkon yaratadi.[1]

Shu bilan birga, til o'rganuvchilarning psixologik va nutq madaniyatini shakllantirish, ularning tilni o'zlashtirish jarayonini muvaffaqiyatli va samarali tarzda amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Psixologik yondashuvlar va nutq madaniyatining rivojlanishi til o'rganuvchilarga o'z tilida erkin muloqot qilish, o'z fikrlarini aniq va madaniyatli tarzda ifodalash imkonini beradi. Shuningdek, tilni o'rganish jarayonida yuzaga keladigan psixologik to'siqlarni yengish, o'z-o'zini anglash va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish til o'rganuvchilarining nutq madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu ishda til o'rganuvchilarning psixologik holatlari va nutq madaniyatini shakllantirishdagi metodik yondashuvlar, jarayonning psixologik va ijtimoiy jihatlari hamda til o'rganuvchilarni muvaffaqiyatli o'qitishdagi usullar haqida batafsil ma'lumot taqdim etiladi.

Muhokama va natijalar. Til o'rganish jarayonida psixologik omillar, xususan, o'qish va yozishdagi motivatsiya, katta ahamiyatga ega. O'rganuvchilarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari va motivatsiya darajalari, shuningdek, ularning psixologik holati, til o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. O'rganuvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi, boshqalarni tushunish qobiliyati va muloqotga tayyorlik darajasi til o'rganishda samaradorlikni oshiradi. Motivatsiyaning yuqori bo'lishi o'rganuvchilarga yangi tilni o'zlashtirishda faol ishtirok etish va muloqotda erkin bo'lishga yordam beradi.[2]

Nutq madaniyati tilni nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki madaniyatli tarzda ishlatishni ham talab qiladi. Til o'rganuvchilar o'z fikrlarini nafaqat

grammatika nuqtai nazaridan to'g'ri, balki madaniyatli va ijtimoiy me'yorlarga mos ravishda ifodalashlari zarur. Nutq madaniyati shakllanishi, til o'rganuvchining o'zini erkin va ravon ifodalash qobiliyatiga bog'liqdir. O'zini ifodalashdagi erkinlik va nutq madaniyati, tilni faqat nutq shaklida emas, balki boshqa kommunikativ vositalar orqali (jismoniy harakatlar, mimika, ovoz balandligi va intonatsiyasi) ham rivojlanadi.[3]

Til o'rganuvchilarning psixologik holatlari va nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni, o'rganuvchining tilni samarali o'zlashtirishi va ijtimoiy muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun juda muhimdir. Psixologik omillar, motivatsiya, o'z-o'ziga ishonch va xavotirlarni yengish, til o'rganishda muvaffaqiyatni ta'minlaydi. O'rganuvchilar o'zlarini qanday his qilishlari, tilni o'zlashtirishga tayyorligi va muloqotdagi qobiliyatlari ularning tilni o'rganish jarayonida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, nutq madaniyatining shakllanishi, til o'rganuvchining boshqa madaniyatlar va ijtimoiy me'yorlar bilan moslashuvini talab qiladi. Tilni faqat grammatika va leksika jihatidan bilish yetarli emas, balki ularni ijtimoiy va madaniy kontekstda to'g'ri va madaniyatli tarzda qo'llash ham juda muhimdir.

Til o'rganish jarayonida psixologik to'siqlarni yengish, o'rganuvchilarga nutq madaniyatini rivojlantirishga va o'z fikrlarini erkin ifodalashga imkon beradi. Xavotirlarni yengish, o'zini ifodalashdagi erkinlik va nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli juda katta. O'qituvchilar o'rganuvchilarning psixologik holatlarini tushunib, ularga individual yondashuvlar taqdim etishlari, xatolardan qo'rqqanlikka o'rgatishlari zarur. Shuningdek, o'qitish usullari va metodlari ham o'rganuvchining muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Interaktiv darslar, guruh ishlari, muloqot simulyatsiyalari kabi usullar til o'rganuvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlab, nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi.[4]

Muhokamaning natijalari:[5]

1. Psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati: O'rganuvchilarning psixologik holati va o'ziga bo'lgan ishonchi tilni o'zlashtirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Motivatsiya va xavotirlarni yengish, o'rganuvchilarga o'zlarini erkin his qilish va nutq madaniyatini rivojlantirishga imkon beradi.

2. Nutq madaniyati va kommunikativ qobiliyatlarning o'zaro bog'liqligi: Nutq madaniyati til o'rganuvchining kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Tilni faqat grammatika va leksikaning o'zlashtirilishi emas, balki nutqni ijtimoiy va madaniy kontekstda qo'llay olish ham muhimdir.

3. O'qitish usullari va metodlari: O'qituvchilarning o'rganuvchilarga qo'llab-quvvatlash va motivatsiya berishdagi yondashuvlari, til o'rganuvchilarni samarali o'qitishda katta ta'sir ko'rsatadi. Interaktiv metodlar va guruh ishlari orqali nutq madaniyatini shakllantirishda yaxshi natijalarga erishish mumkin.

4. Til o'rganuvchilarni psixologik yondashuvlar orqali qo'llab-quvvatlash: Psixologik yondashuvlar, o'rganuvchilarning tilni o'zlashtirish jarayonida xatolardan qo'rqmaslik, muloqotga tayyorlik va o'zini ifodalashdagi erkinlikni oshirishga yordam beradi. Bu jarayon til o'rganishning muvaffaqiyatini oshiradi.

Til o'rganuvchilarning psixologik holati va nutq madaniyati tilni o'rganish jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Psixologik to'siqlarni yengish, motivatsiya va nutq madaniyatini rivojlantirish orqali o'rganuvchilar o'z fikrlarini aniq, ravon va madaniyatli tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchining metodik yondashuvi til o'rganuvchining psixologik holatiga mos ravishda amalga oshirilishi kerak. Bu yondashuvlar til o'rganuvchilarining muvaffaqiyatli til o'rganishini va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishlarini ta'minlaydi.[6]

Xulosa. Til o'rganuvchilarning psixologik holati va nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni, tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik omillar, jumladan, motivatsiya, xavotirlarni yengish, o'ziga bo'lgan ishonch va o'z fikrlarini erkin ifodalash qobiliyati til o'rganuvchilarning muvaffaqiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Nutq madaniyati esa faqat grammatika va leksikani o'z ichiga olmay, balki tilni ijtimoiy va madaniy kontekstda to'g'ri va madaniyatli tarzda qo'llashni ham talab qiladi.

O'rganuvchilarning psixologik jihatlari, til o'rgatish jarayonida o'qituvchilarning metodik yondashuvlari orqali samarali qo'llab-quvvatlanishi kerak. O'rganuvchilarda o'z fikrlarini aniq va ravon tarzda ifodalash, shuningdek, kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish tilni o'zlashtirishdagi muvaffaqiyatni ta'minlaydi. Xavotirlarni yengish, xatolardan qo'rqmaslik va o'z-o'zini anglash orqali til o'rganuvchilar o'zlarini erkin his qilishlari mumkin.

Bundan tashqari, til o'rganuvchilarda nutq madaniyatini rivojlantirish va kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish, ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmalardir. Psixologik yondashuvlar va to'g'ri o'qitish metodlari yordamida til o'rganuvchilar faqat tilni o'zlashtirmaydilar, balki o'zlarining nutq madaniyatini ham rivojlantiradilar, shu orqali jamiyatda samarali muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Barrett M. (2014). The Psychology of Language Learning and Teaching. Cambridge University Press.
2. Saville-Troike M. (2006). Introducing Second Language Acquisition. Cambridge University Press.
3. Goh C. C. M., & Burns, A. (2012). Teaching Speaking: A Holistic Approach. Cambridge University Press.
4. Brown H. D. (2000). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
5. Littlewood W. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.
6. Schmitt N. (2010). Researching Vocabulary: A Vocabulary Research Manual. Palgrave Macmillan.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING INTELEKTUAL SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISH MODELINING PEDAGOGIK VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ataboyeva M.B.

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti Chirchiq filiali, Ijtimoiy fanlar va
xorijiy tillar kafedrası Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: qobiliyat, o'qituvchini qobiliyatini rivojlantirish, train, training intellektual salohiyat treninglar. zamonaviy pedagogik texnologiyalar, funksional protsess, intellektual aspekt, kasbiy samaradorlik, metod, usul, tamoyillar.

Ключевые слова: способности, развитие педагогических способностей, обучение, развитие интеллектуального потенциала, современные педагогические технологии, функциональный процесс, интеллектуальный аспект, профессиональная эффективность, метод, принципы.

Key words: abilities, development of pedagogical abilities, training, development of intellectual potential, modern pedagogical technologies, functional process, intellectual aspect, professional effectiveness, method, principles.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining intellektual salohiyatini shakllantirishda klasterli yondashuvlar yoritib berilgan bo'lib bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishning ahamiyatli yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, o'qituvchilarda intellektual ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beruvchi kommunikativ treninglardan namunalar keltirilgan. Bugungi kun jamiyatimizda chet tillarni ayniqsa ingliz tilini o'qitish kundan kun rivojlanib bormoqda. Ingliz tilini o'qitish protsessida ta'lim metodlari mexanizmi muhim rol o'ynaydi. Samarali metod kompetentlarini dars mashg'ulotlari davomida qo'llash bu har bir professor-o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan intellektual yondashish va izlanish mahsuli sifatida baholanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning funksional serunumligi tilni o'qitish jarayonidagi integratsional bog'lanish protsessini mukammallashtiradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещаются кластерные подходы к формированию интеллектуальной компетенции будущих учителей английского языка, предоставляется информация о важных путях формирования коммуникативных навыков у будущих учителей английского языка. Также приводятся примеры коммуникативных тренингов, способствующих формированию и развитию интеллектуальных навыков у учащихся. Сегодня преподавание иностранных языков, особенно английского, развивается в нашем обществе с каждым днем. Механизм педагогических методов играет важную роль в процессе обучения английскому языку. Использование эффективных методических компетенций на уроках рассматривается как

продукт интеллектуального подхода и исследования каждым преподавателем своей профессии. Функциональная сфера современных педагогических технологий улучшает процесс интегративной коммуникации в процессе обучения языку.

SUMMARY:

This article highlights cluster approaches to developing the intellectual competence of future English teachers and provides information on important ways to develop communicative skills in future English teachers. Examples of communicative training sessions that contribute to the development and enhancement of students' intellectual skills are also provided. Today, the teaching of foreign languages, especially English, is evolving in our society every day. The mechanism of pedagogical methods plays a vital role in the process of English language learning. The use of effective methodological competencies in the classroom is viewed as a product of each teacher's intellectual approach and professional research. The functional scope of modern pedagogical technologies improves the process of integrative communication in language learning.

Bugungi kunda kasbiy mahoratli pedagoglarni jumladan, ingliz tili fani o'qituvchilarini tayyorlash, kompetensiyaviy yondashuvlar sharoitida ularga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash, kasbiy va ijtimoiy-psixologik moslashuvini ta'minlash muhim hisoblanadi. Tahlillar, bugungi kunda ingliz tili o'qituvchisining klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda qator muammolar borligini ko'rsatadi, ya'ni: ingliz tili fanidan o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligi, ta'limning mazmuni, metodi, zamonaviy vositalarini bilishda talab etiladigan bilim va ko'nikmalarining talab darajasida emasligi; tibbiyot yo'nalishidagi OTMlarida ingliz tili fani o'quv dasturi va rejasidagi mavzularni integrasiyalashning bu faoliyatni tashkil etish jarayonida hayotiy ko'nikmalarni egallashga imkon beruvchi asosiy turlari yetarlicha amalga oshirilmaganligi va boshqalar.

OTMlari o'quv jarayonining tahlili, ingliz tili o'qituvchilari bilan o'tkazilgan suhbatlar hamda anketa so'rovlari natijasi shuni ko'rsatdiki, hozirgi ularning klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda yana boshqa bir qator muammolar ham mavjud: ingliz tili o'qituvchilarining klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda ularning bilim berish hamda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha malaka va ko'nikmalarining yetishmasligi; hozirda fan-texnika taraqqiyotining, ishlab chiqarishning tez shakllanayotganligi sababli axborotlarning ko'payib borayotganligi va ularni talabalarga yetkazish uchun vaqtning chegaralanganligi; ingliz tili o'qituvchilari uchun o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha yangi avlod o'quv-metodik adabiyotlarining yetishmasligi; o'qituvchilarning klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda o'quv jarayonini samarali tashkil etish shakllari, usullari va vositalar innovasion uslublarda zaruriy darajada qo'llanilmayotganligi va boshqalar.

Shunday ekan, ingliz tili fani o'qituvchisining klasterli kompetensiyalarini shakllantirish, OTMlarining asosiy vazifalaridan biri bo'lmog'i lozim. Chunki, ushbu muammolarni bartaraf etish, ingliz tili o'qituvchilariga, ularning pedagogik qobiliyatiga, o'quv jarayonini samarali tashkil eta olishlariga bog'liq.

Shuning uchun kompetensiyaviy yondashuv asosida ingliz tili o'qituvchisining klasterli kompetensiyalarini, ya'ni: nazariy va amaliy bilimlarga egalik; o'qitishning zamonaviy metod, shakl va vositalarini tanlay olish va ulardan amaliyotda samarali foydalana olish; darsni ryejalashtirish va maqsadlarini aniqlashtira olish; o'quv material mazmunini tanlash va dars strukturasi moslay olish; bosqichlararo bog'lanishni amalga oshira olish; analitik fikrlay olish; dars natijalarini oldindan ko'ra olish jarayonini loyihalash va uni amalga oshirishga yetarli e'tibor qaratish lozim.

Shu bilan bir qatorda, bu jarayonga ilmiy-amaliy jihatdan yondashish; ulardan foydalanish masalalariga ingliz tili o'qituvchilari e'tiborini kuchaytirish; ularni xolisona rag'batlantirish usullarini takomillashtirish; ularni imkon darajasida ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish; zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ularning samarali kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhimdir. Demak, ingliz tili fani o'qituvchisining klasterli kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb muammolardan biridir.

Ingliz tili o'qituvchisining klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda dastlab, ko'zlangan maqsadlarga erishishda istiqbol maqsad va imkoniyatlarni o'qituvchilar manfaati bilan uyg'unlashtirish, uni zamonaviy o'zgarishlarga moslab borish, istiqbolli dasturlarni ishlab chiqish hamda ta'lim jarayoniga joriy qilish muhim. Bu o'z navbatida, maqsadga erishishda, shakllanishga ta'sir etuvchi omillarni oldindan tahlil qilish, yangi g'oyalar va ularni amalga oshirishda zaruriy kompetensiyalarni talab qiladi.

OTMlarida ingliz tili o'qituvchilarining klasterli kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari yo'nalishida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularda o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, bunda fan-texnika yutuqlariga asoslangan samarali metod, shakl va vositalardan foydalanish, bu yo'nalishda bilim va kasbiy sifatlarni taqozo etadi.

Ingliz tili o'qituvchisining turli darajadagi kompetensiyalarini shakllantirishga ko'p omillar salbiy ta'sir etadi: jumladan: OTMlarining kompyuterlar va elektron vositalar bilan ta'minlanganlik darajasining pastligi; ularning Internet tarmoqlariga to'liq ulanmaganligi; ilmiy-uslubiy manbalarning yetarli emasligi (elektron ko'llanma, testlar); o'qituvchilarning zamonaviy kompyuter texnikasi bo'yicha malakasining yetishmasligi va boshqalar. Bunday muammolarni

bartaraf etish uchun: Internet tarmog'i orqali anjuman va seminarlar tashkil etish; OTMlarida multimedia xonalari, laboratoriyalar sonini ko'paytirish; elektron o'quv vositalaridan foydalanish soatlari miqdorini ko'paytirish; ingliz tili o'qituvchilari bilan zamonaviy axborot texnologiyalari haqida ko'proq suhbatlar olib borish zarur. Mazkur tadbirlarning o'tkazilishi, nafaqat ingliz tili o'qituvchilarining klasterli kompetensiyalarini shakllantirish sifatini oshiradi, balki ularning bilimlarining ommalashuviga ham erishiladi.

N.N.Azizxo'jayeva [17]ning ta'kidlashicha, o'qituvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishning o'ziyiq bir qancha vazifalarning bajarilishini, ya'ni ularga zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholash, shuningdek, mazkur jarayonni amalga oshirish uchun moddiy-texnika bazasini yaratish va mustahkamlab borish, pedagogik va axborot texnologiyalari bilan qurollantirish, malakali pedagoglar bilan ta'minlash kabi qator vazifalarni ham amalga oshirishni nazarda tutadi.

V.A.Ponomarenko [125] fikricha o'qituvchi nafaqat pedagogik tajribaga ega bo'lishi, balki zamonaviy pedagogik texnologiya vazifalari, metodlari va ulardan foydalanish yo'llarini ham mukammal bilishlari kerak. Bu texnologiyalar bilimni o'zlashtirish, unga qiziqtirish, o'ziga ishonish tuyg'ularini shakllantirish, o'quv-bilish kompetensiyalarini egallashiga ko'maklashish, yangilikka va ijodkorlikka chorlashga qaratilgan. Ko'rinib turibdiki, ingliz tili o'qituvchilarining turli darajadagi kompetensiyalarini shakllantirishning o'rni beqiyos bo'lib, bu ularga texnologiyalarning asosiy tushunchalari, vazifalari, maqsadi, metod, usul, shakl va vositalari sirlarini o'rgatadi.

V.M.Monaxov [126] o'qituvchi omonidan har bir darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun mazkur jarayonni avvaldan loyihalashtirib olish kerak deb ta'kidlaydi. Muallif ta'kidlashicha, bunda o'qituvchi uchun darsning texnologik xaritasini tuzib olish muhim, chunki texnologik xarita har bir mavzu, har bir dars xususiyatidan kelib chiqqan holda tuziladi. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak. Texnologik xaritaning tuzilishi o'qituvchini konspekt yozishdan xalos etadi, chunki bunday xaritada dars jarayonining hamda o'qituvchi va talabalar faoliyatining barcha qirralari o'z aksini topadi.

Shunday qilib, OTMlarida ingliz tili o'qituvchilarining klasterli kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlari muammolari va vazifalarini o'rganish, ularni tahlil qilish, shuningdek muammolarni bartaraf etish hamda

vazifalarni bajarish asosida avvaldan darslarni loyihalashtirib olish mumkin. Bu kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Yuqorida ta'kidlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: ingliz tili fani o'qituvchilarining klasterli kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish masalasining bugungi ahvolini tahlil qilish, ular samaradorligiga erishish tamoyillarini aniqlash; mazkur texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan metodik shakl va usullarning mazkur jarayon samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ilmiy asoslash, ulardan foydalanish asosida o'qituvchilarning mazkur kompetensiyalarini shakllantiruvchi turli metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jalolov J. "Ingliz tilini o'qiish metodikasi" (darslik) T.- 2012
2. Hoshimov O'., Yoqubov I. "Ingliz tilini o'qitish metodikasi" (o'quv qo'llanma) T.-, Sharq Nashriyoti. 2013
3. Рахманова М. Қ. (2020). Таълим жараёнида ўқув мунозараларини ташкил этишда ўқитувчининг педагогик маҳорати, ижодкорлиги ва фаоллиги. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal, 4(4), 68-73.
4. Penny Ur "A Course in Language Teaching: Practice of Theory "Cambridge Teacher Training and Development. 2009
5. <https://monster-evo.ru/uz/studentu/metody-priemy-raboty-na-uroke-angliiskogo-yazyka-metody-i-priemy/>

CHET TILLARINI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY- METODIK ASOSLARI

Masodikova Z.H.

Qo'qon davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti Katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, chet tillarini o'qitish, adaptiv ta'lim, raqamli ta'lim, kommunikativ kompetensiya.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обучение иностранным языкам, адаптивное обучение, цифровое образование, коммуникативная компетенция.

Key words: artificial intelligence, foreign language teaching, adaptive learning, digital education, communicative competence.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada chet tillarini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) asosidagi yondashuvlarning nazariy-metodik asoslari hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Zamonaviy raqamli ta'lim sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalari til o'rganish jarayonini individuallashtirish, adaptiv ta'limni tashkil etish va tezkor teskari aloqani ta'minlash imkoniyatini yaratmoqda. Natijalar sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar talabalarining kommunikativ va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda, shuningdek, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishda ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarini chet tillarini o'qitish jarayoniga metodik jihatdan asoslangan holda integratsiya qilish zarurligi asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются теоретико-методические основы применения подходов, основанных на искусственном интеллекте (ИИ), в обучении иностранным языкам, а также их влияние на эффективность обучения. Исследование проводилось с использованием смешанных методов, при участии экспериментальной и контрольной групп, что позволило эмпирически оценить эффективность применения средств искусственного интеллекта в обучении иностранным языкам. Полученные результаты подтверждают, что ИИ-ориентированные подходы оказывают положительное влияние на развитие коммуникативной и лингвистической компетенций обучающихся, а также на формирование навыков самостоятельного обучения. В статье обоснована необходимость методически выверенной интеграции технологий искусственного интеллекта в процесс обучения иностранным языкам.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of artificial intelligence (AI)-based approaches in foreign language teaching and their impact on educational effectiveness. In the context of modern digital education, AI technologies create opportunities to individualize the language learning process, organize adaptive learning, and provide immediate feedback. The results confirm that AI-based approaches have a positive effect on the development of learners' communicative and linguistic competencies, as well as on the formation of independent learning

skills. The article substantiates the necessity of methodologically grounded integration of artificial intelligence technologies into the process of foreign language teaching.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari, xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivoji chet tillarini o'qitish metodikasida paradigmatic o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi ta'limiy yondashuvlar talabalarning individual kognitiv profili, til o'zlashtirish strategiyalari hamda psixolingvistik xususiyatlarini tahlil qilish asosida ta'lim jarayonini moslashtirilgan (adaptive learning) shaklda tashkil etish imkonini bermoqda. Bu esa an'anaviy, bir xillikka asoslangan ta'lim modelidan shaxsga yo'naltirilgan va natijaga asoslangan o'qitish tizimiga o'tishni taqozo etadi.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, sun'iy intellekt texnologiyalari chet tillarini o'qitishda kommunikativ kompetensiya, lingvistik kompetensiya, sotsiokulturni anglash kompetensiyasi hamda metakognitiv strategiyalarni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Xususan, tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing), mashinali o'rganish (Machine Learning) va nutqni avtomatik tanish texnologiyalariga asoslangan tizimlar talabalarning til faoliyatini real vaqt rejimida tahlil qilib, individual ehtiyojlarga moslashtirilgan teskari aloqani taqdim etadi. Natijada, o'rganish jarayonida xatolarni aniqlash, tuzatish va mustahkamlash jarayoni ilmiy asoslangan tarzda amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar konstruktivistik, kompetensiyaga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmalari bilan metodologik jihatdan uyg'unlashadi. Bunday yondashuvlarda o'qituvchi bilim beruvchi subyekt sifatida emas, balki o'quv faoliyatini yo'naltiruvchi va nazorat qiluvchi fasilitator sifatida namoyon bo'ladi. Sun'iy intellekt vositalari esa o'qituvchining metodik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi texnologik muhitni shakllantiradi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt chet tillarini o'qitishda yordamchi texnik vosita sifatida emas, balki didaktik va metodologik jihatdan strategik ahamiyatga ega bo'lgan komponent sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bois, sun'iy intellekt texnologiyalarini chet tillarini o'qitish jarayoniga integratsiya qilishning nazariy asoslarini ishlab chiqish, metodik modellarini takomillashtirish hamda ularning pedagogik samaradorligini empirik tadqiqotlar asosida baholash zamonaviy metodika fanining dolzarb ilmiy muammolaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda chet tillarini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish masalasi xalqaro ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Tadqiqotchilar sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim tizimlari o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish imkonini berishini ta'kidlaydilar. Xususan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, konstruktivistik yondashuv va kompetensiyaga asoslangan ta'lim nazariyalari sun'iy intellekt bilan uyg'unlashgan

holda chet tilini o'rganish samaradorligini oshirishi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan.

Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida sun'iy intellekt vositalarining texnik jihatlariga urg'u berilib, ularning metodik integratsiyasi, didaktik modeli va pedagogik samaradorligini kompleks baholash masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Shu bois, sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlarni chet tillar metodikasi nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar chet tillarini o'rganishda o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, adaptiv mashqlar va avtomatik teskari aloqa talabalarning leksik va grammatik xatolarini kamaytirishga xizmat qildi.

Shuningdek, sun'iy intellekt vositalaridan foydalangan holda tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning darsga bo'lgan motivatsiyasi va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Bu holat sun'iy intellektning nafaqat texnologik, balki pedagogik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar mavjud ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil qilinganda, sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar chet tillarini o'qitishda samarali vosita ekanligi tasdiqlandi. Biroq, sun'iy intellektidan foydalanish o'qituvchining metodik rolini to'liq almashtirmaydi. Aksincha, u o'qituvchining pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Mukomav natija. Muhokama jarayonida shuni qaydetish joizki, sun'iy intellekt texnologiyalarini metodik asoslanmagan holda qo'llash ta'lim samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ularni an'anaviy va kommunikativ metodlar bilan uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi. Chet tillarini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) asosidagi yondashuvlarning pedagogik samaradorligini tasdiqlaydi va bu jihatdan xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan muvofiqlik kasb etadi. Xususan, adaptiv ta'lim va avtomatlashtirilgan teskari aloqa mexanizmlarining o'quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'siri xorijiy tadqiqotlarda ham qayd etilgan. Masalan, S. Bassnett va J. Holmes tomonidan ta'kidlanganidek, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini individuallashtirish orqali til o'rganish samaradorligini oshiradi, bu esa mazkur tadqiqot natijalari bilan mos keladi.

Shuningdek, xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlarda sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar va virtual muloqot muhitlarining kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi roli alohida e'tirof etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bunday vositalar o'quvchilarning og'zaki nutq faolligini oshiradi va nutqiy xatolardan qo'rqish darajasini kamaytiradi. Bu holat kommunikativ yondashuvni asoslab bergan Hymes va undan keyingi tadqiqotchilarning qarashlari bilan uyg'unlashadi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining kommunikativ metodlarni kuchaytiruvchi vosita ekanligini ko'rsatadi.

Biroq, xalqaro adabiyotlarda sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlarning cheklavlari ham ta'kidlanadi. Masalan, L. Venuti va A. Berman asarlarida

texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning madaniy va pragmatik ma'nolarni to'liq qamrab ola olmasligi qayd etilgan. Xalqaro empirik tadqiqotlarda, jumladan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida olib borilgan tajribalar natijasida, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Mazkur tadqiqot natijalari ham bu xulosani tasdiqlab, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash, xatolarni tahlil qilish va mustaqil o'rganish strategiyalarini shakllantirishda sun'iy intellekt vositalarining samaradorligini ko'rsatdi.

Shu bilan birga, xalqaro ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishda etik va tashkiliy masalalar muhim omil sifatida ko'rsatib o'tiladi. Ma'lumotlar xavfsizligi, akademik halollik va o'qituvchilarning texnologik tayyorgarligi masalalari e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Mazkur tadqiqot doirasida ham ushbu masalalar dolzarb ekanligi aniqlandi, bu esa xalqaro ilmiy hamjamiyatda shakllangan umumiy tendensiyalar bilan uyg'unlashadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari va ularning xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar chet tillarini o'qitishda yuqori pedagogik salohiyatga ega. Biroq, ularning samaradorligi texnologiyaning o'zidan ko'ra, uni ilmiy asoslangan metodik model doirasida, o'qituvchi yetakchiligida va an'anaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'un holda qo'llashga bog'liqdir. Bu xulosa xalqaro va milliy tadqiqotlar o'rtasida metodik uzviylik mavjud ekanligini ko'rsatadi hamda kelgusidagi tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, chet tillarini o'qitishda sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar ta'lim jarayonini individuallashtirish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish va o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini kuchaytirishda samarali ekanligi aniqlandi. Biroq, ularni joriy etish metodik jihatdan asoslangan, tizimli va o'qituvchi yetakchiligida amalga oshirilishi lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda SI asosidagi yondashuvlarning uzoq muddatli ta'siri va ularni turli ta'lim kontekstlarida qo'llash imkoniyatlarini empirik o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Holmes W., Bialik M., & Fadel C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
2. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., & Forcier L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London: Pearson Education.
3. Godwin-Jones R. (2018). Emerging technologies: AI and language learning. *Language Learning & Technology*, 22(3), 1–7.
4. Wang S., & Vásquez C. (2012). Web 2.0 and second language learning: What does the research tell us? *CALICO Journal*, 29(3), 412–430.
5. O'Dowd R. (2018). From telecollaboration to virtual exchange: State-of-the-art and the role of UNICollaboration in moving forward. *Journal of Virtual Exchange*, 1, 1–23.

THE ROLE OF AUTHENTIC MATERIALS IN ENHANCING WRITING SKILLS OF B1-LEVEL LEARNERS

Arzieva B.A.

associate professor of Nukus State Pedagogical Institute

Makhsetova N.I.

Master's student of Nukus State Pedagogical Institute

Tayanch soʻzlar: autentik materiallar, yozma nutq koʻnikmalari, B1 darajadagi oʻrganuvchilar, ingliz tili xorijiy til sifatida, kommunikativ kompetensiya, til materiali.

Ключевые слова: аутентичные материалы, навыки письменной речи, обучающиеся уровня B1, английский язык как иностранный, коммуникативная компетенция, языковой ввод.

Key words: authentic materials, writing skills, B1 learners, English as a foreign language, communicative competence, language input.

РЕЗЮМЕ:

Yozma nutq koʻnikmalarini rivojlantirish ikkinchi tilni oʻzlashtirish jarayonining muhim, ammo murakkab jihatlaridan biridir. B1 darajadagi oʻrganuvchilardan tanish mavzularda aniq va mantiqan bogʻlangan matnlar yaratish talab etiladi. Anʼanaviy oʻquv materiallari koʻpincha soddalashtirilgan va kontekstdan uzilgan boʻlib, real til muhitini cheklaydi. Mazkur maqolada B1 darajadagi oʻrganuvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda autentik materiallarning oʻrni yoritiladi. Aralash metodlarga tayangan tadqiqotda gazeta maqolalari, bloglar, elektron xatlar va ijtimoiy tarmoq matnlarining aniqlik, izchillik, leksik boylik hamda motivatsiyaga taʼsiri tahlil qilinadi. Natijalar autentik materiallar real til namunalarini taqdim etishi, diskursiv xabardorlikni oshirishi va oʻquvchi faolligini kuchaytirishini koʻrsatadi. Shuningdek, amaliy tavsiyalar taʼlim jarayonida samarali qoʻllash imkonini beradi, oʻqituvchilar uchun.

РЕЗЮМЕ:

Развитие навыков письменной речи является важным и одновременно сложным аспектом овладения вторым языком, особенно для обучающихся уровня B1, которым необходимо создавать связные тексты на знакомые темы. Традиционные учебные материалы часто упрощены и недостаточно контекстуализированы, что ограничивает контакт с реальным языком. В статье анализируется роль аутентичных материалов в развитии письменной речи обучающихся уровня B1. На основе смешанных методов исследуется влияние газетных статей, блогов, электронных писем и социальных сетей на точность, связность, лексическое богатство и мотивацию. Результаты показывают, что аутентичные материалы обеспечивают реалистичный языковой ввод, развивают дискурсивную осведомлённость и повышают учебную вовлечённость, а также позволяют выработать практические педагогические рекомендации для образовательной практики.

SUMMARY:

Developing writing skills is a critical yet challenging aspect of second language acquisition, particularly for B1-level learners who must produce clear, connected texts on familiar topics. Traditional instructional materials are often simplified and decontextualized, limiting exposure to authentic language use. This article examines the role of authentic materials in improving B1 learners' writing skills. Using a mixed-methods approach, the study explores how newspapers, blogs, emails, and social media texts influence writing accuracy, coherence, lexical richness, and learner motivation. The findings show that authentic materials provide realistic input, enhance discourse awareness, and increase engagement. Pedagogical recommendations for effective integration are presented.

Introduction. Writing is a complex productive skill that requires learners to integrate grammatical knowledge, vocabulary, discourse organization, and pragmatic awareness. At the B1 level, as defined by the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), learners are expected to write simple connected texts, describe experiences, and express opinions with reasonable clarity. However, many B1 learners struggle to move beyond controlled sentence-level writing to more coherent and natural texts.

One contributing factor to this difficulty is the reliance on simplified instructional materials. While such materials are designed to reduce cognitive load, they often fail to reflect how language is used in real-life contexts. According to Gilmore, excessive exposure to simplified texts may limit learners' ability to recognize authentic discourse patterns and pragmatic features of language use [1]. As a result, learners may produce writing that is grammatically correct but stylistically unnatural or overly mechanical.

Authentic materials, defined as texts not originally produced for language teaching purposes, offer an alternative approach [5]. These materials include newspapers, magazines, websites, advertisements, personal emails, blogs, and social media posts. Researchers such as Peacock and Harmer argue that authentic materials increase learner motivation and provide meaningful language input that reflects real communicative needs [2].

For B1 learners in particular, authentic materials may serve as a bridge between controlled textbook input and independent language use. By engaging with real-world texts, learners can develop a deeper understanding of genre conventions, vocabulary usage, and text organization. This article investigates the extent to which authentic materials contribute to the enhancement of writing skills among B1-level learners and examines both linguistic outcomes and learner perceptions.

Methodology. The study employed a mixed-methods research design to examine the impact of authentic materials on B1 learners' writing development. Quantitative data were used to measure changes in writing performance, while qualitative data provided insight into learners' attitudes and classroom experiences.

Participants consisted of 90 B1-level English learners aged 17–20 enrolled in a language institute. The learners were divided into an experimental group and a control group, each comprising 45 students. Both groups followed the same curriculum objectives; however, the experimental group was exposed to authentic materials, while the control group relied primarily on textbook-based writing tasks.

Data collection involved several instruments. Pre- and post-writing tests were administered to assess learners' progress in terms of coherence, grammatical accuracy, lexical range, and task achievement. Writing tasks included informal emails, short opinion paragraphs, and descriptive texts aligned with B1 CEFR descriptors. In addition, questionnaires were used to gather learners' perceptions of the writing activities, and classroom observations were conducted to document engagement and participation.

During the instructional period, which lasted eight weeks, the experimental group worked with a range of authentic materials. These included short news articles, blog posts, online reviews, advertisements, and sample emails. Learners analyzed these texts to identify structural features, common expressions, and stylistic elements before producing their own written responses. This approach aligns with recommendations by Richards, who emphasizes the importance of meaningful input in communicative language teaching [7].

Quantitative data were analyzed using descriptive statistics and paired comparisons, while qualitative responses were coded thematically to identify recurring patterns related to motivation, confidence, and perceived usefulness.

Results and Analysis. The analysis of pre and post writing tests revealed noticeable improvement in the experimental group compared to the control group. Learners exposed to authentic materials demonstrated greater progress in text organization and coherence. Their writing showed clearer paragraph structure, more appropriate use of linking devices, and improved awareness of audience and purpose. These findings support the argument by Hyland that exposure to real texts enhances learners' understanding of genre and discourse conventions [3].

In terms of lexical development, the experimental group displayed increased use of contextually appropriate vocabulary and formulaic expressions commonly found in authentic texts. This aligns with Gilmore's claim that authentic materials provide richer lexical input than simplified texts [1]. Grammatical accuracy also improved, although to a slightly lesser extent, suggesting that authentic materials are particularly effective for discourse-level development rather than isolated grammar practice.

Qualitative data from questionnaires indicated that learners found authentic materials more engaging and relevant to their real-life needs. Many students reported that working with real texts helped them feel more confident about writing outside

the classroom, such as composing emails or online comments. This increase in motivation echoes findings by Peacock, who identified higher learner engagement when authentic materials are used [6].

Classroom observations further revealed that authentic materials encouraged discussion and collaborative learning. Learners actively compared texts, asked questions about language use, and experimented with new expressions in their writing. Teachers noted that although some texts were initially challenging, guided tasks helped learners manage difficulty effectively, supporting Krashen's notion of comprehensible input when appropriate scaffolding is provided [4].

Conclusion and Recommendations. The findings of this study demonstrate that authentic materials play a significant role in enhancing the writing skills of B1-level learners. By exposing learners to real-world language use, authentic texts support the development of coherence, lexical richness, and pragmatic awareness. In addition to linguistic benefits, authentic materials increase learner motivation and confidence, which are essential for successful writing development.

However, the effective use of authentic materials requires careful selection and pedagogical support. Materials should be relevant to learners' interests and proficiency level, and tasks should guide learners to focus on both meaning and form. Simply exposing learners to authentic texts without scaffolding may lead to frustration rather than improvement.

Based on the study's findings, several recommendations are proposed. Teachers should integrate authentic materials gradually and align them with clear writing objectives. Pre-writing activities such as text analysis and vocabulary exploration can help learners manage complexity. Curriculum designers are encouraged to balance textbook materials with authentic texts to better prepare learners for real-life communication. Finally, further research could explore the long-term impact of authentic materials on writing development across different proficiency levels and learning contexts.

LITERATURE:

1. Gulnara A., Bibisanem A. Methodology of developing writing skill through authentic materials // Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – Т. 4. – №. 5-1. – С. 171-173.
2. Gilmore A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40(2), 2007, 97-118 p.
3. Harmer J. *How to teach English*. Longman, 2007.
4. Hyland K. *Second language writing*. Cambridge University Press, 2003.
5. Krashen S. D. *The input hypothesis: Issues and implications*. Longman, 1985.
6. Nunan D. *Designing tasks for the communicative classroom*. Cambridge University Press, 1989.
7. Peacock M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2), 1997, 144–156 p.
8. Richards J. C. *Curriculum development in language teaching*. Cambridge University Press, 2001.
9. Tomlinson B. *Materials development in language teaching*. Cambridge University Press, 2011.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

QASIM A'WEZOVTIN' MA'DENIY-AG'ARTIWSHILIQ XIZMETLERI

Seytmuratov Q.

pedagogika ilimlerinin' kandidati, dosent.

Tayanch suzlar: madaniyat, maorif, ma'rifat, maktab, madrasa, darslik, wquv qullanma, islohot, adabiyot, dramaturgiya, teatr, san'at.

Ключевые слова: культура, образование, просвещение, школа, медресе, учебник, учебное пособие, реформа, литература, драматургия, театр, искусство.

Key words: culture, obrazovanie, education, school, madrasa, teacher, student teacher, reform, literature, dramaturgy, theater, art.

PEZIOME:

Maqolada qoraqalpoq xalqining buyuk farzandi, ist'edodli pedagog, shoir, yozuvchi, dramaturg va davlat arbobi Qasim A'wezovning madaniy-ma'rifiy faoliyati haqida suz boradi.

PEZIOME:

В статье рассматривается культурная и образовательная деятельность Касима Авезова, выдающегося сына каракалпакского народа, талантливого учителя, поэта, писателя, драматурга и государственного деятеля.

SUMMARY:

The article discusses the cultural and educational activities of Kasim Avezov, a great son of the Karakalpak people, a talented teacher, poet, writer, playwright and statesman.

Kirisiw. Qaraqalpaq xalqinin' talantli perzenti, pedagog, shayir, jaziwshi, dramaturg, ma'mleketlik isker Qasim A'wezovtin' xizmetleri tariyximizda altin ha'ripler menen jazilg'an desek qa'te bolmaydi. Ol ma'mleketlik g'ayratker boliw menen birge Qaraqalpaq bilimlendiriw tarawinin', ma'deniyatinin', a'debiyatinin', ko'rkem o'nerinin' zamang'a say irge tasin qalawg'a ha'm oni rawajlandiriwg'a o'zinin' u'lken u'lesin qosti. Ol o'z qisqa o'mirinin' ko'plegen bo'legin mug'allim, ustaz, bilimlendiriw tarawinin' basshisi sipatinda o'tkerip, u'lkemizde mekteplerdin', oqiw orinlarinin' qa'liplesiwi ha'm rawajlaniwi, olardin' materialliq-texnikaliq bazalarin bekkemlew, sabaqliq ha'm basqada oqiw qurallari menen ta'miyinlew islerinde aytarliqtay xizmet etti.

Ol qaraqalpaq a'debiyatına Oktyabr to'n'kerisi da'wirinen baslap kirip keldi ha'm jan'a siyasiy o'zgerislerden ruwxlang'an tu'rde jazilg'an o'zinin' shig'armalari

menen ko'zge tu'se baslaydi. A'sirese Q.A'wezov qaraqalpaq dramaturgiyasi ha'm teatrin sho'lkemlestiriwge ha'm qa'liplestiriwge ko'p miynetin sin'irdi. Ol tek sho'lkemlestiriw isleri emes, al Qaraqalpaqstannin' sol da'wirdegi jan'a turmis ushin umtilislarin, gu'reslerin, turmis saltin, o'zgesheligin ko'rsetetug'in tung'ish qaraqalpaq dramasi «Tilek jolinda» pesasinin' avtori sipatindada a'debiyatimiz tariyxinan ko'rnekli orin iyeledi.

Tiykarg'i bo'lim: Qasim A'wezov 1897 jili Shimbay u'ezdinin' Shimbay bolislig'inin' Bessari jap boyindag'i 9-awilinda tuwilg'an. Onin' o'zinin' 1930 jili jazg'an o'mirbayaninda «...menin' ata-anam jarli diyxan bolg'an. A'kemnin' eskishe sawati bar edi, anam bolsa sawatsiz, oqimag'an, u'y biykesi. 11-12 jaslarima shekem ata-anamnin' ta'rbiyasinda boldim. Meni 12-13 jaslarimda awildag'i eski mektepke oqiwg'a berdi. Onda 16-17 jasima shekem qista oqip, jazda ata-anamnin' egin-teginlerine qarasatug'in edim.

Keyin meni sol o'zimizdin' bolisliqtug'i «Maxtum axun» medresesine oqiwg'a berdi. Bul jerde 1914 jildin' qisina deyin oqidim, al jaz aylarinda u'ydegi diyxanshiliqqa ja'rdem berdim. Medresede oqig'animga mag'an a'ke-sheshem ja'rdem bere almadi, sol sebepli mag'an medrese iyesinin' u'yinde islewge tuwra keldi. Baylardin' balalari qurg'in bolg'anliqtan qara miynet jumisina tartilmaytug'in edi. Meni oqitqani ushin haqi to'lew mu'mkinshiligine iye bolmag'anliqtan menin' islewin kerek edi. Barliq kiwinshiliqlarg'a qaramastan men 1914 jilg'a deyim oqiwdi dawam ettim, eski arabsha menen jaqsi tanistim. Oqiwdin' yarim kursin o'ttim, lekin medreseni pikere almadim.

...Bul bilim menen sheklenip qalmay, oqiwdi ja'ne dawam ettirgim keldi. Biraq bizin' w'ezdimizde basqa jerde oqiw mu'mkinshiligi bolmag'anliqtan men Shoraxan w'ezdine kettim ha'm ol jerde oqiw ornin taptim. Bul jerde bay balalari o'z qa'rejetlerine oqiydi, gedeylerge orin joq eken. Baylardin' esigine jallanip, aqsha tabiwg'a ma'jbu'r boldim ha'm Shoraxan bolislig'indag'i Raxmatulla axunnin' medresesine kirip oqiy basladim. Lekin qa'rejettin' jetispewshiliginen oqiwdi uzaq dawam ettire almadim. Saribiy bolislig'inda baylardin' esiginde jallanip, jumis isledim. ... 1916 jili u'y sharayatimnin' ju'da' to'menlep ketkenligin esitip, elime, tuu'g'an-tuwisqanlarimnin' janina qayttim.

1921 jildin' may ayina shekem awilliq atqariw komitetinde xatker ha'm soyuzqosshinin' ag'zasi bolip isledim. 1922 jili partiyag'a kirdim, Shimbaydag'i mektep-internattin' baslig'i boldim.» [1.4.].

Jas Qasim A'wezovtin' jaslayinan ilim-bilimge qushtarlig'i ha'zirgi jaslarimizg'a u'lgi bolarliqtay ekenligin aytip o'tiwimiz tiyis. Ol tek g'ana bilim aliwdi maqset etip, baylardin' qolinda jallanip, jumis islewi, ashshi turmistin' qiyinshilig'ina ko'nligiwi onin' bilim aliwg'a bolg'an umtilislarinan da'rek beredi. Ol sol o'zinin' jazg'an o'mirbayaninda «meni mutqa oqitatug'in ustaz taptim, lekin men onin' u'y

jumislarin islewim kerek edi. Biraq turmis qiyinshiliqlari bug‘anda jol qoymadi» dep jazadi.

Birqansha bilimli bolg‘an Qasim A‘wezov o‘zinin‘ o‘mirbayaninda jazg‘aninday 1920 jillardan baslap ha‘r tu‘rli ma‘mleketlik ha‘m xojaliq jumislarina aralasa baslaydi. Ol 1922 jildin‘ sentyabrinde Samarqandtag‘i oblastliq partiya mektebine oqiwg‘a jiberiledi. Oni tamamlag‘annan keyin Qaraqalpaqstang‘a kelip, sol aldin‘g‘i mektep-internattin‘ mug‘allimi ha‘m baslig‘i boliw menen bir waqitta Shimbay w‘ezdlik xaliq bilimlendiriw bo‘liminin‘ baslig‘i bolip isleydi. Q.A‘wezov 1923 jildin‘ 15 sentyabrinen 1924 jildin‘ noyabrine shekem Tashkenttegi O‘rta Aziya kommunistlik universitetinde bolip, tiykarg‘i ekinshi kursta oqig‘anlig‘in, lekin oqiwdi tamamlay almag‘anlig‘in jazadi. Sebebi oni Tu‘rkistan Kompartiyasi Orayliq komiteti oni shaqirip alip, tazadan sho‘lkemlesken Qaraqalpaq Avtonomiyali oblastinin‘ sho‘lkemlestiriw byurosinin‘ qarawina jiberedi. Bul jerde ol Qaraqalpaqstan oblastliq bilimlendiriw bo‘liminin‘ baslig‘i ha‘m Revolyusiyaliq komitetin‘ ag‘zasi etip tayinlanadi.

Ol 1925 jildan baslap Qaraqalpaqstan Avtonomiyali oblastinin‘ Oblastliq Atqariw Komitetinin‘ pedsdateli lawaziminda jumis isleydi.

1925 jildin‘ 12-19 fevral sa‘nelerinde Qaraqalpaq Avtonomiyali oblasti Ken‘esinin‘ s‘ezdi shaqirilip, onin‘ 1925 jili 12 fevral ku‘ni keshte o‘tkerilgen onin‘ birinshi ma‘jilisinde Qazaxstan Avtonomiyali Sovet Sosialistik Respublikasi quraminda Qaraqalpaqstan Avtonomiyali oblastinin‘ du‘zilgenligi haqqindag‘i Deklarasiya qabil etiledi ha‘m ja‘riyalanadi. Qasim A‘wezov 1929 jildin‘ aprelinde Qazaqstan Orayliq Atqariw komiteti pedsdatelinin‘ orinbasari ha‘m sonin‘ menen bir waqitta Qazaqstan Ishki isler Komissari lawazimlarina saylanadi.

Qaraqalpaqstan Avtonomiyali Oblasti 1930 jil 20 iyulden baslap tuwisqan Qazaqstan quraminan shig‘arilip, tuwridan-tuwri Rossiya Federasiyasi Atqariw Komiteti quramina kiritildi. Qasim A‘wezov usi mu‘na‘sibet penen Qaraqalpaqstang‘a basshi jumislarda islew ushin shaqiriladi. Qazaqstan Orayliq Atqariw Komiteti prezidiumi buni maqullap, arnawli qarar shig‘aradi. Bul qararda Q.A‘wezovtin‘ Qazaqstanda alip barg‘an jumislari joqari bahalanip, minnetdarshiliq bildirilip, og‘an aldin‘g‘i jumislarinda tasqin tabislar tileydi. Qasim A‘wezov 1930 jildin‘ aqirinan 1931 jildin‘ avgust ayina shekem RSFSR Atqariw Komiteti janindag‘i Qaraqalpaqstan hu‘kimetinin‘ turaqli wa‘kili lawaziminda isleydi.

1932 jili 20 martta Pu‘tkilrossiyaliq Orayliq Atqariw Komiteti Qaraqalpaqstan Avtonomiyali oblastin Qaraqalpaqstan Avtonomiyali Respublikag‘a aylandiriw haqqinda qarar qabil etti. Usi mu‘na‘sibet penen Qasim A‘wezov 1932 jili Qaraqalpaqstan ASSR Xaliq Komissarlar Ken‘esinin‘ (ha‘zirgi Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrler Ken‘esi) pedsdateli bolip tayinlanadi.

Qasim A'wezov 1935-1936 jillari ekinshi ma'rte Qaraqalpaqstan hu'kimetinin' Pu'tkilrossiyaliq Orayliq Atkariw Komiteti qasindag'i turaqli wa'kili bolip jumis isleydi. 1936 jildin' aprelinen 1937 jildin' ortalarina shekem Qaraqalpaqstan ASSR Xaliq Komissarlar Ken'esi janindag'i iskusstvo basqarmasinin' (ha'zirgi ma'deniyat ministrligi) baslig'i bolip isledi.

Usinday qiyin-qistaw da'wirde Qasim A'wezov miynet etip, ol Qazaqstan ASSR u'lkelik partiya komitetinin' ag'zalig'ina, Qaraqalpaqstan oblastliq partiya komitetinin' ag'zalig'ina ha'm byuro ag'zalig'ina bir neshe ret saylandi. Sonday aq ol RSFSR Hu'kimetinin' ha'm Qazaqstan hu'kimetinin' ag'zaliqlarina bir qansha ret saylang'an [1.9].

Qasim A'wezovtin' Qaraqalpaqstanda ta'lim-ta'rbiyani rawajlandiriw boyinsha xizmetleri ayriqsha boldi. Bul tarawda ol jumisin Shimbay mektep-internatinda mug'allim ha'm basshi bolip islewden baslap, keyinshelik Shimbay uездlik (rayonliq) xaliq bilimlendiriw bo'liminin' baslig'i, Qaraqalpaqstan oblastliq bilimlendiriw bo'liminin' baslig'i lawazimlarinda islegen jillari mekteplerdi rawajlandiriw, a'sirese kem ta'miynlengen jarli adamlardin' balalarina bilim beriw, olardi oqiw qurallari menen ta'miynlew boyinsha aytarliqtay xizmetler isledi.

Ol usi lawazimlarda islegen da'wirde Xojeli mektep-internatinda mug'allim ha'm basshi lawaziminda islegen O'zbek a'debiyatinin' tiykarin saliwshilardin' biri, belgili pedagog, shayir ha'm dramaturg Hamza Ha'kimzada Niyaziy, Shimbayli belgili shayir ha'm dramaturg, waqtinda ja'didshilik ha'reketinin' ag'zasi bolg'an Qazi Ma'wlik, belgili shayir ha'm dramaturg, bilimlendiriw tarawinin' jan ku'yeri Seyfulg'abid Ma'jitov, dramaturg ha'm rejissyor Abdiraman O'tepov ha'm tag'i basqalar menen birge islesti ha'm pikirles boldi.

A'sirese onin' Milliy shegaralardi belgilew jillarinda balalardin' o'z ana tilinde bilim aliwi ma'selesine at salisiwi onin' xalqimiz aldindag'i u'lken xizmetlerinin' biri boldi. Ilim ha'm ma'deniyatqa jani qumar qaraqalpaq xalqina mektep sabaqliqlari, gazeta-jurnallar ju'da' za'ru'r edi. Q.A'wezovtin' baslamasi menen 1925 jili sol waqitlari Xojeli okrugi boyinsha xaliq komissariati inspektori bolip islep atirg'an, belgili pedagog Seyfulg'abid Ma'jitov Tashkent qalasina jan'a Qaraqalpaq alfavitin du'ziw ushin xizmet saparina jiberiledi. Ol Tashkent qalasinda alti ay bolip, basqa milletlerdin' ziyali wa'killeri qatari (bashqurt alimi A.A.Divaev, jas ilimpaz, keyinsheliq qazaq akademigi Muxtar A'uezov h.t.b.) ha'm olardan u'lgi ala otirip, arab grafikasin reformalaw tiykarinda Q.A'wezovtin' basshilig'inda tariyxta birinshi qaraqalpaq «A'lipbe»sin jaratadi. Sonin' menen birge a'lipbeden keyingi «Oqiw kitabi», u'lken jastag'ilar ushin «Yegedeler sawati» atli sabaqliqlarin jaratadi ha'm Tashkenttegi Qazaqstan ma'mleketlik baspasinin' ku'n shig'is bo'liminde bastirip shig'aradi.

Qasim A'wezov bul istin' qaraqalpaq xalqi ushin qanday a'hmiyetke iye ekenliklerin teren' tu'sinip, bul sabaqliqlardin' tayarlaniw barisin ku'ndelikli o'z baqlawina aladi ha'm qadag'alap baradi. Buni o'zinin' tiyisli orinlarg'a sol da'wirdegi jibergen telegrammalarinanda ko'riwge boladi. Ma'selen onin' 1925 jil 4 iyuldag'i telegrammasinda: «Qon'irat okrugliq komitetine: islep bolg'an materiallari menen S.Ma'jitovti To'rtku'lge jo'netiw'in izdi buyiraman. Ua'layat atqariw komitetinin' baslig'i Q.A'wezov» dep jazilsa, aradan on alti ku'n o'tip, 1925 jildin' 20 iyulinda ja'ne «Qon'irat okrugliq atkariw komitetine: islegen a'debiyatlari menen S.Ma'jitovti To'rtku'lge tezlik penen jo'netiw'in izdi talap etemen. Ua'layat atqariw komitetinin' baslig'i Q.A'wezov» degen telegrammanin' jo'netilgenligin ko'remiz [2.45.].

Keyinshelik S.Ma'jitov ha'm basqalardin' miynetin bahalay kelip, ol o'zinin' P.Varlamov penen birgelikte jazg'an kitabinda «Qaraqalpaq tilinde birinshi A'lipbeni ha'm birinshi sabaqliqti du'ziw ushin sonshama ku'sh sarp etildi. Kem sawatli qaraqalpaqlardin' az g'ana gruppasi tatar, qazaq, rus xizmetkerlerinin' usinday gruppasi menen birlikte bul tarawda og'ada ulli is isledi. Bul jerde u'lken qiyinshiliqlardi jen'ip shig'iw shovinizm menen milletshilikke qarsi ju'rgizilgen gu'restin' na'tiyjesinde qaraqalpaq a'debiy tili payda boldi»-dep jazadi [3.29.].

Qasim A'wezov mektepler ushinda sabaqliqlar jazadi. 1929-1930 oqiwi jilinan baslap mekteplerde oqiwi latin grafikasına o'tkeriliwine baylanisli ol Seyfulg'abid Ma'jitov penen birgelikte «Qaraqalpaq a'lipbe»sin jazadi (To'rtku'l, 1929). Sonin' menen birge ja'ma'a'tlik avtorlar menen birgelikte jazilg'an «Qaraqalpaq til sabag'i» (To'rtku'l, 1930), «Qaraqalpaq oblastindag'i go'rsawatlar mektebine programma» (Moskva, 1931), «Qaraqalpaq tilinin' a'ddudi (grammatikasi)» (Moskva, 1932) usag'an sabaqliqlardin' basilip shig'iwina o'z ja'rdemin tiygizdi [4.428].

Keyinshelik 1924 jilda shig'a baslag'an «Yerkin qaraqalpaq» (ha'zirgi «Yerkin Qaraqalpaqstan») gazetasi usi jan'a alfavit tiykarinda shig'a baslaydi. Qasim A'wezov o'zi sol da'wirde Oblastliq atkariw komitetinin' predsedateli bolip islep turg'an payitinda gazetanin' Bas redaktori xizmetin birgelikte bir waqitta qosip alip baradi ha'm onin' ha'r bir saninin' talapqa say shig'ip bariwin ta'miynleydi. Seyfulg'abid Ma'jitov gazetanin' juwapli xatkeri waziypasin atqaradi.

Da'slebinde «Tan' nuri» atli truppadan baslanip, keyinshelik onin' o'sip Ma'mleketlik teatrg'a aylaniwinda, onin' o'sip rawajlaniwinda, Moskvada arnawli teatr studiyasi ashilip, teatr ushin qa'niygelerdin' tayarlaniwinda, To'rtku'lde birinshi pedagogikalik texnikumnin' ha'm muzikalik uchilishenin' ashiliwinda da Qasim A'wezovtin' jeterli u'lesi bar. Q.A'wezov Moskvadag'i teatr institutinin' direktori A.Furmanovanin' o'tinishi boyinsha sol institutta oqiytug'in Qaraqalpaq studiyasinin' studentlerine kerek bolg'anlig'i ushin jer ju'zine belgili ataqli fransuz jaziwshisi Molerdin' «Skapennin' hiylesi» komediyasin rus tilinen qaraqalpaq tiline

awdarip bergen. Onin' V.Varlamov penen birgelikte jazg'an «Qaraqalpaqstannin' 10 jilg'a toliwi» atli kitabi, ko'plegen maqalalari ja'riyalang'an.

Qaraqalpaq dramaturgiyasinda birinshi shig'arma sipatinda tariyxqa kirgen «Tilek jolinda» atli pesasi 1916 jilg'i qaraqalpaq miynetkeshlerinin' milliy-azatliq gu'resi tiykar etip aling'an. Orta Aziya ha'm Qazaqstan jigitlein birinshi jer ju'zilik uristin' qara jumisina aliw haqqinda patsha hu'kimetinin' 1916 jil 25 iyundegi ukazina baylanisli qaraqalpaq elinde de klassliq gu'res shiyelenise baslaydi. Bul patshaliq ko'rsetpenin' tiykarinda ma'rdikarg'a bariw tek miynetkesh xaliqtin' moynina tu'sedi. Na'tiyjede sana-sezimleri oyana baslag'an xaliq patsha hu'kimetine, onin' orinlardag'i ha'kimlerine qarsi gu'reske ko'teriledi. Pesa usi klassliq gu'resti ko'rkem a'debiyatta sa'wlelendiriwdi maqset etip qoyg'an. Pesa birinshi ret 1925 jildin' aqirinda To'rtku'l qalasinda qoyilg'an.

Qasim A'wezov poeziya janrindada ko'mekli orin tutadi. Onin' sheberlik penen jazilg'an «Saylaw mapazinda», «Quyash», «Miyet», «Ba'ha'r keldi», «Namis ku'shli» h.t.b. qosiqdari, «Kaziw» poemasi poeziyamizdin' altin fondinda saqlanbaqta. Ol qosiqdarin ko'binese «Aydin» atli a'debiy laqap penen ja'riyalap kelgen.

Juwmaq. O'zinin' qisqa o'miri dawaminda u'sh ma'rte Qaraqalpaqstan hu'kimetin basqarg'an, eki ret usi hu'kimettin' Moskva qalasindag'i VSIK janindag'i turaqli wa'kili bolip islegen, elimizde bilimlendiriw, ma'deniyat, a'debiyat, ko'rkem o'ner tarawlarinin' irge tasin qalag'an ha'm rawajlandiriwda pida'yiliq penen xizmet etken elimizdin' ardaqli perzenti kelip shig'isinin' iyshanlardan ekenin jasing'an degen orinsiz ayiplawlar menen repressiyag'a ushiradi ha'm elimizdin' ko'plegen ziyali insanlari menen birgelikte atiw jazasina hu'kim etilip, hu'kim 1938 jili 13 oktyabr ku'ni Tashkent qalasinda, ha'zirgi Yunusabad rayoni aymag'indag'i «Katag'an qurbanlari» muzeyi jaylasqan orinda a'melge asirildi [5.4.]. Qasim A'wezovtin' xaliqqa etken xizmetleri, alip barg'an iygilikli islerin, qaldirg'an miyraslarin elede teren'irek u'yreniwimiz ha'm onnan keleshek a'wlad ta'rbiyasinda paydalaniwimiz lazim.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR:

1. Qasim A'wezov. Shig'armalari ha'm awdarmalari. No'kis, «Qaraqalpaqstan» baspasi, 1967 jil.
2. O'.A'lewov, Q.Seytmuratov.Qoraqalpog'istonda jadidchilik harakati va Seyfulg'abid Majidov. Toshkent, «Fan», 2010 yil.
3. A'wezov K., Varlamov P. Karakalpakstan k 10 letiyu Kazaxstana. Alma-ata, 1930 god.
4. O'.A'lewov. Qaraqalpaqstanda ta'lim-ta'rbiyalik oylardin' qa'liplesiw ha'm rawajlaniw. No'kis, «Bilim» baspasi, 1993 jil.
5. B.Allaniyazov. Jaziqsiz qurban bolg'an qaraqalpaq ziyalilari. «Yerkin Qaraqalpaqstan» gazetasi, 6-noyabr 2018 jil, №134(20220) sani.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ТӘРБИЕЛІК БАҒЫТТА ТЕРЕН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ИНДИКАТОРЛАР НЕГІЗІНДЕ АНЫҚТАУ

Әлеуов З.И.

еркін ізденуші

*Қары Ниязий атындағы Тәрбие педагогикасы миллий институтының
Қарақалпақстан филиалы
Нөкіс қаласы, Қарақалпақстан Республикасы*

Tayanch so'zlar: Abay Kunanbay o'g'li, ta'lim ta'siri, ichki erkinlik, insoniylik, mehnatsevarlik, bilim, kvazi-tajriba, sinovdan oldingi, sinovdan keyingi, indikatorli baholash.

Ключевые слова: Абай Кунанбай улы, воспитательное воздействие, внутренняя свобода, человечность, трудолюбие, знание, квазиэксперимент, pre-test, post-test, индикаторная оценка.

Key words: Abay Kunanbay uly, educational influence, inner freedom, humanity, hard work, knowledge, quasi-experiment, pre-test, post-test, indicator assessment.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Abay Qo'nanbayulining merosining ta'limiy salohiyati ichki erkinlik, insoniylik, mehnatsevarlik va bilim munosabat tushunchalariga asoslangan holda ilmiy tahlil qilinadi. Abay asarlarini chuqur, ta'limga yo'naltirilgan o'rganishning talabalarga ta'sirini aniqlash uchun kvazi-eksperimental dizayn qo'llanildi. Eksperimental guruh 26 talabadan, nazorat guruhi esa 27 talabadan iborat edi. Taqqoslash testdan oldingi va testdan keyingi baholashlarga asoslangan 0-100 balllik shkala bo'yicha ko'rsatkichlar yordamida o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhda ichki erkinlik 11% ga, insoniylik 12% ga, mehnatsevarlik 14% ga va bilim munosabat 15% ga oshdi. Xulosa Abay asarlarini mulohaza va muhokama usullaridan foydalangan holda chuqur o'rganish talabalarining shaxsiy va axloqiy fazilatlarini, mas'uliyatini va bilimga bo'lgan ishtiyoqini mustahkamlashini ilmiy dalillar bilan tasdiqlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье научно анализируется воспитательный потенциал наследия Абая Кунанбайулы на основе концептов внутренней свободы, человечности, трудолюбия и отношения к знанию. Для выявления влияния углублённого, воспитательно ориентированного изучения произведений Абая на учащихся применён квазиэкспериментальный дизайн. Экспериментальная группа составила 26 учащихся, контрольная - 27; сравнение проведено по индикаторам в 0-100 балльной шкале на основе диагностики pre-test и post-test. Результаты показали, что в экспериментальной группе внутренняя свобода возросла на 11%, человечность - на 12%, трудолюбие - на 14%, отношение к знанию - на 15%. В заключении научно обосновано, что углублённое изучение произведений Абая на основе рефлексивно-дискуссионных методов

усиливает у учащихся личностно-нравственные качества, ответственность и стремление к знаниям.

SUMMARY:

This article provides a scholarly analysis of the educational value of Abai Kunanbayuly's legacy through the concepts of inner freedom, humanity, diligence, and attitudes toward knowledge. To determine the impact of deep, education-oriented teaching of Abai's works on students, a quasi-experimental design was employed. The experimental group included 26 students and the control group 27; comparisons were conducted using 0–100 indicator-based scores through pre-test and post-test diagnostics. The findings show that in the experimental group inner freedom increased by 11%, humanity by 12%, diligence by 14%, and attitudes toward knowledge by 15%. The conclusion substantiates that deep teaching of Abai's works using reflective and discussion-based methods strengthens students' personal moral qualities, responsibility, and motivation for learning.

Кіріспе. Абай Құнанбайұлы (1845–1904) мұрасы тек әдеби-көркем құндылық ретінде ғана емес, сондай-ақ ұлттық руханият пен құндылықтар жүйесін жаңғыртуға қызмет ететін терең философиялық-тәрбиелік мазмұны бар кешенді рухани құбылыс ретінде қарастырылады. Оның, әсіресе, өлеңдері мен «Қара сөздерінде» жеке тұлға кемелденуінің төрт тірегі – ішкі еркіндік, адамгершілік идеалы, еңбектің онтологиялық-мағыналық құндылығы және білімнің әлеуметтік прогрестегі рөлі біртұтас этико-гносеологиялық (адамгершілік–танымдық) жүйе ретінде баяндалады.

Осыған байланысты Абай көзқарастарын ғылыми тұрғыдан талдау және оларды қазіргі білім беру-тәрбие үдерісіне сәйкес әдістемелік тетіктер арқылы кіріктіру бүгінгі педагогикалық тәжірибе үшін өзекті мәселе болып табылады.

Бұл мақалада Абай идеяларының тәрбиелік әлеуеті тек теориялық пайымдаумен шектелмей, оны оқушылармен жұмыс үдерісінде өлшеп көру (тиімділігін көрсету) міндеті де көзделеді. Сондықтан зерттеудің өзектілігі екі бағытта көрінеді: біріншіден, Абай мұрасындағы «ішкі еркіндік–адамгершілік–еңбек–білім» концептілері арқылы тұлға тәрбиесінің мазмұндық негізін айқындау; екіншіден, осы концептілерді тәрбиелік мақсатта терең оқыту (пікірталас, проблемалық сұрақтар, өмірлік жағдаятпен байланыстыру, рефлексия) жағдайында олардың әсерін эмпирикалық көрсеткіштермен дәлелдеу.

Зерттеудің мақсаты Абай шығармаларында көрініс тапқан ішкі еркіндік, адамгершілік, еңбек және білім идеяларының этико-гносеологиялық тұтастығын талдау және оларды тәрбиелік бағытта тереңдете оқытудың оқушыларға ықпалын анықтау есептеледі.

Әдебиеттерге шолу. Абайдың шығармашылығында ішкі еркіндік – адамның өзін-өзі тану және сыртқы шектеулерден арылу процесі ретінде көрінеді. Оның «Қара сөздерінің» 1-ші сөзінде: «Адам баласына ақыл,

ғылым, ар, ұждан деген нәрселердің қайсысы болса да, төртеуінің төртеуі де болғаны абзал» деп, ішкі еркіндікті ақыл мен ұжданның синтезі ретінде анықтайды. Бұл тұжырым экзистенциалистік философияның (мысалы, Ж.-П. Сартрдың «болмыс және еш нәрсе» тұжырымдамасы) алғышарттарымен үндеседі, онда еркіндік – адамның өз таңдауы арқылы өзін қалыптастыруы [1].

Ғылыми тұрғыдан алғанда, Абайдың бұл идеясы психологиялық автономия теориясымен (Deci & Ryan, 1985) байланысты, мұнда ішкі мотивация (intrinsic motivation) адамның өз қажеттіліктерін (автономия, құзыреттілік, байланыс) қанағаттандыру арқылы жүзеге асады [2]. Абайдың өмір жолында бұл қасиет оның Ресей империясының отаршылдық жүйесіндегі қазақ қоғамының шектеулерінен шығу әрекетінде көрініс табады: ол Семейдегі орыс мектептерінде білім алып, Шығыс (әл-Фараби, Ибн Сина) және Батыс (Пушкин, Лермонтов) философиясын синтездеді. Осылайша, ішкі еркіндік – қоғамдық қысымға қарсы тұрудың құралы ретінде, қазақ ұлттық сана-сезімін оятуға қызмет етеді [3]. Заманауи зерттеулерде бұл тұжырым Абайды постколониалдық ойшыл ретінде позициялайды, онда еркіндік – ұжымдық иденттіліктің негізі.

Абайдың адамшылық идеалы – моральдық кемелдікке ұмтылу, ол өлеңдерінде (мысалы, «Ғылым таппай мақтанба») адамның әділеттілік, мейірім және адалдық сияқты қасиеттерін алға шығарады. «Қара сөздерінің» 37-ші сөзінде: «Адамзаттың барлығына жақсылық тілесен, өзіңе де жақсылық тілейсің» деп, этикалық эгоизм мен альтруизмнің синтезін ұсынады. Бұл Аристотельдің «эудемонизм» тұжырымдамасымен және Канттың категориялық императивімен сәйкес келеді [4].

Әлеуметтанулық көзқарастан, Абайдың бұл идеалы Маслоудың қажеттіліктер иерархиясының жоғарғы деңгейлерімен (өзін-өзі актуализациялау) байланысты, мұнда адамшылық – қоғамдық гармонияның негізі [5]. Ғылыми талдауда Абайдың адамшылық идеалы ұлттық модернизацияның этикалық базасы ретінде қарастырылады.

Абай еңбекті адам болмысының ажырамас бөлігі ретінде көреді. «Еңбек етсең ерінбей» өлеңінде: «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» деп, еңбекті мағына беретін күш ретінде сипаттайды. Бұл Хайдеггердің «болмыс және уақыт» еңбегіндегі «Dasein» тұжырымдамасымен және Маркстың еңбек теориясымен сабақтасады [6], [7].

Абай білімді қоғамдық прогрестің қозғаушы күші ретінде қарастырып, «Қара сөздерінің» 19-шы сөзінде: «Ғылымсыз ақиқатқа жету мүмкін емес» деп, гносеологиялық өлшемді алға шығарады. Бұл Платонның «идеялар

әлемі» және Бэконның эмпиризмiмен үндеседi [8], [9]. Әлеуметтік эпистемология тұрғысынан, Абайдың идеясы бiлiмнiң ұжымдық сипатын ашып, қоғамды надандықтан шығаруға үндейдi [10].

Негiзгi бөлiм. Абай Құнанбайұлы шығармаларын тәрбиелiк мақсатта тереңдете оқытудың оқушыларға ықпалын анықтау үшiн квази-эксперименттік зерттеу жүргiзiлдi. Тәжірибе тобы 26 оқушыдан, бақылау тобы 27 оқушыдан құрастырылды. Зерттеудiң мазмұны Абай мұрасында айқындалған iшкi еркіндік, адамгершілік идеалы, еңбектің рухани-онтологиялық құндылығы және бiлiмнiң әлеуметтік рөлi сияқты тәрбиелiк бағыттарды оқу үдерісіне мақсатты түрде енгізуге бағдарланды.

Бағалау барысында 4 индикатор бойынша: 1) iшкi еркіндік және өзін-өзі басқару, 2) адамгершілік-этикалық қасиеттер, 3) еңбекқорлық және жауапкершілік, 4) бiлiмге қатынас және бiлiмге ұмтылу деңгейі бастапқы (pre-test) және қорытынды (post-test) өлшемдер арқылы салыстырылды. Бұл индикаторлар Абайдың iшкi еркіндікті қоғамдық қысымға қарсы тұру құралы ретінде түсіндіруі, адамгершілік идеалын әділет, мейірім және адалдықпен байланыстыруы, «талап–еңбек» қағидасын жетекші тәрбиелік фактор ретінде көрсетуі, сондай-ақ «ғылым–ақиқат» байланысы арқылы бiлiмнiң шешуші рөлiн айқындауымен негізделді (1-кесте).

Абай шығармаларын тәрбиелік бағытта терең оқыту тиімділігі (тәжірибе және бақылау топтарын салыстыру)

Топтар: тәжірибе тобы (ТЖ) – n=26, бақылау тобы (БТ) – n=27.

Өлшем: 0–100 балдық индекс (индикатор бойынша орташа балл).

Пайыздық өсім формуласы: $\Delta\% = (Post - Pre) / Pre \times 100$.

1-кесте

Индикатор (0–100)	ТЖ Pre-test (M±SD)	ТЖ Pre (min–max)	ТЖ Post-test (M±SD)	ТЖ Post (min–max)	ТЖ Δ (балл)	ТЖ Δ%	БТ Pre-test (M±SD)	БТ Post-test (M±SD)	БТ Δ%
Ішкі еркіндік / өзін-өзі басқару	62.50 ± 8.20	45–78	69.38 ± 7.60	52–84	+6.88	+11%	62.00 ± 8.10	63.24 ± 8.00	+2%
Адам- гершілік / этикалық қасиеттер	65.00 ± 7.40	48–80	72.80 ± 6.90	55–86	+7.80	+12%	65.50 ± 7.30	67.47 ± 7.10	+3%

Еңбек- қорлық / жауап- кершілік	60.00 ± 8.60	42–76	68.40 ± 7.90	50–83	+8.40	+14%	60.50 ± 8.40	61.71 ± 8.20	+2%
Білімге қатынас / білімге ұмтылу	64.00 ± 7.80	46–79	73.60 ± 7.10	55–88	+9.60	+15%	64.50 ± 7.60	66.44 ± 7.40	+3%
Жалпы тәрбиелік индекс (орташа)	62.88	—	71.04	—	+8.17	≈ +13%	63.13	64.22	≈ +1.7%

Тәжірибе тобында Абай шығармаларын тәрбиелік мақсатта терең оқыту нәтижесінде барлық индикаторлар бойынша оң динамика байқалды: ішкі еркіндікте 11%, адамгершілікте 12%, еңбекқорлықта 14%, білімге қатынаста 15% өсім тіркелді. Бұл жағдай Абай мұрасында айқындалған ішкі еркіндік, адамгершілік, еңбек және білімнің біртұтас тәрбиелік жүйе ретінде қалыптасатынын тәжірибелік тұрғыдан дәлелдейді.

Қорытынды. Талдау нәтижелері Абай Құнанбайұлының өлеңдері мен «Қара сөздері» тұлға тәрбиесінде ішкі еркіндік, адамгершілік идеалы, еңбектің рухани-онтологиялық мазмұны және білімнің әлеуметтік дамуындағы рөлін біртұтас этико-гносеологиялық (адамгершілік–танымдық) жүйе ретінде тоғыстыратынын көрсетті. Абай «ішкі еркіндікті» ақыл мен ар-ұждан үйлесімі, өзін-өзі тану және сыртқы шектеулерден арылу үдерісі ретінде түсіндіреді; бұл ұстаным тұлғаның өз таңдауы мен жауапкершілігі арқылы кемелденуін негіздейді.

Сонымен қатар Абайдың адамгершілік идеалы әділет, мейірім және адалдық секілді қасиеттерді жетекші тәрбиелік өлшем деңгейіне көтеріп, «баршаға жақсылық тілеу» идеясы арқылы моральдық өзара жауапкершілікті нығайтады. Абай мұрасында еңбек «адам болудың» практикалық өлшемі ретінде көрсетіліп, талап пен еңбек жалқаулық пен рухани құлдыраудың баламасы екені айтылады; бұл ойлар оқушы тұлғасында жауапкершілік пен ерік-жігер тәрбиесіне қызмет етеді. Білім болса «ақиқатқа жеткізетін» гносеологиялық тірек ретінде қарастырылып, қоғамды нағандықтан шығарып, дамуға бағыттайтын стратегиялық фактор ретінде түсіндіріледі.

Жалпы, мақалада негізделгендей, Абай идеялары бүгінгі күні де ұлттық өзіндік сананы нығайтуға, білім беру реформаларына және әлеуметтік үйлесімге қызмет ете алатын «тірі концептуалдық жоба» ретінде өзектілігін сақтайды. Тәжірибелік бөлім нәтижелері де теориялық қорытындыны

қолдайды: Абай шығармаларын тәрбиелік мақсатта терең оқыту (пікірталас, проблемалық сұрақтар, өмірлік жағдаятпен байланыстыру, рефлексия) жағдайында тәжірибе тобында индикаторлар бойынша айқын өсім байқалды: ішкі еркіндік – 11%, адамгершілік – 12%, еңбекқорлық – 14%, білімге қатынас – 15%. Бұл өсім Абай мұрасын тек мәтін ретінде емес, құндылықтар тәрбиесінің мазмұндық ресурсы ретінде әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастыру оқушыларда жеке-адамгершілік қасиеттерді, өзін-өзі басқаруды, жауапкершілікті және білімге ұмтылысты едәуір күшейтетінін көрсетеді.

Осы негізде жалпы білім беру тәжірибесінде Абай шығармаларын оқытуда: 1) төрт жетекші бағыт (ішкі еркіндік–адамгершілік–еңбек–білім) бойынша индикаторлық тәсілді; 2) мәтінді өмірлік тәжірибемен байланыстыратын рефлексивті-талқыламалы әдістерді; 3) pre-test/post-test сияқты педагогикалық диагностика құралдарын қолдану Абай мұрасының тәрбиелік мүмкіндіктерін тиімді іске асыруға мүмкіндік беретіні ұсынылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Sartre J.-P. Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology. // Philosophical Library // New York, 1956. – P. 638
2. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. // Plenum Press // New York, 1985. – P. 372
3. Auezov M. Abai Zholy. // Zhazushy // Almaty, 1942–1956. – 828 парақ.
4. Сүйінішәлиев Х. Абайдың қара сөздері. // Қазақ университеті // Алматы, 2006. – 146 парақ.
5. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. // Psychological Review // 1943. – P. 370-396.
6. Heidegger M. Being and Time. // Harper & Row // New York, 1962. – 589 парақ.
7. Marx K. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. // Progress Publishers // Moscow, 1959. – 82 парақ.
8. Plato. The Republic. // Books, Inc. // New York, 1943. – 397 парақ.
9. Bacon F. Novum Organum. // The Clarendon press // Oxford, 1889. – 629 парақ.
10. Goldman A.I. Knowledge in a Social World. // Oxford University Press // Oxford, 1999. – 422 парақ.

DÁSTANLAR TIYKARINDA JASLARDÍ ÁDEP-IKRAMLÍQQA TÁRBIYALAW MÁSELELERI

Saparov A.T.

*NMPI Mektepke shekemgi tárbiya hám defektologiya kafedrası
ulken oqitiwshisi*

Tayanch so'zlar: odob-axloq, yosh avlod ta'rbiyasi, qoraqolpoq xalq ijodiyati, oyla, o'qish muasassalari, ta'lim-ta'rbiya.

Ключевые слова: нравственность, воспитание молодого поколения, каракалпакские народные сходы, семья, места учёбы, образование Нравственность, воспитание молодого поколения, каракалпакские народные сходы, семья, места учёбы, образование образование.

Key words : morality, education of the younger generation, Karakalpak people's gatherings, family, places of study, education Morality, education of the younger generation, Karakalpak people's gatherings, family, places of study, education education.

РЕЗИЮМЕ:

Maqolada qaroqalpoq xalq ijodiyati asosida yoshlarni adob-aqlolqqa ta'rbiyalash vaziiypalari ha'r tomonlama pedagogikaliq nuqtay-nazardan bayon etilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье описывается положение каракалпакского народа и проблемы литературного воспитания молодежи с педагогической точки зрения.

SUMMARY:

The article describes the situation of the Karakalpak people and the problems of literary education of youth from a pedagogical point of view.

Ádep-ikramlılıq jámiyetlik sana formalarınan biri bolıp, arnawlı bir jámiyette jasawshı insanlar ámel etiwı kerek bolğan málim bir is-háreket qağıydaları jıyındısı esaplanadı. Ádep-ikramlılıq adamlardıń bir-birine, jámiyetke, mámleketke, xalıq múlkinе, shańaraqqa, islep shıǵarıw qurallarına, miynet ónimleri hám taǵı basqalarǵa qatnasın arnawlı bir tártipke salatuǵın minez-qulıq qağıydaları sıpatında da kórinedi. Ádep-ikramlılıq insannıń jámaát, el-jurt arasında ózin tutıw, basqalar menen qanday qarım-qatnasta bolıw, óz ómirin hám bos waqtın durıs jolǵa qoyıw, minez-qulıq, júris-turıs hám is-háreketlerin tártipke saladı.

“Perzent – ata-ana qolındaǵı amanat”,- onıń kewli bezew berilmegen gáwharǵa uqsaydı. Gáwharǵa túrli naǵıslar salıw múmkin bolǵanı sıyaqlı, bala kewline de túrli pikirler naǵısın salıw múmkin. Bala kewili taza jer kibi, oǵan qanday tuqım sewseń, sonday ónim ósip shıǵadı. Ata-ana bolsa sol taza jerge birinshi tuqım egiwshi bolıp tabıladı. Bala kewilindegi birinshi ádep-ikramlıq ata-ana ekken tuqımnan ónip shıǵadı. Bul eń taza tuqım bolıwı kerek. Bul tuqımınń tamırları insan kámalǵa kelgeninde júz beretuǵın is-háreketlerinde kórinedi. Jerge jaman tuqım ekken ata-ana onnan jaqsı ónim alıwdı úmit etpewi kerek degen edi akademik E.Yusupov óziniń izertlewlerinde.[1]

Bazi bir ata - analar óz perzentleriniń tárbiyasızlıǵınan nalıydı. Biraq bul jaman illettiń qalıplesiwinde ózleri de ayıplı ekenligin tolıq ańlay almaydı. Eger áke perzentiniń ishki dúnyasın balalıǵınan ádep-ikramlılıq, ılım, óner, iyman, insap, diyanat, hadallıqtı uyretgende bunday jaǵdayǵa dúsbolmaǵan bolar edi. Sonıń ushında xalqımızda “Balanı jastan”, “Ne ekseń sonı orasan” degen maqal bala tárbiyasına tikkeley baylanıslı aytılgan.

Ásirler dawamında ata-babalarımız tárepinen dórelgen, búgingi kúnde xalıq pedagogikasınıń tiykarǵı deregi bolǵan úrp-ádetler, dástúrler, naqıl-maqallar, ańız-ápsanalar, ertekler, ráwiyatlar, terme-tolǵawlar, qosıqlar, dástanlar jas áwladtı hár tárepleme jetik etip tárbiyalawda tiykarǵı orındı iyelep keledi.

“Xalıq pedagogikasında jaslardı ruwxıy tárepden jetilistiriw, olardıń jámiyetlik belsendiligin asırıw, idealogiyalıq, ádep-ikramlıq, watansúyiwshilik, miynet hám taǵı basqa sıpatların rawajlandırıw hám joqarı pazıyetlerdi qalıplestiriwdiń ájayıp, tań qalarlıq úlgeri bar. Xalıq pedagogikasında tiykarǵı maqset tárbiyaǵa qaratılǵan. Adam oqısa, úyrense bilim aladı. Biraq adamda bilim bolǵanı menen tárbiyası jaqsı bola bermeydi. Áne sol tárbianı qalıplestiriw ushın xalıq pedagogikası tárbiya mektebi xızmetin atqaradı. Xalıq pedagogikası misli okeandur. Onda tárbianıń barlıq túri jámlengen [2].

Qaraqalpaq xalıq etnopedagogikası ózinde ádep-ikramlıq tárbiyasın sáwlelendiretuǵın oǵada bay folklorlıq shıǵarmalarǵa iye. Olardan, qaysı birin alıp qarasańızda, adamlar turmısında ushırasatuǵın ádillik hám ádilsizlik, insanıyılıq hám nainsanıyılıq, amanat hám amanatqa qıyanet, mártlik hám námártlik, hadallıq hám haramlıq, ádeplilik hám ádepsizlik sıyaqlı kóplegen qásiyetler, sıpatlar bir-birleri menen salıstırılıp kórsetiledi. Folklorlıq materiallardıń ishindegi xalıq dástanlarınń barlıǵında da ádep-ikramlılıq, haqkewillilik, iymanlılıq, shúkirlik, qanaatshılıq, saııqlıq sıyaqlı bir qatar unamlı qásiyetler aldınǵı qatarǵa shıǵarılıp - xalqımızdıń etnopedagogikası arqalı bala tárbiyası islerinde qollanıw ushın xalıqqa jetkerilgen [3].

Haqiqatında qaraqalpaq xalıq dóretpelerinde tárbiyanıń barlıq túrleri óz kórinisin tapqan. Ásirese dástanlarda ádep-ikramlılıq máselesine ayırıqsha itibar qaratılǵan. Olarda adamlardıń ózindegi ádep-ikramlıq sıpatatlardı rawajlandırıw haqqında úlgi alarlıq mısallar sheshimin tabadı. “Qırıq qız”, “Alpamıs”, “Er Ziywar”, “Edige” hám taǵı basqa dástanlar XXI ásir jasların ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawda kútá úlken ro'l oynaydı. Dástanlardaǵı hár bir qaharman hám olardıń is-háreketleri, júris-turısı, qaharmanlıqları házirgi zaman jasları psixologiyasına óz tasirin tiygiziwi anıq. Dástanlardı oqıp, esitip ósken hár bir jas áwlad ana-watanına, el-jurtına, ata-anasına, aǵayın-tuwǵanına, doslarına, aǵa-inilerine, ájapa hám qarındaslarına húrmet, doslıq, muhabbat, sıylasıq, ata-babalar miyraslarına sadıqlıq ruwxında tárbiyalanadı.

“Alpamıs” dástanında xalıq batırı Alpamıstıń aqıllı, mehriban, iybeli, sulıw yarı Gúlpارشın ádep-ikramlılıq tımsalı sıpatında sáwlelenedi. Alpamıs batırdı xalıq qanday tereń húrmetlese, Gúlpارشındı da sonday húrmet etedi. Sebebi Gúlpارشın óziniń gózzal ádebi menen hámmege órnek boladı, tereń aqlı menen batırdıń aql qosadı, onıń dushpanlar menen gúreste jeńiske erisiwine járdem beredi.

Gúlpارشın hadallıq, óz muhabbatına sadıqlıq qásiyetleri menen basqalarǵa úlgi boladı. Gúlpارشın óz watanı bolǵan, tuwıp-ósken jeri - Baysındı janınday jaqsı kóredi. Qalmaq eliniń patshası Tayshaxannıń, sol eldiń batırı Qarajannıń Gúlpارشındı «hayallıqqa alaman!» degen talasıwlarınan ol aqıllılıq hám ádep-ikramlılıq penen qutuladı. Alpamısqa degen muhabbatın taza saqlaydı.

Kimińdi qul demeymen,

Kimińdi tul demeymen,

Kimińdi xan demeymen,

Kimińdi qara demeymen,

Atı ozǵanǵa tiyemen [4] – dep ózine jawshılardıǵa ádep-ikramlılıq, aql menen húrmet kórsetip, eki táreptiń óz-ara jánjellesiwiniń aldın aladı.

«Qoblan» dástanında Qurtqa óziniń aqıllılıǵı, iybeliligi, ádebi, sadıqlılıǵı menen súyikli yar sıpatında órnek boladı. Qurtqa júdá sulıw, júdá aqıllı, hámme waqıtta Qoblanǵa keńesgóy, járdemshi etip súwretlenedi. Batır ashıwǵa mingende Qurtqa onı aql menen tınıshlandıradı. Harıp-sharshap urıs maydanınan qaytqanda, atın jılawlap ózi kútip aladı. Batırdıń Tori attı anasınıń qarnınan baslap onıń tulpar ekenin bilip, batırǵa ılayıq etip Qurtqa baǵıp ósirgen. Qoblan Qurtqanı ómirlik joldası, dostı, aqlıgóyi sıpatında tereń húrmetleydi. Ol xalıqtıń dushpanlarına qarsı urısqa atlanarda ata-anasınıń, soń Qurtqadan ruxsat aladı. Eger Qurtqa urısqa atlanıwdı kerek dep maqullamasa batır ol saparın toqtatadı. Qurtqa onı sapar tilep, urısqa atlandırsa Qoblan

hámme waqıt jeńis penen qaytadı. Dástánda xalıq súygen batırdıń asqan aqıllı usınday hayalı bolmaǵanda, Torı atı bolmaǵanda atlanısları sátsiz bolar edi. Demek Qoblan batırdıń el qorǵawı, xalıq dushpanların jeńip, qorǵanlardı qulatıp, júrgeniniń barlıǵı tikkeley Qurtqaǵa baylanıslı. Qurtqa hámme nársese aqıl-parasat penen qaraydı. Bolajaqtı aldınnan boljay aladı. Sana-sezimi menen aldı-artın, keleshegin oylap, bilip otıradı. Ol xalıq súygen batırǵa hesh jamanlıq bolmawın, onıń hesh de súrnıkpewin támiyinleydi.

Qurtqa batırǵa tek járdemshi, aqılǵóy ǵana emes, xalıq súygen batır perzentler menen teńdey turıp el namısın qorǵawshı, ǵúressheń hayal-qızlar, wákili, jawızlıqqa xalıqqa jasalǵan qısımlarǵa shıday almaydı. Aqıl menen jol tawıp, xalıq baxıtın qorǵaydı.

Sonday-aq jaslardıń ádep-ikramlıqqa tárbiyalaw máselesinde qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı «Qırıq qız» júdá dıqqatqa ılayıq.

Talshıbıqtay tawlanǵan,

Altın kibi puwlanǵan,

Qara qaslı, qolań shashlı,

Jawdır kózli shiyrin sózli [5] – táriyiplengen Gúlayım er júrekli, aqıllı, batır hám sulıw, ádep-ikramlı qız bolıp erjetedı. Onıń sulıwlıǵına, ádebine hámme el tań qaladı. Gúlayım baslaǵan qızlar ar-namıslı, ózlerin hesh kimniń masqaralawına jol qoymaydı. Olardıń eldi sırtqı dushpanlardıń shabıwınan qorǵawdan ibarat maqseti bar. Bári sol iygilikli maqseti jolında xızmet etedi.

Gúlayım onbes jasına kelgende qasına qırıq qız ertip, atasınan «Miywalı» degen atawdı sorap alıp, oǵan qorǵan saldıradı. Sırttan dushpan buza almaytuǵın etip qorǵandı qola menen quydıradı. Qorǵannıń ishın Gúlayımniń basshılıǵında qızlar baw-baǵshaǵa aylandıradı.

«Miywalı» ataw baǵ boldı,

Jaynaǵan gúller ashıldı.

Ishinde búlbil sayradı,

Miywalar pisip jaynadı,

Xalqı menen Gúlayım,

Ullı toydı toyladı» [5].

Dástandı oqıp, úyreniw arqalı Gúlayım hám onıń qırıq qızında qalıplesken álpayımlıq, sabırlılıq, ádeplilik, insanıyılıq, kishipecıllık, xáq kewıllık, tártiplıq, kórgenlilik, ata-ananı hurmetlew, watandı qorǵaw sıyaqlı ádep-ikramlılıq sıpatlardı búgingi dáwir jasları óz boyına sıńdırıp barsa, milliy tárbiyanıń dawam etiwine úles qosqan boladı.

Sonıń menen birge dástánda keń qollanılǵan milliy tarbiya usılları jaslardı ádep-ikramlıqqa tárbiyalaw barısında adamgershilik sıpatlardı qalıplestiriw

maqsetinde qaraladı. Shuǵıl sózge ermew, kisini sırtınan saymaw, ótirik sóylemew, jaman islerden awlaq bolıw, haqıyqatlıqqa tuwra qaraw, márt bolıw, óz sózinde turıw, úlkenge húrmet, kishige izzet kórsetiw, ata-ananı húrmetlew, el-xalıq, watan mápin hámme nárseden ústin qoyıy kerekligi uqtırıladı. Sonıń ushın da dástandı uyrenen waqtımızda Gúlayım hám onıń qırıq qızında usı qásiyetlerdiń jámleskenligin kóremiz.

E.Orazımbetov óziniń izertlewlerinde “Qırıq qız” dástánı haqqında “Dástánnıń tiykarǵı ideyası jaslardı hadal miynet etiw, watandı qorgaw, tuwılǵan jurttıń ǵárezsizligi ushın gúresiwge shaqırıwdan ibarat. Onda jaslardı mártlikke, batırılıqqa shaqıratuǵın sonday qatarlar bar, bul qatarlardı oqıǵan hár bir oqıwshı dástan qaharmanları menen bir qádemde bolıwı anıq” – dep jazadı [5].

Álbette, qaraqalpaq xalıq awız eki dóretpeleriniń hár birinde insanlardıń bir-biri menen ádep-ikramlı qarım-qatnası, izzet-hurmeti ayrıqsha orın iyeleytuǵınlıǵı, onıń tárbiyalıq áhmiyeti hám tásiiri haqqında bahalı pikirler keltirilgen.

Sonıń ushında qaraqalpaq xalıq awız eki dóretpeleri:

- tereń mániligi;
- ıqshamlılıǵı;
- ápiwayılılıǵı.
- óz-ara uyǵınlılıǵı;
- kóp variantlılıǵı;
- tárbiyalıq usıllardıń tásirshenligi menen úlken áhmiyetke iye.

Shańaraqta da ata-ana balalarına mudamı ádep-ikramı menen órnek bolıwı kerek. Xalqımızda “Qus uyada neni kórse, ushqanda sonı qıladı” degen danalıq sóz bar. Bala baqshaları, mektepler, kásip-óner mektepleri hám joqarı oqıw orınlarında da tárbiyashi-oqıtıwshılar tálim-tárbiya beriw barısında óziniń is-háreketleri, ádep-ikramı, tuwrı sózi menen órnek bolıwı kerek. Ustazdıń qarım-qatnas ádebi jaslarda ádep-ikralılıq kompetentleriniń qalıplesiwin támiyinleydi. Sonday-aq, búgingi kúnde ádep-ikramlılıq tárbiyanıń eń jaydırıwdıń zamanagóy qurallarınan biri sociyallıq tarmaqlar hám teleradio esaplanadı. Teleradio arqalı milliy miyraslar haqqında turaqlı kórsetiwler, esittiriwler qoyılıp barılsa jaslardıń jaqsı tálim-tárbiya alıwına úles qosadı.

Jumaqlap aytqanda qaraqalpaq xalıq dástanlarında jámlengen qaraqalpaq xalıq etnopedagogikası materiallarında jaslardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw isleri dáslep ata-ananıń, keyin arnawlı ustazlardıń, tárbiyashılardıń basshılıǵında ámelge asırılǵan. Dástanlardıń eń dıqqat-itibardı tartatuǵınlılıǵınıń tiykarǵı sebebi-bunda jaslarǵa kishkeneliginen baslap ádep-ikram tárbiyasın beriw,

eldiń keleshegin oylaw, opadarlıq, doslıq, amanat, isenim hám basqada unamlı sıpatlardıń sawleleniwinde kórinedi.

Xalıq dástanlarındaǵı kaharmanlardıń obrazların salıstırıwlar arqalı oqıwshılar ádeplilik hám ádepsizlik, iyman hám insap, jaqsı menen jaman haqqında ájayıp túsiniqlerge iye boladı.

Qaraqalpaq xalıq etnopedagogikası materiallarında ádep-ikram tárbiyası máseleleri qashan, neni hám qalay tárbiyalaw kerek degen mashqalalarda óz sawleleniwın tabadı. Bul mashqalalardıń sheshiliwi de biziń milliy úrp-ádet dástúrlerimizge saykes keledi.

Xalıq dástanları, ondaǵı pedagogikalıq mazmunǵa iye bolǵan kórinisler, olardı tárbiya islerinde paydalanıw - qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń dúrdanalarına ashılǵan sátti qádemlerdiń biri bolıp esanlanadı. Qaraqalpaq xalıq pedagogikası materialları muǵallimlerge, tárbiyashılardıǵa bala tárbiyası menen shuǵıllanıwshı barlıq ata-analarǵa tárbiya islerinde sózsiz unamlı tásirin tiygizedi.

Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq xalıq dóretpelerinde jaslardı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalawdıń túrli usılları jámlengen. Olardıń eń itibardı tartatuǵınlıǵınıń tiykarǵı belgisi hár bir insańǵa ózin-ózi tárbiyalaw, danıshpanlıqqa qulaq túriw ádep-ikramlıq tárbiyanıń tiykarı ekenligin kórsetedi. Onda keleshekti oylaw, opadarlıq, doslıq, amanat, isenim hám basqada sıpatlar tereń sawlengen. Olardı oqıw arqalı ádep hám ádepsizlik, iyman, insap, jaqsılıq hám jamanlıq haqqında túsiniкке iye bolamız. Sonlıqtan qaraqalpaq xalıq dóretpelerindegi tárbiya máselelerin hár tárepleme úyreniw, izertlew hám shańaraqta, oqıw orınlarında keń qollanıw jas áwladqa tálim-tárbiya beriw jumıslarında unamlı tásirin tiygizedi.

ПАЙДАЛАНИЛҒАН АДЕБИЯТЛАР:

1. Юсупов Э., Юсупов Ы. Оила-маънавият булоғи. -Т.,2003. -104-бет.
2. Оразимбетов Е.К. Қарақалпақ халқ педагогикасында ёшларни ватанпарварликка тарбиялаш анъаналари . п.ф.б.ф.д. (PhD). . дис. ... Авторе ф. – Нукус, 2024.-24 б.
3. Қарақалпақ этнопедагогикасы. Муаллифлар жамоаси. Н., «Билим», 2010. -128 б.
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. VII том. Алпамыс дәстаны. Н., 1981. -217 б.
5. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. VI том. Қырық қыз дәстаны. Н., 1980. – 463 б.

INKLYUZIV TA'LIMNING KONTSEPTUAL MOHIYATI VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK PARADIGMADAGI O'RNI

Narimbetova Z.A.

ChDPU. PhD dotsent

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, shaxsga yo'naltirilganlik, teng imkoniyatlar, pedagogik paradigma, ijtimoiy adolat.

Ключевые слова: инклюзивное образование, личностно-ориентированный подход, равные возможности, педагогическая парадигма, социальная справедливость.

Key words: inclusive education, student-centered approach, equal opportunities, pedagogical paradigm, social justice.

РЕЗИОМЕ:

Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim tushunchasining mazmun-mohiyati, uning kontseptual asoslari hamda pedagogik paradigmadagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga asoslanganligi yoritiladi. Shuningdek, bo'lajak pedagoglar tayyorlash jarayonida inklyuziv ta'lim g'oyalarini shakllantirish zaruriyati asoslab beriladi.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье представлен научно-теоретический анализ содержания и сущности концепции инклюзивного образования в современной системе образования, её концептуальных основ и места в педагогической парадигме. Подчёркивается, что инклюзивное образование базируется на принципах прав человека, социального равенства и личностно-ориентированного образования. Также обосновывается необходимость формирования идей инклюзивного образования в процессе подготовки будущих учителей.

SUMMARY:

This article presents a scientific and theoretical analysis of the content and essence of the concept of inclusive education in the modern education system, its conceptual foundations, and its place in the pedagogical paradigm. It emphasizes that inclusive education is based on the principles of human rights, social equality, and student-centered education. It also substantiates the need to develop inclusive education concepts in the training of future teachers.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarayotgan ijtimoiy hayot, texnologik taraqqiyot va inson huquqlariga asoslangan global talablar ta'sirida tub transformatsiyaga yuz tutmoqda. Ushbu jarayonda inklyuziv ta'lim konsepsiyasi alohida dolzarblik kasb etib, u barcha bolalarning, jumladan, jismoniy, aqliy, hissiy yoki ijtimoiy rivojlanishida cheklolarga ega

bo'lgan o'quvchilarning yagona ta'lim muhitida sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan insonparvar yondashuv sifatida namoyon bo'lmoqda [3].

Inklyuziv ta'lim modeli ta'lim tizimida diskriminatsiyaga qarshi kurashish, farqlarga emas, balki imkoniyatlarning tengligiga asoslangan yondashuvni qaror toptirishni nazarda tutadi [2]. Shu bois mazkur konsepsiyani ilmiy jihatdan tahlil qilish zamonaviy pedagogika oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

"Inclusion" atamasi ingliz tilidan o'zlashtirilgan bo'lib, "kiritish", "ichiga olish", "jalb qilish" ma'nolarini anglatadi. Ta'lim kontekstida ushbu tushuncha barcha o'quvchilarning individual xususiyatlaridan qat'i nazar, umumiy ta'lim muhitida faol ishtirok etishini ta'minlash g'oyasini ifodalaydi [4].

Inklyuziv ta'lim paradigmasi 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi bilan xalqaro miqyosda mustahkamlandi. Ushbu hujjatda maxsus ehtiyojli bolalarni segregatsiya qilmasdan, ularni umumta'lim muassasalariga integratsiyalash zarurligi asosiy tamoyil sifatida belgilangan [6]. Mazkur yondashuv ta'limning universal ochiqligi va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Rossiyalik pedagog olim N.M. Nazarovaning ta'kidlashicha, inklyuzivlik faqatgina nogiron bolalarning maktabga qabul qilinishi bilan cheklanmaydi, balki ta'lim muhitining har bir bola uchun ochiqligi va moslashuvchanligini ta'minlashni anglatadi [3, 45-6.].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham inklyuziv ta'lim tushunchasi keng qamrovda izohlangan. Xususan, Sh.M. Amirsaidova inklyuziv ta'limni har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga olgan holda, ularni birgalikda rivojlantirishga xizmat qiluvchi insonparvar ta'lim shakli sifatida talqin qiladi [2]. D.S. Qaxarova esa inklyuziv ta'limni o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashtirilgan, teng imkoniyatlar yaratishga asoslangan hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'z ichiga olgan ta'lim modeli sifatida tavsiflaydi [4].

Xalqaro tajribada M. Aynskou inklyuziv ta'limni o'quvchilarning o'rganish uslubidagi xilma-xillikni qadrlash hamda ta'limiy to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan strategiya sifatida baholaydi [1]. Inklyuziv ta'lim mazmungan ijtimoiy tenglikni ta'minlash, xilma-xillikni qadrlash, moslashuvchanlik va barqaror ijtimoiy rivojlanishni o'z ichiga oladi [7]. Ushbu model jamiyatda diskriminatsiya va stigma bilan kurashishning samarali pedagogik vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Inklyuziv ta'lim paradigmasida shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili markaziy o'rin egallaydi. Gumanistik pedagogika asoschisi K. Rojers ushbu yondashuvni

o'quvchining sub'yektiv tajribasini tan olish va uning ichki salohiyatini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan empatik ta'limiy muloqot sifatida izohlaydi [5, 112-6.].

Shuningdek, teng imkoniyatlar tamoyili barcha o'quvchilarning jismoniy, ijtimoiy yoki iqtisodiy holatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini kafolatlaydi hamda ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi [6].

Xulosa. Inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarga asoslanadi. Ushbu ta'lim modelini samarali amalga oshirish bo'lajak pedagoglarning kasbiy ongida inklyuzivlik g'oyalarini tizimli ravishda shakllantirishni taqozo etadi. Shu bois inklyuziv ta'limning kontseptual mohiyatini chuqur ilmiy tahlil qilish pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida muhim nazariy-metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Айскоу М. Инклюзивное образование и развитие образовательных систем // Journal of Educational Change. – 2005. – Т. 6, №2. – Б. 109–124.
2. Amirsaidova Sh. M. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 156 b.
3. Назарова Н. М. Инклюзивное образование: методология и практика. – Москва: Академия, 2011. – 240 б.
4. Qaxarova D. S. Zamonaviy ta'limda inklyuziv yondashuvlar. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 180 b.
5. Роджерс К. Свобода учиться. – Колумбус: Merrill, 1969. – 312 б.
6. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994. – 43 б.
7. UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020. – 56 б.

KITOBXONLIK MADANIYATI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

Istamova Sh.M.

BuxDPI professori

Tolipova Sh.

OXU II bosqich magistranti

Tayanch so‘zlar: kitobxonlik madaniyati, ijodkorlik tafakkuri, pedagogik texnologiyalar, mustaqil fikrlash, o‘qituvchi shaxsi, estetik tarbiya, motivatsiya.

Ключевые слова: культура чтения, творческое мышление, педагогические технологии, независимое мышление, личность учителя, эстетическое воспитание, мотивация.

Key words: reading culture, creative thinking, pedagogical technologies, independent thinking, teacher’s personality, aesthetic education, motivation.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada kitobxonlik madaniyatining pedagogik mohiyati, uning bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodkorlik tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, kitobxonlik jarayonining shaxs tafakkuri, estetik didi, mustaqil fikrlashi va ijodiy faoliyatiga ta’siri metodik jihatdan yoritiladi. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlari va metodlari asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье на научно-теоретическом уровне анализируется педагогическая сущность культуры чтения, её роль в развитии творческого мышления у будущих учителей. Также методически освещается влияние процесса чтения на индивидуальное мышление, эстетический вкус, самостоятельность и творческую деятельность. На основе анализа научной литературы обосновываются эффективные педагогические условия и методы развития культуры чтения.

SUMMARY:

This article analyzes the pedagogical essence of reading culture and its role in developing creative thinking in future teachers at a scientific and theoretical level. It also methodically explores the impact of reading on individual thinking, aesthetic taste, independence, and creative activity. Based on an analysis of scientific literature, it substantiates effective pedagogical conditions and methods for developing a reading culture.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida kitobxonlik madaniyati shaxsning intellektual, ma’naviy hamda ijodiy rivojlanishida muhim omil sifatida talqin qilinadi. Kitobxonlik madaniyati nafaqat matnni o‘qish yoki

tushunish jarayonini, balki o'qilgan materialni tahlil qilish, baholash, uni shaxsiy tajriba bilan bog'lash va yangi g'oyalar yaratish kabi murakkab kognitiv faoliyatni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik nuqtai nazardan kitobxonlik madaniyati – bu o'quvchi yoki talabaning badiiy va ilmiy matnlar bilan ongli ishlash, mustaqil fikrlash, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish hamda shaxsiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi jarayondir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik madaniyati o'quvchilarning til boyligini kengaytiradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi va fikrlash doirasini kengaytiradi.

Psixologik jihatdan esa kitobxonlik madaniyati shaxsning tafakkur jarayonlari – tasavvur, xotira, diqqat, analitik va sintetik fikrlashning rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. O'qish jarayoni murakkab kognitiv faoliyat bo'lib, unda semantik tushunish, inferensiya qilish va mazmunni kontekst bilan bog'lash kabi jarayonlar ishtirok etadi.

Shu bois kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish pedagogik faoliyatning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa bo'lajak o'qituvchilar uchun kitobxonlik madaniyati kasbiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki o'qituvchi shaxsiy kitobxonlik tajribasi orqali o'quvchilarda ham kitobga qiziqish uyg'ota oladi.

Pedagogika fanida kitobxonlik madaniyati ta'lim jarayonining muhim komponentlaridan biri sifatida qaraladi. O'qish savodxonligi va matn ustida ishlash metodlari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik mohiyat quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. **Bilimlarni chuqurlashtirish vositasi.** Kitob o'qish orqali talaba nazariy bilimlarni kengaytiradi, fanlararo bog'liqlikni anglaydi va ilmiy tafakkurini rivojlantiradi.

2. **Tafakkurni rivojlantirish vositasi.** Badiiy va ilmiy matnlar ustida ishlash jarayonida talaba muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, umumlashtirish va xulosa chiqarishni o'rganadi.

3. **Ma'naviy-axloqiy tarbiya vositasi.** Adabiy asarlar orqali insoniy fazilatlar, milliy qadriyatlar va umuminsoniy g'oyalar shakllanadi.

4. **Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish vositasi.** O'qish jarayoni so'z boyligini oshiradi, nutqning grammatik va uslubi jihatdan boyishiga yordam beradi.

Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, matn ustida tizimli ishlash o'quvchilarda obrazli fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida kitobxonlik madaniyati nafaqat bilim manbai, balki metodik kompetensiya manbai hamdir. O'qituvchi ko'p o'qigan sari dars jarayonini boyitish, misollarni to'g'ri tanlash, o'quvchilarni fikrlashga undash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Psixologik tadqiqotlar o'qish jarayoni inson miyasida murakkab kognitiv faoliyatni faollashtirishini ko'rsatadi. O'qish paytida diqqat, xotira, semantik tushunish va tasavvur jarayonlari birgalikda ishlaydi.

Shuningdek, o'qish jarayoni emotsional-irodaviy soha bilan ham bog'liqdir. Motivatsiya va ijobiy emotsiyalar o'qish samaradorligini oshiradi, salbiy emotsiyalar esa o'rganish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik nuqtai nazardan kitobxonlik madaniyati quyidagi jarayonlar orqali namoyon bo'ladi:

- tasavvur va obrazli fikrlashning rivojlanishi;
- empatiya va hissiy idrokning kuchayishi;
- ijodiy tafakkurning shakllanishi;
- refleksiya va o'z-o'zini anglashning rivojlanishi.

Badiiy adabiyot o'qish jarayonida talaba qahramonlar ruhiy kechinmalarini tahlil qiladi, bu esa empatiya va ijtimoiy idrokni rivojlantiradi. Shu jihatdan kitobxonlik madaniyati shaxsning psixologik yetukligiga ham xizmat qiladi.

Ijodiy tafakkur yangi g'oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish va mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyati bilan tavsiflanadi. Kitobxonlik madaniyati esa ushbu jarayonning asosiy manbalaridan biridir.

Badiiy asarlarni o'qish jarayonida talaba turli obrazlar, voqealar va g'oyalar bilan tanishadi. Bu esa tasavvur doirasini kengaytiradi, divergent fikrlashni rivojlantiradi va yangi g'oyalar paydo bo'lishiga zamin yaratadi.

Ilmiy adabiyotlarni o'qish esa mantiqiy fikrlash, dalillash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Natijada bo'lajak o'qituvchida ilmiy va ijodiy tafakkur uyg'unlashadi.

Shu bois pedagogika fanida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarda kreativlikni shakllantirishning muhim sharti sifatida e'tirof etiladi.

Kuzatishlar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar zarurligini ko'rsatadi:

- ta'lim jarayonida badiiy va ilmiy matnlar bilan tizimli ishlash;
- muammoli savollar va tahliliy topshiriqlardan foydalanish;
- mustaqil o'qish va refleksiya jarayonlarini tashkil etish;
- kitobxonlik muhitini yaratish (kutubxona, elektron resurslar, adabiy uchrashuvlar);

- o'qituvchining shaxsiy kitobxonlik namunasini ko'rsatishi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qish nafaqat bilim olish vositasi, balki ijtimoiy-madaniy amaliyot bo'lib, shaxsning dunyoqarashi va tafakkurini shakllantiradi.

Ijodkorlik tafakkuri shaxsning muammoga yangicha yondashuvi, stereotiplardan chiqib fikrlashi, yangi g'oya va yechimlar yaratish qobiliyati bilan bog'liq murakkab psixik jarayon sifatida talqin etiladi. Psixolog olim J. Gilford ijodkorlikni divergent tafakkur bilan bog'lab, uning asosiy ko'rsatkichlari sifatida fikrning ravonligi, moslashuvchanligi, originalligi va takomillashganligini ko'rsatadi.

E. Torrance esa ijodiy fikrlashni rivojlantirish va baholash mezonlarini ishlab chiqib, ijodkorlikni shaxsning muammoli vaziyatlarda noodatiy yechim topish qobiliyati bilan izohlaydi. Bu nazariyalar pedagogik faoliyatda ijodiy tafakkurni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan ijodkorlik tafakkuri o'qituvchining ta'lim jarayoniga yangilik kiritishi, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishi, turli metod va texnologiyalarni uyg'unlashtira olishi bilan namoyon bo'ladi (Muslimov, Usmonboyeva, 2016).

Ilmiy tadqiqotlar ijodiy tafakkur quyidagi omillar ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi:

- bilim va tafakkur kengligi;
- ichki motivatsiya va qiziqish;
- ijtimoiy-madaniy muhit;
- ta'lim jarayonining metodik tashkil etilishi.

Psixolog S.L. Rubinshteyn tafakkur faoliyat jarayonida shakllanishini ta'kidlab, muammoli vaziyat shaxs tafakkurini faollashtiruvchi asosiy omillardan biri ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, A.N. Leontyev faoliyat nazariyasida shaxs rivoji faoliyat bilan uzviy bog'liqligini asoslab bergan. Uning fikricha, mustaqil faoliyat va izlanish jarayoni ijodiy tafakkurning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Ijodiy tafakkur tasavvur, fantaziya, assotsiativ fikrlash va refleksiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. L.S. Vygotskiy shaxs rivojida tasavvur va ijodiy faoliyatning muhim rol o'ynashini ta'kidlab, ijodiy tafakkur ijtimoiy tajriba asosida shakllanishini ilmiy asoslab bergan (Vygotskiy, 1982).

Uning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasi ta'lim jarayonida talabanning mustaqil va ijodiy faoliyatini tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Bu

yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogikada ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan bir qator yondashuvlar mavjud.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvga ko‘ra, bilim shaxsning amaliy faoliyati jarayonida shakllanadi. Shu bois ta‘lim jarayonida loyiha ishlari, muammoli vaziyatlar va mustaqil topshiriqlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim konsepsiyasida esa talabaning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari inobatga olinadi. Bu yondashuv ijodiy tafakkurning erkin rivojlanishiga imkon yaratadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish quyidagi metodlar orqali samarali amalga oshiriladi:

1. Muammoli ta‘lim texnologiyalari.
2. Loyiha metodi.
3. Interfaol metodlar.
4. Refleksiv faoliyat.

Mazkur metodlar talabaning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Zamonaviy ta‘lim standartlarida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalari tarkibida ijodiy kompetensiya alohida o‘rin egallaydi. Innovatsion pedagogika nazariyasiga ko‘ra, o‘qituvchining ijodiy kompetensiyasi innovatsion fikrlash, metod tanlash erkinligi va pedagogik vaziyatlarni noodatiy hal qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni kitobxonlik madaniyatini shakllantirish bilan uzviy bog‘liqdir. Kitob mutolaasi inson tafakkurini kengaytiradi, tasavvur doirasini boyitadi, mustaqil fikrlash va muammoga yangicha yondashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli pedagogik amaliyotda kitobxonlik madaniyatiga tayangan holda ijodiy tafakkurni rivojlantirishning samarali metodik yo‘llarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

1. Muammoli o‘qitish asosida kitob mutolaasini tashkil etish. Ijodiy tafakkur, avvalo, muammoli vaziyatlarda faol namoyon bo‘ladi. Shuning uchun badiiy yoki ilmiy matnlarni o‘rganishda muammoli savollar berish samarali metodik yo‘llardan biridir. Masalan: asar qahramonining harakatlarini baholash, voqealarning boshqa yechimini taklif qilish, muallif g‘oyasiga alternativ nuqtai nazar bildirish. Bu usul o‘quvchini tayyor fikrni qabul qilishdan ko‘ra, mustaqil fikr yuritishga undaydi. Natijada mutolaa jarayoni passiv emas, balki ijodiy faoliyatga aylanadi.

2. **Tahliliy va interpretativ o'qish metodlari.** Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda matnni chuqur tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Bunda kompozitsion tahlil, obrazlar tizimini o'rganish, g'oyaviy-badiiy xususiyatlarni aniqlash, muallif uslubini tahlil qilish kabi metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi. Tahliliy o'qish jarayonida talaba matnni qayta fikrlaydi, xulosalar chiqaradi, bu esa tafakkurning ijodiy xarakter kasb etishiga yordam beradi.

3. **Refleksiv mutolaa usuli** – o'qilgan asar yuzasidan shaxsiy munosabat bildirish, o'z fikrini yozma yoki og'zaki shaklda ifodalashdir. Bu metod kitobxonlik kundaligi yuritish, esse yozish, “Men bu asardan nimani angladim?” mavzusida yozma ishlar, o'qilgan asar bo'yicha shaxsiy xulosalar chiqarish kabi shakllarda amalga oshiriladi.

Refleksiv mutolaa o'quvchining ichki fikrlash jarayonini faollashtiradi va mustaqil qarashlarni shakllantiradi.

4. **Ijodiy topshiriqlar orqali tafakkurni rivojlantirish.** Kitobxonlik asosida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali yo'llaridan biri ijodiy topshiriqlardir. Masalan, asarga yangi yakun yozish, qahramon nomidan maktub yozish, voqeani boshqa davrga ko'chirish, asar asosida sahna ko'rinishi tayyorlash kabi topshiriqlar talabalarning tasavvurini, fantaziyasini va erkin fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

5. **Munozara va bahs-munozara metodlari.** Munozara kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Munozara jarayonida talaba o'z fikrini asoslashni, boshqalarning fikrini tinglashni, dalillar bilan isbotlashni, tanqidiy fikrlashni o'rganadi. Bu jarayon tafakkurning moslashuvchanligi va mantiqiyiligini rivojlantiradi.

6. **Fanlararo integratsiya asosida mutolaa.** Ijodiy tafakkur turli bilimlar kesishgan nuqtada samaraliroq rivojlanadi. Shu sababli kitobxonlikni tarix, pedagogika, psixologiya, san'at va madaniyat va boshqa fanlar bilan integratsiya qilish mumkin:

Masalan, tarixiy asarni o'rganishda davrning ijtimoiy sharoiti, madaniyati, san'ati haqida qo'shimcha materiallar berish o'quvchilarda kengroq tasavvur hosil qiladi.

7. **Axborot texnologiyalari asosida kitobxonlikni tashkil etish.** Zamonaviy ta'lim jarayonida elektron kutubxonalar, audiokitoblar, onlayn platformalar orqali mutolaani tashkil etish ham ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan: elektron resurslar asosida taqdimot tayyorlash, kitoblar bo'yicha videotaqriz yaratish, onlayn muhokamalarda ishtirok etish kabi usullar talabalarning media savodxonligini va kreativ fikrlashini rivojlantiradi.

8. Motivatsiyani shakllantirish metodlari. Ijodiy tafakkur faqat qiziqish mavjud bo'lgandagina rivojlanadi. Shu sababli o'qituvchi kitob tanlashda erkinlik berish, zamonaviy va qiziqarli asarlarni tavsiya etish, kitobxonlik tanlovlari tashkil etish, rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish kabi metodlardan foydalanishi maqsadga muvofiq. Motivatsiya o'quvchini mutolaa jarayoniga faol jalb etadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, kitobxonlik madaniyati asosida ijodiy tafakkurni rivojlantirish tizimli va maqsadga yo'naltirilgan metodik faoliyatni talab etadi. Muammoli o'qitish, tahliliy mutolaa, refleksiya, ijodiy topshiriqlar, munozara, fanlararo integratsiya va axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill. 1967.
2. Elektron manba: <https://archive.org/details/natureofhumanintelligence>
3. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. Lexington: Personnel Press. 1974.
4. Elektron manba: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED104399.pdf>
5. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.H. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan. 2016.
6. Rubinshteyn, S.L. Osnovi obshchey psixologii. Sankt-Peterburg: Piter. 2002.
7. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. Moskva: Pedagogika. 1982

PEDAGOGIK TA'LIMDA REFLEKSIV TEXNOLOGIYALAR ORQALI TALABALAR O'Z-O'ZINI BAHOLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Pardayeva S.A.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: refleksiv texnologiyalar, pedagogik ta'lim, o'z-o'zini baholash, bo'lajak o'qituvchilar, refleksiya, professional rivojlanish.

Ключевые слова: рефлексивные технологии, педагогическое образование, самооценка, будущие учителя, рефлексия, профессиональное развитие.

Key words: reflective technologies, pedagogical education, self-assessment, future teachers, reflection, professional development.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetensiyalarini shakllantirishda refleksiv texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada refleksiv texnologiyalarning mohiyati, talabalarda o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantirishdagi roli va takomillashtirish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Refleksiv jurnal, videotreynig, portfel va guruh refleksiyasi kabi usullar misolida amaliy tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, refleksiv yondashuv talabalarning metodik tayyorgarligini 10-20% ga oshirishi mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В современной педагогической практике рефлексивные технологии играют важную роль в формировании профессиональных компетенций будущих учителей. В статье рассматривается сущность рефлексивных технологий, их роль в развитии навыков самооценки у учащихся и механизмы их совершенствования. Даются практические рекомендации с использованием таких методов, как рефлексивный дневник, видеообучение, портфолио и групповая рефлексия. Результаты исследования показывают, что рефлексивный подход может повысить методологическую готовность учащихся на 10-20%.

SUMMARY:

In modern pedagogical education, reflective technologies play a significant role in the formation of future teachers' professional competencies. This article examines the essence of reflective technologies, their role in developing students' self-assessment skills, and mechanisms for improving these skills. Practical recommendations are provided through the examples of reflective journals, video training, portfolios, and group reflection. The research findings indicate that a reflective approach can increase students' methodological preparedness by 10–20%.

Kirish. Hozirgi kunda O'zbekiston va jahon ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustunlik qilmoqda. Bo'lajak o'qituvchilar nafaqat nazariy bilimlarga,

balki o'z faoliyatini mustaqil tahlil qilish va takomillashtirish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi inson kapitalini shakllantirish va jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifa - mustaqil fikrlovchi, yangilikka intiluvchi, o'z faoliyatini tahlil qila oladigan va uni doimiy takomillashtirishga qodir kompetent mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Shaxs tafakkurining rivojlanishida refleksiya alohida o'rin tutadi. Reflektiv tafakkur - bu shaxsning o'z fikr va harakatlarini tahlil etish, ularni baholash hamda zaruratga qarab takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Bu jarayon talabaning faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi, o'z o'rganish faoliyatini boshqaruvchi subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta'lim jarayonida reflektiv tafakkurni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Chunki bunday texnologiyalar ta'limni talaba markazida tashkil etadi, ularni mustaqil fikrlashga, tanqidiy yondashuvga va o'z tajribasini baholashga undaydi. Shu jihatdan, pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llash talabalarda reflektiv fikrlashni rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. "Refleksiya" atamasi lotincha reflectere so'zidan olingan bo'lib, "o'ylab ko'rmoq", "orqaga qaytmoq" ma'nosini bildiradi. Falsafiy jihatdan u inson tafakkurining o'z-o'ziga yo'nalgan shakli sifatida, psixologiyada esa - shaxsning o'z fikr va faoliyatini tahlil qilish, ularni baholash va ongli boshqarish jarayoni sifatida talqin etiladi.

Pedagogik ta'limda refleksiv texnologiyalar talabalarda o'z-o'zini baholash mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu mexanizmlar bo'lajak o'qituvchining professional o'sishini ta'minlaydi, chunki u o'z xatolaridan o'rganib, metodik ko'nikmalarini yaxshilay oladi. Maqolada ushbu mavzuning nazariy asoslari, amaliy usullari va samaradorligi tahlil qilinadi.

J. Dewey (1933) reflektiv fikrlashni "inson tafakkurining ongli va maqsadli nazorati" sifatida izohlaydi. Uning fikricha, haqiqiy o'rganish insonning o'z tajribasini anglab, undan xulosa chiqara olish qobiliyatiga asoslanadi. D. Kolb (1984) o'zining tajribaviy o'qitish modelida refleksiya o'rganish jarayonining markazida turishini ta'kidlaydi - ya'ni inson o'z tajribasini tahlil qilgan sari bilimni chuqurroq anglaydi. Pedagogik nuqtai nazardan reflektiv tafakkur o'qitishning sifatini oshiruvchi va o'quv faoliyatini anglashga yo'naltiruvchi metakognitiv jarayon hisoblanadi. Bu jarayon talabaning o'rganish strategiyalarini tahlil qilish, o'z bilimni baholash va yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga yordam beradi. Reflektiv tafakkur rivojlangan shaxs o'z faoliyatining natijalarini baholay oladi, xatolarini anglaydi va ularni tuzatishning konstruktiv yo'llarini izlaydi. Shu bois refleksiya ta'limda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va o'z-o'zini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Reflektiv tafakkur va uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida shakllantirish masalasi so'nggi o'n yilliklarda xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar

tomonidan keng ilmiy tahlil etilayotgan dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu konsepsiya ta‘limning psixologik, didaktik va metodik jihatlarida chuqur o‘rganilgan bo‘lib, u shaxsning o‘rganish faoliyatiga ongli yondashuvini ta‘minlovchi muhim mexanizm sifatida talqin qilinadi. Amerikalik faylasuf va pedagog J. Dewey (1933) refleksiyaning inson tafakkurining ongli nazorat va o‘z-o‘zini boshqarish bosqichi sifatida talqin etadi. U o‘zining “How We Think” nomli asarida refleksiyaning o‘rganish jarayonining ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida izohlaydi. Deweyning ta‘kidlashicha, haqiqiy ta‘lim insonning o‘z tajribasini tahlil qilib, u orqali yangi bilimlarni yaratish qobiliyatiga asoslanadi. Shu bois reflektiv tafakkur shaxsning o‘z bilish faoliyatini baholash, mas‘uliyat bilan boshqarish va o‘qish jarayonini ongli tashkil etish qobiliyatidir. D. Kolb (1984) o‘zining “Tajriba asosida o‘rganish” modelida reflektiv tafakkurni o‘rganish tsiklining markaziy komponenti sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, bilim bevosita tajriba natijasida emas, balki ushbu tajribani refleksiya orqali qayta anglash jarayonida hosil bo‘ladi. Kolb o‘rganishni to‘rtta bosqichda - tajriba orttirish, tahlil qilish, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash - tarzida izohlaydi hamda aynan tahlil bosqichida reflektiv fikrlash faollashtirishini ta‘kidlaydi. D. Schön (1983) o‘zining “The Reflective Practitioner” asarida reflektiv tafakkurni o‘qituvchi shaxsining kasbiy rivojlanishida asosiy omil sifatida ko‘radi. U “refleksiya faoliyat davomida” (reflection-in-action) va “refleksiya faoliyatdan so‘ng” (reflection-on-action) tushunchalarini ilgari surib, o‘qituvchining o‘z amaliyotini tahlil etish orqali professional o‘sishga erishishini asoslab beradi. Schönning fikricha, refleksiya pedagogni o‘z faoliyatiga tanqidiy qarash, o‘quvchilarning ehtiyojiga mos yondashuvni ishlab chiqish va o‘z o‘qitish uslubini takomillashtirishga undaydi. Rus psixologi L. S. Vygotskiy (1978) refleksiyaning inson tafakkurining ijtimoiy va individual rivojlanish omili sifatida izohlaydi. U “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi orqali bilim olish jarayonini ijtimoiy muloqot va ichki tafakkur faoliyati bilan bog‘laydi. Vygotskiy fikricha, refleksiya inson tafakkurida ichki dialogni faollashtiradi, bu esa yangi bilimlarning mustahkamlanishiga olib keladi.

Refleksiv texnologiyalar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- **Retrospektiv refleksiya** – o‘tgan tajribani tahlil qilish.
- **Situatsion refleksiya** – jarayon davomida baholash.
- **Perspektiv refleksiya** – kelajakni rejalashtirish.

Talabalarda o‘z-o‘zini baholash mexanizmi refleksiya orqali shakllanadi, bu esa adekvat samootsenka (o‘z-o‘zini baholash) va samoregulyatsiyaga olib keladi.

Talabalarda o‘z-o‘zini baholash mexanizmlarini takomillashtirish usullari. Pedagogik amaliyotda refleksiv texnologiyalarni qo‘llash talabalarning metodik tayyorgarligini oshiradi. Quyidagi usullar samarali:

- Refleksiv jurnal va portfel. Talaba pedagogik amaliyot davomida kunlik yozuvlar yuritadi: "Nima qildim? Nima uchun? Natija qanday? Keyingi safar nima o'zgartiraman?" Bu usul o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantiradi va empirik tadqiqotlarda (masalan, ResearchGate maqolalarida) samaradorligi isbotlangan.

- Videotreyning. O'tkazilgan dars video ga yozib olinadi va talaba o'zini tahlil qiladi. Guruhda muhokama qilish (vzaimoposeshchenie) qo'shilsa, o'zaro baholash ham shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu usul talabalarning refleksiv darajasini 15-20% ga oshiradi.

- Guruh refleksiyasi va "boomerang" texnologiyasi. Talabalar bir-birining darslarini kuzatib, fikr almashadi. "Bumerang" texnologiyasi– savol-javob orqali chuqur tahlil – o'z-o'zini baholashni faollashtiradi.

- Rubrika va kriteriyalar asosida baholash. Talabalar dars rejasini rubrika bo'yicha o'zlari baholaydi, keyin o'qituvchi bilan solishtiradi. Bu adekvat samootsenka shakllantiradi.

Xulosa. Refleksiv texnologiyalar pedagogik ta'limda talabalar o'z-o'zini baholash mexanizmlarini takomillashtirishning samarali yo'lidir. Ular bo'lajak o'qituvchilarni mustaqil, ijodiy va professional mutaxassis qilib tayyorlaydi. Kelajakda bu texnologiyalarni raqamli vositalar (masalan, onlayn portfell) bilan birlashtirish tavsiya etiladi. Reflektiv tafakkur shaxsning o'z fikr va faoliyatini ongli tahlil qilish, natijalarini baholash hamda takomillashtirish jarayonidir. U ta'lim jarayonida nafaqat bilim olish, balki o'z bilimini boshqarish, o'rganish usullarini tahlil qilish va o'z faoliyatini anglashga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar - interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, axborot-kommunikatsion texnologiyalar va teskari sinf modeli - reflektiv tafakkurni shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu yondashuvlar talabalarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, o'z-o'zini tahlil qilish, shuningdek, o'z faoliyatini ongli boshqarish kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi. Natijada, o'quvchi o'z o'rganish jarayonini mustaqil boshqaruvchi, yangilik yaratuvchi va jamiyat talabalariga mos yetuk mutaxassis sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo'jayeva N.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat: – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jam'armasi nashriyoti, 2006.
2. Brookfield S. Becoming a Critically Reflective Teacher. – 2nd ed., 2017.
3. ResearchGate va CyberLeninka maqolalari (2022-2024 yillar).
4. Schön D.A. The Reflective Practitioner. – 1983
5. Qodirov A. Talabalar o'z-o'zini baholash kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Xodjayev B. X. Refleksiv ta'lim va pedagogik refleksiya. – Toshkent: Fan, 2017.

O'QUVCHI SHAXSIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV-BILUV JARAYONIDA O'QITUVCHINING FAOLIYATI

Tosheva N.T.

*BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası
professori p.f.f.d (PhD)*

Muhammadova M.F.

BuxDPI Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: o'quv-biluv, o'quv topshiriqlari, mashg'ulotlarning loyihalashtirilish, bilish qobiliyati, kichik guruh, pedagogik mahorat, kreativ qobiliyatlar.

Ключевые слова: учебно-познавательные, учебные задания, проектирование занятий, познавательные способности, малая группа, педагогическое мастерство, творческие способности.

Key words: educational-cognitive, educational tasks, lesson design, cognitive ability, small group, pedagogical skills, creative abilities.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida o'qituvchining faoliyati, uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan barcha o'quv mashg'ulotlarini mukammal tashkil qilish- o'qituvchining birinchi navbatdagi vazifasi ekanligi, mashg'ulotlarni tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining o'quvchilar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqтира oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlash haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изложены сведения о деятельности учителя в учебно-познавательном процессе, ориентированном на личность учащегося, о том, что совершенная организация всех учебных занятий, ориентированных на личность учащегося в системе непрерывного образования, является первоочередной задачей учителя, о том, что при организации занятий педагоги должны иметь возможность обеспечить, чтобы учебная информация, опираясь на знания, умения, навыки и опыт учащихся, могла заинтересовать их, побуждать к мышлению, творческому подходу.

SUMMARY:

This article describes the activities of the teacher in the student-centered educational process, the fact that the perfect organization of all student-centered lessons in the system of continuous education is the teacher's primary task, and that when organizing lessons, teachers have the opportunity to ensure that educational information, relying on students' knowledge, skills, abilities, and experience, can interest them, encourage thinking and a creative approach.

O'quv-biluv jarayonini samarali tashkil qilish o'qituvchining asosiy vazifasidir. O'qituvchi o'quvchilarning har biriga alohida shaxs sifatida qarashi, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, istaklari, imkoniyatlarini doimo hisobga olishi, o'z o'rnida rag'batlantira olishi lozim. Mashg'ulotlarni tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining o'quvchilar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqitira oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, o'z o'rnida maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda o'quvchilarga ularni mustaqil tanlash imkonini berish;
- o'quvchilarni juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshiladi, balki samaradorligini ham oshiradi.

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida pedagogik faoliyat samarasi o'qituvchining pedagogik qobiliyati qay darajada shakllanganligiga ham bog'liqdir. Qobiliyat-faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi, deb ta'kidlanadi Jumladan, bilish qobiliyati, tushuntira olish qobiliyati, nutq qobiliyati, obro' orttira olish qobiliyati, muomala qila bilish qobiliyati kabilar.

Pedagogik qobiliyat va mahorat o'qituvchida osonlik bilan shakllanmaydi. Bu kasbni tanlagan kishi o'z maqsadiga erishish uchun uzluksiz o'qib o'rganishi va izlanishi, ijodiy mehnat qilishi, o'z yurti va dunyodagi real voqelikni tez anglashi va o'z mehnatining mamlakat uchun qanchalik zarurligini chuqur his qilishi zarur. O'qituvchining pedagogik mahorati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning ongligiga, milliy g'oya va mafkuraga sodiqligiga, bilish va fikr doiralarining kengligiga, o'z vazifasiga munosabatiga e'tibor bermoq kerak. Ayniqsa, pedagogik mahorat bobida o'qituvchining fikr doirasi keng bo'lish zarurligini alohida hisobga olish lozim. Chunki kishida bilim va fikr mukammal bo'lmasa, u kamolotga erisha olmaydi. Darhaqiqat, kishi u yoki bu masalani, albatta, fikr orqali hal etadi. Shuning uchun, pedagogik mahorat sohibi bo'lishga intilgan kishi, shubhasiz, o'z bilimini doimo kengaytirishi, o'z ustida ishlashi, o'zining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir etuvchi g'oya va fikrlarini yangilab borishi zarur. Buning uchun u ko'p o'qishi va o'rganishi lozim. O'qituvchining pedagogik mahoratiga baho berishda uning ta'limni qay darajada tashkil qila bilishi muhim ahamiyatga egadir.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan barcha o'quv mashg'ulotlarini mukammal tashkil qilish - o'qituvchining birinchi navbatdagi vazifasidir. Yuqori saviyada o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlar ongida uzoq saqlanadi, ularda imon-e'tiqod va mafkuraning, kreativ qobiliyatlari shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'qituvchining ilmiy saviyasi uning o'z burchiga munosabati, yoshlarga murabbiylik ishtiyoqi, pedagogik mahorati va eng avvalo, sifatli dars bera olishida ko'rinadi. O'qituvchining faoliyatiga beriladigan baho darajasini ham dars va boshqa turdagi mashg'ulotlarning sifati belgilaydi.

Dars berish san'atini mukammal egallagan o'qituvchi uyushtirgan o'quv mashg'uloti chuqur bilim berish vositasi bo'lishi bilan birga, mustaqil O'zbekistonning ravnaqi, ertangi kunga bo'lgan ishonchi, xalqimizning aql-zakovati va mehnatining nimalariga qodirligi, jamiyatning munosib fuqarosi va sodiq quruvchisi bo'lish uchun qanday harakat qilish kerakligini anglatishi ham kerak.

Eng muhimi, pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishiga e'tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan tahsil oluvchilarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bilirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'naltirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

O'quv-biluv jarayonida o'qituvchining faoliyati asosan uchta obyektga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

Birinchidan, shaxs sifatida o'qituvchi faoliyatining o'z-o'ziga yo'naltirilganligi. Bunda o'qituvchining :

- «Men» obrazi nazarda tutiladi, ya'ni o'qituvchi o'zining qanday inson ekanligini anglab yetadi. Masalan, «Men juda qattiqqo'lman, shuning uchun bolalarga nisbatan e'tiborli va to'zimli bo'lishim lozim», - singari o'z nuqtai nazariga ega bo'lishi;

- mustaqil bo'lishi, ya'ni u o'z kuchi va bilimiga ishonishi va uni takomillashtirib borishi;

- psixologik va fiziologik salomatligi, o'z-o'zini himoya qila olishi: o'qituvchining darsda his-hayajonlarini bartaraf etishi, darsni yuqori kayfiyat bilan olib borishi, har qanday sharoitda ham asab tolalarini saqlagan holda o'zining tetik holatini buzmasligi;

- o'z qadriga yetishi, ya'ni o'zi va o'z kuchiga ishongan holda mohir o'qituvchi ekanligini anglashi;

- o'z bilim va mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi nazarda tutiladi.

Ikkinchidan, o'qituvchi faoliyatining boshqa shaxslarga, jumladan, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilganligidir. Bunda o'qituvchining:

- o'quvchilarga insonparvarlik nuqtai nazaridan munosabatda bo'lishi;
- o'quvchilarning ishonchiga kirishi;
- o'quvchilarga turli xil vaziyatlarda yordam berishi va ularni qo'llashi;
- o'quvchining fikrlarini to'liq yoritishiga sharoit yaratishi;
- o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va o'zligini anglashiga yordam berishi;
- o'quvchilarni boshqara olishi, muloqotga kirisha olishi muhim omillardir.

Uchinchidan, o'qituvchining o'z faoliyatiga yo'naltirilganligi. Bunda o'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati jarayonida pedagogik jamoa orasida:

- o'z ijtimoiy mavqeyiga ega bo'lishi;
- o'z tarafdorlariga ega bo'lishi;
- o'z bilimi va tafakkurini oshirib borib, yangilik sari intilishi;
- samarali natijalarga erishishi;
- o'z faoliyatini samarali tashkil etishi;
- ko'plab tajriba orttirishi;
- ish sharoitini yaratishi;
- ijod etishi talab etiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagoglarning o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarining o'ziga xosligini quyidagilarda bilish mumkin:

1. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Uning mehnati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy uzviyligi (ketma-ketligi) ni ta'minlaydi. Bir avlod tajribasini, ikkinchi avlodga o'tkazadi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqaradi.

2. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'larini aniq tasavvur qilishi va bu maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olishi zarur. Gyote ta'kidlaganidek: «Ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilish ham o'z-o'zidan kelaveradi».

3. Pedagogik ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki, pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyatining mantiqini o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

O'quvchi shaxsiga doimo ijobiy-axloqiy ta'sir ko'rsata oladigan kishigina haqiqiy tarbiyachidir. Bunga erishish uchun pedagog o'zining axloqiy sifatlarini ham doimo takomillashtirib borishi zarur. O'quvchilarni mehnat, muloqot, o'yin, o'qish kabi faoliyat turlarida ishtirok etishlari tarbiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir mohir pedagog o'zining individual pedagogik tizimiga ega bo'lishi kerak. Ayrim pedagoglar kasbiy mahorat sirlarini egallash uchun, avvalo, ta'lim-tarbiya metodlarini takomillashtirishga intiladilar. Bu tabiiy hol, chunki aynan metodlar yordamida pedagog o'z o'quvchilarini turli o'quv faoliyatiga jalb qiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirishda o'qituvchi tomonidan tanlangan metodlar, usullar va topshiriqlardan boshqa sabablar ham ta'sir etadi. Pedagog faoliyatining muvaffaqiyatli kechishi uning shaxsi, xarakteri, o'quvchilar bilan muomalasiga ham ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Odatda, bularning ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'siri ahamiyatsizdek tuyuladi. Ammo tajribali pedagog, uning xatti-harakati o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatayotganligiga ahamiyat berib, unga kerakli tuzatishlar kiritib, takomillashtirib boradi. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni o'qituvchi shaxsiy sifatlarining majmui sifatida qaralib, uni o'qituvchining yuqori darajada psixologik-pedagogik tayyorgarlikka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lishini unutmaslik lozim. Pedagogik-psixologik bilimga ega o'qituvchi o'quvchi shaxsi, intellekti, qobiliyati va imkoniyatlariga alohida e'tibor beradi.

O'qituvchi har doim o'quvchisining rivojlanish darajasi uning xotirasi, diqqati, irodasi, maqsadga yo'nalganligi kabi shaxsiy sifatleri ustidan nazorat qilib boradi. Bunda nimaga asoslanadi? O'qituvchi o'z o'quvchisi haqida shoshib yomon fikrga borishi yoki uni ayblashi mumkin emas. Uning bosh vazifasi – o'quvchini barcha ko'rinishlarida o'rganish va tushunishga harakat qilishdir. O'qituvchilik kasbi o'ylamasdan ish ko'rishni kechirmaydi. O'quvchi qalbiga chuqur kirib borish, uning ruhiyati va xarakterini anglab olish mahoratlari o'qituvchiga xos bo'lgan xususiyatdir.

Ma'lumki, o'quv-biluv faoliyatini samarali tashkil qilish darsdagi mos pedagogik-psixologik iqlimning yaratilishiga ham bog'liq. Darsda samarali pedagogik-psixologik muhitni qanday qilib o'rnatish mumkin? Eng avvalo, sinfda o'quvchining xotirjam ishlashi uchun xalaqit beradigan, chalg'itadigan, uni g'ashiga tegadigan barcha narsalarni yo'qotishga harakat qilish kerak. Bundan tashqari, o'quvchini qiziqtirish, rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan vositalar bilan sinfni dekorativ bezatish ham ahamiyatlidir.

O'qituvchining o'z o'quvchilari oldiga qo'yadigan talablari ham unda o'quv-biluv qobiliyatlari shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. 45 daqiqali o'quv mashg'uloti davomida o'qituvchining o'z o'quvchilariga nisbatan

qo'yadigan talablarini oddiy hisoblab chiqilganda, ular o'rtacha 100 ga yaqin ekanligi aniqlangan. Bu ozmi yoki ko'pmi? Bu savolga javob berish uchun A.S.Makarenkoning aytgan gaplarini eslashning o'zi kifoya: "Agar kimdir mendan pedagogik tajribam mohiyatini qisqa formulada ifodalab berishni so'rganida, men shunday javob bergan bo'lar edim: o'quvchiga nisbatan talab qanchalik ko'p bo'lsa, hurmat ham shuncha ko'p bo'lishi kerak". Ammo bu o'rinda gap talablarning sonida emas, balki qanday mazmunda ekanligidadir.

Talab qo'yishni qanday qilib o'rganish mumkin? Balki sinfga kirib, o'qituvchilar qanday talab qo'yayotganligini, o'quvchilar esa qanday qilib bajarayotganliklarini kuzatish kerakdir? Ha, albatta bu kerak, busiz bo'lmaydi. Ammo ishni aynan shundan boshlash unchalik to'g'ri emas. Chunki biz guvohi bo'lishimiz mumkin bo'lgan dalillar juda xilma-xil va murakkabdir. Biz avvalo talabning tabiatini, mohiyati va tavsifnomasini bilishimiz kerak bo'ladi. Talab qilish metodikasini puxta egallagan o'qituvchilar o'z talablari bilan, avvalo, o'quvchilarning alohida xatti-harakatlarini stimullashtirib boradilar. Ular kinga qanday talab qo'yishni, o'quvchilar esa o'zlariga nisbatan qanday talab qo'yilishi mumkinligini biladilar va bu talablarni og'rinmay bajarar ekanlar, shunday xulq-atvor uslubiga ko'nikib boradilar. Bu esa bevosita o'quv-biluv jarayonini to'g'ri tashkil qilishga imkon yaratadi.

To'g'ri talab qo'yishning muhim omillaridan biri – bu muayyan pedagogik vaziyatni hisobga olishdir. Ya'ni o'qituvchi u yoki bu talab shaklini tanlaganda o'sha talab qo'yiladigan sharoitni ham inobatga olishi muhimdir. Eng asosiysi – o'qituvchining talabi ijobiy, aniq, o'quvchining kuchi yetadigan va oxiriga yetkaziladigan bo'lishi kerak.

Barchamizga ma'lumki, ta'lim jarayonida o'qituvchilar bolaga bilim berishda turli xil rag'batlantirish va tanbeh usullaridan foydalanishadi. Bu ham o'qituvchi faoliyatidagi ustuvor vazifalardan biridir. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'limda bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish yoki kamaytirish rag'batlantirish va tanbeh berish usullariga bevosita bog'liqdir. Ta'limda rag'batlantirish va tanbeh berishning qanday turlaridan foydalaniladi?

1. Ta'limga qiziqishni rag'batlantirish metodi.
2. Ta'limga burch va mas'uliyatni rag'batlantirish metodi.

O'quv faoliyatini rag'batlantirish deb kishining aktiv faoliyatiga bo'lgan tashqi mayliga aytiladi. Shu sababli rag'batlantirish o'qituvchi faoliyatining omili hisoblanadi. Rag'batlantirish kishining ichki mayliga ta'sir qilganda real maqsad sari undaydigan kuchga aylanadi. O'qishga qiziqishni rag'batlantirish turlaridan biri o'qishda ma'lum qiyinchilik sezayotgan o'quvchilarga muvaffaqiyatli sharoit yaratishdir.

Rag‘batlantirish va tanbeh berish usullari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Rag‘batlantirish: baho bilan, imo - ishora bilan, mukofot bilan amalga oshadi. O‘quvchining kuchi yetadigan mas‘uliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish; maqtash: (ota - ona, jamoa oldida); esdalik sovg‘a berish; maqto‘v yorlig‘i berish; stipendiya bilan taqdirlash; teleko‘rsatuvlarda maqtash; hurmat taxtasiga rasmini qo‘yish; qo‘llab-quvvatlash; ma‘muriyat va jamoaning minnatdorchiligi; musobaqalarda bayroq ko‘tartirish; gazetada e‘lon qilish; televideniya ko‘rsatuv uyushtirish kabi rag‘batlantirish pedagogik talab asosida bo‘lishi lozim. Tarbiyalovchi oshirib maqtashi, boshqa o‘quvchi-yoshlarga taqqoslab kesatishga yo‘l qo‘ymasligi, rag‘batlantirishga bo‘lgan talabchanligini oshirish lozim

O‘qishga doir tanbehlar dars paytida, og‘zaki tanbeh berish, bahosini pasaytirib qo‘yish, ish daftariga yozish, xatolarni ko‘rsatish kabi usullar bilan amalga oshadi. Maktabda o‘quvchiga tan jazosi berish, o‘zlashtirmagani uchun haqorat qilish, shaxsiga tegish, yomon iboralar bilan so‘kish aslo mumkin emas.

O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchi qobiliyatini o‘stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish asosiy mezon hisoblanadi. Buni amalga oshirishda o‘qituvchidan innovatsion faoliyatni yo‘lga qo‘yish talab etiladi. O‘qituvchining innovatsion faoliyatiga yaratuvchilik jarayoni va ijodiy faoliyat natijasi sifatida qaraladi. V.A.Slastenin o‘qituvchining innovatsion faoliyatini tuzishda unga akmeologik jihatdan yondashadi.

Akmeologiya (akme) - yunoncha oliy nuqta, o‘tkir, gullagan, yetuk, eng yaxshi davr degan ma‘nolarni bildiradi.

V.A.Slastenin akmeologiyaning yuksak professionalizmga, mutaxassisning uzoq ijodiy umr ko‘rishiga olib keladigan subyektiv va obyektiv omillarini asoslab berdi. Obyektiv omillarga olingan ta‘limning sifatini, subyektiv omillari esa insonning iste‘dodi va qobiliyatini, ishlab chiqarish vazifalarini samarali hal qila olishidagi mas‘uliyati, mutaxassislarga yondashuvini kiritadi.

Akmeologiya ilmiy nuqtai nazardan professionalizm va ijod munosabatida olib qaraladi.

Bunda quyidagi kategoriyalar farqlanadi:

- √ ijodiy individuallik;
- √ o‘zining o‘sish va takomillashish jarayoni;
- √ o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish sifatidagi kreativ tajribasi.

Innovatsionlik pedagogik jarayonni ifodalab, nafaqat uning didaktik qurilmasiga, balki o‘qituvchining ijtimoiy mohiyatli natijalari va ruhiy qiyofasiga ham taalluqlidir. Innovatsionlik ochiqlikni, boshqalar fikrining tan olinishini bildiradi. O‘qituvchining innovatsion faoliyati turli xildagi

qarashlarning to'qnashuvi va o'zaro boyitilishi dinamikasida amalga oshirishini ko'zda tutadi.

O'qituvchining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga o'qituvchining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida o'qituvchi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu ga ega bo'ladi.

O'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot namunasining o'zgarishi innovatsion faoliyat shartlaridan biridir.

Yangi munosabatlar an'analarda bo'lganidek, qistovlar, hukmga bo'ysunish kabi unsurlardan holi bo'lishi lozim. Ular tenglarning hamkorligi, o'zaro boshqarilishi, o'zaro yordam shaklida qurilgan bo'lishi darkor. Ular munosabatlaridagi eng muhim xususiyati bu o'qituvchi va o'qituvchining ijoddagi hamkorligidir.

Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funktsiyalar bilan izohlanadi:

- kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;
- o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.

Demak, o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, kontseptsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida o'qituvchi innovatsiya faoliyatiga bo'lgan zaruriyat quyidagilar bilan o'lchanadi:

- ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish ta'lim tizimi, metodologiya va o'quv jarayoni texnologiyasining tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining innovatsiya faoliyati pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va foydalanishdan iborat bo'ladi;
- ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish doimo o'qitishning yangi tashkiliy shakllarini, texnologiyalarini qidirishni taqozo qiladi;
- pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining munosabati xarakteri o'zgarishi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati tahlili yangilik kiritishning samaradorligini belgilovchi muayyan me'yorlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday me'yorlarga - yangilik, maqbullik, yuqori natijaviylik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlari kiradi. Yangilik

pedagogik yangilik me'yori sifatida o'zida taklif qilinadigan yangini, yangilik darajasi mohiyatini aks ettiradi. Pedagog olimlar yangilikning qo'llanish mashhurligi darajasi va sohasiga ko'ra farqlanadigan mutlaq, chegaralangan mutlaq, shartli, subyektiv darajalarini farqlaydilar.

Maqbullik me'yori - o'qituvchi va talabaning natijaga erishish uchun sarflangan kuch va vositalarini bildiradi.

Natijalilik - o'qituvchi faoliyatidagi muayyan muhim ijobiy natijalarni bildiradi.

Pedagogik yangilik - o'z mohiyatiga ko'ra ommaviy tajribalar mulki bo'lib qolishi lozim. Pedagogika yangilikni dastlab ayrim o'qituvchilarning faoliyatiga olib kiriladi. Keyingi bosqichda - sinalgandan va obyektiv baho olgandan so'ng, pedagogik yangilik ommaviy tatbiq etishga tavsiya etiladi..

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va kontseptsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning samaradorligi pedagog shaxsiyati bilan belgilanadi.

O'qituvchi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'qituvchi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi. Kreativlik lotincha "creation" so'zidan olingan bo'lib, kishining tafakkuri, his-tuyg'ulari, muomalasi va kasbiy faoliyatida ifodalanadigan ijodkorlik qobiliyatini anglatadi. Kreativ kishilar sinchkov, topqir va hali o'rganilmagan narsalarni qidirishdan tolmasligi bilan farq qiladi. Bu sifat zamonaviy pedagog qiyofasini ham yorqin ifodalaydi. Pedagog shaxsining kreativligi nafaqat bolalar ta'lim-tarbiyasiga o'zgacha metod va yondashuvlarni qidirib topish, balki yangilikka intilish, darslarda ijodiy imkoniyatlarni namoyon etishda ham ko'rinadi.

Bugungita'limjarayonipedagogningshaxsgabo'lganinsonparvarlashtirilgan munosabati bolalarni sevishi, ularning taqdiri uchun qayg'urishi, bolalarga ishonchning yuqoriligi, o'zaro hamkorlikning vujudga kelishi, muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishi, ta'lim oluvchilarni to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish va aksincha ijobiy rag'batlantirishning ustunligi tufayli ko'zlangan maqsadga erishish, bolalar faoliyatida uchraydigan kamchiliklarga chidamli bo'lish, ularni bartaraf etishning samarali usullarini qo'llashda namoyon bo'lsa, ta'lim jarayonini demokratlashtirish esa o'qituvchi va o'quvchilar huquqlarini tenglashtirish, ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarga tanlash huquqining berilishi, o'z fikri, nuqtai nazarini erkin bayon etishni taqozo etadi. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil

etishning pedagogik va psixologik asoslari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, bugungi kun talabiga javob bera olishi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
2. Гальперин П. Психология критического мышления. - СПб.: Изд-во «Питер», 2000. - 512 с.
3. Блонский, П.П. Психология младшего школьника / П.П. Блонский. – Воронеж: МОДЭК, МПСИ, 2006. – 632 с.
4. Активизация познавательной деятельности младших школьников / Под ред. М.П. Осиновой, Н.И. Качановской. - Минск, 2001. - 111 с.
5. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Methods and techniques of developing cognitive activities of primary school pupils //ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal, 2020. № 10.(7.13.) Стр 80-87. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1537/943
6. N.T.Tosheva, M.H. Mustafoyeva Registration of age and individual characteristics in education as a pedagogical problem. European scholar journal ISSN(E): 2660-5562 Jurnal Impact Faktor: 7.235 Volume 2, Issue 4 April 2021.– B. 85- 90 <https://scholar.google.com/citations?user=jJE1SeoAAAAJ&hl=ru&oi=ao>
7. N.T.Tosheva, A.M.Ibodullayeva Pedagogical bases of training of qualified pedagogical staff. International Engineering Journal For Research & Development: Vol. 6 No. 3 (2021): VOLUME 6 ISSUE 3 SJIF: 7.169 <http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2228>
8. Тошева Н. Т. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы //Педагогические науки. – 2011. – №. 6. – С. 44-46.
9. Тошева Н. Т. Организация учебно-познавательных ситуаций начальных классов на основе дидактико-психологических подходов //Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. – 2017. – С. 42-46.
10. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларининг билиш фаолиятини ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари. Fan va jamiyat. – Нукус, 2020. – №2. – Б. 109-111. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1540/942
11. Тошева Н. Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари. Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.– Нукус, 2020. – №2. – Б. 126-132. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941
12. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna. Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. №6. . Стр. 83-85.

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ismoilova N.S.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: kasbiy kompetentlik individual yondashuv oliy taʼlim pedagogik model innovatsion taʼlim raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: профессиональная компетентность индивидуальный подход высшее образование педагогическая модель инновационное обучение.

Key words: professional competence individual approach higher education pedagogical model innovative education

РЕЗИЮМЕ:

Mazkur maqolada oliy taʼlim tizimida talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi individual yondashuv asosida keng qamrovda ilmiy-nazariy va pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kasbiy kompetentlik shaxsning kasbiy bilimlari amaliy koʻnikmalari ijtimoiy moslashuvi va maʼnaviy masʼuliyatini oʻzida mujassamlashtiruvchi integrativ sifat sifatida talqin etiladi. Anʼanaviy taʼlim shakllari bilan innovatsion pedagogik texnologiyalarning uygʻunlashuvi orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoniyatlari ochib beriladi. Raqamli taʼlim vositalari va refleksiv pedagogik mexanizmlarning oʻrni alohida asoslanadi. Maqola oliy taʼlim muassasalari amaliyoti uchun ilmiy va metodik ahamiyatga ega.

РЕЗИЮМЕ:

В статье всесторонне рассматривается проблема развития профессиональной компетентности студентов в системе высшего образования на основе индивидуального подхода. Профессиональная компетентность интерпретируется как интегративное качество личности включающее профессиональные знания практические умения социальную адаптацию и нравственную ответственность. Обоснована эффективность сочетания традиционных и инновационных форм обучения а также роль цифровых образовательных технологий и рефлексивных механизмов в подготовке будущих специалистов.

SUMMARY:

This article provides a comprehensive analysis of developing students professional competence in higher education through an individual approach. Professional competence is interpreted as an integrative personal quality that includes professional knowledge practical skills social adaptability and ethical responsibility. The effectiveness of combining traditional and innovative teaching methods as well as the role of digital educational technologies and reflective practices is substantiated.

Bugungi globallashuv va innovatsion rivojlanish sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir. Zamonaviy jamiyat va mehnat bozori faqatgina tayyor bilimlarni egallagan mutaxassisni emas balki o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan yangilik yaratishga qodir muammolarga ijodiy yondasha oladigan va doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan shaxsni talab etmoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida individual yondashuvga asoslangan pedagogik imkoniyatlarni kengaytirish dolzarb ilmiy va amaliy masalaga aylanmoqda.

Kasbiy kompetentlik talabani kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirishga tayyorligini ifodalovchi murakkab integrativ sifat bo'lib u nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalar ijtimoiy faollik kommunikativ madaniyat va shaxsiy ijodkorlikning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Mazkur sifatning rivojlanishi bevosita ta'lim jarayonining mazmuni pedagogik shart sharoitlari va o'qitish yondashuvlariga bog'liqdir. Ayniqsa individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabani shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning kasbiy va kreativ salohiyatini to'liq namoyon etishiga sharoit yaratadi.

Talabalarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish kasbiy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Kreativlik talabani o'zini ifoda etish yangilik yaratish muammolarini original tarzda hal qilish va noodatiy fikrlash qobiliyatlari bilan tavsiflanadi. Bu sifat nafaqat ilmiy va kasbiy faoliyatda balki kundalik hayotda ham yangi qarashlar va yondashuvlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois oliy ta'lim jarayonida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart sharoitlarni yaratish individual yondashuvning asosiy vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Ta'lim jarayonida ijodiy o'quv muhitini shakllantirish talabalarining mustaqil va erkin fikrlashini rag'batlantiradi. O'quv muhiti talabalarga yangi g'oyalarni ilgari surish ularni amaliyotda sinab ko'rish va ijodiy potentsialini namoyon etish imkonini berishi lozim. Bunday muhit o'qituvchi va talaba o'rtasida ochiq va erkin muloqotga asoslangan hamkorlikni talab etadi. Aynan shu jarayonda talaba o'zini faol subyekt sifatida his etib kasbiy faoliyatga ongli tayyorgarlik ko'ra boshlaydi.

Individual yondashuv ta'lim jarayonida har bir talabani shaxsiy xususiyatlari qiziqishlari va fikrlash uslubini hisobga olishni taqozo etadi. Har bir talabani kreativ salohiyati turlicha bo'lgani sababli uni rivojlantirish uchun mos pedagogik usullar va metodlardan foydalanish zarur bo'ladi. Bunday yondashuv talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib uni ijodiy jarayonlarga faol jalb etadi va kasbiy rivojlanishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi individual yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari multimediya vositalari va onlayn resurslar orqali

talabalar o'z fikrlarini yaratish rivojlantirish va taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning kreativ tafakkurini kengaytirib kasbiy kompetentlikning zamon talablariga mos ravishda shakllanishiga xizmat qiladi.

Shu jihatdan individual yondashuv asosida talabalarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish pedagogik jarayonning muhim yo'nalishi bo'lib u ijodiy o'quv muhiti shaxsiy yondashuv innovatsion texnologiyalar va pedagogik hamkorlik orqali amalga oshiriladi. Mazkur maqolada aynan shu pedagogik imkoniyatlar talabalarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish bilan uzviy bog'liq holda tahlil etiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning kreativligini rivojlantirish orqali ularning tabiiy ilmiy savodxonligini oshirish shaxsiy va kasbiy kompetentlikni shakllantirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ta'lim oluvchilarning o'zini erkin ifoda etishi yangilik yaratishga intilishi muammolarni mustaqil va original tarzda hal qilishi shaxsiy kreativ salohiyat va individual xususiyatlarning rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli ta'lim tizimini modernizatsiyalash va uni shaxs imkoniyatlariga to'liq moslashtirish jarayonida kreativlik sifatlarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilanmoqda.

Bugungi kunda mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib bu jarayonda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga nisbatan kreativ yondashuvini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyat va fan texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichi ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuni shakllari metodlari hamda vositalarini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Bu holat bo'lajak mutaxassislarda kreativ faoliyatga bo'lgan ehtiyojning kuchayishiga olib kelmoqda.

Ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish sharoitida ta'lim tizimi va o'quv jarayoni texnologiyalarini yangilash zarurati bo'lajak pedagoglardan pedagogik yangiliklar yaratish ilg'or tajribalarni o'zlashtirish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini talab etadi. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish esa o'qitishning yangi tashkiliy shakllari va innovatsion texnologiyalarni izlashga undaydi. Bunday jarayonlarda pedagogning ijodkorligi va kreativ faolligi ta'limga innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik yangiliklarni o'zlashtirish va ularni amaliyotga tatbiq etishga nisbatan bo'lajak o'qituvchilarda faol munosabatni shakllantirish masalasi ushbu muammoning ijtimoiy psixologik va pedagogik jihatdan dolzarbligini belgilaydi. Talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirish ularning o'zaro faol munosabatlar jarayonida shakllanadigan muhim ko'nikmalarni egallashiga xizmat qiladi. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida ta'lim muhitining interfaol xususiyat kasb etishini

o'qitish shart sharoitlari va metodlarining yangicha yondashuv asosida tashkil etilishini talab etadi.

Ilmiy adabiyotlarda kreativlik tushunchasi yaratish yangilik kiritish va ijodkorlik bilan bog'liq holda talqin etiladi. Kreativlik shaxsning yangi g'oyalarni ishlab chiqishga tayyorligini ifodalovchi mustaqil sifat bo'lib u shaxsning tafakkurida muloqotida muayyan faoliyat turlarida va hissiy holatlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsning umumiy rivojlanish darajasini ifodalash bilan birga uning iqtidorligini belgilovchi muhim omil sifatida ham e'tirof etiladi.

Mazkur tushuncha turli ilmiy nuqtai nazarlardan izohlangan bo'lib falsafiy talqinlarda kreativlik muammoni hal etishning yangi yechimlarini topish yangi metod va vositalarni yaratish jarayoni sifatida qaraladi. Psixologik tadqiqotlarda esa kreativlik shaxsning nostandart fikrlash moslashuvchan qarorlar qabul qilish va yangi g'oyalarni ilgari surish qobiliyatlari bilan tavsiflanadi. Jumladan E P Torrens tomonidan kreativlik shaxsning muammolarga sezgirliги mavjud bilimlar o'rtasidagi nomutanosiblikni anglay olishi va ularni hal qilish yo'llarini topish qobiliyati sifatida talqin etiladi.

Shu jihatdan individual yondashuv asosida talabalarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishning muhim pedagogik imkoniyati sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuv talabaning shaxsiy xususiyatlari va ijodiy salohiyatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi.

Keltirilgan fikrlarga tayangan holda kreativlik tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: kreativlik bu shaxsning muammoli vaziyatni oddiy yo'l bilan emas balki yangicha qarash orqali ko'ra olishi mavjud bilimlar o'rtasidagi nomutanosiblikni sezishi ko'plab yechim variantlarini ilgari surishi va eng maqbulini tanlab uni amaliy natijaga aylantira olish qobiliyatidir. Bunday talqin kreativlikni faqat san'at yoki alohida iste'dod doirasidagi hodisa sifatida emas balki o'qish va kasbiy tayyorgarlik jarayonida tarbiyalanadigan hamda boshqariladigan psixologik pedagogik sifat sifatida anglashga imkon beradi. Ayniqsa ta'lim tizimi modernizatsiyalashayotgan sharoitda kreativlik shaxsning tashabbuskorligi mustaqilligi va innovatsion fikrlash madaniyatini belgilovchi yetakchi ko'rsatkichlardan biri bo'lib bormoqda.

Kreativlik va ijodkorlik o'rtasidagi yaqinlik shundan iboratki ular har doim subyektning faol pozitsiyasini talab etadi. Ijodkorlik yangilik yaratishga doimiy tayyorlik bilan tavsiflansa kreativlik shu yangilikni topish yo'lida fikrning egiluvchanligi moslashuvchanligi va muammoni qayta talqin qila olish qobiliyatini ta'minlaydi. Sharipov tomonidan ijod va ijodkorlikka berilgan ta'riflar ham aynan shu jihatni kuchaytiradi ya'ni ijod ijtimoiy ahamiyatga ega yangilik yaratish bilan

bog'liq murakkab psixologik jarayon bo'lsa ijodkorlik noodatiy fikrlash an'anaviy doiradan chiqish va muammoli masalalarni tez hal etish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Bunda ijodiy qobiliyatning tarkibiy mazmuni muammoni ifodalash faraz ilgari surish nazariy va amaliy tasdiqlash yechim izlash va natijada original mahsulot yaratish kabi bosqichlar orqali ochiladi. Demak kreativlikni rivojlantirish masalasi bevosita bo'lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir.

Kasbiy kompetentlikni individual yondashuv asosida rivojlantirish g'oyasi aynan shu nuqtada o'zining pedagogik qiymatini namoyon etadi. Chunki kreativlik shaxsning ichki resurslari bilan bog'liq bo'lib u hamma uchun bir xil sur'atda va bir xil shaklda rivojlanmaydi. Har bir talabada muammoni ko'rish uslubi g'oya ishlab chiqish tezligi va yechimni asoslash mantiqi turlicha bo'ladi. Individual yondashuv esa talabaning ana shu farqlarini pedagogik resursga aylantiradi ya'ni ularni kamchilik sifatida emas balki rivojlanish nuqtasi sifatida ko'radi. Natijada ta'lim jarayoni talabaning tabiiy ilmiy savodxonligini oshirish orqali uning shaxsiy kreativ salohiyatini ham chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Ta'lim muhitining interfaol bo'lishi ham kreativ faoliyat uchun zarur pedagogik shart sifatida ko'riladi. Chunki kreativlik faqat ichki fikr jarayoni emas u muloqot hamkorlik bahs va tajriba orqali boyiydi. Ayniqsa kollaborativ o'qish jarayonida talaba boshqalar fikrini tinglash o'z g'oyasini himoya qilish fikrini qayta ko'rib chiqish va umumiy yechimga kelish malakalarini egallaydi. Bu jarayon kasbiy kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shuningdek muammoli va amaliy vazifalar talabaning tanqidiy fikrlashini faollashtiradi va kreativ yechimlarni real vaziyatga bog'laydi. Natijada kreativlik nazariy tasavvur darajasida qolmaydi balki kasbiy faoliyatga ko'chadigan amaliy ko'nikmaga aylanadi.

Innovatsion texnologiyalar bu jarayonning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Raqamli resurslar multimediya muhitlari onlayn platformalar virtual modellar talabaning g'oyani yaratish tekshirish takomillashtirish va taqdim etish faoliyatini tezlashtiradi. Biroq texnologiya o'z o'rnida maqsad emas u individual yondashuvni kuchaytiradigan vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. Agar raqamli vositalar talabaning mustaqil tanlovi refleksiyasi va ijodiy izlanishini qo'llab quvvatlasa u holda ular kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning real pedagogik imkoniyatiga aylanadi.

Shuningdek kreativlikning madaniy talqinlari ham o'qitish jarayonida hisobga olinishi zarur. G'arbiy qarashlarda kreativlik ko'proq yangilik va noan'anaviylik bilan bog'lanadi sharqona talqinda esa u ezgulikning qayta tug'ilishi ma'naviy mazmun va ijtimoiy foyda bilan uyg'un holda tushuniladi. Bu farq talabalarning kreativ faoliyatini baholash va rag'batlantirishda muhim bo'lishi mumkin. Demak

kreativlikni rivojlantirishda faqat noodatiy yechim emas balki yechimning axloqiy ijtimoiy va kasbiy qiymati ham e'tiborga olinishi maqsadga muvofiqdir.

Kreativ fikrlashning ko'p tomonlama va bir tomonlama fikrlash bilan bog'liqligi haqidagi yondashuv ham individual yondashuv konsepsiyasini pedagogik jihatdan mustahkamlaydi. Talaba avval turli variantlarni izlaydi bu izlanish kreativlikning ko'p tomonlama fikrlash fazasini ifodalaydi keyin esa eng maqbul yechimni tanlaydi va uni asoslaydi bu esa kasbiy fikrlashning mas'uliyatli va natijaga yo'naltirilgan bir tomonlama fazasiga mos keladi. Shu tariqa kreativlik va kasbiy kompetentlik bir birini inkor etmaydi aksincha biri ikkinchisini samarali qiladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki individual yondashuv asosida talabalarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari eng avvalo kreativlikni maqsadli shakllantirish bilan belgilanadi. Kreativlik talabaning tashabbuskorligi mustaqilligi va muammoga yangicha yondashish qobiliyati sifatida kasbiy tayyorgarlikning markaziy komponentiga aylanmoqda. Ta'lim muhitining ijodiy va interfaol tashkil etilishi shaxsiy yondashuvning izchil qo'llanilishi innovatsion texnologiyalarning maqsadli integratsiyasi hamda muammoli amaliy vazifalar orqali ishlash talabaning kreativ faoliyatga ehtiyojini kuchaytiradi va uni kasbiy kompetentlik darajasiga olib chiqadi. Shunday ekan bo'lajak mutaxassislarning kasbiy yetukligi faqat bilim va malaka integratsiyasi bilangina cheklanmaydi u ijodiy tafakkur va kreativ xarakterdagi shaxsiy sifatlarning rivojlanishi bilan to'liq ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaeva N.R. Oliy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida talaba kompetentligini rivojlantirish masalalari. *Pedagogik ta'lim va innovatsiyalar*, 2022, №4, pp. 33–38.
2. Karimov U.Sh. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. *Zamonaviy pedagogika*, 2021, №3, pp. 64–69.
3. Qodirova D.B. Oliy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning samaradorligi. *Ilm-fan va ta'lim*, 2021, №5, pp. 52–57.
4. Raxmanova M.Q. Features of Development of Social Competence of Students. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 2023, vol. 2, issue 3, pp. 130–137.
5. Raxmanova M.Q. Ijtimoiylashuv jarayonining ilmiy-nazariy asoslari. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2023, №3, pp. 271–273.
6. Raxmanova M.Q. Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish funksiyalari. *O'zMU Xabarlari*, 2023, №1/5/1, pp. 45–49.
7. Raxmanova M.Q. Problems of Developing Social Competence of Students in the Process of Higher Pedagogical Education. *Science and Innovation: International Scientific Journal*, 2023, May, pp. 258–263.
8. Raxmanova M.Q. Talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari. *Mug'allim ham uzluksiz bilimlendirio'*, 2023, №2/1, pp. 178–182.
9. Suyunov H.S. Talabalarining kasbiy va shaxsiy rivojlanishida individual yondashuvning ahamiyati. *Pedagogik mahorat*, 2020, №6, pp. 88–93.
10. Tursunova M.A. Kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash muammolari. *Ta'lim muammolari va istiqbollari*, 2022, №2, pp. 41–46.

ZAMONAVIY TA'LIMDA YANGI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH USUL VA VOSITALARI

Abatov J.B.

p.f.b.f.d (PhD)

O'zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: pedagogik prognostika, ta'lim, o'quvchi-talabalar, pedagogik texnologiya, usul, o'qitish.

Ключевые слова: педагогическая prognostika, образование, ученик-ученик, педагогическая технология, методика, обучение.

Key words: pedagogical forecasting, education, students, pedagogical technology, method, teaching.

PEZIOME:

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosidagi pedagogik texnologiya yakka hokimlik texnologiyasiga tubdan qarshi bo'lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlik, o'quvchi-talabalar shaxsini hurmat qilish, e'zozlash orqali shaxsni rivojlantirish va ijod qilishga qulay muhit yaratadi.

PEZIOME:

Педагогическая технология, лежащая в основе гуманизации и демократизации педагогических отношений, принципиально противоположна технологий единоначалия, создавая благоприятную среду для развития личности и творчества через сотрудничество, заботу, уважение, почитание личности ученика-ученика в педагогическом процессе.

SUMMARY:

Pedagogical technology, based on the humanization and democratization of pedagogical relations, is fundamentally opposed to the technology of sole power, creating a favorable environment for the development and creation of personality through cooperation, care, respect for the personality of students and students in the pedagogical process.

Jamiyat hayotining jadal tarzda rivojlanishi, taraqqiyot ehtiyojlari va imkoniyatlarining kengayishi, turli-tuman axborotlar oqimining tezlashishini hisobga olib, zamonaviy pedagogik texnologiya fani pedagogik prognostikaning yangi shakl, vosita va usullaridan foydalanish mexanizmini yaratishni o'z zimmasiga olmog'i talab etiladi. Bugungi kunda turli tipdagi ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan ta'limning o'rni va darajasini aniqlashga

yo'naltirilgan tadqiqotlarda pedagogik prognostikaning imkoniyatlaridan keng foydalanishni taqozo qiladi. Shundagina ta'lim jarayonining natijalari fan, ishlab chiqarish, madaniyat, iqtisod hamda jamiyat hayotining barcha sohalarini rivojlantirishga xizmat qila oladi. Pedagogik prognostikaga tayangan holda yaratilgan nazariyalargina uzluksiz ta'lim jarayonini uning bosqichlari va komponentlarining mazmuni, shakli va vositalarini, ta'lim natijalarining jamiyat hayotiga ko'rsatadigan ta'sir darajasini oldindan loyihalashtirishga asos bo'la oladi. Demak, shundagina o'quv-tarbiya jarayonini yangi prinsiplar va yangi mafkuraviy negizda qayta qurish, ta'lim sohasida islohotlarni amalga oshirish mumkin.

Shuningdek, pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini tashxis qilish va yaratilgan nazariyalar, o'quv-metodik majmualar tajriba-sinov asosida amaliyotga joriy qilishning metodologik asoslari, aniq mexanizmlari, usul va vositalarini ishlab chiqishi kerak. Ta'lim jarayonining tashxis qilish mexanizmi shu jarayonning yutuq va kamchiliklari, ta'lim natijasining sifat ko'rsatkichlari, ta'lim jarayoniga tatbiq qilinadigan pedagogik nazariyalar, zamonaviy texnologiyalarning ta'lim amaliyotini rivojlantira olish yoki ta'limning taraqqiyotiga to'sqinlik qilish darajasini aniqlashga yo'naltirilishi kerak. Pedagogik tajriba-sinov esa amalga oshirilgan tadqiqot natijalarining samaradorlik darajasini aniqlashda alohida ahamiyatga ega. O'tkazilayotgan tajriba-sinovning xarakteri bilan bog'liq tarzda o'quv dasturlari, darslik va dars ishlanmalari, metodik qo'llanmalar, didaktik ishlanmalar yaratilishi va tajriba-sinov jarayoniga taqdim etilishi zarur. Agar o'quv dasturi tajribadan o'tkazilayotgan bo'lsa, kuzatilayotgan ta'lim jarayonini, ya'ni darslik yoki dars ishlanmalari, texnik vositalar, ko'rgazmali qurollar, o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlashga erishish talab etiladi. Bunda asosiy e'tibor o'qituvchining qaysi metod yoki pedagogik texnologiyani qo'llaganligiga emas, balki o'quv dasturi doirasida taqdim etilayotgan o'quv materiallarining samaradorligini aniqlashga qaratiladi. Chunonchi, tajriba-sinov jarayoniga jalb etilgan nazariyalar hamda tajriba sinflaridan olingan natijalar statistik jihatdan ishlanishi talab etiladi. Amalga oshiriladigan tajriba-sinov jarayoni va ularning natijasi ekspertizasiga nufuzli ilmiy-pedagogik jamoalar hamda yetakchi mutaxassislar jalb etilishi talab qilinadi. Keng ko'lamli tajriba-sinovlarning amalga oshirilish va natijalarining ekspertizasi ilmiy-pedagogik jamoalar tomonidan oldindan tasdiqlangan nizom talablari asosida amalga oshirilishi kerak. Bugungi kunda jamiyatimiz rivojlanishida pedagogik prognostika o'zining aniq belgilab olingan maqsad va vazifalari, obyekti va predmeti, tadqiq etayotgan muammolarning mantiqiy asoslari, rivojlanish qonuniyatlari,

o'zining tayanch metodologiyasiga ega bo'lgan pedagogika fanining muhim tarmog'i sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogik prognostika ilmning ustuvor sohasi sifatida davlat va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladigan uzluksiz ta'lim tizimini yangidan yangi pedagogik nazariyalar negizida vujudga kelgan ta'lim modellari va texnologiyalari bilan qurollantirish asosida kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga yo'naltirilgandir.

Pedagogik prognostika o'quvchi shaxsining yosh xususiyatlari va rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda ta'lim texnologiyalarini tanlaydi. Tanlab olingan muayyan ta'lim texnologiyalari doirasida o'quvchi-talabalarga turli darajadagi tushunchalarni hamda mujassamlashgan bilimlarni taqdim etish yo'llarini, shakl va vositalarini taklif qiladi. Muayyan bir pedagogik texnologiyani nazariy jihatdan asoslaganda pedagogik prognostika o'quvchi hamda o'qituvchining jonli faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga, uning erkin fikrlash, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutmog'i lozim. Ta'lim jarayoniga tatbiq qilinadigan har qanday pedagogik texnologiya, uning komponentlari xoh ta'lim mazmuni, xoh o'quv dasturi yoki darslik, xoh o'qituvchi faoliyati orqali o'tishidan qat'iy nazar, o'quvchining jonli tarzidagi erkin va ijodiy faoliyatini jadal rivojlantirishga xizmat qilishiga erishish talab qilinadi. Bunda pedagogik texnologiyalar, birinchi navbatda, har bir o'quvchi-talabaning boshqa o'quvchi-talabalar, dars materiallari hamda o'qituvchi (pedagog) bilan erkin tarzda muloqot qilishini, fikr almashishini ta'minlaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar pedagogik amaliyotning o'quvchi yoki talaba shaxsiga qonunlar majmuini, tabiat va jamiyat hodisalarini, kishilik madaniyati va axloq-odobini, muayyan fan asoslarini tanituvchi shakli sifatida namoyon bo'lishi lozim. Bu sohada nazariy jihatdan qat'iy asoslangan, har tomonlama sinovdan o'tgan hamda aniq amal qiluvchi qonuniyatlarga tayanish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati har bir shaxsda mavjud bo'lgan uning ehtiyoji, qiziqishi, iqtidori va imkoniyatlari asosida ularda ijobiy xislat va fazilatlarni shakllantirish, rivojlantirish sanaladi.

Bu o'rinda ta'lim mazmuni shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uchun muhit sanaladi. Shuning uchun ta'lim mazmuni insonparvarlikka yo'naltirilgan gumanistik g'oya va me'yorlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi lozim.

Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosidagi pedagogik texnologiya yakka hokimlik texnologiyasiga tubdan qarshi bo'lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlik, o'quvchi-talabalar shaxsini hurmat qilish, e'zozlash orqali shaxsni rivojlantirish va ijod qilishga qulay muhit yaratadi.

An'anaviy ta'limda o'qituvchi (pedagog) ta'lim mazmunining subyekti, o'quvchi-talabalar pedagogik jarayonning obyekti deb qaralsa, hamkorlik pedagogikasida o'quvchi-talaba o'z o'quv faoliyatining subyekti sanaladi. Shu sababli hamkorlik pedagogikasida yagona ta'lim jarayonining ikkita subyekti hamkorlikda o'quv-tarbiya vazifalarini hal etadi. Ushbu pedagogik texnologiyada ta'lim tizimi markazida barkamol inson shaxsini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan insonparvarlik g'oyasi muhim o'rin tutadi. Bu g'oya qay darajada amalga oshirilganligi ta'lim jarayonining asosiy natijasi pedagogik jamoa mehnatining sifatiga berilgan baho asosida aniqlanadi. Pedagogik munosabatlari insonparvarlashtirish va demokratlashtirishda o'quv-tarbiyaviy jarayonning asosiy natijasini aniqlovchi muhim omil shaxsga bo'lgan munosabat hisoblanadi. Insonning boshqa mavjudotlardan farqi - o'z oldiga ma'lum bir maqsad qo'yib, so'ng unga tomon harakat qilishidadir. Kishining maqsadi sari qiladigan harakati, ya'ni faoliyati jarayonida muayyan tabiiy va sun'iy to'siqlarni engib o'tadi. Bu to'siqlarni bartaraf etish uchun u bir qator tadbir va choralardan foydalanadi. Maqsadga yetishda muayyan to'siqni engib o'tish uchun qo'llanadigan tadbir va choralar majmui usul deb ataladi. Inson maqsadga etishda bir necha, ba'zan esa o'nlab-yuzlab to'siqlarni yengishiga to'g'ri keladi. Bu to'siqlarni yengish uchun tegishli usullar ma'lum bir tizimda qo'llanadi. Maqsadga yetishda qo'llanadigan usullar tizimini uslub deb ataladi.

Usullarni ma'lum bir uslubda qo'llash jarayonida har bir harakat maqomi muayyan maqsad ko'rsatkichlariga bo'ysundiriladi. Undan tashqari, inson maqsadga yetish jarayonida bir qator qonuniyatlarga ham tamoyil sifatida amal qiladi. Ta'lim uslubi o'qituvchi (pedagog) bilan o'quvchi-talabalar orasida bilim berish va uni olish maqsadida amalga oshiriladigan o'zaro aloqalarni tizimga soluvchi pedagogik tadbiridir. O'qitish uslublari o'quv jarayonining asosiy qismi hisoblanadi. Tegishli uslublarsiz pedagogik faoliyatni amalga oshirib bo'lmaydi. Uslublar bilimlarni uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab so'z orqali ifodalash, ko'rgazmali va amaliyga bo'linadi. Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda o'quvchi-talabalarning ta'lim faoliyatiga munosib ravishda quyidagi uslublar: tushuntirish - illyustrativ, reproduktiv, muammoli bayon, xususiy qidirish yoki evristik hamda yarim tadqiqot uslublari qo'llaniladi. Ta'limning og'zaki uslublarga: hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar kiradi. Bu uslublarni qo'llashda o'qituvchi (pedagog) so'z vositasida o'quv materialini bayon qiladi, tushuntiradi, o'quvchi-talabalar esa tinglash, eslab qolish orqali uni faol qabul qiladi. Hikoya uslubida o'quvchi-talabalarga beriladigan ta'lim mazmunini og'zaki bayon qilish ko'zda tutiladi. Bu uslubni qo'llashda muayyan pedagogik usullardan foydalaniladi. Masalan, diqqatni faollashtirish,

bayon qilish, taqqoslash, asosiylarini ajratish, yakunlash kabi mantiqiy tadbirlar shular jumlasidandir. Hikoya samaradorligining shartlari: rejani qunt bilan o'ylab tuzish, mavzuning izchil yoritilishini ta'minlash, ko'rgazmalarni muvaffaqiyatli tanlash, bayonda kerakli emotsionallikka erishish. Ma'ruza bilimni so'z bilan ifodalash uslublaridan biri sifatida beriladigan bilimlarni og'zaki bayon qilishni ko'zda tutib, o'z hajmining kattaligi, mantiqiy qurilishi, obrazli isbotlash va umumlashtirishning murakkabligi bilan hikoyadan ajralib turadi. Ma'ruza davomida beriladigan bilimni og'zaki bayon qilish, uzoq vaqt davomida o'quvchi-talabalarining diqqatini tutib turish hamda ularning fikrlarini faollashtirish, isbotlash, ta'rif berish, bir tizimga keltirish, umumlashtirish kabi pedagogik usullardan foydalaniladi. Suhbat uslubi atroflicha o'ylangan savollar yordamida o'qituvchi (pedagog) bilan o'quvchi-talabalar orasidagi suhbatni ko'zda tutib, u o'quvchi-talabalarining fikrlash tizimini, yangi tushunchalar va qonuniyatlarni o'zlashtirishga olib keladi. Suhbat uslubini qo'llashda savollarni qo'yish (asosiy, qo'shimcha, yo'llovchi va boshqalar), o'quvchi-talabalarining javob va mulohazalarini muhokama qilish, suhbatdan xulosalarni shakllantirish, javoblarni tuzatish usullaridan foydalaniladi. Ta'limning ko'rgazmali uslubini shartli ravishda ikki katta guruhga bo'lish mumkin: ko'rgazmali va namoyish qilish uslublari. Ko'rgazmali uslubi o'quvchi-talabalarga namoyish etiladigan qo'llanmalar, jumladan, xarita, plakat, doskadagi chizma va rasmlar, suratlar va boshqalarni ko'rsatishni ko'zda tutadi. Namoyish qilish uslubi, odatda, qurilma, asboblari, tajribalar, turli tipdagi preparatlarni namoyish qilish bilan bog'liq. Ta'limning ko'rgazmali uslublarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular so'z bilan ifodalash uslubi bilan u yoki bu darajada uyg'unlashib ketadi. So'z va ko'rgazmalilikning chambarchas bog'liqligi shundaki, obyektiv borliqdagi qonuniyatlar amaliyotda birgalikda qo'llanishni taqozo etadi. Demak, so'z va ko'rgazmalilik aloqasining xilma-xil shakllari mavjud. Ta'lim vazifasining o'ziga xos xususiyati, mavzuning mazmuni, mavjud ko'rgazmali vositalarning xarakteri, o'quvchi-talabalar tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib, aniq bir holatda ular oqilona uyg'unlashtiriladi. Amaliy uslublar tarbiya faoliyatining xilma-xil turlari keng doirasini qamrab oladi. Amalda quyidagi usullar qo'llaniladi: vazifa (maqsad) ni qo'yish, uni bajarish uslubini rejalashtirish, bajarish jarayonini boshqarish, tahlil qilish, kamchiliklar sababini aniqlash, maqsadga to'liq erishish uchun ta'lim jarayoniga tuzatish kiritish. Amaliy mashqlarning aniq turlaridan biri mashqni sharhlash hisoblanadi. Uni bajarishda o'quvchi-talaba bo'lajak xatti-harakatini faol mushohada qiladi, o'ziga o'zi eshittirib gapiradi hamda bo'lajak voqeani sharhlaydi. Harakatni sharhlash o'quvchi-talabaga o'zining tipik xatosini anglashga va harakatigatuzatishlar

kiritishiga ko‘maklashadi. Amaliy tarbiya uslublarining ikkinchi guruhini laboratoriya tajribalari tashkil qiladi. Keyingi yillarda maktab, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalari va oliy o‘quv yurtlarida frontal laboratoriya ishlari mustahkam o‘rin oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tursunaliyev I.A., Amonov A.N., Yuldasheva G.V., Dexkambaeva Z.A. “Murabbiy o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi va mahorati” Uslubiy qo‘llanma.- T.: Ilmiy-texnika axborot-press nashriyoti. 2019-92b.
2. Yokubova D.M. Usmanova Sh.Sh. “Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi” O‘quv qo‘llanma.-T.: 2020-200 b.
3. Андриади И.П. “Основы педагогического мастерства” / Андриади И.П. – 2-е изд. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 200 с. – ИСБН 978-5-16-011222-0
4. Жабиков В.Е. “Педагогическое управление качеством подготовки специалиста физической культуры” Монография. – Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2017. – 282 с. – ИСБН 978-5-906908-34-6

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNING PEDAGOGIK RIVOJLANISHINI BAHOLASH TIZIMI

Abduraxmonova D.

Andijon shahar 35-DIM, O'IBDO

Tayanch so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual yondashuv, baholash, rag'batlantirish, tarbiya o'qituvchisi, kompetensiya, metodik tizim.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, индивидуальный подход, оценивание, мотивация, учитель «Тарбия», компетенция, методическая система.

Key words: learner-centered education, individual approach, assessment, motivation, Tarbiya teacher, competence, methodological system.

PEZIOME:

Ushbu maqolada shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak tarbiya o'qituvchilarini o'quvchilarni baholash va rag'batlantirish faoliyatiga tayyorlash tizimini takomillashtirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Baholashning rivojlantiruvchi funksiyasi, o'quvchining individual xususiyatlari bilan ishlashning pedagogik mexanizmlari, rag'batlantirish strategiyalarining psixologik asoslari va bo'lajak o'qituvchilar kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari ilmiy tahlil qilingan. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim talablariga mos metodik tizim ishlab chiqilib, uning amaliy samaradorligi asoslab berilgan.

PEZIOME:

В данной статье раскрыты теоретико-методические основы совершенствования системы подготовки будущих учителей предмета «Тарбия» к деятельности по оцениванию и мотивации учащихся на основе личностно-ориентированного подхода. Научно проанализированы развивающая функция оценивания, педагогические механизмы работы с индивидуальными особенностями учащихся, психологические основы мотивационных стратегий, а также пути формирования профессиональных компетенций будущих педагогов. Разработана методическая система, соответствующая требованиям личностно-ориентированного образования, и обоснована её практическая эффективность.

SUMMARY:

This article outlines the theoretical and methodological foundations for improving the system of preparing future Tarbiya (Upbringing) teachers for assessment and motivation activities based on a learner-centered approach. The study provides a scientific analysis of the developmental function of assessment, the pedagogical mechanisms of working with learners' individual characteristics, the psychological basis of motivation strategies, and the methods for developing the professional competencies of future teachers. A methodological system aligned with the principles of learner-centered education has been developed, and its practical effectiveness has been substantiated.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida eng dolzarb masalalardan biri – shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'lim va tarbiyaga samarali tatbiq etishdir. Mazkur yondashuv talabani individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va ichki motivatsiyasini inobatga olgan holda o'qitish va tarbiyalash jarayonini tashkil etadi. Ayniqsa, kelajakdagi tarbiya o'qituvchilari uchun o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarini baholash hamda rag'batlantirish faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida baholash va rag'batlantirish tizimi o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyat va tashabbuskorlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvda o'qituvchining asosiy vazifasi – har bir o'quvchining individual xususiyatlarini aniqlash, ularni o'rganish va baholash mezonlarini shaxsga moslashtirishdir.

Asosiy qism. Ta'lim jarayonida baholash va rag'batlantirish tizimi talabalar motivatsiyasini oshirish, bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash hamda o'quv jarayoniga faol ishtirokini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, kelajakdagi tarbiya o'qituvchilari ushbu tizim orqali pedagogik faoliyatni rejalashtirish, samarali baholash va o'quvchilarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini egallaydilar.

Shu nuqtai nazardan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak tarbiya o'qituvchilarini o'quvchilarni baholash va rag'batlantirish faoliyatiga tayyorlash tizimini takomillashtirish metodikasi dolzarb ilmiy va amaliy masala sifatida qaraladi. Ushbu metodika kelajakdagi o'qituvchilarning pedagogik salohiyatini oshirish, o'quv jarayonini samarali tashkil etish va har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bugungi globallashtirish jarayonida ta'lim tizimining oldida turgan eng muhim vazifalardan biri - o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, uning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodkorlik, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlashdan iboratdir. Zamonaviy pedagogik jarayon shaxsiy rivojlanishni markazga qo'yuvchi tamoyillarga asoslanmoqda. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kontsepsiyasining joriy etilishi o'quvchi shaxsini unikal, takrorlanmas, mustaqil rivojlanish trayektoriyasiga ega mavjudot sifatida ko'rishni talab qiladi. Shu bois, o'quvchilarni baholash va rag'batlantirish jarayonida ham individual yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Tarbiya fani o'qituvchisining faoliyati pedagogik jarayonning boshqa sohalaridan farqli ravishda nafaqat bilim berishga, balki o'quvchining axloqiy kamoloti, ijtimoiy moslashuvi, ichki dunyosining boyitilishi va

shaxsiy sifatlarining rivojiga qaratilgan bo'ladi. Bunday mas'uliyatli jarayon o'qituvchidan yuqori pedagogik madaniyat, chuqur psixologik bilim, individual yondashuvni to'g'ri tanlash, o'quvchining ehtiyojlarini aniqlash va ular asosida motivatsion strategiyalarni ishlab chiqish kabi ko'nikmalarni talab etadi. Ayniqsa, baholash va rag'batlantirish jarayonini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida tashkil etish tarbiya o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasida alohida o'rin tutadi.

An'anaviy baholash tizimlari aksariyat hollarda o'quvchining natijasini qayd etishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'quvchining shaxsiy rivojlanish sur'ati, psixologik holati, individual ehtiyojlari yetarlicha inobatga olinmaydi. Bunday yondashuv zamonaviy ta'lim talablariga to'liq mos kelmaydi. Chunki bugungi kunda baholash jarayonidan ko'zda tutilgan maqsad - o'quvchini jazolash, saralash yoki baho qo'yish emas, balki uni qo'llab-quvvatlash, rivojlantirish, kamchiliklarini tahliliy ko'rsatish, ijobiy natijalarga erishishga undashdir. Rag'batlantirish esa o'quvchining motivatsion ehtiyojlarini qondirish, uning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, shaxsiy yutuqlarni e'tirof etish orqali sifatli tarbiyaviy ta'sirni ta'minlaydi.

Bo'lajak tarbiya o'qituvchilarini baholash va rag'batlantirish faoliyatiga tayyorlash tizimi bugungi kunda tubdan takomillashtirishni talab qilmoqda. Avvalo, talabalarda diagnostik ko'nikmalarni shakllantirish, o'quvchi shaxsining individual xususiyatlarini tahlil qilish, rivojlanish xaritalarini tuzish, shaxsiylashtirilgan baholash mezonlarini ishlab chiqish kabi muhim jihatlarni o'z ichiga olgan metodik tayyorgarlikni yo'lga qo'yish zarur. Bu jarayon yuqori pedagogik kompetensiyaga ega bo'lgan tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashning poydevorini tashkil etadi.

Shuningdek, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarbiya o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari asosida o'rgatish, ularga zamonaviy baholash texnologiyalarini amaliy tatbiq etish, refleksiya, psixologik kuzatuv, kommunikativ yondashuv, motivatsion intervyular kabi metodlarni chuqur o'rgatish zarur. Bu esa talabalarning real pedagogik vaziyatlarda adekvat qaror qabul qilishiga, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishiga, individual yondashuvni amaliyotga joriy qila olishiga xizmat qiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy-metodik asoslari. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zamonaviy pedagogikaning eng muhim tamoyillaridan biri bo'lib, u o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikr yurituvchi, o'z rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatuvchi subyekt sifatida ko'radi.

Bu yondashuv o'qituvchini nazorat markazidan chetga olib chiqib, jarayon markaziga o'quvchini qo'yish g'oyasiga asoslanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik mazmuni. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim quyidagi pedagogik tamoyillar bilan belgilanadi: o'quvchining psixologik va intellektual xususiyatlarini chuqur o'rganish, uning individual imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish, o'quvchini o'z ta'lim jarayonining subyekti sifatida qarash, o'quvchining mustaqil fikrlashi, tanlashi va o'zini ifoda etishiga sharoit yaratish, baholash jarayonini shaxsning individual rivojiga moslashtirish, pedagog va o'quvchi o'rtasida hamkorlik asosidagi munosabatlarni shakllantirish.

Bu tamoyillar bo'lajak tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida asosiy metodik yo'nalishni belgilab beradi. Shuning uchun baholash faqat ma'lum bir natijani qayd qilish emas, balki o'quvchining individual o'sishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik mexanizm sifatida qaraladi. Bo'lajak tarbiya o'qituvchilarining baholash faoliyatiga tayyorlik tizimi. Bo'lajak o'qituvchilarni baholash jarayoniga tayyorlash tizimi kompleks xarakterga ega bo'lib, nazariy, amaliy, diagnostik va reflektiv komponentlardan iborat.

O'quvchining individual xususiyatlari bilan ishlash mexanizmlari, Individual xususiyatlarni aniqlash va baholash jarayoni maxsus diagnostik yondashuvni talab qiladi. Individual xususiyatlarni o'rganish usullari, bo'lajak o'qituvchilar quyidagi usullardan samarali foydalanishi lozim, psixologik testlar, intervyu va suhbatlar, uzatuv, sotsiometriya, portfolioni tahlil qilish, reflektiv kundaliklar, temperament va xarakter diagnostikasi.

Bu jarayonlar o'quvchining shaxsiy rivojlanish dinamikasini aniq aniqlash imkonini beradi. Individual baholash mezonlarini ishlab chiqish. Meyorlar quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak, shaxsning dastlabki rivojlanish darajasidan kelib chiqish, ijobiy o'zgarishlarni ustuvor baholash, individual maqsadlarni hisobga olish, baholashning adolatli, shaffof bo'lishi, taqqoslash emas, rivojlanishni o'lchash. Individual mezonlar o'quvchida adolat hissini kuchaytiradi, motivatsiyani oshiradi.

Xulosa. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak tarbiya o'qituvchilarining o'quvchilarni baholash va rag'batlantirish faoliyatiga tayyorlanish tizimini takomillashtirish bugungi ta'lim jarayonining strategik vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, baholash va rag'batlantirish jarayonlarini o'quvchi shaxsining individual xususiyatlariga moslashtirish tarbiyaviy faoliyatning samaradorligini sezilarli oshiradi. Ayniqsa, shaxsning psixologik xususiyatlari, rivojlanish sur'ati, ehtiyojlari, qiziqishlari

va temperamenti bilan ishlash o'qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi.

Takomillashtirilgan metodik tizim bo'lajak tarbiya o'qituvchilarining, diagnostik faoliyati, individual yondashuvni qo'llay olishi, baholash mezonlarini ishlab chiqishi, rag'batlantirish strategiyalarini pedagogik vaziyatga mos tanlashi, o'quvchini psixologik qo'llab-quvvatlash, refleksiya va o'zaro hamkorlikni tashkil etish kabi kompetensiyalarini yuqori darajada shakllantirishga yordam beradi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan baholash va rag'batlantirish jarayoni o'quvchining, ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, ijtimoiy faolligini oshiradi, mas'uliyat hissini shakllantiradi, o'zini-o'zi baholash va o'zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi, tarbiyaviy jarayonga ijobiy munosabatini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti". - Toshkent, 2023.
3. Zunnunov A. Tarbiya nazariyasi. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
4. Mahmudova M. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. - Toshkent: TDPU, 2021.
5. Usmonxo'jayev Q. Zamonaviy baholash tizimlari va texnologiyalari. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2022. Xorijiy manbalar
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses. - Routledge, 2012.
7. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment. - London: King's College, 1998.

TA'LIM JARAYONIDA INDIVIDUAL YONDASHUV ORQALI KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Umirova N.J.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: individual yondashuv, kasbiy kompetentlik, pedagogik jarayon, didaktik mexanizmlar, faol ta'lim metodlari, refleksiya metodi, pedagogik maqsadli mashq, tarixiy pedagogik integratsiya, didaktik transformatsiya, motivatsion komponent, kognitiv komponent, kreativ komponent, pedagogik tafakkur, ma'naviy-axloqiy tarbiya.

Ключевые слова: индивидуальный подход, профессиональная компетентность, педагогический процесс, дидактические механизмы, активные методы обучения, рефлексия, педагогические целевые упражнения, историко-педагогическая интеграция, дидактическая трансформация, мотивационный компонент, когнитивный компонент, креативный компонент, педагогическое мышление, духовно-нравственное воспитание.

Key words: individual approach, professional competence, pedagogical process, didactic mechanisms, active learning methods, reflection, pedagogical goal-oriented exercises, historical-pedagogical integration, didactic transformation, motivational component, cognitive component, creative component, pedagogical thinking, spiritual and moral education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetentligini individual yondashuv asosida rivojlantirishning didaktik xususiyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik jarayonning mazmuni, modeli, shakl va metodlarining kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilishi yoritilib, motivatsion, kognitiv va kreativ komponentlarning o'zaro uyg'unligi asoslanadi. Maqolada faol ta'lim metodlari, jumladan muammoli ta'lim, loyiha, case-study, refleksiya, pedagogik maqsadli mashq, tarixiy pedagogik integratsiya va didaktik transformatsiya metodlarining talabalarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, tarixiy-pedagogik merosni zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali ma'naviy-axloqiy yetuklik va pedagogik tafakkurni shakllantirish masalalari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni kelajak pedagoglarini tayyorlashda samarali didaktik tizim ekanligini ko'rsatadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье осуществляется научно-теоретический и практический анализ дидактических особенностей развития профессиональной компетентности студентов на основе индивидуального подхода в образовательном процессе. Рассматриваются содержание, модель, формы и методы педагогического процесса, организованные на основе компетентностного подхода, а также обосновывается взаимосвязь мотивационного, когнитивного и креативного компонентов обучения. Особое внимание уделяется возможностям активных методов обучения,

включая проблемное обучение, проектный метод, case-study, рефлексия, метод педагогических целевых упражнений, историко-педагогическую интеграцию и дидактическую трансформацию, в формировании профессиональной компетентности студентов. В статье также раскрываются вопросы интеграции историко-педагогического наследия в современный образовательный процесс как фактора формирования духовно-нравственной зрелости и педагогического мышления. Результаты исследования подтверждают эффективность индивидуального подхода как целостной дидактической системы подготовки будущих педагогов.

SUMMARY:

The article provides a scientific, theoretical, and practical analysis of the didactic features of developing students' professional competence based on an individual approach in the educational process. The study examines the content, model, forms, and methods of the pedagogical process organized within a competency-based framework and substantiates the interrelation of motivational, cognitive, and creative components of learning. Particular attention is paid to the didactic potential of active learning methods, including problem-based learning, project-based learning, case studies, reflection, pedagogical goal-oriented exercises, historical-pedagogical integration, and didactic transformation in fostering professional competence. The article also addresses the integration of historical and pedagogical heritage into modern education as a factor in shaping students' spiritual and moral maturity and pedagogical thinking. The findings demonstrate that an individual approach functions as an effective didactic system for training future educators.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur yo'nalishda qabul qilingan qaror va farmoyishlarda ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, talabalarning kasbiy kompetentligini individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida individual yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning didaktik jihatlarini ilmiy tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa, yuqori malakali kadrlar tayyorlashga qaratilgan strategik hujjatlar ta'lim jarayonida individual yondashuv va kompetensiyaviy modellarning joriy etilishini taqozo etmoqda. Zamonaviy ta'lim amaliyotida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallash, balki shaxsiy imkoniyatlar, qiziqishlar va kasbiy motivatsiyani hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Mazkur holat individual yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalasini ilmiy tadqiq etishni talab etadi.

So'nggi yillarda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim sifatini oshirish, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim modellari va shaxsga yo'naltirilgan o'qitishni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu talablar ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetentligini individual yondashuv asosida shakllantirish va rivojlantirishni didaktik jihatdan asoslash zaruratini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan vazifalar ta'lim natijalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bu jarayonda talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish individual imkoniyatlar va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonining didaktik asoslarini takomillashtirishni talab etib, ushbu maqolada mazkur masala ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Yuqorida qayd etilgan yondashuvlar va talablar ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasiga yangicha, tizimli va individual yondashuv asosida qarash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois kasbiy kompetentlikni shakllantirish faqat bilim va malakalarni uzatish bilan cheklanmay, balki pedagogik jarayonning mazmuni, modeli, shakl va metodlarini talabning shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari hamda kasbiy yo'nalganligini hisobga olgan holda tashkil etishni taqozo etadi. Aynan shu nuqtai nazardan, individual yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning didaktik mexanizmlarini aniqlash, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini ilmiy asoslash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yondashuv asosida ta'lim jarayonida motivatsion, kognitiv va kreativ komponentlarning o'zaro uyg'unligi ta'minlanib, talabning faol subyekt sifatida shakllanishi uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar yaratiladi. Bu esa o'quv jarayonida faol ta'lim metodlarini qo'llash, nazariya va amaliyotni integratsiyalash hamda individual ta'lim yo'nalishlarini belgilash orqali kasbiy kompetentlikni izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Mazkur jarayonda ta'lim samaradorligini oshirishda refleksiya metodining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ushbu metod talabning o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil baholashi, o'quv faoliyatini tahlil qilishi hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo'nalishini ongli ravishda belgilashiga imkon yaratadi. Reflektiv faoliyat talabning kasbiy o'zini boshqarish qobiliyatini shakllantirib, o'quv jarayonida mas'uliyatli va faol subyekt sifatida ishtirok etishini ta'minlaydi. Natijada ta'lim jarayonida individual yondashuvni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ichki motivatsiya va o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlari faollashadi.

Shu bilan birga, pedagogik jarayonda PMM Pedagogik maqsadli mashq metodining qo'llanilishi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliy faoliyatni kuchaytiradi. Ushbu metod doirasida talabalarga real pedagogik vaziyatlar taklif etilib, ular asosida kichik hajmdagi dars mashg'ulotlarini tashkil etish, muammoli holatlarga pedagogik yechimlar ishlab chiqish va asosli qarorlar qabul qilish ko'nikmalari shakllantiriladi. Mashqlarni bajarish jarayonida talabalar nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan uyg'unlashtirib,

pedagogik tafakkur, kasbiy muloqot va reflektiv tahlil asosida faoliyat yuritishga o'rganadilar.

Mashq yakunida o'qituvchi tomonidan amalga oshirilgan tahlil va talabani o'z-o'zini refleksiylashi orqali nutq madaniyati, dars jarayonini boshqarish hamda pedagogik fikrlash malakalari izchil takomillashib boradi. Bu esa individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida kasbiy kompetentlikning bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlovchi muhim didaktik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlangan refleksiya va amaliy mashqlar bilan uyg'un holda pedagogik jarayonda tarixiy-pedagogik tajribani zamonaviy ta'lim bilan integratsiyalashga yo'naltirilgan TPI Tarixiy pedagogik integratsiya metodining qo'llanilishi talabalarda ma'naviy-axloqiy yetuklik, tarixiy fikrlash hamda pedagogik qadriyatlarga asoslangan yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu metod doirasida Forobiy, Ibn Sino, Avloniy, Makarenko kabi allomalarning pedagogik g'oyalari zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirilib, talabalarining o'quv va dars loyihalariga integratsiya qilinadi. Natijada talaba tarbiya, individuallik va shaxs rivoji haqidagi boy tarixiy merosni hozirgi ta'lim jarayoniga mos holda qo'llash kompetensiyasini egallaydi hamda pedagogik faoliyatda qadriyatga asoslangan qarorlar qabul qilish malakasini shakllantiradi.

Shu jarayonning mantiqiy davomi sifatida DT Didaktik transformatsiya metodining joriy etilishi nazariy bilimlarni amaliy kompetensiyaga aylantirish mexanizmini ta'minlaydi. Talaba o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan didaktik tushunchalarni real dars vaziyatlari misolida tahlil qilib, ularni o'zining dars loyihalarida mustaqil qo'llash orqali o'rganadi. Bunday yondashuv nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kuchaytirib, bilimning ko'nikmaga, ko'nikmaning malakaga, malakaning esa kasbiy kompetensiyaga aylanish jarayonini bosqichma-bosqich ta'minlaydi. Shu tariqa talaba ta'lim jarayonining qonuniyatlarini chuqur anglay oladigan, ularni amaliyotda samarali qo'llaydigan va mustaqil tahlil asosida pedagogik faoliyatni tashkil eta oladigan pedagog sifatida shakllanib boradi.

Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish individual yondashuv asosida tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Bunda pedagogik jarayonning mazmuni, modeli, shakl va metodlari talabani shaxsiy xususiyatlari, kasbiy ehtiyojlari hamda rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda loyihalashtirilishi zarur. Individual yondashuv kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni faqat bilimlarni o'zlashtirish jarayoni sifatida emas, balki talabani kasbiy o'zini anglash,

mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi uzluksiz pedagogik jarayon sifatida namoyon etadi.

Tadqiqot doirasida asoslangan didaktik mexanizmlar ta'lim jarayonida motivatsion, kognitiv va kreativ komponentlarning uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilishi aniqlandi. Faol ta'lim metodlari, xususan muammoli ta'lim, loyiha, case-study, debat va interfaol mashg'ulotlar talabalarning kasbiy tafakkurini rivojlantirish, real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo'ldi. Bu metodlar orqali ta'lim jarayoni passiv bilim uzatishdan faol, ijodiy va reflektiv faoliyatga yo'naltirilgani bilan ajralib turadi.

Refleksiya metodining tizimli qo'llanilishi talabaning o'z faoliyatini tahlil qilish, bilim va ko'nikmalarini baholash hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo'nalishini ongli ravishda belgilash qobiliyatini shakllantirishi bilan ahamiyatlidir. Bu jarayon talabalarda kasbiy o'zini boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish va mas'uliyatli pedagogik pozitsiyani qaror toptirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, Pedagogik maqsadli mashq metodi real pedagogik vaziyatlar asosida kasbiy kompetentlikni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarning nutq madaniyati, darsni boshqarish va pedagogik fikrlash malakalarini izchil takomillashtirish imkonini berdi.

Tarixiy pedagogik integratsiya metodining qo'llanilishi esa kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga ma'naviy-axloqiy va qadriyatli yondashuvni olib kirib, talabalarda tarixiy tafakkur va pedagogik merosga tayanilgan kasbiy pozitsiyani shakllantirdi. Forobiy, Ibn Sino, Avloniy, Makarenko kabi mutafakkirlarning g'oyalarini zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilish talabaning tarbiya, shaxs rivoji va individuallik masalalariga ongli va mas'uliyatli munosabatini kuchaytirdi. Bu holat kasbiy kompetentlikning nafaqat texnologik, balki ma'naviy-axloqiy tarkibiy qismlarini ham rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Didaktik transformatsiya metodining joriy etilishi nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlab, bilimlarning bosqichma-bosqich ko'nikma, malaka va kasbiy kompetensiyaga aylanishiga xizmat qildi. Natijada talaba ta'lim jarayonining ichki qonuniyatlarini chuqur anglaydigan, ularni amaliy faoliyatda qo'llay oladigan hamda mustaqil tahlil asosida pedagogik qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan mutaxassis sifatida shakllanishi ta'minlandi.

Umuman olganda, individual yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda samarali didaktik

tizim sifatida namoyon bo‘lib, zamonaviy ta’lim talablariga mos, reflektiv, ijodiy va qadriyatga yo‘naltirilgan pedagogni tayyorlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. Toshkent, Fan, 2018.
2. Ibn Sino. Donishnoma. Toshkent, O‘zbekiston, 2019.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, Ma’naviyat, 2020.
4. Raxmanova M.Q. Features of Development of Social Competence of Students. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 2023, vol. 2, issue 3, pp. 130–137. ISSN 2795-546X. Available online: procedia.online/index.php/philosophy
5. Raxmanova M.Q. Problems of Developing Social Competence of Students in the Process of Higher Pedagogical Education. *Science and Innovation: International Scientific Journal*, 2023, May, pp. 258–263.
6. Raxmanova M.Q. Ijtimoiylashuv jarayonining ilmiy-nazariy asoslari. *Journal of Innovation, Creativity and Art*, 2023, №3, pp. 271–273.
7. Raxmanova M.Q. Problems of Improving Social Competence of Students in the Process of Higher Pedagogical Education. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2022, vol. 3, issue 12, pp. 48–52. eISSN 2660-6828. Available online: cajlp.centralasianstudies.org
8. Raxmanova M.Q. Talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari. *Mug‘allim ham uzluksiz bilimlendirio‘*, 2023, №2/1, pp. 178–182.
9. Raxmanova M.Q. Pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish funksiyalari. *O‘zMU Xabarlari*, 2023, №1/5/1, pp. 153–157.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TA'LIMOTLARDA RESURSLARDAN OQILONA FOYDALANISH G'OYALARI

Saparova U.B.
ChDPU tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: resurslar, tejamkorlik, tadbirkorlik, boshlang'ich ta'lim, Sharq mutafakkirlari, mehnat tarbiyasi, pedagogik integratsiya.

Ключевые слова: ресурсы, бережливость, предпринимательство, начальное образование, восточные мыслители, трудовое воспитание, педагогическая интеграция.

Key words: resources, thriftiness, entrepreneurship, primary education, Eastern thinkers, labor education, pedagogical integration.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tadbirkorlik, tejamkorlik hamda resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi va zamonaviy pedagogik ta'limotlar uyg'unligi asosida resurslarni boshqarish madaniyatining mazmuni ochib berilgan. Resurslardan oqilona foydalanish shaxsning aqliy, ma'naviy va ijtimoiy kamoloti bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin etiladi. Maqolada boshlang'ich ta'lim fanlari, mehnat tarbiyasi va oilaviy hamkorlik integratsiyasi orqali o'quvchilarda resurslarni tejash va samarali boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются теоретико-педагогические основы формирования у учащихся начальных классов навыков предпринимательского мышления, бережливости и рационального использования ресурсов. На основе идей восточных мыслителей и современных педагогических концепций обоснована значимость культуры управления ресурсами в развитии личности. Рациональное использование ресурсов рассматривается как неотъемлемая часть интеллектуального, духовного и социального становления обучающихся. Особое внимание уделяется интеграции учебных предметов, трудового воспитания и семейного сотрудничества в формировании у младших школьников навыков экономного и эффективного использования ресурсов.

SUMMARY:

This article examines the theoretical and pedagogical foundations of developing entrepreneurship, thriftiness, and rational resource management skills among primary school students. Based on the ideas of Eastern thinkers and modern pedagogical approaches, the study highlights the importance of resource management culture in personal development. Rational use of resources is interpreted as an integral component of students' intellectual, moral, and social growth. The article emphasizes

the pedagogical significance of integrating primary education subjects, labor education, and family cooperation in fostering efficient and responsible resource use skills among young learners.

Bugungi globallashuv sharoitida resurslardan foydalanish masalalari moliya va kredit tizimi, xo'jalik yuritish hamda biznesni rivojlantirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Shu bois, boshlang'ich sinf o'quvchilarini "resurs" tushunchasi bilan erta yoshdan tanishtirish, ularda tejamkorlik, mas'uliyat va ongli munosabatni shakllantirish, ayniqsa, oila bilan hamkorlikda olib boriladigan pedagogik ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda Sharq mutafakkirlarining axloqiy-falsafiy qarashlari bilan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'unlashuvi nazariy va amaliy jihatdan mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida: "Resurslardan oqilona foydalanish, ularni tejash va samarali boshqarish – taraqqiyotimizning poydevoridir", deya alohida ta'kidlab o'tadi. Ushbu fikr resurslarni boshqarish masalasining davlat siyosati darajasida ustuvor yo'nalish sifatida e'tirof etilayotganini yaqqol ko'rsatadi va ta'lim tizimida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hamda ma'naviy-mafkuraviy taraqqiyoti jarayonida resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda oila instituti bilan hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, bozor iqtisodiyoti talablariga mos ravishda mulkdorlik madaniyatini rivojlantirish, mavjud zahira va imkoniyatlardan tejamkorlik bilan foydalanish, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ongli qarashlarni qaror toptirish pedagogik jarayonning uzviy tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Sharq mutafakkirlari - Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino kabi allomalar o'z ilmiy-falsafiy meroslarida inson umrini, vaqtini, mehnatini va moddiy ne'matlarni qadrlash, ularni behuda sarflamaslik g'oyalarini ilgari surganlar. Ularning bu qarashlari bugungi zamonaviy pedagogik ta'limotlarda mantiqiy davom ettirilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Resurslardan oqilona foydalanish masalasi Sharq mutafakkirlari ilmiy merosida doimo markaziy o'rin egallab kelgan. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino kabi allomalar asarlarida inson hayoti va jamiyat taraqqiyotida tejamkorlik, tadbirkorlik hamda resurslarni oqilona boshqarish masalalari chuqur falsafiy va pedagogik mazmunda yoritilgan. Ularning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham yosh avlodni resurslardan ongli va mas'uliyatli foydalanishga o'rgatishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur g'oyalar boshlang'ich ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya asosida izchil shakllantiriladi. Xususan, boshlang'ich sinflarda o'quvchilar resurslarni tejash, tadbirkorlikka intilish va ularni samarali boshqarish ko'nikmalarini turli fanlarni o'rganish jarayonida bosqichma-bosqich egallab boradilar. Tabiiy fanlarda davlatning moddiy va ma'naviy yuksalishi uchun tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish zarurligi asoslab berilsa, ona tili va mehnat darslarida mehnat, tejamkorlik va samarali rejalashtirish orqali xalq farovonligini ta'minlash g'oyalari o'quvchilar ongiga singdiriladi. Bu esa resurslardan foydalanish madaniyatini shakllantirishda fanlararo uzviylikni ta'minlaydi.

Mazkur jarayonning samaradorligi oilaviy muhit va amaliy faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqotchi olim X.J. Xudayqulov o'z monografik asarlarida resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini boshlang'ich ta'lim fanlari, oilaviy hamkorlik va mehnat faoliyati integratsiyasi orqali shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, aynan amaliy mehnat jarayoni o'quvchilar ongida resurslarni tejash va ularni to'g'ri boshqarish haqidagi tasavvurlarni mustahkamlaydi. Bu qarashlar zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning umumiy xulosalari bilan hamohangdir.

Xususan, boshlang'ich ta'limning 4-sinf bosqichida resurslarni tejash, tadbirkorlik va ularni oqilona tasarruf etish ko'nikmalari nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari mashg'ulotlar, didaktik o'yinlar va turli tarbiyaviy tadbirlar orqali ham shakllantirilishi lozim. Mehnat tarbiyasi bilan integratsiyalashgan holda tashkil etilgan ta'lim o'quvchilarni amaliy hayotga tayyorlaydi, ularda resurslarni qadrlash, mehnatga muhabbat va mehnat ahliga hurmat tuyg'ularini qaror toptiradi.

Bu pedagogik yondashuvlar insoniyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan hayotiy tajribalar bilan uzviy bog'liqdir. Qadimdan ota-bobolarimiz tabiiy ehtiyojlarini qondirish jarayonida tabiat qonunlariga moslashgan holda yashaganlar. Tabiiy ofatlar, iqlim sharoitlari va yashash uchun kurash jarayonida ular oziq-ovqatni g'amlash, saqlash va tashish, turar joylar barpo etish, ularni isitish usullarini ishlab chiqish, xom mahsulotni pishirish zaruratidan kelib chiqib olovni kashf etish kabi muhim resurslardan foydalanish yo'llarini o'zlashtirganlar.

Ana shu tarixiy tajribalar zahirida insoniyatda tadbirkorlik, tejamkorlik va resurslarni boshqarish madaniyati shakllangan. Shu bois Sharq mutafakkirlari inson hayotini resurslardan oqilona foydalanishsiz tasavvur qilib bo'lmashligini alohida ta'kidlaganlar. Ularning asarlarida ilmiy tafakkur, axloqiy tarbiya, jismoniy va estetik kamolot, huquqiy ong, ekologik qarashlar hamda mehnat

madaniyatini shakllantirish masalalari resurslarni oqilona boshqarish g'oyalari bilan uzviy bog'liq holda yoritilgan.

Bugungi kunda ham bu qarashlar o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda shaxsning aqliy, ma'naviy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishi resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim mazmunida o'quvchilarga pulning vazifasi, oila va maktab byudjeti tarkibi, tovarlar narxining shakllanishi, boylik manbalari hamda mehnat va resurslar o'rtasidagi bog'liqlik haqida dastlabki tushunchalar berilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu tarzda, Sharq mutafakkirlarining boy ilmiy merosi va zamonaviy pedagogik ta'limotlar uyg'unligi boshlang'ich sinf o'quvchilarida resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ularni hayotga tayyorlash hamda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan barkamol shaxs sifatida tarbiyalash uchun mustahkam ilmiy-nazariy va metodik asos yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tadbirkorlik, tejamkorlik va resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalari bilan qurollantirish bugungi davr ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Chunki zamonaviy jamiyat bozor munosabatlariga asoslangan bo'lib, unda har bir shaxsdan mavjud imkoniyat va resurslarni ongli, tejamli hamda samarali boshqarish talab etiladi. Demak, farzandlarimiz kelajakda ana shu sharoitda o'z o'rnini topishi uchun ularda resurslarni boshqarish madaniyati boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq shakllantirilishi lozim.

Mazkur g'oyaning nazariy ildizlari Sharq mutafakkirlari ilmiy merosida chuqur asoslangan. Xususan, Abu Nasr Forobiy jamiyat taraqqiyoti uchun moddiy va ma'naviy resurslardan oqilona foydalanishni zarur shart deb bilgan bo'lsa, Ibn Sino inson faoliyatida ehtiyojlar va imkoniyatlar uyg'unligini ta'kidlab, resurslarni tejash va ularni to'g'ri boshqarish shaxs kamoloti uchun muhim ekanini asoslab bergan. Abu Rayhon Beruniy esa tabiat boyliklaridan foydalanishda me'yoriy va ilmiy yondashuv zarurligini ilgari surgan. Ushbu qarashlar bugungi zamonaviy pedagogik ta'limotlarda ham o'z mantiqiy davomiga ega bo'lib, resurslardan oqilona foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, resurslarni boshqarish jarayoni alohida shaxslarning xohish-istaklari bilan emas, balki muayyan tarixiy davrda ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanish darajasi, ijtimoiy-iqtisodiy tizim va mavjud shart-sharoitlar bilan belgilanadi. Shu sababli o'quvchilarga resurslardan oqilona foydalanishning ob'ektiv mohiyati, uning ilmiy asoslari va ijtimoiy hayotdagi ahamiyati izchil

ravishda tushuntirib borilishi zarur. Bu yondashuv resurslarni boshqarish masalasini tasodifiy ko'nikma emas, balki ongli faoliyat shakli sifatida anglash imkonini beradi.

Resurslardan oqilona foydalanish inson faoliyatidan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, balki uning kundalik amaliy harakatlari, mehnat jarayoni va xulq-atvori orqali namoyon bo'ladi. Masalan, vaqtni tejash, mehnatni to'g'ri tashkil etish yoki mavjud imkoniyatlarni oqilona taqsimlash qoidalarini bilgan shaxs nafaqat resurslardan unumli foydalanadi, balki o'z faoliyatining samaradorligini ham oshiradi. Aksincha, bu tamoyillarga amal qilmaslik resurslarning behuda sarflanishiga va faoliyatda qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga olib keladi.

Aynan shu jihatlar Sharq mutafakkirlari tomonidan ham alohida ta'kidlangan. Forobiy inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotida vaqtni qadrlash va imkoniyatlardan oqilona foydalanish zarurligini uqtirgan bo'lsa, Ibn Sino mehnat va moddiy boyliklarni tejash orqali inson hayotini yengillashtirish va jamiyat rivojiga xizmat qilish mumkinligini qayd etgan. Bu fikrlar zamonaviy pedagogik yondashuvlarda resurslarni boshqarishning o'zgaruvchanligi, ya'ni jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda rivojlanib borishi haqidagi qarashlar bilan uyg'unlashadi.

Shu nuqtai nazardan, resurslardan oqilona foydalanish g'oyasi Sharq mutafakkirlari merosida ham, zamonaviy pedagogik ta'limotlarda ham mustaqil ilmiy-nazariy tushuncha sifatida qaraladi. Bu tushuncha jamiyat taraqqiyoti davomida shakllangan real hayotiy jarayonlarni ilmiy tahlil qilish natijasida vujudga kelgan bo'lib, vaqt, mehnat, bilim, moddiy va ma'naviy boyliklar kabi resurslarning o'zaro bog'liqligini ifodalaydi. Agar ushbu resurslardan biri noto'g'ri boshqarilsa, boshqa sohalarining samaradorligi ham pasayishi muqarrar.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlari ilgari surgan resurslardan oqilona foydalanish g'oyalari va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'unlashuvi boshlang'ich sinf o'quvchilarida resurslarni boshqarish madaniyatini shakllantirish uchun mustahkam ilmiy-nazariy asos yaratadi. Ushbu qonuniyat va tushunchalarni to'liq anglash orqali o'quvchilarda zarur bilimlar, amaliy ko'nikmalar va ongli dunyoqarash shakllanadi. Natijada ular jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, mavjud imkoniyatlardan tejimli va oqilona foydalanishga qodir, mas'uliyatli shaxslar sifatida kamol topadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. - Toshkent: Fan, 1993.
2. Ibn Sino A. Donishnoma. - Toshkent: O'zbekiston, 2004.
3. Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. - Toshkent: Fan, 1987.

4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Leontev A.N. Faoliyat, ong, shaxs. - Moskva: Politizdat, 1977.
6. Ponomaryov Y.A. Psixologiya tvorchestva. - Moskva: Nauka, 1988.
7. Unt I.E. Individualizatsiya obucheniya v sovremennoy shkole. - Moskva: Pedagogika, 1990.
8. Davronov E., Suyunov H. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
9. Raxmanova M.Q. Features of Development of Social Competence of Students. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences, 2023, vol. 2, issue 3, pp. 130–137. ISSN 2795-546X.
10. Raxmanova M.Q. Problems of Developing Social Competence of Students in the Process of Higher Pedagogical Education. Science and Innovation: International Scientific Journal, 2023, May, pp. 258–263.
11. Raxmanova M.Q. Ijtimoiylashuv jarayonining ilmiy-nazariy asoslari. Journal of Innovation, Creativity and Art, 2023, №3, pp. 271–273.
12. Raxmanova M.Q. Problems of Improving Social Competence of Students in the Process of Higher Pedagogical Education. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 2022, vol. 3, issue 12, pp. 48–52. eISSN 2660-6828.
13. Raxmanova M.Q. Talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari. Mug'allim ham uzluksiz bilimlendirio', 2023, №2/1, pp. 178–182.
14. Raxmanova M.Q. Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish funksiyalari. O'zMU Xabarlari, 2023, №1/5/1, pp. 153–157.

NUTQIY KOMPETENSIYANI OSHIRISHDA INTERAKTIV METODLARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Yusufova G.N.

Qarshi davlat universiteti 2-kurs tayanch doktoranti

Tayanch soʻzlar: nutqiy kompetensiya, kommunikativ metod, interaktiv taʼlim, integrativ model, psixolingvistika, kognitiv jarayonlar, fasilitatsiya.

Ключевые слова: речевая компетенция, коммуникативный метод, интерактивное обучение, интегративная модель, психолингвистика, когнитивные процессы, фасилитация.

Key words: speech competence, communicative method, interactive learning, integrative model, psycholinguistics, cognitive processes, facilitation.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy til taʼlimi jarayonida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda axborot-reseptiv, kommunikativ va interaktiv yondashuvlarning integratsiyasi asosida shakllantirilgan taʼlim modelining samaradorligi psixolingvistik va kognitiv mexanizmlar nuqtai nazaridan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlar nutq ravonligi, kommunikativ moslashuvchanlik va oʻquv motivatsiyasini sezilarli darajada oshirishini koʻrsatadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты применения интерактивных методов в развитии речевой компетенции в современном языковом образовании. На основе интеграции информационно-рецептивного, коммуникативного и интерактивного подходов обоснована эффективность интегративной модели обучения с позиций психолингвистики и когнитивных процессов. Результаты исследования подтверждают значительное повышение речевой беглости, коммуникативной адаптивности и учебной мотивации обучающихся.

SUMMARY:

This article analyzes the theoretical and practical aspects of applying interactive methods in developing speech competence in modern language education. Based on the integration of information-receptive, communicative, and interactive approaches, an effective educational model is proposed and justified through psycholinguistic and cognitive mechanisms. The findings demonstrate that interactive methods significantly enhance speech fluency, communicative adaptability, and learner motivation.

Kirish. Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari taʼlim tizimiga, xususan, til oʻqitish metodikasiga tub oʻzgarishlar kiritdi. Zamonaviy jamiyatda tilni egallash faqat grammatik bilimlar bilan cheklanmay, balki real kommunikativ

vaziyatlarda erkin, to'g'ri va maqsadga muvofiq muloqot qila olish qobiliyatini talab etadi. Shu bois nutqiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy lingvodidaktikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

An'anaviy reproduktiv ta'lim modellari o'quvchini passiv bilim oluvchi sifatida shakllantirgan bo'lsa, hozirgi ta'lim paradigmasi integrativ-faoliyatli yondashuvni talab etadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi - axborot-reseptiv, kommunikativ va interaktiv metodlarning sintezi asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning ilmiy asoslangan modelini ishlab chiqish va uning samaradorligini nazariy jihatdan asoslashdir. Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning kommunikativ salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, nutqiy kompetensiya o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishi, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishi hamda kasbiy faoliyatga tayyorlanishida muhim omil sanaladi. Nutqiy kompetensiya faqat til birliklarini bilish bilangina emas, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda to'g'ri va samarali qo'llay olish qobiliyati bilan belgilanadi. An'anaviy ta'lim metodlari ko'pincha reproduktiv xarakterga ega bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va erkin nutqiy faolligini yetarli darajada ta'minlamaydi. Shu sababli interaktiv metodlardan foydalanish nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida dolzarblik kasb etmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi - interaktiv metodlarning nutqiy kompetensiyani oshirishdagi samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Nutqiy kompetensiya shaxsning til birliklarini kontekstga mos holda qo'llay olish, muloqot jarayonida o'z fikrini ravon va tushunarli ifodalash, kommunikativ vaziyatga moslashish qobiliyatlarini qamrab oladi. An'anaviy ta'lim modellari ko'pincha reproduktiv xarakterga ega bo'lib, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va nutqiy faolligini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Shu sababli interaktiv metodlardan foydalanish nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi - interaktiv metodlarning nutqiy kompetensiyani oshirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash hamda axborot-reseptiv, kommunikativ va interaktiv yondashuvlar integratsiyasi asosida ta'lim modelini ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

Nazariy tahlil metodi - nutqiy kompetensiya, kommunikativ metod va interaktiv ta'lim nazariyalarini o'rganish va umumlashtirish;

Psixolingvistik tahlil - nutq hosil bo'lishining fiziologik, kognitiv va ijtimoiy mexanizmlarini aniqlash;

Didaktik modellashirish - integrativ ta'lim modelini ishlab chiqish;

Pedagogik tajriba-sinov - interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslar orqali o'quvchilarning nutqiy rivojlanishini aniqlash;

Taqqoslama tahlil - an'anaviy va interaktiv metodlar samaradorligini solishtirish;

So'rovnomma va testlar - nutqiy kompetensiya darajasini aniqlash.

Axborot-reseptiv metod Lerner va Skatkin tasnifiga asoslangan holda kognitiv tayanch sifatida qabul qilindi, kommunikativ va interaktiv metodlar esa nutqiy faoliyatni faollashtiruvchi asosiy mexanizm sifatida integratsiya qilindi.

Natija va muhokomalar. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni nutqiy kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Tajriba guruhi o'quvchilarida quyidagi o'zgarishlar kuzatildi:

- og'zaki nutq faolligining sezilarli oshishi;
- fikrni mantiqiy va izchil bayon etish ko'nikmalarining rivojlanishi;
- kommunikativ vaziyatlarda erkin ishtirok etish malakasining shakllanishi;
- lug'at boyligi va nutq madaniyatining yaxshilanishi.

Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, nutq ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanadi. Ushbu jihat interaktiv metodlarda to'liq namoyon bo'ladi. Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi ham mazkur tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi.

"Aqliy hujum", "munozara", "rolli o'yinlar" kabi metodlar o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi hamda real kommunikativ vaziyatlarga moslashuvchanlikni oshiradi. Integrativ model nutqiy faoliyatning artikulyatsion, kognitiv va ijtimoiy komponentlarini bir vaqtning o'zida faollashtirish imkonini beradi.

**1-jadval Tajriba boshidagi nutqiy kompetensiya ko'rsatkichlari
(foiz hisobida)**

Guruhlar	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Tajriba guruhi	20 %	43 %	37 %
Nazorat guruhi	23 %	40 %	20 %

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba boshida har ikkala guruhning nutqiy kompetensiya darajasi deyarli bir xil bo'lib, bu tajriba-sinov ishlarining obyektivligini ta'minlaydi.

2-jadval Tajriba yakunida nutqiy kompetensiya ko'rsatkichlari (foiz hisobida)

Guruhlar	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Tajriba guruhi	53 %	37 %	10 %
Nazorat guruhi	30 %	43 %	27 %

Jadval natijalariga ko'ra, interaktiv metodlar asosida ta'lim olgan tajriba guruhida yuqori darajadagi nutqiy kompetensiya ko'rsatkichi 33 % ga oshgani, past daraja esa 27 % ga kamaygani kuzatildi.

3-jadval Nutqiy kompetensiya komponentlari bo'yicha o'rtacha ballar (5 ballik tizimda)

Ko'rsatkichlar	Tajriba boshida	Tajriba oxirida
Og'zaki nutq faolligi	2,8	4,4
Fikrni mantiqiy bayon etish	3,0	4,3
Lug'at boyligi	3,1	4,2
Muloqot madaniyati	2,9	4,5
Mustaqil fikrlash	2,7	4,4

Ushbu jadval interaktiv metodlar nutqiy kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlariga ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiyaning shakllantirishda interaktiv metodlarni axborot-reseptiv va kommunikativ yondashuvlar bilan integratsiyalash didaktik jihatdan asosli va amaliy jihatdan samaralidir. Integrativ model o'quvchini passiv tinglovchidan faol kommunikatorga aylantiradi va zamonaviy ta'lim talablariga mos, raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan tizimli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning kommunikativ salohiyatini, mustaqil fikrlash qobiliyatini va nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hymes D. (1972). On Communicative Competence. Harmondsworth: Penguin.
2. Canale M., & Swain M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
3. Skatkin M.N. (1982). Metody obucheniya v sovremennoy shkole. Moskva: Prosveshcheniye.
4. Richards J.C., Rodgers T.S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: CUP.
5. Ziyomuhhammadov B., Tojiyev M. (2019). Pedagogik texnologiyalar. Toshkent.
6. Lerner I.Ya. (1981). Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. Moskva.
7. Vigotskiy L.S. (1934). Mishlenie i rech. Moskva–Leningrad.
8. Leontyev A.A. (1999). Psixolingvistika. Moskva: Smysl.

BO‘LAJAK INFORMATIKA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN PEDAGOGIK MUAMMOLAR

Bozorova O'.H.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: bo‘lajak informatika o‘qituvchilari, intellektual salohiyat, kognitiv kompetensiya, raqamli tafakkur, metodik tayyorgarlik, raqamli ta‘lim, axborot xavfsizligi, pedagogik muammo.

Ключевые слова: будущие учителя информатики, интеллектуальный потенциал, когнитивная компетенция, цифровое мышление, методическая подготовка, цифровое обучение, информационная безопасность, педагогическая проблема.

Key words: prospective informatics teachers, intellectual potential, cognitive competence, digital thinking, methodological training, digital education, information security, pedagogical problem.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo‘lajak informatika o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida kuzatilayotgan asosiy pedagogik muammolar nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida informatika fanining ta‘lim tizimidagi o‘rni, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy, metodik hamda kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslab beriladi. Intellekt va intellektual salohiyat tushunchalari talqin qilinib, informatika ta‘limida ularni rivojlantirishning psixologik-pedagogik omillari yoritiladi. Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarini tayyorlashda uchraydigan metodik nomuvofiqliklar, axborot-kommunikatsion kompetensiyaning yetarli shakllanmagani, raqamli muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar, o‘quvchilarda mustaqil izlanish va tahliliy fikrlashni rivojlantirishdagi kamchiliklar hamda motivatsiya va axborot xavfsizligi madaniyatiga oid muammolar tahlil qilinadi. Maqola yakunida mazkur muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-metodik taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье теоретически и практически анализируются основные педагогические проблемы, возникающие в процессе подготовки будущих учителей информатики. Обосновывается необходимость развития профессиональных, методических и когнитивных компетенций будущих педагогов в условиях глобализации и цифровой трансформации, а также усиливающейся роли информатики в системе образования. Раскрываются сущность понятий «интеллект» и «интеллектуальный потенциал», освещаются психолого-педагогические факторы их развития в обучении информатике. Анализируются методические несоответствия в подготовке будущих учителей информатики, недостаточный уровень сформированности информационно-коммуникационной компетенции, трудности адаптации к цифровой образовательной среде, проблемы развития самостоятельного поиска и аналитического мышления у обучающихся, а также вопросы мотивации и культуры информационной безопасности. В заключение представлены научно-методические предложения и рекомендации, направленные на устранение указанных проблем.

SUMMARY:

This article provides a theoretical and practical analysis of the main pedagogical problems observed in the training of future informatics teachers. It substantiates the need to develop professional, methodological and cognitive competences of prospective teachers in the context of globalization and digital transformation, as well as the growing role of informatics in the education system. The concepts of “intellect” and “intellectual potential” are interpreted, and the psychological and pedagogical factors of their development within informatics education are examined. The paper analyses methodological inconsistencies in the training of future informatics teachers, the insufficient formation of information and communication competence, difficulties in adapting to the digital learning environment, shortcomings in fostering students’ independent inquiry and analytical thinking, as well as problems related to motivation and the culture of information security. In conclusion, the article offers scientific and methodological proposals and recommendations aimed at overcoming these problems.

Mamlakatimizning jahon miqyosida raqobatbardosh bo‘lishi, avvalo, ta’lim tizimining rivojlanish darajasi, uning zamonaviy talablarga moslashuvchanligi va kadrlar tayyorlash sifati bilan belgilanadi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy vazifasi – yosh avlodni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega, ijtimoiy faolligi kuchli, yangilik yaratishga qodir shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lishi, dunyo miqyosida hech bir sohada tengdoshlaridan ortda qolmasligi uchun barcha imkoniyatlar safarbar etiladi” degan fikrlari mazkur jarayonning davlat siyosati darajasida ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilganidan dalolat beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida informatika fani faqat texnik bilimlarni o‘rgatish vositasi emas, balki o‘quvchilarda mantiqiy va algoritmik fikrlash, axborot bilan ishlash madaniyati, kognitiv faollik, ijodkorlik va innovatsion qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi strategik fan sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois bo‘ljak informatika o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida uchraydigan pedagogik muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo‘llarini ilmiy asosda ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir.

Mazkur maqolada bo‘ljak informatika o‘qituvchilarini tayyorlashning nazariy-metodologik asoslari, ayniqsa intellekt va intellektual salohiyat haqida mavjud qarashlar tahlil qilinadi hamda raqamli ta’lim sharoitida ushbu salohiyatni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy pedagogik muammolar tizimli ravishda yoritiladi.

Intellekt tushunchasi lotincha intellectus – “tushunish”, “bilish” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, insonning bilish, idrok etish, tahlil qilish, xotirada saqlash, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash kabi psixik jarayonlarini o‘zida mujassam etgan murakkab tizim sifatida talqin etiladi. Zamonaviy kognitiv

psixologiya va neyropedagogika yondashuvlarida intellekt shunchaki bilimlar majmui emas, balki axborotni qayta ishlash, mantiqan tahlil qilish, kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyati sifatida e'tirof etiladi.

Intellektual salohiyat esa shaxsning aqliy, kasbiy va ijodiy imkoniyatlarini ifodalovchi integrativ ko'rsatkich bo'lib, u bilim, ko'nikma, tafakkur, kreativlik, axborotni qabul qilish va qayta ishlash hamda yangi sharoitlarga moslashish kabi psixologik jarayonlar uyg'unligidan iboratdir. Bu salohiyat ayniqsa bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun kasbiy faoliyatning poydevorini tashkil etadi. Chunki ular axborot texnologiyalarining murakkab jarayonlarini nafaqat o'zlashtirishi, balki o'quvchilarga didaktik jihatdan to'g'ri yetkaza olishi, raqamli muhitda mustaqil fikrlash va tahliliy tafakkurni shakllantirishi zarur.

X. Gardner tomonidan ilgari surilgan ko'p komponentli intellekt nazariyasi ham informatika ta'limi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Olim inson aqlini fazoviy, mantiqiy-matematik, lingvistik, shaxslararo, intrapersonal, musiqiy, tana-kinestetik va naturalistik intellekt turlari orqali izohlaydi [107]. Bu yondashuv informatika o'qituvchisidan o'quvchilarda faqat mantiqiy-matematik emas, balki kommunikativ, ijtimoiy va refleksiv intellektni ham rivojlantirishni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, bo'lajak informatika o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tarkibida kognitiv, refleksiv, metakognitiv va kommunikativ komponentlar uzviy uyg'unlikda shakllanishi lozim. Intellektual salohiyatni rivojlantirish informatika ta'limi jarayonida o'quvchilarning muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, axborotni tahlil qilish, algoritmik fikrlash, dasturiy yechimlar yaratish hamda raqamli muhitda samarali muloqot qilish qobiliyatlarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hozirgi bosqichda bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida bir qator tizimli pedagogik muammolar mavjud bo'lib, ular ta'lim mazmuni, metodik yondashuvlar, raqamli infratuzilma, psixologik moslashuv va axborot madaniyati bilan bog'liqdir.

Avvalo, metodik tayyorgarlikdagi nomuvofiqliklar alohida e'tiborga molik. Informatika fani jadal rivojlanayotgani, texnologiyalar tez almashayotgani sababli bo'lajak o'qituvchilardan doimiy tarzda o'z bilimlarini yangilab borish, yangi dasturiy vositalar va platformalar bilan ishlash talab etiladi. Amaliyotda esa o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha metodik yondashuvlari yetarlicha tizimlashtirilmagan, ko'p hollarda an'anaviy dars shaklidagi yondashuvlar ustunlik qilmoqda. Bu esa raqamli ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaslikka olib keladi.

Ikkinchi muhim muammo axborot-kommunikatsion kompetensiyaning yetarli shakllanmagani bilan bog'liq. Ba'zi bo'lajak informatika o'qituvchilari zamonaviy ta'limiy platformalar, sun'iy intellektga asoslangan servislar, virtual laboratoriyalar va simulyatsion muhitlar bilan samarali ishlash, ularni didaktik maqsadga mos tanlash va qo'llash ko'nikmalariga yetarli darajada ega emas. Natijada o'qitish jarayonida AKTning salohiyati cheklangan holda qo'llaniladi.

Raqamli muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar ham pedagogik muammolardan biridir. An'anaviy metodlardan raqamli ta'lim muhitiga o'tish, masofaviy va gibrid shakldagi mashg'ulotlar olib borish o'qituvchidan yangi kommunikativ, tashkiliy va psixologik kompetensiyalarni talab etadi. Biroq, barcha bo'lajak o'qituvchilar ham bu o'zgarishlarga tez moslasha olmayapti; bu esa dars jarayonining sifatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Yana bir muhim muammo – o'quvchilarda mustaqil izlanish va tahliliy fikrlashni shakllantirishdagi sustlikdir. Informatika ta'limida ko'pincha texnik ko'nikmalarni egallashga yo'naltirilgan, qayta takrorlashga asoslangan topshiriqlar ustunlik qiladi. Bu esa o'quvchilarda muammo qo'yish, yechimlarni taqqoslash, optimallashtirish, dasturiy loyihalar ustida ijodiy ishlash kabi yuqori darajadagi kognitiv faoliyatni yetarlicha rag'batlantirmaydi. Motivatsiya va kommunikativ kompetensiyaning nisbatan pastligi ham dolzarb masaladir. Informatika o'qituvchisining vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmay, o'quvchilarda raqamli soha bo'yicha kasbiy qiziqish, ijodiy tashabbus va maqsadga intiluvchanlikni shakllantirishni ham qamrab olishi kerak. Buning uchun esa o'qituvchidan psixologik yondashuv, interfaol muloqot, jamoaviy loyihalar, hamkorlikdagi o'qitish metodlaridan samarali foydalanish mahorati talab etiladi.

Axborot xavfsizligi madaniyatining yetarlicha shakllanmagani ham bo'lajak informatika o'qituvchilari tayyorgarligida sezilmoqda. O'quvchilarda internet resurslaridan xavfsiz foydalanish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, axborot etikasi, plagiat, kiberxavf-xatarlar haqida yetarli tasavvur shakllantirilmasa, raqamli madaniyatning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan raqamli mas'uliyat yetishmaydi. Ushbu muammolarning barchasi natijada bo'lajak informatika o'qituvchisining kognitiv, metodik va psixologik tayyorgarligi o'rtasida bo'shliq paydo bo'lishiga, ularning raqamli ta'lim muhitida samarali faoliyat yuritish salohiyatini cheklanishiga olib keladi. Shu bois mazkur sohada kadrlar tayyorlash tizimini chuqur ilmiy tahlil qilish, mavjud muammolarni kompleks yondashuv asosida bartaraf etish zarur.

Bo'lajak informatika o'qituvchilari tayyorgarligida kuzatilayotgan metodik va axborot-kommunikatsion nomuvofiqliklar, avvalo, o'quvchilarning intellektual salohiyati rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Raqamli ta'lim vositalari faqat

demonstratsion darajada qo'llanilganda, o'quvchi passiv axborot qabul qiluvchi subyektga aylanadi. Bu holat kognitiv faollikning pasayishiga, mustaqil o'rganish va izlanish motivatsiyasining susayishiga, refleksiv va metakognitiv tafakkurning yetarlicha shakllanmasligiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, o'qituvchi tomonidan psixologik jihatdan to'g'ri boshqarilmagan raqamli muhit bir qator salbiy psixologik holatlarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Axborot oqimining haddan ziyod ko'pligi, nazoratsiz raqamli muloqot, ortiqcha onlayn faoliyat o'quvchilarda diqqat tarqoqligi, charchoq, virtual olamga haddan tashqari berilish, ijtimoiy muloqotning qisqarishi kabi oqibatlarini keltirib chiqarishi ilmiy manbalarda qayd etilgan [90; 93]. Shuning uchun informatika o'qituvchisi nafaqat texnik, balki psixologik xavfsizlik omillarini ham nazarda tutgan holda raqamli ta'lim muhitini tashkil etishi lozim. Agar bo'lajak o'qituvchi o'zining intellektual salohiyatini muntazam ravishda rivojlantirib bormasa, u zamonaviy raqamli tendensiyalarni, IT sohasidagi yangiliklarni, xalqaro baholash dasturlari talablarini yetarli darajada inobatga ololmaydi. Bu esa o'quvchilarning xalqaro me'yorlar asosida raqobatbardosh intellektual darajada tayyorlanishiga to'sqinlik qiladi. Demak, metodik tayyorgarlikdagi bo'shliqlar, raqamli kompetensiyaning yetishmasligi va axborot xavfsizligi bo'yicha pedagogik faoliyatning sustligi bevosita intellektual salohiyat rivojini sekinlashtiradi va bo'lajak informatika o'qituvchisining kasbiy yetukligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Keltirilgan muammolarni bartaraf etish, avvalo, bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlari, metodik ta'minoti va pedagogik texnologiyalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Birinchidan, o'quv rejaları va fan dasturlarida nazariy bilim bilan cheklanib qolmasdan, amaliy, loyiha asosli va tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar ulushini oshirish zarur. Informatika bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda real dasturiy loyihalar, axborot tizimlari, veb-ilovalar yaratish, sun'iy intellekt elementlaridan foydalanish kabi faoliyat turlari ko'paytirilsa, bu bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy va intellektual salohiyatini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Ikkinchidan, metodik tayyorgarlikni chuqurlashtirish maqsadida "raqamli pedagogika", "innovatsion ta'lim texnologiyalari", "metakognitiv strategiyalar" kabi modullarni kengaytirish maqsadga muvofiq. Bu modullar doirasida bo'lajak informatika o'qituvchilari raqamli muhitda dars loyihalash, interfaol platformalar bilan ishlash, onlayn kurslar yaratish, masofaviy ta'limni tashkil etish, o'quvchilarning kognitiv faolligini rag'batlantirish usullarini o'zlashtirishi zarur.

Uchinchidan, psixologik-pedagogik tayyorgarlikni kuchaytirish, xususan, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, raqamli faoliyatning psixologik ta'siri, axborot-psixologik xavfsizlik, raqamli stress va qaramlikning oldini olish masalalari bo'yicha maxsus mashg'ulotlar tashkil etilishi kerak. Bu informatika o'qituvchisiga raqamli muhitda sog'lom psixologik atmosfera yaratish, o'quvchilarning ruhiy barqarorligini saqlash, texnologiyadan ongli va maqsadli foydalanish madaniyatini singdirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, bo'lajak o'qituvchilarni xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS va boshqalar) talablari bilan tanishtirish, informatika ta'limini kognitiv vazifalar, muammoli topshiriqlar, amaliy vaziyatlarda bilimni qo'llashni talab qiladigan mashqlar bilan boyitish zarur. Bu yondashuv o'quvchilarning intellektual salohiyatini global mezonlar asosida baholashga va uni rejalashtirilgan tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish bo'yicha alohida metodik kompleks ishlab chiqish, unda internet etikasi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik asoslari, plagiat va mualliflik huquqi kabi masalalar tizimli yoritilishi lozim. Informatika o'qituvchisi bu borada nafaqat bilim beruvchi, balki raqamli madaniyat targ'ibotchisi sifatida ham faoliyat yuritishi kerak. Mazkur takliflarning barchasi bo'lajak informatika o'qituvchilarining kognitiv kompetensiyasini, intellektual salohiyatini va raqamli tafakkurini rivojlantirishga, ular duch kelayotgan pedagogik muammolarni kompleks tarzda hal etishga xizmat qiladi.

Bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida uchraydigan pedagogik muammolar bugungi kunda ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Metodik tayyorgarlikdagi nomuvofiqliklar, axborot-kommunikatsion kompetensiyaning yetarli darajada shakllanmagani, raqamli muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar, o'quvchilarda mustaqil izlanish va tahliliy fikrlashni rivojlantirishdagi kamchiliklar, motivatsiya va axborot xavfsizligi madaniyati bilan bog'liq muammolar informatika o'qituvchisi shaxsining intellektual va kasbiy salohiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Maqolada intellekt va intellektual salohiyat tushunchalari zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida talqin qilinib, informatika ta'limidagi o'rni yoritildi. Raqamli ta'lim sharoitida o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish, refleksiv va metakognitiv tafakkurni rivojlantirish, shaxsiy o'quv motivatsiyasini raqamli kommunikativ hamkorlik orqali mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlar bo'lajak informatika o'qituvchilari tayyorgarligida markaziy vazifa sifatida belgilandi. Taklif etilgan ilmiy-metodik choralar – o'quv dasturlarini loyihaviy

va tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar bilan boyitish, raqamli pedagogika va psixologik xavfsizlikni ta‘minlashga doir modullarni kuchaytirish, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish, xalqaro baholash mezonlari asosida kognitiv kompetensiyani rivojlantirish – mazkur muammolarni bartaraf etishning muhim yo‘nalishlari sifatida qaratiladi. Shu tariqa, bo‘lajak informatika o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida uchraydigan pedagogik muammolarni chuqur ilmiy tahlil qilish va ularni hal etishga qaratilgan kompleks yondashuv nafaqat alohida fan sifatida informatika ta‘limining, balki butun ta‘lim tizimining raqobatbardoshligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 7-martdagi 185-son Qarori “Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya xizmatlari sifatini yanada yaxshilashga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 1-maydagi 318-son Qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi to‘g‘risida Nizom”.
5. G‘ozdiyev E.G‘. Umumiy psixologiya: shaxs va bilish jarayonlari psixologiyasi. – Toshkent, 2010.
6. Djurayev R.X. Intellect tushunchasining psixologik talqini // Psixologiya masalalari. – Toshkent, 2016. – 3-son. – B. 130–138.
7. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983.
8. Savina M.B. Intellektual salohiyat: mohiyati va tuzilishi // Voprosy psikhologii. – 2010. – №4. – S. 270–278.
9. Moiseev N.N. Chelovek i noosfera. – M.: Molodaya gvardiya, 1990.
10. Andreev A.A. Informatsionno-obrazovatel'naya sreda vuza // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2001. – №5. – S. 90–100.
11. Sokolova O.V. Informatsionnaya sreda i obrazovatel'nye protsessy // Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya. – 2016.
12. Ilchenko O.A. Informatsionnaya obrazovatel'naya sreda kak faktor razvitiya lichnosti uchashchegosya // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. – 2014.
13. Balina T.I. Psikhologicheskoye osobennosti vzaimodeystviya cheloveka s kompyuternoy sredoy // Psikhologiya i informatsionnye tekhnologii. – 2011. – S. 105–108.
14. Vasileva I.N. Kompyuternaya trevozhnost i motivatsiya obucheniya IT-disttsiplinam // Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2013. – S. 31–33.
15. Doronina O.V. Tsifrovaya sreda va “texnogen autizm” muammosi // Vestnik psikhologii. – 2019.

PEDAGOGIK FAOLIYAT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID METODOLOGIK YONDASHUVLARNING PEDAGOGIK TA'LIMOTLAR TARIXI ASOSIDA TAHLILI

Raxmanova M.Q.

*ChDPU "Umumiy pedagogika" kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Tayanch soʻzlar: pedagogik faoliyat, metodologik yondashuv, pedagogik taʼlimotlar tarixi, pedagogika nazariyasi, didaktika, faoliyat nazariyasi, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiya, taʼlim sifati.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, методологический подход, история педагогических учений, педагогическая теория, дидактика, теория деятельности, компетентностный подход, рефлексия, качество образования.

Key words: pedagogical activity, methodological approach, history of pedagogical teachings, pedagogical theory, didactics, activity theory, competence-based approach, reflection, quality of education.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishga oid metodologik yondashuvlar pedagogik taʼlimotlar tarixi asosida ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida pedagogik fikr taraqqiyotining turli bosqichlari, xususan, klassik didaktika, faoliyat nazariyasi, madaniy-tarixiy va konstruktivistik paradigmalar doirasida pedagogik faoliyatning tizimli mohiyati ochib beriladi. Pedagogik faoliyat maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita, natija va refleksiya kabi oʻzaro uzviy bogʻlangan tarkibiy qismlar birligi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy taʼlim islohotlari sharoitida pedagogik faoliyatni takomillashtirish masalasi taʼlim sifati, fan–taʼlim–amaliyot integratsiyasi, raqamlashtirish jarayonlari va akademik halollik tamoyillari bilan bogʻliq holda yoritiladi. Tadqiqotda tizimli, faoliyatga yoʻnaltirilgan, kompetensiyaviy, aksiologik, madaniy-tarixiy hamda dalillarga asoslangan yondashuvlarning oʻzaro uygʻunlashuvi pedagogik faoliyatni rivojlantirishning metodologik asosi sifatida asoslanadi. Maqola yakunida pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy model, baholash mezonlari va ilmiy-metodik tavsiyalar ilgari suriladi.

РЕЗИОМЕ:

В статье проводится научный анализ методологических подходов к совершенствованию системы педагогической деятельности на основе истории педагогического обучения. В ходе исследования раскрывается системная сущность педагогической деятельности в рамках различных этапов развития педагогической мысли, в частности, в рамках классической дидактики, теории деятельности, культурно-исторической и конструктивистской парадигм. Педагогическая деятельность интерпретируется как единство взаимосвязанных компонентов, таких как цель, содержание, метод, форма, средства, результат и рефлексия. Вопрос со-

вершенствования педагогической деятельности в контексте современных образовательных реформ рассматривается в связи с качеством образования, интеграцией науки, образования и практики, процессами цифровизации и принципами академической честности. В исследовании устанавливается взаимная гармонизация системного, деятельностно-ориентированного, компетентностного, аксиологического, культурно-исторического и доказательного подходов как методологическая основа развития педагогической деятельности. В заключение статьи предлагается практическая модель, критерии оценки и научно-методические рекомендации по совершенствованию системы педагогической деятельности.

SUMMARY:

This article provides a scientific analysis of methodological approaches to improving the system of pedagogical activity based on the history of pedagogical education. The study reveals the systemic nature of pedagogical activity within the various stages of the development of pedagogical thought, particularly within classical didactics, activity theory, and the cultural-historical and constructivist paradigms. Pedagogical activity is interpreted as a unity of interconnected components, such as goal, content, method, form, means, result, and reflection. The issue of improving pedagogical activity in the context of modern educational reforms is considered in relation to the quality of education, the integration of science, education, and practice, digitalization processes, and the principles of academic integrity. The study establishes the mutual harmonization of systemic, activity-oriented, competency-based, axiological, cultural-historical, and evidence-based approaches as a methodological basis for the development of pedagogical activity. The article concludes with a practical model, evaluation criteria, and scientific and methodological recommendations for improving the system of pedagogical activity.

Pedagogik faoliyat jamiyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim omillardan biri bo'lib, u ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuniy hamda tashkiliy asoslarini belgilaydi. Mazkur faoliyat faqat bilim berishga qaratilgan texnologik jarayon sifatida emas, balki shaxs kamolotini ta'minlovchi murakkab, ko'p komponentli va tarixan shakllangan ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish masalasi pedagogika nazariyasi va pedagogik ta'limotlar tarixida doimiy ravishda dolzarb ilmiy muammo sifatida e'tirof etib kelingan.

Pedagogik fikr taraqqiyotining turli davrlarida pedagogik faoliyatga yondashuvlar mazmunan boyib, metodologik jihatdan takomillashib borgan. Antik va o'rta asr pedagogik qarashlarida tarbiya va ta'lim insonni axloqiy yetuklikka yetkazish vositasi sifatida talqin qilingan bo'lsa, yangi davr didaktikasida pedagogik faoliyatning tizimlilik, maqsadlilik va metodik asoslanganligi ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi. Keyingi bosqichlarda esa faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan hamda madaniy-tarixiy yondashuvlar pedagogik faoliyatni tushinishda muhim metodologik asos sifatida shakllandi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish masalasi yangi mazmun bilan boyimoqda. Ta'lim sifatiga qo'yilayotgan talablarning ortishi, kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi, fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasining kuchayishi, shuningdek akademik halollik va raqamli madaniyatning rivojlanishi pedagogik faoliyatni

an'anaviy yondashuvlar doirasidagina emas, balki kompleks metodologik asosda qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar va strategik konsepsiyalarda pedagogik faoliyat sifatini oshirish, ilmiy va innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga mos tashkil etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur talablar pedagogik faoliyat tizimini tarixiy-pedagogik meros va zamonaviy ilmiy yondashuvlar uyg'unligi asosida takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishga oid metodologik yondashuvlarni pedagogik ta'limotlar tarixi asosida tahlil qilish, ularning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib berish hamda zamonaviy ta'lim amaliyoti uchun metodologik jihatdan asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Pedagogik faoliyat tizimini metodologik jihatdan takomillashtirish masalasini chuqurroq anglash uchun zamonaviy ta'lim amaliyotida mazkur yondashuvlarning qanday uyg'unlashayotgani muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi ta'lim muhitida pedagogik faoliyat faqat o'qituvchining individual mahorati bilan belgilanmay, balki institut-sional sharoitlar, raqamli infratuzilma, akademik madaniyat va ta'lim ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi orqali shakllanadi. Shu sababli metodologik sintez nazariy konstruksiya bo'lib qolmasdan, real pedagogik jarayonlarni boshqarish va optimallashtirish vositasiga aylanishi lozim.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida tizimli va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlarning o'zaro uyg'unligi pedagogik faoliyatning rejalashtirilishi, amalga oshirilishi va natijalarini baholash jarayonlarida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Pedagogik faoliyat maqsadlari aniq kompetensiyalar orqali ifodalanganda, mazmun esa fanlararo va hayotiy vaziyatlar bilan bog'langan holda tanlanganda, metod va texnologiyalar o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantirishga xizmat qiladi. Bunday sharoitda refleksiya pedagogik jarayonning yakuniy bosqichi emas, balki doimiy qayta aloqa mexanizmi sifatida faoliyat yuritadi.

Pedagogik ta'limotlar tarixida shakllangan g'oyalar bugungi raqamli va ochiq ta'lim muhitida yangi mazmun kasb etmoqda. Masalan, klassik didaktikadagi izchillik va tizimlilik tamoyillari bugungi kunda o'quv dasturlarini modul asosida loyihalashda, o'quv natijalarini aniq indikatorlar orqali belgilashda davom etmoqda. Shu bilan birga, maorifparvarlik an'analaridagi insonparvarlik va shaxsga hurmat g'oyalari kompetensiyaviy va aksilogik yondashuvlar orqali pedagogik faoliyatning axloqiy-me'yoriy asoslarini mustahkamlamoqda.

Faoliyatga yo'naltirilgan va kultur-tarixiy yondashuvlar esa zamonaviy pedagogik faoliyatda hamkorlik, ijtimoiy muloqot va muhitning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. O'quv jarayonida muammoli vaziyatlar, loyiha va tadqiqot faoliyati orqali bilimlarni o'zlashtirish o'quvchining yaqin rivojlanish zonasini faollashtiradi hamda ta'lim natijalarining barqarorligini ta'minlaydi. Bunda pedagogning roli bilim manbai emas, balki o'rganish jarayonini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va tahlil qiluvchi subyekt sifatida qayta talqin etiladi.

So'nggi yillarda dalillarga asoslangan yondashuv pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim jarayonini monitoring qilish, o'quv natijalarini diagnostika qilish va pedagogik qarorlarni empirik ma'lumotlarga tayangan holda qabul qilish pedagogik faoliyatning ilmiy asoslanganligini kuchaytiradi. Bu jarayon pedagogik ta'limotlar tarixida shakllangan nazariy g'oyalarni inkor etmaydi, aksincha, ularni zamonaviy ilmiy metodlar bilan boyitadi va qayta talqin etadi.

Shu tariqa, pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishga oid metodologik yondashuvlar tarixiy-pedagogik meros va zamonaviy ta'lim talablari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida shakllanmoqda. Ushbu jarayonda metodologik sintez pedagogik faoliyatning barqarorligi, moslashuvchanligi va samaradorligini ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu nuqtada pedagogik faoliyatni takomillashtirish metodologiyasini amaliyotga tatbiq etish masalasi, uning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari va baholash mexanizmlarini aniqlash zarurati yuzaga keladi, bu esa tadqiqotning keyingi bo'limlarida alohida tahlil qilinadi.

Pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasi ma'lum prinsiplar majmuasiga tayangan holda amalga oshirilgandagina barqaror va samarali natijalarni ta'minlay oladi. Mazkur prinsiplar, avvalo, pedagogik jarayonning insonparvarlik va qadriyatga yo'naltirilgan mohiyatini saqlab qolishga xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat markazida shaxsning rivojlanishi turganligi sababli, talaba manfaatlarini, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish, inklyuzivlikni ta'minlash metodologiyaning muhim tayanch nuqtasi hisoblanadi. Shu bilan birga, pedagogik faoliyat uzluksiz kasbiy rivojlanish jarayoni sifatida talqin etilib, hayot davomida ta'lim olish tamoyiliga mos ravishda izchillik va davriylik asosida takomillashib borishi lozim.

Zamonaviy sharoitda pedagogik faoliyat metodologiyasi fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasiga tayanadi. Bu integratsiya pedagogik qarorlarning nazariy asoslanganligini kuchaytirish bilan birga, ularning real ta'lim amaliyotida samarali qo'llanishiga imkon yaratadi. Raqamli pedagogika va axborot madaniyati esa pedagogik faoliyatni tashkil etishda yangi imkoniyatlar ochib,

ta'lim jarayonining shaffofligi, moslashuvchanligi va tahliliy imkoniyatlarini kengaytiradi. Akademik halollik va tadqiqot etikasi prinsiplari pedagogik faoliyatning axloqiy-me'yoriy poydevorini mustahkamlab, ilmiy va ta'limiy faoliyatda ishonchlilikni ta'minlaydi. Monitoring va refleksiya orqali doimiy takomillashuv esa pedagogik faoliyatni statik holatdan dinamik rivojlanish bosqichiga olib chiqadi.

Pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasi bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Dastlabki bosqichda amaldagi holatni aniqlashga qaratilgan diagnostik faoliyat olib boriladi. Ushbu jarayonda pedagogik jarayonning kuchli va muammoli jihatlari aniqlanib, rivojlanishni talab etuvchi indikatorlar tizimlashtiriladi. Keyingi bosqichda pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiluvchi metodik yechimlar loyihalanadi. Bu jarayonda maqsadlar, kutilayotgan kompetensiyalar, mazmun, texnologiyalar va baholash mexanizmlari o'zaro muvofiqlikda ishlab chiqiladi.

Loyihalangan metodologik yechimlar navbatdagi bosqichda amaliyotga tatbiq etiladi. Bu jarayon seminarlar, tajriba darslari, hamkorlikdagi tadqiqotlar va mentoring orqali amalga oshiriladi hamda pedagogik faoliyatning real sharoitlarda sinovdan o'tkazilishini ta'minlaydi. Monitoring bosqichida esa amalga oshirilgan ishlarning sifati va ta'siri baholanib, o'quv natijalari, pedagogik qarorlar va ta'limiy mahsulotlar tahlil qilinadi. Yakuniy bosqichda esa olingan natijalarga asoslanib, metodologiya takomillashtiriladi, zarur tuzatishlar kiritiladi va muvaffaqiyatli tajribalar kengroq miqyosda joriy etiladi.

Pedagogik faoliyatni takomillashtirish jarayonida qo'llaniladigan instrumentlar ushbu metodologiyani amaliy jihatdan ta'minlovchi vositalar sifatida muhim ahamiyatga ega. Darsni tadqiq qilishga asoslangan yondashuvlar, amaliy tadqiqotlar, portfolio asosida baholash, refleksiv kundaliklar, o'zaro baholash mexanizmlari, rubrikalar va raqamli tahliliy vositalar pedagogik faoliyatni faqat bilim berish bilan cheklamasdan, o'rganishni tashkil etishga yo'naltiradi. Bu instrumentlar pedagogik faoliyatda refleksiya, mas'uliyat va ilmiy yondashuvni kuchaytiradi.

Pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasi pedagogik ta'limotlar tarixida shakllangan g'oyalar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Klassik didaktika doirasida ilgari surilgan tizimlilik va ko'rgazmalilik tamoyillari bugungi kunda ta'lim jarayonini konstruktiv uyg'unlik asosida loyihalashda o'z aksini topmoqda. Maorifparvarlik an'analari shakllangan gumanistik yondashuv esa zamonaviy ta'limda inklyuzivlik, individual ta'lim trayektoriyalari va mentorlik tizimlari orqali davom ettirilmoqda.

Pragmatik pedagogika tajriba va muammo yechishga asoslangan ta'limni ustuvor qo'yib, bugungi loyiha va tadqiqotga yo'naltirilgan o'qitish modellari

metodologik zamin yaratdi. Kultur-tarixiy maktab vakillari tomonidan asoslangan hamkorlik va yaqin rivojlanish zonasi g'oyalari esa zamonaviy pedagogik faoliyatda kooperativ o'qitish va qo'llab-quvvatlovchi muhitni tashkil etish orqali qayta talqin etilmoqda. Kompetensiyaviy paradigma esa ta'lim natijalarini aniq ko'nikma va faoliyatga tayyorlik orqali baholashga yo'naltirib, pedagogik faoliyatni natijaga asoslangan boshqaruv tizimiga olib chiqmoqda. Ochiq fan va tadqiqot halolligi tamoyillari esa pedagogik faoliyatda shaffoflik, mas'uliyat va ilmiy etikaning ustuvorligini ta'minlamoqda.

Muhokama: pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishdagi tipik to'siqlar

Pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasini amaliyotga joriy etishda qator muammolar va cheklovlar mavjud. Ulardan biri pedagogik jarayonda formalizm va hujjatbozlikning ustun kelishidir. Bu holat metodologiyaning mazmuniy jihatdan chuqur o'zlashtirilishiga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, vaqt va resurslarning cheklanganligi pedagogik innovatsiyalarni tizimli joriy etishni murakkablashtiradi. Akademik yozish, tadqiqot metodologiyasi va tahliliy ko'nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi ham pedagogik faoliyatni ilmiy asosda takomillashtirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Mentorlik tizimining yetarli darajada standartlashtirilmagani, raqamli infratuzilma imkoniyatlaridagi tengsizlik va baholash mezonlarining noaniqligi refleksiya madaniyatining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimining barcha darajalarida muvofiqlashtirilgan yondashuv zarur. Oliy ta'lim muassasalari darajasida ichki sifatni ta'minlash va tadqiqot etikasi mexanizmlarini mustahkamlash, kafedra miqyosida ilmiy-metodik hamkorlikni rivojlantirish, o'qituvchilar darajasida refleksiv amaliyotni qo'llab-quvvatlash hamda talabalar darajasida mustaqil o'rganish va akademik savodxonlikni bosqichma-bosqich rivojlantirish pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirishning muhim shartlari hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasi o'z mohiyatiga ko'ra tarixiy-pedagogik meros hamda zamonaviy nazariy paradigmalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka tayanadi. Pedagogika taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan ilmiy g'oyalar zamonaviy ta'lim jarayonida o'z ahamiyatini yo'qotmasdan, balki yangi ijtimoiy, texnologik va ilmiy sharoitlar ta'sirida qayta talqin etilmoqda. Klassik didaktikaga xos bo'lgan tizimlilik va izchillik tamoyillari bugungi ta'lim dizaynida barqarorlik va mantiqiy yaxlitlikni ta'minlasi, maorifparvarlik an'analari kelib chiqqan gumanistik qarashlar pedagogik faoliyatning insonparvarlik va qadriyatga yo'naltirilgan mohiyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, pragmatik pedagogikada ilgari surilgan tajriba va faoliyatga yo'naltirilganlik g'oyalari zamonaviy loyiha, tadqiqot va muammoli vazifalarga asoslangan ta'lim modellari orqali o'z davomiyligini topmoqda.

Ijtimoiy-madaniy yondashuvga xos bo'lgan hamkorlik, ijtimoiy muloqot va rivojlantiruvchi muhit konsepsiyalari zamonaviy pedagogik faoliyatni tashkil etishda muhim metodologik tayanch sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yondashuv kompetensiyaviy, dalillarga tayanuvchi hamda raqamli ta'lim talablari bilan uyg'unlashgan holda pedagogik faoliyatning mazmuni, shakli va natijalarini kompleks ravishda yangicha talqin qilish imkonini beradi. Pedagogik faoliyatni takomillashtirish metodologiyasi diagnostik tahlil, loyihalash, amaliyotga joriy etish, monitoring va doimiy takomillashtirishdan iborat uzluksiz sikl asosida amalga oshirilgandagina o'zining amaliy samaradorligini to'liq namoyon eta oladi. Bu jarayonda aniq indikatorlar tizimi, refleksiya mexanizmlari hamda akademik halollik tamoyillariga rioya etish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyat tizimini takomillashtirish metodologiyasi nafaqat ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini oshirishga, balki pedagog shaxsining kasbiy, ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Mazkur metodologik yondashuv ta'lim sifatini barqaror ravishda yuksaltirish, raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirish hamda jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy-nazariy asos vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ta'lim to'g'risida" (O'RQ-637), 23.09.2020. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida" (O'RQ-576), 29.10.2019. LexUZ: <https://lex.uz/docs/-4571490>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" (PF-5847), 08.10.2019. LexUZ: <https://lex.uz/docs/4545884>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. "Magistratura to'g'risida nizom" (36-son), 02.03.2015. LexUZ: <https://lex.uz/uz/docs/-2579469>
5. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015). ENQA.
6. ALLEA. The European Code of Conduct for Research Integrity (Revised Edition 2023).
7. UNESCO. Recommendation on Open Science (2021).
8. OECD. Recommendation on Enhancing Access to and Sharing of Data (2021).
9. Komenskiy Ya.A. Velikaya didaktika (Didactica Magna).
10. Russo J.-J. Emil, ili O vospitani.
11. Pestalossi I.G. Lingard i Gertruda; Kak Gertruda uchit svoix detey.
12. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. Open University Press.
13. Dewey J. Democracy and Education. Macmillan.
14. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.
15. Montessori M. The Montessori Method.
16. Zimmerman B.J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory Into Practice.
17. Boyer E.L. Scholarship Reconsidered: Priorities of the Professoriate. Carnegie Foundation.

TA'LIM JARAYONIDA MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Rustamova Sh.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
tayanch doktranti*

Tayanch so'zlar: aralash ta'lim, mustaqil o'quv faoliyati, amaliy dasturlar paketi, Mathcad, Maple, mustaqil ish.

Ключевые слова: смешанное обучение, самостоятельная учебная деятельность, пакет прикладного программного обеспечения, Mathcad, Maple, самостоятельная работа.

Key words: blended learning, independent learning activities, application software package, Mathcad, Maple, independent work.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada aralash ta'lim sharoitida talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning metodik xususiyatlari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются методологические особенности организации самостоятельной учебной деятельности студентов в условиях смешанного обучения.

SUMMARY:

This article discusses the methodological features of organizing students independent learning activities in a blended learning environment.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida aralash ta'lim (blended learning) texnologiyalarini joriy etish talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, amaliy dasturlar paketi fanini o'qitishda auditoriya mashg'ulotlari bilan bir qatorda onlayn va mustaqil ta'lim faoliyatining uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Aralash ta'lim - bu an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari va raqamli ta'lim texnologiyalarining uyg'unlashuvi asosida tashkil etiladigan ta'lim shaklidir. Mustaqil o'quv faoliyati esa talabaning o'quv topshiriqlarini o'qituvchi rahbarligi va axborot-ta'lim resurslari yordamida mustaqil bajarishga yo'naltirilgan faoliyatidir. Aralash ta'lim sharoitida mustaqil ta'lim talabaning faolligi, mas'uliyati va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

Amaliy dasturlar paketi fani talabalarda zamonaviy matematik va muhandislik masalalarini kompyuter dasturlari vositasida yechish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Amaliy dasturlar paketi matematika fani bilan uzviy bog'liq fan bo'lib, bunday paketlardan foydalanish uchun talaba fundamental matematik bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Mutaxassislar tayyorlash tizimini zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirishda ta'lim-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirish, talabalar mustaqil ishlarini samarali tashkil etish muhim o'rin tutadi.

R.M.Suleymanovning “Bo‘lajak informatika o‘qituvchilari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning raqamli-didaktik ta‘minotini takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiya avtoreferatida raqamli-didaktik ta‘minotni takomillashtirish jarayonini to‘rt bosqichga ajratgan. Bu bosqichlarda o‘qituvchining raqamli-didaktik ta‘minotini takomillashtirish bo‘yicha faoliyatini quyidagicha tavsiflagan:

“1. Axborot tayyorgarligi bosqichida ma‘ruza matnlari, video mashg‘ulotlar, taqdimotlarni platformaga yuklash;

2. Raqamli diagnostikalash bosqichida test va topshiriqlarini yuklash. Bu bosqichdagi testlarni muallif ikki turga ajratgan. Birinchi tur testlar har bir ma‘ruza materialidan keyingi, ikkinchi turi yakuniy testlar.

3. Raqamlashtirilgan o‘rganish deb nomlangan uchinchi bosqichda keyingi topshiriqni bajarish namunasini yuklash, mustaqil topish va bajarish kerak bo‘lgan topshiriqlarni kiritish.

4. Amaliy qo‘llash bosqichida mustaqil ta‘lim uchun material (yo‘riqnoma) yuklash” [1; 14-b].

G.A.Artikovanning ilmiy tadqiqot ishida oliy ta‘lim muassasalarida matematika fanlarini o‘qitish jarayonida o‘qituvchining pedagogik va ilmiy faoliyati bilan bog‘liq jarayonga bir qator qo‘shimchalar kiritgan, ya‘ni:

“axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo‘yicha yuqori darajadagi bilimlarga ega bo‘lishi va o‘quv jarayonini ular asosida tashkil eta olishi;

mavzularni zamonaviy axborot-texnologiyalari vositalari hamda turli dasturiy mahsulotlar (Matematika, Maple, Mathcad, Matlab va b) yordamida o‘rgatish malakasiga ega bo‘lishlari lozimligi keltirilgan” [1; 31-b].

Mustaqil ishlar mazmuni shundan iboratki, o‘quv faoliyati natijasida talabalar zarur bilimlarga ega bo‘lib, bilimlarni amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bu jarayonda mustaqil ishlarni o‘quv jarayoniga integratsiyalashgan holda tashkil etish muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular o‘z mazmuniga ko‘ra to‘rt asosiy tipda namoyon bo‘ladi.

Birinchi tipdagi mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadlarga muvofiq tarzda, o‘quv fanining boshlang‘ich bosqichlarida bilimlar va faoliyat usullarining o‘zlashtirilishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu bosqichda bilimlarning shakllanishi amaliy mashg‘ulotlar asosida tashkil etilib, talabalarda ilmiy tushunchalar va ko‘nikmalarni anglashga zamin yaratiladi.

Birinchi tipdagi mustaqil ishlarga quyidagi misolni keltirishimiz mumkin:

Misol: $f(z) = z^2$ funksiyaning haqiqiy va mavhum qismlarini toping:

$$z = x + iy$$

$$z^2 = (x + iy)^2 = x^2 + 2ixy + i^2y^2 = x^2 - y^2 + 2xyi$$

$$\operatorname{Re} z = x^2 - y^2; \operatorname{Im} z = 2xy$$

Talaba mazkur misol orqali kompleks sonlar ustida algebraik amallarni bajarishni o‘rganadi.

Ikkinchi tipdagi mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadlar nuqtayi nazaridan qaralganda, avval o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalar asosida talabaning o‘quv faoliyatini nazorat qilish, mustahkamlash hamda ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday ishlar odatda namunaviy vazifalarni bajarish orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchi tipdagi mustaqil ishga quyidagi misolni keltiramiz:

Misol: 1) $f(z) = \frac{1}{z}; (z \neq 0)$ funksiyani uzluksizlikka tekshiring.

$\forall z_0 \in C (z_0 \neq 0)$ nuqtani olaylik. Bunga $\square z$ ortirma berib, funksiya ortirmasini topamiz:

$$\Delta f = f(z + \Delta z_0) - f(z_0) = \frac{1}{z + \Delta z_0} - \frac{1}{z_0} = \frac{-\Delta z}{z_0(z_0 + \Delta z)}.$$

Endi $\Delta z \rightarrow 0$ da Δf ning limitini hisoblaymiz:

$$\lim_{\Delta z \rightarrow 0} \Delta f = \lim_{\Delta z \rightarrow 0} \left[-\frac{\Delta z}{z_0(z_0 + \Delta z)} \right] = 0$$

Demak, berilgan funksiya $\forall z_0 \in C(z_0 \neq 0)$ nuqtada uzluksiz bo'ldi.

2). Quyidagi funksiyaning $z = 0$ nuqtada uzluksizlikka tekshiring:

$$f(z) = \begin{cases} \frac{\overline{z} \cdot z}{|z|}, & z \neq 0 \\ 0, & z = 0 \end{cases}$$

Funksiya $z \neq 0$ bo'lganda $f(z) = \frac{\overline{z} \cdot z}{|z|} = \frac{|z|^2}{|z|} = |z|$

Demak, $z \neq 0$ da $f(z) = |z|$ $f(z) = |z|$, $z = 0$ da esa $f(0) = 0$ $f(0) = 0$

Endi $z \rightarrow 0$ dagi limitni hisoblaymiz:

$$\lim_{z \rightarrow 0} f(z) = f(0) = 0$$

Demak berilgan funksiya $z = 0$ nuqtada uzluksiz ekan.

Uchinchi tipdagi mustaqil ishlar esa xususiy-didaktik maqsadlar asosida, talabaning tipik bo'lmagan, noan'anaviy muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiriladi. Bu bosqichda talabalar mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarga moslashtirib qo'llashni o'rganadilar.

Bu tipdagi mustaqil ishlarga misol sifatida quyidagi limitni hisoblash masalasini keltirishimiz mumkin:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^n \frac{1}{2^k} \sin\left(\frac{k\pi}{4}\right)$$

Berilgan limitni hisoblash uchun oldin

$$z_n = \sum_{k=0}^n \frac{1}{2^k} \left(\cos \frac{k\pi}{4} + i \sin \frac{k\pi}{4} \right) = \sum_{k=0}^n \frac{e^{i \frac{k\pi}{4}}}{2^k}$$

ketma-ketlikning limitini topamiz:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} z_n = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^n \frac{e^{i \frac{k\pi}{4}}}{2^k} = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2} \right)^k = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}}{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}} = \left[\frac{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}}{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}} \right] = \left[\cos \frac{n\pi}{4} + i \sin \frac{n\pi}{4} \right] = 1 = \frac{1}{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}}$$

Bundan

$$\begin{aligned} \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^n \frac{1}{2^k} \sin \frac{\pi k}{4} &= \lim_{n \rightarrow \infty} \operatorname{Im} z_n = \operatorname{Im} \frac{1}{1 - \frac{e^{i \frac{\pi}{4}}}{2}} = \operatorname{Im} \frac{2}{2 - e^{i \frac{\pi}{4}}} = \operatorname{Im} \frac{2}{2 - (\cos \frac{\pi}{4} + i \sin \frac{\pi}{4})} = \\ &= \operatorname{Im} \frac{4}{4 - \sqrt{2} - i\sqrt{2}} = \operatorname{Im} \frac{4 \cdot ((4 - \sqrt{2}) + i\sqrt{2})}{(4 - \sqrt{2})^2 + 2} = \operatorname{Im} \frac{(4 - \sqrt{2}) + i\sqrt{2}}{5 - 2\sqrt{2}} = \frac{\sqrt{2}}{5 - 2\sqrt{2}} \end{aligned}$$

To'rtinchi tipdagi mustaqil ishlar esa talabaning mustaqil ijodiy faoliyatini shakllantirishga yo'naltiriladi. Bu jarayonda talabalar tomonidan o'zgaruvchan vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish, muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish strategiyalarini mustaqil ishlab chiqish zarurati tug'iladi.

Bunday tipdagi mustaqil ishlarga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

“Misol: Quyidagi $f(z) = 4z^2 - 8z$ funksiyaning konformlik sohasi topilsin.

Bu masalani yechish uchun quyidagi teoremdan foydalanamiz:

Teorema. Agar $\omega = f(z)$ akslantirish $E \subset C$ sohada bir yaqroqli bo'lib, $f'(z) \neq 0$ bo'lsa, u holda akslantirish shu sohada konform bo'ladi.

$$G = \left\{ z \in C : -2 \leq x \leq -1; -1 \leq y \leq \frac{1}{2} \right\} \quad f'(z) = (4z^2 - 8z)' = 8(z-1) \neq 0 \Rightarrow z \neq 1$$

Funksiyani bir yaqroqlilikka tekshiramiz. Faraz qilaylik, $f(z_1) = f(z_2)$ bo'lsin. Berilgan funksiyani E to'plamda bir yaqroqli bo'lishi uchun shu to'plamning $z_1 + z_2 = 2$

tenglikni qanoatlantiruvchi z_1, z_2 nuqtalarni o'zida saqlamasligi zarur va yetarli. Shunday qilib, $f(z) = 4z^2 - 8z$ funksiya $z = 1$ nuqtani va $z_1 + z_2 = 2$ tenglikni qanoatlantiruvchi nuqtalarni o'zida saqlamaydigan ixtiyoriy $E \subset C$ sohada konform bo'lar ekan. Masalan, $E = \{z \in C : -1 \leq x \leq 1; -1 \leq y \leq 1\}$ sohada bu funksiya konform emas. Ammo

$$G = \left\{ z \in C : -2 \leq x \leq -1; -1 \leq y \leq \frac{1}{2} \right\} \text{ sohada konform bo'ladi} \quad [3; 61-b].$$

Amaliy dasturlar paketi darslarida talabalarga matematik paketlar yordamida topshiriqlar berishda masalalarni yuqoridagi tiplarga ko'ra ajratishni tavsiya qilamiz.

Integratsiyalashgan ta'lim muhitida mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etish izchil metodik yondashuv, bosqichma-bosqichlik, tizimlilik va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlikda olib borilishini talab qiladi. Fan mazmuni va didaktik xususiyatlari asosida tayyorlangan topshiriqlar tizimi, interfaol usullar va raqamli platformalar orqali talabalarda analitik fikrlash, muammoni mustaqil hal qilish, nazorat va baholash ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Shu bois, matematika va informatika fanlarining o'ziga xos metodik talablari asosida mustaqil o'quv faoliyatining texnologik va pedagogik jihatdan puxta tashkil etilishi zaruriy hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Artikova G.A "Matematikadan amaliy mashg'ulotlar metodik tizimini maxsus texnologiyalar asosida takomillashtirish" T-2020 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.
2. Suleymanova R.M, Bo'lajak informatika o'qituvchilari kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning raqamli-didaktik ta'minotini takomillashtirish, Diss.avtoreferat Toshkent – 2025
3. T.T.To'ychiyev va b. Kompleks o'zgaruvchili funksiyalar nazariyasi fanidan mustaqil ishlar. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zMU, 2018. – 235 bet

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MNEMONIK MASHQLARDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI

Kurbanbaev Dj.A.

p.f.n. ,prof.

Karlibayeva A.Ye.

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: mnemonika, mnemonik mashqlar, xotira, ta'lim jarayoni, umumta'lim maktabi, innovatsion metodlar.

Ключевые слова: мнемоника, мнемонические упражнения, память, образовательный процесс, средняя школа, инновационные методы.

Key words: mnemonics, mnemonic exercises, memory, educational process, secondary school, innovative methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida mnemonik mashqlardan foydalanishning bugungi kundagi metodik asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada mnemonik usullar o'quvchilarning xotirasini rivojlantirishda, o'quv materialini samarali o'zlashtirishda hamda bilimlarni uzoq muddat saqlashda muhim vosita hisoblanishi haqida aytilgan. Tadqiqot davomida mnemonik mashqlarning ta'lim jarayonidagi o'rni, ularning afzalliklari va amaliyotda qo'llanish darajasi yoritiladi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются современные методологические основы использования мнемонических упражнений в средних школах. Также утверждается, что мнемонические методы являются важным инструментом развития памяти учащихся, эффективного усвоения учебного материала и долговременного сохранения знаний. В исследовании освещается роль мнемонических упражнений в образовательном процессе, их преимущества и уровень применения на практике. Представлены существующие проблемы и предложения по их устранению.

SUMMARY:

This article analyzes the current methodological foundations for the use of mnemonic exercises in secondary schools. It also argues that mnemonic methods are an important tool for developing students' memory, effectively learning educational material, and retaining knowledge long-term. The study highlights the role of mnemonic exercises in the educational process, their advantages, and the level of their practical application. Existing problems and proposals for addressing them are presented.

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ta'lim jarayonida samarali o'qitish metodlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarga katta hajmdagi axborotni qisqa vaqt ichida yetkazish va uni mustahkam o'zlashtirish muammosi dolzarb masalalardan biridir. Shu nuqtayi nazardan, mnemonik mashqlar o'quvchilarning xotirasini faollashtirish va o'quv materialini yengil eslab qolish imkonini beruvchi samarali usullardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Biz mnemonik mashqlarning mazmuni va ahamiyati haqida gapirar ekanmiz, mnemonika — bu eslab qolishni yengillashtiruvchi usullar va mashqlar majmuasidir. U assotsiatsiya, obrazlilik, qisqartmalar, ritm va vizual tasvirlar orqali ma'lumotni xotirada mustahkamlashga xizmat qiladi. Umumta'lim maktablarida mnemonik mashqlar, ayniqsa, til o'rganish, tarixiy sanalar, terminlar va qoidalarni yodlashda samarali natija bermoqda.

Shuningdek, umumta'lim maktablarida qo'llanish holati haqida toqtalib o'tmoqchimiz.

Bugungi kunda ayrim maktablarda mnemonik mashqlar dars jarayoniga qisman joriy etilgan. O'qituvchilar ko'proq she'rlar, qisqa hikoyalar, akronimlar va rasmlar asosida tushuntirish usullaridan foydalanmoqdalar. Biroq ko'plab ta'lim muassasalarida mnemonika tizimli ravishda qo'llanilmayapti. Bunga metodik qo'llanmalar yetishmasligi va o'qituvchilarning ushbu sohada yetarli bilim ko'nikmaga ega emasligi sabab bo'lmoqda.

Aynan tadqiqot jarayanida biz mnemonik mashqlarning afzalliklarini ko'rib chiqdik va mnemonik mashqlardan foydalanish o'quvchilarning diqqat va xotirasini rivojlantiradi, o'quv materialini tez va oson o'zlashtirishiga yordam beradi, darsga qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, bu usullar o'quvchilarning psixologik zo'riqishini kamaytirib, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Biroq ayrim mavjud muammolar ham yoq emas. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mnemonik mashqlardan foydalanishda quyidagi muammolar mavjud:

o'qituvchilar uchun maxsus trening va seminarlarning kamligi, mnemonik metodlarga oid ilmiy-metodik adabiyotlarning yetarli emasligi, an'anaviy o'qitish usullariga ortiqcha tayanish bilan bog'liq.

Biz tadqiqot ishimiz jarayonida 5-6 sinf o'quvchilari uchun «Guess What! Student's Book 5», «Guess What! Workbook 5» ish daftari «Guess What! Student's Book 6», «Guess What! Workbook 6» ish daftari ilmiy-metodik jihatidan tahlil qildik.

Dastavval, biz O'zbekiston sharoitida ingliz tili o'qitish uchun moslashtirilgan darsliklarda mnemonik mashqlarning qo'llanish tahlili «Guess What! Student's Book 5» darsligini ilmiy-metodik tahlilga tortdik. Ushbu bo'limda o'zbekistonlik 5-sinf o'quvchilari uchun moslashtirilgan «Guess What! Student's Book 5» darsligi ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Darslik AQSh Xalqaro Taraqqiyot Agentligi va O'zbekiston Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamkorligida tayyorlangan bo'lib, u ingliz tilini o'qitishda kommunikativ usulga asoslanadi. Umumiy hajmi 110 sahifalik kitob 8 ta bo'limdan (unitdan) iborat bo'lib, har birida leksika, grammatika, talaffuz (pronunciation), hikoya qiymati (story value), malaka rivojlantirish (skills) va CLIL bo'limlari mavjud.

Ixtiyorsiz esda qoldirish, ixtiyoriy esda qoldirishdan farqli o'laroq, uzoq vaqtgacha mnemonik faoliyatning unumsiz, «quyi» turi deb hisoblangan. Uning ortidan «tasodifiy» jarayon obro'si mustahkam o'rnashib oldi. Ko'pgina mualliflarning fikriga ko'ra, o'z-o'zidan eslab qolish hajmi, sharoitga qarab, qayta ishlash uchun taqdim etilgan materialning yuqori qismini tashkil etadi. Demak, mnemonik mashqlarning darslikda qanday ifoda etilgani va ularni o'qitishda qo'llash imkoniyatlari kengroq.

«Xayoliy» rasmlar usuli - har qanday ma'lumotni uni kodlovchi rasmga sxematik tarzda o'tkazish kerak, hatto kulgili bo'lishi ham mumkin. Bu usuldan o'rta asrlarda, keyinchalik esa maktab darsliklaridagi barcha sxema tuzuvchilar ham foydalanganlar. Bizningcha, bunday obrazlar nafaqat leksikani mustahkam eslab qolishga, balki uni og'zaki nutqda faol qo'llashga yordam beradi: o'quvchi so'zni eslaganida bir vaqtning o'zida yorqin tasvir “paydo bo'ladi”, bu esa nutqiy ravonlikni (fluency) va ijodiy ifodalashni oshiradi. Qoraqalpoq maktablarida ingliz tilidagi yangi so'zlarni universal vizual-absurd obrazlar orqali o'zlashtirish til interferentsiyasini kamaytiradi va nutqiy faoliyatni qiziqarli qiladi.

Tadqiqotchi M.S.Muxtoriy vizualizatsiya turida “Rasmga oid ertak yozish”, “Ibora mazmuniga bog'liq suratlar” kabi mnemotexnik metodlar; abbreviatsiya turida “Qisqartmalarni iboraga aylantirish” metodikasi; qofiyalash turida

“Zamonaviy ertak” va “Hayotimiz ertaklarda” kabi metodikalardan; bo‘laklash turida esa “Qismlarga bo‘lish orqali o‘rganish” va “Qayta hikoyalash” kabi metodikalar berilgan. Bizningcha, vizual elementlar (rasmlar, suratlar), audio mashqlar (tinglab takrorlash, chant – ritmik she‘rlar) va amaliy faoliyatlar (misollar, o‘yinlar) orqali tilni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan. Mnemonik mashqlar darslikda to‘g‘ridan to‘g‘ri nomlanmagan bo‘lsa-da, ularning elementlari «Say it!» bo‘limlarida (talaffuz mashqlari), leksika va grammatika qismlarida kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, umumta’lim maktablarida mnemonik mashqlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ularni dars jarayoniga tizimli ravishda joriy etish, o‘qituvchilarni mazkur metodlar bilan tanishtirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish zarur. Mnemonik mashqlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilimni mustahkam va ongli ravishda egallashiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A. A. (2018). Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Azizxo‘jayeva N. N. (2017). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Jalolov J. J. (2012). Chet tillarni o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Ishmuhamedov R. J., & Abduqodirov A. A. (2015). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste’dod.
5. Xolmatova N. R. (2019). Umumta’lim maktablarida zamonaviy o‘qitish metodlari. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Qodirova G. B. (2020). Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning xotirasini rivojlantirish usullari. Pedagogik ta’lim, 4, 45–49.
7. Леонтьев А. А. (2003). Психология обучения. Москва: Смысл.
8. Немов Р. С. (2016). Психология: Учебник для педагогических вузов. Москва: Владос.
9. Смирнов А. А. (2014). Проблемы памяти и мышления в обучении. Москва: Педагогика.
10. Хуторской А. В. (2018). Современные педагогические технологии. Москва: Академия.

O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATI VA BURCHI

Nurbayeva X.B.

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv
va texnologiyalar universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrası doktori*

Tayanch so'zlar: o'qituvchi, pedagogik mahorat, ta'lim, tarbiya, axloqiy burch, innovatsion texnologiyalar, didaktik yondashuv, individual yondashuv, ma'naviyat, kasbiy mas'uliyat.

Ключевые слова: учитель, педагогические навыки, образование, воспитание, моральный долг, инновационные технологии, дидактический подход, индивидуальный подход, духовность, профессиональная ответственность.

Key words: teacher, pedagogical skills, education, upbringing, moral duty, innovative technologies, didactic approach, individual approach, spirituality, professional responsibility.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'qituvchilik kasbining nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy, ma'naviy va ijtimoiy ahamiyati yoritilgan. Unda pedagogik mahorat - bilimlarni hayotga tatbiq etish, didaktik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va individual yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchining axloqiy va ijtimoiy burchlari - vatanparvarlik, adolat, halollik va shaxsiy namuna orqali talabalarga ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Maqola zamonaviy ta'limdagi pedagogik ustuvorliklarni va ustozlarning jamiyat taraqqiyotidagi rolini ochib beradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается профессия учителя как не только передача знаний, но и важный воспитательный, нравственный и социальный аспект. Освещаются ключевые элементы педагогического мастерства: применение знаний в жизни, использование дидактических подходов, инновационных технологий и индивидуальный подход к обучающимся. Также подчёркивается моральная и социальная ответственность педагога - патриотизм, справедливость, честность и личный пример. Материал раскрывает актуальные тенденции в современной педагогике и роль учителей в развитии общества.

SUMMARY:

This article explores the teaching profession as more than just the delivery of knowledge, emphasizing its educational, moral, and social dimensions. It highlights key aspects of pedagogical mastery, including the application of knowledge to real life, didactic strategies, use of innovative technologies, and individualized approaches to students. The teacher's ethical and social responsibilities - patriotism, fairness, honesty, and serving as a role model - are also discussed. The article underscores modern educational priorities and the essential role of teachers in societal development.

O'qituvchilik kasbi nafaqat fan berish san'ati, balki inson qalbiga ta'sir qilish, kelajak avlodga hayotiy qadriyatlar uzatish vazifasini ham o'z ichiga oladi. Ustozning har bir darsi — bu bilim, ruhiy tarbiya va ma'naviy boyliklarning uyg'unlashuvi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining pedagogik mahorati va burchi uning nafaqat ilmiy yondoshuvi, balki insoniy fazilatlarini ham aks ettiradi.

Pedagogik mahorat: bilimni hayotga tatbiq etish

Pedagogik mahorat o'qituvchining fan asosidagi bilimlarni o'quvchilar hayotiga qanday qilib samarali tarzda tatbiq etishiga bog'liq. Bu jarayonda bir necha asosiy jihatlar ajralib turadi:

Mutolaaa va asosiy bilimga egallik: O'qituvchi o'z fani bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi lozim. U fan sirlarini va dolzarb yangiliklarni bilib, o'quvchilarga eng to'g'ri va ishonchli ma'lumotlarni yetkazishi kerak.

Didaktik yondoshuv: Bilimlarni oson yetkazish uchun o'qituvchi turli didaktik uslub va metodlarni qo'llaydi. Ushbu usullar o'quvchilarning qiziqishini uyg'otishi va ularni faol o'qishga undashi zarur. Misol uchun, interaktiv darslar, guruhviy muhokamalar va halqaro tajribalarni ko'rsatish usullari o'quv jarayonini jonlantiradi.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish: Zamonaviy ta'lim sharoitida texnologik resurslardan foydalanish darsning sifatini oshiradi. Multimedia vositalar, raqamli platformalar va interaktiv taqdimotlar o'quvchilarga fanlarni yangi nuqtai nazardan ochib beradi.

Individual yondoshuv: Har bir o'quvchini o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga ko'ra tarbiyalash muhim. O'qituvchi o'quvchining individual salohiyatini aniqlab, unga mos yondoshuvni tanlashi talab qilinadi.

O'qituvchining burchi: axloqiy va ijtimoiy javobgarligi.

O'qituvchining burchi — bu tarbiya va ma'rifat sohasidagi axloqiy majburiyatdir. U o'qituvchini nafaqat bilim beruvchi sifatida ko'rsatadi, balki hayotning ko'plab jabhalarida o'rnatilgan bo'lishga chaqiradi:

- **Vatanparvarlik va madaniyatga hurmat:** O'qituvchi o'z darslari orqali o'quvchilarga milliy qadriyatlar, tarbiya va madaniyatni singdirishi kerak. U xalqning urf-odatlarini, an'analarini va tarixiga hurmatni shakllantirishi lozim.
- **Adolat va halollik:** Dars davomida barcha o'quvchilarga teng munosabatda bo'lish, ularning imkoniyatlarini kengaytirish va har birining fikrini qadrlash o'qituvchining asosiy burchlaridan biridir. Shu tarzda, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini mustahkamlaydi.

- O'rnak bo'lish: Ustoz o'z hayoti bilan o'quvchilarga ma'naviy va axloqiy namunalarni yaratadi. Uning so'zlari, qadriyatlari va harakati o'quvchilarning kelajakdagi shaxsiyati va dunyoqarashiga ta'sir qiladi.
- Javobgarlik: O'qituvchi har bir darsda va kundalik hayotda o'z kasbiy va axloqiy mas'uliyatini his qilib, o'quvchilarning aqlli va ma'naviy inson bo'lib yetishishiga hissa qo'shadi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida pedagogik ustuvorlik.

Bugungi kunda ta'lim jarayoni tez sur'atlarda o'zgarib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, yangi o'qitish metodlari va global ta'lim tizimlari o'qituvchilarni doimiy ravishda yangilanib turishga undaydi. Shu bilan birga, o'qituvchining pedagogik mahorati va burchi har qadamda esda qoladigan, o'zgarishlarga moslashish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Innovatsion yondashuvlar va intellektual resurslardan foydalanish ustozning har bir darsini jonlantirib, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va kreativlikni oshiradi.

Xulosa. O'qituvchining pedagogik mahorati va burchi nafaqat ilmiy bilimlarni, balki hayotiy qadriyatlarni, madaniyatni va shaxsiy fazilatlarni ham o'z ichiga oladi. Har bir ustoz o'zining kasbiy mahorati va axloqiy burchi orqali kelajak avlodning ijtimoiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishiga beqiyos hissa qo'shadi. Shunday ekan, samarali ta'lim tizimini yaratishda o'qituvchilarga beriladigan e'tibor va qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish zarur. Bu jarayon orqali jamiyat mustahkam, adolatli va taraqqiyotga intiluvchi avlodlarni yetishtira oladi.

Yuqoridagi fikrlar ustozning nafaqat dars berish, balki hayotga bo'lgan qarashlari va burchi haqida ham keng qamrovli tasavvur hosil qiladi. Agar siz pedagogika sohasidagi zamonaviy tendensiyalar yoki ustozlarning kundalik tajribalariga oid misollar bilan qiziqsangiz, kelajakdagi tendensiyalar va muvaffaqiyatli pedagogik metodlarni tudirishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 2020.
2. Rasulova D.M. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Hasanboyeva G'.G'. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. - Toshkent: Ilm Ziyo, 2022.
4. Shodmonqulova M.X. Didaktika asoslari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. UNESCO. Teaching and Learning: Achieving Quality for All. Education for All Global Monitoring Report, 2014.
6. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. - London: Routledge.
7. Abdivaliyevna, A. N., & Fatima, J. (2025). Features of the application of gestalttherapy. International Journal of Advance Scientific Research, 5(01), 37-42.
8. Abdivaliyevna, A. N., & Zayliyeva, F. (2025). A look at the life of zulfiyakhanim. International Journal of Advance Scientific Research, 5(01), 50-54.

9. Abdivaliyevna, A. N., & Farangiz, S. (2025). Memory and methods of strengthening IT. *International Journal of Advance Scientific Research*, 5(01), 14-19.
10. Memory and methods of strengthening IT. (2025). *International Journal of Advance Scientific Research*, 5(01), 14-19.
11. Мелибаева Р. Н., & Рахматжон Н. З. (2023). Групповая и общественная психология. *Imras*, 6(7), 138-144.
12. Мелибаева Р. Н., & Рахматжон Н. З. (2023). методы и средства педагогического воздействия. *Imras*, 6(7), 145-149.
13. Melibaeva Ruzahon Nasirovna. (2022). The role of psychological diagnosis in clinical practice. *Conferencea*, 4-6.
14. Мелибаева Р. Н. (2024). Тиббий таълимда психологик фанларни ўқитиш муаммолари. *Academic research in educational sciences*, (1), 163-169.
15. Meliboyeva R. N. (2016). On studying of the category of thinking in psychology. *European Journal of Psychological Research Vol*, 3(1).
16. Мелибаева Р. Н. (2012). Формирование самостоятельного и творческого мышления студентов в процессе поиска решения проблемной ситуации. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (12), 349-352.

PAHLAVON MAHMUDNING PEDAGOGIK G'OYALARI ASOSIDA TALABALAR MA'NAVIIY-AXLOQIY SIFATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Raxmanova I.A.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

Axborot resurs markazi direktor o'rinbosari

Tayanch soʻzlar: Pahlavon Mahmud, ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik g'oya, ruboiy, talaba shaxsi, axloqiy kompetensiya.

Ключевые слова: Пахлавон Махмуд, духовно-нравственное воспитание, педагогическая идея, рубай, личность студента, нравственная компетентность.

Key words: Pahlavon Mahmud, spiritual and moral education, pedagogical idea, rubai, student personality, moral competence.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada Pahlavon Mahmud ijodida mujassam bo'lgan ilmga rag'bat, adolat, halollik va muruvvat g'oyalari asosida oliy ta'lim talabalari ma'naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirish masalasi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasida ta'lim va tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, milliy-ma'naviy merosni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar talablari asosida olib boriladi. Maqolada Pahlavon Mahmud ruboiylarining axloqiy mazmuni pedagogik resurs sifatida talqin qilinib, ularni talaba shaxsida ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy tanlov va vijdoniylikni shakllantirish jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется проблема совершенствования духовно-нравственных качеств студентов высших учебных заведений на основе идей стремления к знанию, справедливости, честности и милосердия, воплощённых в творчестве Пахлавона Махмуда. Исследование проводится в контексте реформ, осуществляемых в сфере образования и воспитания в Республике Узбекистан, а также в соответствии с требованиями нормативно-правовых документов, направленных на интеграцию национально-духовного наследия в образовательный процесс. В статье нравственное содержание рубаи Пахлавона Махмуда интерпретируется как педагогический ресурс и обосновываются возможности их применения в формировании у студентов социальной ответственности, нравственного выбора и совестливости.

SUMMARY:

This article analyzes, from a scientific and pedagogical perspective, the issue of improving the spiritual and moral qualities of university students based on the ideas of encouragement toward

knowledge, justice, honesty, and benevolence embodied in the works of Pahlavon Mahmud. The research is conducted within the framework of educational and moral reforms implemented in the Republic of Uzbekistan and in accordance with regulatory and legal documents aimed at integrating national spiritual heritage into the educational process. The article interprets the ethical content of Pahlavon Mahmud's rubai as a pedagogical resource and substantiates the possibilities of applying them in the formation of students' social responsibility, moral choice, and conscientiousness.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida nafaqat raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash, balki yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega shaxsni shakllantirish vazifasi ham dolzarb masala sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim-tarbiya sohasini tubdan takomillashtirishga qaratilgan qator qaror va farmonlarda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan [1].

Xususan, ta'lim jarayonida tarixiy-ma'naviy merosga tayangan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish, buyuk ajdodlarimizning axloqiy-falsafiy qarashlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarurati ta'kidlanadi [2]. Shu jihatdan qaraganda, Pahlavon Mahmud ijodi oliy ta'lim muassasalari talabalari ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashda muhim tarbiyaviy manba sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Pahlavon Mahmud – nafaqat tasavvufiy tafakkur namoyandasi, balki jamiyat hayotida axloqiy mezonlar, adolat va vijdon masalalarini markazga qo'ygan mutafakkir sifatida e'tirof etiladi. Uning ruboiylarida ilm va amal birligi, insoniylik, halollik, kamtarlik hamda muruvvat kabi fazilatlar badiiy-falsafiy shaklda ifodalanadi [3]. Bu g'oyalar bugungi talaba yoshlarning shaxsiy va ijtimoiy kamolotini ta'minlashda pedagogik resurs sifatida keng imkoniyatlarga ega.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim jarayonida axloqiy tarbiya ko'pincha nazariy tavsiyalar bilan cheklanib qolmoqda, holbuki milliy-ma'naviy meros asosida shakllantirilgan tarbiyaviy model talabalarning ichki motivatsiyasi va qadriyatlar tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatish imkonini beradi [4]. Pahlavon Mahmud ijodini pedagogik jihatdan tahlil qilish va uni ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish mazkur muammoni amaliy jihatdan hal etishga xizmat qiladi.

Pahlavon Mahmud shaxsiyati va ijodi Sharq tasavvuf tafakkuri, futuvvat va javonmardlik an'analari doirasida qator tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, ayrim tarixiy-falsafiy tadqiqotlarda uning ruboiylari axloqiy-me'yoriy tizim sifatida tahlil qilinib, inson kamolotiga qaratilgan g'oyalar yoritilgan [5]. Biroq mazkur ishlarda Pahlavon Mahmud merosining pedagogik imkoniyatlari yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan.

Pedagogika fanida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi ko'plab olimlar tomonidan kompetensiyaviy yondashuv asosida o'rganilgan bo'lib, bunda shaxsning axloqiy tanlovi, ijtimoiy mas'uliyati va reflektiv tafakkurini rivojlantirish muhim omil sifatida qaraladi [6]. Shu bilan birga, milliy adabiy-falsafiy merosni oliy ta'lim tarbiya tizimiga integratsiya qilish masalasi hali ham izchil metodik asosga ega emasligi bilan ajralib turadi.

Ayrim tadqiqotlarda futuvvat va javonmardlik g'oyalari yoshlar tarbiyasida axloqiy ideal sifatida talqin qilinib, ularning ijtimoiy faollik va vijdoniylikni shakllantirishdagi o'rni ko'rsatib berilgan [7]. Mazkur yondashuv Pahlavon Mahmud ruboiylarini talaba yoshlar ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik model asosida qo'llash imkonini beradi.

Shusababli, mazkur maqolada Pahlavon Mahmud ijodini sof adabiy yoki tarixiy nuqtayi nazardan emas, balki **pedagogic g'oyalar tizimi** sifatida talqin qilish, ruboiylardagi axloqiy mazmunni talaba shaxsini kamol toptirish jarayoni bilan bog'lash maqsad qilib olinadi.

Pahlavon Mahmud ijodida ilmga rag'bat g'oyasi va uning pedagogic ahamiyati haqida gapirganda, o'zida keying shoirlar-u allomalarga shoir ijodi chin ma'noda rag'bat bergan deyish mumkin.

Sharq mutafakkirlari merosida ilm shaxs kamolotining asosiy omili sifatida talqin qilinadi. Pahlavon Mahmud ijodida ham ilm – nafaqat bilish vositasi, balki insonni ma'naviy yetuklikka eltuvchi axloqiy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Uning ruboiylarida jaholat insonni tubanlikka yetaklovchi holat sifatida qoralanib, ilm esa ruhiy poklanish va adolatli hayotning asosi sifatida talqin qilinadi [8].

Ruboiy:

Ilm istamasang, jahling senga do'stdir,

Jaholat yo'lida yurgan kishi xor-dir.

Ilm nur, u qalbni ravshan etgay,

Bilimsiz odam tirik o'likdir. [12]

Mazkur ruboiydailmvajaholato'rtasidagikeskinqarama-qarshilikbadiiy-falsafiyasosdaochibberiladi. Ilm "nur" metaforasi orqali tasvirlanib, u inson qalbini yorituvchi, uni to'g'ri yo'lga boshlovchi kuch sifatida talqin qilinadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, bu g'oya talabalarda bilimga ongli ehtiyoj, o'zini rivojlantirish motivatsiyasi va mas'uliyatli ta'limiy faoliyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [9].

Oliy ta'lim jarayonida Pahlavon Mahmudning ilm haqidagi qarashlarini talabalarga yetkazi shularni faqat kasbiy bilim emas, balki ilmiy halollik, vijdoniy o'rganish va intellectual mehnatga hurmat ruhida tarbiyalashga xizmat

qiladi. Bu esa zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga to'liq mos keladi [10].

Pahlavon Mahmud ijodidagi muruvvat va saxovat g'oyalarining talaba shaxsini shakllantirishdagi o'rni haqida alohida to'xtalish joiz.

Pahlavon Mahmud ijodida muruvvat va saxovat insoniylikning eng oliy ko'rinishlari sifatida talqin qilinadi. U jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, befarqlik va xudbinlikka qarshi axloqiy pozitsiya sifatida muruvvatni ilgari suradi. Bu fazilatlar ayniqsa yoshlar tarbiyasida ijtimoiy mas'uliyat va hamjihatlikni shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Ruboiy:

*Muruvvat yo'li — elga xizmat yo'lidir,
Saxiylik odamni ulug' qilur.
O'zingni o'ylasang, inson bo'lolmassan,
El dardini bilgan kishi komil erur. [12]*

Ruboiy mazmunida shaxs manfaatidan jamiyat manfaatini ustun qo'yish g'oyasi ilgari suriladi. Muruvvat "elga xizmat" tushunchasi bilan uyg'unlashtirilib, insonning haqiqiy ulug'ligi jamiyatga foyda keltirish orqali namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. Pedagogik jihatdan bu g'oya talabalarda ijtimoiy faollik, ko'ngilli faoliyatga moyillik, insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida mazkur ruboiylarni muhokama qilish orqali talabalarda "men" markazli tafakkurdan "biz" markazli ijtimoiy ongga o'tish jarayoni faollashadi. Bu esa jamoada ishlash, hamkorlik va empatiya kompetensiyalarini shakllantirish uchun muhim pedagogik asos yaratadi.

Shoir ijodida adolat va halollik g'oyalarining axloqiy tarbiyadagi o'rni ham diqqatga molik mavzudir. Pahlavon Mahmud ruboiylarida adolat va halollik inson axloqining tayanch ustunlari sifatida talqin qilinadi. U yolg'on, riyo va adolatsizlikni jamiyatni ichdan yemiruvchi illatlar sifatida qoralaydi. Bu qarashlar bugungi ta'lim muhitida akademik halollik va vijdoniylik muammolari bilan chambarchas bog'liqdir [13].

Ruboiy:

*Halol bo'l, halollik - eng buyuk ziynat Yolg'on bilan topganing
bo'lar la'nat.
Adolat tarozusida tur inson,
Shu yo'l seni eltadi haq saodat. [12]*

Ruboiyda halollik "ziynat" sifatida talqin qilinib, inson sha'nini belgilovchi asosiy mezonekanligita'kidlanadi. Adolateshaxsiy va ijtimoiy munosabatlarda muvozanatni ta'minlovchi axloqiy me'yor sifatida ko'rsatiladi. Pedagogik

nuqtayi nazardan, bu g'oyalar talabalarda akademik halollik, mas'uliyatli qaror qabul qilish, vijdoniy baholash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi [

Mazkur ruboiylarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarda bilimni faqat natija uchun emas, balki axloqiy mas'uliyat bilan egallash zarurligi haqidagi qarashlar mustahkamlanadi.

O'z navbatida Pahlavon Mahmud g'oyalarini talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirish bilan bog'lashning ahamiyati haqida to'xtalsak.

Yuqorida tahlil qilingan ilmga rag'bat, muruvvat, adolat va halollik g'oyalari Pahlavon Mahmud ijodida alohida-alohida nasihatlar majmui sifatida emas, balki yaxlit axloqiy-pedagogik tizim ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bu tizimning markazida "komil inson" idealiga yaqinlashish, ya'ni shaxsning ichki dunyosi, ijtimoiy xulqi va vijdoniy mezonlari uyg'unligi turadi. Shoir ruboiylarida ma'naviyat va axloq masalalari hayotiy tajriba, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxsiy mas'uliyat bilan bevosita bog'langan holda yoritiladi. Shu bois Pahlavon Mahmud merosi oliy ta'lim talabalari uchun qadriyatga asoslangan tarbiya jarayonida kuchli pedagogik resurs bo'la oladi.

Mazkur tizim talaba shaxsida quyidagi sifatlarni izchil rivojlantirishga xizmat qiladi:

- Axloqiy tanlov qila olish qobiliyati. Ruboiylarda ezgulik va yovuzlik, halollik va riyo, adolat va zulm kabi qarama-qarshiliklar badiiy-falsafiy asosda ko'rsatiladi. Bu hol talabaning kundalik hayotida uchraydigan murakkab vaziyatlarda "to'g'ri-noto'g'ri"ni farqlash, xatti-harakatning oqibatini oldindan baholash va ongli qaror qabul qilish kompetensiyalarini kuchaytiradi.
- Ijtimoiy mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasi. Muruvvat, saxovat va odamlarga xizmat g'oyalari talabaning jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini anglashiga yordam beradi. Talaba o'zini faqat individual manfaat doirasida emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimining subyekti sifatida ko'ra boshlaydi. Natijada hamjihatlik, ko'ngillilik faoliyati, jamoaga xizmat qilish kabi fuqarolik xulqi elementlari mustahkamlanadi.
- Vijdoniylik va halollik. Halollik g'oyasi Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxs sha'ni va ruhiy poklikning asosiy mezoni sifatida talqin etiladi. Ta'lim muhitida bu g'oya, avvalo, akademik halollik (plagiatga qarshi immunitet, adolatli baholashni qabul qilish, mustaqil fikr) tamoyillarini singdirishga xizmat qiladi. Talaba "natija"dan ko'ra "haqiqat"ni ustun qo'yish zarurligini ichki e'tiqod darajasida qabul qiladi.
- O'zini anglash va reflektiv tafakkur. Ruboiylar mazmunini o'qish, muhokama qilish va hayotiy vaziyatlar bilan qiyoslash jarayonida talaba

o‘zining ichki motivlari, qadriyatlarini va axloqiy pozitsiyasini tahlil qiladi. Shu tariqa refleksiya (o‘z-o‘zini kuzatish va baholash) ko‘nikmasi shakllanib, shaxsiy o‘z-o‘z uchun zarur bo‘lgan “ichki nazorat” mexanizmi kuchayadi.

Mazkur sifatlar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq tarzda shakllanadi: masalan, axloqiy tanlov vijdoniylikni talab qiladi, vijdoniylik esa refleksiya orqali mustahkamlanadi; ijtimoiy mas‘uliyat adolat g‘oyasiga tayanadi, adolat esa halollik va muruvvat bilan ma‘nodosh tarzda talqin etiladi. Shuning uchun Pahlavon Mahmud g‘oyalari talabalarning ma‘naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirishda kompleks ta‘sir mexanizmini yaratadi.

Mazkur jihatni yanada ravshanlashtirish uchun axloqqa oid qo‘shimcha ruboiy (to‘liq matn) keltiriladi. Unda shaxsiy poklik va yomonlikka moyillik masalasi lo‘nda ifoda topgan:

Ruboiy:

*Qora tosh sira ham bo‘lmas lojuvard,
Toza qalbga yuqmas aslo chang-u gard,
Quloq solgin Purayvaliy so‘ziga,
Qo‘rqoqlardan biron chiqqanmidi mard! [12]*

Ushbu ruboiy talabalarda axloqiy barqarorlik g‘oyasini shakllantirishga xizmat qiladi: inson o‘z tabiatini tarbiya va mehnat orqali yuksaltirishi mumkin, biroq riyo, qo‘rqoqlik va pastkashlik kabi illatlar odatda shaxsning ichki pozitsiyasi bilan bog‘liq bo‘ladi. Pedagogik ma‘noda ruboiy “fazilat - ongli tarbiya va iroda natijasi” ekanligini anglatib, talabaning o‘zini tarbiyalashga mas‘uliyatini kuchaytiradi.

Shu o‘rinda pedagogik amaliyot uchun muhim metodik xulosa shuki, Pahlavon Mahmud ruboiylarini ta‘lim jarayoniga shunchaki o‘qitish yoki yod oldirish orqali emas, balki “matn – munozara – refleksiya – xulqiy qaror” zanjiri asosida tatbiq etish talabalarning ma‘naviy-axloqiy kompetensiyalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Ya‘ni, ruboiylar talabaning ichki dunyosini “harakatga keltiruvchi” stimullar bo‘lib xizmat qiladi: munozara orqali talaba mantiqiy asoslaydi, refleksiya orqali o‘z pozitsiyasini aniqlaydi, xulqiy qaror orqali esa amaliy hayotga tatbiq etadi.

Pahlavon Mahmud g‘oyalari asosida ma‘naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishning pedagogik modeli.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Pahlavon Mahmud ruboiylarida ifodalangan g‘oyalar talaba shaxsining ma‘naviy-axloqiy kamolotini ta‘minlashda yuqori tarbiyaviy salohiyatga ega. Biroq bu salohiyat o‘z-o‘zidan amaliy natijaga aylanmaydi: uni oliy ta‘lim jarayoniga samarali joriy etish

uchun ruboiylarni tanlash, mazmunini pedagogik maqsadga yo'naltirish, interfaol muhokama va refleksiya mexanizmlarini yaratish zarur. Shu bois mazkur g'oyalarni ta'lim tizimiga tizimli integratsiya qilish uchun maxsus pedagogik model ishlab chiqish ehtiyoji vujudga keladi.

Mazkur tadqiqot doirasida "Ruboiy asosida ma'naviy-axloqiy tarbiya" modeli taklif etiladi. Model talabani bilish (kognitiv), his etish (emotsional-qadriyat), va xulqiy qaror qabul qilish (amaliy-irodaviy) jarayonlarini o'zaro uzviy bog'lashga yo'naltirilgan. Bunda ruboiy – "ma'naviy signal" vazifasini bajaradi, munozara – "ijtimoiy fikr maydoni"ni yaratadi, refleksiya – "ichki tahlil"ni kuchaytiradi, xulqiy qaror esa talabani o'zini tutishi va amaliy pozitsiyasida namoyon bo'ladi.

Modelning afzalligi shundaki, u talabani ma'naviy-axloqiy rivojlanishini faqat nazariy targ'ibot bilan cheklamaydi, balki shaxsiy tajriba, bahs, qadriy tanlov va amaliy xulq orqali mustahkamlaydi. Natijada ruboiylar talaba hayotida "matn" darajasidan "qadriyat" darajasiga ko'tariladi, bu esa tarbiyaning eng muhim natijasi – ichki e'tiqod va barqaror axloqiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi.

1-jadval

Pahlavon Mahmud ruboiylari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiya modeli

Bosqich	Mazmuni	Pedagogik natija
1. Matn bilan ishlash	Ruboiyni o'qish va mazmunini tush-unish	Axloqiy g'oyani anglash
2. Munozara	Ruboiy mazmuni bo'yicha fikr al-mashish	Tanqidiy va axloqiy tafakkur
3. Refleksiya	Shaxsiy munosabat va xulosalar	O'zini anglash
4. Xulqiy qaror	Hayotiy vaziyatga tatbiq	Axloqiy kompetensiya

Mazkur model talabani faqat bilim darajasini emas, balki uning axloqiy pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyati va vijdoniy munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, ruboiy mazmunini real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash talabani axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalarining pedagogik ahamiyati:

- Pahlavon Mahmud ruboiylari talabalarda axloqiy ideallarni ichki ehtiyoj darajasiga ko'taradi;

- ilmga rag'bat g'oyasi talabani o'qishga ongli munosabatini kuchaytiradi;

- muruvvat va saxovat g'oyalari ijtimoiy faollik va hamjihatlikni rivojlantiradi; adolat va halollik g'oyalari akademik halollik madaniyatini mustahkamlaydi.

Mazkur yondashuv oliy ta'limda tarbiyaviy faoliyatni faqat nazariy targ'ibot darajasida emas, balki shaxsiy tajriba va refleksiya asosida tashkil etish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Pahlavon Mahmud ijodi oliy ta'lim talabalari ma'naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirishda muhim pedagogik resurs hisoblanadi. Uning ruboiylarida ilgari surilgan ilmga rag'bat, muruvvat, adolat va halollik g'oyalari zamonaviy ta'limning tarbiyaviy maqsadlari bilan uzviy uyg'unlikda namoyon bo'ladi.

Mazkur tadqiqot natijalari Pahlavon Mahmud merosini pedagogik jihatdan qayta talqin qilish, uni oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonga tizimli ravishda joriy etish zarurligini asoslab berdi. Taklif etilgan pedagogik model talabalarining axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali metodik asos bo'la oladi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari pedagogika fanida milliy-ma'naviy meros asosida tarbiyaviy texnologiyalarni ishlab chiqish yo'nalishini yanada boyitadi hamda amaliyot uchun muhim ilmiy xulosalarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va tarbiya sohasiga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017-2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ hujjatlar. - Toshkent, 2020.
3. Pahlavon Mahmud. Ruboiylar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2006.
4. Jo'rayev R. Milliy tarbiya asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2018.
5. Safarova R. Ma'naviy-axloqiy tarbiya nazariyasi. - Toshkent, 2019.
6. Muslimov N. Pedagogik kompetensiya va tarbiya. - Toshkent, 2020.
7. Mavlonova R. Oliy ta'limda tarbiyaviy jarayonlar. - Toshkent, 2021.
8. Matnazar Abdulhakim. Tafakkur chorrahalarida. Xorazm nashriyoti, 2013-y, 8-bet.
9. МаткаримовШ. Навоиййўлидан / МатназарАбдулҳакимниёслаб. - Тошкент: Lesson PRESS, 2016.
10. Ozod Vatan saodati: Besh jildlik. Jild 4: Badiiy publitsistika / tahrir hay'ati: M. Ali, S. Sayyid va boshq.; nashrga tayyorlovchi A. Meliboev; mas'ul muharrir A. Nazar. - Toshkent: Adib, 2013.
11. Pahlavon Mahmud. Ruboiylar. Nashrga tayyorlovchi T. Jalolov. - Toshkent: Adabiyot va san'at, 1979. - 88 b.
12. Pahlavon Mahmud. Kim agar ozoddur. Ruboiylar. Forsiydan Matnazar Abdulhakim tarjimasini. - Toshkent: Adabiyot va san'at, 1992. - 64 b.
13. Pahlavon Mahmud. Hazrati Pahlavon ota hikoyatlari. - Toshkent: Fan, 2001. - 50 b.

ТЕХНОЛОГИИ ОРГАНИЗАЦИИ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМЫ И ЦИФРОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ

Содикова О.

*Соискатель Андижанского государственного педагогического
института кафедры «Дошкольное образование»*

Tayanch soʻzlar: onlayn platformalar, raqamli vositalar, jamoaviy ish, talaba, pedagogik texnologiyalar, virtual taʼlim, hamkorlik, kommunikatsiya, baholash, Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle.

Ключевые слова: онлайн-платформы, цифровые инструменты, групповая работа, студенты, педагогические технологии, виртуальное обучение, сотрудничество, коммуникация, оценка, Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle.

Key words: online platforms, digital tools, collaborative work, student, pedagogical technologies, virtual learning, cooperation, communication, assessment, Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada oliy taʼlim muassasalarida talabalarda jamoaviy ishni samarali tashkil etish uchun onlayn platformalar va raqamli vositalardan foydalanish texnologiyasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Google Classroom, Microsoft Teams va Moodle kabi platformalarda jamoaviy loyihalarni tashkil etish, vazifalarni taqsimlash, onlayn muloqot va baholash jarayonlarining samaradorligi koʻrib chiqilgan. Natijalar shuni koʻrsatadiki, virtual muhitda aniq maqsad va rollar asosida jamoaviy ishni tashkil etish talabalarning hamkorlik, kommunikativ va masʼuliyat koʻnikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqotning natijalari oliy taʼlimda raqamli pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishga va talabalarning zamonaviy mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются современные технологии организации групповой работы студентов через онлайн-платформы и цифровые инструменты в высшем образовании. Проанализированы методы планирования и реализации виртуальных проектов, распределения ролей в группе, использование платформ Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle, Zoom для взаимодействия и оценки деятельности студентов. Результаты исследования показали, что структурированная групповая работа с четким распределением ролей и целей способствует повышению коммуникативных, кооперативных и организационных компетенций студентов. Особое внимание уделено педагогической роли преподавателя как фасилитатора, инструментам мониторинга и оценивания, а также методам обратной связи. Представленные данные подтверждают, что внедрение цифровых инструментов в образовательный процесс

способствует развитию профессиональной компетентности и конкурентоспособности выпускников на рынке труда.

SUMMARY:

The article explores the technology of organizing collaborative work among university students using online platforms and digital tools. The study analyzes the effectiveness of group project management, task distribution, online communication, and assessment processes on platforms such as Google Classroom, Microsoft Teams, and Moodle. The results indicate that structured collaborative activities in a virtual environment, with clearly defined goals and roles, significantly enhance students' cooperation, communication, and responsibility skills. The findings can serve to expand the use of digital pedagogical technologies and improve students' competitiveness in the modern labor market.

Введение. В последние годы высшее образование в Узбекистане и во всем мире претерпевает значительные изменения под влиянием цифровизации и внедрения инновационных образовательных технологий. Онлайн-ресурсы, платформы для смешанного обучения (blended learning), дистанционные курсы и виртуальные классы становятся неотъемлемой частью учебного процесса. По данным Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан, к 2025 году более 70% вузов страны внедрили системы управления обучением (LMS), включая Google Classroom, Moodle и Microsoft Teams, что обуславливает переход от традиционной формы обучения к гибридной модели, сочетающей очное и дистанционное взаимодействие (UZEDu, 2024).

В таких условиях особую актуальность приобретает способность студентов эффективно работать в **виртуальных командах**, организовывать совместную деятельность, координировать задачи, делегировать обязанности и принимать коллективные решения. Эти компетенции становятся ключевыми элементами профессиональной подготовленности выпускников, способствуя их адаптации к современным требованиям рынка труда, где все чаще применяются цифровые инструменты, а командная работа проводится в смешанной или полностью удаленной среде.

Международные исследования демонстрируют значительное влияние виртуальной командной работы на качество обучения и развитие профессиональных компетенций. Так, Bonk & Graham (2006) и Siemens (2005) указывают, что студенты, участвующие в онлайн-групповых проектах, достигают на 20–30% более высоких показателей успеваемости по командным заданиям, демонстрируют более активное участие в дискуссиях и быстрее развивают навыки критического мышления, планирования и коммуникации. Дополнительно, согласно исследованию European Schoolnet (2022), применение цифровых платформ для совместной работы повышает мотивацию студентов и способствует формированию социальных компетенций, вклю-

чая способность разрешать конфликты и работать в междисциплинарных командах.

В Узбекистане актуальность данного направления также подтверждается национальными инициативами в сфере цифровизации образования. В рамках программы «Raqqamli Oliy Ta'lim» Министерство образования внедряет платформы LMS и инструменты онлайн-коллаборации, ориентированные на повышение эффективности групповых проектов, формирование кооперативных навыков и развитие критического мышления. Например, в Ташкентском университете информационных технологий в 2023 году проведено исследование с участием 150 студентов, показавшее, что внедрение Microsoft Teams и Moodle в проектную деятельность увеличивает уровень вовлеченности студентов на 40% и улучшает результаты командных заданий на 25% по сравнению с традиционными формами работы (TUIT Research, 2023).

Таким образом, проблема **эффективной организации работы студентов через онлайн-платформы** становится одной из ключевых научно-педагогических задач современного высшего образования. В современных условиях виртуальная командная работа требует не только технической оснащенности, но и разработки дидактических условий, которые обеспечивают активное участие каждого студента, формирование компетенций командного взаимодействия, ответственности и способности к совместному решению сложных профессиональных задач.

Цель статьи - систематизировать педагогические подходы и технологии, позволяющие эффективно организовать групповую работу студентов через онлайн-платформы, выявить ключевые дидактические условия и оценить их влияние на развитие кооперативных и профессиональных компетенций.

Обзор и анализ литературы. Проблема организации совместной работы студентов в цифровой среде является одной из ключевых тем современной педагогической науки. Исследования показывают, что эффективная виртуальная командная работа способствует не только повышению академических результатов, но и развитию критического мышления, коммуникативной компетентности, ответственности и навыков совместного решения проблем (Salmon, 2000; Palloff & Pratt, 2011).

Л.С. Выготский (1982) рассматривал социальное взаимодействие как основной механизм психического развития человека. Он утверждал, что обучение и освоение знаний происходит через кооперацию и коммуникативное взаимодействие. Его культурно-историческая теория актуальна и для виртуальных команд, где взаимодействие студентов осуществляется через

цифровые каналы, такие как онлайн-форумы, чаты и видеоконференции. Выготский подчеркивал, что процесс интериоризации знаний через социальное взаимодействие формирует высшие психические функции, что особенно важно при организации совместных проектов в виртуальной среде.

Дж. Дьюи (1916) и Д. Джонсон с коллегами (1999) выделяли кооперативное обучение как инструмент формирования социальных и когнитивных навыков. Они утверждали, что студенты усваивают знания эффективнее в процессе совместного решения задач и активного взаимодействия с группой. Современные исследования (Laal & Ghodsi, 2012; Stahl et al., 2014) показывают, что кооперативное обучение в онлайн-среде повышает продуктивность командных проектов и способствует развитию лидерских качеств у студентов.

Дополнительно зарубежные исследования выделяют ряд факторов, влияющих на эффективность виртуальных команд:

Четкое распределение ролей и задач, что снижает конфликты и повышает ответственность участников (Kozlowski & Ilgen, 2006);

Использование интерактивных цифровых инструментов, таких как совместные документы, интерактивные доски и видеоконференции, что стимулирует обмен идеями и обратную связь (Hrastinski, 2008);

Роль преподавателя-фасилитатора, который организует процесс, контролирует выполнение заданий и способствует развитию рефлексивных навыков студентов (Anderson, 2008).

В Узбекистане проблема виртуальной командной работы студентов изучается рядом отечественных исследователей. N. Каримова (2021) в своих работах рассматривает влияние цифровых платформ на формирование коммуникативных компетенций студентов и отмечает значимость систематической работы преподавателя в виртуальной группе. В. Ходжаев (2021) акцентирует внимание на организационных аспектах групповой деятельности через Moodle и Google Classroom, включая планирование задач и оценку индивидуального вклада участников. Sh. Абдуллаева (2022) исследует роль онлайн-фасилитации и мониторинга прогресса студентов в виртуальных проектах, а М. Кодирова (2022) анализирует интеграцию мультимедийных ресурсов и интерактивных заданий для повышения эффективности совместного обучения.

Современные узбекские исследования также подчеркивают значение **национально-культурного контекста и языковой среды** при организации виртуальных команд. Например, в исследовании Т. Islomova (2023) показано, что студенты, работающие в смешанных виртуальных группах с эле-

ментами интерактивного общения на родном языке, демонстрируют более высокую вовлеченность и продуктивность.

Анализ литературы демонстрирует, что использование онлайн-платформ позволяет:

- создавать виртуальные команды из 4–7 человек с четким распределением ролей и задач;
- отслеживать выполнение заданий в реальном времени и оценивать вклад каждого студента;
- интегрировать мультимедийные и интерактивные ресурсы для совместной работы;
- обеспечивать возможность рефлексии и самооценки через форумы, чаты и обратную связь преподавателя.

Вместе с тем, несмотря на растущую научную базу, остаётся недостаточно изученной проблема **определения педагогических условий**, обеспечивающих максимальную эффективность виртуальной командной работы, особенно в контексте вузов Узбекистана. Существует потребность в систематизации подходов, разработке методик оценки командной работы и определении оптимальных цифровых инструментов для различных дисциплин.

Методология исследования. Методологической основой настоящего исследования стали системный, деятельностный и компетентностный подходы, позволяющие рассматривать групповую работу студентов через онлайн-платформы как комплексный интегративный процесс. В данном контексте виртуальная командная деятельность включает:

- профессиональные знания и навыки, необходимые для выполнения учебных заданий;
- практическую активность, реализуемую через совместное выполнение проектов и заданий;
- коммуникативные компетенции, включая навыки координации, ведения дискуссий, обратной связи и совместного решения проблем.

Используемые методы

1. Теоретический анализ и обобщение научной литературы

Изучение и систематизация зарубежных и отечественных исследований по цифровому обучению, виртуальной командной работе, педагогике и психологии. Особое внимание уделялось трудам Л.С. Выготского, Дж. Дьюи, Д. Джонсона, а также современным узбекским исследованиям (Каримова, Ходжаев, Абдуллаева, Кодирова, Исламова).

2. Педагогическое наблюдение

Непосредственное наблюдение за деятельностью студентов в виртуальных группах на платформах **Google Classroom, Microsoft Teams и Moodle**. Наблюдались следующие аспекты:

- активность студентов на форумах и в чатах;
- участие в совместной разработке презентаций и отчетов;
- проявление лидерских навыков и распределение ролей внутри группы;
- способность к координации и совместному решению проблем.

3. Анализ результатов групповых онлайн-проектов

Оценка выполненных заданий включала:

- качество представленных материалов (презентации, отчеты, интерактивные проекты);
- полноту выполнения индивидуальных и групповых задач;
- креативность и оригинальность решений;
- активность участия в дискуссиях и совместных обсуждениях.

4. Сравнительный и качественный анализ данных

Применялись методы **сравнительного анализа**, позволяющие сопоставить результаты разных групп, а также **качественного анализа**, включающего интерпретацию наблюдаемых закономерностей, выявление типичных ошибок, проблем взаимодействия и успешных практик командной работы.

Эмпирическая база исследования.

Эмпирическая часть включала **120 студентов 2–3 курсов** различных факультетов, участвовавших в проектной деятельности на протяжении одного семестра. Студенты были распределены в **виртуальные группы по 4–6 человек**, каждая из которых имела:

определенные роли: лидер группы, координатор задач, аналитик данных, дизайнер презентаций;

конкретные цели для выполнения проектов, включающих создание презентаций, отчетов, мультимедийных материалов и дискуссионных постов на форумах.

Платформы обеспечивали:

- контроль активности студентов в реальном времени;
- возможность отслеживания выполнения индивидуальных заданий и командных проектов;
- интеграцию мультимедийных ресурсов, интерактивных досок, совместных документов и видео-конференций;
- организацию обратной связи от преподавателя и одноклассников.

Особенности методики

1. **Регулярные промежуточные проверки** проводились еженедельные сессии для оценки прогресса и корректировки распределения ролей.

2. **Использование рефлексивных инструментов.**

Студенты вели дневники самооценки и участвовали в онлайн-опросах о собственном вкладе и трудностях в командной работе.

3. **Анализ индивидуальных и групповых достижений.**

Сравнивались показатели активности, вовлеченности и качества выполненных заданий, что позволило выявить влияние педагогических условий и цифровых инструментов на эффективность командной работы.

Эта методология позволила получить **объективные и систематические данные** о формировании и развитии у студентов навыков работы в виртуальных командах, выявить эффективные педагогические условия и методы их организации, а также определить влияние онлайн-платформ на результативность совместной деятельности.

Результаты исследования и их обсуждение. Результаты исследования показали, что эффективность групповой работы студентов через онлайн-платформы существенно зависит от структуры взаимодействия, организации ролей и педагогических условий, создаваемых преподавателем.

1. Четкое распределение ролей и целей

Анализ наблюдений выявил, что студенты, чьи роли и цели в проекте были четко определены, демонстрировали более высокий уровень активности и ответственности. В экспериментальной выборке из 120 студентов:

- 80% участников признавали, что понимание своих обязанностей повышало вовлеченность в работу группы;
- 70% отмечали, что распределение ролей способствовало уменьшению конфликтов и ускорению принятия решений;
- 15% студентов столкнулись с трудностями в коммуникации при недостаточно ясном распределении задач.

Виртуальные группы, в которых применялась схема распределения ролей (лидер, координатор, аналитик, дизайнер презентаций), показали **на 25% более высокую результативность по качеству групповых проектов** по сравнению с группами без четко определенных ролей.

2. Эффективное использование цифровых инструментов

Работа через платформы **Google Classroom, Microsoft Teams и Moodle** позволила:

- интегрировать мультимедийные ресурсы и совместные документы;
- проводить регулярные видеоконференции и дискуссии в форумах;

- отслеживать выполнение индивидуальных заданий в реальном времени.

Анализ статистики показал, что активное использование цифровых инструментов привело к следующим результатам:

Показатель	До эксперимента	После внедрения цифровых инструментов	Рост (%)
Участие в форумах	42%	77%	+35
Выполнение командных заданий вовремя	65%	85%	+20
Количество предложений и инициатив студентов	15	28	+86
Рефлексивные отчеты о командной работе	40%	78%	+38

Таким образом, использование цифровых платформ напрямую стимулирует **кооперативное взаимодействие, инициативность и критическое мышление студентов.**

3. Роль преподавателя как фасилитатора

Преподаватель выполняет ключевую функцию фасилитатора, включая:

- контроль за соблюдением сроков и качеством выполнения задач;
- разрешение конфликтных ситуаций в команде;
- организацию рефлексивной обратной связи после каждого этапа проекта.

Наблюдения показали, что группы, где преподаватель активно модерировал процессы, достигали **на 30% более высокой эффективности** в выполнении проектов и демонстрировали лучшие коммуникативные навыки.

4. Система оценки

Эффективная оценка должна учитывать:

- индивидуальный вклад каждого студента;
- участие в командных обсуждениях;
- качество совместно выполненных проектов;
- способность к самооценке и взаимной оценке.

При использовании комбинированной системы оценки (индивидуальная + групповая) студенты отмечали **повышение мотивации и ответственности за результаты команды**, что подтверждается увеличением средней оценки за семестр с 78% до 88%.

5. Анализ ошибок и трудностей

В процессе наблюдений выявлены типичные трудности:

- низкая активность отдельных членов группы (10–15% студентов);

- задержки в выполнении задач при отсутствии четкой координации;
- трудности при совместной работе над сложными проектами без предварительной подготовки.

Для коррекции этих проблем были предложены:

- распределение ролей с учетом индивидуальных сильных сторон;
- регулярные контрольные сессии и обратная связь;
- интеграция интерактивных обучающих материалов и обучающих видеороликов.

6. Ключевые выводы

На основании анализа количественных и качественных данных можно утверждать, что:

1. Четкая организация виртуальных групп и распределение ролей повышает активность, ответственность и результативность студентов.
2. Эффективное использование онлайн-платформ стимулирует коммуникацию, совместное принятие решений и развитие критического мышления.
3. Роль преподавателя как фасилитатора критически важна для поддержания высокой эффективности работы команды.
4. Система оценки, включающая индивидуальные и групповые показатели, усиливает мотивацию и способствует развитию командных компетенций.
5. Полученные результаты подтверждают, что навыки виртуальной командной работы являются ключевыми компетенциями для современного цифрового профессионального пространства.

Таким образом, организация виртуальной командной работы через онлайн-платформы демонстрирует **положительное влияние на учебные результаты, коммуникативные навыки и готовность студентов к профессиональной деятельности** в цифровой экономике.

Заключение. Организация групповой работы студентов через онлайн-платформы и цифровые инструменты представляет собой стратегически важную задачу современного высшего образования в условиях цифровизации учебного процесса. Проведённое исследование подтвердило, что структурированная командная деятельность с четким распределением ролей и использованием интерактивных цифровых инструментов оказывает многоплановое положительное влияние на учебную и профессиональную подготовку студентов.

Основные результаты исследования включают:

1. Повышение коммуникационных и кооперативных навыков. Студенты, работающие в виртуальных группах, демонстрируют активное участие в дискуссиях, инициативность при совместном выполнении задач и способ-

ность к конструктивной критике. Так, участие в форумах увеличилось на 35%, а количество совместно разработанных предложений и идей - на 86%.

2. Развитие ответственности и самоконтроля. Чёткое распределение ролей и прозрачная система оценки способствуют повышению ответственности студентов за выполнение индивидуальных и групповых заданий. Средняя успеваемость студентов увеличилась с 78% до 88%, что отражает рост самоконтроля и мотивации.

3. Формирование профессиональной компетентности. Работа в виртуальных командах моделирует условия реальной профессиональной деятельности: студенты учатся планировать, координировать действия, принимать коллективные решения и использовать современные цифровые инструменты. Эти навыки напрямую соответствуют требованиям работодателей и способствуют успешной адаптации выпускников на рынке труда.

4. Улучшение академических результатов. Анализ выполненных проектов показал рост качества командных заданий на 20% и повышение уровня самостоятельной подготовки студентов, что подтверждает эффективность интеграции цифровых технологий в образовательный процесс.

5. Развитие критического мышления и рефлексии. Виртуальные платформы стимулируют студентов к анализу собственной деятельности и деятельности команды, позволяя выявлять слабые места и улучшать совместные результаты.

На основании полученных данных можно сделать вывод о необходимости:

- системного внедрения цифровых педагогических технологий в образовательный процесс;
- создания четкой методики организации виртуальной командной работы, включая распределение ролей, планирование задач и использование мультимедийных инструментов;
- регулярного проведения обратной связи и мониторинга прогресса студентов, что повышает эффективность совместной работы;
- интеграции развивающих заданий и практико-ориентированных проектов, способствующих формированию компетенций XXI века.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что эффективная организация виртуальной командной работы через цифровые платформы не только улучшает учебные показатели, но и формирует ключевые профессиональные и коммуникативные компетенции, необходимые для успешной карьеры в современном цифровом обществе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Vigotskiy L.S. *Psikhologiya i pedagogika razvitiya rebenka*. Moskva: Pedagogika, 1982. – Классическая работа по культурно-исторической психологии и развитию когнитивных и коммуникативных навыков через социальное взаимодействие.
2. Dewey J. *Democracy and Education*. New York: Macmillan, 1916. – Основополагающая концепция кооперативного обучения и развития критического мышления через совместную деятельность.
3. Johnson D., Johnson R. *Cooperative Learning and Teaching*. Boston: Allyn & Bacon, 1999. – Исследование эффективных моделей совместного обучения, включая групповые проекты и их применение в образовательной практике.
4. Bonk C.J., Graham C.R. *The Handbook of Blended Learning*. San Francisco: Pfeiffer, 2006. – Практическое руководство по смешанному обучению и использованию онлайн-платформ для групповой работы.
5. Siemens G. *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005. – Теория соединения знаний и цифрового обучения, актуальная для работы в виртуальных командах.
6. Karimova N., Xodjayev B., Abdullayeva Sh. *Raqamli ta'limda talabalarning kommunikativ kompetensiyalari*. Toshkent: Fan, 2021. – Узбекистанский опыт интеграции онлайн-платформ и формирования кооперативных навыков студентов.
7. Qodirova M. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar va jamoaviy ish*. Andijon: ADPI nashriyoti, 2022. – Практические рекомендации по использованию Moodle, Google Classroom и Teams для развития групповых компетенций.
8. Rakhimov A., Tursunov D. *Raqamli texnologiyalar yordamida oliy ta'limda jamoaviy faoliyatni tashkil etish*. Toshkent: Oliy ta'lim, 2020. – Анализ эффективности виртуальных групповых проектов в университетах Узбекистана.
9. Khalikov S., Yusupova G. *Pedagogik innovatsiyalar va talabalarni onlayn muhitda o'qitish metodikasi*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2021. – Методические подходы к организации групповой работы через цифровые платформы.
10. Bonk C.J., Khoo E. *Adding Some TEC-VARIETY: 100+ Activities for Motivating and Retaining Learners Online*. San Francisco: Pfeiffer, 2014. – Конкретные практические упражнения для активизации студенческих онлайн-групп.
11. Anderson T. *The Theory and Practice of Online Learning*. Athabasca University Press, 2008. – Теоретическое обоснование дистанционного обучения и виртуальных команд в высшем образовании.
12. Karimova N., Rakhimov A. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar va talabalarda virtual jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish*. Toshkent: Fan, 2022. – Комплексное исследование формирования навыков работы в виртуальных командах в условиях узбекских вузов.
13. Siemens G., Downes S. *Connectivism and Connective Knowledge*. Calgary: University of Alberta, 2008. – Развитие теории коннективизма и ее практическое применение в цифровом обучении.
14. Johnson D., Johnson R., Holubec E. *Advanced Cooperative Learning*. Edina, MN: Interaction Book Company, 1994. – Расширенные стратегии кооперативного обучения и эффективной организации групповых проектов.
15. Sh. Abdullayeva, B. Xodjayev. *Digital pedagogics and collaborative learning in Uzbek higher education*. Tashkent: National University, 2021. – Анализ современного опыта внедрения онлайн-кооперации и цифровых платформ в образовательный процесс.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ПРЕЗИДЕНТИМИЗ ШАВКАТ МИРЗИЁЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ИСЛАМ ҚӘДИРИЯТЛАРЫНЫҢ УЛЫҰМАИНСАНИЙЛЫҚ МӘНИСИ ХАҚҚЫНДА

Абаев С.

*Қарақалпақстан Республикасына мийнети сиңген
халық билимлендириў хызметкери*

Таянч сўзлар: умуминсоний қадриятлар, президент асарлари, ислом қадриятлари, маънавий-ахлоқий тарбия, ислом дини.

Ключевые слова: универсальные человеческие ценности, деятельность президента, исламские ценности, духовно-нравственное воспитание, исламская религия.

Key words: universal human values, presidential activities, Islamic values, spiritual and moral education, Islamic religion.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada Islom diniy qadriyatlarining umuminsoniy mazmuni va ulardan ma'naviy va ta'lim jarayonida foydalanish zarurati o'rganiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается общечеловеческое содержание исламских религиозных ценностей, необходимость использования их в духовно-воспитательном процессе.

SUMMARY:

This article examines the universal content of Islamic religious values and the need to use them in spiritual and educational processes.

Ўзбекстан- басқарыўдың республика формасына ийе болған суверен, демократиялық, ҳуқуқый, социаллық ҳәм дүнъялық мәмлекет және де пухаралық жәмийетти қурыўда ҳәм оны жетилистириўде қәдириятлардың роли мәселеси оғада әҳмийетли философиялық-теориялық ҳәм әмелий машқала болып есапланады.

Олар дегенде адамлардың өмири, бүгини ҳәм келешеги ушын күтә зәрүрли, қәдир-қымбатлы әҳмийетли болған жәмийетлик, экономикалық, социаллық ҳәм мәнәўий қубылыслардың системасын түсине-миз. Қәдириятлар өзлериниң жүзеге шығыўына қарап материаллық ҳәм руўхый, ҳәрекет көлемине қарай улыўма инсаний ҳәм миллий, мазмұны-

на қарай илимий, көркем-эстетикалық, әдеп-иқрамлылық, сиясий, экологиялық, диний қәдириятлар болып бөлинеди.

Диний қәдириятлар халықларымыз өмиринде түрли конкрет мазмун хәм формада жүзеге шығып күтә әхмийетли рол атқарған, олар турмыстың қыйыншылықларын жеңиўге хәм көзленген мақсетке ерисиўге жәрдем еткен. Бирақ, советлик аўқам тусында коммунистлик идеология негизинде диний қәдириятлар пүткиллей бийкарланған, қараланған хәм оларды халықтың санасынан және турмысынан өшириўге ҳәрекет етилген. Президентимиз Шавкат Мирзиёевтың бир қатар шығармаларында, әсиресе, Ислам бирге ислесиў шөлкеми сыртқы ислер Министрлери Кеңеси 43 сессиясының ашылыў мәресиминде (18 сентябрь 2016 жыл) “Социаллық турақлылықты тәмийинлеў, муқаддес динимиздиң пәклигин сақлаў-дәўир талабы” темасындағы әнжуманда (18 июнь 2017 жыл), БМШ Бас Ассамблеясының 72-сессиясында (19 сентябрь 2017 жыл), шығып сөйлеген сөзлеринде “Диний-ағартыўшылық тараўының жумысларын түпкиликли жеделлестириў иләжлары ҳаққында” Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманында (18 апрель 2018 жыл ПФ-5416-сан) хәм тағы басқа мийнетлеринде дин саласындағы журтымыз сиясатының түпкиликли мазмун хәм мақсетлери, оларды әмелге асырыўдың “жол картасы” көрсетип берилген, олар табыслы әмелге асырылмақта.

Мәмлекетимиздиң ғәрезсизликке ерисиўи шарапаты менен миллий, диний қәдириятларымызды қайта тиклеўге хәм өзлигимизди анлаўға толық мүмкиншилик алдық. Ғәрезсизлик нәтийжесинде динге болған мүнәсийбет пүткиллей өзгерди. Динге жаңа мүнәсийбеттиң мәниси Президентимиз Шавкат Мирзиёвтиң мына сөзлеринде айқын көринип тур: Ислам дини-бул ата-бабаларымыздың дини екенлигин, ол бизиң ушын исеним де, әдеп-иқрамлылық та, хұждан да, мәрипет те екенлигин умытпаўымыз керек.

Биз Өзбекстанда демократиялық хәм дүньялық мәмлекет қурып атырмыз. Дүньялық мәмлекет диний исенимди пүткиллей бийкарлайтуғын қудайсызлар жәмийети емес. Керисинше дүньялық мәмлекетлерде демократиялық принциплер тийкарында динге хұрмет исленеди, оған елдеги руўхый-мәдений, тарийхый қәдириятлар, жәмийетлик көзқараслар системасының әхмийетли, тең хуқықлы буўыны деп қаралады. Адамлардың көпшилигин қураўшы түпкиликли халықтың ямаса халықлардың динине де бул ел ушын дәстүрий емес, хәр қыйлы тарийхый тәғдирлерге байланыслы усы журтқа кирип келген басқа динлергеде бирдей қатнас жасалады. Динге улыўма исенбеўшилерге де иззет-хұрмет көрсетиледи.

Жаңаланған Өзбекстан Республикасы Конституциясының 4, 12, 35, 75 статьяларында инсанлар ушын басқа ерк хэм хуқықлар менен бирге хўждан еркинлиги, қәлеген динге исениў ямаса ҳеш қайсысына исенбеў хуқықына кепиллик берилген. Хўждан еркинлиги ҳаққында Тийкарғы нызамның арнаўлы 35 статьясында «Хўждан еркинлиги хэмме ушын кепиллестириледи, ҳәр бир адам ҳәр қандай динге исениўге ямаса ҳеш қайсысына исенбеўге ҳақылы. Диний көзқарасларды мәжбүрий түрде таныўға жол қоймайды» (23 бет.) деп айырықша атап көрсетилген. Бунда дүнъялық, демократиялық мәмлекеттиң динге мүнәсийбети өз сәўлелениўин тапқан. Диний қәдириятларға жаңаша мүнәсибеттиң қәлиплескенлигиниң айқын дәлили сыпатында уллы мәнәўий мийрасымыз хэм бийбаҳа қәдириятымыз сыпатында уллы бабаларымыз Мухаммед Муўса әл-Хорезмий, Абу Наср Фарабий, Абу Али Ибн Сина, Абу Райхан Беруний, Мырза Улуғбеклердиң мийнетлери менен бир қатарда, уллы улама-алламаларымыз Имам ал-Бухарий, Имам ат-Термизий, Имам Матуридий, Хожа Аҳмед Яссаўый, Бахаўатдин Нақшбанд, Шайх Нажмиддин Кубра, Махмуд аз-Замахшарий, Хәким ата-Сулайман Бақырғанийлардың иләҳият саласындағы дәрәтпелериде уллы қәдириятлар сыпатында тән алыныўын айырықша атап көрсетсек болады.

Диний қәдириятлар өзлеринде улыўма инсаний қәдириятлардың мазмунын хэм өлшемлерин сәўлелендирип, инсанлардың өмиринде оғада уллы роль атқарған, адамлардың басқа мәнәўий қәдириятларының ийгиликли мәнисиниң қәлиплесиўинде шешиўши әҳмийетке ийе болған. Бизиң халқымыздың дүнъяға көз-қарасын, әдеп-икрамлылығын, турмыс тәрзин қәлиплестириўде зардуштийлик, маздакизм, монехейлик, буддизм, ал кейинги дерлик 14 әсир даўамында ислам динлери хэм олардың қәдириятлары шешиўши түрде тәсир еткен. Бул динлердин ғамхорлығында хэм қорғаўында қәлиплескен қәдириятлар ата-бабаларымыздың адамгершиликли мәнәўий дүньясын хэм жүрис-турыс қағыйдаларын белгилеген. Бул жерде халқымыз тарийхында ислам қәдириятларының әҳмийетин айырықша атап өтиў лазым. Ислам қәдириятлары халқымыздың жасаў тәризи сыпатында өмиримиздин мазмунына сиңисип кеткен. «Дин-деп атап көрсетди биринши Президентимиз Ислам Каримов, - бизиң қан-қаньмызға, санамызға соншелли терең сиңип кеткен, оны ҳеш қандай күш, ҳеш қандай үгит пенен шығарып болмайды. Халқымыздың мың жыллық тарийхын, бүгинги руўхый турмысын, дину-диянатымызды жәмлеп айтпақшы болсақ, Алла бизиң қәлбимизде, жүрегимизде... Алхәмдуллилах, бир мусылман перзенти сыпатында халқымызға тән болған исламый тү-

синиклер хәм сезимлер мениң де кәлбимде, жүрегимде жасайды хәм мен ол дүнья, бул дүнья, өз исенимимнен қайтпайман»

Ислам кәдириятлары туўралы сөз еткенде, бәринен бурын, ислам арқанлары ямаса рукнлери деп аталатуғын 5 шәртти (тийкарларды) атап өтиў лазым. «Рукн» сөзи арабша үстин, тийкар дегенди. «арқан ад-дин» сөзи дин тийкарлары деген мәнисти билдиреди. Ислам дини рукнлери қатарына калимаи шаҳадат, намаз, закат, ораза хәм хаж ибадатлары киреди. Оларды орынлаў ҳар бир мусылман ушын шәрт, мәжбүрий есапланады. Бул тийкарғы ислам кәдириятларына қысқаша түсиник бериўди макул деп есаплаймыз.

Ислам рукнлердиң бириншиси ийман деп жүритиледи, оның тийкарғы мәниси Алланың бирлигин хәм Мухаммед пайғамбардың оның жердеги Расули (елшиси) екенин ҳак кеўил менен қабыл етиў және тил менен иқрар болыў болып табылады. Хәр бир адам «Ла илаҳа иллаллох, Мухаммадур Расулуллаох» Алладан басқа илаҳ жоқ, Мухаммед оның расули (елшиси) ала отырып, бул калиманы тил менен айтып, кеўил менен тастыйықлағанда ғана мусылман болады.

Екинши рукн хәр күни бес рет намаз оқыўды талап етеди.

Үшинши рукн хәр жылы рамазан айында бир ай толық ораза тутыўды белгилейди.

Төртинши рукнде хәр бир мусылманға зәкат бериў мәжбүрияты жүкленген. «Зәкат» сөзи арабша болып тазаланыў, садақа бериў дегенди аңлатады. Ол гүналардан тазаланыў ушын мал-мүлк хәм дәраматтан берилетуғын садақа, қайыр-садақа болып табылады. Шариат бойынша белгили байлыққа ийе болған үлкен жастағы мусылман жыллық табыс-дәраматының қыркдан бир (2,5%) и муғдарында зәкат бериўи шәрт. Ол тийкарынан жетим-жесирлер, мүсәпирлер, ҳеш кими жоқ ҳаяллар, өте жарлылар арасында бөлистирилген хәм бул ис мешит және руханийлар арқалы әмелге асырылған. Қулласы, зәкаттың ҳаслы мәниси бийшара хәм мүтәж адамлардың зәрүрлигин қандырыў болып табылады.

Исламның бесинши рукни Хаж болып, ол бойынша мусылманлар ең болмағанда өмиринде, егер қаржы жағдайы көтеретуғын болса, бир мәртебе Маккедеги Кабаны зыяратлаўды әмелге асырыўдары керек.

Исламый кәдириятлардың тийкарғы мәнислери хәм көринислери ийман, ислам хәм эҳсан түсиниклеринде өз сәўлесин табады. Мәселен, садақа жоқары дәрежедеги кәдирият болып, оз өз ишине инсанның басқаларға ислейтуғын барлық жақсылықларын алады. Олардың ишинде ең баслысы ата-аналарға қолдан келгенше жақсылық ислеў, әлемнен өткен-

нен кейінде олардың руўхын шад етип турыў-еслеў киреди. Кең мәнисте алғанда садақа пүткил исламлық қәдириятларды шын кеўиллен орынлаўды аңлатады. Ал күнделик турмыста бул қәдириятлардың баслысы хақ кеўиллилик, ҳадал ис-хәрекетлер хәм ой-пикирлер түсиниледи. Мәселен, шәкирттиң устазына ислеген иззет икрамы хәм устаздың көрсетпелерин булжытпай орынлаўы да әлбетте, садақа түсинигине киреди.

Ата-бабаларымыз хұрмет пенен орынлап келген ислам қәдириятларынан Қурбан Хайт хәм Ораза Хайт болып, олар болатуғын күн Президентимиз пәрманы бойынша дем алыс күни хәм дәстүрлик миллий байрам сыпатында өткерилмекте. Сондай-ақ, исламда пайғамбарымыздың туўылған күнин (мавлюд)ти байрамлаўда үлкен қәдирият сыпатында белгиленген. Исламый қәдириятлар қатарына Ыатанды сүйиў хәм қорғаў, басқа диндеги инсанларды хұрмет етиў. Шаңарақты беккемлеў, ата-аналарға, жас үлкенлерге иззет-хұрмет, жасы кишилерге, жетим-жесирлерге мүриўбет, илимли болыўға умтылыў, устазларды сыйлаў, өлгендерди еске түсириў хәм зыяратлаўда киритилген. Исламый қәдириятлар деген де басқалардың хақысын жемеў, харам ислерден аўлақ жүриў, инсаплы, диянатлы, ҳадал, пәк, сабыр-таақатлы болыў, нәпсини тыйыўды түсинемиз. Исламда тәрбия, әдеп-икрамлылық өз-ара дослық қатнасықлар меҳр-ақыбет, пәклик, әдиллик сыяқлы қәдириятларда кең орын алған. Ислам қәдириятларында тәбиятқа, қоршаған орталыққа меҳр-мухаббатлы болыў, суўды, хаўаны, топырақты, хайўанат хәм өсимликлер дүньясын асырап-абайлап сақлаў нәсиятланады, яғный экологиялық қәдириятлар айырықша әзизленеди. Исламлық қәдириятлардың тийкарғы идеялары Қураны Кәримде, пайғамбарымыздың Хәдислеринде баян етилген, оларды орынлаў нормалары шариат қағыйдаларында көрсетилген.

Хәзирги ғәрезсизлик дәўиринде дүньялық хәм диний билимлерди және қәдириятларды өз-ара уйғынлықта нәсиятлаў, жасларымыз сана-сезимлерине жеткерий ең актуал тәрбиялық машқалалардан болып табылады. Усы мақсетте илимий изертлеўлер алып барыў, диний қәдириятлардың хәзирги демократиялық жәмийеттеги унамлы ролин ашып көрсетиў менен бирге, бул исти әмелге асырыўдың жолларын, методларын, усылларын анализлеў талап етиледи. Бул мәселени унамлы шешиў ушын динтаныў мәселеси менен шуғылланыўшы қәнигелер хәзирги заман илимий философиясын хәм ислам дининиң тарийхы хәм тәлийматын, дәстүрин хәм үрип-әдетлерин терең билиўлери шәрт. Тән алыўымыз керек, қарақалпақ тилинде динтаныў машқалаларына арналған илимий китаптар хәм мақалалар оғада аз жарық көрмекте.

Зэкат дегени бул эпиўайы садақа емес, бул мәжбүрий қайры садақа ҳәм ол диний ибадат қатарына киреди. «Питир» дегени арабша аўзыашар садақасы дегенди аңлатады. Ол Рамазан айының тамамланыўы менен берилетуғын садақа болады. Ол Зэкат емес, оны тиккелей Зэкат пенен байланыстырыў орынсыз, ал ҳаслында ол курғын мусылманлардың мүтәж, өте қыйын аўхалдағы бийшара жетим-жесирлерге берилетуғын садақасы. Көшедеги отырған тилемшилерге, ишимликке пулы жетпей отырған мәскүнемлерге берилген садақа Зэкат емес, ол эпиўайы ықтыярлы «жәрдем» болыўы мүмкин.

Исламда Зэкат парыз, мәжбүрий әмеллердиң қатарына киреди, оны орынлаўдың тәртип нормалары ислеп шығылған, ол сениң мал-мүлкиниң дәрежесине, тапқан табысына, улыўма дәраматына байланыслы болады. Соның ушында Зэкат рукнин питир түсиниги менен шатастырыўға жол қойып болмаитуғынын қәте болады. Исламның бес рукнин ямаса тийкарғы шәртлерин ҳәмме биледи, бул мәселеде анықсызлыққа, алжасыққа жол қойыуға болмайды.

Ислам қәдириятлары мәнис-мазмуны бойынша исламды сиясатластырыўға, диний экстремистлик, фундаменталистик, террористлик идея ҳәм ҳәрекетлерге пүткиллей қарсы екенин айырықша атап өтиўимиз зәрүр. Бул жарамсыз, адамзатқа кәўип болған экстремистлик идеяларға ҳәм ис - ҳәрекетлерге қарсы кең түрде гүрес алып барылып атырғанлығы ҳәммемизге мәлим. Бул исти еледе жетилистириў ҳәм жақсылыў ушын диний қәдириятлардың инсан сүйгишлик мәнис-мазмунын жаслар санасына жеткерий «Жаңа Өзбекстан раўажланыў стратегиясында тәлим саласындағы реформалар», «Философия», «Динтаныў», «Руўхыйлық тийкарлары» пәнлерин оқытыўдың сапасын түп тамырынан жақсылаў, оларды оқытыўды тыянақлы таярлығы бар, бул ислердиң ҳәм теориялық, ҳәм әмелий тәрәплерин жетик түсинетуғын қәнигелерге тапсырыў лазым.

Ислам қәдириятларының руўхый тәрбиялық процесстеги ролин арттырыў, олардың – адамларымызда улыўма инсанийлық мәнәўиатты тәрбиялаўға, журтымызда тынышлық ҳәм татыўлықты орнатыўға қаратылған бағдарын күшейтиў ең әҳмийетли ўазыйпалардан болып табылады.

Ғәрезсизлик жылларында елимиздеги барлық динлердиң мәнәўий-ағартыўшылық тәрбиялық роли арттырылды. Бугинлигинде халықларымыздың руўхый дүньясының ажыралмас бөлеги болған динлердиң өзара түсиниўин тереңлестириў негизинде олардың фуқараларымызды ҳүжданлылыққа, хадаллылыққа, пәкликке, Ўатанды сүйиўшиликке ҳәм оның күдиретин арттырыў ушын хызмет етиўге таяр турыўға тәрбиялаўдағы

ролин арттырыў талап етилмекте. Жасларымыздың әдеп-иқрамлылығын, дүньяға көз-қарасын қәлиплестириў, радикализм, диний экстремизмге қарсы идеологиялық иммунитетти пайда етыў, - ең әҳмийетли ўазыйпа. Биз буған, Президентимиз Ш.Мирзиёев айтқанындай «тәрбия, тек ғана тәрбия есабынан» ерисе аламыз. Оған хәмме қатнасыўы керек.

Дин саласында жүргизилип атырған реформалық иләжлар халқымыздың ислам дини ҳаққындағы әсирлер даўамында қәлиплескен ой-пикирини толық сай келеди. Соның ушында, халқымыз Президентимиз Шавкат Мирзиёев тәрәпинен соңғы жыллары әмелге асырылып атырған кең көлемли иләжларды толық қуўатламақта. Оларды диний исеним саласындағы инсан еркинликлериниң көриниси хәм жүзеге шығыўы деп баҳаланбақта. Өйткени Президентимиз сөзи менен жуўмақлап айтқанда, диний-руўхый салада жүргизилип атырған иләжлар «Инсанды әзиз муқаррам деп билиўге, жәмийетимизде нызам хәм әдилликтиң әҳмийетлилигин қаратылған реформаларға хәр тәрәплеме үнлес болып есапланады».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri), 2020
2. О.Мусурмонова. Маънавий кадриятлар ва ёшлар тарбияси. Тошкент, Ўқитувчи, 1996

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ИЛИМ ҲАМ МӘДЕНИЯТ ХҲҲЖЕТЛИ ФИЛЬМИНИҢ АЛЫНЫҰЫ ТАРИЙХЫНАН

Юсупбаев М.

*Ўзбекстан мамлекетлик
көркем-өнер ҳәм мәденият институты Нөкис
филиалы «Режиссура көркем өнери» кафедрасы
доценти*

Таянч сўзлар: режиссёр, киностудия, дубляж, съёмка, оператор, труппа, репертуар, сахна, композиция, заманавий фильм, хроника, актёр, театр.

Ключевые слова: режиссер, киностудия, дубляж, съемки, оператор, труппа, репертуар, сцена, композиция, современное кино, хроника, актер, театр.

Key words: director, film studio, dubbing, filming, cameraman, troupe, repertoire, stage, composition, contemporary cinema, newsreel, actor, theatre.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада Қорақалпоқ кино соҳасида ҳужжатли фильмларнинг шаклланиши, биринчи қорақалпоқ ҳужжатли фильмларнинг суръатга олиниши тарихидан сўз этилади.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается история формирования документального кино в каракалпакской киноиндустрии, а также развитие первых каракалпакских документальных фильмов.

SUMMARY:

This article examines the history of documentary filmmaking in the Karakalpak film industry, as well as the development of the first Karakalpak documentaries.

Қарақалпақстан Республикасында мәденият ҳәм көркем өнердиң раўажланғанлығын соннан билиўге болады, себеби бизиң әўладтан- әўладқа жетип келген көркем өнер соның ишинде кино тараўын билиўимизге болады.

Себеби Қарақалпақ жеринде туўылып өскен ҳәр бир инсан көркем өнерден шетлеп өтпейди деп айтсақ асыра айтқан болмаймыз уллы инсанлардың дөретиушилиги менен олар омирди жан-тәни менен сүйип кеңнен түсинип оның шексиз имканиятларын ҳәр тәреплеме кеңнен жарата билген. Бизиң әўладтан - әўладқа жетип келген мийрасларымызды көз-қарашығындай асыраўымыз керек.

К.С.Станиславский «Егерде сиз ўзиниздин доретиўшилигинизде Сервантес, Шекспир, Леонардо да Винчи, Рафаэл, Лев Толстой, Бальзак, Ги де Мопассан, Чехов, Репин ҳам тағи басқа да доретиўшилердин шығармаларына жақынласкыңыз келсе, онда шэртли түрде тэбият нызамларына саналы түрде жеке ўзиниздин доретиўшиликти ўзинизге бағындырып алатуғын жеке өзлериңиздин доретиўшилигинизде сынап, тэбият нызамларын туўры ҳам анық қоллана алыўыңызды ўйрениңлер» деп атап көрсеткен еди [2, 9]. Ўзбекистан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтин 2021-жыл 7-апрелдеги шыққан ПК-6202» Кино санъати ва саноатини янги боскичга олиб чиқиш соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги [1, 1] қарарына тийкарланып (Правда востока указ Президента Ўзбекистана № 164 (14934) 8-апрель 2021 г) Қарақалпақ кино тараўыда басқа республикалар қатарында теңнен қәдем таслап кино, көркем өнерине деген итибарды елде күшейтиўге беккем ат салысып атыр. Қарақалпақфильм өзиниң көп жыллық тэжрийбесине сүйене отырып дәслепп «Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалы» дәўиринен баслап-ақ хўжжетли фильмлерди сўўретке ала баслады. 1973-жылдан баслап «Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалы»на жумысқа келген Таласбай Абдиреймов режиссёр сыпатында қабыл етилген болса 30-жылдан асламырақ ўақыт ишинде жемисли мийнет етип, қарақалпақ кино өнерин раўажландырыўға еристи! 1973- жылы түсирилген (Наука и Культура Қарақалпақстана) «Қарақалпақстанда илим ҳам мәденият» атлы хўжжетли фильмин сўўретке алыўға қатнасты. Таласбай Абдиреймов 1973-жылы Островский атындағы Ташкент мәмлекетлик театр ҳам сўўретшилик институтын табыслы тамамлап келгеннен соң «Ўзкинохроника қарақалпақстан филиалы»на режиссёр лаўазымына жумысқа қабыл етилип усы фильмнин сўўретке алыў жумыслары менен өзиниң доретиўшилик жумысын баслады. Сол ўақытлары «Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалы» директоры Камал Мәмбетов еди.

«Қарақалпақстанда илим ҳам мәденият» атлы хўжжетли фильмниң авторы Камал Мәмбетов ҳам Бабаш Исмойловлар еди. Режиссёры Ташкентли Румия Шарифджанова, Ўзкинохроника режиссёры операторы Ўктам Ризаев бул операторда Ташкенттен келген. Бул хўжжетли фильм 2-бөлим 20 минутты қурайды. Фильмниң биринши сўўретке алыў процесси Төрткүл қаласынан басланды. Фильмди түсирийўден мақсет Қарақалпақстан Автономиялы Республика болғанына 1974-жыл 50-жыл толыў мүнәсибети менен сўўретке алыў нәзерде тутылған [4, 141]. Усы мүнәсибет пенен Қарақалпақстандағы мийнет алдынғылары ҳам Қарақалпақстандағы илим

хәм мәденияттың сол дәрежеде жетискенлигин сүүретке алыў хәм халыққа көрсетиў нәзерде тutyлған.. Бул «Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалы» ның режедеги фильми еди. Фильмниң биринши қәдеми республика елиў жыл ишинде қандай жетискенликлерге еристи биринши қәдем мине усыларды көрсетиўден ибарат болды. Төрткул қаласында хәм Қарақалпақстан аймағындағы социалистлик мийнет қахарманларын көрсетиў баслы мақсет етип түсириў болды. Төрткул айоны хәм Беруний районындағы алдыңғы пахтакеш хәм пиллекешлерди биринши болып сүүретке алды. Оннан соң фильм режиссёры Румия Шарифджанованың тиккелей режиссёрлық фантазиясы менен сүүретке алыўтопары (съёмочная группа) Мойнақ қаласына қарай жол алады. Мойнақ қаласында илимпазлардың соның ишинде балық санаатын раўажландырыў бойынша «Балықшылық лабораториясын» сүүретке алыў нәзерде тutyлған еди.

Бундағы баслы мақсет Арал теңизиниң балықлары дүнья жүзине белгили болып турған бир ўақытлары усы лабораторияны сүүретке алыў, режиссёрлық қоз-қарастан шетте қалған жоқ еди.

Қарақалпақстанның 40-жыллығы деген үлкен 4-этажлы корабль менен Арал теңизиниң ортасында жайласқан илимпазлардың илимий лабораториясына жол алып сол жердеги балық санааты бойынша алып барып атырған илимий жумысларды сүүретке алыў режиссёр ассистенти Таласбай Абд্রেимовқа жүкленген еди. Жас талантлы режиссёр хәр бир алған кадрлерине итибарлы болып фильмниң сапасы жақсы болыўы ушын ири план (крупный план) орта план (сред.план) хәм алыс планлардан (дальный план) хәм Арал тенизин панорама ислеп өз талантын иске қоса баслады [5, 3]. Илимпазлардың хәр бир балықты тексерип атырғанларын хәм усы лабораторияда қандай машақатлы жумыслар исленген болса режиссёр тәрөпинен хеш бир кадр шетте қалған емес. Буннан кейинги сүүретке алыў жумыслары Қарақалпақстанға Россиядан бир топар делегация актёрлар, артистлер, қызықшылар хәм т.б. дөрөтийўши инсанлар келген еди. Бул жерде де режиссёр Румия Шарифджанованың фантазиясы менен Москвадан келген мийманларды театрда сүүретке алғаннан соң сол ўақтағы СССР халық артисти Айымхан Шамуратованың үйинде мийманда болған сол ўақтағы СССР халық артисти Нонна Мордюкова хәм Айымхан Шамуратоваларды екеўин бирге сүүретке алыў фильм ушын жүдә зәрүрли еди.

Бул еки халық артистлери де сол дәўирдин жулдызлары болып есапланатуғын еди. Буннан соң Қарақалпақстан Республикасының барлық районларында болып Шымбай, Қараөзек, Хожели, Қоңырат хәм Канлыкөл районларының мектеплериндеги жетискенликлер заманағөй емлеўха-

налар, салыкешлер, балалар бақшасы, қурылыс трестлери, буннан кейин Тахтакөпир районындағы халықтың тили менен айтқанда «қызыл» деп аталатын қызыл қум далаларына барып сол ўақтағы мийнеттен даңқ шығарған алдыңғы шопанларды түсирийүгезектеги сүүретке алыў жумыслары болып есапланған еди.

Санбай Хошмуратов, Қаршыға Кенжебаев деген 1973-жылларда алдыңғы шопанлардан болып есапланған еди. Жас талантлы режиссёрды сол ўақтағы «Ўзкинохроника Қарақалпақстан филиалы» директоры Камал Мамбетов енди ғана киноға қәдем қойып атырған талантлы режиссёрды еле 5-6-жылдың ишинде көркем фильм түсирийү дәрежесине де жетисемиз, сиз соған таяр турыўыңыз керек деп тәжрийбе топлаў ушын Т.Абдиреймовты белгили режиссёрлардан үйренсин деп сүүретке алыўдың сырларын үйренсин себеби жергиликли кадр кереклигин ойлап қойған еди. Негизинде Т.Абдиреймов театрда роль ойнайман деп жүрген екен. Сол ўақытлары мон-тажный стол камера ҳәм тағы басқада кино түсирийү техникалары жүдә аз муғдарда еди. Сол ўақта оператор Нағмет Даўқараев бар еди. Оператор Пердебай Қайыповта енди ғана операторлық жумысларын баслаған еди. Ал Узақбай Жалимбетовты болса Камал Мамбетов телевидение де режиссёрлық етип атырған хызметинен Ўзкинохроникаға мирәт етеди. Мине биз сөз етип атырған белгили «Қарақалпақстанда илим ҳәм мәденият» атлы хўжетли фильмнин тарийхына азырақ тоқтап өттик. 1895-жыл аға-ини Люмерлар тәрәпинен Францияда кино өнери пайда болған болса бизлерде мине тап сондай жақсы жаналықлар менен кино өнери пайда болған болса бизлерде де мине тап сондай жақсы жаналықлар менен кино өнери соның ишинде хўжетли фильмлер түсирилип кино көркем өнери раўажлана баслады [6. д ала жазыўлары]. Луи ҳәм Огюст Люмерлар Парижде биринши мәрте поездың ҳәрекет етип келген лентасын дўняда биринши мәрте көрсеткен болса ал келеси жылы 1896- жылы 2-минутлық лентасы менен дўня жүзи бойлап Токио, Санкт-Петербург, Каир, Дели, Шанхай, Рио-Де Жанейро ҳәм тағы басқа қалаларда болып өзлериниң кино әлеминде ашқан жаңалығы менен пүткил дўняны ҳайран қалдырды [3, 19]. Кино көркем өнериниң пайда болғанына бир жүз жигирма бес жылдан асламырақ ўақыт өткен болсада кино тараўы күннен-күнге раўажланып халқымызға руўхый азық берип келмекте. Қарақалпақ кино көркем өнери, көркем-өнер түриниң ишиндеги ең генжетайы болып есапланады. Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев «Сонлықтанда биз жасларды көркем өнерге соның ишиде кинотараўын раўажландырыў ушын еледе көбирек билим алыўына имкәниятлар жаратып бериўимиз керек» деп атап көрсеткен еди.

ПАЙДАЛАНҒАН АДЕБИЯТЛАР:

1. Ш.М.Мирзиёев (Правда востока) Указ Президента Ўзбекистана №164(14934) 8-апрель 2021 г.
2. Тешебай Баяндиёв. «Куўатбай Абдиреймов» Издательство Қарақалпақстан, стр.9 1987 г.
3. Ромил Павлович Соболев «Как кино стало искусством» Издательство Мистецтво Киев Свердловска 19.стр 7 1975 г.
4. Республиканский архив Республики Қарақалпақстан 141/621.12.1990 офисъ №1дело №28 Қарақалпақсое линия по кинофикации и кинофильмы.
5. Устаз жолы 52(337)18.12.2004. стр 3.
6. М.Юсупбаев «Дала жазыўлары» Информатор №3 Таласбай Абдиреймов 20-12- 2025 ж.

TARIX FANINI O‘QITISHDA LOYIHAGA ASOSLANGAN TA’LIM TEKNOLOGIYASINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Bauetdinov R.A.

Tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogic mahorat markazi

Tayanch so‘zlar: tarix ta’limi, loyihaga asoslangan ta’lim, pedagogik texnologiya, tarixiy tafakkur, kompetensiyaviy yondashuv.

Ключевые слова: преподавание истории, проектное обучение, педагогические технологии, историческое мышление, компетентностный подход.

Key words: history education, project-based learning, pedagogical technology, historical thinking, competency-based approach.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada tarix fanini o‘qitishda loyihaga asoslangan ta’lim texnologiyasining nazariy asoslari, mazmuni va pedagogik samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot davomida loyiha metodining tarixiy tafakkurni rivojlantirishdagi o‘rni, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Xorijiy va mahalliy olimlar tadqiqotlari asosida loyihaga asoslangan ta’limni tarix darslariga joriy etishning metodik jihatlari yoritilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье проводится научный анализ теоретических основ, содержания и педагогической эффективности проектного обучения в преподавании истории. Раскрывается значение проектного метода в развитии исторического мышления и формировании компетенций самостоятельного обучения учащихся. На основе трудов зарубежных и отечественных исследователей представлены методические аспекты внедрения проектного обучения в преподавание истории и разработаны практические рекомендации.

SUMMARY:

This article provides a scientific analysis of the theoretical foundations, content, and pedagogical effectiveness of project-based learning in history education. The role of the project method in developing historical thinking and students’ independent learning competencies is examined. Based on foreign and local research, methodological aspects of implementing project-based learning in history classes are presented and practical recommendations are proposed.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy

yondashuv va hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy vazifalari sifatida belgilangan [1:12]. Mazkur normativ-huquqiy talablar tarix fanini o'qitishda an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni taqozo etadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida urg'u berilgan [2:8]. Ushbu talablar mazmunan loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasining maqsad va vazifalari bilan bevosita uyg'unlashadi.

Tarix fanini o'qitishda loyihaga asoslangan ta'lim o'quvchilarning tarixiy voqea va jarayonlarga faol munosabatini shakllantirish, ularni izlanishga yo'naltirish hamda tarixiy tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. J. Dyui ta'kidlaganidek, "ta'lim — bu tayyor bilimlarni berish emas, balki o'quvchini hayotiy faoliyatga tayyorlash jarayonidir" [3:45]. Shu jihatdan, loyiha metodi tarix ta'limining mazmunini hayotiy tajriba bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasi pedagogika fanida keng o'rganilgan bo'lib, uning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin etilgan. Amerikalik pedagog J. Dyui o'zining "Democracy and Education" ("Demokratiya va ta'lim") asarida ta'lim jarayoni o'quvchining faol tajribasi asosida tashkil etilishi lozimligini ta'kidlaydi va "o'rganish faoliyat orqali yuz beradi" degan g'oyani ilgari suradi [3:47].

U.Kilpatrik loyiha metodiga quyidagicha ta'rif beradi: "Loyiha - bu o'quvchining maqsadli, ongli va mustaqil faoliyati bo'lib, u real muammoni hal etishga qaratilgan" [4:51]. Ushbu ta'rif tarix fanida loyiha faoliyatini tashkil etishning metodik asosini belgilab beradi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotchilardan T. Markham loyiha asosida ta'limning afzalliklarini quyidagicha izohlaydi: "Project-based learning enables students to develop deep understanding through active exploration of real-world challenges" ("Loyihaviy ta'lim o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni faol o'rganish orqali chuqur tushunishni rivojlantirish imkonini beradi") [5:67]. Ya'ni, loyiha asosida ta'lim o'quvchilarning real muammolarni hal etish orqali chuqur bilim egallashiga imkon yaratadi.

Rossiyalik olim E.S. Polat loyiha metodini shaxsga yo'naltirilgan ta'limning samarali vositasi sifatida baholab, "tarix darslarida loyiha faoliyati o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi" deya ta'kidlaydi [6:52]. I.Ya. Lerner esa tarixiy bilimlarni o'zlashtirishda izlanishga asoslangan faoliyatning muhimligini qayd etadi [7:39].

O'zbekistonlik olimlardan N. Sayidahmedov pedagogik texnologiyalarni joriy etish masalasini tahlil qilib, loyiha metodini "o'quvchining bilim olish jarayonidagi faolligini oshiruvchi samarali texnologiya" sifatida tavsiflaydi [8:34]. R. Jo'rayev va M. Ochilovlar tarix fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar, jumladan loyiha

ishlarini qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab berganlar [9:41].

Loyihaga asoslangan ta'lim - bu o'quvchilarning muayyan tarixiy muammo yoki mavzu bo'yicha mustaqil izlanish olib borishi, olingan bilimlarni tahlil qilish va aniq natija shaklida taqdim etishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyadir. Tarix fanida ushbu texnologiya o'quvchilarda tarixiy tafakkur, sabab-oqibat aloqalarini anglash hamda manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tarix darslarida loyiha ishlari quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- tarixiy shaxslar faoliyatini kompleks o'rganish;
- muayyan tarixiy davr yoki voqeani tahlil qilish;
- tarixiy manbalar asosida tadqiqot olib borish;
- mahalliy tarix va o'lkashunoslikka oid loyihalar [10:28].

Yuqorida keltirilgan ilmiy manbalar va pedagogik yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarix fanini o'qitishda loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasini joriy etish zamonaviy ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalar - o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tarixiy tafakkur, tanqidiy tahlil va ijodiy yondashuvni shakllantirishga to'liq mos keladi. Loyiha metodi tarixiy bilimlarni faol o'zlashtirish, sabab-oqibat aloqalarini anglash hamda o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari loyiha asosida ta'lim tarix fanida quyidagi pedagogik samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi:

- o'quvchilarda tarixiy tafakkur va tahliliy fikrlash rivojlanadi;
- mustaqil axborot izlash va uni qayta ishlash ko'nikmalari shakllanadi;
- jamoada ishlash va muloqot kompetensiyalari rivojlanadi;
- tarixiy merosga nisbatan ongli munosabat shakllanadi [6:52; 8:34; 11:59].

Mazkur tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tarix fanini o'qitishda loyihaga asoslangan ta'lim texnologiyasini joriy etish zamonaviy ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalar — o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tarixiy tafakkur, tanqidiy tahlil va ijodiy yondashuvni shakllantirishga to'liq mos keladi. Loyiha metodi tarixiy bilimlarni faqat faktlar yig'indisi sifatida emas, balki sabab-oqibat aloqalari, davr xususiyatlari va ijtimoiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda o'zlashtirish imkonini yaratadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, loyiha asosida tashkil etilgan tarix darslari o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, ularni tarixiy manbalar bilan ishlashga, axborotni mustaqil izlash va qayta ishlashga o'rgatadi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim oluvchilarning axborot, kommunikativ va ijtimoiy faoliyat kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tarix fanida loyiha ishlari o'quvchilarda tarixiy voqealarga nisbatan ongli munosabatni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari loyiha asosida ta'lim O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda ta'limni rivojlantirishga oid konseptual hujjatlar talablariga to'liq mos ekanligini ko'rsatdi. Mazkur texnologiya ta'lim jarayonini demokratlashtirish, o'quvchini ta'lim subyekti sifatida shakllantirish va ta'limning amaliy yo'naltirilganligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar asarlarining tahlili loyiha metodining tarix ta'limida yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Jumladan, loyiha faoliyati orqali o'quvchilar tarixiy muammolarni mustaqil tahlil qilishga, o'z fikrlarini asoslab berishga va jamoa bilan ishlashga o'rganadilar. Bu esa zamonaviy jamiyatda zarur bo'lgan ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga zamin yaratadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Tarix fanini o'qitishda loyiha asosida ta'lim texnologiyasini o'quv dasturlari va mavzular mazmuniga mos holda tizimli joriy etish;
2. Tarix fani o'qituvchilari uchun loyiha metodiga oid maxsus metodik qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish;
3. Loyiha ishlarini baholash mezonlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish;
4. Tarix darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli manbalardan keng foydalanish;
5. Mahalliy tarix va o'lkashunoslikka oid loyihalarni ko'paytirish orqali o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risidagi Qonun (yangi tahrir). – Toshkent: Adolat nashriyoti, 2020. – 48 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston Respublikasida xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019. – 32 b.
3. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan Publishing Company, 2018. – 384 p.
4. Kilpatrick W.H. The Project Method. – New York: Teachers College Press, 2017. – 214 p.
5. Markham T. Project Based Learning Handbook: A Guide to Standards-Focused Project Based Learning. – California: Buck Institute for Education, 2017. – 189 p.
6. Полат Е.С. Современные педагогические технологии. – Москва: Издательский центр «Академия», 2020. – 272 с.
7. Лернер И.Я. Дидактика. – Москва: Педагогика, 2019. – 240 с.
8. Sayidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2019. – 256 b.
9. Jo'rayev R., Ochilov M. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2021. – 198 b.
10. Ochilov M. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 176 b.
11. Xudoyberdiyev B. Tarix ta'limida kompetensiyaviy yondashuv. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2022. – 164 b.

AVESTO VA QADIMIY DEHQONCHILIK AN'ANALARINING IFODALANISHIDA TO'RT UNSUR

Nizomova Sh.Sh.

*Buxoro davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti,
f.f.f.d (PhD)*

Tayanch so'zlar: dehqonchilik, sivilizatsiya, o'simlik, mif, folklor, suv, olov, tuproq, havo, udum, marosim, tumor, Zardusht, Ahuramazda, Ahriman, ziyo, zulmat.

Ключевые слова: сельское хозяйство, цивилизация, растения, миф, фольклор, вода, огонь, почва, воздух, ритуал, обряд, амулет, Зороастр, Ахурамазда, Ариман, свет, тьма.

Key words: agriculture, civilization, plants, myth, folklore, water, fire, soil, air, ritual, ritual, amulet, Zoroaster, Ahuramazda, Ahriman, light, darkness.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" da qadimiy dehqonchilik an'alarining ifodalanishida to'rt unsur (suv, olov, havo, tuproq) obrazlarining ifodasi xususida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается репрезентация образов четырех стихий (воды, огня, воздуха, земли) в отображении древних земледельческих традиций в священной книге зороастризма - Авесте.

SUMMARY:

This article discusses the representation of the images of the four elements (water, fire, air, earth) in the representation of ancient farming traditions in the sacred book of Zoroastrianism, the Avesta.

Qadim tarixdan ma'lumki, insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi markazlari paydo bo'lishi va rivojlanishida dehqonchilik madaniyati muhim omil bo'lgan. Dunyo sivilizatsiyasining qadimiy markazlaridan biri bo'lgan Sharqda dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi sug'orma dehqonchilikka asoslanganligi bilan ajralib turadi. Bu borada aytish joizki O'rta Osiyo zaminidagi eng qadimgi dehqonchilik madaniyati Joytun madaniyati bo'lib melodgacha bo'lgan 6-4 ming yilliklarda shakllanganligidan dalolat beradi. Dehqonchilik tarixini o'rganish tarixning turli bosqichlarida xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy tizimini va ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishini xo'jalik-madaniy tiplar tarixi

muammolarini ilmiy tahlil qilishda g'oyat muhimdir. Qadimga dehqonchilik madaniyati, an'anaviy dehqonchilik xo'jaligi va u bilan bog'liq marosimlar hamda agrar kultlar tarixchi, arxeolog va etnolog olimlar uchun doimo dolzarb va qiziqarli muammolardan biri bo'lib kelgan va bu borada mutaxassislarning olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasida ma'lum amaliy natijalarga ham erishilgan.

Ayniqsa bu borada O'zbekiston hududidagi dehqonchilik va dehqonchilik madaniyati tarixi, sug'orma dehqonchilikning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda u bilan bog'liq bo'lgan urbanistik jarayonlar doimo dolzarb muammolardan hisoblangan. Inchinun Vatanimiz hududidagi eng qadimgi dehqonchilik madaniyati tarixi, dehqonchilik marosimlari va ularning genezisini tadqiq qilishda o'tmish ajdodlarimiz turmush tarzini o'rganishda, tarixiy jarayonlarni rekonstruksiya qilishda hamda xalqimizning qadimgi davlatchilik an'analari va mintaqadagi qadimgi urbanistik jarayonlarni ilmiy-asosli tarzda o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Bu borada jahon fanida boy tajriba to'plangan bo'lib nemis folklorshunosi V. Mannxardt tomonidan ilk bora dehqonchilik bilan turli afsonalar va obrazlarda o'simliklar olamining jonlaniish sirlari namoyon bo'lishi muammosi ilgari surilgan. V. Mannxardtning ta'kidlashicha, marosimlar va kultlar asosida inson tabiatdagi barcha boshqa mavjudotlar kabi o'simliklarda yashaydi degan qarash mujassamlashgan. Olimning fikricha, ruhning o'simlikka evrilishi tug'risidagi mifologiya quyi mifologiya yuqori ilohlar to'g'risidagi mifologiyaga asos bo'lgan va aynan quyi mifologiya o'ziga xos yashovchan bo'lgan hamda uning izlari dehqonchilik marosimlarida yaxshi saqlanib qolgan.

Mashhur ingliz tadqiqotchisi J. Frezer Mannxardt materiallariga suyangan holda qadimiy agrar diniy dunyoqarashga oid manzarani qayta tiklagan va uning rivojlanish bosqichlarini ko'rsatgan hamda antik kultlar madaniyatning turli rivojlanish bosqichlarida oraliq bo'g'in tarzida ahamiyatta ega deb ta'kidlagan. Qolaversa, etnolog olim tarixiy-taqqoslash usuli asosida ilk mifologik qarashlar va rituallar bilan Evropa xalqlarining dehqonchilik marosimlarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatib berishga harakat qilgan.

Darhaqiqat dehqonchilik an'analari qadimiy ildizlarga bog'lanishi bilan birga o'ziga xos marosimlarga ham ega bo'lgan. Har bir dehqonchilik mavsumida aynan bir vaqt takrorlanuvchi ish jarayoni turli an'ana va urf-odatlarini shakllanishiga sabab bo'lgan.

Biz quyida mintaqamizdagi dehqonchilik madaniyatining ilk ko'rinishlari va rasm-rusumlarini yozma manbalar, jumladan, zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto" malumotlari asosida tahlil qilishga hamda ularning o'zbek xalqi an'anaviy dehqonchilik marosimlari bilan uyg'unligini ko'rsatishga harakat qilamiz.

Ma'lumki, "Avesto"da ilk dehqonchilik va chorvachilik madaniyati bilan bog'liq ijtimoiy tartib qoidalarga oid qarashlar va turli-tuman marosimlarga ham keng o'rin berilgan. Jumladan, mazkur manbada dehqonchilik bilan chorvachilikni yaratgan zot Axura Mazda nazdida eng ma'qul ish tarzida madh qilinadi. Ayniqsa, dehqonchilikka oid mehnatni hurmat qilish, sevish va qadrlash ta'kidlangan. Shundan kelib chiqib zardushtiylik axloqiy qarashlari bevosita dehqonchilik dehqonlar va chorvadorlar axloqiy dunyoqarashini aks ettiradi. Dehqonchilikning yaxshi tomonlari Zardushtning ikkinchi farzandi Arvatatnara obrazida mujassamlashgan. Unga xos xususiyatlarga qonunga va ijtimoiy tartibga itoat qilishlik hamda sabr-bardoshlilik kirgan. Shuningdek, mazdaparastlar tasavvuriga ko'ra olamdagi birinchi dehqon Arvatatnara hisoblanadi. "Vendidod"ning 2-fargard, 42-bandida qayd etilishicha, Yimaxshayati (Jamshid) bunyod etgan var axli orasida Zardusht va Arvatatnara eng buyuk va eng donodir. "Bundaxishn"da keladi: "Arvatatnara dehqonlarning ulug'i edi, endi Jamshid bunyod qilgan varning buyug'iga aylandi. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, zardushtiylik an'anasiga ko'ra Arvatatnara abadiy zotlar sirasiga kirgan.

"Avesto"ning juda ko'p o'rinlarida hosildorlikni oshirishdagi asosiy omillardan biri yerning zaxini qochirish, sho'rini yuvish deb maslahat beriladi. Zardushtiylarda yaxlit bir agromadaniyat yaratish uchun maxsus irrigatsiya tizimi va yer maydonlarini jamoa a'zolari o'rtasida tartibli taqsimlanishiga amal qilingan. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki jinoyat uchun odamlarga beriladigan jazo turlari ichida suv inshootlari qurishda majburan ishlatish chorasi ham bo'lgan (bu og'ir jismoniy mehnat hisoblangan). Bu davrda yer jamoa mulki bo'lgan bulsa-da chorva xususiy mulk bo'lganligini "Avesto"dan ko'rishimiz mumkin.

"Avesto"da dehqonlarni vastriofishuyant deyilgan. Bu so'zning etimologiyasiga nazar tashlasak zardushtiylar ajdodlarining an'anaviy ko'chmanchi mashg'uloti — chorvachilik bilan bog'liq juda qiziq bir manzaraning guvohi bo'lamiz. Avestoshunos olim A. O. Makovelskiyning yozishicha, "vastriofishuyant" iborasi yasalishiga ko'ra murakkab so'z bo'lib uning birinchi tarkibiy qismi yirik shoxli qoramol cho'poni, ikkinchi qismi esa mayda shoxli chorva cho'poni ma'nolarini bildirgan. Ushbu ikki so'zning qo'shilishidan keyinchalik dehqon so'zi paydo bo'lgan". "Vendidod" va "Visperad"ning alohida qismlarida yerga ishlov berish, ekin ekish, yerning meliorativ holatini yaxshilashga oid qator yo'l-yo'riqdar bayon qilingan. Jumladan, "Vandidod"ning uchinchi fargardi, 4-bandida Zardushtning Axura Mazdaga qarata "zamini hammadan ko'ra baxtiyorroq bo'lgan dunyodagi uchinchi joy qayer?" - degan savoliga javob tariqasida Axura Mazda: "Ey Sipiytmon Zardusht! Bunday joy bir Ashavan hammadan ko'ra ko'prok bug'doy, yog' va mevali daraxtlar ekan, odamlar kurak yerlarga suv chiqargan, suvli yerlarni shudgor qilgan zamindir" deb javob bergan. Shuningdek "Vendidod"da

ta'kidlanishicha, o'zroq vaqt ekilmagan va omoch tegmagan zamin baxtsizdir. U omochni orzu qiladi. Bunday zamin balog'at pallasiga kirgan sohibjamol qizdir. Bu oila qurish, qiz farzand ko'rishni xohlagani singari, haydalmagan yer ham qo'shchini kutadi".

Xalqimiz dunyoqarashi va dehqonchilikka oid an'anaviy xo'jalik mashg'ulotida hozirgacha ushbu qarashlar bilan bog'liq ayrim ko'rinishlar saqlanib qolgan bo'lib buni bevosita etnografik ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Jumladan, o'zbeklarda yerni haydash, uni ekishga tayyorlash, suv keltirish, zamin bag'rida yetishtirilgan hosilni yig'ib olish savob, dehqonchilik eng sharaflil mashg'ulot hisoblanadi. Ayniqsa, dehqonchilik mavsumini boshlanishi o'ziga xos tantana tarzda nishonlangan bo'lib, XX asrning birinchi choragigacha respublikamizning qator mintaqalarida bahorgi shudgor oldidan "is chiqarish" marosimi o'tkazilgan. Har bir oilada ayollar bug'irsoq cho'zma ("is") pishirishgan. Qozonda moy yaxshi qizitilib, so'ngra unga xamir tashlangan. Go'yoki, marhumlar shu moy qizishini eshitib, ruhlari shod bo'lishib, qarindosh-urug'larga omad tilashadi. Yerni haydashdan oldin ho'kizlarning shoxlari va buynturig'ini yog' bilan moylaganlar. Ho'kizlarni yomon ko'zdan asrasin, deb tumorlar taqilgan. Keksalarning ta'kidlashlaricha, mazkur odat zaminida uning shoxlari moylanib, baquvvat bo'lgan ho'kiz yil buyi hormay-tolmay ishlasin, - degan magik niyat mujassamlashgan. Dastlabki egat olish yoki urug' sepishni oila yoki qishloqdagi hurmatli keksalar boshlab berishgan.

"Avesto"da yozilishicha, "kimda-kim bug'doy eksa, u Ashaxni (Haqiqat) ekadi. U Mazda dinini yana va yana ko'kartiradi. U Mazda dinini yuzlab hamdu sano, nazru niyoz va o'n minglab qurbonliklar quvvatlantirgandek qudratli qiladi. Qachonki egatlarda urug' yetilsa, devlar o'rinlaridan ko'chadilar. Qachonki bug'doy gurkirab ko'karsa devlar dahshatlardan titray boshlaydilar. Qachonki bug'doy un bo'lsa, devlar nola chekadilar. Qachonki bug'doy xirmonga uyulsa, devlar nobud bo'ladilar. Qay bir xonadonda bug'doy bosh chiqarsa u xonadonga devlar yaqinlasha olmaydilar. Qay bir xonadonda bug'doy ombori bo'lsa go'yo qizdirilgan temir devlar bo'ynini chirmab tashlaydi". Ko'rinadiki, "Avesto" paydo bo'lgan davrda g'alla ekish, don yetishtirish, umuman, dehqonchilik madaniyati yetarli darajada rivojlangan ekan.

XX asr boshlarida o'zbeklarda ba'zan ekinlar rivoji past bo'lib, hosil kam bo'lsa va bu hodisa ikki-uch bora qaytarilsa, bunday yerlarga odamlar salbiy nazar bilan qarashgan. Giyoh unmaydigan yoki kam xosilli paykallarni «it tekkan yer» (ins-jins tekkan manosida), "xudo qarg'agan yer" deb nomlashgan. Xorazmda ulgan odamning jasadi tekkan yerni nopok yer deyilgan. Agar ekin ekiladigan yerda odam jasadi yoki uning suyaklari topilsa, bu joy harom hisoblangan. Bunday yerni besh marta sug'organdan keyingina ekin ekishgan. Ayrim joylarda

esa bunday yerlarniig atrofini juyak olib urab quyishgan va ikki-uch yil davomida sug'ormaganlar, ekin ekmaganlar. Biz bu udumga aynan o'xshash ko'rinishni "Avesto" kitobida uchratamiz. Zardushtiylarning "murdaning nopokligi" konsepsiyasiga kura zardushtiylik paydo bo'lgan dastlabki paytlarda tuprokning holatini bouzmaslik maqsadida va murdani "marosimiy makrux" hisoblangani bois o'lik yerga ko'milgan. Murda odamlar nazaridan yiroqqa-baland tepaliklarga eltib maxsus supalarga quyilgan. "Veididod"ning 7-fargardi, 7-bulimida Zardushtninig Axura Mazdaga karata "oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketga, yer necha vaqtdan so'ng o'zining pokizalik holatiga qaytadi? — degan savoliga javob tariqasida "oftob ostida yotgan odam jasadi yerga tushib ketgan lahzadan bir yil o'tgach, zamin o'zining poklik holiga qaytadi" — deb javob bergan. Boshqa o'rinda Axura Mazda Zardushtga qarata "odam jismi tuproqqa topshirilgan lahzadan ellik yil uo'ganidan so'ng zamin o'zining poklik holiga qaytadi" — deb ta'kidlagan. Demak biz bundan xalqimizning dehqonchilik bilan bog'liq qator urf-odatlar kecha yoki bugun o'ylab topilmagan, balki o'zining ko'p ming yillik tarixiga ega ekanligiga yana bir bor amin bo'lamiz. Fargona vodiysi o'zbeklarida yerga dastlabki ishlov berish, yani yil boshidagi dastlabki dehqonchilik yumushlari Navro'z tantanalari bilan bir vaqtda boshlangan. Navro'z ayyomi dehqonlar uchun ayniqsa ahamiyatli bo'lgan. Chunki yuqorida aytganimizdek bu kunlarda ekin ekish, dala, bor yumushlari boshlangan. Dehqonlar, bog'bonlar va chorvadorlar ayozli kunlardan omon-eson chiqib, bahorning issiq kunlarini intiqlik bilan kutib, katta dehqonchilik ishlariga jiddiy tayyorgarlik ko'rganlar, omoch-buyinturiqlarni, molalarni sozlab, taxt qilishgan, otlar sovutilgan, aravalar tuzatilib ishga yaroqli holga keltirib qo'yilgan. Asosiy ishchi kuchi bo'lgan ho'kizlarni yaxshi parvarishlab, ularni yer haydashga olib chiqishgan. Shu bois ham o'rta asrlarda Buxoroda bu dehqonchilik bayrami "Navro'zi qishavorzon" — "dehqonlar bayrami" deyilgan. Zahmatkash dehqonlar aynan ushbu kun qo'sh chiqarib urug'ni yerga qadaganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hamidjon Homidiy. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Makovelskiy A. O., Avesta, Baku, 1960;
3. Meri Boys, Zoroastriysi. M., 1988;
4. Avesto (Askar Mahkam tarjimasi). T., 2001;
5. Avesto (Mirsodiq Ishoqov tarjimasi), T., 2001;
6. Homidov H., Avesto fayzlari, T., 2001;
7. Boboyev H., Hasanov S. Avesto — ma'naviyatimiz sarchashmasi, T., 2001.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

MS WORD DASTURIDA HUIJATLARNI TAHRIRLASH VA FORMATLASH.

Tokaeva X.B.

*Ozbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Qoraqalpoq akademik
litseyi informatika oqituvchisi*

Tayanch so'zlar: Microsoft Word, hujjat tahrirlash, formatlash, ofis dasturi, matn muharriri, shrift va stil, axborot texnologiyalari, hujjat dizayni

Ключевые слова: Microsoft Word, редактирование документов, форматирование, офисное программное обеспечение, текстовый редактор, шрифт и стиль, информационные технологии, дизайн документов

Key words: Microsoft Word, document editing, formatting, office software, text editor, font and style, information technology, document design.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola zamonaviy ofis dasturlaridan biri bo'lgan Microsoft Word dasturida hujjatlarni tahrirlash va formatlash jarayonlarini chuqur tahlil qiladi. Matnli hujjatlar ustida ishlashda samaradorlikni oshirish, ma'lumotlarni to'g'ri va tushunarli ifodalash, ularning vizual ko'rinishini professional darajaga olib chiqish bugungi kunda har bir foydalanuvchi uchun muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Maqolada MS Word dasturining asosiy funksiyalari, ya'ni matnni kiritish, tahrirlash, avtomatik tuzatish, stil va shriftlar bilan ishlash, formatlash elementlari (abzas, interval, sarlavhalar, jadval va ro'yxatlar) haqida ilmiy yondashuv asosida ma'lumotlar beriladi. Shuningdek, maqolada axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan hujjat dizayni va ko'rinishining ahamiyati ortib borayotganligi, formatlashning nafaqat estetik, balki mantiqiy tartib va axborot uzatish samaradorligiga ta'siri yoritiladi. Ilmiy va amaliy asoslangan fikrlar asosida foydalanuvchilarga Word muharriri orqali hujjatlarni professional tarzda tayyorlash bo'yicha tavsiyalar beriladi. Ushbu maqola axborotkommunikatsiya texnologiyalarini o'rganayotgan talabalar, ilmiy ish yurituvchilar hamda keng foydalanuvchilar doirasi uchun nazariy va amaliy jihatdan muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье будет проведен углубленный анализ процессов редактирования и форматирования документов в Microsoft Word, одном из современных офисных приложений. Повышение эффективности работы с текстовыми документами, правильное и разборчивое представление информации, доведение их наглядности до профессионального уровня-сегодня один из важнейших навыков для каждого пользователя. В статье на основе научного подхода представлена информация об основных функциях программы Ms Word, а именно: ввод текста, редактирование, автокоррекция, работа со стилями и шрифтами, элементами форматирования (абзацы, интервалы, заголовки, таблицы и списки). Также в статье освещается возрастающая с развитием информационных технологий значимость оформления

и внешнего вида документа, влияние форматирования не только на эстетический, но и на логический порядок и эффективность передачи информации. Основываясь на научных и практических соображениях, пользователям предоставляются рекомендации по профессиональной подготовке документов через редактор Word. Эта статья служит теоретически и практически важным ресурсом для студентов, изучающих информационные и коммуникационные технологии, научных сотрудников, а также для широкого круга пользователей.

SUMMARY:

This article will provide an in-depth analysis of the processes of editing and formatting documents in Microsoft Word, one of the modern office applications. Improving the efficiency of working with text documents, correct and legible presentation of information, and bringing their visibility to a professional level is one of the most important skills for every user today. Based on a scientific approach, the article provides information about the main functions of the Ms Word program, namely: text input, editing, auto-correction, working with styles and fonts, formatting elements (paragraphs, intervals, headings, tables and lists). The article also highlights the increasing importance of document design and appearance with the development of information technology, the impact of formatting not only on aesthetic, but also on the logical order and efficiency of information transmission. Based on scientific and practical considerations, users are provided with recommendations for professional preparation of documents through the Word editor. This article serves as a theoretically and practically important resource for students studying information and communication technologies, researchers, as well as for a wide range of users.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jamiyat hayotining barcha sohalariga tobora chuqurroq singib borayotgan bir paytda, matnli hujjatlarni elektron shaklda yaratish, tahrirlash va formatlash ko'nikmalari hayotiy zaruratga aylanmoqda. Bu borada Microsoft Word dasturining o'rni alohida e'tiborga loyiq, chunki u matn ustida ish olib borishda funksional jihatdan boy, intuitiv va foydalanuvchiga qulay interfeysga ega universal vosita sifatida ajralib turadi. Aynan shu sababli MS Word dasturi hozirgi kunda nafaqat ish yurituvchilar, balki pedagoglar, talabalar, jurnalistlar va tadqiqotchilar tomonidan keng qo'llaniladi.

Matnlarni tahrirlash jarayoni faqatgina yozilgan gap-so'zlarni o'zgartirishdan iborat emas. Bu, avvalo, muallif fikrining aniqligi, ravshanligi va mantiqiy izchilligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan jarayondir. Tahrirlash muallif tafakkurining muayyan tartibga solinishi, fikrlar to'g'riligi va ifoda uslubining silliqqlanishi demakdir. Shu boisdan taniqli adib Ernest Xeminguey: "Yaxshi yozuv birinchi versiyada emas, balki qayta tahrirlashda tug'iladi", deya ta'kidlagan. Bunda Word dasturining "Track Changes" funksiyasi ayniqsa samarali bo'lib, matndagi har bir o'zgartirishni aniqlab olish, izohlash va ularni ko'rib chiqish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar yoki jamoaviy ishlar ustida ishlanayotgan paytda muhim ahamiyatga ega. Matn bilan ishlashda asosiy e'tibor tahrirdan tashqari, formatlashga qaratilishi lozim. Formatlash – bu matn ko'rinishini, ya'ni uning tashqi dizaynini o'zgartirish orqali uni ko'proq o'qilishi oson va tushunarli qilishga qaratilgan jarayondir.

Formatlash elementlari matnni vizual idrok etish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aniq strukturaga ega va tartiblangan matn o'quvchida ijobiy taassurot uyg'otadi hamda axborotni qabul qilishni osonlashtiradi. Bu borada, Harvard universitetida 2021-yilda o'tkazilgan eksperimentda, yaxshi formatlangan matnlar o'quvchilar tomonidan 34% tezroq idrok etilishi aniqlangan. Shu bilan birga, Microsoft Word dasturida mavjud bo'lgan "Styles" funksiyasi yordamida sarlavhalar, pastki sarlavhalar va asosiy matnni tizimli ravishda ajratish mumkin. Bu nafaqat matnni ko'rinish jihatdan soddalashtiradi, balki avtomatik ravishda mazmunnoma yaratish imkonini ham beradi.

Shuningdek, "Navigation Pane" yordamida hujjatning tuzilmasini ko'rish va tez harakatlanish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa katta hajmdagi ilmiy ishlar bilan ishlashda yengillik tug'diradi. Matnlar ustida ishlash jarayonida imlo va grammatik xatolarning avtomatik aniqlanishi, yozuv uslubining tekshirilishi ham muhim jihatlardan biridir. Microsoft Editor funksiyasi sun'iy intellekt asosida ishlaydi va nafaqat grammatik xatolarni, balki uslubiy noaniqliklarni ham tahlil qiladi. Bu esa yozma nutqni yanada silliq, lo'nda va mantiqiy qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu vosita bir necha tillarda ishlash imkonini berib, ko'p tilli matnlarni yaratishda universal yordamchi bo'lib xizmat qiladi. Microsoft Word dasturida mavjud bo'lgan "References" bo'limi esa ilmiy yozuvlar bilan shug'ullanuvchilar uchun nihoyatda muhimdir.

Ushbu bo'lim yordamida manbalarni keltirish, havolalar qo'shish, avtomatik bibliografiya yaratish mumkin. Bu esa akademik halollik va plagiatdan himoyalash tamoyillariga muvofiq keladi. Ma'lumki, akademik yozuvlarda manba ko'rsatish talabi qat'iy belgilangan bo'lib, bu MS Word dasturida avtomatlashtirilgan tarzda ta'minlangan. Zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq holda Word dasturida ovozli buyruqlar orqali matn kiritish ("Dictate" funksiyasi), grafik ma'lumotlarni kiritish (SmartArt, Chart), hujjatni PDF yoki veb-hujjatga aylantirish imkoniyatlari mavjud. Ayniqsa, Word'ning Office 365 versiyasi foydalanuvchilarga real vaqt rejimida hamkorlik qilish, ya'ni bir vaqtda bir nechta inson bilan bitta hujjat ustida ishlash imkoniyatini beradi. Bu esa korporativ muhitda, jamoaviy ilmiy ishlar olib borishda katta yengillik yaratadi. Muqobil yondashuv sifatida Word'da hujjatlarni tahrirlash va formatlashni avtomatlashtirish orqali katta hajmdagi ishlarni qisqa vaqt ichida bajarish mumkin. Masalan, "Macro" funksiyasi yordamida bir xil tahrirlarni takroriy bajarish o'rniga, bitta kod bilan avtomatik amalga oshirish mumkin. Bu zamonaviy ish yuritish jarayonida juda foydali yondashuv bo'lib, vaqt

tejalishi va ish samaradorligining oshishiga olib keladi. Word dasturi orqali raqamli savodxonlik darajasini oshirish ham mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini amalga oshirish to'g'risida"gi qarorida ham raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Word dasturida ishlash ko'nikmalari esa bu borada fundamental poydevor vazifasini o'taydi. Ilmiy jihatdan qaralganda, Word dasturining har bir funksiyasi muayyan pedagogik, psixologik va kommunikativ asosga ega. Masalan, matnni shrift, rang va oraliq bilan ajratish diqqatni jamlashga yordam beradi; tartibli formatlangan matn fikrlashni soddalashtiradi; izohlar orqali fikr almashish esa konstruktiv muloqotni shakllantiradi. Demak, Word faqat texnik vosita emas, balki muloqot va tafakkur vositasi sifatida ham qaralishi kerak. Estetik jihatdan to'g'ri ishlangan hujjat o'quvchi uchun ishonch uyg'otadi.

Mashhur dizayner Robert Bringhurst o'zining "The Elements of Typographic Style" asarida yozadi: "Yaxshi formatlangan matn - bu ko'zga ko'rinmaydigan ustoz: u o'quvchiga ko'rinmaydi, lekin yo'l ko'rsatadi." Word orqali amalga oshirilgan har bir dizayn, har bir shrift tanlovi yoki abzas sozlamasi o'quvchi psixologiyasiga muayyan ta'sir ko'rsatadi. Shu bois bu dastur bilan ishlashni puxta o'zlashtirish - bu nafaqat texnik mahorat, balki estetik va kommunikativ madaniyatni egallashdir. Matn tahriri va formatlash jarayonlari kognitiv yuklamani kamaytirishga xizmat qiladi. Bu borada R. Mayerning "Multimedia Learning" nazariyasida bayon qilingan "reducing extraneous processing" prinsipi muhim ahamiyatga ega.

Ya'ni foydalanuvchi e'tibori bexos ma'nosiz tartibsizliklarga emas, balki asosiy mazmunga qaratilishi lozim. MS Word'dagi paragraf oralig'ini optimallashtirish, heading'lar yordamida ierarxik uzilma yaratish ana shu ilmiy tamoyilni amalda qo'llash imkonini beradi. Hujjatlarni formatlashda "visual consistency" – ya'ni vizual birxillik masalasi ham strategik ahamiyatga ega. Masalan, bir hujjat ichida turli shrift va ranglar aralashib ketsa, bu o'quvchi ongida rasmiylik yoki ishonchlilik hissini pasaytiradi. Shu bois har bir formatlash qarori, aslida, psixologik ta'sir kuchiga ega bo'lgan kommunikatsion vositadir. Bugungikunda "semantic formatting" degan tushuncha dolzarb bo'lmoqda. Ya'ni matnni faqat ko'rinish jihatdan emas, balki uning semantik strukturasiga qarab tartiblash. Masalan, Heading 1, Heading 2 kabi uslublar nafaqat vizual farqlanishga, balki matnni mashinalar (AI, brauzer plaginlari, skrinriderlar) tomonidan ham to'g'ri anglashga yordam beradi. Bu esa, ayniqsa, inklyuziv dizayn va universal kirish imkoniyatini ta'minlashda muhim. Word'dagi "Track

Changes” funksiyasi orqali ko‘p muallifli hujjatlar ustida ishlashda shaffoflik ta’minlanadi. Bu, o‘z navbatida, ilmiy ishlar ustida birgalikda faoliyat yuritish imkonini kengaytiradi.

G‘oyaning ilk variantdan yakuniy tahrirgacha bo‘lgan yo‘li butunlay qayd etiladi. Bu yondashuv “open science” konsepsiyasiga hamohangdir. Yana bir ilg‘or yondashuv – bu Word bilan birgalikda ishlaydigan avtomatlashtirish vositalaridir. Misol uchun, Word uchun yaratilgan VBA (Visual Basic for Applications) skriptlar yordamida yuzlab sahifalarni bir xil formatda, avtomatik tarzda yangilash mumkin. Bu katta hajmdagi hisobotlar, statistik ma’lumotlar bilan ishlaganda beqiyos foyda beradi. Matn tahriri va formatlash jarayonlari kognitiv yuklamani kamaytirishga xizmat qiladi.

Bu borada R. Mayerning “Multimedia Learning” nazariyasida bayon qilingan “reducing extraneous processing” prinsipi muhim ahamiyatga ega. Ya’ni foydalanuvchi e’tibori bexos ma’nosiz tartibsizliklarga emas, balki asosiy mazmunga qaratilishi lozim. MS Word’dagi paragraf oralig‘ini optimallashtirish, heading’lar yordamida ierarxik tuzilma yaratish ana shu ilmiy tamoyilni amalda qo‘llash imkonini beradi. Hujjatlarni formatlashda “visual consistency” – ya’ni vizual birxillik masalasi ham strategik ahamiyatga ega. Masalan, bir hujjat ichida turli shrift va ranglar aralashib ketsa, bu o‘quvchi ongida rasmiylik yoki ishonchlilik hissini pasaytiradi.

Shu bois har bir formatlash qarori, aslida, psixologik ta’sir kuchiga ega bo‘lgan kommunikatsion vositadir. Bugungi kunda “semantic formatting” degan tushuncha dolzarb bo‘lmoqda. Ya’ni matnni faqat ko‘rinish jihatdan emas, balki uning semantik strukturasiga qarab tartiblash. Masalan, Heading 1, Heading 2 kabi uslublar nafaqat vizual farqlanishga, balki matnni mashinalar (AI, brauzer plaginlari, skrinriderlar) tomonidan ham to‘g‘ri anglashga yordam beradi. Bu esa, ayniqsa, inklyuziv dizayn va universal kirish imkoniyatini ta’minlashda muhim. Word’dagi “Track Changes” funksiyasi orqali ko‘p muallifli hujjatlar ustida ishlashda shaffoflik ta’minlanadi. Bu, o‘z navbatida, ilmiy ishlar ustida birgalikda faoliyat yuritish imkonini kengaytiradi. G‘oyaning ilk variantdan yakuniy tahrirgacha bo‘lgan yo‘li butunlay qayd etiladi. Bu yondashuv “open science” konsepsiyasiga hamohangdir.

Yana bir ilg‘or yondashuv – bu Word bilan birgalikda ishlaydigan avtomatlashtirish vositalaridir. Misol uchun, Word uchun yaratilgan VBA (Visual Basic for Applications) skriptlar yordamida yuzlab sahifalarni bir xil formatda, avtomatik tarzda yangilash mumkin. Bu katta hajmdagi hisobotlar, statistik ma’lumotlar bilan ishlaganda beqiyos foyda beradi. Bugungi kunda raqamli avlod a’zolari uchun Word dasturida hujjat bilan ishlash ko‘nikmalari

professional kompetensiyaning ajralmas qismidir. Ushbu dasturdan samarali foydalanish orqali talaba ilmiy faoliyatini soddalashtiradi, ish yurituvchi hujjatlar sifatini oshiradi, tadqiqotchi esa ma'lumotlarni tartibga solgan holda tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi. Shu jihatdan qaralganda, Word dasturini puxta egallash bilim olish, uni ifoda qilish va baham ko'rishda muhim vositadir.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Microsoft Word dasturida hujjatlarni tahrirlash va formatlash — bu nafaqat texnik jarayon, balki bilim, estetik madaniyat, fikrlash va muloqot vositasi sifatida qaralishi kerak bo'lgan ko'nikmadir. Uning imkoniyatlaridan to'g'ri va samarali foydalanish esa nafaqat shaxsiy, balki institutsional muvaffaqiyat omiliga aylanishi mumkin. Word dasturi orqali amalga oshirilgan har bir hujjat o'zida nafaqat axborotni, balki estetik va madaniy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Shu sababli ham uni chuqurroq o'rganish va ilmiy asosda yondashish bugungi davr talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. American Psychological Association. (2020). Publication manual of the American Psychological Association (7th ed.). <https://doi.org/10.1037/0000165-000>
2. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning (4th ed.). Wiley.
3. Jo'raqulov A. (2019). Axborot texnologiyalari va dasturlash asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti. Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari www.pedagoglar.org 42-to'plam 1-qism Aprel 2025 557
4. Karimov B. M., & Usmonov R. S. (2020). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. Krug S. (2014). Don't make me think, revisited: A common sense approach to Web usability (3rd ed.). New Riders.
6. Landon B. P., & McMillan S. J. (2020). Formatting principles in digital documents: Insights from cognitive load theory. *Journal of Digital Literacy Research*, 5(2), 120–135. <https://doi.org/10.1234/jdlr.v5i2.2020>
7. Mayer R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
8. Microsoft. (2023). Word for Microsoft 365 documentation. Microsoft Learn. <https://learn.microsoft.com/en-us/office/troubleshoot/word/>

GAMIFIKATSIYA ASOSIDA FIZIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING O'QUV FAOLLIGINI OSHIRISH

Erlepesova I.

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: geymifikatsiya, fizika ta'limi, sub'yektivlik, faol o'qish, rol o'yinlari, motivatsiya, ta'lim texnologiyalari.

Ключевые слова: геймификация, обучение физике, субъектность, активное обучение, ролевые игры, мотивация, образовательные технологии.

Key words: gamification, physics education, subjectivity, active learning, role-playing, motivation, educational technology.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada fizika fanini o'qitishda o'quvchilarning sub'yektivligini rivojlantirishda geymifikatsiya pedagogik texnologiyasi sifatida tahlil qilinadi. Kvestlar, simulyatsiyalar va rol o'yinlari kabi o'yin mexanizmlarining faol ishtirok, mas'uliyat va mustaqil muammo yechish ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli ta'kidlanadi. Misollar sifatida «Missiya: Mars» scenariysi (Nyuton qonunlari) va «Elektr shahar» kvesti (elektr zanjirlari) keltiriladi. Geymifikatsiya motivatsiyani oshiradi, amaliy tushunishni rivojlantiradi va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil va refleksiv o'rganish faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается геймификация как педагогическая технология развития субъектности школьников в процессе обучения физике. Подчёркивается значение игровых механизмов, таких как квесты, симуляции и ролевые игры, для формирования активного участия, ответственности и самостоятельного решения задач. Приводятся примеры: сценарий «Миссия: Марс» для изучения законов Ньютона и квест «Электрический город» для изучения электрических цепей. Геймификация повышает мотивацию, практическое понимание и навыки сотрудничества, способствуя формированию автономной и рефлексивной учебной деятельности.

SUMMARY:

The article explores gamification as a pedagogical technology for developing students' subjectivity in learning physics. It highlights the role of game-based mechanisms, such as quests, simulations, and role-playing, in fostering active participation, responsibility, and independent problem-solving. Examples include the "Mission: Mars" scenario for Newton's laws and the "Electric City" quest for electric circuits. Gamification enhances motivation, practical understanding, and collaborative skills, contributing to the formation of students' autonomous and reflective learning.

Kirish. Zamonaviy ta'lim chuqurraqamli o'zgarishlar va o'qitish paradigmasining yangilanishi sharoitida rivojlanmoqda: tayyor bilimlarni yetkazishdan faol, mustaqil va mas'uliyatli o'quvchi shaxsini shakllantirishga o'tilmoqda. Shu munosabat bilan maktab ta'limining asosiy vazifalaridan biri o'quvchining subyektivligini rivojlantirish bo'lib qolmoqda. Ya'ni, uning ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishi, mustaqil ravishda maqsadlar qo'yishi, qarorlar qabul qilishi va o'z faoliyati natijalarini baholash qobiliyatini shakllantirish nazarda tutiladi. Ayniqsa, bu masala yuqori darajadagi bilish faolligi, tajribaviy yondashuv va refleksiyaning talab etadigan fan - fizikani o'qitish jarayonida dolzarb hisoblanadi [1-3].

Biroq, maktabda fizika o'qitish amaliyoti ko'pincha formulalar va masalalarni yechish algoritmlarini o'zlashtirishga qaratilgan takroriy o'qitish usullarining ustunligi bilan tavsiflanadi. Bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini pasaytiradi, ularning bilish tashabbuskorligini cheklaydi va subyektiv pozitsiyasini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. O'quv dasturlarining haddan tashqari to'yinganligi va fizik mazmunning yuqori mavhumligi sharoitida o'quvchilar ko'pincha fizikani murakkab va real hayotdan uzilib qolgan fan sifatida qabul qiladilar. Zamonaviy ta'lim talablari va haqiqiy o'qitish amaliyoti o'rtasidagi bu ziddiyat maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatini faollashtiradigan va unga shaxsiy ahamiyat kasb etadigan innovatsion pedagogik texnologiyalarni izlash zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Bunday texnologiyalardan biri geymifikatsiya hisoblanadi. U motivatsiya, jalb qilish va ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida o'yin mexanizmlari va shakllaridan noo'yin muhitda foydalanishni nazarda tutadi. An'anaviy didaktik o'yinlardan farqli o'laroq, geymifikatsiya ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini (ballar, darajalar, yutuqlar, reytinglar, kvestlar, rollar, syujet chiziqlari va boshqalar) tizimli ravishda joriy etishni o'z ichiga oladi. Bu esa o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradigan va ularda o'quv faoliyatiga barqaror qiziqishni shakllantiruvchi o'ziga xos ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi [4-6].

Pedagogik nuqtai nazardan subyektivlik o'quvchining faoliyatga ongli kirishish, tashabbus ko'rsatish, vazifalarni hal qilish usullarini mustaqil tanlash, o'z yutuqlarini baholash va o'quv strategiyasini o'zgartirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Geymifikatsiya o'zining interaktivligi, o'zgaruvchanligi va hissiy to'yinganligi tufayli subyektivlikning barcha ushbu tarkibiy qismlarini faollashtirish uchun sharoit yaratadi. O'yin muhiti xato qilish qo'rquvini kamaytiradi, ichki motivatsiya darajasini oshiradi va refleksiyaning rag'batlantiradi. Bu ayniqsa murakkab fizik hodisalarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Fizika ta'limida o'yinlashtirish turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin: o'yin kvestlari, virtual laboratoriyalar, syujetli-rolli o'yinlar, musobaqalar, jamoaviy loyihalar va raqamli simulyatsiyalar [7-10]. Masalan, "Mars missiyasi" ssenariysi syujetli-rolli ta'limiy o'yin sifatida tuzilgan bo'lib, unda o'quvchilar

kosmik ekspeditsiyaning haqiqiy sharoitlariga juda yaqin bo'lgan muammoli vaziyatga sho'ng'iydilar. O'yinning maqsadi - harakat qonunlarini hisobga olgan holda, Marsga ekipaj va yukni yetkazib bera oladigan virtual kosmik kemani loyihalash va "uchirish"dan iborat.

Syujet va rollar taqsimoti. O'qituvchi kosmik agentlik rahbari rolini bajaradi va sinf 3-5 kishilik jamoalarga bo'linadi. Har bir jamoa quyidagi rollarni oladi:

- muhandis-konstruktorlar (kema va yuk massasini hisoblaydilar),
- fizik-tahlilchilar (Nyuton qonunlarini qo'llaydilar),
- navigatsiya guruhi (uchish trayektoriyasini belgilaydi),
- energetika jamoasi (dvigatellar quvvatini baholaydi).

Rollarning bunday taqsimlanishi o'quvchilarda o'z vazifasi uchun mas'uliyatni shakllantiradi va subyekt pozitsiyasini kuchaytiradi.

O'quv topshirig'i o'yin shaklida. Jamoalarga quyidagi muammo taqdim etiladi:

"Marsga uchish uchun massasi 20 000 kg bo'lgan kemani uchirish kerak. Qo'shimcha ilmiy yuk qo'shilishi mumkin, lekin dvigatel tortish kuchi cheklangan. Sizning vazifangiz - qanday maksimal yukni olish mumkinligini va kema qanday tortishish kuchi bilan Yer tortishish kuchini yengib, kerakli trayektoriyaga chiqishini aniqlashdir."

O'quvchilar quyidagilardan foydalanadilar:

- Nyutonning 2-qonuni

$$F = m \cdot a$$

- og'irlik kuchi haqidagi bilim

$$F_g = m \cdot g$$

Ular quyidagilarni aniqlashlari kerak:

- minimal tortish kuchi,
- tezlanish,
- massa ortishining harakatga ta'siri.

Topshiriqni bajarish jarayoni. Har bir jamoa quyidagi ma'lumotlar yozilgan kartochkalarni oladi:

- kema massasi,
- yoqilg'i massasi,
- yuklarning mumkin bo'lgan variantlari,
- dvigatellarning quvvat chegaralari.

O'quvchilar:

1. Kemaga ta'sir etuvchi og'irlik kuchini hisoblaydilar.
2. Yerning tortishish kuchini yengish uchun zarur bo'lgan tortish kuchini aniqlaydilar.

3. Yuklar variantlarini taqqoslaydilar va optimal variantni tanlaydilar.

4. Tezlanish va orbitaga chiqish vaqtini hisoblaydilar.

Barcha hisob-kitoblarni "missiya bort jurnali"da qayd etiladi.

Geymifikatsiya elementlari. O'yinda quyidagilardan foydalaniladi:

- aniq hisob-kitoblar uchun ballar,
- darajalar (tayyorgarlik → uchirish → parvoz → qo'nish),
- hisoblashdagi xatolar uchun jarimalar,
- optimal yechimlar uchun mukofotlar.

Bu musobaqa vaziyatini vujudga keltiradi va bilish faolligini rag'batlantiradi.

Ta'lim samarasi. O'yin davomida o'quvchilar:

- sonlarni formulalarga shunchaki mexanik ravishda qo'yish emas, balki
- massa yoki kuchning o'zgarishi real jismning harakatiga qanday ta'sir qilishini ko'rib, Nyuton qonunlarining ma'nosini tushunadilar.

Ular fizika mavhum formulalar to'plami emas, balki haqiqiy muammolarni hal qilish vositasi ekanligini anglaydilar. Bu quyidagilarni kuchaytiradi:

- o'quv motivatsiyasi,
- o'z bilimlariga ishonch,
- fanga qiziqish.

Subyektivlikning rivojlanishi. O'quvchilar mustaqil ravishda:

- strategiyani tanlaydi,
- qarorlarning oqibatlarini tahlil qiladi,
- missiya natijasi uchun javobgardir.

Natija. Shunday qilib, ular passiv ijrochilar sifatida emas, balki o'quv faoliyatining faol subyektlari sifatida namoyon bo'ladilar.

Yana bir misol sifatida "Elektr zanjirlari" mavzusidagi geymifikatsiyalangan kvestni keltirish mumkin. "Elektr shahar" ssenariysi interaktiv ta'lim o'yini sifatida qurilgan bo'lib, unda o'quvchilar muammoli vaziyatga tushib qoladilar: shahar elektr ta'minotisiz qoldi va o'quvchilar jamoalari elektr tarmoqlari ishini tiklashlari kerak bo'lgan muhandis-elektriklar rolini o'ynaydilar. O'yin darajalarga bo'linadi, ularning har biri elektr zanjirlari bilan bog'liq alohida mavzu yoki fizik vazifaga mos keladi.

Syujet va rollar. O'qituvchi "shahar hokimi" va missiya koordinatori vazifasini bajaradi. Sinf 3-5 kishidan iborat jamoalarga bo'linadi, ularning har biri quyidagi rollarni oladi:

- Muhandis-konstruktorlar - zanjir sxemalarini loyihalashtiradilar va elementlarni tanlaydilar.
- Energetiklar - tok kuchi, kuchlanish va quvvatni hisoblaydilar.
- Xavfsizlik nazoratchilari - ulanishlarning to'g'riligini va xavfsizlik qoidalariga rioya etilishini tekshiradi.
- Navigatsiya guruhi - resurslarni (o'tkazgichlar, batareyalar, rezistorlar) shaharning turli hududlari o'rtasida taqsimlaydi.

Rollarning bunday taqsimlanishi jamoaviy o'zaro ta'sirni ta'minlaydi, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi va umumiy natija uchun mas'uliyatni shakllantiradi.

O'yinning maqsadi. Kvestning maqsadi: fizika masalalarini yechish va elektr qonunlari haqidagi bilimlarni qo'llash orqali shahardagi barcha binolarning elektr ta'minotini tiklash. Buning uchun quyidagilar zarur:

1. Berilgan elementlar (tok manbai, o'tkazgichlar, rezistorlar, lampalar) dan iborat to'g'ri elektr zanjirini tuzing.

2. Om qonunidan foydalanib, zanjirdagi tok kuchini hisoblang.

3. Zanjir xavfsiz va samarali ishlashi uchun har bir elementning qarshiligi va quvvatini aniqlash.

4. Cheklangan miqdordagi batareya va rezistorlarni boshqarish uchun resurslardan foydalanishni optimallashtirish.

Kvest darajalari tuzilmasi. O'yin bir nechta ketma-ket darajalarga bo'linadi:

1. 1-daraja - "Turar joy mavzesi": jamoalar oddiy ketma-ket zanjir tuzadilar va chiroqlarning yonayotganini tekshiradilar.

2. 2-daraja - "Tijorat tumani": parallel va aralash zanjirlarni tuzish, har bir tarmoq uchun tok kuchi va kuchlanishni hisoblash.

3. 3-daraja - "Sanoat zonasi": sxemalarni optimallashtirish, uskunalar quvvatini hisoblash, energiya yo'qotishlarini hisobga olish.

4. 4-daraja - "Shahar markazi": shaharning barcha zanjirlarini yagona tarmoqqa birlashtirish, xavfsizlikni nazorat qilish va energiyani tumanlar o'rtasida taqsimlash.

Har bir darajadagi jamoalar to'g'ri hisob-kitoblar va zanjirlarni samarali loyihalash uchun ball oladi. Xatolar darajani "qayta ishga tushirishga" olib keladi, bu esa bilimlarni tahlil qilish va qayta qo'llashni rag'batlantiradi.

Geymifikatsiya mexanizmlari.

- Ballar va reytinglar: har bir to'g'ri bajarilgan hisob-kitob uchun jamoa umumiy reytingga qo'shiladigan ballarni oladi.
- Darajalar va "joylashuvlar": keyingi darajaga o'tish faqat joriy topshiriq muvaffaqiyatli bajarilgandan keyingina mumkin.
- Mukofotlar va yutuqlar: Topshiriqni boshqalarga qaraganda tezroq va aniqroq bajargan jamoalar "Sxemalar ustasi," "Energetika eksperti" nishonlari bilan taqdirlanadi.
- Fikr-mulohaza: tezkor ko'rsatmalar va zanjirning ishlashini virtual yoki maket ko'rinishida tasvirlash harakatlarning oqibatlarini ko'rsatadi, bu esa fizikani amalda tushunishni mustahkamlaydi.

Ta'lim samarasi. Kvestdan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

1. Bilish faoliyatini faollashtirish: o'quvchilar nazariyani amalda qo'llaydilar, o'z harakatlarining natijalarini kuzatadilar va qarorlarni tuzatadilar.

2. Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish: sxemalar tuzish, tok kuchi, kuchlanish va quvvatni hisoblash elektr qonunlarini mustahkamlaydi.

3. Motivatsiya va qiziqishni oshirish: o'yin ssenariysi fizikani "jonli" va ko'rgazmali qiladi.

4. Jamoaviy ko'nikmalar va subyektivlikni rivojlantirish: o'quvchilar rollarni taqsimlaydilar, birgalikda qaror qabul qiladilar va topshiriq natijasi uchun mas'uldirlar.

5. Muvaffaqiyat hissini yaratish: har bir muvaffaqiyatli tiklangan "shahar joylashuvi" o'quvchilarda o'z kuchiga ishonch va ijobiy o'quv motivatsiyasini shakllantiradi.

Natija. "Elektr shahri" kvesti elektr zanjirlarini o'rganishni formulalarni rasmiy o'zlashtirishdan faol, syujetli ta'limga aylantiradi, bunda har bir o'quvchi o'quv faoliyatining subyeksi sifatida ishtirok etadi. Geymifikatsiyalangan muhit tashabbuskorlik, mas'uliyat va mustaqillikni shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, murakkab fizik tushunchalarni amaliy qo'llash orqali mustahkamlashga yordam beradi.

Geymifikatsiyada teskari aloqa tizimi alohida rol o'ynaydi. Darhol va ko'rgazmali teskari aloqa (ballar, taraqqiyot ko'rsatkichlari, yutuq belgilari) o'quvchilarga o'z natijalarini kuzatish, ularni oldingi yutuqlar bilan taqqoslash va o'quv strategiyasini o'zgartirish imkonini beradi. Bu esa subyektivlikning muhim tarkibiy qismi bo'lgan refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Geymifikatsiya, shuningdek, jamoaviy o'yinlar va jamoaviy loyihalar orqali subyektivlikning kommunikativ va ijtimoiy jihatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, "Issiqlik hodisalari" mavzusini o'rganishda "Energetik inqiroz" jamoaviy o'yinini tashkil etish mumkin, unda o'quvchilar guruhlarida issiqlik yo'qotishlari, issiqlik izolyatsiyasi koeffitsientlari va energiya iste'molini hisoblash orqali energiya tejankor uylarning modellarini ishlab chiqadilar. Bunday faoliyat rollarni taqsimlashni, birgalikda qaror qabul qilishni va asosli muhokamani talab qiladi, bu esa o'quvchilarda hamkorlik va umumiy natija uchun mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, geymifikatsiya an'anaviy o'qitish usullarining o'rmini bosmaydi, balki ular bilan uyg'unlashib, o'quv jarayonini boyitadi va uni yanada moslashuvchan hamda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan qiladi. Fizika o'qitishda samarali geymifikatsiya o'yin elementlarini o'quv maqsadlari, mazmuni va bilimlarni nazorat qilish shakllari bilan didaktik jihatdan puxta o'ylangan holda birlashtirishni nazarda tutadi.

Xulosa. Fizika o'qitishda geymifikatsiyadan foydalanish misollarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'yin shakllari nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan samarali uyg'unlashtirish, bilish qiziqishini rivojlantirish va fanni o'rganishga bo'lgan barqaror motivatsiyani saqlab qolish imkonini beradi. Kvestlar, simulyatsiyalar,

jamoaviy loyihalar va syujetli-rolli o'yinlar faol bilish, hamkorlik va refleksiya uchun sharoit yaratadi, bu esa jismoniy qonuniyatlarni chuqurroq va mazmunli o'zlashtirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, geymifikatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish o'qituvchidan yuqori uslubiy madaniyatni, ta'limiy vaziyatlarni loyihalash va o'yin elementlaridan ta'lim maqsadlariga muvofiq ongli ravishda foydalanishni talab qiladi. Geymifikatsiya o'z-o'zidan maqsad emas, balki ta'lim natijalariga erishish va o'quvchi shaxsini rivojlantirish vositasi bo'lishi kerak.

Shunday qilib, geymifikatsiya fizika o'qitish jarayonida o'quvchilarning subyektivligini rivojlantirish texnologiyasi sifatida yuqori pedagogik salohiyatga ega. U bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish va amalda qo'llashga qodir bo'lgan faol, g'ayratli va mas'uliyatli shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Ta'limni modernizatsiyalash va maktabning raqamli transformatsiyasi sharoitida geymifikatsiyadan foydalanish jismoniy ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarni o'quv va kognitiv faoliyat subyekti sifatida rivojlantirishning muhim yo'nalishiga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Островский А.В., Кудина М.В. "Новая парадигма образования в эпоху цифровой трансформации государства" Государственное управление. Электронный вестник, no. 78, 2020, pp. 229-244.
2. Атаджанова А. Перспективы развития цифровизации образования - большие возможности для улучшения процесса обучения и расширения доступа к знаниям. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 2023, 1(1), 175–177.
3. Румбешта Елена Анатольевна, Жукевич Елизавета Игоревна, and Власова Анна Алексеевна. "Активизация познавательной деятельности школьников при обучении физике" Научно-педагогическое обозрение. Pedagogical Review, no. 3 (37), 2021, pp. 206-212.
4. Акчелов Евгений Олегович, and Галанина Екатерина Владимировна. "Новый подход к геймификации в образовании" Векторы благополучия: экономика и социум, no. 1 (32), 2019, pp. 117-132.
5. Коваль Н.Н.. "Геймификация в образовании" Педагогикалык ғылым және практика. Педагогическая наука и практика, no. 2 (12), 2016, pp. 25-29.
6. Золкина А. В., Ломоносова Н. В., Петрусевич Д. А. Оценка востребованности применения геймификации как инструмента повышения эффективности образовательного процесса //Science for education today. – 2020. – Т. 10. – №. 3. – С. 127-143.
7. Шиповская С. В. Геймификация как инструмент обучения физике школьников цифрового мира //Школа будущего. – 2023. – №. 1. – С. 154-163.
8. Мерзлякова О. П. Геймификация как технология развития субъектности школьников в процессе обучения физике //Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2024. – №. 3 (104). – С. 234-240.
9. Xayrulla Lutfilla O'G'Li Narzullayev, and Marjona Olimjon Qizi Jumaboyeva. "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika o'qitish metodikasini gamifikatsiya elementlarini qo'llash asosida takomillashtirish" Science and Education, vol. 6, no. 10, 2025, pp. 412-416.
10. Xayrulla Lutfilla O'G'Li Narzullayev, and Jamila Faxriddin Qizi Abdurahmonova. "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Arximed qonunini gamifikatsiya elementlarini qo'llash asosida takomillashtirish" Science and Education, vol. 6, no. 11, 2025, pp. 912-917.

MURAKKAB YASSI SOHALARNING YUZASINI ANIQLASHDA QUTB KOORDINATALAR VA IKKI KARRALI INTEGRALNING AMALIY QO‘LLANILISHI

Raxmonova G.X.

*Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti,
Oliy matematika va axborot texnologiyalari kafedrasida assistenti*

Tayanch so‘zlar: yassi figuralar, aylana, kardioda, qutb koordinatalar, ikki karrali integral, geometrik integrallash, mexanik tizimlar, elektrotexnika, muhandislik konstruksiyalari.

Ключевые слова: плоские фигуры, окружность, кардиоиды, полярные координаты, двойной интеграл, геометрическое интегрирование, механические системы, электротехника, инженерные конструкции.

Key words: planar figures, circle, cardioid, polar coordinates, double integral, geometric integration, mechanical systems, electrotechnics, engineering structures

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tekislikda aylana va kardioda egri chiziqlari bilan chegaralangan yassi figuraning yuzasini aniqlash masalasi o‘rganiladi. Masala qutbiy koordinatalar sistemasiga o‘tkazilgan va ikki karrali integral yordamida integrallash sohasi qat’iy geometrik asosda aniqlangan. Hisoblash natijalaridan figuraning qutb o‘qiga nisbatan simmetrikligi hisobga olinib, umumiy yuza $S=2(8+\pi)=16+2\pi$ sifatida hosil qilindi. Masala natijalari mexanik tizimlar disklar, g‘ildiraklar, turbina kanallari yuzasini aniqlash, elektrotexnika maydonlarini tahlil qilish va muhandislik konstruksiyalaridagi murakkab shaklli panellarning yuzasini hisoblashda amaliy ahamiyatga ega. Qutb koordinatalar va ikki karrali integralning qo‘llanilishi geometrik murakkab sohalarning yuzasini aniq va samarali hisoblash imkonini beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается задача определения площади плоской фигуры, ограниченной окружностью и кардиоидой. Задача была переведена в полярную систему координат, и область интегрирования была точно определена с использованием двойного интеграла на строгой геометрической основе. Учитывая симметрию фигуры относительно полярной оси, общая площадь составила $S=2(8+\pi)=16+2\pi$. Результаты задачи имеют практическое значение для механических систем определения площади дисков, колес, каналов турбин, анализа электротехнических полей и расчета сложных панелей в инженерных конструкциях. Применение полярных координат и двойного интеграла позволяет точно и эффективно вычислять площадь геометрически сложных областей.

SUMMARY:

In this article, the problem of determining the area of a planar figure bounded by a circle and a cardioid is considered. The problem was transformed into the polar coordinate system, and the integration domain was precisely defined using a double integral based on a strict geometric framework.

Considering the symmetry of the figure with respect to the polar axis, the total area was calculated as $S=2(8+\pi)=16+2\pi$. The results of this study have practical significance for mechanical systems determining the area of disks, wheels, and turbine channels, analyzing electrotechnical fields, and calculating complex panels in engineering structures. The use of polar coordinates and a double integral allows for accurate and efficient computation of the area of geometrically complex regions.

Yassi figuralarning yuzalarini aniqlash masalalari matematik analiz va analitik geometriyaning fundamental yo'nalishlaridan biri bo'lib, nazariy va amaliy tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi. Ushbu masalalar integral hisobning rivojlanishida asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qilgan hamda murakkab geometrik obyektlarni miqdoriy tavsiflash imkonini beradi. Fizik jarayonlarni matematik ifodalash, mexanik tizimlarning parametrlarini aniqlash, elektrotexnik maydonlar va muhandislik konstruksiyalarini tahlil qilishda yassi sohalarning yuzalarini aniq hisoblash zarurati keng uchraydi.

Ko'p hollarda Dekart koordinatalar sistemasida berilgan murakkab chiziqlar bilan chegaralangan sohalar yuzasini hisoblash katta hajmli va texnik jihatdan murakkab integrallarga olib keladi. Bunday vaziyatlarda koordinatalar sistemasini mos ravishda almashtirish masalaning analitik yechimini soddalashtiradi. Aylana, spiral, kardioida va shunga o'xshash egri chiziqlar bilan bog'liq masalalarda qutb koordinatalar sistemasidan foydalanish integrallash sohasini tabiiy va qulay shaklda ifodalash imkonini beradi.

Mazkur maqolada aylana va kardioida chiziqlari bilan chegaralangan, aylana tashqarisida joylashgan yassi figuraning yuzasini aniqlash masalasi tadqiq etiladi. Masala qutbiy koordinatalar sistemasiga o'tkazish orqali yechilib, integrallash sohasi geometrik va analitik nuqtayi nazardan asoslab beriladi. Hisoblash jarayoni bosqichma-bosqich yoritilib, olingan natijaning matematik jihatdan qat'iyligi va to'g'riligi isbotlanadi. Natijalari matematik analiz fanida ikki karrali integrallar mavzusini chuqurroq o'rganishda hamda murakkab geometrik sohalar bilan bog'liq masalalarni yechishda metodik asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Masala. Tekislikda berilgan **turli analitik tenglamalar bilan aniqlangan egri chiziqlar aylana va kardioida** bilan chegaralangan yassi figura qaraladi. Ushbu chiziqlar quyidagi tenglamalar orqali aniqlanadi:

$$\begin{aligned}x^2 + y^2 &= 4 \\x^2 + y^2 - 2x &= 2(x^2 + y^2)\end{aligned}$$

Birinchi tenglama markazi koordinatalar boshida joylashgan va radiusi 2 ga teng bo'lgan aylananing analitik ifodasini beradi. Ikkinchi tenglama esa qutb koordinatalar sistemasida kardioida tipidagi egri chiziqqa mos keladi. Ushbu chiziqlarning bir tekislikda o'zaro joylashuvi natijasida murakkab geometrik soha hosil bo'ladi.

Masalaning asosiy maqsadi - berilgan chiziqlar bilan chegaralangan va **aylana tashqarisida joylashgan** yassi sohaning yuzasini aniqlashdan iborat. Bunda masala qutb koordinatalar sistemasiga o'tkazish orqali yechiladi. Integrallash sohasi qat'iy geometrik asosda aniqlanadi hamda ikki karrali integral yordamida sohaning yuzi hisoblab chiqiladi. Ushbu usul nafaqat aniq natija olishni ta'minlaydi.

Markazga ega bo'lgan yoki burchak orqali ifodalanishi qulay bo'lgan egri chiziqlar bilan ishlashda qutb koordinatalar sistemasiga o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Qutb koordinatalar sistemasida tekislikdagi har bir nuqta radius-vektor uzunligi va qutb burchak orqali aniqlanadi. Dekart va qutb koordinatalar orasidagi bog'lanish quyidagi tengliklar bilan ifodalanadi:

$$x = \rho \cos \varphi \qquad y = \rho \sin \varphi \qquad (1)$$

bu yerda $\rho \geq 0$ nuqtaning koordinatalar boshidan bo'lgan masofasi radius-vektor, φ - radius-vektorning musbat Ox o'qi bilan hosil qilgan burchagi bo'lib, qutb burchak deb ataladi.

Mazkur bog'lanishlardan kelib chiqib, Dekart koordinatalarda berilgan egri chiziqlarni qutb koordinatalarda ifodalash mumkin, bu esa ularning geometrik xossalarini aniqlash va integrallash sohasini belgilashni sezilarli darajada soddalashtiradi.

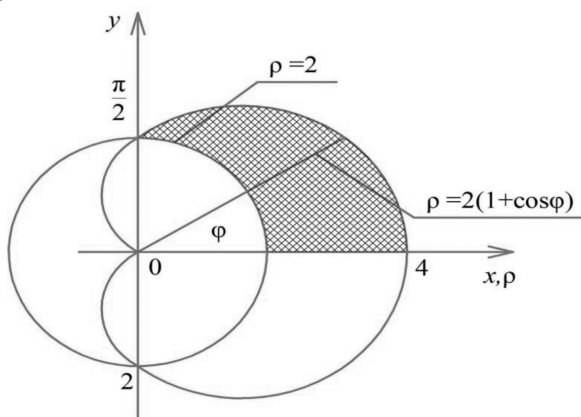

Dekart koordinatalar sistemasida berilgan $x^2 + y^2 = 4$ aylana va $x^2 + y^2 - 2x = 2(x^2 + y^2)$ kardioida tenglamalari bilan aniqlangan: egri chiziqlarni (1) qutb koordinatalarga o'tish formulalaridan foydalanib, quyidagi analitik ko'rinishga olib kelamiz:

$$\begin{aligned} x^2 + y^2 = 4 &\Rightarrow (\rho \cos \varphi)^2 + (\rho \sin \varphi)^2 = 4 \Rightarrow \rho = 2; \\ x^2 + y^2 - 2x = 2(x^2 + y^2) &\Rightarrow (\rho \cos \varphi)^2 + (\rho \sin \varphi)^2 - 2\rho \cos \varphi = \\ &= 2((\rho \cos \varphi)^2 + (\rho \sin \varphi)^2) \Rightarrow \rho = 2(1 + \cos \varphi); \end{aligned}$$

bundan $\cos \varphi = 0 \Rightarrow \varphi = \frac{\pi}{2}$; Bu natija figuraning qutb o'qiga nisbatan simmetrik ekanligini ko'rsatadi.

Figuraning qutb o'qiga nisbatan simmetrik ekanligini inobatga olib, faqat yuqori qismdagi shtrixlangan sohaning yuzasini aniqlash kifoya bo'ladi. Bunda olingan natija ikki baravarga oshiriladi (1-rasm).

Shu holda shtrixlangan sohaning integrallash chegaralari quyidagi tengsizliklar tizimi bilan aniqlanadi:

$$0 \leq \varphi \leq \pi \quad 2 \leq \rho \leq (1 + \cos \varphi)$$

Yassi figuraning yuzasini aniqlash masalasi ikki karrali integral nazariyasining klassik qo'llanilishlaridan biri hisoblanadi. Qutbiy koordinatalar sistemasida elementar yuza elementi Dekart koordinatalardagi $dS = dx dy$ ifodadan farqli ravishda:

$$dS = \rho d\rho d\varphi \quad (2)$$

ko'rinishga ega bo'ladi. Bu holat Jakobian determinantining

$$J = \left| \frac{\partial(x, y)}{\partial(\rho, \varphi)} \right| = \rho \quad (3)$$

ga tengligi bilan asoslanadi. Shu sababli qutbiy koordinatalarda yassi figuraning yuzi quyidagi integral orqali aniqlanadi:

$$S = \iint_D \rho d\rho d\varphi \quad (4)$$

bu yerda D – integrallash sohasi:

$$\begin{aligned} S_1 &= 2 \iint_D \rho d\rho d\varphi = 2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} d\varphi \int_2^{2(1+\cos \varphi)} \rho d\rho = 2 \int_0^{\frac{\pi}{2}} d\varphi \left(\frac{\rho^2}{2} \Big|_2^{2(1+\cos \varphi)} \right) = \\ &= 4 \int_0^{\frac{\pi}{2}} (2\cos \varphi + \cos^2 \varphi) d\varphi \end{aligned}$$

ko'rinishga keladi

Trigonometrik ayniyatni qo'llab:

$$\cos^2 \varphi = \frac{1 + \cos 2\varphi}{2}$$

Integrallashni davom ettiramiz:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.M. Turgunbayev, K.R.Kadirov, T.Yu.Bakirov, "Matematik analiz (Ko'p o'zgaruvchi funksiyaning differensial va integral hisobi)" O'quv qo'llanma, "Innovatsiya Ziyo", Toshkent-2021, 188 bet.
2. Sh.R.Xurramov Oliy matematika (masalalar to'plami, nazorat topshiriqlari) 1-qism: o'quv qo'llanma, "Fan va texnologiya" Toshkent-2015 - 408 bet.

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

XALIQ PEDAGOGIKASI - BALANIŇ TIL ÓSIRIWIN RAWAJLANDIRIWDA TIYKARGI DEREK SIPATINDA

Oteniyazova P.E.

NMPI, Mektepke shekemgi tálim kafedrası oqıtıwshısı

Tayanch soʻzlar: xalq pedagogikasi, maktabgacha yoshdagi bolalar, milliy tarbiya, lugʻat, muloqot, mantiqiy fikrlash.

Ключевые слова: народная педагогика, дошкольное образование, национальное воспитание, словарный запас, общение, логическое мышление.

Key words: folk pedagogy, preschool children, national upbringing, vocabulary, communication, logical thinking.

PEZIOME:

Ushbu maqolada xalq pedagogikasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning soʻzlashuv tilini rivojlantirish masalalari ilmiy pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan.

PEZIOME:

В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются вопросы развития речи детей дошкольного возраста на основе народной педагогики.

SUMMARY:

In this article, the development of preschool children's speech based on folk pedagogy is analyzed from a scientific and pedagogical perspective.

Búgingi kúnde jas áwladtı úylesimli hár tárepleme kámalğa jetkeriw xalıq aralıq hám mámleketlik bilim ólshemlerine say ulıwma adamgershilik qádiriyatlar talaplarına muwapıq iske asırıladı. Bul ádiwli wazıypanı inabatlı orınlawda jas áwladta milliy sana-sezimdi qalıplestiriw, ózligimizdi tereń úyretiw, xalqımız ótmishin, búginin hám keleshegin biliw úlken áhmiyetke iye. Xalqımızdıń bay tariyxı, mádeniyatı, ádebiyatı, kórkem óneri, úrip-ádetleri, salt-dástúrleri, bayramları, mereleri, túrli oynıları jas áwladtı hár tárepleme aqılıy hám fizikalıq jaqtan tárbiyalawda ayırıqsha xızmet atqaradı.

Jámiyetimizde salamat áwladtı tárbiyalaw ulıwma xalıqlıq ádiwli wazıypa dárejesine kóterildi. Usı sawaplı wazıypanı turmısqa asırıwda xalıq pedagogikasınıń ornı ayırıqsha girewli. Qaraqalpaq xalıq pedagogikasi kishkeneler ushın da úlkenler ushın da tárbiyanıń qayta tárbiyalaw menen

ózin-ózi tárbiyalawdın teńi-tayı joq ámeliy tárbiya mektebi boldı. Ol dúniyaǵa endi kelgen nárestelerdi de hár tárepleme kamalǵa jetkeriwde jol kórsetiwshi ámeliy pedagogikalıq qollanba bolıp xızmet etedi. Xalıq pedagogikasında ósip kiyatırǵan jaslardı «ne ushın» «neni oqıtıw» «qalay oqıtıw» olarda «qanday ulıwma adamgershilik qádiriyatlardı, milliy pazıyletlerdi tárbiyalaw» hám «qáytıp tárbiyalaw» kerek sıyaqlı sorawlarǵa tereń hám mazmunlı juwap tabıladı.

Xalıq pedagogikası geyde ilimiy tilde etnopedagogika dep te ataladı. Etnopedagogika etnikalıq topardıń, millettiń, xalıqtıń basqalarǵa qaraǵanda bala tárbiyasındaǵı ózine tán bolǵan ózgesheliklerin úyrenedi. Demek etnopedagogika jaslardı ulıwma adamgershilik hám milliy qádiriyatlar ruxında tárbiyalawdaǵı etnikalıq ayırmashılıqlardı sáwlelendiredi. Etnikalıq topardıń, millettiń, xalıqtıń payda bolıwı menen ósip kiyatırǵan jas áwladta ulıwma insanıylıq qádiriyatlar menen milliy pazıyletlerdi tárbiyalawda ózgeshe tájiriybeler júzege keldi, rawajlandı hám mazmunı jaǵınan bayıdı. Sonday-aq milletlerdiń payda bolıwı milliy mekteplerdiń qurılıwına, milliy tálim-tárbiya sistemasınıń dúziliwine tiykar saldı. Olardı úyretetuǵın pedagogikanıń bir tarawı - etnopedagogika dep ataldı.

Professor Q.Yoldashevtiń atap ótiwinshe, xalıq pedagogikası – tárbiyanıń maqset hám wazıypaları boyınsha belgili bir xalıqtıń turmıslıq tájiriybesi hám turmıs tárizinde qalıplesken ámeliy kózqaraslar jıyındısı, belgili bir jámiyette jasaw ushın hár bir adam ámel etiwı zárúr dep esaplangan hám úrp-ádet, salt-dástúr, turmıs tárzi, kórkem dóretiwshilik, oyın sıyaqlı empirikalıq qurallarda kórinetuǵın ámeliy xızmet bolıp tabıladı. Xalıq pedagogikası ilimde etnopedagogika dep te ataladı. Pedagogika páninde xalıq pedagogikasına tán eń áhmiyetli belgilerinen biri onıń áyemgiligi bolıp tabıladı. [71].

Xalıq pedagogikası rawajlanıwı menen qalıplesiwdiń uzaq tariyxıy jolların basıp ótip, biziń dáwirimizge jetip keldi hám ilimiy pedagogika menen birge jas áwladtı kámalǵa jetkiziwde birden bir tárbiya mektebi sıpatında xızmet atqarmaqta. Insaniyattıń barlıq urpaqları xalıq pedagogikası mektebinen tálim-tárbiya alıp er jetti. Toplaǵan bilim hám tálim-tárbiya tájiriybeleri úlken áwladtan kishkene áwladqa awızeki pedagogikalıq qollanba sıpatında miyras qaldırdı. Keyingi áwlad onı jáne de jetilistirip ózinen sońǵı áwladqa jetkerip barıwı kerek.

Xalıq pedagogikası tariyxıy qalıplesken, balalardı xalıqtıń dóretiwshilik dástúrleri ruwxında tárbiyalaw tájiriybesi bolıp esaplanadı. Xalıq pedagogikası xalqımızdıń tálim-tárbiya tarawındaǵı eń jaqsı tájiriybelerin úyrenedi, bul bolsa

bolajaq pedagoglardı anıq ámeliy jumısqa tayarlawğa, tálim-tárbiya sistemasın milliy ruwx penen suwǵarıwǵa járdem beredi.

Zamanagóy sharayatta xalıq pedagogikasınan paydalanıw formalarınan biri, xalıq tálim-tárbiyasınıń eń birinshi, eń baslı, eń kúshli teńsiz wákili esaplangan ana tilinde oqıtıw bolıp tabıladı. Ana tilin ózlestiriwde bala tek sózlerdi, olardıń qosılıwı hám ózgeriwin emes, al sheksiz kóp túsiniqlerdi, zatlar haqqındaǵı kózqaraslardı, kóp sanlı oylardı, sezimlerdi, kórkem obrazlardı, tildin logikasın, filosofiyasın da ańsat hám tez ózlestiredi. Tálim-tárbiyanı jetilistiriwdi, jeke adamdı aqlıy tárbiyalawdı tilsiz kóz aldımızǵa keltire almaymız.

Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası ómir sabaǵı menen birgelikte ámeliy tálim-tárbiya tájiriyesiniń altın ǵáziynesı, jıyıntığı esaplanadı. Onda qaraqalpaq xalqınıń neshe ásirler dawamında jıynaǵan pedagogikalıq bilim, danalıq hám sheshenlik penen qollanǵan tálim-tárbiyalıq tájiriyesi toplanǵan. Jaslardı hár tárepleme úyesimli kámalǵa keltiriwdegi eń ájayıp tań qalarlıq úlgiiler bar. Ilimge úyretiw, kásipke tayarlaw, aql, ádep-ikramlıq, jınıs, huqıq, miynet, únemlew, ortalıq, sulıwlıq, dene hám áskeriy tárbiya boyınsha biybaqa tájiriyeler jıynalǵan, Xalqımızdın tariyxı, mádeniyatı, awız eki ádebiyatı, milliy dástúrleri, úrp-ádetleri, bayram-seyilleri, oynıları, jarısları, kórkem óneri hám basqalar tálim-tárbiya sistemasında qúdiretli tárbiya quralı sıpatında qollanılǵan.

Xalqımızdın oǵada bay tálim-tárbiyalıq tájiriyeleleri, dásiúrleri, úrp-ádetleri, turmıs qálpi, máresimleri, tariyxı hám mádeniyatı uzaq-uzaq ásirlerge qanat jayǵan. Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası qaraqalpaq xalqınıń payda bolıwı menen rawajlanıp, áwladtan-áwladqa ótip Shıǵıs, Oraylıq Aziya, sonın ishinde ózbek, qazaq, túrkmen hám basqa da xalıqlar pedagogikaları menen óz-ara baylanısta qalıplesti. Xalqımızdın neshe ásirler dawamında jaratqan hám turmıs sınavlarınan tabıslı ótken, qanshadan-qansha áwladlardı tárbiyalap kámalǵa jetkergen tájiriyeleleri tiykarında jas áwladta ulıwma insanıyılıq hám milliy qádiriyatlardı tárbiyalaw sisteması dúzildi. Ilimiy pedagogika bolmaǵan dáwirde xalıq pedagogıkası birden-bir ámeliy tálim-tárbiya mektebi xızmetin atqardı.

Xalıq pedagogıkası arqalı balalar óz tiliniń gózzallıǵın, onın bay sózlik baylıǵın úyrenedi. Bul bolsa tek ǵana sóylew mádeniyatın arttırıp qoymastan, milliy ruwxta tárbiyalawǵa, ruwxıy-ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı sińdiriwge xızmet etedi. Máselen, ertekler arqalı bala qaharmanlardın pazıyletlerin úyrenip, olarǵa eliklewge háreket etse, jumbaqlar arqalı logikalıq pikirlew hám tez pikir júritiw kónlikpelerin rawajlandıradı. Solay etip, xalıq pedagogıkası balalardıń sóylew hám pikirlew iskerligin úyesimli túrde rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Haqıyqatında da xalıq pedagogıkası balalar tilin rawajlandırıwdıń tiykarǵı hám áyyemgi deregi bolıp, onda sózlik, grammatika, baylanıslı sóylew, fonetika, sóylew tártibi hám ádep-ikramlılıq tiykarın payda etiwshi ertekler, qosıqlar, jańıltıpashtar, oynılar, úrp-ádet hám dástúrler balalardıń sóylew kónlikpelerin jetilistiriwde xızmet etedi.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylew tilin rawajlandırıwda xalıq pedagogıkasınıń tiykarǵı tárepleri tómendegishe:

1. Besik jırları, ertekler, jańıltıpashtar balanıń sóz baylıǵın bayıtadı, obrazlı sóylew, ritm hám intonaciya menen tanıstıradı.

2. Balalar oynı, xalıq oynıları (barmaqılı, syujetli-rolı) mayda motorikalar (sóylewge baylanıslı) dialoglıq sóylewdi rawajlandırıadı.

Bunda tanısıw, dáslepki túsiniw, seziw, tákirarlaw: eslep qalıw hám intonaciyalıq ózlestiriw ushın qayta-qayta tákirarlaw balalardıń imitaciyalıq, refleksiya, emociyalıq pazıyletleri folklordaǵı til normaları hám ádep-ikramlılıq qádiriyatların ózlestiriwge járdem beredi. Xalıq pedagogıkası arqalı mektepke shekemgi jastaǵı balalarda awızeki sóylewdi qalıplestiriw, sóylew qáiletin rawajlandırıw, sózlik baylıǵın arttırıw, sóylew ádebin úyretiw tiykarǵı maqset esaplanadı.

XXI ásirde turmısımızǵa tez pát penen kirip kelgen globalasıw processı jaslardı milliy ózlikke tán etip tárbiyalawda xalqımızdıń mádeniy-tariyxıy dástúrleri, úrp-ádetlerine tiykarlanǵan pedagogikalıq forma hám usıllardı islep shıǵıw hám olardı ámeliyatqa engiziwdi talap etilmekte. Mine, usınday juwapkershilikli wazıypalardı orınlawda xalıq pedagogıkasınıń ornı ayrıqsha. Xalıq pedagogıkası ásirler dawamında xalqımızdıń turmıslıq túsiniikleri, tálim-tárbiyalıq oy-pikirleri, tájiriybelerin ózinde sáwlelendiriw, insańǵa ómirde óz jolın tuwrı tabıwǵa iye bolıwǵa tárbiyalawshı kúshke iye.

Haqıyqatında da bugingi kúnde tárbiyanıń zamanagóy modellerin jaratıwda xalıq pedagogıkası úlgilerinen paydalanıwǵa úlken itibar qaratılıp, onda xalqımızdıń turmıs tájiriybeleri keń túrde úyrenilmekte. Xalıq pedagogıkası hám onıń úlken didaktikalıq imkaniyatları haqqında K.D.Ushinskiy tómendegishe pikirini bildiredi. “Balanı xalıq tiline kirgiziw menen biz onı xalıq oyı, xalıq sezimi, xalıq turmısı, xalıq ruwxı dúnyasına kirgizemiz”.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń óz xalqınıń milliy turmısı menen tanıtıwıw arqalı olardıń sóylewin rawajlandırıwda xalıq pedagogıkasınıń barlıq tarawların (besik jırları, ertekler, jumbaqarlar, jańıltıpashtar, termeler hám basqalar) áhmiyetli dep biliw zárúr esaplanadı. Lekin mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde qaraqalpaq xalıq pedagogıkası úlgileri (beshik jırları, qaraqalpaq balalar qosıqları, jańıltıpashtar, ertekler) derlik paydalanılmaydı. Shańaraqlarda

da milliy qosiq hám háyyiwler umıtlamaqta. Bul dóretpeler forması jaǵınan ańsat, mazmun jaǵınan túsınikli bolıp, balalar tilin rawajlandırıw ushın bahalı material bolıp tabıladı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń qarım-qatnas sheńberin keńeytedi. Balalar tar shańaraqlıq baylanıslar shegarasınan shıǵıp, keńirek ortalıq penen, ásirese, óz qatarları menen baylanıs jasay baslaydı. Bul balalardıń sóylew sheberligin asıradı.

Ózbekstan Respublikasınıń “Mektepke shekemgi bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw konsepsiyası”nda mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tárbiyalanıwshılardıń hár tárepleme tárbiyalanıwına sistemasın jetilistiriw, olarǵa pedagogikalıq-psixologiyalıq qolaylıqlar jaratıw, sonday-aq, balalardıń sóylew tilin rawajlandırıwda milliy tájiriwbelerden de pawdalanıwǵa itibar qaratıw belgilengen. “Bilimlendiriw, tárbiya procesın jetilistiriw balalardıń rawajlanıw dárejesin hám olardıń baslawısh bilim alıwǵa tayarlıǵın, sonday-aq, sociallıq, jeke, sezimlik, sóylew, fizikalıq hám dóretiwshilik rawajlanıwın bahalaw tiykarında ámelge asırılıwı lazım. Bunda balalarda Watanǵa muhabbat sezimin, shańaraqqa, óz xalqınıń milliy, tariyxıy, mádeniy qádiriyatlarına húrmet, qorshaǵan ortalıqqa abaylı múnásibetti qalıplestiriwge ayırıqsha itibar qaratılıwı lazım”.

Bunnan tısqarı mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń sóylewin tilin milliy mádeniy miyraslar, xalqımızdıń bay turmıslıq tájiriybeler tiykarında da rawajlandırıw "Mektepke shekemgi bilimlendiriw hám tárbiyanıń mámleketlik standartı" menen tastıyqlanǵan.

Bul standartta milliy-mádeniy miyraslar arqalı balalardıń sóylewin rawajlandırıwǵa ayırıqsha dıqqat qaratılǵan. Atap aytqanda:

- milliy, ulıwma insaniylıq hám ruwxıy qádiriyatlar tiykarında tárbiyalawdıń nátiyjeli formaları menen usılların engiziw.

Sonday-aq, standartta balalardıń sóylew, sóylesiw, qarım-qatnas, oqıw hám jazıw kónlikpeleri kompetenciya-ların qalıplestiriw názerde tutılǵan.

- sóylew, sóylesiw, qarım-qatnas, oqıw hám jazıw kónlikpelerin iyelew;
- sózlik baylıǵın baytıw;
- izbe-iz, grammatikalıq jaqtan durıs dialoglıq hám monolog sóylewdi qalıplestiriw;
- sóylew dóretiwshiligın jetilistiriw;
- sóylewdiń seslik hám intonacion mádeniyatın, fonematikalıq esitiwdi rawajlandırıw;
- óz sózinde durıs aytılıw, qolay grammatikalıq formalar hám hár qıylı gáp konstrukciya-larınan paydalanıw;

- kórkem ádebiyatqa, sonín ishinde xalıq awız eki dóretpelerine qızıǵıwshılıq oyatıw [O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda qabul qilingan “maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim Standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-sonli qarori] máseleleri balalardıń mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde milliy ruwxta nátiyjeli tálim-tárbiya alıwın támiyinleydi.

Usı kóz-qarastan kelip shıǵıp, qaraqalpaq xalıq pedagogikası tiykarında mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde tárbiyalanıwshılardıń sóylew tilin rawajlandırıwdı ilimiy jaqtan sáwlelendirip beriw, onı búgingi tálim-tárbiya barısında keń qollanıw jolların ámelge asırıwdı dáwirdıń ózi talap etip atırǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Ásirler dawamında toplanǵan xalqımızdıń bay awız eki dóretpelerinen paydalanıw mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń tilin rawajlandırıwǵa, olardıń teń qatarlarń menen duris qarım-qatnas ornاتیwına, logikalıq pikirlewine hám jámiyette óz ornın tabıwına jaqınnan járdem beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdaǵı “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son qarori.
2. Qaraqalpaq etnopedagogikası. Pedagogikalıq institut talabaları ushın oqıw qollanbası. 3-bet. Nókis «Bilim» 2010. 128 b.
3. Xalq, pedagogikası Xaydarova GA., Pardayeva K.U., Gapparov B.N «Tafakkur» nashriyoti. Toshkent - 2009 5-bet.
4. Народная педагогика как средство воспитания культуры речи дошкольников. Федаева Тамара Ильинична, Балыкова Кристина Алексеевна Народная педагогика как средство воспитания культуры речи дошкольников.
5. Payzullayeva Oltinoy Maktabgacha yoshdagi bolalarning xalq pedagogikası asosida og‘zaki nutq va
6. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 4. М.: Педагогика, 1989. С. 16.29. Там же. С. 517.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikası maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasını tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarori.

BASLAWISH KASS OQIWSHILARINA MILLIY TÁRBIYANI TEORIYALIQ JAQTAN ÚYRETIWDIŇ ÁHMIYETI

Utepbergenova S.M.

*Qori Niyoziy atındaǵı Tárbiya pedagogikasi
milliy instituti Qaraqalpaqstan filiali erkin izleniwshisi*

Tayanch soʻzlar: xalq pedagogikasi, milliy tarbiya, boshlangʻich sinf oʻquvchilari, maʼnaviy qadriyatlar, mehnat tarbiyasi, estetik tarbiya, anʼanalar, axloq.

Ключевые слова: народная педагогика, национальное воспитание, младшие школьники, духовные ценности, трудовое воспитание, эстетическое воспитание, традиции, нравственность.

Key words: folk pedagogy, national education, primary school students, spiritual values, labor education, aesthetic education, traditions, morality.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada boshlangʻich sinf oʻquvchilari shaxsini shakllantirishda milliy tarbiyaning ahamiyati yoritilgan. Unda xalq pedagogikasining aʼnana, maʼnaviy va axloqiy qadriyatlarga asoslangan asosiy yoʻnalishlari tahlil qilinadi. Muallif oilaning, mehnatning, diniy va estetik qadriyatlarning tarbiya jarayonidagi oʻrnini koʻrsatadi. Ayniqsa, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik, mehr-shafqat va Vatanga muhabbat kabi fazilatlarni shakllantirishga eʼtibor qaratiladi. Ishda xalq tarbiya aʼnalarini zamonaviy pedagogik amaliyotga integratsiya qilish zarurligi taʼkidlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается значение национального воспитания в формировании личности младших школьников. Раскрываются основные направления народной педагогики, основанные на традициях, духовных и моральных ценностях каракалпакского народа. Автор анализирует роль семьи, труда, религиозных и эстетических традиций в процессе воспитания. Особое внимание уделяется формированию таких качеств, как уважение к старшим, трудолюбие, доброта и любовь к Родине. В работе подчеркивается необходимость интеграции народных воспитательных традиций в современную педагогическую практику.

SUMMARY:

This article examines the importance of national education in the development of young schoolchildren. It explores the main approaches to folk pedagogy, based on the traditions, spiritual, and moral values of the Karakalpak people. The author analyzes the role of family, work, and religious and aesthetic traditions in the educational process. Particular attention is paid to the development of such qualities as respect for elders, diligence, kindness, and love for the homeland. The work emphasizes the need to integrate folk educational traditions into modern teaching practices.

Milliy tárbiya hár bir xalıqtıń ásirler dawamında rawajlangan urp-ádetleri, qadiriýatları hám ruwxıy miyrasına tayanǵan halda jas áwladtı tárbiyalaw barısında, ol insán qálbinde watanǵa muxabbat, úlkenge húrmet, kishige izzet, milliy maqtanish ha'm joqarı paziýletlerdi qalıplestiredi[1].

Milliy tárbiyanıń maqseti haqqındaǵı eń dáslepki oylar xalıq pedagogikasınıń tiýkarǵı dereklerinen biri esaplangan xalıq dóretpelerinde bayan etilgen[2]. Xalıq dóretpeleriniń negizgi túrleri dástanlar menen ertekler, ápsanalar menen naqıl-maqallarda, erteklerdegi unamlı qaharmanlar, xalıqtıń erkinligi, aqıl- parastılıǵı, adamgershilikli, hújdanlı, tapqır, ras sózli, hadal, uqıplı, miynet súygish, miyrim -shápáátli, miriwbetli, qayır saqawatlı, qıynshılıqtan qorıqpaytúǵın márt etip kórsetiledi.

Aqıl tárbiyası salamat awladtı kamalǵa jetkeriwde milliy tárbiyanıń jetekshi hám áyyemgi zamanlardan beri qollanıp kiyatırǵan túrleriniń biri. Dana xalqımız “Bilek súyendirmegendi bilim súyendiredi” dep bilimniń qudretli kúshin ko'rsetken[3]. “Bilimli elge nur jawar” dep bilim xalıqtıń abadan turmısı menen adam balası baxtıniń gilti ekenligin túsiniw “Asıq oynanǵan azar, top oynanǵan tozar, hámмесinen kóp oqıp bilim alǵan ozar” dep násiyat etken, jaslardı bilim alıwǵa jollaǵan. Onıń menende toqtama “Alım bolsań álem seniki” dep keńes bergen.

Islam táliymatında “Bir saat bilim úyreniw túni menen ibadat etiw menen barabar”, “Ilim úyreniw hár bir mómin ushın parızdur” dep ayıladı[4].

Bul dáliller xalıq pedagogikasında, islam táliymatında aqıl tárbiyasına ayrıqsha áhmiyet berilgenligin kórsetedi.

Házirgi ilimiy texnologiyalıq revalyuciya dáwirinde ilimniń bilimniń qádiri jánede arttı. Alımlardıń izertlewlerine qaraǵanda hár 8-10 jılda ilimde bilimde úlken -úlken ózgerisler jańalıqlar bolatuǵınlıǵı, ayırım bilimlerdiń tez eskirip qalatuǵınlıǵı anıqlandı[5]. Sol sebepli biziń respublikamızda úzliksiz bilimlendiriw jol jobası qabıl etildi.

Joqarılarǵa tiýkarlana otırıp aqıl tárbiyanıń wazıypalardıń tiýkarına tómendegilerdi kiritiw múmkin.

I.Oqıwshılardı sanalı, sistemalı bekkem túrde ilimiy bilimler sisteması menen qurallandıırw, dúnyaǵa kóz qarasın qalıplestiriw;

II.Bilim eplilik kónlikpelerdi turmısta qollawǵa úyretiw, óz betinshe bilim alıwǵa ádetleniw;

III.Ózlestirilgen bilimine quwanış sezimin oyatıw, bilim alıwǵa qumarlıqtı rawajlandırıw, qıynshılıqtı jeńiwge úyretiw;

IV.Biliw kúshlerin, biliw uqıplıqların seziw, qabıl etiw, túsiniw, oylaw, este saqlaw, dıqqat sezim hám basqa psixikalıq sıpatlardı qalıplestiriw.

Tárbiya ruwxıylıq ádep ikramlıq tárbiyadan baslanadı. Sebebi “Ruwxıy dunya insanniń, xalıqtıń, jámiyettiń, mámlekettiń kúsh qudreti”(I.Karimov)[6].

Birinshi Prezidentimiz bul pikirin dawam etip “Ruwxıylıq baylıq material baylıqtan mıń márte ústem turadı”, dep esaplap tastıyıqlaydı. Bilimdanlıq, Watandı súyiw, joqarı adamgershilik, milliy gáresizlik sana sezimi, tabıslarğa baslaw milletler arasındagı doslıqtı bekkemlew ruwxıylıqtıń tiykarǵı sıpatları esaplanadı[7].

Ruwxıylıqtıń negizgi quram bóleklerinen biri joqarı adamgershilik, ádep-ikramlıq. Ádep-ikramlıq adamnıń bezegi, ómir mazmunı hám óniń insanıylıq kelbeti.

Ata-babamız balalardı kishkeneliginen kindik qanı tamǵan Ana Watanın súyiwge, tuwǵan jerdi qásterlewge, xalıqqa hadal xızmet etiwge, ata-ananı, jası úlkenlerdi húrmetlewge, jas kishilerge ǵamxor bolıwǵa tárbiyaladı. Jaslarǵa

“El qádirin er biler”,

“Er jigiti el ushın tuwıladı,

Elı ushın óledi”.

“Basqa elde sultan bolǵanshı óz elińde ultan bol” - dep násiyatlaydı. Muxammed payǵambar jaslardı kamalǵa keltiriwde ádep-ikram tárbiyasınıń atqaratuǵın wazıypalarına joqarı baxa beredi.

Miynetkesh xalqımız jaslardı miynetsuygish, hújdan menen miynet islewdi, miynetti súyiwdi, miynet adamların húrmetlewdi, miynet nátiyjesinde qaratılǵan baylıqlardı qásterlewge, únemlewdi, ırapkershilikke jol qoymawdı jaslardıń kúndelikli turmıs talabına hám minez qulıq ádetine aylandırǵan. Miynet bas tárbiyashı hám hár tárepleme rawajlandırıwdıń negizgi deregi degen juwmaqqa kelgen. Bunı xalqımız jaratqan mına naqıl- maqallardıń mánisinen de ańlawǵa boladı;

“Miynettiń kózin tapqan, “Altın otta belli,

Baxıttıń ózin tabadı”, Adam miynette belli”, dep aytqan dana xalqımız[8].

Sonday etip xalqımız balalardı miynetke erteden qatnastırıp keleshek turmısqa aldınnan tayarlap barǵan.

Islam tálimatında hadal miynet islew ibadat etiw menen teń esaplangan hám ol hár bir mómin musulmannıń parızı, adamgershiliktiń bas ólshemi dep te atalǵan. Sonlıqtan xalqımız miynet tárbiyasında da islam tálimatın bassılıqqa alǵan.

Qaraqalpaq xalıq pedagogıkası bala tárbiyasında miynet etiw dástúrin joqarı bahalap, balanı erte bastan miynet etiwge tárbiyalap keldi hám barlıq waqıtta tárbiyanı miynet tárbiyası menen birgelikte júrgiziwdi násiyatlaǵan[9]. Sebebi miynet tárbiyası milliy dást úrlerdiń tıp negizi bolıp esaplanadı. Xalqımızdın

тарыхын тәлим -тәрбиyasын миynetsiz kóz aldımızǵa keltire almaymız. Bizler xalqımızdın ótmishtegi turmısı, тәлим-тәрбиyası, úrp -ádeti dástúrlerin bayanlap beriwshi xalıq danalıqlarının jaslarǵa тәрбиyalıq тәsirinin kúshli ekenine itibar beriwimiz kerek. Xalıq miyraslarınan sol dáwirdegi xalıqtın bay тәрбиyalıq тәjiriybeleri orın alǵan.

Jaslardı deni saw, kúsh ǵayratlı, miynetke tayar, qıyınshılıqlardan qorıqpaytuǵın hám onı márdana jeńetuǵın, ana-watandı dushpanlardan mártlershe qorǵay alatuǵın etip тәрбиyalaw xalqımızdın arızw-ármanı, ádiwlı maqseti bolǵanı kózge anıq taslanıp turıptı. Ata- babalarımızdın тәlim тәрбиyalıq тәjiriybesinde dene тәрбиyası balanın ana qarnında jatqan waqtınan baslanıp, ómiriniń aqırına shekem dawam etken.

Zardushtiylik dininiń muqaddes kitabı “Avesto” da, islam dininiń muqaddes kitabı “Quran” da payǵambarımız hádiislerinde dene тәрбиyasına ayrıqsha dıqqat awdarılǵan[10]. Xalqımız islam dininiń dene тәрбиyası haqqındaǵı qaǵıydaların jaslarǵa dene тәрбиyasın beriwde buljıtpay orınlaǵan.

Haqıyqatında da den sawlıq jámiyetimizdın teńi tayı joq tiykarǵı baylıǵı. Dene тәрбиyası den sawlıqtın isenimli kepili, milliy тәрбиyamızdın negizgi bir túri.

Dene тәрбиyasının wazıypaları tómendegilerden ibarat;

1.Dene rawajlanıwın jetilistiriw, den sawlıqtı bekkemlew, miynet islew isshenligin arttırıw;

2.Oqıwshılardı fizikalıq mádeniyat hám sport haqqında arnawlı bilimler menen qurallandırıw;

3.Háreket uqıplılıqların rawajlandırıw, ámeliy hám sport kónlikpelerin ǵalıplestiriw;

4.Unamlı sezimlerdı rawajlandırıw, dene shınıǵıwı menen shuǵıllanıwdı talapqa, ádetke aylandırıw.

5.Oqıwshılarda ádep-ikramlılıqtı, xarakter ǵásiyetlerin hám erk sıpatların тәрбиyalawǵa járdemlesiw.

Estetikalıq тәрбиya adamnıń ómirlik joldası bolıp kishkene waqıtlardan baslanadı, keyin mektepte sabaqta, klasstan hám mektepten tis jumıslarda dawam etedi[11]. Mektep oqıw jobasına kirgen til, ádebiyat, qosıq muzıka, súwretlew óneri, tábiyat pánleri estetikalıq тәрbiyada úlken múmkinshiliklerge iye.

Estetikalıq тәрбиya mına wazıypalardı sheshiwge xızmet qıladı;

1. Oqıwshılarda estetikalıq qabıl etiw, sezim, túsiniq, oylaw, isenim, kóz qaras, baha beriwdı rawajlandırıw;

2. Jamiyet turmisi, tabiyat qubilisi, kórkem óner, miynet hám adamlar minez qulqındaǵı gozzallıqtı durıs túsiniwge úyretiw;

3. Óz ómirin, is háreketin, miynetin, minez qulqın sulıwlıqqa nızamına ılayıq qurıwǵa ádetlendiriw;

4. Jamiyetlik hám tabiyǵıy ortalıqtaǵı, adamlar minez qulqındaǵı estetikalıq jaqtan unamsız nárselerge mawasız gúres júrgiziwge tárbiyalaw.

5. Sulıwlıqtı, gozzallıqtı jaratıwǵa járdem beretuǵın basqa sıpatlardı rawajlandırıw.

Juwmaq. Qaraqalpaq xalıq pedagogikası balanıń shaxsın kámalǵa jetkeriwde bay tárbiyalıq tájiriyeberge iye. Milliy tárbiya arqalı jas awladqa watanparwarlıq, ádep-ikramlıq, miynets úygish hám ruwxıy baǵdarlılıq sıyaqlı qásiyetlerdi úyretedi. Xalıq dástúrleri, urp-ádetleri hám qadiriyaqların bilim beriw barısında ózliksiz tálimniń ornı úlken áhmiyetke iye. Sol sebepten milliy tárbiyalıq milliy qadiriyaqlardı saqlap, onı jańa pedagogikalıq jáńalıqlar menen úylestiriw keleshek awlad tarbiyasınıń tiykarın bekkemleydi.

ПАҲДАЛАНІЛҒАН АДЕБИЯТЛАР:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Xalq pedagogikası: Maqollar, dástanlar, naqıllar tóplami. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 2010.
3. Karimov I.A. Yuksak mánaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Mánaviyat, 2008.
4. Qur'an Karim. – Toshkent: Hilol Nashr, 2015.
5. Jalilov B. Milliy tarbiya va uzluksiz talim konsepsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2019.
6. Karimov I.A. Ruhiy poklik – ezgu maqsad sari yo'l. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
7. Orazbayeva G. Qaraqalpaq xalq pedagogikası. – Nukus: Bilim, 2012.
8. Ergashev A. Mehnat tarbiyasi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2014.
9. Allanazarova S. Qaraqalpaq xalq ahanalari hám balalar tarbiyasi. – Nukus: Qaraqalpaqstan, 2018.
10. Avesto. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2001. [11] Abdullayeva, D. Estetikalıq tarbiya: nazariya hám metodika. – Nukus: Bilim, 2020.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DARSLARNI INTEGRATSIYALASH TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Istamova Sh.M.

Buxoro davlat pedagogika instituti professori

Asrorova N.B.

Osiyo Xalqaro Universiteti II bosqich magistranti

Tayanch soʻzlar: integratsiyalashgan ta'lim, boshlang'ich ta'lim, pedagogik asoslar, didaktik tamoyillar, fanlararo bog'liqlik, o'quv jarayoni, metodika, kompetensiya.

Ключевые слова: интегрированное образование, начальное образование, педагогические основы, дидактические принципы, междисциплинарная связь, образовательный процесс, методология, компетентность.

Key words: integrated education, primary education, pedagogical foundations, didactic principles, interdisciplinary communication, educational process, methodology, competence.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda darslarni integratsiyalash texnologiyasining pedagogik asoslari yoritiladi. Integratsiyalashgan ta'limning mazmuni, didaktik tamoyillari hamda o'quv jarayonida fanlararo bog'liqlikni ta'minlashning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, integratsiyalashgan darslarni tashkil etishning metodik jihatlar va ularning o'quvchilarning bilim, ko'nikma hamda kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni ochib beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются педагогические основы технологии интеграции уроков в начальных классах. Анализируются содержание, дидактические принципы интегрированного образования и важность обеспечения междисциплинарных связей в образовательном процессе. Также раскрываются методологические аспекты организации интегрированных уроков и их роль в развитии знаний, навыков и компетенций учащихся.

SUMMARY:

This article examines the pedagogical foundations of lesson integration technology in elementary grades. It analyzes the content and didactic principles of integrated education and the importance of ensuring interdisciplinary connections in the educational process. It also explores the methodological aspects of organizing integrated lessons and their role in developing students' knowledge, skills, and competencies.

Didaktik tamoyillar ta'lim jarayoni qonuniyatlari, mazmuni va metodlarini belgilab beruvchi o'qitish prinsiplaridir. M.N.Skatkinning ta'kidlashicha,

"o'qitish tamoyili o'qituvchi va o'quvchining bir maqsadga yo'naltirilgan hamkorligi hamda shu hamkorlik natijasida ko'zlangan maqsadga erishishi"dir . O'qituvchining kasb mahorati, o'quvchining o'rganuvchan faoliyatini bir qolipga solib, maqsadga erishishini ta'minlaydigan qoidalar ta'lim jarayonida didaktik tamoyillar mohiyatini tashkil etadi.

Har qanday o'quv fani ijtimoiy borliqdagi mavjud hodisa va jarayonlarning obyektiv qonuniyatlarni ochib berish bilan shug'ullanadi. Bu esa insonlarga tabiat va ijtimoiy hayotning rivojlanish mohiyatini tushunishga yordam beradi. O'quv-biluv jarayonida muayyan fan asoslarining o'rganilishi uchun o'qituvchini amaliy faoliyatga yo'llovchi o'qitish tamoyillari ishlab chiqiladi. Bu tamoyillar butun bir pedagogik faoliyatning asosi, boshlang'ich holatini belgilab beradi. Ushbu tamoyillar boshlang'ich ta'lim maqsadi va faoliyati mazmunini ham oydinlashtiradi. O'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali didaktik jarayonni tashkil etishga imkoniyat yaratadi, ta'lim-tarbiya maqsadini muayyanlashtirishga ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan bir qatorda didaktik tamoyillar o'z tarkibi, qonuniyatlari va tasnifini hech qachon bir xilda saqlab qololmaydi. Ular har bir davrga mos tarzda, jamiyatning rivojlanishi, ta'lim tizimiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar asosida o'zgarib, shakllanib boradi. Vaqt o'tishi bilan ayrim tamoyillar o'z ahamiyatini yo'qotadi, ba'zilar yanada takomillashib, yangilanib boradi. Demak, didaktik tamoyillar o'quv fanlarining rivojlanib, mukammallashib borishi bilan barobar jamiyat talablariga mos holda yangilanadi. Ayni paytda didaktik tamoyillar jamiyatning boshlang'ich ta'lim oldiga qo'ygan vazifalarini qamrab oladi, o'qitishni tashkil etish xususiyatlarini qanoatlantiradi. O'quv-biluv jarayonida mazmun, metod, shakl birligini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini amaliyotga tatbiq etish asosida ta'lim tizimini yanada rivojlantirish umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv-tarbiya jarayonini davr talablariga mos tarzda takomillashtirish va ta'lim mazmunini yangilab borish, o'quvchilar o'quv faoliyatini muntazam rivojlantirib borishga bog'liq.

Shunga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv fanlari mazmunini belgilashda o'quvchining o'quv materialini idrok etish faoliyatini jadallashtirishga imkon beradigan didaktik tamoyillarga tayanish zarur. Boshlang'ich ta'lim mazmunida fanlararo aloqadorlikni ta'minlashga muhim didaktik tamoyil sifatida asoslanish orqali ta'lim natijasining sifati oshiriladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan fikrlar hamda didaktik tamoyillarning har biri o'quv-tarbiya jarayonini davr talablari asosida tashkil etish imkonini beradi.

Zero, o'quv fanlariaro aloqadorlikning ta'lim-tarbiya tizimiga kiritilishi didaktik tamoyillarni qo'llash imkonini kengaytiradi.

Boshlang'ich sinflarda matematik tushunchalarni ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari tarkibiga singdirish natijasida ta'lim jarayonining sifati va samaradorligi ta'minlanadi. Boshlang'ich sinflarda o'quv fanlariaro aloqadorliklarni ta'minlash uchun pedagogikada ma'lum bo'lgan, quyidagi asosiy didaktik tamoyillarga tayaniladi:

1. O'qitishning ilmiyligi;
2. Nazariya va amaliyotning birligi;
3. O'qitish va tarbiyalashning muntazamliligi;
4. O'qitishda tarixiylik tamoyili;
5. O'quv jarayonini jadallashtirish tamoyili;

Ushbu tamoyillarni o'quv fanlariaro aloqadorlikni ta'minlashda quyidagi tarzda tatbiq etishga harakat qildik:

Ilmiylik tamoyili - bu faqat ta'lim mazmunida yangi ilmiy yutuqlarni aks ettirish bilan chegaralanmasdan, balki ilmiylik bizning fikrimizcha, u yoki bu fanning asosiy qismini tashkil etishi, o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olib, o'quvchilarni bilish faoliyatini rivojlantirish lozim. Dars jarayonida bilim o'rganish faoliyat natijasi sifatida emas, balki faoliyat jarayoni sifatida e'tirof etilishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlaridan egallagan bilimlarini fanlararo aloqadorlik asosida o'z tajribasida sinab ko'radi va uni qo'llash usullarini topadi. Shu asosda o'qitish va tarbiyalashning ilmiyligiga erishiladi.

Nazariya va amaliyotning birligi tamoyili. Boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari asosida o'rganiladigan bilimlar o'quvchilar ongiga ikki tomonlama singdiriladi: nazariy hamda amaliy. Demak, o'quvchilar fanlararo aloqadorlik asosida bilimlarning nazariy hamda amaliy tomonlarini egallab olishlari kerak. Mana shundagina nazariya va amaliyotning birligi tamoyili ta'minlanadi. Amaliy yo'nalganlik bilimning funksional tomonini ochib berishni ko'zda tutadi, bu o'quvchilarda dunyoni yaxlit tizimli tushunish ko'nikmasini tarkib toptiradi.

Amaliy topshiriq pedagogik jihatdan muhim afzallikka ega, bu esa boshlang'ich sinflarda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi asosida o'qitish jarayonida ulardan muntazam foydalanish samaradorligini oshiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu afzalliklarni o'quvchilarning amaliy faoliyatlarini o'qitish jarayoniga rasman kiritish yo'li bilan amalga oshirib bo'lmaydi. Ular ma'lum talablarni bajargandagina o'quv predmetlarining mazmuni turli fanlarni o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, dars jarayonida amaliy mashg'ulotlar juda ko'p vaqtni talab qiladi. Shuning uchun ularni o'tkazishda faqatgina erishilayotgan afzalliklar, sarflanayotgan vaqt yetarlicha foyda berganida va amaliy mashg'ulotlar, nazariy materiallarni o'zlashtirish jadallashgan holdagina o'zini oqlaydi.

Ta'lim-tarbiyaning muntazamliligi tamoyili o'quvchilarda vatanparvarlik, milliy mafkura va milliy g'ururga sadoqat kabi ko'plab tuyg'ularni qaror toptirishdan iborat. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da yosh avlod iymon-e'tiqodini mustahkamlash, ularni o'z mustaqil fikriga ega bo'lgan barkamol inson qilib tarbiyalash, tafakkurida o'zligini unutmaslik, ota-bobolarimizning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilishni qaror toptirish, ularni zamon taraqqiyoti bilan barobar qadam tashlaydigan komil insonlar bo'lib yetishishiga ta'lim va tarbiyaning birligini ta'minlash ta'kidlangan. Azaldan mamlakatimizda ta'lim-tarbiya jarayoniga jiddiy e'tibor berib kelinadi va bugungi kunda mazkur e'tibor yanada kuchaymoqda.

O'.Q.Tolipov o'z tadqiqotlarida tarbiya jarayonining mohiyati, qonuniyatlari hamda o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilib, mavjud nazariy va amaliy g'oyalarga, pedagogik bilimlarga tayangan holda tarbiya texnologiyasining tarkibiy qismlarini belgilab bergan. Uning fikricha, o'quvchi ta'lim jarayoniga yetakchilik qilsada, tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi sifatida asosiy mavqeni egallay olmaydi. Chunki unda xarakter, dunyoqarash yetarlicha shakllanmagan, u tarbiyachi-o'qituvchining yordamiga muhtoj. Darhaqiqat, boshlang'ich sinf o'quvchilarini barkamol inson qilib tarbiyalash, ularning dunyoqarashini shakllantirish, ijobiy fazilatlarni ularda tarkib toptirishda ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'rni beqiyos. Ushbu o'quv fanlari doirasida o'rganilayotgan, tarbiyaviy ahamiyat kasb etuvchi har bir mavzu, albatta, matematik tushunchalarsiz o'quvchilar ongiga singdirilmaydi. Matematik tushunchalar yordamida voqea-hodisalar o'quvchilarning ongiga o'rnatilib qoladi.

O'qitishda tarixiylik tamoyili o'rganilayotgan o'quv materialini bayon qilishda tarixiy materiallardan foydalanish asosida darsni tashkil etishni nazarda tutadi. Boshlang'ich ta'lim mazmunini tanlashda tarixiylik tamoyiliga amal qilinsa, o'rganilayotgan o'quv materiali boyitiladi, o'quvchilar tomonidan yangi mavzuning puxta o'zlashtirilishiga erishiladi. Fanlararo aloqadorlik asosida mazmun jihatidan o'xshash mavzularning ketma-ketlikda bayon etish imkoniyati tug'iladi. Natijada bilimlarni yaxlit bir butunlikda o'zlashtirish ehtiyoji ta'minlanadi. O'qitishda tarixiylik tamoyili didaktshunos olimlar tomonidan XX asrning 50-yillarida umumdidaktik tamoyillar tasnifiga

kiritilgan. Har bir millat o'z o'tmishi, milliy xususiyatlaridan kelib chiqib, yosh avlodga ta'lim-tarbiya beradi.

Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan o'qish, ona tili, tabiatshunoslik, tasviriy san'at, mehnat, musiqa, matematika kabi o'quv fanlari o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi va axloqiy fazilatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Bir-birini to'ldiruvchi ushbu o'quv fanlari yordamida o'quvchilar tabiat, jamiyatdagi hodisa va jarayonlar, san'at haqidagi umumiy tushunchalar, til xususiyatlari, og'zaki va yozma nutq shakllanishini tarixiylik tamoyili yordamida haqqoniy dalillar, voqeliklar asosida o'rganadilar. Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarini o'rganish jarayonida fanlararo aloqadorlik asosida matematika bilan bog'liq tarzda o'tmishdagi buyuk shaxslarning tug'ilgan va yashab o'tgan vaqti, asarlari yozilgan sanalar, jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan ilmiy merosi va axloqiy qarashlari bilan o'quvchilar tanishtiriladi. Bunda o'quvchilar xotirasi, his-tuyg'usiga ta'sir ko'rsatishi, o'z-o'zini tarbiyalashida matematik tushunchalarning o'rni beqiyosdir. Tarixiylik tamoyili o'quvchilarni o'rganilayotgan o'quv faniga nisbatan qiziqishini oshiradi, ilmiy dunyoqarashini shakllantiradi, ularda axloqiy sifatlarni tarkib toptiradi.

Didaktikada dars jarayonida yangi mavzuni tez va sifatli o'zlashtirish taqozo etiladi. Zero, o'quv jarayonini jadallashtirish tamoyili qisqa va mazmunli dars o'tishga borib taqaladigan didaktik hodisadir. Fanlararo aloqadorlik asosida har bir dars jarayonida bir necha darslarning o'xshash mavzularidan misollar keltirib, foydalanish ko'p vaqtni talab qiladi. Biroq ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv predmetidan dars beradigan o'qituvchi bir soatlik dars jarayonida o'rganilayotgan mavzuni nihoyatda vaqtni tejagan holda, tez va mazmunli tarzda o'quvchilar ongiga etkaza olishi, ular xotirasida o'tilgan mavzuning asosiy komponentlarini saqlanib qolinishiga erishishi lozim. Bunda o'quvchining darsga nisbatan qiziqishi muhim ahamiyatga ega. O'quvchining bilishga moyilligi, intilishi, havasi, ehtiyoji didaktikada bir so'z bilan "motivatsiya" deb ataladi. O'.Yo'ldoshev motivatsiyani didaktik tamoyil sifatida talqin etib, shunday deydi: "Motivatsiya-o'quv bilish faoliyatida o'z-o'zidan hosil bo'lmaydi, uni vujudga keltirish o'qituvchidan ulkan mahorat talab etadi. Motivatsiya-o'quv jarayonining eng muhim unsuri va ayni vaqtda dars jarayonini jadallashtirishda yetakchi omil hisoblanadi". Motiv o'quvchining bir maqsad sari intilishini mustahkamlaydi, maqsadga erishish uchun izchil va dadil harakatlanishini ta'minlaydi. Dars jarayonida hosil qilinadigan motivatsiya murakkab pedagogik hodisa bo'lib, u o'quvchilarning xulqi, intilishlari, qiziqish va mayllariga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarining o'rganilishida ushbu tamoyildan foydalanish maqsadga

muvofigidir. O'qituvchi dars jarayonida fanlararo aloqadorlikdan foydalangan holda motivatsiyaning quyidagi uchta - uyg'otuvchi, yo'naltiruvchi, fikr uyg'otuvchi vazifalaridan foydalanadi. Bunda matematik tushunchalarning qo'llanilishi o'quvchilarda o'rganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otadi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'rganilgan mavzuni xotirada saqlanishiga imkoniyat yaratadi.

Matematik tushunchalar asosida ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarini bir-biri bilan o'zaro bog'lash, ularning mantiqiy aloqadorligi va mazmundorligi taqdim etilayotgan o'quv mashg'ulotining mohiyatini tushunib olishga yordam beradi.

Boshqa o'quv fanlaridan o'zlashtirilgan va qo'llaniladigan atamalar, o'quv materiallarining xususiyatlari, ta'lim vositalari, o'quv materialini tanlash qonuniyatlari, o'quv fanlariaro aloqadorlik xususiyatlari belgilab berilishi kerak. O'quvchilar topshiriqlarni bajarish davomida nazariy bilimlarni qo'llay olishlari kerak. O'quv materiallari hajmini belgilashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu albatta, o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Jismoniy va aqliy mehnat o'quv materiallarini idrok etish jarayonining rag'batlantiruvchi omili ekanligini hisobga olishi lozim. Shuning uchun o'quv jarayonini o'quvchilarning yoshi va fiziologik imkoniyatlari hisobga olingan holda tashkil etiladi. Ularda o'quv materialiga nisbatan qiziqish uyg'otish va diqqatini o'zlashtirishga jalb etish darkor. O'quvchilarning idrok etish imkoniyatlari muntazam murakkablashib, o'quv va amaliy masalalarni yechish jarayonida kengayadi. Ushbu murakkablashish ularning aqliy va jismoniy rivojlanishlarida muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlarini o'rganishda berilayotgan va taqdim etilayotgan o'quv materialining mazmuni o'quvchilarning tushunishlari uchun obyektiv borliq manzarasi asosida haqqoniy tarzda aks ettirilishi lozim. O'quvchilar o'rganilayotgan o'quv fani bo'yicha eng yangi ma'lumotlarga ega bo'lishlari kerak. O'quvchilar amaliy faoliyatiga dastlabki topshiriqlarni bajarish uchun aniq ma'lumotlarni talab qiladigan o'quv materiallarini kiritish lozim.

Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari matematik tushunchalarsiz o'zaro aloqadorlik xususiyatini yo'qotadi. O'quvchilarda matematik tushunchalar asosida muayyan mavzu bo'yicha tasavvur hosil qilinadi. Bu tasavvur nazariy va amaliy mashg'ulotlar yordamida yanada mustahkamlanadi.

Didaktik tamoyillar asosida o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun quyidagi vositalar talab qilinadi: o'quv anjomlari, texnik vositalar, modellar. Shu bilan bir qatorda mahalliy omillarni hisobga olish, foydalaniladigan

vositalarni tanlash ularning xususiyatiga muayyan ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash kerak. Masalan, o'quv fanlariaro aloqadorlik qonuniyatlariga binoan amaliy mashg'ulotlar ishlab chiqarish bilan bog'liq real vaziyatlardan foydalanish asosida tashkil etilishi ham mumkin.

Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi o'quv fanlari bo'yicha darslarda o'quv fanlariaro aloqadorlik matematika asosida amalga oshiriladi. O'qitishning fanlararo aloqadorlikka asoslangan tizimi o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bilan uzviy bog'liqdir. O'qitish jarayonida ushbu tamoyillarni amalga oshirish uchun faqatgina nazariy bilimlarning muayyan hajminigina emas, balki uning ilg'or sohalari, asosiy kasblar, o'qitish texnologiyasini rivojlantirish tendentsiyalari, iqtisod va mehnatni mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi bilan mos ravishda tashkil etish asoslari haqidagi bilimlarni ham taqdim etish zarurdir. O'quvchilarga turli kasblar haqidagi ma'lumotlarni birgina fan o'qituvchisi yetkazib bera olmaydi. Bu muammoni hal etishda barcha o'quv fanlarining o'qituvchilari birgalikda fanlararo aloqadorlikni ta'minlagan holdagina muvaffaqiyatga erishish mumkin.

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quv mazmunini tashkil etish masalasi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda funksional savodxonlik, mantiqiy tafakkur va ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantirish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu ma'noda fanlararo uyg'unlikka tayangan integrativ yondashuv o'quv materialini konseptual birlikda taqdim etish, tushunchalararo aloqadorlikni ochib berish va o'zlashtirilgan bilimlarni turli vaziyatlarda qo'llash imkonini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev O'. Didaktik prinsiplar tizimida tarixiylik.-Toshkent: "Fan", 2005.- 69 bet.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Fan, 2005.-206 bet.
3. Скаткин М.Н. Дидактика средней школы. Москва: Просвещение, 1982.-357 стр.

MTT BOSHQARUV TIZIMIDA LIDERLIK VA KREATIV YONDASHUV MODELLARINI QO‘LLASHNING METODIK ASOSLARI

Temirov A.A.

*ISFT O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor
p.f.f.d.(PhD)., v.b. dotsent*

Tayanch so‘zlar: kreativ boshqaruv, liderlik kompetensiyasi, tashkiliy madaniyat, metodik innovatsiya, MTT boshqaruvi.

Ключевые слова: креативное управление, лидерская компетенция, организационная культура, методическая инновация, управление ДОО.

Key words: creative management, leadership competence, organizational culture, methodical innovation, PEO management.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu tezisda maktabgacha ta’lim tashkilotlari (MTT) rahbarlarining boshqaruv mahoratini oshirishda kreativ yondashuv va liderlik kompetensiyalarining roli tadqiq etiladi. Tadqiqotda jamoaviy muhitni sog‘lomlashtirish, an’anaviy boshqaruvdan kreativ menejmentga o‘tishning metodik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данном тезисе исследуется роль креативного подхода и лидерских компетенций в повышении управленческого мастерства руководителей дошкольных образовательных организаций (ДОО). Научно проанализированы методические основы оздоровления коллективной среды и перехода от традиционного управления к креативному менеджменту.

SUMMARY:

This thesis explores the role of creative approaches and leadership competencies in enhancing the management skills of preschool education organization (PEO) leaders. The methodical foundations for improving the collective environment and transitioning from traditional management to creative management are scientifically analyzed.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat ta’lim sifatini, balki boshqaruv sifatini ham tubdan o‘zgartirishni talab etmoqda. Ko‘pgina MTTlarda boshqaruv tizimi hali ham qat’iy iyerarxiya va buyruqbozlikka asoslangan bo‘lib, bu jamoada ijodiy muhitning bo‘g‘ilishiga va innovatsiyalar darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkiloti bolalarning shaxs sifatida shakllanishi boshlanadigan muhim

ijtimoiy institut bo'lib, bu muhitdagi psixologik barqarorlik, pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik va ijobiy emotsional iqlim ta'lim sifatining asosiy determinantlaridan biri hisoblanadi. Ushbu islohotlarning huquqiy asosi va ustuvor yo'nalishi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-152-sonli Farmoni[1] sohadagi boshqaruv tizimini yangi bosqichga olib chiqishni talab etmoqda. Mazkur Farmonda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining professional kompetensiyalarini oshirish, xususan, zamonaviy boshqaruv metodlarini joriy etish alohida ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, rahbarlar emotsional intellektini tadqiq etish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaydigan ilmiy-amaliy dolzarb masalasidir.

Ilmiy tadqiqotlarni o'rganishimizda, A.E.Kenjaboyev va B.X.Karimovalarining pedagogik menejment asoslari nomli o'quv qo'llanmasida rahbarlik va ledirlik tushunchalariga izoh berilib bir nechat olimlarning fikrlarini ham tahlil qilganligini ko'rishimiz mumkin. "Hozirgi zamon fanida "rahbar", "lider" yoki "liderlik uslubi" va "rahbarlik uslubi" tushunchalarining nisbati yo'nalishidagi muammolar eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi" [5; 23-b.]. Bularning ichida ko'proq ahamiyat kasb etuvchi B.D.Parigin fikriga ko'ra "Lider ma'lum bir guruhda shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtirib turadi. Mikromuhitning elementi hisoblanadi, kutilmaganda vujudga keladi va uning holatining barqarorligi kamroq bo'lib harakatlanishi guruhning kayfiyatiga bog'liq va u ko'proq guruhning faoliyatiga aloqador bo'lgan qarorlar qabul qiladi. Rahbar esa ijtimoiy tashkilot hisoblangan guruhlarda rasmiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi va makromuhitning elementi hisoblanadi. Rahbar holatining barqarorligi ko'proq bo'lib, u ma'lum bir tizimda bir necha marta ko'proq vakolatlarga, qaror qabul qilish, buyruq berish, topshiriqlar berish, talab qilish huquqlariga ega. Qaror qabul qilish jarayoni bir-muncha murakkabroq bo'lib ko'pgina, turli xil vaziyatlarni qamrab oladi va bu vaziyatlar faqatgina bitta guruhga tegishli bo'lmaydi. Rahbar ma'lum bir kengroq ijtimoiy tizimning kichik bir guruhida faoliyat ko'rsatsa-da, uning harakat doirasi keng hisoblanadi" [5; 24-b.].

Yuqoridagi B.D.Pariginning fikrini to'ldirgan olimlarning ta'kidlashicha, G.Kuns va S.O.Dannellar, "Agar bo'ysunuvchilar rahbarlar tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalar va ehtiyojlarga ko'ra boshqarilsa, ular o'z imkoniyatlarining taxminan 60 yoki 65% darajasida ishlashi mumkin, ya'ni o'z ishida saqlanib qolish maqsadida, shunchaki o'z majburiyatlarini qoniqarli darajada bajaradi, bo'ysunuvchilarning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish

uchun rahbarlar liderlikni amalga oshirish bilan ularda tegishli mulohaza shakllantirishi zarur” [5; 26-27-b.].

Rahbarlik-odamlarga maqsadli ta’sir o’tkazishga qaratilgan, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish bilan bog’liq boshqaruvning tarkibiy qismidir.

“Rahbar xulqi, vakolatlari, faoliyat yo’nalishi turli me’yoriy hujjatlar lavozim ko’rsatmalari (instruksiyalar) bilan belgilab qo’yiladi. Shuning uchun rahbarlik individuallikning ma’lum bir faoliyatga yoki jamoa faoliyatiga ta’siri va mansab burchini bajarish, mas’uliyat va javobgarlikni his qilish bilan bog’liq bo’lgan me’yorlar bilan belgilanadi. Rahbarlik uslubiga muvofiq shakllanadigan shaxsiy sifatlar ichida, eng avvalo qadriyatlar, ishonch va e’tiqodlarni aytib o’tish zarur. Bu sifatlar rahbarning roli haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga imkon beradi. Ayniqsa rahbarning o’z qo’l ostidagilar haqidagi tasavvuri, ularning qiziqish va intilishlari haqidagi fikri ahamiyatli bo’lib, ularning xulq-atvori odobi, hayoti va kelajagi oldida mas’uldir. Shaxsning jamoaga ta’siri liderlik, rahbarlik kabi tushunchalar orqali ifoda qilinishi mumkin. Lekin, rahbarlik va liderlik bir-biridan farq qiladi.

Eng asosiy farqi shundaki, rahbar jamoada rasmiy munosabatlarni lider esa jamoa ichidagi ma’lum bir guruhlarida, ma’lum bir yo’nalishlar bo’yicha norasmiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi va boshchilik qiladi. Liderlik tabiati juda murakkab bo’lib, psixologiyada ko’pincha liderlikni ma’lum bir shaxsning guruhiiy faoliyatidagi roli nuqtayi nazarida qarab kelinadi, ya’ni lider - bu ma’lum bir vaziyatda guruhiiy vazifalarni bajarishda boshqalarga nisbatan faollik ko’rsata oladigan shaxs, deb qaraladi. Demak, lider guruhning shunday a’zosiki u go’yoki barcha guruhiiy jarayonlarning boshida turadi va xulqi bilan o’zgalarga ta’sir qila oladi. Lider ma’lum bir guruhda ma’lum bir yo’nalishda shunday mavqega ega bo’ladiki, u o’zidagi ayrim ijobiy va kuchli fazilatlarini tufayli kundalik muloqot va turli munosabatlar jarayonida obro’ orttirgan shaxsdir. U aslida rahbarlikka da’vo qilmaydi lekin yurish-turishlari ko’pchilikka ma’qul bo’lganligi sababli uni odamlar saylovlarda tanlashlari yoki rahbarlikka zaxira tanlashganda aynan uning nomzodini qo’yishlari mumkin” [5; 27-b.].

“Zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkiloti - bu ijtimoiy-pedagogik tizim bo’lib, tizimli qayta tashkil etish natijasida oddiydan-murakkabga eskilikdan-yangilikka qarab rivojlangan yangi imkoniyatlarga, ta’lim va tarbiya uslublari va vositalarini tanlash mustaqilligiga, zamonaviy tarkibiy tuzilishga funksional vazifalarga, maqsadlarga, strategiya va taktika, ta’lim siyosatiga ega bo’lgan yangi sifatdagi ta’lim muassasasi hisoblanadi” [6 83-b.].

MTT rahbarining "Shunchaki boshqaruvchi" maqomidan "lider" maqomiga o'tishi muassasa samaradorligining asosiy drayveridir. Kreativ yondashuv esa rahbarning standart bo'lmagan vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi va jamoani umumiy maqsad yo'lida birlashtirishi uchun metodik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Liderlik - bu shaxsiy xususiyat emas, balki tizimli rivojlantirilishi lozim bo'lgan kompetensiyalar majmuidir. MTT rahbari uchun liderlikning quyidagi metodik qirralari muhim:

- Empatik boshqaruv. Xodimlarning ehtiyojlari va psixologik holatini tushunish orqali jamoaviy sadoqatni shakllantirish.

- Vizualizatsiya. Tashkilotning kelajakdagi modelini aniq ko'ra olish va buni xodimlarga yetkazish mahorati.

- Delegatsiyalash. Vakolatlarni xodimlar o'rtasida to'g'ri taqsimlash orqali ularning mas'uliyatini va professional o'sishini ta'minlash.

Ushbu uchta komponent - Empatik boshqaruv, Vizualizatsiya va Delegatsiyalash — zamonaviy liderlikning asosi bo'lib, ular birgalikda MTT rahbarining "Liderlik kompetensiyasi" modelini shakllantiradi. Quyida ushbu tushunchalar ilmiy-metodik jihatdan kengaytirilgan yaxlit matn ko'rinishida taqdim etiladi. Bu matn tezisning 2-bo'limini sezilarli darajada boyitishga xizmat qiladi.

1. Empatik boshqaruv: Inson omiliga yo'naltirilgan strategiya Empatiya - bu boshqa insonning hissiyotlari va ichki kechinmalarini tushunish qobiliyatidir. MTT boshqaruvida empatik liderlik xodimlarning nafaqat mehnat natijalarini, balki ularning psixologik holati, ehtiyojlari va motivatsiyasini tahlil qilishni anglatadi. Pedagogik jamoa o'z rahbaridan qo'llab-quvvatlash va tushunishni his qilsa, tashkilotga bo'lgan sadoqat darajasi ortadi. Empatik boshqaruv sharoitida pedagog o'zini "Shunchaki xodim" emas, balki "Qadrli mutaxassis" sifatida his qiladi. Bu esa o'z navbatida, kadrlar qo'nimsizligini kamaytiradi va MTTda ijobiy psixologik iqlimni yaratadi. Rahbarning "Faol tinglash" ko'nikmasi xodimlardagi ichki noroziliklarni o'z vaqtida aniqlash va nizolarning oldini olishga imkon beruvchi asosiy metodik vositadir.

2. Vizualizatsiya: Kelajakni modellashtirish san'ati Vizualizatsiya - bu tashkilotning bugungi holatidan kelajakdagi ideal holatiga o'tish yo'lini aniq ko'ra olish va ushbu "Tasvirni" jamoa ongiga singdirish mahoratidir. Strategik lider sifatida MTT rahbari muassasaning 3 yoki 5 yildan keyingi rivojlanish darajasini (masalan, ta'lim sifati, raqamli infratuzilma, xalqaro hamkorlik) aniq tasavvur qilishi lozim. Agar rahbar vizual maqsadga ega bo'lmasa, jamoa kundalik mayda vazifalar orasida adashib qoladi. Vizualizatsiya metodikasi

rahbar tomonidan Vazifa tushunchalarini har bir xodimning shaxsiy maqsadi bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Maqsadning aniq vizualizatsiya qilinishi (masalan, strategik xaritalar yoki "roadmap"lar orqali) xodimlarda ertangi kunga ishonch uyg'otadi va ularni umumiy g'oya atrofida birlashtiradi.

3. Delegatsiyalash: Mas'uliyatni taqsimlash va professional o'sish Delegatsiyalash — bu nafaqat vazifani topshirish, balki vakolat va mas'uliyatni ham xodimga o'tkazish jarayonidir. MTT rahbari barcha qarorlarni yakkaxon qabul qilishi boshqaruvda turg'unlikka olib keladi. Effektlı delegatsiyalash mexanizmi rahbarning vaqtini strategik masalalarga bo'shatadi, xodimlarga esa o'z ustida ishlash va mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi. Vakolatlarni to'g'ri taqsimlashda xodimning kuchli tomonlari hisobga olinishi lozim. Masalan, kreativ tarbiyachiga metodik tadbirlarni rejalashtirishni, texnologik savodxonligi yuqori xodimga esa raqamlashtirish jarayonlarini ishonib topshirish ularning professional o'sishini ta'minlaydi. Delegatsiyalash metodikasi jamoada "O'z-o'zini boshqarish" elementlarini shakllantiradi va bu tizim rahbarsiz ham samarali ishlashga qodir bo'lgan barqaror mexanizmni yaratadi.

Maktabgacha ta'lim menejmentini takomillashtirishda rivojlangan davlatlarning muvaffaqiyatli modellarini qiyosiy tahlil qilish, milliy tizimda analitik yuklamani kamaytirish va kreativ liderlikni shakllantirish uchun muhim ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasi rahbarining samaradorligi uning ma'muriyatchilik qobiliyati bilan emas, balki jamoada innovatsion muhitni yaratish va texnologik resurslardan oqilona foydalanish mahorati bilan o'lchanadi. Bu borada ikki xil yondashuv - gumanistik va texnologik 1-jadvalda modellar o'zining yuqori natijalarini ko'rsatib kelmoqda.

1-jadval

Xalqaro tajriba

Qiyosiy mezonlar	Finlyandiya (Pedagogik model)	Janubiy Koreya (Smart model)
Boshqaruv uslubi	Gumanistik va demokratik liderlik	Texnologik va analitik menejment
Asosiy vositasi	Mentorlik va o'zaro ishonch	AI, Big Data va avtomatlashtirish
Rahbarning roli	Jamoaning ijodiy lideri va ustoz	Strategik tahlilchi va moderator
Kutilayotgan natija	Yuqori pedagogik sifat va barqarorlik	Maksimal boshqaruv samaradorligi

Finlyandiya modelining o'zagi "ishonch va avtonomiya" tamoyiliga asoslangan. Bu tizimda MTT rahbari birinchi navbatda pedagogik lider hisoblanadi. Finlyandiyalik MTT rahbarlari o'z ish vaqtining kamida 60% qismini bevosita tarbiyachilarning kreativ g'oyalarini eshitish, ularni qo'llab-quvvatlash va metodik mentorlik qilishga sarflaydi. Fin modelida qat'iy iyerarxiya o'rniga "gorizontal hamkorlik" tizimi ishlaydi, bu esa rahbar zimmasidagi nazorat yuklamasini kamaytirib, jamoaviy mas'uliyatni oshiradi. Rahbarning asosiy vazifasi - har bir pedagogning shaxsiy salohiyatini ochish uchun "psixologik xavfsizlik" muhitini yaratishdir. Bunday yondashuv pedagoglarning ishdan qoniqish darajasini oshiradi va kadrlar qo'nimsizligi muammosini hal etadi.

Janubiy Koreya modeli analitik yuklamani (Analytical Workload) texnologik yechimlar orqali minimallashtirish bo'yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi. "Smart Management" tizimi doirasida sun'iy intellekt algoritmlari kundalik statistik hisobotlar, davomat, menyu nazorati va xo'jalik ishlarini avtomatik ravishda yuritadi. Tizim rahbarga yuzlab raqamlarni emas, balki faqatgina muassasa faoliyatidagi kritik ko'rsatkichlar va og'ishlarni (Dashboard) taqdim etadi. Bu rahbarga "axborot ummonida" adashmasdan, faqat strategik qarorlar qabul qilishga imkon beradi. Ota-onalar bilan muloqot to'liq raqamli platformalarga ko'chirilgan bo'lib, bu rahbarning nizoli vaziyatlarni boshqarishdagi emotsional bosimini kamaytiradi va "Win-Win" strategiyasini

Bizningcha kreativ yondashuv boshqaruvda "Noodatiy yechimlar" topish san'atidir. Tezis doirasida MTT boshqaruvi uchun quyidagi kreativ metodikalarni qo'llash taklif etiladi:

Rahbar muassasadagi muammolarni (masalan, tarbiyachilarning ishdan charchashi yoki ota-onalar bilan nizolar) yechishda pedagoglar bilan birga "miya hujumi" o'tkazadi. Bu metod orqali muammo jamoaviy tahlil qilinadi va eng kreativ yechim sinovdan o'tkaziladi. Tashkiliy madaniyatni sog'lomlashtirish uchun rahbar va xodimlar o'rtasidagi masofani qisqartiruvchi raqamli va real platformalar yaratish. Bu har bir pedagogning o'zini muassasa rivojiga hissa qo'shayotganini his qilishiga yordam beradi.

Kreativ liderning asosiy vazifasi "psixologik xavfsizlik" muhitini yaratishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xodimlar xato qilishdan qo'rqmagan muhitda innovatsiyalar darajasi 45% ga yuqori bo'ladi.

- Korporativ rituallarni joriy etish. Haftalik "Yutuqlar kuni" yoki "Kreativ soat"lar jamoani hissiy jihatdan birlashtiradi.

- Konfliktlarni ijodiy boshqarish. Nizolarni bartaraf etishda aybdorni qidirish emas, balki tizimli xatolikni tuzatishga qaratilgan "Win-Win" strategiyasini qo'llash.

Nazariy modellar va metodik yondashuvlarning MTT boshqaruvidagi samaradorligini baholash uchun quyidagi aniq ishchi vaziyatlarni (keyslarni) ko'rib chiqamiz.

1-keys. Nizo vaziyatida "Win-Win" strategiyasi va "Design Thinking"

Muammo: MTTda tarbiyachi va ota-ona o'rtasida bolaning ovqatlanish tartibi yoki mashg'ulotlardagi ishtiroki bo'yicha nizo kelib chiqdi. An'anaviy boshqaruvda rahbar "aybdorni jazolash" yoki ma'muriy chora ko'rish orqali nizoni yopishga harakat qiladi.

Kreativ yechim: Rahbar "Win-Win" (G'alaba-G'alaba) strategiyasini qo'llagan holda, nizoni "jarayonni qayta loyihalash" (Design Thinking) imkoniyati sifatida ko'radi. Bunda:

- Empatiya bosqichi: Rahbar ota-onaning ham, tarbiyachining ham ehtiyojlarini tinglaydi.

- G'oya generatsiyasi (Ideate): Muammoni jamoaviy "miya hujumi" orqali tahlil qilib, ota-onalar uchun haftalik ochiq menyu yoki mashg'ulotlarning raqamli monitoring tizimini taklif etadi.

- Natija: Nizo bartaraf etilib, ota-onaning muassasaga ishonchi ortadi, tarbiyachi esa ma'muriy bosimdan qutulib, o'z ustida ishlashga rag'bat oladi.

2-keys. Delegatsiyalash va Mentorlik (Ustoz-shogird) tizimi

Muammo: MTT rahbari barcha qarorlarni yakkaxon qabul qilishi (hisobotlar, metodik nazorat, kadrlar moslashuvi) natijasida unda yuqori analitik yuklama va vaqt tanqisligi yuzaga keladi.

Kreativ yechim: Rahbar o'z vakolatlarini to'g'ri taqsimlash (Delegatsiyalash) orqali tizimni optimallashtiradi.

- Vakolatni o'tkazish: Tajribali, yuqori kompetensiyaga ega tarbiyachini "Mentor" (ustoz) sifatida belgilaydi.

- Metodik vazifa: Yangi ishga kirgan yosh mutaxassislarni moslashtirish va ularning dars ishlanmalarini nazorat qilish vakolati Mentorga topshiriladi.

- Natija: Rahbarning operatsion yuklamasi 25-30% ga kamayadi va u strategik rejalashtirishga ko'proq vaqt ajratadi. Mentor xodim esa o'zining jamoada "qadrli mutaxassis" ekanligini his qilib, professional o'sishga intiladi.

3-keys. "Psixologik xavfsizlik" va innovatsion tashabbuslar

Muammo: Pedagoglar yangi metodikalarni (masalan, STEAM texnologiyasini) darsga tatbiq etishda xato qilishdan yoki rahbar tanbehidan qo'rqadilar.

- Kreativ yechim: Rahbar muassasada “Psixologik xavfsizlik” muhitini yaratadi.

- Amaliyot: Haftalik “Kreativ soat” o‘tkazilib, unda pedagoglar eng muvaffaqiyatsiz chiqqan mashg‘ulotlarini ham qo‘rqmasdan muhokama qiladilar. Rahbar xatoni jazolash uchun emas, balki “tizimli xatolikni tuzatish” uchun vosita deb e‘lon qiladi.

- Natija: Jamoada innovatsiyalar darajasi keskin ortadi (45% gacha), tarbiyachilarda kreativ yondashuv va o‘zaro hamkorlik iqlimi shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda MTT boshqaruvida liderlik va kreativlikning integratsiyasi muassasaning nafaqat reytingini, balki ta‘lim mazmunini ham o‘zgartiradi. O‘tkazilgan tahlillar asosida quyidagi metodik takliflar ilgari suriladi:

1. MTT rahbarlari uchun “Kreativ menejment va liderlik” bo‘yicha amaliy treninglar modulini ishlab chiqish.

2. Rahbar faoliyatini baholashda faqat statistik ko‘rsatkichlar emas, balki jamoaning “kreativ indeksi” va xodimlarning qoniqish darajasini kiritish.

3. Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda jamoaviy-demokratik yondashuvni metodik jihatdan standartlashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta‘lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-152-sonli Farmoni
2. Maxwell J. "The 21 Irrefutable Laws of Leadership". – Thomas Nelson, 2007.
3. Adizes I. "Managing Corporate Lifecycles". – Adizes Institute Publications, 2004.
4. Xodjayev B.X. "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti". – T.: "Sano-standart", 2017.
5. Kenjaboyev A.E., Karimova B.X., Pedagogik menejment asoslari. O‘quv qo‘llanma. “IRFON-PRINT”. – T: 2023.
6. Kenjaboev A.E. Pedagogik rahbarning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahorati. Zamonaviy ta‘lim jur. 2020 № 10. – 83 b

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH ORQALI O'QUVCHILARDA FANLARARO KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

*Xayriddinova N.Sh.
CHDPU magistranti*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, sun'iy intellekt, fanlararo kompetensiya, interfaol ta'lim, innovatsion metodlar.

Ключевые слова: начальное образование, искусственный интеллект, междпредметная компетентность, интерактивное обучение, инновационные методы.

Key words: primary education, artificial intelligence, interdisciplinary competence, interactive learning, innovative methods.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur ishda boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarda fanlararo kompetensiyani rivojlantirish metodologiyasi o'rganilgan. Tadqiqotda SIning ta'lim jarayonida qo'llanishi, interfaol darslarni tashkil etish va o'quvchilarning bilimlarni tizimli va integratsiyalashgan tarzda o'zlashtirishdagi roli tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt yordamida fanlararo mashqlar, o'yinlar va vizual simulyatsiyalar orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy yondashuv ko'nikmalari shakllantiriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, SI integratsiyasi ta'lim samaradorligini oshirib, o'quvchilarning fanlararo kompetensiyasini barqaror rivojlantirishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ:

В работе изучена методология развития междпредметной компетентности у учащихся начальных классов с использованием инструментов искусственного интеллекта (ИИ). Исследование рассматривает применение ИИ в учебном процессе, организацию интерактивных уроков и роль ИИ в системном и интегрированном усвоении знаний. С помощью ИИ создаются междпредметные задания, игры и визуальные симуляции, которые способствуют развитию логического мышления, решения проблем и творческого подхода у учащихся. Результаты исследования показывают, что интеграция ИИ повышает эффективность обучения и способствует устойчивому формированию междпредметной компетентности.

SUMMARY:

This study examines the methodology of developing interdisciplinary competence in primary school students through the use of artificial intelligence (AI) tools. The research analyzes AI applications in the learning process, the organization of interactive lessons, and the role of AI in systematic and integrated knowledge acquisition. AI-assisted interdisciplinary exercises, games, and visual simulations help develop logical thinking, problem-solving, and creative skills in students. The results indicate that AI integration enhances educational effectiveness and supports the sustainable development of interdisciplinary competence.

Kirish. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda sifatli ta'lim berish, o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash va ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlash eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi [1]. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish va fanlararo kompetensiyani shakllantirishga e'tibor qaratish muhimdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bilim olish jarayoni nafaqat fanlarni alohida tushunishdan iborat bo'lib, balki ularni integratsiyalashgan tarzda qo'llashni o'rganish ham katta ahamiyatga ega [2]. Fanlararo kompetensiya tushunchasi esa aynan shu jarayonni ifodalaydi – o'quvchilarning turli fanlar bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarini amaliy vaziyatlarda birlashtira bilishi, muammoli vaziyatlarni hal etishi va ijodiy yondashuvini namoyon etishi bilan tavsiflanadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda innovatsion texnologiyalar muhim vosita sifatida qaraladi. Xususan, sun'iy intellekt (SI) vositalari ta'lim jarayonini interfaol, individualizatsiyalashgan va qiziqarli qilish imkonini beradi. SI o'quvchilarning bilim olish jarayonini avtomatlashtirilgan tarzda boshqarish, xatoliklarni aniqlash, darajaga mos mashqlar va interfaol vazifalarni taklif qilish imkoniyatini beradi. Shu tariqa, o'quvchilar nafaqat bilimlarni eslab qoladi, balki ularni turli fanlar kontekstida integratsiyalashni o'rganadi, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi [3].

Shuningdek, SI asosidagi metodlar o'quvchilarda motivatsiyani oshirish, o'quv jarayoniga qiziqishni kuchaytirish va pedagogik barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi [4]. Masalan, vizual simulyatsiyalar, interfaol o'yinlar, virtual laboratoriyalar va muammoli vazifalar o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni faol fikrlashga va o'z bilimlarini amalda qo'llashga rag'batlantiradi. Shu bilan birga, SI yordamida o'quvchilarni individual rivojlanishiga moslashtirish mumkin, bu esa har bir bolaga o'z salohiyatini maksimal darajada rivojlantirish imkoniyatini beradi [5].

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarda fanlararo kompetensiyani rivojlantirish metodologiyasini aniqlash va uning pedagogik samaradorligini o'rganishdir. Tadqiqot davomida SI asosidagi interfaol metodlar, vizual va o'yin texnologiyalari, muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali fanlararo kompetensiyani rivojlantirish jarayonini tahlil qilinadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasi, pedagogik barqarorligi, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalari ham o'rganiladi [6].

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, SI pedagogik jarayonga integratsiyalashgani holda nafaqat bilimlarni o'zlashtirishni samarali qiladi, balki o'quvchilarning mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, SI metodologiyasini o'rganish boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga imkon yaratadi, o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini oshiradi va pedagogik jarayon sifatini yaxshilaydi [7].

Natijalar va muhokama. Tadqiqot davomida SI vositalaridan foydalanish orqali tashkil etilgan interfaol mashg'ulotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida fanlararo kompetensiyani sezilarli darajada rivojlantirishini ko'rsatdi. Tajriba jarayonida o'quvchilarga turli fanlar bo'yicha olingan bilimlarni birlashtirib, amaliy vaziyatlarda qo'llash imkoniyati yaratildi [8]. Masalan, matematika darsida o'rgangan hisoblash usullarini tabiiy fanlar darsidagi tajribalar bilan bog'lash, tarixiy ma'lumotlarni geografik xaritalar bilan tahlil qilish, yoki biologiya darsidagi eksperimentni matematika darsidagi hisoblashlar bilan integratsiyalash kabi vazifalar o'quvchilarda fanlararo ko'nikmalarni mustahkamladi.

SI yordamidagi interfaol mashqlar va vizual simulyatsiyalar o'quvchilarning faolligini oshirdi. Ular dars jarayonida faqat passiv ravishda ma'lumot qabul qilmay, balki muammoli vaziyatlarni hal qilish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini faol qo'llashga harakat qildi [9]. Masalan, virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar kimyo va biologiya fanlaridagi eksperimentlarni xavfsiz muhitda amalga oshirib, natijalarni tahlil qildi, ularni grafiklar va diagrammalarga asoslanib boshqa fanlar bilan bog'ladi. Shu tariqa, o'quvchilarning fanlararo kompetensiyasi sezilarli darajada oshdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, SI integratsiyasi orqali o'quvchilarning bilimlarni tizimli va integratsiyalashgan tarzda o'zlashtirish qobiliyati kuchaydi. Interfaol mashqlar nafaqat bilimlarni mustahkamlaydi, balki ularni amalda qo'llashga rag'batlantiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'z-o'zini baholash va xatolarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Masalan, matematik testlarni SI tizimi orqali yechganida, tizim har bir xatoni ko'rsatib, to'g'ri javobni izohladi, bu esa o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Yo'nalish	SI integratsiyasi orqali erishilgan natija
Bilimlarni o'zlashtirish	O'quvchilarning bilimlarni tizimli va fanlararo integratsiyalashgan tarzda o'zlashtirish qobiliyati kuchaydi
Interfaol mashqlar ta'siri	Interfaol mashqlar bilimlarni mustahkamlash bilan birga, ularni amaliyotda qo'llashga rag'batlantirdi

Mustaqil faoliyat	O'quvchilarda o'z-o'zini baholash va xatolarni aniqlash ko'nikmalari shakllandi
Teskari aloqa (feedback)	SI tizimi har bir xatoni aniqlab, to'g'ri javobni izohlab berdi
Tanqidiy va mustaqil fikrlash	Xatolar ustida ishlash orqali o'quvchilarning mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari rivojlandi
Amaliy misol	Matematik testlarni SI orqali bajarish jarayonida o'quvchilar xatolar sababini tushunib, bilimlarini chuqurlashtirdi

Muhokama qilingan natijalar shuni ko'rsatadiki, SI vositalari yordamida tashkil etilgan darslar an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroqdir. Ular o'quvchilarning nafaqat fanlararo kompetensiyasini, balki ijtimoiy va muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, jamoaviy vazifalarda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, boshqa sinfdoshlar bilan muloqot qilish va birgalikda qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, SI yordamida o'quvchilarning motivatsiyasi oshadi, ular darsga faolroq jalb qilinadi va o'quv jarayoniga qiziqish hosil qiladi.

Shu bilan birga, SI metodlarini samarali qo'llash uchun o'qituvchining texnologik savodxonligi va metodik tayyorgarligi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi interfaol mashqlarni to'g'ri tanlashi, darsni individual va jamoaviy faoliyat bilan boyitishi, o'quvchilarni rag'batlantiruvchi tizimni yaratishi zarur. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, SI vositalarini qo'llash jarayonida o'qituvchilarning metodik yondashuvi va kreativligi ta'lim samaradorligini bevosita belgilaydi.

Natijalarni kengaytirish maqsadida SI asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarning fanlararo kompetensiyasini, kreativ fikrlashini, mantiqiy yondashuvini va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, o'quvchilar ijtimoiy ko'nikmalarini, masalan, boshqalarning fikrini hurmat qilish, jamoaviy ishlash va murosaga kelish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa pedagogik jarayonni nafaqat bilim berish, balki shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash vositasiga aylantiradi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatdiki:

SI integratsiyasi boshlang'ich ta'limda fanlararo kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Interfaol mashqlar va vizual simulyatsiyalar o'quvchilarning faolligini oshiradi, bilimlarni mustahkamlash va amalda qo'llashga rag'batlantiradi.

SI vositalari o'quvchilarning ijodiy, mantiqiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'qituvchining metodik va texnologik tayyorgarligi SI metodlarining samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

SI integratsiyasi o'quvchilarning pedagogik barqarorligi, motivatsiyasi va ta'lim jarayonidagi qiziqishini oshiradi.

Shu bilan birga, natijalar pedagogik jarayonni yanada innovatsion, interfaol va individualizatsiyalashgan qilish imkoniyatini ko'rsatdi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining kelajakdagi ta'lim bosqichlariga muvaffaqiyatli moslashishini ta'minlaydi va ularni ijodiy, mustaqil va fanlararo ko'nikmalarga ega shaxs sifatida shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish o'quvchilarda fanlararo kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda samarali pedagogik yechim ekanligini tasdiqladi. SI asosida tashkil etilgan interfaol mashqlar, vizual simulyatsiyalar, o'yin texnologiyalari va muammoli vazifalar o'quvchilarning bilimlarni integratsiyalashgan holda qo'llash, mantiqiy va ijodiy fikrlash, muammolarni hal etish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, SI ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning faol ishtirokini ta'minlash va pedagogik barqarorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. O'qituvchining metodik va texnologik kompetensiyasi SI integratsiyasining muhim sharti bo'lib, u ta'limni samarali boshqarish, natijalarni baholash va innovatsion pedagogik strategiyalarni qo'llash imkonini kengaytiradi. Umuman olganda, boshlang'ich ta'limda SI vositalaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning

shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlashda ilmiy asoslangan va istiqbolli yondashuv хисобланади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov S. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan.
2. Karimov O. Ta'limda sun'iy intellekt vositalarining pedagogik imkoniyatlari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. Nazarov A., & Islomova M. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fanlararo kompetensiyani rivojlantirish. Ta'lim va Innovatsiya, 2(4), 34–42.
4. Chen L., Chen P., & Lin Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. IEEE Access, 8, 75264–75278.
5. Selwyn N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Cambridge, UK: Polity Press.
6. Tursunov R. Pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
7. G'aniev M., & Saidova F. Boshlang'ich ta'limda interfaol o'yin texnologiyalarining roli. Pedagogika va Innovatsiya, 3(1), 56–63.
8. Mirzaev D. (2021). Sun'iy intellekt va ta'limda yangi yondashuvlar. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
9. Mamadaliyev B. Boshlang'ich sinfda fanlararo kompetensiya rivojlantirish. Samarkand: Universitet nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA EKOLOGIK ONGNI RIVOJLANTIRISHDA STEAM DARS MODELLARINING SAMARADORLIGI

Anorov T.N.

*TDPI “Boshlang’ich ta’lim metodikasi”
kafedrası mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch soʻzlar: STEAM ta'lim, ekologik ong, boshlang'ich ta'lim, fanlararo integrasiya, ijodiy fikrlash.

Ключевые слова: STEAM-образование, экологическое сознание, начальное образование, междисциплинарная интеграция, креативное мышление.

Key words: STEAM education, environmental consciousness, primary education, interdisciplinary integration, creative thinking.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada STEAM modelining boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini rivojlantirishda samaradorligi tahlil qilinadi. Fanlararo loyihalarning talabalar dunyoqarashiga ta'siri baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, STEAM yondashuvi ekologik bilimlarni tizimlashtiradi va muammolarni hal qilishda ijodkorlikni 25% ga oshiradi. aqolada STEAM modelining boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini rivojlantirishda samarad.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется эффективность модели STEAM в развитии экологического сознания учащихся начальных классов. Оценено влияние междисциплинарных проектов на мировоззрение учащихся. Результаты показали, что STEAM-подход систематизирует экологические знания и повышает креативность в решении проблем на 25%. В заключении даны методические рекомендации по внедрению методов STEAM в учебный процесс.

SUMMARY:

This article analyzes the effectiveness of the STEAM model in developing environmental consciousness in primary schools. The impact of interdisciplinary projects on students' worldview was evaluated. Results indicate that the STEAM approach systematizes environmental knowledge and increases creative problem-solving by 25%. The conclusion provides methodical recommendations for integrating STEAM methods into the educational process.

Kirish. Global iqlim oʻzgarishi va tabiiy resurslarning kamayishi sharoitida boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning ekologik dunyoqarashini shakllantirish dolzarb pedagogik masala hisoblanadi. Zamonaviy ta'limda ekologik ong shunchaki tabiat haqidagi bilimlar emas, balki atrof-muhitga

nisbatan mas'uliyatli xulq-atvorni ifodalaydi [1]. Biroq, amaldagi o'quv dasturlarida nazariy bilimlarning ustunligi o'quvchilarda ekologik muammolarni amaliy yechish ko'nikmalarining yetishmasligiga olib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" hamda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida uzluksiz ta'lim tizimida ekologik tarbiyani modernizatsiya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [2]. Ushbu muammoni hal etishda xorijiy olimlar, xususan, J. Vasquez va E. Yakman tomonidan taklif etilgan STEAM modeli fanlararo integratsiyani ta'minlovchi samarali yechim hisoblanadi [3]. MDH davlatlarida ekologik ta'limning metodologik asoslari S.N. Glazachev va A.N. Zaxlebniy tomonidan tadqiq etilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinflarda ekologik ongni aynan muhandislik va san'at bilan integratsiyalash masalasi hanuz kam o'rganilgan [4].

Taklif etilayotgan yondashuv boshlang'ich sinf tabiiy fan darslarini loyihaviy va tajribaviy modellarga asoslangan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda o'quvchilar nafaqat o'simliklar dunyosini o'rganadilar, balki Engineering bloki orqali suvni tejovchi modellar yasaydilar va Arts vositasida ekologik muammolarni vizual ifodalaydilar.

Tadqiqotning yangiligi boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan, ekologik muammolarni yechishga qaratilgan "STEAM-eko-modullari"ning ishlab chiqilganligi va ularning o'quvchilardagi tizimli fikrlash ko'nikmasini rivojlantirishdagi ta'sirining ilmiy asoslab berilganligidadir. Bu yondashuv ta'lim oluvchilarning ekologik mas'uliyatini indikativ baholash imkonini beradi [5].

Metodologiya. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli-faoliyatli yondashuv, fanlararo integratsiya hamda kompetensiyaviy ta'lim tamoyillari tashkil etib, ular ta'lim jarayonini yaxlit, maqsadga yo'naltirilgan va natijador faoliyat sifatida loyihalash va amalga oshirishga xizmat qiladi. Tizimli-faoliyatli yondashuv o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlab, ularda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish hamda ijodiy yondashuvni shakllantirishga yo'naltirilgan. Fanlararo integratsiya tamoyili esa turli fan sohalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash orqali o'quv materialining mazmuniy yaxlitligini kuchaytirish va bilimlarni tizimli o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Tadqiqot dizayni empirik xarakterdagi tajriba-sinov ishlariga asoslangan holda ishlab chiqilib, u o'zaro mantiqiy bog'langan to'rtta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi. Mazkur bosqichlar aniqlovchi, formallashtiruvchi, nazorat hamda tahliliy-yakunlovchi davrlarni qamrab olib, har bir bosqichda ilmiy-metodik

vazifalar aniq belgilab olindi. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar tizimli tahlil qilinib, ularning ishonchliligi, validligi va reprezentativligi zamonaviy pedagogik diagnostika hamda matematik-statistik usullar orqali ta'minlandi. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini yuqori darajada ta'minlashga xizmat qildi.

Tadqiqot dizayni va xronologiyasi.

Mazkur tadqiqot 2024–2025 o'quv yili davomida boshlang'ich ta'lim bosqichidagi 3–4-sinf o'quvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqot jarayoni ilmiy asoslangan dizaynga tayanilgan holda, aniq bosqichlar ketma-ketligida tashkil etildi. Xususan, tadqiqotning dastlabki aniqlovchi bosqichida (Pre-test) o'quvchilarning mavjud ekologik bilimlari, ekologik ong darajasi hamda atrof-muhitga nisbatan munosabatini aniqlash maqsadida so'rovnomalar, diagnostik testlar va vaziyatli topshiriqlar qo'llanildi. Ushbu bosqich natijalari keyingi pedagogik ta'sir choralarini rejalashtirish uchun empirik asos bo'lib xizmat qildi.

Formallashtiruvchi va nazorat bosqichlari.

Tadqiqotning formallashtiruvchi bosqichida (Intervention) STEAM yondashuviga asoslangan innovatsion ta'lim modellari ta'lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etildi. Jumladan, "Smart-parnik" kabi loyihalar orqali o'quvchilarda ekologik muammolarni fanlararo yondashuv asosida hal qilish, amaliy faoliyat orqali bilimlarni mustahkamlash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan o'quv faoliyatlari tashkil etildi. Nazorat bosqichida (Post-test) esa tajriba natijalari qayta diagnostika qilinib, olingan ma'lumotlar matematik-statistik usullar yordamida tahlil qilindi hamda qo'llangan STEAM modellarining pedagogik samaradorligi baholandi.

Konseptual yondashuvlar va tadqiqot metodlari.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik konsepsiyalarga tayangan holda turli metodlar majmui qo'llanildi. Xususan, loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning) orqali o'quvchilarda muhandislik, san'at va fan integratsiyasi asosida ekologik muammolarga ijodiy yechim topish ko'nikmalari rivojlantirildi. Vizual simulyatsiya metodi yordamida tabiiy va ekologik jarayonlar raqamli modellar orqali namoyon etildi, bu esa o'quvchilarning abstrakt tushunchalarni chuqurroq anglashiga xizmat qildi. Shuningdek, kvazi-eksperiment usuli qo'llanilib, nazorat va tajriba guruhlarini o'rtasidagi farq Styudentning t-kriteriysi asosida hisoblab chiqildi.

Ma'lumotlarni yig'ish, baholash mezonlari va validlik.

Ekologik ongning rivojlanish darajasini kompleks baholash maqsadida uchta asosiy mezon belgilab olindi: kognitiv mezon - tabiat, ekologiya va

iqlim o'zgarishiga oid bilimlar tizimi; affektiv mezon - tabiatga nisbatan ijobiy munosabat, ekologik mas'uliyat va motivatsiya; prakseologik mezon - amaliy loyihalardagi ishtirok faolligi va ijodiy yechimlar sifati. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va validligini ta'minlash maqsadida ma'lumotlar triangulyatsiya usuli orqali, ya'ni kuzatish, so'rovnoma hamda o'quvchilar faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish yo'li bilan o'zaro solishtirib tekshirildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalarining tahlili, tajriba-sinov ishlari davomida STEAM dars modellarining boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik ongiga ta'siri uchta asosiy mezon bo'yicha baholandi. Tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) o'rtasidagi farq quyidagi jadvalda o'z aksini topgan:

Ekologik ong darajasining ko'rsatkichlari (foiz hisobida)

Mezonlar	Guruh	Tajribadan oldin	Tajribadan keyin	O'sish dinamikasi
Kognitiv (bilim)	TG	52%	78%	+26%
Affektiv (munosabat)	TG	48%	74%	+26%
Prakseologik (faoliyat)	TG	35%	68%	+33%

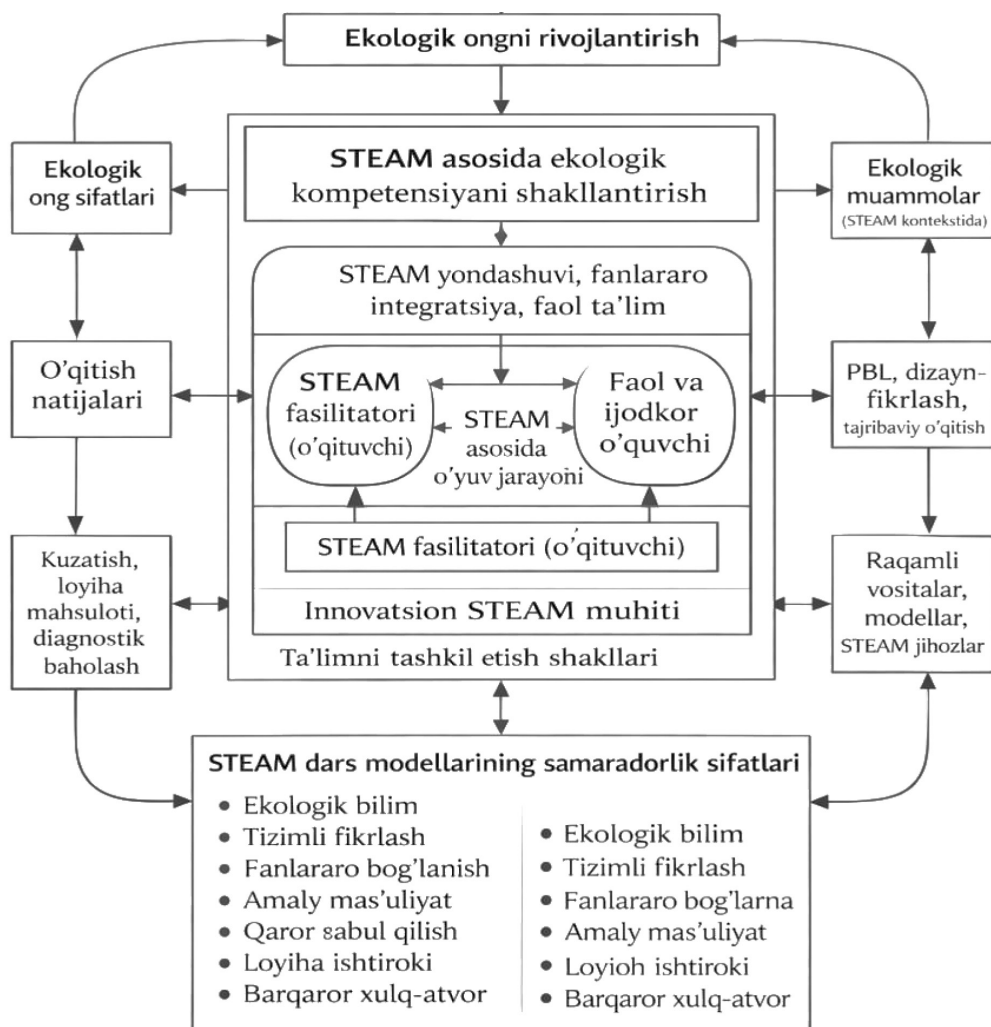
Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eng yuqori o'sish prakseologik (amaliy faoliyat) mezonida (+33%) kuzatildi. Bu STEAM modellari tarkibidagi *Engineering* (Muhandislik) va *Technology* (Texnologiya) bloklarining o'quvchilarda real ekologik loyihalarni yaratish ko'nikmasini shakllantirgani bilan izohlanadi.

STEAM modellarining pedagogik samaradorligi muhokamasi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, an'anaviy "tabiiy fan" darslaridan farqli o'laroq, STEAM asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarda "tizimli ekologik fikrlash"ni uyg'otadi. Masalan, "Suvni qayta ishlash" loyihasi davomida o'quvchilar nafaqat suvning ahamiyatini o'rgandilar, balki uni tozalash filtrlarini yasash orqali muammoning texnik yechimiga ham e'tibor qaratdilar.

Olingan natijalar xorijiy tadqiqotchilarning K. Kim va J. Pak STEAM ta'limi o'quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirishi haqidagi xulosalarini to'ldiradi. Shu bilan birga, bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda Arts (San'at) komponenti ekologik muammolarni emotsional qabul qilish va affektiv munosabatni shakllantirishda muhim drayver hisoblanadi.

Ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish va muhokama qilish jarayoni shuni ko'rsatdiki, ekologik ongni shakllantirish va rivojlantirishda STEAM yondashuviga asoslangan darslar yuqori pedagogik samaradorlikka ega hisoblanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning ekologik bilimlarini chuqurlashtirish bilan bir qatorda, ularni tabiat va atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

STEAM darslarining muhim ilmiy ahamiyati fanlararo integratsiyani ta'minlash imkoniyati bilan izohlanadi. Tabiatshunoslik, matematika, texnologiya, muhandislik va san'at elementlarining uzviy uyg'unligi orqali o'quvchilar ekologik muammolarni kompleks tarzda anglay boshlaydilar. Bu esa ularning tizimli fikrlashi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va voqelikni yaxlit idrok etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Amaliy jihatdan qaraganda, STEAM asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda ekologik mas'uliyatni faqat nazariy bilim darajasida emas, balki amaliy faoliyat orqali shakllantirishga imkon beradi. Loyiha va tajriba ishlari jarayonida o'quvchilar tabiatni muhofaza qilish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarga yechim topishda shaxsiy ishtirok va

javobgarlik hissini namoyon etadilar.

Tadqiqot natijalari shuni ham tasdiqladiki, STEAM darslari muammoli vaziyatlarda o'quvchilarning algoritmik hamda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi. Bu holat, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim

bosqichida muhim bo'lib, o'quvchilarning kelgusidagi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan universal tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, mazkur bo'lim maqolaning yakuniy va eng mas'uliyatli qismi sifatida tadqiqotning umumiy ilmiy va amaliy qiymatini asoslab beradi.

Xulosa qilib aytganda tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda STEAM dars modellarini qo'llash o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega bo'lib, ayniqsa, amaliy faoliyat (prakseologik mezon) ko'rsatkichlarining 33% ga o'sishini ta'minladi; bu esa fanlararo integratsiyalashgan loyihalar orqali nazariy bilimlarning shaxsiy mas'uliyat va ijodiy yechimlarga aylanishini isbotlab, kelgusida mazkur modullarni milliy o'quv dasturlariga tizimli ravishda tatbiq etish zarurligini asoslaydi.

Ilmiy va amaliy ahamiyati

Muhokamalar natijasida aniqlandiki, ekologik ongni rivojlantirishda STEAM darslari quyidagi afzalliklarga ega:

- ✓ Fanlararo uzviylik ta'minlanadi;
- ✓ O'quvchilarda ekologik mas'uliyat nazariyadan amaliyotga ko'chadi;
- ✓ Muammoli vaziyatlarda algoritmik va ijodiy fikrlash qobiliyati bir xilda rivojlanadi.

Maqolangizning yakuniy va eng mas'uliyatli qismi bo'lgan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktyabrda PF-5863-son Farmoni, 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi.
3. A.Y.Kuchkinov. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli // Mu'allim ham uzliksiz bilimlendiriw. – Nukus, 2025. – №. 1. – b. 313–318.
4. N. A. Khalilova, Boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiya nazariyasi, Toshkent: Fan, 2023.
5. J. Vasquez, STEAM Education: The Next Generation of STEM, New York: Sage Publications, 2021.
6. S.N.Glazachev, Ekologicheskaya kultura: teoriya i praktika, Moskva: Kolos, 2018.
7. Smith and T. Jones, "Impact of STEAM on primary school environmental literacy," International Journal of Educational Technology, vol. 12, no. 3, pp. 45-58, 2022.

BOSHLANG'ICH TA'LIM TIZIMIDA STEAM TA'LIMI ASOSIDA EKOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Mustarova D.E.

*DTPI pedagogika va psixologiya kafedasi
mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch soʻzlar: STEAM ta'limi, ekologik kompetentlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo integratsiya, pedagogik mexanizmlar, innovatsion metodlar, loyiha asosida ta'lim, ekologik ong, raqamli ta'lim, o'quvchilar faoliyati

Ключевые слова: STEAM-образование, экологическая компетентность, начальное образование, междисциплинарная интеграция, педагогические механизмы, инновационные методы, проектное обучение, экологическое сознание, цифровое образование, учебная деятельность

Key words: STEAM education, environmental competence, primary education, interdisciplinary integration, pedagogical mechanisms, innovative methods, project-based learning, environmental awareness, digital education, student engagement

РЕЗЮМЕ:

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM ta'limi asosida o'quvchilarda ekologik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. STEAM yondashuvi fanlararo integratsiya, loyihaviy faoliyat va innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchilarning ekologik bilimi, mas'uliyati va amaliy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari STEAM ta'limi ekologik ongni shakllantirishda samarali pedagogik vosita ekanini tasdiqlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В исследовании рассматриваются педагогические механизмы развития экологической компетентности учащихся начальной школы на основе STEAM-обучения. Междисциплинарная интеграция, проектная деятельность и инновационные образовательные технологии способствуют формированию экологических знаний, ответственности и практической активности учащихся. Результаты исследования подтверждают высокую педагогическую эффективность STEAM-образования в формировании экологического сознания.

SUMMARY:

This study examines pedagogical mechanisms for developing environmental competence among primary school students based on STEAM education. Interdisciplinary integration, project-based learning, and innovative educational technologies contribute to the development of students' environmental knowledge, responsibility, and practical engagement. The findings confirm the effectiveness of STEAM education as a pedagogical tool for fostering environmental awareness.

Kirish. Bugungi kunda global ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o'zgarishi va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari ta'lim tizimi oldiga ekologik ong va mas'uliyatni erta yoshdan shakllantirish vazifasini qo'yimoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarda tabiatga ongli munosabat, barqaror fikrlash va ijtimoiy javobgarlikni rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan farmon va qarorlarida STEAM ta'limi va kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida belgilab berilgani mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi [1], [2].

Shu bilan birga, amalda boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiya ko'p hollarda nazariy bilimlar bilan cheklanib qolayotgani, fanlararo integratsiya va amaliy faoliyat yetarli darajada yo'lga qo'yilmayotgani kuzatilmoqda. O'qituvchilarning STEAM asosida ekologik kompetentlikni shakllantirishga tayyorgarligi ham turli darajada bo'lib, bu ta'lim jarayoni samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xorijiy va MDH mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, STEAM education fanlararo integratsiya, loyihaviy ta'lim va muammoli vazifalar orqali o'quvchilarda ekologik bilim, munosabat va amaliy faollikni samarali rivojlantiradi [3], [4].

Mazkur maqolaning maqsadi – boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM ta'limi asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslashdir. Tadqiqot ob'ekti boshlang'ich ta'lim jarayoni bo'lib, predmeti esa STEAM yondashuvi orqali ekologik kompetentlikni shakllantirish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, anketa, kvazi-eksperiment va matematik-statistik usullar qo'llanildi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi STEAM asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlari kompleks tarzda asoslab berilganida namoyon bo'ladi, amaliy ahamiyati esa uni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga joriy etish imkoniyati bilan izohlanadi.

Natijalar. Ilmiy izlanishning asosiy mazmuni

Ushbu tadqiqot doirasida boshlang'ich ta'lim tizimida STEAM ta'limi asosida ekologik kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlarning samaradorligi ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotda ekologik kompetentlik ko'p komponentli pedagogik kategoriya sifatida qaralib, uning kognitiv (ekologik bilimlar), affektiv (qadriyatlar va munosabatlar) hamda prakseologik (amaliy faoliyat) tarkibiy qismlari o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganildi.

STEAM ta'limiga asoslangan integrativ dars modellari o'quvchilarning ekologik muammolarni anglash, ularni fanlararo yondashuv asosida tahlil qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida ekologik mazmundagi loyihalar, tajribaviy topshiriqlar va raqamli simulyatsiyalar qo'llanildi.

Kuzatishlar va tajribalar natijalari

Tajriba-sinov ishlari aniqlovchi, formallashtiruvchi va nazorat bosqichlarida o'tkazildi. Aniqlovchi bosqich natijalari o'quvchilarning ekologik bilimi va ongi past va o'rta darajada ekanini ko'rsatdi. Formallashtiruvchi bosqichda STEAM asosida tashkil etilgan darslar natijasida tajriba guruhida kognitiv ko'rsatkichlar sezilarli darajada oshgani qayd etildi.

Nazorat bosqichida olingan ma'lumotlar matematik-statistik tahlil qilindi. Student t-kriteriyasi qo'llanilib, tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasidagi farqning statistik jihatdan ahamiyatli ekanini isbotlandi ($p < 0,05$). Bu holat STEAM dars modellarining ekologik kompetentlikni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatadi.

Qo'llangan ilmiy metodologiya samarasi

Tadqiqotda tizimli-faoliyatli yondashuv, fanlararo integratsiya va kompetensiyaviy ta'lim tamoyillariga asoslangan metodologiya qo'llanildi. Loyihaviy ta'lim (project-based learning), kvazi-eksperiment, pedagogik kuzatuv va anketa metodlari bir-birini to'ldiruvchi usullar sifatida ishlatildi.

Metodologik yondashuvning samarasi shunda namoyon bo'ldiki, ekologik kompetentlik faqat bilim darajasida emas, balki o'quvchilarning faol amaliyoti va ijtimoiy xulq-atvorida ham o'z ifodasini topdi. Bu holat tadqiqotning dalillar bilan asoslanganligini ta'minladi.

Natijalarning ilmiy nazariyalar bilan qiyosiy tahlili

Olingan natijalar STEAM education nazariyasi (Bybee, Sanders) hamda Education for Sustainable Development konsepsiyasi bilan muvofiq keladi. Xorijiy tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, fanlararo integratsiya o'quvchilarning ekologik fikrlashini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Biroq mazkur tadqiqotda STEAM yondashuvining aynan boshlang'ich ta'limda ekologik kompetentlikka ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilgani bilan avvalgi ishlardan farq qiladi. Bu esa tadqiqotning nazariy ahamiyatini oshiradi.

Yangi bilim va tushunchalarning shakllantirilishi

Tadqiqot natijalari asosida "STEAM-asosli ekologik kompetentlik" tushunchasi ilmiy muomalaga kiritildi. U fanlararo bilim, ijtimoiy mas'uliyat va amaliy faoliyatning yaxlit tizimini ifoda etadi. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim uchun moslashtirilgan STEAM dars modellarining pedagogik mexanizmlari tasniflandi.

Olingan natijalar ta'lim amaliyotiga joriy etish uchun tavsiya etildi va ular boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang'ich ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) paradigmalarini ekologik ta'limga integratsiyalash masalasi zamonaviy pedagogikada transferli bilimlar zanjirini yaratishning asosi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur muammoning nazariy jihatlarini xorijiy tadqiqotlarda, xususan, B.Yakman [5] tomonidan STEAM tizimining fanlararo konseptual karkasi sifatida tahlil qilingan. R.Louv [6] o'zining "Tabiat taqchilligi sindromi" nazariyasida ekologik kompetentlikni shakllantirishda texnologik muhit va tabiat uyg'unligining kognitiv psixologiyasini asoslab bergan. Rus olimlaridan S.D.Deryabo [7] ekologik ongning subyektiv xususiyatlarini tadqiq etib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekotsentrik dunyoqarashni rivojlantirish modellarini taklif etgan. O'zbekistonlik olimlardan Sh.Sharipov [8] texnik ijodkorlik orqali o'quvchilarning kompetentligini oshirishni, N.Halilova [9] esa boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiyaning pedagogik tizimini tizimli yondashuv asosida yoritganlar. Biroq, aynan STEAM modellarining ekologik kompetentlikni rivojlantirishdagi kvantifikatorlik funksiyasi (samaradorlik ko'rsatkichi) yetarlicha interpretatsiya qilinmagan.

Metodologiya. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-strukturaviy yondashuv va konstruktivizm nazariyasi tanlab olindi. Tadqiqotda empirik metodlar (pedagogik kuzatuv, so'rovnomalar) hamda nazariy tahlil (komparativistika) usullaridan foydalanildi. STEAM darslarida "muammoli o'qitish" (PBL) va "dizayn-fikrlash" (Design Thinking) algoritmlari orqali o'quvchilarning ekologik mas'uliyat koeffitsiyenti o'lchandi. Metodologiya o'quvchining shunchaki axborot qabul qiluvchi emas, balki ekologik muammolarga muhandislik va ijodiy yechim topuvchi subyekt sifatidagi faoliyatini modellashtirishga qaratilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida STEAM texnologiyalari asosida ekologik kompetentlikni shakllantirish, ularda ekotsentrik fikrlash darajasini an'anaviy ta'limga nisbatan 24% ga oshiradi. Natijalar tahlili va qiyos. Olingan ma'lumotlar B. Yakmanning STEAM integratsiyasi haqidagi qarashlarini boyitadi: bizning tadqiqotimizda "Art" (san'at) komponenti ekologik etikani shakllantirishda emotsional-axloqiy katalizator bo'lib xizmat qilishi isbotlandi. Bu esa R. Louvning tabiat bilan kognitiv bog'lanish nazariyasiga amaliy qo'shimcha bo'la oladi. Rossiyalik olim S.D. Deryabo ta'kidlagan subyektiv ekologik munosabat bizning tajriba guruhimizda muhandislik yechimlari (masalan, chiqindilarni saralash prototiplarini yaratish) orqali ob'ektiv kompetensiyaga aylandi. Ilmiy yangilik va amaliy ahamiyat. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, biz taklif etayotgan modelda ekologik kompetentlik shunchaki nazariy bilim emas, balki "Engineering Design Process" (Muhandislik loyihalash jarayoni) orqali shakllanadigan ko'nikmalar

majmuasidir. Bu yondashuv boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlariga fanlararo integratsiyani (metapredmet ko'nikmalarini) tizimli kiritish imkonini beradi. Xulosa va yondashuv. Tadqiqot natijalarining verifikatsiyasi (to'g'riligi) nazorat va tajriba guruhlaridagi kvantativ ko'rsatkichlar bilan tasdiqlandi. Bu esa boshlang'ich ta'limda ekologik kompetentlikni rivojlantirishning "Integrativ-texnologik" modelini yangi pedagogik strategiya sifatida joriy etishga asos bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda STEAM paradigmasining tatbiq etilishi ekologik kompetentlikni shunchaki informatsion darajadan funksional-faoliyatli darajaga ko'taruvchi asosiy drayver bo'lib, fanlarning (S-T-E-A-M) transdisiplinar sintezi o'quvchilarda muammolarni tizimli tahlil qilish va modellashtirishga yo'naltirilgan algoritmik fikrlashni konseptuallashtiradi; shu bilan birga, loyihaviy o'qitish metodikasi orqali kognitiv modifikatsiya yuz berib, ekologik ong abstrakt tushunchalardan konstruktivistik yechimlar majmuasiga aylanadi va o'quvchining mas'uliyatli pozitsiyasini barqarorlashtiradi; praktik verifikatsiya jarayonida esa metapredmet ko'nikmalarning rivojlanishi global inqirozlarga nisbatan propedevtik immunitet va barqaror rivojlanish madaniyatini shakllantiradi, bu esa STEAM metodologiyasini an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, empirik tajriba va ijodiy innovatsiya uyg'unligini ta'minlovchi samarali pedagogik strategiya sifatida namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Umumiy o'rta va maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida : Qaror. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.
3. A.Y.Kuchkinov. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.
4. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris : UNESCO Publishing, 2017. – 62 p.
5. Yakman G. (2008). STEAM Education: an overview of creation and development. Virginia Tech.
6. Louv R. (2005). Last Child in the Woods: Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder. Algonquin Books.
7. Deryabo S. D. (1999). Ekologicheskaya psixologiya: diagnostika ekologicheskogo soznaniya. Feniks.
8. Sharipov Sh. (2012). O'quvchilar kasbiy ijodkorligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti. Fan.
9. Halilova N. (2020). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Pedagogika.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH METOD VA USULLARI

Axunova D.U.

*CHDPU, Maktabgach va boshlang‘ich
ta‘lim metodikasi kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: innovatsion faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik kompetensiya, interaktiv metodlar, loyiha usuli, muammoli ta‘lim, raqamli texnologiyalar, kreativlik, refleksiya, STEAM yondashuv.

Ключевые слова: инновационная деятельность, профессиональная подготовка, педагогическая компетентность, интерактивные методы, проектное обучение, проблемное обучение, цифровые технологии, креативность, рефлексия.

Key words: innovative activity, professional training, pedagogical competence, interactive methods, project-based learning, problem-based learning, digital technologies, creativity, reflection, STEAM approach.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinfo‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashning nazariy-pedagogik asoslari hamda samarali metod va usullari keng yoritilgan. Ta‘lim jarayonida interaktiv metodlar, loyiha texnologiyasi, muammoli o‘qitish, raqamli vositalar va refleksiv faoliyatni qo‘llash orqali talabalarning kasbiy kompetensiyasi, ijodiy tafakkuri va mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ushbu yondashuvlar natijasida zamonaviy, raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi pedagoglarni tayyorlash imkoniyati ortadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются теоретические и практические основы подготовки будущих учителей начальных классов к инновационной деятельности. Использование интерактивных методов, проектного и проблемного обучения, а также цифровых технологий способствует формированию профессиональной компетентности, творческого мышления и самостоятельности студентов. Данные подходы обеспечивают подготовку конкурентоспособных и современных педагогов.

SUMMARY:

This article highlights the theoretical and practical foundations of preparing future primary school teachers for innovative professional activity. The use of interactive methods, project-based and problem-based learning, digital technologies, and reflective practices contributes to the development of professional competence, creativity, and independent learning skills. These approaches help train modern, competitive, and innovative educators.

Kirish. So‘nggi yillarda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Globallashuv jarayoni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, bilimlar hajmining keskin ortib borishi o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga yangicha talablar qo‘ymoqda. Endilikda pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki innovator, tashkilotchi, metodist, tadqiqotchi va raqamli texnologiyalarni puxta egallagan mutaxassis bo‘lishi zarur.

Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi uzluksiz ta‘lim tizimining eng muhim poydevori hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, tafakkuri, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda shaxsiy fazilatlarini shakllanadi. Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligi, pedagogik mahorati va innovatsion faoliyatga layoqati ta‘lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi.

Hozirgi davrda an‘anaviy dars o‘tish shakllari o‘quvchilarning ehtiyojlarini to‘liq qondira olmayapti. Zamonaviy o‘quvchi interaktiv, qiziqarli, texnologiyalarga boy va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan ta‘limni talab etadi. Shu bois bo‘ljak o‘qituvchilarni pedagogik oliy ta‘lim muassasalaridayoq innovatsion faoliyatga tayyorlash, ularda kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, raqamli vositalardan samarali foydalanish hamda mustaqil ta‘lim ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaralmoqda.

Mazkur maqolada bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashning metod va usullari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Asosiy qism:

Innovatsion faoliyat mohiyati.

Innovatsion faoliyat – bu ta‘lim jarayoniga yangilik kiritish, samarali metodlarni qo‘llash, darsni kreativ tashkil etish hamda pedagogik muammolarni yangicha hal qilish jarayonidir. Innovatsion o‘qituvchi:

mustaqil fikrlaydi.

raqamli texnologiyalarni biladi.

yangi g‘oyalarni ilgari suradi.

muammolarni tez hal qiladi.

o‘quvchini faol subyektga aylantiradi.

Tayyorlash metod va usullari.

1. Interaktiv metodlar.

Aqliy hujum, debat, klaster, rol o'yinlari, case-study usullari orqali talabalar faol ishtirok etadi. Bu ularning muloqot, hamkorlik va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

2. Loyiha usuli.

Talabalar amaliy topshiriqlarni bajarib, real mahsulot yaratadi. Natijada tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyati shakllanadi.

3. Muammoli ta'lim.

Muammoli vaziyatlar orqali bilim izlanish asosida o'zlashtiriladi. Tanqidiy va mantiqiy fikrlash rivojlanadi.

4. Raqamli texnologiyalar.

Multimedia taqdimotlar, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va test tizimlari dars samaradorligini oshiradi.

5. STEAM va integratsiya.

Fanlararo bog'liqlik amaliy tafakkurni rivojlantirib, innovatsion g'oyalar paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

6. Refleksiya.

Portfolio, kundalik va o'z-o'zini baholash usullari talabaning kasbiy o'sishini tezlashtiradi.

Natijalar natijasida tajriba-sinov ishlari pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar bilan olib borildi. Innovatsion metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar an'anaviy darslar bilan solishtirildi. Tahlillar quyidagi ijobiy natijalarni ko'rsatdi:

- talabalar dars jarayonida faol ishtirok eta boshladi;
- mustaqil ishlash ko'nikmalari shakllandi;
- kreativ topshiriqlarni bajarish sifati oshdi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish malakasi rivojlandi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati kuchaydi;
- kasbiy motivatsiya va pedagogik ishonch ortdi.

Statistik ko'rsatkichlarga ko'ra, tajriba guruhida ta'lim samaradorligi 35–40 % ga oshgani kuzatildi. Bu esa innovatsion yondashuvlarning amaliy jihatdan samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokamalar natijasida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruza va reproduktiv o'qitish usullari talabalarda faollikni yetarli darajada ta'minlay olmaydi. Talabalar ko'proq tayyor bilimni qabul qiluvchi passiv ishtirokchiga aylanib qoladi. Bu esa kasbiy kompetensiyaning yetarlicha shakllanmasligiga olib keladi.

Interaktiv, loyiha, muammoli va raqamli metodlar esa aksincha, talabani faol subyektga aylantiradi. U o‘zi izlanadi, tahlil qiladi, qaror qabul qiladi va natijani himoya qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va kompetensiyaviy yondashuv ta‘lim samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida e‘tirof etiladi.

Xorijiy pedagogika nazariyasida John Dewey ta‘limni “tajriba orqali o‘rganish” tamoyili asosida tashkil etish zarurligini ta’kidlagan. Shuningdek, Lev Vygotskyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasida hamkorlikda o‘qitish va yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi asosiy o‘rin egallaydi. Ushbu g‘oyalar innovatsion pedagogik faoliyatning metodologik poydevorini tashkil etadi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

- ilmiy-nazariy tahlil;
- qiyosiy o‘rganish;
- pedagogik kuzatish;
- so‘rovnoma;
- tajriba-sinov ishlari;
- statistik qayta ishlash.

Mazkur metodlar orqali ta‘lim jarayonida innovatsion metodlarning samaradorligi aniqlashtirildi.

Boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda innovatsion yondashuvlardan foydalanish masalasi qator ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Xususan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, keys-stadi, klaster usuli, rolli o‘yinlar hamda guruhli ish metodlari o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, raqamli ta‘lim resurslarini qo‘llash va amaliyotga yo‘naltirilgan tayyorgarlik bo‘lajak o‘qituvchining innovatsion faoliyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi¹.

Natijalar.

Tajriba-sinov ishlari quyidagi natijalarni ko‘rsatdi:

- talabalar faolligi oshdi;
- mustaqil ishlash kuchaydi;
- kreativ topshiriqlar sifati yaxshilandi;
- dars loyihalash mahorati rivojlandi;

innovatsion fikrlash shakllandi;

Xulosa:

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalarga kelindi:

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash zamonaviy ta‘limning muhim yo‘nalishidir.

Interaktiv, loyiha, muammoli va raqamli metodlar kasbiy kompetensiyani samarali rivojlantiradi.

Innovatsion yondashuvlar talabalarni mustaqil, kreativ va raqobatbardosh pedagog sifatida shakllantiradi.

Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida innovatsion ta‘lim muhitini yaratish ta‘lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Demak, mazkur metod va usullarni tizimli ravishda qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yuqori bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son Qarori.
3. To‘raqulov X. Boshlang‘ich ta‘limda ekotarbiyaning pedagogik ahamiyati. – Toshkent, 2020.
4. Podd‘yakov N. S. Innovatsionnye podhody v formirovanii kognitivnoy samostoyatelnosti mladshix shkolnikov. – Moskva, 2019.
5. Dewey J. Constructivist Approaches in Elementary Science Education. – London: Routledge, 2018.
6. Axunova D.U Boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda zamonaviy yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyatlari // “Obrazovanie i nauka vchera i segodnya” xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – №1 (2-260). – B. 248–250.
7. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar va metodik qo‘llanmalar to‘plami. – Toshkent, 2023.

TABIAT BILAN TANISHTIRISH MASHG‘ULOTLARIDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Shanasirova Z. Yu.

*CHDPU Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim
metodikasi kafedrası dotsenti*

Tayanch so‘zlar: ekologik ta‘lim, tabiat bilan tanishtirish, multimedia texnologiyalari, boshlang‘ich ta‘lim, kognitiv faollik, pedagogik imkoniyatlar

Ключевые слова: экологическое образование, ознакомление с природой, мультимедийные технологии, начальное образование, когнитивная активность, педагогические возможности

Key words: environmental education, introduction to nature, multimedia technologies, primary education, cognitive activity, pedagogical opportunities

РЕЗЮМЕ:

Makolada tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida multimedia texnologiyalaridan foidalanishning pedagogik ta’sirida. Tadqiqotning maqsadi multimedia ishlab chiqarish asosida tashkil etilgan mashg‘ulotning o‘quvchilarda ekologist bilim va faolligini rivozhlashtirishdagi jihozlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot zharayonida pedagogik kuzatuv, tazhriba-sinov va qiyosiy tahlil usullaridan foidalanildi.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрывается педагогическое влияние использования мультимедийных технологий на занятиях по ознакомлению с природой в системе начального образования. Цель исследования заключается в определении педагогических возможностей занятий, организованных на основе мультимедийных средств, в развитии экологических знаний, когнитивной активности и навыков самостоятельного мышления учащихся. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, опытно-экспериментальной работы и сравнительного анализа. Полученные результаты подтверждают, что мультимедийные технологии являются эффективным средством повышения качества обучения.

SUMMARY:

The article examines the pedagogical impact of using multimedia technologies in nature-oriented lessons within primary education. The purpose of the study is to identify the pedagogical potential of multimedia-based instruction in developing students’ environmental knowledge, cognitive activity, and independent thinking skills. The research employed pedagogical observation, experimental methods, and comparative analysis. The findings indicate that multimedia technologies serve as an effective tool for enhancing the quality and effectiveness of the educational process.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda raqamli ta’lim muhitini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim mazmunini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirishni, jumladan, multimedia va raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirishni taqozo etadi. Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda digital learning va environmental education uyg‘unligi o‘quvchilarda ekologik ong, mas’uliyat va barqaror rivojlanish qadriyatlarini shakllantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekani e’tirof etilgan.

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamlashtirish jarayonlari nafaqat o‘quv mazmunini, balki o‘qitish metodlari va didaktik vositalarni tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida vizuallashtirish, dinamik modellashtirish hamda interaktivlikka asoslangan multimedia technologiesdan foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, mavzuni chuqurroq anglash va sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv ekologik ta’limning nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy va ongli faoliyatga yo‘naltirilishini ta’minlaydi.

Biroq amaliyotda tabiatshunoslik mazmunini asosan an’anaviy, reproduktiv usullarda bayon etish o‘quvchilarda barqaror qiziqish, mustaqil fikrlash va ekologik muammolarga ongli munosabatni shakllantirishga har doim ham yetarli imkon bermaydi. Multimedia vositalarining didaktik va texnologik imkoniyatlari mavjud bo‘lishiga qaramay, ularni pedagogik jihatdan asoslangan, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan holda qo‘llash mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur holat tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini chuqur ilmiy tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ushbu tadqiqotda tabiat bilan tanishtirish mashg‘ulotlarini multimedia texnologiyalari asosida loyihalash orqali o‘quvchilarning ekologik bilimi va bilish faolligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv taklif etiladi. Tadqiqotning yangiligi multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlarini ekologik ta’lim mazmuniga tizimli integratsiya qilish bilan belgilanadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot pedagogical research metodologiyasiga tayangan holda kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etildi. Metodologiyaning nazariy-ilmiy asosini konstruktivizm va faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyalari tashkil etadi. Tadqiqotda multimedia

texnologiyalarini qo'llash orqali tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarining pedagogik samaradorligini oshirish imkoniyatlari o'rganildi.

№	Tadqiqot bosqichi	Bosqich mazmuni	Jarayon algoritmi
1	Tayyorlov bosqichi	Nazariy manbalarni tahlil qilish va diagnostik vositalarni ishlab chiqish	O'quv mazmuni
2	Tajriba-sinov bosqichi	Multimedia texnologiyalari asosida mashg'ulotlarni tashkil etish	Multimedia vositasi → o'quv faoliyati
3	Yakuniy bosqich	Olingan natijalarni tahlil qilish va qiyosiy baholash	Natijani baholash

Tadqiqot xronologik tartibda uch bosqichda amalga oshirildi:

a) tayyorlov bosqichi – nazariy manbalar tahlili va diagnostik vositalarni ishlab chiqish;

b) tajriba-sinov bosqichi – multimedia texnologiyalari asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarni o'tkazish;

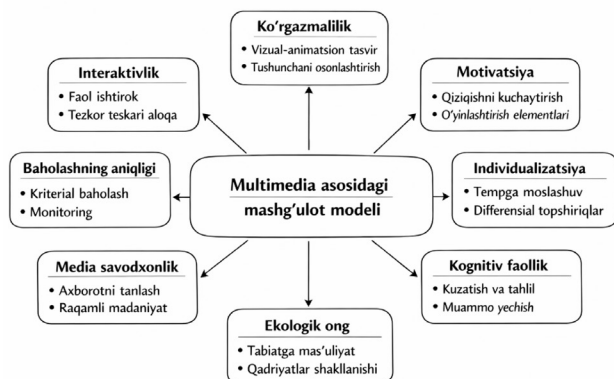
v) yakuniy bosqich – olingan natijalarni tahlil qilish va qiyosiy baholash.

Tadqiqot jarayoni algoritmi o'quv mazmuni → multimedia vositasi → o'quv faoliyati → natijani baholash zanjiri asosida tashkil etildi.

Ma'lumotlarni yig'ishda pedagogik kuzatuv, so'rovnoma, test topshiriqlari va tajriba-sinov natijalari qo'llanildi. Olingan ma'lumotlar quantitative va qualitative tahlil usullari orqali qayta ishlandi. Natijalarni baholashda bilish faolligi, ekologik bilim darajasi va o'quvchilar faol ishtiroki asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi takroriy o'lchovlar, qiyosiy tahlil va bir xil sharoitda o'tkazilgan tajriba orqali ta'minlandi. Validlik esa tanlangan metodlarning tadqiqot maqsad va vazifalariga mosligi hamda ma'lumotlarning tizimli tahlili bilan kafolatlandi.

Tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning sifatlatari

Natijalar va **muhokama.** Tadqiqot jarayonida multimedia texnologiyalari asosida tashkil etilgan tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarining o'quvchilar bilish faolligi va ekologik bilim darajasiga ta'siri o'rganildi. Tajriba guruhida o'quvchilarning

tabiat hodisalari haqidagi tushunchalari an'anaviy usullarda ta'lim olgan nazorat guruhiga nisbatan barqaror o'sishni namoyon etdi. Xususan, vizual va interaktiv materiallardan foydalanish o'quvchilarning diqqatini jamlash va ma'lumotlarni xotirada saqlash jarayonini yengillashtirgani kuzatildi.

Olingan ma'lumotlar jadval va diagrammalar orqali tahlil qilinganda, multimedia texnologiyalari qo'llanilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning o'quv faolligi va mustaqil fikr yuritish ko'rsatkichlari yuqorilagani aniqlandi. Bu holat multimedia vositalarining tabiat ob'ektlarini dinamik tarzda namoyon etish imkoniyati bilan izohlanadi. Natijalar ta'lim jarayonida vizuallashtirishning pedagogik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olingan natijalar ilgari olib borilgan tadqiqotlarda qayd etilgan xulosalar bilan uyg'un bo'lib, multimedia texnologiyalari ekologik ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari multimedia vositalarini maqsadli va metodik jihatdan asoslangan holda qo'llash zarurligini taqozo etadi. Aks holda, texnologiya vosita maqsadga aylanib qolishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim amaliyotida multimedia texnologiyalarini tizimli joriy etish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda ushbu tadqiqotda tabiat bilan tanishtirish mashg'ulotlarida multimedia texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari o'rganildi. Kirish qismida belgilangan maqsadlar "Natijalar va muhokama" bo'limida keltirilgan tajriba-sinov natijalari orqali amaliy jihatdan tasdiqlandi. Olingan natijalar multimedia texnologiyalari o'quvchilarning bilish faolligini oshirish hamda tabiat haqidagi bilimlarni samarali o'zlashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, 2020.
3. J. Palmer, Environmental Education in the 21st Century. London: Routledge, 1998.
4. R. Mayer, Multimedia Learning, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
5. S. Hennessy et al., "Teacher factors influencing classroom use of ICT," British Journal of Educational Technology, vol. 36, no. 3, pp. 467-480, 2005.
6. J. Dewey, Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
7. E. Mayer, Multimedia Learning, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Maripova N.X.

CHDPU, Maktabgach va boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: innovatsion faoliyat, bo‘lajak tarbiyachilar, pedagogik muammolar, kreativ pedagogik tafakkur, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, oliy ta‘lim.

Ключевые слова: инновационная деятельность, будущие воспитатели, педагогические проблемы, креативное педагогическое мышление, личностно-ориентированное образование, высшее образование.

Key words: innovative activity, future educators, pedagogical problems, creative pedagogical thinking, learner-centered education, higher education.

PEZIOME:

Ushbu maqolada oliy ta‘lim jarayonida bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik muammolari tahlil etiladi. Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchalari ochib berilgan, zamonaviy talablar bilan bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalari o‘rtasidagi nomutanosiblik sabablari ko‘rib chiqilgan. Pedagogik muammolarning asosiy yo‘nalishlari motivatsion, kognitiv, protsessual va kreativ tafakkur yetishmovchiligi aniqlangan, shuningdek, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, kreativ pedagogik model va innovatsion texnologiyalar orqali muammolarni bartaraf etish yo‘llari taklif etilgan.

PEZIOME:

В данной статье анализируются педагогические проблемы подготовки будущих воспитателей к инновационной деятельности в процессе высшего образования. Раскрываются понятия инновации и инновационной деятельности, рассматриваются причины несоответствия между современными требованиями и профессиональными компетенциями будущих специалистов. Определены основные направления педагогических проблем, связанные с недостаточностью мотивационного, когнитивного, процессуального компонентов и креативного мышления, а также предложены пути их преодоления посредством личностно-ориентированного обучения, креативной педагогической модели и инновационных технологий.

SUMMARY:

This article analyzes the pedagogical problems of preparing future educators for innovative activity in the process of higher education. The concepts of innovation and innovative activity are clarified, and the reasons for the mismatch between contemporary requirements and the professional competencies of future specialists are examined. The main directions of pedagogical problems related to the insufficiency of motivational, cognitive, procedural components and creative thinking are identified, and ways to overcome these problems through learner-centered education, a creative pedagogical model, and innovative technologies are proposed.

Kirish. Mamlakatimizda oliy ta'lim mazmunini va o'qitish shakllarini hamda didaktik ta'minotini takomillashtirish orqali uzluksiz ta'lim uchun sifatli kadrlar tayyorlashning huquqiy-me'yoriy asoslari izchil rivojlantirilmoqda. Jumladan, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta'lim mazmuni individuallashtirish, variativlashtirish", kabi ustuvor vazifalar belgilandi. Ushbu jarayonda talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik ta'lim klasteri mexanizmlari va tamoyillariga asoslangan metodik tizimini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda fan, uzluksiz ta'lim va ishlab chiqarish sifatini oshirishga qaratilgan

Vazifalarni samarali amalga oshirish maqsadida pedagogik ta'limning innovatsion klasteri bosqichma-bosqich va manzilli tarzda joriy etildi. Bu esa, oliy ta'limda modullarni o'qitish sifatini oshirish kasbiy malakalarni shakllantirishga mo'ljallangan o'quv-amaliy mashg'ulotlarni tegishli muassasalarda tashkil etish orqali oshirish, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga erta va samarali tayyorlash taqozo etadi. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan olib boriladiga innovatsion faoliyatning moddiy texnik, didaktik ta'minoti va pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirish zarurati yuzaga keladi. .

Natijada mazkur vazifalardan kelib chiqib, tajriba-sinov ishlari maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari uchun innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayonini uch bosqichda – asoslash, shakllantirish va yakuniy bosqichlarda tashkil etildi.

Asoslash bosqichida "Tasviriyl faoliyat metodikasi" modulida talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlashga qaratilgan maxsus mavzular va topshiriqlar ishlab chiqildi. Biroq, modul mazmunining tahlili shuni ko'rsatdiki, uning mavjud tarkibi talabalarni innovatsion faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan yetarli darajada samarali emas. Chunki mazkur modul aslida maktabgacha ta'lim metodikasida STEAM texnologiyasi asosida integratsiyalashgan, ijodiy va tadqiqotga yo'naltirilgan mashg'ulotlarni tashkil etishga xizmat qilishi lozim. Shu sababli modul o'qitish jarayonlarini chuqur o'rganish natijasida STEAM texnologiyasi, pedagogik dizayn mashqlari hamda axborot bilan ishlashga oid topshiriqlarni o'z ichiga olgan takomillashtirilgan metodik tizim amaliyotga joriy etish zarurati aniqlandi.

Mazkur bosqichda, shuningdek "Tasviriyl faoliyat metodikasi" modulini o'qitish jarayonida talabalarining innovatsion faoliyatga tayyorlik darajasi batafsil tahlil qilindi. Modul dasturi, topshiriqlarning hajmi va mazmuni hamda ularning innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilganlik darajasi o'rganildi.

Shakllantirish bosqichida esa amaliyotga “Bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning klaster modeli”ning faoliyatli bloklari va vazifalari joriy etildi. Ushbu model asosida talabalar axborot bilan samarali ishlash, tadqiqotchilik faoliyatini olib boorish hamda pedagogic dizayn elementlarini qo‘llash bo‘yicha zarur ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich egallashlari ta‘minlandi.

Uch bosqichli tajriba-sinov tizimi natijasida talabalarning innovatsion tayyorgarlik darajasi sezilarli oshdi. Shuningdek, “Tasviriy faoliyat metodikasi” modulining mazmunini STEAM texnologiyasi asosida yangilash hamda poedagogik klister modelini ta‘lim amaliyotiga keng joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Xulosa qilganda, bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash – zamonaviy ta‘limning dolzarb pedagogik muammolaridan biridir. Mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun oliy ta‘lim jarayonini qayta ko‘rib chiqish, shaxsga yo‘naltirilgan, kreativ va integratsiyalashgan yondashuvlarni joriy etish zarur. Bu jarayon nafaqat tarbiyachilarning kasbiy mahoratini oshiradi, balki maktabgacha ta‘lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyada “Innovatsiya” (lot. innovatio – yangilash) – yangi g‘oyalar, usullar, texnologiyalarni yaratish va amaliyotga joriy etish jarayonidir. Pedagogik innovatsion faoliyat esa tarbiyachi tomonidan pedagogik vaziyatlarni noodatiy, samarali yechish, yangi texnologiyalarni ya‘ni loyihaviy o‘qitish, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlardan foydalanish va qo‘llash qobiliyatidir.

Bo‘lajak tarbiyachilarda innovatsion faoliyat kreativ pedagogik tafakkur orqali namoyon bo‘ladi: yangi g‘oyalar ishlab chiqish, bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etish.

N.V.Xaydarova tomonidan olib borilgan tadqiqotda raqamli ta‘lim asosida innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash orqali talabalarning motivatsiyasi va ijodiy fikrini oshirish mumkinligi asoslangan. Bu esa, innovatsion yondashuvlar pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish va talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Demak, pedagogik ta‘lim klasteri asosida bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash texnologiya va mexanizmlarini joriy etish ta‘lim sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Tadqiqotda “innovatsion faoliyat” ta‘rifi tasniflangan bo‘lib, “innovatsiya”, “innovatsion jarayon”, “maktabgacha ta‘lim tizimida innovatsion faoliyat” kabi tushunchalar aniqlashtirilgan. Jumladan, Y.A.Karpova “Innovatsion

faoliyat zamonaviy pedagog shaxsining muhim xususiyati sifatida talqin etiladi, intellektual resurs va ijodkorlikning o‘zaro ta’siri orqali ma’no yaratish mexanizmi” sifatida, R.N.Yusufbekova esa yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat sifatida tadqiq etilgan. Bu yondashuv bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayonida yangicha pedagogik g‘oyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini mustahkamlash zarurligini asoslaydi. Shu tariqa, olimning g‘oyalari pedagogik tayyorgarlikda innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy va metodologik asosini beradi.

M.Jumaniyozovanning e’tirof etishicha, pedagogik innovatsion faoliyati quyidagi belgilar asosida namoyon bo‘ladi: ijodiy faoliyat falsafasini egallashga intilish; pedagogik tadqiqot metodlarini egallash; mualliflik konsepsiyalarini yaratish qobiliyati; tajriba-sinovishlarini rejalashtirish va amalga oshira olish; o‘zidan boshqa tadqiqotchi-pedagoglar tajribalarini qo‘llay olish; hamkasblar bilan hamkorlik; fikr almashish va metodik yordam ko‘rsata olishlik; ziddiyatlarning oldini olish va bartaraf etish; yangiliklarni izlab topish va ularni o‘z sharoitiga moslashtirib borishni innovatsion faoliyatga tayyorlashda pedagogik jamoadagi psixologik muhit, jamoa a’zolarining qay darajada dunyo ta’limi bozoridagi yangiliklardan xabardor ekanligi asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi.

M.Potashkinning fikricha innovatsion tayyorgarlik pedagogning faqat nazariy bilimlarini emas, balki amaliyotda yangi usul va texnologiyalarni qo‘llash qobiliyatini ham qamrab oladi. Xususan, tasviriy faoliyat orqali bolalarning tafakkurini kengaytirish, ularda mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy loyihalarni amalga oshirish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa, bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik yangiliklarni joriy etishga tayyorligini, shuningdek, zamonaviy multimedia vositalari va interaktiv o‘yinlardan samarali foydalanish qobiliyatini shakllantiradi. Shu sababli ta’limiy tadqiqotning tajriba-sinov ishlarida bo‘lajak tarbiyachilarning innovatsion pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda ustuvor vazifa sifatida yangi pedagogik texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish, o‘quv-tarbiya jarayonlarini samarali, interaktiv va ijodiy usullar asosida tashkil etish belgilandi.

Muhokamalar natijasida tadqiqot jarayonida oliy ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda bir qatir muhim pedagogik muammolar mavjudligi aniqlandi. Ushbu muammolar asosan motivatsion, kognitiv-intellektual, protsessual (amaliy) , kreativ pedagogik tafakkur

hamda tashkiliy-resurs jihatlarini bilan bog'liq ekanligi kuzatildi. Xususan, motivatsion komponentning yetishmasligi talabalarning innovatsion va ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishining pastligi bilan namoyon bo'lmoqda. An'anaviy "tushuntiruv-ko'rgazmali" usullarning ustunligi ta'lim oluvchilarning passiv subyektga aylanishiga olib kelib, ularning mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligini cheklamoqda.

Kognitiv va intellektual komponentning zaifligi esa bo'lajak tarbiyachilarda yetarli pedagogik eruditatsiya, analitik tafakkur va chuqur nazariy bilimlarning shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Bu holat innovatsion texnologiyalarni samarali o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan intellektual tayyorgarlik darajasining pastligiga sabab bo'lmoqda.

Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni keng joriy etish, ya'ni muammoli, modul, interfaol va hamkorlikdagi ta'lim usullaridan foydalanish orqali bo'lajak tarbiyachilarning ijodiy faolligini rag'batlantirish zarurligi asoslandi. Talabalarning motivatsiyasini oshirish maqsadida individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, erkin tanlov imkoniyatlarini yaratish va erishilgan yutuqlarni tizimli qo'llab - quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki tadqiqot natijalari tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash oliy ta'limdagi dolzarb pedagogik muammo ekanligini ko'rsatdi. Aniqlangan muammolar motivatsion, kognitiv-intellektual, amaliy va kreativ pedagogik tafakkur komponentlari bilan bog'liq. Tajriba-sinov ishlari STEAM texnologiyasi va pedagogik ta'lim klasteri asosida model bo'lajak tarbiyachilarning innovatsion tayyorgarligini oshirishda samarali ekanligini tasdiqladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va innovatsion texnologiyalarni tizimli joriy etish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.09.2017 yildagi Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-5198-sonli farmoni .
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5- maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PK-4312-son qarori
3. Axmedova D.S. Pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar. Toshkent, 2021.
4. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari.-Toshkent: O'qituvchi, 2004.
5. Sayidaxmedov N.S. Pedagogikada yangicha fikrlash. - Toshkent: Istiqbol, 2002.
6. Xasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlar. O'quv qo'llanma. -Toshkent: TDPU, 2006.
7. Iimuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. Toshkent, 2013.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. -Toshkent: ToshDPU, 2004

BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKA FANI TARIXIDA USTOZ SHOGIRT AN'ANASI

Eshmanova N.N.

*CHDPU, Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi*

Ahmadova Z.A., Hamroqulova D.O'.

Boshlang'ich ta'lim talabasi

Tayanch so'zlar: ustoz-shogird an'anasi, boshlang'ich ta'lim, pedagogika tarixi, ta'lim-tarbiya, pedagogik meros, shaxs tarbiyasi, ta'lim uzluksizligi, o'qituvchi roli, ma'naviy tarbiya.

Ключевые слова: традиция «учитель-ученик», начальное образование, история педагогики, обучение и воспитание, педагогическое наследие, формирование личности, преемственность образования, роль учителя, духовное воспитание.

Key words: teacher-student tradition, primary education, history of pedagogy, teaching and upbringing, pedagogical heritage, personality development, continuity of education, role of the teacher, moral education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim pedagogikasida ustoz-shogird an'anasining shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Sharq va jahon pedagogik tafakkurida ustoz shaxsining o'rni hamda shogird tarbiyasidagi mas'uliyati yoritilib, ushbu an'ananing yosh avlodni bilimli, axloqli va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, uning boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning intellektual va ma'naviy rivojiga ta'siri hamda yosh pedagoglarni kasbiy qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati asoslanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются формирование, этапы развития и значение традиции «наставник–ученик» в педагогике начального образования. Освещается роль личности наставника в восточной и мировой педагогической мысли, его ответственность в воспитании ученика, а также значение данной традиции в формировании образованной, нравственной и самостоятельной мыслящей личности. Обосновывается её влияние на интеллектуальное и духовное развитие учащихся начальной школы, а также её значение в профессиональной поддержке молодых педагогов.

SUMMARY:

The article analyzes the formation, development, and significance of the mentor–apprentice tradition in primary education pedagogy. It highlights the role of the teacher in Eastern and global pedagogical thought, the responsibility in shaping students' character, and the importance of this tradition in developing knowledgeable, ethical, and independent-minded individuals. The

study also substantiates its impact on students' intellectual and moral development and its role in supporting the professional growth of young teachers.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim inson shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada bilim olishga bo'lgan qiziqish, mustaqil fikrlash, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy xulq-atvorning asoslari shakllanadi. Ushbu jarayonda ustoz shaxsining o'rni beqiyos bo'lib, u nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo'l boshchi va shaxsiy namuna sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bois boshlang'ich ta'lim pedagogikasida ustoz–shogird an'anasi alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogika tarixiga nazar tashlasak, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan ustoz bilan shogird o'rtasidagi munosabatga bog'liq bo'lganini ko'ramiz. Qadimdan buyon Sharq va jahon pedagogik tafakkurida ustozga hurmat, bilim va tajribani shogirdlarga yetkazish an'anasi yuksak qadrlangan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida ustoz–shogird aloqalari bolaning butun hayotiga ta'sir ko'rsatadigan muhim omil sifatida qaraladi. Bugungi globallashuv va ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi sharoitida ham ushbu an'ana o'z ahamiyatini yo'qotmay, aksincha, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli boshlang'ich ta'lim pedagogikasi tarixida ustoz–shogird an'anasining shakllanishi va rivojlanishini o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Boshlang'ich ta'lim pedagogika fani tarixida ustoz–shogird an'anasi ta'lim-tarbiya jarayonining markaziy bo'g'ini sifatida shakllanib kelgan.

Ushbu an'ana bilim, tajriba va ma'naviy qadriyatlarning avloddan avlodga uzatilish mexanizmini ta'minlab, ta'limning uzluksizligi va barqarorligini ta'minlagan. Pedagogika tarixida ustoz shaxsiga doimo jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaralgan, chunki aynan ustoz yosh avlodni ilmiy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan kamol toptiruvchi asosiy subyekt hisoblangan. Sharq pedagogik tafakkurida ustoz–shogird munosabatlari alohida o'rin egallaydi. Qadimgi maktab va madrasalarda ta'lim jarayoni individual va jamoaviy shakllarda olib borilib, shogirdlar ustoz nazorati ostida bilim olish bilan birga, hayotiy tajriba va axloqiy me'yorlarni ham o'zlashtirganlar.

Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar o'z asarlarida ustozning shogird tarbiyasidagi mas'uliyatini, unga individual yondashuv zarurligini va ta'limning tarbiya bilan uzviy bog'liqligini alohida ta'kidlaganlar. Ularning pedagogik qarashlarida ustoz shunchaki bilim beruvchi emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi murabbiy sifatida talqin etiladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida ustoz–shogird an'anasi ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Chunki bu davrda bolalarda o'qish, yozish, hisoblash

kabi asosiy bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda, mehnatsevarlik, intizom, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuv kabi sifatlar shakllanadi. Ustozning shogird bilan bevosita muloqoti, uning psixologik holatini tushunishi va individual qobiliyatlarini hisobga olishi ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu bois tarixan boshlang'ich ta'limda ustozning shaxsiy namunasi va pedagogik mahorati yetakchi rol o'ynab kelgan.

Yevropa pedagogik tafakkurida ham ustoz-shogird munosabatlariga katta e'tibor qaratilgan. Yan Amos Komenskiy, Iogann Genrix Pestalozzi, Iogann Fridrix Gerbart kabi pedagoglar ta'lim jarayonida o'qituvchining yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifasini asoslab berganlar. Ularning qarashlariga ko'ra, boshlang'ich ta'limda o'qituvchi bolaning tabiiy rivojlanish qonuniyatlarini inobatga olib, uni mustaqil fikrlashga va faol o'rganishga undashi lozim. Bu yondashuv ham ustoz-shogird an'anasining ilmiy asoslangan ko'rinishi hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimida ustoz-shogird an'ansi yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar va raqamli ta'lim vositalari bilan uyg'unlashgan holda davom etmoqda.

Bugungi kunda bu an'ana nafaqat o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarda, balki tajribali va yosh pedagoglar o'rtasidagi kasbiy hamkorlikda ham namoyon bo'lmoqda. Bu esa pedagogik tajribaning uzluksizligini, ta'lim sifati va samaradorligining oshishini ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich ta'lim pedagogika fani tarixida ustoz-shogird an'anasini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim bo'lib, u zamonaviy ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

O'zbekiston xalqining tarixi ustoz shogird munosabatlariga boydir. Ustoz shogird an'ansi qadim zamonlardan shakllangan bo'lib, u nafaqat bilim berish, balki tarbiya, ma'naviyat va axloqiy qadriyatlarni avloddan-avlodga uzatish vositasi sifatida xizmat qilgan. Shogird ustozining hayot tajribasini, kasbiy mahoratini va odob axloqini bevosita kuzatib o'rganadi. Ustozning roli faqat dars berish bilan cheklanmaydi. U shogirdga kasbiy bilim, amaliy ko'nikmalar, axloqiy fazilatlar va insoniy hurmatni ham o'rgatadi. Shu orqali shogird nafaqat bilimli, balki ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli va odobli bo'lib yetishadi. Zamonaviy ta'limda ustoz shogird an'ansi mentorlik va hamkorlik yondashuvi bilan uyg'unlashtiriladi.

Bu tizim shogirdga mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va yangi pedagogik uslublarni o'rganish imkonini beradi. O'zbekiston ta'lim tizimida ham bu an'ana amalda qo'llanadi. Masalan, "Ustoz shogird" maktablari va mentorlik tizimi orqali yosh pedagoglar tajribali ustozlardan amaliy maslahat oladi,

pedagogik ko'nikmalarini rivojlantiradi va jamiyatga tayyor bo'ladi. Ustoz shogird an'anasi nafaqat tarixiy meros, balki bugungi kunda ham pedagogik jarayonning muhim qismi hisoblanadi. Bu an'ana orqali yosh avlod bilimli, odobli va ma'naviyatli bo'lib yetishadi, pedagoglar esa o'z ishida samarali bo'lishadi.

Xulosa qilib aytganda ustoz-shogird an'anasi boshlang'ich ta'limda eng barqaror va samarali tarbiya mexanizmlaridan biridir. U nafaqat bilim, balki ma'naviy qadriyatlar va mustaqil fikrlashni ham shakllantiradi. Zamonaviy texnologiyalar rivojlanayotgan sharoitda ham ustozning shaxsiy ta'siri hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. Shu bois bu an'anani asrab-avaylash va rivojlantirish ta'lim sifatining muhim kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 45–52-betlar.
2. Jo'rayev R.X. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 112–118-betlar.
3. Hasanboyeva O. Pedagogika tarixi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2017. – 76–84-betlar.
4. Qodirov A. Sharq mutafakkirlari ta'lim-tarbiya haqida. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016. – 33–40-betlar.
5. Saidahmedov N. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik mahorati. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 58–65-betlar.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING HOZIRGI HOLATI

Astanakulova N.U.

*DTPI pedagogika va psixologiya kafedasi
mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, raqamli texnologiyalar, ijodiy qobiliyat, kreativlik, o'quvchi faolligi, raqamli ta'lim, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiyalar.

Ключевые слова: начальное образование, цифровые технологии, творческие способности, креативность, учебная активность учащихся, цифровое образование, инновационный подход, педагогические технологии

Key words: primary education, digital technologies, creative abilities, creativity, learner engagement, digital education, innovative approach, pedagogical technologies

РЕЗЮМЕ:

Мақолада бошланғич таълимда рақамли технологиялар орқали ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинди, самарали педагогик ёндашувлар ва амалий ҳулосалар аниқланди.

РЕЗЮМЕ:

В статье проанализировано современное состояние развития творческих способностей учащихся в начальном образовании посредством цифровых технологий, а также определены эффективные педагогические подходы и сформулированы практические выводы.

SUMMARY:

The article analyzes the current state of developing pupils' creative abilities through digital technologies in primary education and identifies effective pedagogical approaches and practical conclusions.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamlashuv sharoitida ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli vositalarning o'rni va imkoniyatlari tobora ortib bormoqda. Zamonaviy raqamli texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini va faol ishtirokini qo'llab-quvvatlab, ta'lim jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Mazkur muammoning ilmiy ahamiyati shundaki, raqamli ta'lim muhitida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan bo'lib, mavjud tadqiqotlarda ko'proq texnologik imkoniyatlar yoki umumiy pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning hozirgi holatini ilmiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning hozirgi holatini tahlil qilish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, tadqiqot vazifalari sifatida mavjud ilmiy manbalarni o'rganish, raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rnini aniqlash va ularning ijodiy faollikka ta'sirini baholash belgilandi.

Tadqiqotning ob'ekti – boshlang'ich ta'lim jarayoni, predmeti esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim amaliyotida raqamli texnologiyalarni maqsadli qo'llash va ijodiy ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi so'nggi yillarda pedagogika va ta'lim texnologiyalari sohasida ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Ilmiy manbalarda raqamli vositalar o'quvchilarning kognitiv faolligi, muloqot kompetensiyalari hamda ijodiy tafakkurini faollashtirishda muhim resurs ekani ta'kidlanadi [1]. Ayrim tadqiqotlarda raqamli platformalar, multimedia materiallari va interaktiv ilovalar o'quv jarayonini vizuallashtirib, o'quv motivatsiyasini oshirish orqali ijodiy faollikni rag'batlantirishi qayd etilgan [2]. Shu bilan birga, metodik jihatdan asoslanmagan, maqsadsiz qo'llanilgan raqamli vositalar o'quvchilarning faolligida pasayish yoki faqat tayyor kontent iste'moliga moyillikni kuchaytirishi mumkinligi ham ko'rsatilgan [3]. Demak, adabiyotlar tahlili raqamli texnologiyalarning ijodiy qobiliyatlarga ta'siri ikki tomonlama ekani, uning samaradorligi esa pedagogik dizayn, topshiriqlar mazmuni va o'qituvchining boshqaruv strategiyasiga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Metodlar va materiallar. Tadqiqotda boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalar orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning hozirgi holatini aniqlash uchun kompleks (aralash) metodologik yondashuv qo'llanildi. Jumladan, 1) ilmiy-metodik manbalarni tahlil qilish (kontent-tahlil), 2) pedagogik kuzatuv, 3) so'rovnoma (o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini baholash), 4) diagnostik topshiriqlar va testlar, 5) natijalarni statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot materiallari sifatida raqamli ta'lim

platformalari, interaktiv ilovalar, multimedia resurslar va ijodiy raqamli topshiriqlar (prezentatsiya, raqamli hikoya, rasm/komiks, audio-video miniloyihalar) tanlandi.

Tajriba-sinov ishlari va bosqichlar. Tadqiqot ishlari shartli ravishda uch bosqichda tashkil etildi:

1. Diagnostik bosqich – o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari va o‘quv faolligidagi dastlabki holatni aniqlash; raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini baholash.

2. Shakllantiruvchi bosqich – raqamli texnologiyalarga asoslangan ijodiy topshiriqlar tizimini joriy etish (interaktiv o‘yinlar, multimedia asosida ijodiy ish, raqamli loyiha).

3. Yakuniy (nazorat) bosqich – qayta diagnostika o‘tkazib, ko‘rsatkichlar dinamikasini solishtirish va natijalarni umumlashtirish.

Baholash mezonlari. Ijodiy qobiliyatlarni baholashda quyidagi mezonlar asos qilib olindi: 1) mustaqil fikrlash, 2) ijodiy topshiriq bajarish, 3) muammoli vaziyat yechish, 4) o‘quv faolligi. Har bir mezon bo‘yicha darajalar past–o‘rta–yuqori ko‘rinishida belgilanib, natijalar jadval va diagrammalarda aks ettirildi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda sezilarli ijobiy ta’sirga ega ekanini ko‘rsatdi. Xususan, 1-diagrammada aks etganidek, raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘rta darajasi ustun bo‘lib, bu holat raqamli vositalar ta’lim jarayoniga keng joriy etilayotganini, biroq ularning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish hali yetarli darajada emasligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, multimedia vositalarida yuqori daraja ko‘rsatkichining nisbatan ustunligi vizual va audiovizual materiallar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun eng samarali raqamli resurslardan biri ekanini tasdiqlaydi.

Raqamli texnologiyalar qo‘llanilgan ta’lim muhitida o‘quvchilarning o‘quv faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari yuqori darajada rivojlanayotganini ko‘rsatdi. Bu holat raqamli texnologiyalar o‘quvchilarni faol ishtirokka jalb etishi, muammoli vaziyatlarni mustaqil hal etishga undashi va ijodiy topshiriqlarni bajarishda erkinlik berishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, ijodiy topshiriq bajarish va muammoli vaziyat yechish ko‘rsatkichlarida o‘rta darajaning ustunligi raqamli texnologiyalar pedagogik jihatdan maqsadli rejalashtirilgan holdagina yuqori samara berishi mumkinligini anglatadi.

Olingan natijalar xorijiy tadqiqotlar bilan qiyoslanganda, ularning mazmuniy uyg‘unligi kuzatiladi. Jumladan, Beghetto va Kaufman tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rag‘batlantirishi ta’kidlangan [5], [6]. Shuningdek, Selwyn va

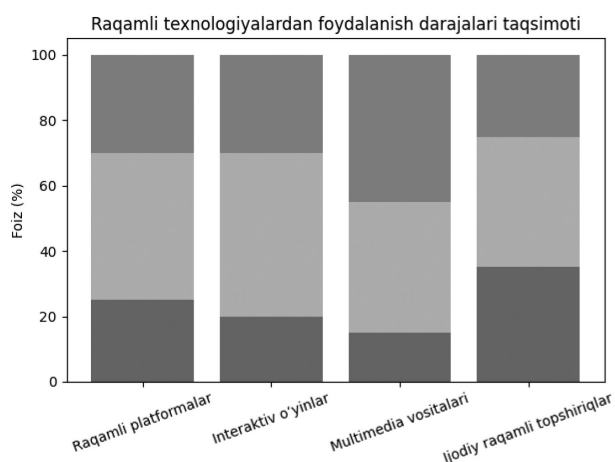
OECD hisobotlarida raqamli texnologiyalarning ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi roli pedagogik ssenariylar va o'qituvchining boshqaruv strategiyasiga bog'liq ekanini qayd etilgan [7], [8]. Mazkur tadqiqot natijalari ham aynan shu xulosani qo'llab-quvvatlaydi.

Muallifning ilmiy pozitsiyasi shundan iboratki, raqamli texnologiyalar o'z-o'zidan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirmaydi, balki ularni maqsadli, metodik jihatdan asoslangan va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim muhitida qo'llash orqaligina yuqori samaraga erishish mumkin. Shu bois, boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni ijodiy topshiriqlar tizimi, mustaqil fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik yondashuvlar va o'qituvchining maslahatchi roli bilan uzviy bog'liq bo'lishi lozim.

Natijalar. Tadqiqot natijalarini aniq va vizual taqdim etish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish holati jadval va diagrammalar orqali tahlil qilindi. Quyida olingan natijalar faktlar ko'rinishida, izohsiz keltiriladi.

1-jadval. Boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi (%)

Ko'rsatkichlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Raqamli ta'lim platformalari	25%	45%	30%
Interaktiv o'yinlar va ilovalar	20%	50%	30%
Multimedia vositalari	15%	40%	45%
Ijodiy raqamli topshiriqlar	35%	40%	25%

Xulosa qilib aytganda tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, xususan mustaqil fikrlash va o'quv faolligini rivojlantirishda samarali ekanini ko'rsatdi; qo'yilgan maqsad va vazifalar to'liq bajarilib, raqamli vositalarning ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan

holdagina yuqori natija berishi aniqlandi hamda kelgusida individual va adaptiv raqamli o'quv muhitini, shu jumladan sun'iy intellekt elementlarini joriy etishga qaratilgan tadqiqotlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq ekani xulosa qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zamaletdinova L.R. Sifrovaya transformatsiya obrazovaniya: вызовы i resheniya. – Kazan, 2020.
2. Mishra, P., & Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 2006.
3. Shodmonov N.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish. – Toshkent, 2019.
4. Qodirov D. R., To'xtamuradov N. X. (2020). Raqamli texnologiyalar va ta'lim innovatsiyalari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
5. Shishova M. S. (2018). Pedagogika: raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar. Moskva: Rossiya Ta'lim akademiyasi.
6. Tikhomirov A. V. (2017). Multimediya va ta'limda kreativ fikrlash. Moskva: Pedagogik nashr.
7. McLuhan M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. New York: McGraw-Hill.
8. Papert S. (1980). Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI SUN'IY INTELEKT KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Jabborova O.M.

CHDPU,

*“Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim metodikasi” kafedrası dotsenti*

Yaxshiyeva G.Z.

magistrant

Tayanch so'zlar: boshlang'ich, o'quvchi, sinf, intellekt, ko'nikma, sun'iy, bilim, ko'nikma, malaka.

Ключевые слова: начальный, ученик, класс, интеллект, навык, искусственный, знание, навык, квалификация.

Key words: primary, pupil, class, intellect, skill, artificial, knowledge, skill, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalari barcha sohalarga jadal kirib bormoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichida sun'iy intellekt ko'nikmalarini rivojlantirish o'quvchilarda algoritmik fikrlash, mantiqiy tahlil, muammoni hal qilish, tanqidiy va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon bolalarni faqat texnologiyadan foydalanuvchi emas, balki uni anglaydigan, tahlil qiladigan va xavfsiz qo'llay oladigan shaxs sifatida tarbiyalashga yo'naltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В условиях современного цифрового общества технологии искусственного интеллекта стремительно проникают во все сферы. Развитие навыков искусственного интеллекта на этапе начального образования способствует формированию у учащихся алгоритмического мышления, логического анализа, умения решать проблемы, а также критического и творческого подхода. Этот процесс направлен на воспитание детей не только как пользователей технологий, но и как личностей, способных понимать их, анализировать и безопасно применять.

SUMMARY:

In the conditions of a modern digital society, artificial intelligence technologies are rapidly penetrating all spheres. Developing artificial intelligence skills at the primary education stage contributes to the formation of algorithmic thinking, logical analysis, problem-solving abilities, as well as critical and creative approaches in students. This process is aimed at educating children not only as users of technology, but also as individuals who can understand, analyze, and use it safely.

Kirish. O‘zbekiston-2030 strategiyasida boshlang‘ich ta‘lim sifatiga erishish vazifasi qo‘yilgan. Bu jarayonda asosiy e‘tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarini chuqurlashtirishga qaratilayotganligini alohida ta‘kidlash lozim. Shu jihatdan bugungi kunda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sun‘iy intellekt ko‘nikmasini shakllantirish masalasi ham muhim pedagogik vazifa bo‘lib turibdi. Sun‘iy intellekt ta‘lim va tarbiya jarayonida zamonaviy texnologiyalarni mujassamlashtirganzim sifatidapaydobo‘lmoqda. Bunda asosiy e‘tibor o‘zlashtirish jarayonini kuchaytirish, bilimlar ko‘lamini korreksiyalash va o‘zlashtiriganlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilayotganligini ta‘kidlash lozim. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari sun‘iy intellekt ko‘nikmasini shakllantirish masalasiga bu o‘rinda e‘tiboringizni tortamiz:

Natijada sun‘iy intellekt ko‘nikmasini shakllantirish bugungi kunda maktabgacha yoshdan boshlanayotganligi sir emas. Bunda maktabgacha yoshdagi bolalar mobil aloqa vositasi, shaxsiy kompyuter va maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida maktabga tayyorlash dasturlari asosida muayyan darajada axborot-kommunikatsion vositalardan foydalanish ko‘nikmasini egallamoqda. Aynan mana shu masala va boshlang‘ich ta‘limdan boshlab umumiy o‘rta ta‘lim jarayonida kelgusida sun‘iy intellektning keng qo‘llanilishini hisobga olgan holda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sun‘iy intellekt ko‘nikmasini shakllantirish zaruriyati belgilanadi. Bu o‘ziga xos ijtimoiy zaruriyat bo‘lib, u quyidagilarga asoslanadi:

a) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini sun‘iy intellekt kabi yangi va zamonaviy texnologiyalar olamiga olib kirish;

b) buning vositasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘lim va tarbiya jarayonini transformatsiyalashni kuchaytirish;

v) boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bilim olish va layoqat ko‘nikmasini rivojlanishini yo‘lga qo‘yish.

Aynan mana shunday ijtimoiy zaruriyatlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sun‘iy intellekti ko‘nikmasini shakllantirishning muhim asosi hisoblanadi. Mazkur masalada o‘quvchilarning ruhiy-ma‘naviy, jismoniy va aqliy imkoniyatlarini hisobga olish zaruriyat bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz. Shu sababli maktab ta‘lim muhiti va sharoitini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qulaylashtirish, o‘qitish va tarbiya jarayoni muddatlarini maqbullashtirish, sinflar kesimida miqdorlikni aniqlashtirish va o‘quv fanlari bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini differensiallash muhim o‘rin tutadi. Mazkur omillar hisobga olinib mamlakatimizda 2030-yilga qadar ta‘lim tizimida, jumladan boshlang‘ich ta‘lim jarayonida sun‘iy intellektni joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilangan. Bularning barchasi mavjud ijtimoiy zaruriyat asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sun‘iy intellekt ko‘nikmasini shakllantirishning ijtimoiy asosini ko‘rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishning eng muhim zaruriyatlaridan yana biri pedagogik ehtiyojdir. Unga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilariga zamonaviy bilim berish, ularning bilim va ko'nikmalarini davlat ta'lim standartlari asosida shakllantirish va bunda axborot-kommunikatsion vositalarning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish lozim bo'ladi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishda pedagogik zaruriyatlar quyidagilar bilan belgilanadi:

- a) o'quv fanlari dars mashg'ulotlarini uyg'unlashtirish va optimallashtirish;
- b) tarbiyaviy tadbirlarning muddatligi va samaradorligini ta'minlash;
- v) har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi bilan mustaqil ishlash metodikasini ommalashtirish.

Bu jarayonda sun'iy intellekt dasturlaridan oqilona foydalanish taqozo etiladi. Misol uchun, har bir o'quv fanlari xususiyatlaridan kelib chiqqan holda sun'iy intellekt dasturlariga asoslangan dars shakllarini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz. Bunda gumanitar, aniq va tabiiy o'quv fanlarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda mavzular bo'yicha sun'iy intellekt vositasiga asoslangan dars shakllarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Mazkur masalada aniq fanlar bo'yicha muayan tajribalar mavjud ekanligini eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda oliy pedagogik ta'lim muassasalarining maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yo'nalishlarida boshlang'ich sinflarda tabiiy va gumanitar fanlarni o'qitishning sun'iy intellektga asoslangan dars shakllarini ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy tadbirlarni ham sun'iy intellekt dasturlari asosida tashkil qilish tizimlarini shakllantirishga ehtiyoj bor. Mazkur masalada bizning yondashuvimiz quyidagicha: har bir dars jarayonida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishning sun'iy intellekt shakli, tarbiyaviy tadbirlarda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish shakli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tarbiyalanganlik va axloqiy rivojlanish jarayonini kuzatib borishning sun'iy intellekt shakli, ota-onalar bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash bo'yicha sun'iy intellekt shakli kabi tizimlarni ishlab chiqish bugungi kundagi pedagogik vazifalar bo'lib turganligini e'lonlab o'tish lozim. Chunki yaqin kelajakda, ya'ni 3-5 yil davomida sun'iy intellekt vositalari tarbiyaviy jarayonga kirib kelishining ehtimoli yuqoridir. Shu jihatdan "Boshlang'ich sinflarda tarbiya jarayonini sun'iy intellekt vositasida tashkil qilish metodikasi" ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bularning barchasi tarbiyaviy jarayonlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz boshlang'ich ta'lim jarayonida eng muhim vazifalardan biri har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi bilan mustaqil ishlash tizimini ishlab chiqish bo'lib turibdi. Shu jihatdan har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi bilan bilimlarni

o'zlashtirish, uy vazifalarini o'z vaqtida bajarish, ularning individual qiziqishlarini rivojlantirish va ota-onalar bilan ishlash masalalari bo'yicha sun'iy intellekt tizimlarini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida aqliy yetuklik, ruhiy barqarorlik va ijtimoiy faollik ko'nikmalarini tarkib toptirishning ko'rsatkichlariga maqsadli erishish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Shu jihatdan oliy pedagogik ta'lim muassasalarining maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yo'nalishida boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan mustaqil ishlashning sun'iy intellekt tizimini metodik jihatdan ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirish zaruriyatida axloqiy omil ham muhim o'rin tutadi. Unshga ko'ra, har bir boshlang'ich sinf o'quvchisi milliy uhda tarbiyalanishi, umuminsoniy qadriyatlarin o'zlashtirishi va bular vositasida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan oqilona foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishda quyidagi axloqiy tadbirlar tizimini amalga oshirish taqozo etiladi:

A) sun'iy intellekt vositalari orqali tarqatiladigan noaxloqiy an'analar va shaxsiy manfaatlarni ustun qo'yish tizimlaridan boshlang'ich sinf o'quvchilarini himoya qilish;

B) boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongi va axloqini salbiy ta'sirlardan muhofaza qiluvchi tarbiyaviy sun'iy intellekt dasturlarini yaratish;

V) boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy rivojlanish jarayonini jamiyat extiyojlariga moslashtirib borish metodikasini ishlab chiqish.

Bunday tadbirlar natijasida sun'iy intellektning salbiy tasir ko'lamini susayadi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy rivojlantirish tizimi intellektual himoya qilinadi.

Sun'iy intellekt ko'nikmasi bugungi kunda muayan darajada xorijiy mamlakatlarning tajribalari asosida shakllantirilishiga e'tibor berilmoqda. Chunki xorijiy mamlakatlarda sun'iy intellekt vositalari va tizimlaridan foydalanishga doir texnologiyalar tizimi ishlab chiqilib amaliy tajriba-sinovdan o'tkazilayotganligi ko'pchilikning e'tiborini tortmoqda. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishda muayan xorijiy tajribalardan ham foydalanish uchun metodik yondashuvlarga asoslanish masqsadga muvoifq bo'ladi. Misol uchun, bunday tajribalar asosida keyingi paytlarda xorijiy mamlakatlarning tajribalari asosida ishlab chiqilgan "AI Maktab" platformasidan foydalanish keng joriy etilmoqda. Bu platforma o'quvchilarni sun'iy intellektning umumiy asoslari bilan tanishtirishga yo'naltirilganligini eslatib o'tish joiz. Shu ma'noda bu kabi platformalarning mexanizmlarini kuchaytirish vositasida xorijiy mamlakatlarning tajribalariga asoslangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt

ko'nikmasini shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda quyidagi metodikaga asoslanish bizningcha, kutilgan samarani beradi:

a) sun'iy intellekt bo'yicha xorijiy tajribalardan foydalanganda boshlang'ich sinf o'quvchilari voyaga yetayotgan ijtimoiy va milliy muhim xususiyatlarini hisobga olish;

b) boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishida turli xillik mavjudligini hisobga olish;

v) boshlang'ich sinf o'quvchilarini layoqat va qiziqishlariga ko'ra sun'iy intellekt ko'nikmasini shallantirishning xorijiy tajribalaridan foydalanish.

Aynan mana shunday yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellektni shakllantirish bo'yicha xorijiy tajribalardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini beradi. Buning uchun mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan yetakchi oliy ta'lim muassasalari uyg'unlashgan va yagona metodikani ishlab chiqishi muhim ahamiyatga egadir.

E'tibor berilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishning ijtimoiy, pedagogik, axloqiy va xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish zaruriyatlari mavjud. Mazkur zaruriyatlarni to'liq idrok etish va uni o'zlashtirish muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyada Xorijiy mamlakatlarda sun'iy intellekt muammolari XXI asrning boshlaridan tadqiq etish yo'lga qo'yildi. Bu borada AQShning Vashington universiteti olimlari qishloq xo'jalishgi sohasida sun'iy intellektidan foydalanish tizimlari bo'yicha texnologiyalarni yaratganligini eslatib o'tish joiz. Xitoyning pekin universitetida sanoat sohasida sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash bo'yicha tadqiqotlar majmui yaratilgan va bugungi kunda "aqli zavod" (smart faktori)lar faoliyat yuritayotganligini ta'kidlash lozim. Singapurlik olimlar xizmat ko'rsatish sohasida, ya'ni boshqaruv idoralari va fuqarolar bilan ishlash jarayonlarida kompyuterli dasturlarga asoslangan sun'iy intellekt texnologiyalarini ishlab chiqish amalga joriy etilayotganligini alohida ta'kidlash lozim. Mamlakatimizda keyingi besh yil davomida pedagog, matematik, kibernetika va tibbiyot sohasi olimlari tomonidan sun'iy intellekt hamda uning texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar yaratila boshlandi. Jumladan, S.Eshmurodov, M.Mo'minova va D. Muhamedovalar tomonidan sun'iy intellektning inson hayotida tutgan o'рни va uning imkoniyatlari nazariy hamda amaliy jihatdan asoslab berilgan

Muhokamalar natijasida oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sun'iy intellekt ta'limiga tayyorlash muhim masaalalardan biri bo'lib turibdi. Bunda maxsus dasturlar, qo'shimcha ta'lim jarayoni va individual mashg'ulotlar imokniyatlaridan foydalanishning tizimlariga asoslanish muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim muassasalarining

maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yo'nalishida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining sun'iy intellekt ta'limiga tayyorlash dolzarb bo'lib turganligini eslatib o'tish joiz. Mazkur masalada Raqamli texnologiyalar vazirligi bilan amaliy hamkorlik qilish va oliy pedagogik ta'lim muassasalari sun'iy intellekt ta'limi yo'nalishi bo'yicha o'quv fanlarini ta'sis etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bugungi kunda Raqamli texnologiyalar vazirligi sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning iqtisodiy omillariga asosiy e'tiborni qaratmoqda va bu jarayonda oliy pedagogik ta'lim muassasalari sun'iy intellekt vositalaridan ta'lim-tarbiya tizimida foydalanishning tayanchi vazifasini bajarishi muhim ahamiyatga egadir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sun'iy intellekt ko'nikmasini shallantirish zaruriyati masalalari bo'yichap har bir o'quv yili yakunida muayan tahlillarni amalga oshirish, ularning natijalariga tayangan holda yangi tadqiqotlar mavzularini belgilash va oliy pedagogik ta'lim muassasalarining sun'iy intellekt bo'yicha kasbiy tayyorlash imokniyatlarini kengaytirib borish bugungi kundagi pedagogik vazifalardan biridir.

Xulosa. Shunday qilib boshlang'ich sinf o'quvchilarining sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirish zaruriyati zamonaviy ta'lim ehtiyojlari bilan belgilanadi. Mazkur masalalar bo'yicha yangicha yondashuvlar, ilmiy-nazariy asoslar va metodikalarni ishlab chiqish dolzarb bo'lib turganligini ta'kidlash lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt ko'nikmasini shakllantirishning zaruriyati ijtimoiy, pedagogik va axloqiy omillar bilan belgilanadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy ehtiyojlarga mos rivojlanishini ta'minlash, ularning ta'lim va tarbiya olishini zamonaviylashtirish hamda axloqiy ko'nikmalarini texnologik maqbullashtirib borish masalalariga asoslanish muhim ahamiyatga egadir. Aynan mana shu zaruriyatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida yangidan paydo bo'lgan sun'iy intellekt texnologiyasi bo'yicha birlamchi ko'nikmalarni shakllantirishga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. – T.: "O'zbekiston". 2023
2. O'zbekiston Respublikasi "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil iyun. // www.ziynet.uz
3. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston yangi taraqqiyot strategiyasi. – T.: "O'zbekiston". 2023
4. Eshmurodov S. Sun'iy intellekt. // "Yangi O'zbekiston" gazetasi. 2025-yil 31 oktabr soni.
5. Mo'minova M. Sun'iy intellekt yordamida yaratilgan dastur. // "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2025-yil 7 noyabr soni
6. Raqamli texnologiya: yondashuvlar, asoslar, yechimlar. Samarqand davlat universiteti ilmiy ishlar to'plami. // - Samarqand, 2025

INNOVATION YONDASHUVLAR VA ULARNING BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY TAYYORLASHDAGI AHMIYATI

Ochilov F.I.

*CHDPU “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi”
kafedrası katta o‘qituvchisi, p.f.f.d. (PhD).*

Izatulloyeva P.F.

Boshlang‘ich ta’lim talabasi

Tayanch so‘zlar: innovatsiya, innovatsion texnologiya, kontekstli yondashuv, didaktik o‘yin, innovatsion faoliyat, G.Ayzenk testi, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, samaradorlik.

Ключевые слова: инновации, инновационные технологии, контекстуальный подход, дидактическая игра, инновационная деятельность, тест Г.Айзенка, будущий учитель начальной школы, эффективность.

Key words: innovation, innovative technologies, contextual approach, didactic game, innovative activity, G.Eysenck test, future primary school teacher, efficiency.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada mamlakatimizdagi o‘qituvchilar tajribasidan foydalangan holda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashning innovatsion xususiyatlari masalasi ko‘rib chiqilgan va ushbu xususiyatlarning tasnifi keltirilgan. Maqolada keltirilgan talablar samarali yo‘lga qo‘yilsa, innovatsion maktablarda ishlay oladigan o‘qituvchilarni tayyorlashga erishish mumkin. Natijada ta’limda sifat va samaradorlik ham kafolatlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается вопрос об инновационных особенностях подготовки будущих учителей начальных классов на основе опыта учителей нашей страны и представлена классификация этих особенностей. Если требования, изложенные в статье, будут эффективно реализованы, станет возможным подготовка учителей, способных работать в инновационных школах. В результате будет гарантировано качество и эффективность образования.

SUMMARY:

This article examines innovative aspects of training future primary school teachers based on the experience of teachers in our country and presents a classification of these aspects. If the requirements outlined in this article are effectively implemented, it will be possible to train teachers capable of working in innovative schools. This will guarantee the quality and effectiveness of education.

Bilim olishda tarixiy va mantiqiy uyg'unlashuv tamoyilidan foydalanish ta'limning doimiy ravishda innovatsion xarakterga ega bo'lganligini isbotlab berdi.

"Innovatsiya" so'zi lotincha bo'lib, yangidan kiritilgan tushunchalar, tartib-qoidalar, texnologiyalar va yangiliklarni anglatadi [5; 48-b.]. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga tadbiq etish, innovatsion faoliyatlarni tahlil qilish orqali bu faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Demak, innovatsion faoliyat – pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir.

Ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z innovatsion ko'nikmalarini shakllantirishi uchun quyidagilarga ahamiyat berishi maqsadga muvofiqdir: 1) innovatsion bilim berish; 2) innovatsion fikrlashga o'rganish va o'rgatish; 3) innovatsion metodologiya bilan qurollanish. [2; 127-b.]

Bu faoliyat uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlab, uni takomillashtirib borishdan iborat. Biroq ta'lim tizimidagi har qanday yangilik yoxud har bir yangilik ham innovatsiya bo'la olmaydi. Shunday ekan, o'qituvchi o'z mashg'uloti qiziqarli, samarali o'tishi uchun pedagogik innovatsiyalarning yangi-yangi uslublarini izlab topishi, uni chuqur tahlillar orqali eng samaralisini tanlab olishi hamda amaliyotda qo'llashi lozim. Buning uchun u eng avvalo, innovatsiyalar haqida aniq ma'lumotlar jamlanmasini yaratishi zarur. Nafaqat yaratishi, to'plashi, balki uni tasvirlab, tushuntirib, ifodalab bera olishi ham kerak. Ularning barchasi jonli faoliyatda namoyish etiladi [3]. Demak, yangilik kiritish jarayonida qabul qilingan modelni amaliy qo'llaniladigan dasturga aylantirish murakkab jarayon hisoblanadi. Innovatsion faoliyatga tayyorgarlik uzluksiz ravishda yangiliklar asosida ishlash bo'lib, u juda uzoq vaqt davomida mukammallashib boradi va bunda u ijodkor, tajribali pedagoglar fikrlariga tayangan holda ish olib boradi [2].

Bu faoliyatning zarurligini bo'lajak o'qituvchi, ya'ni talaba tushunib yetishi, innovatsiya kiritishga qaratilgan harakatlar samara keltirishiga ishonishi lozim. O'qitishning bu usuli orasida didaktik o'yinlar va obrazli o'quv o'yinlari ham alohida ahamiyatlidir, bu haqda maqolaning keyingi o'rinlarida so'z yuritamiz.

Ilmiy tahlillar biz o'rganayotgan muammoni karakterlovchi bir qancha muhim ilmiy xulosalarni keltirib chiqaradi. Biz o'rganayotgan ilmiy tadqiqotlar hozirgi davrning keng o'rganilayotgan innovatsiya muammolarini qamrab olgan. Ma'lum bir yozuvchining ijodini o'rganish ilmiy tadqiqotning muhim bir yo'nalishi hisoblanadi. Tadqiqotchilar ijodini kreativlik (moslashuvchanlik) bilan bog'laydilar. Chunki, ijodkor yangi sharoitga moslashib ijod qiladi. Mamlakatimiz va chet elliklar ta'lim rivojini insonparvarlik g'oyalari bilan

bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar. Insonga borliqning eng oliy ne'mati deb qarash, uni jamiyat taraqqiyotida asosiy kuch deb tan olish insonparvarlik g'oyasining asosini tashkil etadi. Zamonaviy o'quv jarayonining modelini tashkil etishda har bir shaxsning o'z fikrini bildirib olishi, u bilan muloqot, voqelikka nisbatan javobi va undan kelib chiqadigan muvaffaqiyatga yoki omadsizlikka uchrash holatlari hisobga olinadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar tahlili innovatsion xarakterga ega bo'lgan ishlarning bir necha turini aniqladi. Ularga innovatsiyaning tizimi, tuzilmasi va mazmuni, pedagogik innovatsiya jarayoni, ta'lim sohasining shaxsga qaratilgan yo'nalishi, davlat standartlari asosida ta'lim sifatini baholash kabi usullari bilan bog'liq bo'lgan ishlar kiradi. Ushbu model ma'lum darajada innovatsion faoliyat to'g'risidagi tushunchalar va real obyektiv faoliyat o'rtasida bog'lovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Biz, albatta, o'qituvchining ayrim jihatlari ko'rsatishda ba'zi nuqsonlarga yo'l qo'ygan bo'lsak-da, lekin uni haqiqiy reallikka yaqinlashtirish va eng muhim jihatlari belgilab olishga harakat qildik. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan model innovatsion tayyorgarlikning tahlili, uning tamoyillari, asoslari qayerga yo'naltirilishini aniqlab berdi.

Manbalar orasidan bir innovatsion manbaga alohida urg'u berib o'tmoqchimiz. Bu manba innovatsion yo'nalishning ustuvor tamoyillaridan biri kontekstli yondashuvdir. Kontekstual yondashuv innovatsion manba bo'lsa-da, uning yordamida innovatsion texnologiyani yo'lga qo'yish, uning tamoyillari va vazifalarini aniqlash mumkin. Uslubiy tamoyillarga kengroq tavsif berib o'tsak, ular o'z tavsiflari chegarasidan chiqib bo'lgan. Masalan, sistemalogik, kvalimetrik, integrativ, aksiologik, akmeologik, kompetension, interaktiv va innovatsion yondashuvlar metodik uslublar haqidagi tushunchalarni kengaytiradi. Uslubiy tamoyillar ta'lim tamoyillariga qarshi qo'yilmaydi, aksincha, ular orasida talabalar faolligini oshirishda qo'llaniladiganlari talaygina. Ammo, bizning fikrimizcha, ular didaktik tamoyillar arsenalini ko'paytirib, ba'zi fanlar, masalan, chizmachilik fani o'qituvchisiga qo'yilgan talablarni bajarishga xizmat qila olmaydi. [4]

O'qituvchi tayyorlashning mazmuni to'laligicha innovatsion nuqtayi nafari bilan xarakterlanadi. Bu davlat standartlarida belgilangan bilim to'plamlaridir. Oliy o'quv yurtida ta'lim ijtimoiy va maxsus mutaxassislik bilim kabi tarkibiy qismlardan iborat. Maxsus bilim an'anaviy ta'lim uslubi asosida talabalarga yetkazilsa, ijtimoiy bilim talaba va o'qituvchi orasida etnomadaniy, keyinchalik etnopedagogik muhit sharoitida shakllanadi. An'anaviy uslublar haqida to'xtalmaymiz, chunki ular haqida yetarlicha ma'lumotlar bor. Aytib o'tish joizki, hozirgi paytda davlat standartlari, o'quv reja va fan dasturlari asosida

hatto tanlov fanlaridan ham ko'plab yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari yaratilmoqda. Har bir o'qituvchi o'z faniga oid darsliklar va qo'llanmalar bilan qurollanib, yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Bunday ma'lumotlar oliy o'quv yurtlari uchun yaratilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalarida bor. Yangi darslik va o'quv qo'llanmalarining yaratilishi murakkab ijtimoiy-texnologik jarayondir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida xulosa qilishimiz mumkin. Bu uslub talabalarining o'quv va professional faoliyati uyg'unlashuvida, o'qish va ilmiy ishni birga olib borishda, kasbiy jihatlarini shakllanishida katta ahamiyatga ega.

Kontekstli yondashuv talabalarining subyektiv qarashlarini shaxsiy dunyoqarash, avtonom markaz sifatida ro'yobga chiqaradi. Keltirilgan tadqiqot materiallari innovatsion kasbiy faoliyatga talabalarining tayyorgarlik darajasini diagnostika qilish imkoniyatini berdi.

G.Ayzenk testlari [1]ning tasviriy masalalari, innovatsion faoliyat bo'yicha talabalarga berilgan topshiriqlar, texnologik tayyorgarlik bo'yicha savollar, korreksion uslub bilan baholash, bitiruvchi kurs talabalarining test savollariga javoblari ularning innovatsion faoliyatga tayyor ekanliklarini ko'rsatadi. Bitiruvchi kurs talabalarining anketa-so'rovnomaning ba'zi savollariga bergan javoblari natijalariga ko'ra, ular bu olib borgan tajriba-eksperimental ishlarimizda ijobiy baho olgan. Barcha talabalar innovatsiyaga ijobiy qaraydilar va professional qiziqishlari katta.

Eksperiment natijalari tahliliga xulosa qilsak, hozirgi kunda talabalarining innovatsion texnologiyalarni o'rganishi uchun imkoniyat yaratadigan ta'lim jarayoni yaratish zarur bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, innovatsion tayyorgarlik jarayonida kontekst ta'limni xarakterlovchi zaruriy chora-tadbirlarni aniqladik:

1. Innovatsion tayyorgarlikni amaliy jihatdan kuchaytirish.
2. Qo'yilgan maqsadga mos keluvchi materiallar tanlab olish va talabalarni bo'lajak kasbiy faoliyatida amaliy qo'llaniladigan fanlarga e'tibor berishi.
3. O'qituvchining kasbiy mehnat turi bilan bog'liq bilimlarini kuchaytirish.
4. Ta'lim jarayonida kasbiy faoliyatning predmetli va ijtimoiy mazmunning integrallashuviga erishish.
5. O'qituvchi va talaba shaxsini erkinlashtirish, ishbilarmonlik va ruhiy komponentlarning integrallashuviga erishish.
6. Qattiqqo'llik uslubidan vos kechish, boshqalar fikriga nisbatan ochiqlik, baho berishda tanqidiy va vijdonan yondashish.
7. O'qituvchi va talabaning faoliyatini tashkillashtirishga ijodiy yondashuv.
8. Ijodiy mehnat mahsulini estetik nuqtayi nazardan qo'llash.

9. Ta'lim jarayonida talabalarning shaxsiy xususiyatlari haqidagi ma'lumotlardan foydalanish.

10. O'qituvchi va talabaning refleksiv holatini faollashtirish.

11. Kasbiy va ijodiy mavzularning polifoniyasini rivojlantirish.

12. An'anaviy va innovatsion ta'lim shaklini tizimlashtirish.

13. Talabalarning etnomadaniy hayotini rivojlantirishda yordam beradigan ta'limning aksiologik va ma'naviy jihatlarini kuchaytirish.

14. Ta'lim mazmunini mintaqaviy mazmun va texnologiyalar bilan boyitish.

Yuqorida sanab o'tilgan ko'rsatmalarni yo'nalishlar, tamoyillar, xususiyatlar ham deb atash mumkin. Balki, kelajakda ular qonuniyatlarni aks ettirishi ham mumkin, lekin hozirda biz ularni "o'qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida foydalaniladigan kontekst ta'limni xarakterlovchi ko'rsatmalar" deb atadik. Ular klassifikatsiya ham qilinishi mumkin. [4]

Bunda o'yinlarni klassifikatsiya qilish imkoniyati chegaralanmagan. Bunday klassifikatsiya taqqoslash prinsipida tuzilgan bo'lib, uning asosida eng ustuvor xususiyat va xarakteristikalarini ajratib olish mumkin. Biz tavsiya etayotgan klassifikatsiya grafik fanlar xususiyatlarini differensiyalash va tashkil qilishga asoslanadi. Barcha fanlardan darsning boshlang'ich bosqichida badiiy o'yinlardan foydalanish mumkin, ular talabalar tomonidan ushbu fan materialarini o'rganishni osonlashtiradi, xatosiz bajarishga zamin yaratadi. Keyinchalik borliq haqidagi tushunchalarni kengaytirishga qaratilgan ijodiy o'yinlardan foydalandik. Tajriba natijalariga ko'ra, qayerda o'yin texnologiyasidan foydalansak, talabalarning o'zlashtirish darajasi ikki-uch barobar yuqori bo'ldi. Bundan tashqari darsda talabalar yaxshi ruhiy holatda, ijodiy yondoshib, topshiriqlarni bajarishga urindilar. O'yinlarning tahlili ularning emotsional, muammoli, simvolik, intellektual, jamoaviy, shaxsiyatga qaratilgan turlarini aniqladi.

O'yinlarning elementlari hech qachon doimiy bo'lmaydi. Ular o'zgaruvchan bo'lib, o'quv, o'quv-professional va professional jarayonlarda bir turdan ikkinchi turga o'tib boradi. Bunday o'tish (transformatsiyalanish) pedagogik faoliyatning murakkabligi bilan ham bog'liq. O'yinning asosiy xarakterlanuvchi kuchi sifatida insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatlarini sanab o'tish mumkin. Talabalar yordamida quyidagi o'yin tiplari dars jarayoniga joriy etildi: - predmetli tasviriy o'yinlar; - borliq haqidagi tushunchalarni kengaytirishga mo'ljallangan o'yinlar; - tushuncha apparatini shakllantiruvchi o'yinlar; - badiiy o'yinlar; - ijodiy o'yinlar.

Bizning tajribamizda o'yin o'qituvchi va talaba o'rtasida o'zaro munosabat o'rnatishga yordam berdi. O'yinlar talabalarni faollashtirib, har bir talabaning

o'rganish jarayoniga singib ketishga imkon yaratdi. Quvonch, yaxshi kayfiyat, ijod, yangi nuqtayi nazarning shakllanishi – bularning hammasi o'yinning mahsuli edi. Talabalarining ruhiy holati hech qanday salbiy oqibatlariga olib kelmay, aksincha, o'rganish jarayonining samaradorligini oshirdi.

Biz bunda talabalar bilan birgalikda dars jarayoniga joriy etilgan o'yinlar haqida to'xtaldik. Bunda bir necha bosqichdan iborat ijodiy o'yinlardan ham foydalanildi. Tavsiya qilinayotgan o'yinlar texnologiyasining innovatsionligi ularning badiiy obrazi, grafikaviy faoliyatning integrallashuvi, dars jarayonining emotsional mazmunli bo'lishi, ijodiy hamkorlik uchun zamin yaratish, insonparvarlik, o'zaro munosabatlar kabi omillarni vujudga keltirishidir. O'yinli texnologiyalar madaniy tamoyilni tadbiq qilishga yordam beradi, zero u orqali talabalarga jahon va mamlakatimiz milliy qadriyatlarini o'rganish hamda singdira borish uchun imkon yaratiladi.

Umumiy qilib aytganda, biz foydalanayotgan texnologiyalar talabalarining o'quv va kasbiy faoliyatida kuchli psixostimulyatorlar rolini o'ynaydi. Talabalar malakaviy va pedagogik amaliyot jarayonida, ayniqsa, o'yinli texnologiyalardan foydalanganliklarida kasbiy mahorat namunalarini, faollik, ijobiy motivatsiya va bolalar bilan ishlashga layoqatli ekanliklarini ko'rsatdilar. Buni ularning shu mavzular bo'yicha to'plangan dars natijalari tasdiqlaydi. Shuningdek, test natijalariga ko'ra yaxshi baholarga erishganlar. Biz G.Ayzenk o'tkazgan testdan foydalandik [1]. Natijalar, 1-kursda olingan natijalarning teskarisi bo'lib chiqdi. Bunda 70% dan ortiq talabar to'g'ri javob topganlar, bu esa tajriba muvaffaqiyatli chiqqanligidan dalolat beradi.

Innovatsiyada faqat barqaror va rentabelli variantlar turg'un bo'lib qoladi, shu nuqtayi nazardan innovatsiyaga sarflangan xarajatlar o'zini to'la oqlaydi. XXI asr boshlarida ta'lim sohasidagi innovatsion g'oyalarning asosini sanoatlashgan jamiyatning axborotlashtirilgan, raqamlashtirilgan jamiyatga o'z o'rnini bo'shatib berishi tashkil etadi.

O'zbekistonning jahon ta'lim-axborot muhitida integatsiyalashuv ta'lim tizimi, insonparvarlashuv, texnologiyalashtirish, ijtimoiylashtirish kabi innovatsion omillarning rivojlanishiga zamin yaratdi. Bu omillar o'qituvchi va talabalarining o'zgarib borayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, pedagogik sharoitlarga ko'nikma hosil qilishini taqozo etmoqda. Bu holatda, tadqiqotlarning ko'rsatishicha, innovatsion maktablarda ishlay oladigan o'qituvchilarni tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi, ya'ni talabalar faoliyatida yuqoridagilar asosida ish olib borishni yo'lga qo'ysak: 1. Talabalarining yangilikka intiluvchanligi, ularni yaratish, izlab

topish, ma'lumotlar bankini yaratish ko'nikma va malakasi shakllanadi. 2. Uzluksiz o'z mahorati ustida ishlash ko'nikmasi shakllanadi. 3. Innovatsion muhitda, ilg'or texnologiyalar va interfaol usullarda ishlashga harakat qiladi. 4. Talabalarning motivatsiyasi, faolligi va mas'uliyatini oshirish asosida ularni o'quv jarayonini harakatlantiruvchi kuchga aylantiradi. Bularning barchasi o'z navbatida ta'limda sifat va samaradorlikni kafolatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Айзенк Г. Парадоксы психологии // Psychology is about people. – М.: Эксмо-Пресс, 2009. – 352 с.
2. Jabborova O., Umarova Z., Boboxodjayeva L. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovasiya va integratsiyasi. Darslik. – T.: "Ishonli hamkor". 2021.
3. Yo'ldoshev J.G'., Po'latov Sh.P. Ta'limda metodik xizmatni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish. "Zamonaviy ta'lim". – T., 2011. – B. 173.
4. Ochilov F.I. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning innovatsion xususiyatlari // "TerDU xabarlari" jurnali. № 1-2. 2012. 128 B. 25-28 betlar.
5. Pedagogik atamalar lug'ati. Tuzuvchilar: R.X.Djo'rayev va boshq. – T.: "Fan". 2008. 48-bet.

OILADA MULOQOT MADANIYATI ORQALI IJTIMOIIY KOMPENTENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Burxanova M.B.

*CHDPU, Pedagogika fakulteti
Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: oila, muloqot madaniyati, ijtimoiy kompetensiya, ijtimoiylashuv, kommunikativ ko'nikmalar, empatiya, konstruktiv muloqot, emotsional intellekt, konfliktlarni hal etish, shaxs rivoji.

Ключевые слова: семья, культура общения, социальная компетентность, социализация, коммуникативные навыки, эмпатия, конструктивное общение, эмоциональный интеллект, разрешение конфликтов, личностное развитие.

Key words: family, culture of communication, social competence, socialization, communicative skills, empathy, constructive communication, emotional intelligence, conflict resolution, personal development.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada oilada muloqot madaniyatining shaxs ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, demokratik va konstruktiv muloqot muhiti farzandlarda kommunikativ ko'nikmalar, empatiya, ijtimoiy moslashuvchanlik, konfliktologik kompetensiya hamda emotsional barqarorlikni samarali rivojlantiradi. Olingan natijalar zamonaviy sotsiokultural va psixososial nazariyalar bilan uyg'un holda asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается роль культуры общения в семье в формировании социальных компетенций личности. Результаты исследования подтверждают, что демократический стиль семейного общения способствует развитию коммуникативных навыков, эмпатии, социальной адаптивности и эмоциональной устойчивости ребенка.

SUMMARY:

This article analyzes the role of family communication culture in the formation of social competencies from psychological and pedagogical perspectives. The findings indicate that democratic and constructive communication within the family contributes significantly to the development of communicative skills, empathy, social adaptability, conflict resolution abilities, and emotional stability in children.

Kirish. Globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarga ega bo'lishi jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuvning muhim omiliga aylandi. Zamonaviy inson samarali muloqot o'rnatish, jamoa

bilan ishlash, nizolarni konstruktiv hal etish va ijtimoiy mas'uliyatni his etish kabi sifatlarni egallashi zarur.

Shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi muhiti sifatida oila ushbu sifatlarning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oilada hukm suruvchi muloqot madaniyati farzandning kelajakdagi ijtimoiy xulq-atvori va kompetensiyalarining poydevorini yaratadi.

Tadqiqotning maqsadi – oilada muloqot madaniyati orqali ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini ilmiy asoslash.

Obyekt – oilaviy muloqot jarayoni.

Predmet – oilada muloqot madaniyatining ijtimoiy kompetensiyalar shakllanishiga ta'siri.

Metodlar – nazariy tahlil, qiyosiy o'rganish, empirik kuzatuv va suhbat metodlari.

Jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish, samarali muloqot o'rnatish, ijtimoiy muammolarni konstruktiv hal eta olish, jamoa bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish kabi sifatlarni zamonaviy insonning ajralmas xususiyatiga aylanmoqda. Mazkur sifatlarning shakllanishi esa, avvalo, oilada boshlanadi. Oila - shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi va eng muhim instituti bo'lib, undagi muloqot madaniyati farzandning kelajakdagi ijtimoiy faoliyati va kompetensiyalarini belgilab beradi.

Oilada hukm suradigan o'zaro hurmat, ishonch, samimiylik va konstruktiv muloqot muhiti farzandda ijtimoiy ko'nikmalar, empatiya, mas'uliyat, muomala madaniyati hamda konfliktlarni tinch yo'l bilan hal etish qobiliyatini shakllantiradi. Aksincha, nizoli, befarq yoki avtoritar muloqot muhiti bolaning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois oilada muloqot madaniyatini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki psixologik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda yoshlar orasida kommunikativ muammolar, nizolarni boshqarishdagi qiyinchiliklar hamda ijtimoiy moslashuvdagi kamchiliklar kuzatilmoqda. Bu esa oiladagi muloqot tizimini ilmiy asosda o'rganish va uni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Mazkur maqolaning maqsadi - oilada muloqot madaniyati orqali ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Natijalar. Mazkur tadqiqot natijalari oilada muloqot madaniyati va farzandning ijtimoiy kompetensiyalari o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni tasdiqlaydi. Olingan empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, demokratik muloqot uslubiga ega oilalarda farzandlar o'z fikrini erkin ifodalash, boshqalarni tinglash, empatiya va konfliktlarni konstruktiv hal etish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu natijalar xalqaro

tadqiqotlar (Baumrind, 1967; Goleman, 1995) va mahalliy ilmiy manbalar (Tojiboyeva, 2018; Abdullayeva, 2016) bilan mos keladi.

Natijalarni nazariy kontekstda tahlil qilish, Vygotskiyning (1978) sotsiokultural nazariyasi shuni ko'rsatadiki, shaxsning rivoji ijtimoiy muloqot orqali amalga oshadi. Empirik natijalar shuni tasdiqlaydi: demokratik oiladagi ochiq va qo'llab-quvvatlovchi muloqot farzandda ijtimoiy ko'nikmalarni samarali shakllantiradi. Shuningdek, Leontyev (1975) faoliyat nazariyasi va Erikson (1963) psixosozial rivojlanish nazariyalari natijalari bilan muvofiqlik ko'rsatdi: farzand oiladagi konstruktiv muloqot orqali ijtimoiy rollarni o'rganadi, o'zini jamiyatda samarali ifoda etishni o'rganadi va emotsional barqarorlikni rivojlantiradi.

Empirik tadqiqot shuni ko'rsatdiki, demokratik uslub ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda eng samarali hisoblanadi. Avtoritar uslub farzandning tashabbuskorligini pasaytiradi va nizolarni konstruktiv hal qilish imkoniyatini cheklaydi. Liberal uslub esa farzandning ijtimoiy moslashuvini sust rivojlantiradi, chunki muloqot yetarli darajada amalga oshmaydi. Bu natijalar Goleman (1995) va Baumrind (1967) tadqiqotlari bilan to'liq uyg'unlashadi. Shuningdek, Tojiboyeva (2018) va Abdullayeva (2016) tadqiqotlari mahalliy kontekstda oilaviy muloqotning ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy oilalarda sifatli muloqot muhiti yaratish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar quyidagi amaliy tavsiyalarni hisobga olishi lozim. Faol tinglashni rivojlantirish: Farzandning fikrini diqqat bilan tinglash va unga javob qaytarish orqali ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlash. O'zaro hurmatni shakllantirish: Ota-onalar va bolalar o'rtasida hurmatli muloqotni rag'batlantirish. Emotsional qo'llab-quvvatlash: Farzandning his-tuyg'ularini qabul qilish va konstruktiv tarzda boshqarishni o'rgatish. Nizolarni konstruktiv hal etish: Muammolarni muhokama va kelishuv orqali hal qilishni odatga aylantirish. Demokratik muloqot modelini qo'llash: Buyruq berish emas, balki maslahatlashuv va izoh asosida qarorlar qabul qilish.

Tadqiqot chegaralari. Tadqiqot faqat 7–16 yoshdagi bolalar va ularning oilalarida o'tkazildi, shuning uchun natijalar boshqa yosh guruhlari va oilaviy sharoitlarga to'liq tatbiq etilishi ehtimoli cheklangan. Kuzatuv va intervyular subyektiv baholarga asoslangan, bu esa ijtimoiy istak va javob berish biasiga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Oilada muloqot madaniyatining nazariy asoslari bir qator psixologik konsepsiyalarga tayanadi.

Lev Vygotsky sotsiokultural nazariyasiga ko'ra, bola rivoji ijtimoiy muloqot jarayonida amalga oshadi. "Yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi oiladagi hamkorlik va dialogning ahamiyatini asoslaydi.

Alexei Leontyev faoliyat nazariyasida shaxs shakllanishi faoliyat va muloqot birligi orqali izohlanadi.

Erik Erikson psixososial rivojlanish nazariyasida ishonch, mustaqillik va tashabbuskorlik oilaviy munosabatlarga bog'liqligi ta'kidlanadi.

Daniel Goleman emotsional intellekt nazariyasida ijtimoiy va emotsional ko'nikmalar shaxs muvaffaqiyatining muhim omili sifatida ko'rsatiladi.

Diana Baumrind ota-ona tarbiya uslublarini avtoritar, liberal va demokratik turlarga ajratib, demokratik uslub ijtimoiy kompetensiyalar rivojida eng samarali ekanini ilmiy asoslab bergan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oiladagi konstruktiv muloqot muhiti ijtimoiy kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muloqot madaniyati - bu shaxslararo munosabatlarda axloqiy me'yorlar, hurmat, empatiya, faol tinglash, konstruktiv fikr almashish va emotsional nazorat asosida tashkil etilgan kommunikativ jarayondir. Psixologik adabiyotlarda muloqot shaxs rivojining muhim omili sifatida talqin qilinadi.

L.S. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko'ra, bola rivoji ijtimoiy muhit va muloqot jarayonida amalga oshadi. U "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surib, kattalar bilan hamkorlikdagi muloqot bolaning intellektual va ijtimoiy rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan. Demak, oiladagi muloqot sifati bolaning keyingi ijtimoiy kompetensiyalarini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

A.N. Leontyev faoliyat nazariyasida shaxs shakllanishini faoliyat va muloqot birligi orqali izohlaydi. Oilada bola dastlabki ijtimoiy rollarni (farzand, aka-uka, opa-singil) o'zlashtiradi va aynan muloqot orqali ijtimoiy tajriba egallaydi.

E. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasida ishonch, mustaqillik, tashabbuskorlik kabi sifatlarning shakllanishi oiladagi munosabatlarga bog'liqligi ta'kidlanadi. Agar oilada ochiq va qo'llab-quvvatlovchi muloqot mavjud bo'lsa, bolada ijobiy "Men-konsepsiya" shakllanadi.

Ijtimoiy kompetensiya tushunchasi va uning tarkibiy tuzilmasi

"Ijtimoiy kompetensiya" tushunchasi G'arb psixologiyasida keng o'rganilgan bo'lib, u shaxsning jamiyatda samarali moslashuvi va muloqot olib borish qobiliyatini anglatadi.

Ijtimoiy kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat. Kommunikativ kompetensiya (nutq madaniyati, tinglash, fikrni aniq ifodalash). Emotsional kompetensiya (empatiya, o'z his-tuyg'ularini boshqarish). Ijtimoiy moslashuvchanlik. Konfliktologik kompetensiya (nizolarni konstruktiv hal etish). Hamkorlik va jamoada ishlash ko'nikmalari.

D. Goleman (1995) emotsional intellekt nazariyasida shaxs muvaffaqiyatining asosiy omili sifatida emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarni ko'rsatadi. Oilada

bolaga his-tuyg'ularini anglash va ifodalash imkoniyati berilishi uning ijtimoiy yetukligini oshiradi. R. Baumeister va boshqa tadqiqotchilar shuni ta'kidlashadiki, bolalik davridagi ijtimoiy tajriba keyingi ijtimoiy xulq-atvorning asosini tashkil etadi. Shu bois oilaviy kommunikativ muhit ijtimoiy kompetensiya shakllanishining fundamental omilidir.

Muhokama. Oilaviy muloqot uslublari va ularning ijtimoiy kompetensiyaga ta'siri

Psixologiyada ota-ona tarbiya uslublari keng o'rganilgan bo'lib, ular muloqot xarakteri bilan chambarchas bog'liq.

Avtoritar uslub - qattiq nazorat, buyruqbozlik va bir tomonlama muloqot bilan tavsiflanadi. Bunday oilalarda bolalarda tashabbuskorlik past, ijtimoiy ishonch sust bo'lishi mumkin.

Liberal (loqayd) uslub - nazoratning sustligi va talablarning noaniqligi bilan xarakterlanadi. Bu holatda bolalarda mas'uliyat hissi va ijtimoiy intizom yetarli shakllanmasligi mumkin.

Demokratik uslub - o'zaro hurmat, tushunish, ochiq muloqot va qo'llab-quvvatlash asosida quriladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan demokratik uslub ijtimoiy kompetensiyaning yuqori darajada shakllanishiga xizmat qiladi. Oilada demokratik va konstruktiv muloqot muhiti mavjud bo'lsa, bola o'z fikrini erkin bayon etishga, boshqalarni tinglashga va muammolarni muhokama orqali hal etishga o'rganadi.

Oilaviy muloqot jarayonida ijtimoiy kompetensiyalar quyidagi psixologik mexanizmlar orqali shakllanadi:

Identifikatsiya va modellash - bola ota-onaning muloqot uslubini kuzatadi va unga taqlid qiladi. Agar ota-ona nizolarni tinch yo'l bilan hal etsa, bola ham shunday xulq-atvorni o'zlashtiradi.

Ijtimoiy mustahkamlash - ijobiy xatti-harakatlarni rag'batlantirish bolada ijtimoiy maqbul xulqni mustahkamlaydi.

Emotsional qo'llab-quvvatlash - mehr va e'tibor bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, bu esa ijtimoiy faoliyatda muhim omildir.

Refleksiya va dialog - oiladagi ochiq suhbatlar bolada tanqidiy fikrlash, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va boshqalarni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va bandlik darajasining ortishi oilaviy muloqot sifatiga ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onaning farzand bilan sifatli vaqt o'tkazmasligi ijtimoiy kompetensiya rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois oilada faol tinglash madaniyatini shakllantirish, "Men-xabarlar" texnikasidan foydalanish, nizolarni konstruktiv boshqarish, farzand fikriga hurmat bilan yondashish kabi usullarni qo'llash muhimdir.

Xulosa qilib aytganda mazkur tadqiqotda oilada muloqot madaniyati orqali ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilindi. Ilmiy nazariyalar va empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi va hal qiluvchi muhitidir. Aynan oiladagi kommunikativ jarayonlar orqali bola jamiyatda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va sifatlarni egallaydi.

Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi, Leontyevning faoliyat yondashuvi, Eriksonning psixososial rivojlanish bosqichlari hamda Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi oiladagi muloqotning shaxs rivojiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Tadqiqot tahlili shuni ko'rsatdiki, demokratik va konstruktiv muloqot uslubi farzandda empatiya, kommunikativ kompetensiya, emotsional barqarorlik, mas'uliyat va nizolarni tinch yo'l bilan hal etish qobiliyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida oilaviy muloqot sifatini saqlash va rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ota-onalar tomonidan faol tinglash, o'zaro hurmat, emotsional qo'llab-quvvatlash va ochiq dialog tamoyillarini qo'llash farzandning ijtimoiy yetuk va mustaqil shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, oilada muloqot madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy kompetensiyalarning shakllanishida strategik ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'oziyev E. G. (2010). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
2. Davletshin M. G. (2002). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi.
3. Karimova V. M. (2012). Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Tojiboyeva D. (2018). Oilada farzand tarbiyasi va ijtimoiylashuv masalalari. Xalq ta'limi, 4, 25–30.
5. Abdullayeva Sh. (2016). Yoshlar ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik omillari. Pedagogika va psixologiya, 3, 45–49.
6. Abdullayeva Sh. (2016). Yoshlar ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik omillari. Pedagogika va psixologiya, 3, 45–49.
7. Yusupov E. (2014). Oila psixologiyasi. Toshkent: Tafakkur Bo'stoni.
8. Andreeva G. M. (2000). Sotsialnaya psixologiya. Moskva: Aspekt Press.
9. Bandura A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
10. Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. Genetic Psychology Monographs, 75(1), 43–88.
11. Erikson E. H. (1963). Childhood and society (2nd ed.). New York, NY: W. W. Norton & Company.
12. Goleman D. (1995). Emotional intelligence. New York, NY: Bantam Books.
13. Leontyev A. N. (1975). Activity, consciousness, and personality. Moscow: Progress Publishers.
14. G'oziyev E. G. (2010). Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING ZAMONAVIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB YO'NALISHLARI: INDONEZIYA VA O'ZBEKISTON MISOLIDA QIYOSIY TAHLIL

Baymatova N.A.

*ChDPU, Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim fakulteti magistranti*

Tayanch so'zlar: kompetensiya, innovatsiya, pedagogik ta'lim, raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash, qiyosiy tahlil, o'qituvchi tayyorgarligi, metodlar, Indoneziya, O'zbekiston.

Ключевые слова: компетенция, инновация, педагогическое образование, цифровая грамотность, креативное мышление, сравнительный анализ, подготовка учителей, методы, Индонезия, Узбекистан.

Key words: competency, innovation, pedagogy, digital literacy, creative thinking, comparative analysis, teacher training, methodology, Indonesia, Uzbekistan.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining o'ziga xos jihatlari Indoneziya va O'zbekiston tajribasi asosida ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy o'qituvchi shaxsining kasbiy tayyorgarligi, kreativ tafakkuri, raqamli savodxonligi va innovatsion faoliyatga layoqati o'rganilgan. Indoneziya ta'lim tizimidagi amaliy metodlar O'zbekiston sharoitiga moslashtirilib, qiyosiy tahlil asosida samarali model ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida integratsiyalashgan yondashuvning zarurligini asoslaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье проводится сравнительный анализ процесса формирования современных компетенций будущих учителей начальных классов на основе опыта Индонезии и Узбекистана. Исследование рассматривает профессиональную подготовку, креативное мышление, цифровую грамотность и инновационную деятельность педагогов. Методы, используемые в индонезийской системе образования, адаптированы к условиям Узбекистана. Полученные результаты подтверждают необходимость интегрированного подхода в подготовке будущих учителей.

SUMMARY:

This article provides a comparative analysis of the development of modern competencies among future primary school teachers based on the experiences of Indonesia and Uzbekistan. The study focuses on professional preparation, creative thinking, digital literacy, and innovation-oriented teaching skills. Indonesian pedagogical approaches are adapted to the Uzbek educational

environment to identify effective strategies. The findings highlight the importance of integrating innovative and competency-based frameworks into teacher education programs.

Kirish. XXI asrda ta'lim sohasida yuz berayotgan tezkor o'zgarishlar o'qituvchidan yangi kompetensiyalarni egallashi davr talabiga aylanib bormoqda. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari nafaqat bilim beruvchi, balki kreativ fikrlovchi, raqamli texnologiyalarnidars jarayoniga muvofiq faol qo'llovchi va innovatsiyalarni joriy etuvchi shaxs bo'lishi lozim. U o'quvchi yoshlar ongiga davr talablari asosida keng, ilgor g'oyalar, kreativ fikrlaydigan yoshlarni jamiyat rivoji uchun tayorlab bera oladigan o'z kasbining fidoyisi bo'lishi darkor. Shu bois, ta'lim tizimida o'qituvchi kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni mutlaqo strategik ahamiyat kasb etmoqda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora -tadbirlari to'g'risida". Shu munosabat bilan ta'lim tizimida bir qator o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Pedagog kadrlarning malakasini oshirish, ularning ta'lim berish mahoratini yuqori darajaga ko'tarish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish va ularga Malaka toifasini berishning avtomatlashtirilgan yangi innovatsion tizimi joriy etildi.

Indoneziya va O'zbekiston ta'lim tizimlari o'zaro o'xshash jihatlarga ega bo'lib, har ikkisi ham ta'lim sifatini oshirish, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish va innovatsion pedagogik metodlarni joriy etishga yo'naltirilgan. Mazkur bu ikki mamlakat tajribasi asosida zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali usullari tahlil qilinadi.

Tadqiqot usullari.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy tahlil – Indoneziya va O'zbekiston ta'lim tizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun.

Pedagogik kuzatuv – o'quv jarayonidagi metodik faoliyatni o'rganish maqsadida.

So'rovnoma va intervyu – o'qituvchi va talabalar fikrlarini o'rganish uchun.

Kontent tahlil – Indoneziya ta'lim dasturlari, o'quv rejalari va kompetensiya standartlarini tahlil qilish orqali.

Tadqiqot usullari. Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish tendensiyalarini qiyosiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot dizayni aralash (mixed-methods) model asosida shakllantirilib, sifat va miqdoriy usullar integratsiyasi ta'minlandi.

Qo'llanilgan ilmiy metodlar:

- **Qiyosiy-komparativ tahlil** – Indoneziya va O‘zbekiston ta’lim tizimlarining normativ-huquqiy bazasi, kompetensiyaviy yondashuv modeli, o‘quv rejalari hamda pedagog kadrlar tayyorlash mexanizmlarini o‘zaro solishtirish orqali o‘xshash va differensial jihatlarni aniqlash maqsadida amalga oshirildi. Ushbu metod strukturaviy-funksional tahlil elementlari bilan boyitildi.
- **Pedagogik kuzatuv** – boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘qituvchilarning metodik faoliyati, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash darajasi hamda o‘quvchilar bilan interaktiv hamkorlik strategiyalarini empirik jihatdan o‘rganish uchun qo‘llanildi. Kuzatuv jarayoni oldindan ishlab chiqilgan indikatorlar asosida tizimli ravishda olib borildi.
- **So‘rovnoma va yarim tuzilmali intervyu** – o‘qituvchi va talabalarning kasbiy kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, kreativ pedagogik yondashuv hamda xalqaro tajribaga munosabatini aniqlash maqsadida tashkil etildi. So‘rovnoma natijalari statistik tahlil qilinib, intervyu materiallari tematik kodlash asosida umumlashtirildi.
- **Kontent tahlil** – Indoneziya oliy pedagogik ta’lim dasturlari, o‘quv rejalari, malaka talablari va kompetensiya standartlari mazmunini ilmiy-me’yoriy hujjatlar asosida tizimli ravishda tahlil qilish orqali amalga oshirildi. Mazkur jarayonda kompetensiyalarning strukturaviy komponentlari (kognitiv, amaliy, refleksiv) alohida ajratib ko‘rsatildi.
- **Eksperimental-sinov yondashuvi** – O‘zbekiston sharoitida Indoneziya tajribasidagi ayrim metodik mexanizmlar (talabaga yo‘naltirilgan ta’lim, amaliy integratsiyalashgan modul tizimi va refleksiv baholash elementlari) pilot tarzda joriy etilib, ularning samaradorligi monitoring qilindi. Tajriba natijalari diagnostik mezonlar asosida baholandi.

Tadqiqot ishtirokchilari.

Tadqiqot jarayoniga quyidagi respondentlar jalb etildi:

Toshkent shahar 166-maktab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari;

Chirchiq davlat pedagogika universiteti (ChDPU) talabalari;

Indoneziya universitetlarining pedagogika fakulteti talabalari (onlayn platformalar orqali).

Ishtirokchilar tanlovi maqsadli (purposive sampling) va qisman tasodifiy tanlash tamoyillari asosida amalga oshirildi. Onlayn respondentlar bilan ishlashda raqamli kommunikatsiya vositalaridan foydalanildi hamda axborot maxfiyligi tamoyillari ta’minlandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari qiyosiy-pedagogik tahlil asosida umumlashtirildi va ular boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining zamonaviy

kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarida tizimli farqlar mavjudligini ko'rsatdi.

Avvalo, Indoneziya tajribasida pedagog kadrlar tayyorlash modeli amaliyotga yo'naltirilganlik tamoyiliga asoslanishi aniqlandi. O'quv dasturlarida raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari (AKT), kreativ va integrativ metodikalar ustuvor o'rin egallaydi. Talabalar o'quv jarayonining ilk bosqichlaridanoq real maktab muhiti bilan integratsiyalashgan amaliy faoliyatga jalb etiladi. Bu esa ularning kasbiy moslashuvchanligi, refleksiv fikrlashi va innovatsion yondashuvlarni qo'llay olish kompetensiyasini shakllantiradi.

Shuningdek, Indoneziya modelida ta'lim jarayoni ko'proq loyiha asosida o'qitish (project-based learning), muammoli vaziyatlarni tahlil qilish (problem-solving approach) hamda hamkorlikda ta'lim (collaborative learning) metodlari bilan boyitilgan. Natijada talabalar mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalarini faol rivojlantiradi.

O'zbekiston tajribasida esa so'nggi yillarda o'qituvchilarni kompetensiyaviy model asosida tayyorlashga strategik darajada e'tibor kuchaygani kuzatildi. O'quv dasturlarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish va raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan yangilanishlar amalga oshirilmoqda. Nazariy tayyorgarlikning tizimliliigi va fundamental asoslari yetarlicha mustahkam ekanligi aniqlanadi.

Biroq qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tizimida amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda real ta'lim muhitiga integratsiyani kuchaytirish zarurati mavjud. Amaliy komponentning yetarlicha chuqurlashtirilmasligi ayrim hollarda kasbiy moslashuv jarayonini sekinlashtirishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari quyidagi umumiy xulosani shakllantirish imkonini berdi:

Indoneziya modeli – **amaliy, innovatsion va talabaga yo'naltirilgan** yondashuv bilan tavsiflanadi;

O'zbekiston modeli – **nazariy-fundamental asoslari kuchli**, ammo amaliy integratsiyani yanada rivojlantirishni talab etadi.

Munozara. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida integratsiyalashgan pedagogik yondashuv eng samarali yo'l hisoblanadi.

Indoneziya ta'lim tizimi "Learning by Doing" tamoyiliga asoslanadi. Bu usul o'qituvchining nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llashini ta'minlaydi.

O'zbekistonda esa an'anaviy o'qitish usullarining ustuvorligi ba'zan kreativlik va innovatsion fikrlashni cheklaydi. Shu bois, Indoneziya tajribasini

milliy kontekstga moslashtirish orqali o'qituvchilar tayyorlov dasturlarini modernizatsiya qilish mumkin.

Yana bir muhim jihat – raqamli kompetensiya. Indoneziyada o'qituvchi raqamli texnologiyalarni nafaqat o'qitishda, balki o'z-o'zini rivojlantirishda ham qo'llaydi. O'zbekiston uchun bu yo'nalishda raqamli kurslar, onlayn amaliyotlar va masofaviy o'qitish dasturlarini kengaytirish dolzarbdir.

Xulosa qilib aytganda tadqiqot yakunida aniqlanganki, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun quyidagi shartlar zarur:

1. Ta'lim jarayoniga amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish.
2. Raqamli savodxonlikni o'quv dasturlarining ajralmas qismiga aylantirish.
3. Innovatsion metodikalarni (problem-based learning, project-based learning) keng joriy etish.
4. Indoneziya tajribasidagi integratsiyalashgan yondashuvni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish.
5. O'qituvchi tayyorlov dasturlarida xalqaro hamkorlikni kuchaytirish.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi kompetensiyasining shakllanishi doimiy tahlil va tajriba almashinuvini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. OECD (2022). Teachers and Teaching in the Digital Age. Paris: OECD Publishing.
2. Ministry of Education and Culture of Indonesia (2021). Teacher Competency Framework. Jakarta.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori (2020). Pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirish strategiyasi. Toshkent.
4. Nuriddinov, A. (2023). Zamonaviy pedagogika va innovatsion ta'lim texnologiyalari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. UNESCO (2022). Competency-Based Education in Asia-Pacific. Bangkok: UNESCO Office.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI EKOLOGIK MADANIYATI MOHIYATI

Jabborova O.M.

*CHDPU, Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim metodikasi kafedrası dotsenti*

*Ostonaqulova Z.A.
magistrant*

Tayanch so'zlar: ekologiya, madaniyat, tajriba, yondashuv, boshlang'ich, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka.

Ключевые слова: экология, культура, опыт, подход, начальный, образование, знание, навык, умение.

Key words: ecology, culture, experience, approach, elementary, education, knowledge, skill, competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ekologik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilib, uning tarkibiy qismlari – ekologik madaniyat, ekologik bilim, ekologik ko'nikma, ekologik faoliyat komponentlari izohlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрывается сущность и содержание понятия экологической культуры, а также разъясняются её структурные компоненты — экологическая культура, экологические знания, экологические навыки и компоненты экологической деятельности.

SUMMARY:

This article examines the essence and substantive meaning of the concept of ecological culture and provides an explanation of its structural components, including ecological culture, ecological knowledge, ecological skills, and the components of ecological activity.

Kirish. O'zbekistonda ekologik madaniyat davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qabul qilingan. Bu jarayonda ayniqsa jamiyatimiz va ta'lim tizimi uchun ekologik polisiya tuzilmasining tashkil qilinishi ekologik madaniyat masalasida o'ziga xos yondashuvlarga asolanishni taqozo etadi. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik madaniyatini shakllantirish va uning mazmun – mohiyati bo'yicha ilmiy-metodik yondashuvlarni belgilab

olish maqsadga muvofiq bo'ladi. mazkur o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik madaniyati tushunchasi mohiyati taxliliga diqqatingizni tortamiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyati mohiyatini idrok etishda bizning yondashuvimizga ko'ra, quyidagilarga e'tibor berish muhim ahamiyatga egadir:

1) boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik bilim, ekologik ko'nikma va ekologik faoliyatni o'zida mujassam etgan ekologik madaniyat mazmunini belgilab olish;

2) boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatning o'ziga xos xususiyatlariga ega ekanligini idrok etish;

3) boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik madaniyatga yo'naltirishni tashkil qilish.

Pedagogik adabiyotlarda ekologik tarbiya to'g'risida tavsiflar berilgan bo'lib, uning negizlaridan biri sifatida ekologik madaniyat ko'rsatilgan. Unga ko'ra, "ekologik madaniyat – bu kasbiy faoliyatda qabul qilish uchun ekologiki javobgarlikni his qilish, tabiat muhofazasi sohasidagi bilimlarga egalik, jahon va hududiy darajadagi ekologik muammolarni yechishda qatnashish" tashkil qiladi[1]. Demak, ekologik madaniyat asosini mazkur soha bo'yicha bilimga ega bo'lish, tabiat muhofazasida ishtirok etish va ekologik bilimlardan xabardor bo'lish tashkil qiladi. Mazkur yondashuv asosida biz boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik madaniyati mazmunini quyidagicha belgiladik: *ekologik bilim, ekologik ko'nikma va ekologik faoliyat asoslarini o'zlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyati mazmunini tashkil qiladi*. Bu tushunchaning mazmunini sharhlab o'tish muhimdir.

Ekologik bilim – boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv fanlari, jumladan, tabiiy fanlar vositasida tabiat, o'simliklar dunyosi va hayvonot olami haqida yetarli tushunchalarga ega bo'lishi majmuidir[2]. Ekologik bilim nafaqat bu tushunchalarni o'zlashtirish, balki ular bo'yicha to'g'ri tasavvurga ega bo'lishga asoslanadi. Shu ma'noda boshlang'ich sinf o'quvchilariga davlat ta'lim standartlariga mos ravishda borliq to'g'risida tushunchalar berish ularning ekologik bilimlarini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Ekologik bilimlar majmuini boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatishda hozirgi zamon o'quv fanlarining imkoniyatlariga tayanish muhimdir. Ushbu masalada Tabiiy fanlar o'quv fani bo'yicha o'quv materiallari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik bilim berish muhim ahamiyatga ega. Misol uchun, Tabiiy fanlar 1-sinf darsligida ekologik bilimlar bo'yicha quyidagi tushunchalarni o'rganish nazarda tutilgan: boshlang'ich sinf o'quvchilariga atrof-muhit, tabiat va unda inson faoliyati tushunchalari bo'yicha dastlabki

bilimlar taqdim etiladi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiat va atrof-muhit to'g'risida ilmiy tushunchalarga ega bo'ladi. Shuningdek, Tabiiy fanlar 2-sinf darsligida Yer, havo, suv va iqlim o'zgarishi to'g'risida tushunchalar berish belgilangan. Mazkur tushunchalar o'quvchilarni moddiy olam bilan tanishtirishning dastlabki bosqichi bo'lib, ularni ekologik bilimlar olamiga olib kirish jarayoni chuqurlashadi. Shuningdek, Tabiiy fanlar 3-sinf darsligida 1 va 2 sinflarda berilgan tabiat, atrof-muhit va unda inson faoliyati kabi tushunchalar umumlashtirilib, o'quvchilarga tabiatni asrash bo'yicha to'liq bilimlar majmui taqdim etiladi. Shu sababli 3-sinf darsligida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik bilimlarini to'liq shakllantrishga yo'naltirilgan bilimlar majmui taqdim etilgan bo'lib, mazkur darslikning 10-bobida ana shu mavzu bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik bilimlarini tarkib toptirish yakunlanadi. Shu jihatdan boblarning quyidagi mundarijasiga e'tibor bering:

- 1-bob. Tabiat
- 2-bob. Tirik organizmlar
- 3-bob. Organizmlarning tuzilishi
- 4-bob. Hayotiy jarayonlar
- 5-bob. Yashash joyi.
- 6-bob. Bizning sayyora
- 7-bob. Tabiiy boyliklar.
- 8-bob. Ob-havo
- 9-bob. Quyosh sistemasi
- 10-bob. Yorug'lik

Mazkur yo'nalishlar bo'yicha bilimlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik bilimlarini to'liq tarkib toptirish imkonini beradi.

Ekologik ko'nikma – bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining inson, tabiat va jamiyatning birligi bo'yicha odatlar majmuini o'zlashtirishidir. Ekologik ko'nikma boshlang'ich sinf o'quvchilarida quyidagi xususiyatlar bilan namoyon bo'ladi: tabiatni sevis, hayvonot olamiga bo'lgan qiziqish, tabiatni muhofaza qilish, fasllarga bo'lgan munosabat, toza havo hissiyoti, tabiatga nisbatan ongli munosabat. Aynan mana shunday ko'nikmalarga ega boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ko'nikmalar tarkib topgan hisoblanadi. Misol uchun, Tabiiy fanlar 3-sinf darsligida bevosita tabiat va atrof-muhitga oid ko'nikmalarni tarkib toptiruvchi o'ziga xos shartli belgilar taqdim qilingan.

Ushbu belgilarni o'zlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ko'nikmalarini tarkib toptirish va ularda tabiatga nisbatan muhabbat uyg'otish jarayonida muhim o'rin tutadi. Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki,

1-sinfdayoq boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiatga nisbatan ongli munosabati tarkib topadi va aynan mana shu hissiyot ekologik ko'nikmani shakllantirishdagi tamal toshidir.

Ekologik faoliyat – bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z ekologik bilim va ekologik ko'nikmalariga tayangan holda tabiatga nisbatan bo'lgan xatti-harakatlari majmuidir. Ekologik faoliyat boshlang'ich sinflardayoq tarkib toptirilsa, o'quvchilarning inson, jamiyat va tabiat birligi to'g'risidagi ongli qarashlari rivojlanib boradi. Buning natijasida ularning tabiatga munosabati, tabiatni asrash, muhofaza qilish va hayvonot olamiga bo'lgan muhabbati tarkib topadi. Misol uchun, keyingi paytlarda ob-havo musaffoligi butun dunyo bo'yicha ekologik madaniyatning omillaridan biri sifatida qabul qidlinmoqda va bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari toza yoki notoza ob-havo unsurlari to'g'risida tushunchaga ega bo'lishi ularning ekologik faoliyatini tarkib toptirishdagi muhim tayanchlardan biri hisoblanadi[3]. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari ekologik faoliyatni maktab va uy sharoitida o'rganadi. Masalan, ular ko'chat o'tkazish va daraxtlarni parvarishlash ishlariga juda qiziqishadi, xonadonlardagi gullarga nisbatan ongli munosabatda bo'la boshlaydi. Aynan ana shu omil boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik faoliyat ko'nikmasini tarkib toptirishning muhim tayanchi sifatida qabul qilinishi kerak. Buning uchun boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar darslarini bevosita laboratoriya sharoiti yoki amaliy mashg'ulotlar ko'rinishlaridla amalga oshirish taqozo etiladi. Bu jarayonda amaliyotdan nazariyaga tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyada pedagog olimlari tomonidan ekologik bilim va atrof-muhit muhofazasi bo'yicha o'ziga xos pedagogik tadqiqotlar yaratilgan. Bu borada Sh.Avazov, F.Saitmamatov, E.Turdiqulov, M.Isaqulova, A.Kuchkinov, F.Ochilov, E.Aydarov kabilarning ilmiy tadqiqotlarida ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ekologik bilimi, ko'nikmasi va faoliyat asoslarini shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. Jumladan, M.Raxmonqulova tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalash muammosi bo'yicha pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi himoya qilinganligini eslatib o'tish joiz. Xorijlik pedagog olimlar ekologik bilim va ko'nikmalarni ta'lim oluvchilarda tarkib toptirishning nazariy, metodik va amaliy masalalari tadqiq etilgan. Bu borada N.Vovilov, A. Yergashev, N.Aslekseyev kabilarning tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik faoliyatga tayyorlashning pedagogik asoslari taxlil qilinganligini alohida ta'kidlash lozim. E'tibor berilsa, ekologik bilim, ekologik ko'nikma va ekologik faoliyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib,

ularning majmui boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyati tarkibini tashkil qiladi.

Muhokamalar natijasida an'anaviy va innovasion pedagogik tajribalarga tayangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik madaniyatini amaliy tarkib toptirib borish muhim ahamiyatga egadir. Bizning yondashuvimizga ko'ra, buning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarini tabiiy birlashtiruvchi to'garaklar faoliyatini jonlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda bugungi kunda quyidagi to'garaklarni tashkil qilish va ularni mavjud imokniyatlar asosida 1-4-sinflarda tadrijiy amalga joriy qilib borish kutilgan samraani beradi:

1) ko'chat o'tkazish, daraxtlarni parvarishlash va tuproqning ozuqa qismlarini o'rganishga yo'naltirilgan yosh Michurinchilar to'garagi;

2) atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiatni asrash va bunda o'quvchilarning ixtiyoriy xarakatini tashkil qiluvchi yosh Ekologlar to'garagi;

3) toza ob-havo, suv, tabiatga nisbatan xalq qadriyatlarini o'rganishga yo'naltirilgan yosh Tabiatshunoslar to'garagi.

Bunday to'garaklarni tashkil qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni tarkib toptirishning muhim omillari hisoblanadi. Bunda mablag'lar talab qilinmasligini alohida eslatib o'tish joiz. To'garaklarni tashkil qilishda Tabiiy fanlar o'quv darsliklari vositasida o'quvchilarning qiziqishlari va layoqatlariga asosan ularni to'garaklarga bo'lish kutilgan samarani beradi. Buning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilim va ilmiy yondashuvlarga asoslangan ekologik madaniyat tarkib topadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha jahon mamlakatlarida ham o'ziga xos tajriba jarayoni kechmoqda. Jumladan, Yevropa mamlakatlari va AQSHda yashil energiya, ya'ni atmosferaga kam zarar chiqaradigan energetik manbalardan foydalaknish bo'yicha bilimlar yuberuvchi ekologik madaniyatni boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarkib toptirish ishlari amalga oshirilmoqda. Osiyo mamlakatlari, jumladan, Rossiya, Xitoy kabi davlatlarda ekologik madaniyat sifatida tabiatni asrash, iqlim o'zgarishi va fasllar muvozanati masalalari bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilariga bilimlar manbaini berish ishlari amalga oshirilmoqda. Afrika mamlakatlarida toza ichimlik suvi va tabiiy oziqlar manbai to'g'risida bilim berish vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik madaniyat asoslari bilan qurollantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Demak, bu jarayonda har bir mamlakat o'zida mavjud bo'lgan ekologik muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan ekologik smadaniyatni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ishlarida shakllantirish ishlarini yo'lga qo'ygan.

Mamlakatimizda ekologik madaniyatni rivojlantirishga oid ommaviy xarakatlar ham yo‘lga qo‘yilganligini alohida eslatib o‘tish joiz. Bunda “Yashil makon” ijtimoiy xarakati tabiatni asrash, ko‘kalamzorlashtirish va o‘rmon landshaftini ko‘paytirish kabi ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ham faol ishtirok etayotganligi muhim ahamiyatga egadir va aynan mana shunday ijtimoiy xaprakat boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ekologik madaniyatga yo‘naltiruvchi tabiiy jarayon hisoblanadi.

Bularning barchasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni tarkib toptirish va uning ma‘no-mazmunini ifodalovchi tayanchlardir.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ekologik madaniyatining mohiyati – bu bolalarda tabiatga ongli munosabat, atrof-muhitni asrash mas‘uliyati hamda ekologik bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni shakllantirish jarayonidir. Ushbu yosh davrida berilgan ekologik tarbiya bolaning keyingi hayotiy pozitsiyasini, tabiatga bo‘lgan mehrini va ijtimoiy mas‘uliyatini belgilab beradi. Ekologik madaniyat nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki kundalik hayotda ekologik xulq-atvorni namoyon etishni ham o‘z ichiga oladi. Ya‘ni, o‘quvchi tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish, suv va energiyani tejash, chiqindilarni saralash, o‘simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish kabi amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur[4]. Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirish integrativ yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda fanlararo bog‘liqlik, kuzatish, tajriba, loyiha va o‘yin texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o‘qituvchining shaxsiy namunaliligi va oilaviy tarbiya bilan hamkorlik ekologik ongni mustahkamlashda asosiy omil hisoblanadi. Bir so‘z bilan aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish – barqaror rivojlanishning poydevoridir. Mazkur jarayon orqali kelajak avlodning tabiatga mehr-muhabbati, mas‘uliyati va ekologik tafakkuri rivojlanadi, bu esa jamiyatning ekologik barqarorligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanboyev J. va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – Toshkent, 2009. 566-bet Ochilov F. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga tabiiy-ilmiy bilimlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘rgatish metodikasi. Monografiya. – Toshkent, 2022
2. Mirzaxmatova Sh., Pulatova D. Tabiatshunoslik darslarida interfaol ta‘lim. (Uslubiy qo‘llanma). – T.: “Yangi asr avlodi”, 2011. – 44 b.
3. Musayeva M.E. Suv – modda, hayot asosi, kelajak. // O‘quvchilar uchun qo‘llanma. – Toshkent: «O‘zPFITI», 2008. 76 b.
4. Turdiqulov E.O., Musayeva M.E., Norboyev A.G‘., Ochilov Sh.B. O‘quvchilarga ijtimoiy ekologiyadan ta‘lim berish texnologiyasi. (Metodik qo‘llanma). – T., T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI nashriyoti. 2014. – 160 b.

MUTAFAKKIRLARNING INSONPARVARLIK G'OYALARI NEGIZIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Aslonov F.D.

Chirchiq DPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti.

Ochilov F.I.

Chirchiq DPU katta o'qituvchisi, P.f.f.d. (PhD).

Ilmiy rahbar

Tayanch so'zlar: insonparvarlik, mutafakkirlar merosi, ma'naviy-axloqiy sifatlar, boshlang'ich ta'lim, pedagog shaxsi, kasbiy kompetensiya, qadriyatlar, tarbiya.

Ключевые слова: гуманизм, наследие мыслителей, духовно-нравственные качества, начальное образование, личность педагога, профессиональная компетенция, ценности, воспитание.

Key words: humanism, heritage of thinkers, spiritual and moral qualities, primary education, teacher personality, professional competence, values, upbringing.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada Sharq va G'arb mutafakkirlarining insonparvarlik g'oyalari asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Insonparvarlik tamoyillarining pedagogik faoliyatdagi o'rni, o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan zamonaviy talablar hamda ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida bo'lajak o'qituvchilarda insoniylik, adolat, mas'uliyat, bag'rikenglik va kasbiy vijdonni rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье на основе гуманистических идей восточных и западных мыслителей анализируются теоретические основы формирования духовно-нравственных качеств будущих учителей начальных классов. Раскрывается значение принципов гуманизма в педагогической деятельности, обосновываются современные требования к личности учителя и механизмы развития нравственных компетенций в системе высшего педагогического образования. В результате исследования предложены методические рекомендации, направленные на развитие гуманности, справедливости, ответственности, толерантности и профессиональной совести будущих педагогов.

SUMMARY:

The article examines the development of spiritual and moral qualities of future primary school teachers based on the humanistic ideas of Eastern and Western thinkers. It analyzes the role of

humanistic principles in pedagogical activity, substantiates modern requirements for teacher personality, and identifies mechanisms for fostering moral competencies in higher pedagogical education. The study proposes methodological recommendations aimed at developing humanity, justice, responsibility, tolerance, and professional integrity in future teachers.

Kirish. Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashayotgan hozirgi davrda ta'lim tizimi oldida nafaqat raqobatbardosh mutaxassis, balki yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy mas'uliyatni his etuvchi shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi inson kamolotining poydevori sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois boshlang'ich sinf o'qituvchisining shaxsiy fazilatlari, ma'naviy-axloqiy qiyofasi va kasbiy madaniyati ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida faqat metodik bilim va ko'nikmalar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ularning shaxsida insonparvarlik, adolat, mehr-shafqat, sabr-toqat, vijdonlilik kabi fazilatlarni shakllantirish pedagogik ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur. Bu borada milliy va jahon mutafakkirlarining insonparvarlik g'oyalari muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Insonparvarlik g'oyalarining falsafiy-pedagogik asoslari. Insonparvarlik – inson sha'ni, qadr-qimmati va huquqlarini oliy qadriyat sifatida tan oluvchi, uning erkin rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan axloqiy-falsafiy tamoyildir. Ushbu tushuncha qadimdan Sharq va G'arb tafakkurida markaziy o'rin egallab kelgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida [1] jamiyat taraqqiyoti fozil, axloqan yetuk insonlar faoliyatiga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, komil inson adolatli, bilimdon, saxovatli va boshqalarga foyda keltirishga intiluvchi shaxsdir. Bu fazilatlar pedagog shaxsida mujassam bo'lishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy ilm-fan va ma'rifatni inson kamolotining asosiy omili sifatida ko'radi. U insonlar o'rtasidagi hurmat, bag'rikenglik va haqiqatparvarlikni yuksak qadriyat sifatida talqin etadi. [6]

Abu Ali ibn Sino [2] tarbiya jarayonida mehr-muhabbat va oqilona yondashuvni ustuvor deb biladi. U bolaga qo'pol muomala qilish emas, balki tushuntirish, rag'batlantirish va namuna ko'rsatish orqali ta'sir etish samaraliroq ekanini asoslaydi.

Alisher Navoiy [3] asarlarida komil inson timsoli orqali adolat, saxovat, halollik va insoniylik g'oyalari ulug'lanadi. Navoiy talqinida insonning qadr-qimmati uning ma'naviy pokligi va boshqalarga munosabatida namoyon bo'ladi. Bu qarashlar pedagog shaxsiga qo'yiladigan axloqiy talablar bilan hamohangdir.

G'arb pedagogik tafakkurida insonparvarlik.

Jan Jak Russo [4] bolani tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga muvofiq tarbiyalash tarafdori bo'lib, uning shaxsiy erkinligini hurmat qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Iogann Genrix Pestalotsi [5] ta'limni "qalb, aql va qo'l" uyg'unligida tashkil etish g'oyasini ilgari surib, mehr va insoniy munosabatni tarbiyaning asosi sifatida ko'rsatadi.

Konstantin Ushinskiy [7] esa o'qituvchining shaxsiy namunasi tarbiyaning eng kuchli omili ekanini qayd etadi.

Mazkur qarashlar bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy tayyorgarligini kuchaytirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Tahlillar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga xos quyidagi ma'naviy-axloqiy sifatlar tizimlashtirildi:

1) Insoniylik va mehr-shafqat. Har bir o'qituvchining individual xususiyatlarini hurmat qilish, unga ishonch bilan yondashish.

2) Adolat va xolislik. Baholash jarayonida subyektivlikka yo'l qo'ymaslik, tenglik tamoyiliga amal qilish.

3) Mas'uliyat va intizom. Pedagogik faoliyatni yuksak javobgarlik bilan amalga oshirish.

4) Kasbiy vijdon. O'z kasbiga sadoqat, o'z ustida muntazam ishlash.

5) Bag'rikenglik. Turli ijtimoiy muhitdan kelgan bolalar bilan samarali muloqot o'rnatish.

6) Ma'naviy yetuklik. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash.

7) Refleksivlik. O'z faoliyatini tahlil qila olish va xulosalar chiqarish qobiliyati.

Bu sifatlar nafaqat nazariy bilim, balki shaxsiy namuna orqali shakllanadi. Chunki boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar ko'proq o'qituvchining shaxsiga taqlid qiladilar. Ya'ni ushbu sifatlar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining shaxsiy kamolotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ushbu sifatlarini oqilona rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Natija. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida insonparvarlikka asoslangan ma'naviy fazilatlarini shakllantirish uchun pedagogika oliy ta'lim muassasalarida quyidagi yo'nalishlar samarali hisoblanadi:

1. O'quv jarayoniga mutafakkirlar merosini integratsiya qilish. Maxsus kurs va seminarlar orqali Sharq va G'arb mutafakkirlarining asarlaridan namunalar tahlil qilish, ularning insonparvarlik g'oyalarini zamonaviy ta'lim bilan bog'lash, pedagogik-axloqiy qarashlarini chuqur o'rganish. [6]

2. Ma'naviy muhit yaratish. Oliy ta'lim muassasasida sog'lom ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirish orqali ijobiy qadriyatlarni mustahkamlash.

3. Muammoli vaziyatlar va axloqiy tanlov mashg'ulotlari. Talabalarga real pedagogik vaziyatlar taqdim etilib, ularning axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi.

4. Ijtimoiy-amaliy faoliyatni kuchaytirish. Volontyorlik, maktab amaliyoti, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali mehr-oqibat va mas'uliyat tuyg'usi mustahkamlanadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyot davomida talabalarning bolalar bilan insonparvar munosabat o'rnatish ko'nikmalari shakllanadi.

5. Refleksiv metodlar. "Pedagogik kundalik", o'z-o'zini baholash, guruhiiy tahlil kabi usullar, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, ya'ni talabalarni mustaqil fikrlashga, empatiya va muloqot madaniyatiga o'rgatish ularning ichki ma'naviy o'sishiga xizmat qiladi.

6. Shaxsiy namuna omili. Professor-o'qituvchilarning o'zlari insonparvarlik tamoyillariga amal qilishi tarbiyaviy ta'sirni kuchaytiradi.

Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, insonparvarlik g'oyalari asosida tashkil etilgan pedagogik tayyorgarlik bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nafaqat kasbiy, balki ma'naviy barkamolligini ta'minlaydi. Bunday yondashuv ta'lim jarayonida sog'lom ma'naviy muhit yaratadi, o'quvchilarda o'ziga ishonch va ijtimoiy faollikni rivojlantiradi.

Shuningdek, insonparvarlikka asoslangan pedagogik model talabalar, ya'ni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining autoritar emas, balki hamkorlikka tayangan uslubini shakllantiradi. Bu esa boshlang'ich ta'limda samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mutafakkirlarning insonparvarlik g'oyalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda mustahkam nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Insonni oliy qadriyat sifatida e'tirof etuvchi ushbu qarashlar pedagog shaxsining kasbiy kompetensiyasi bilan bir qatorda uning ma'naviy yetukligini ham taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogik ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyillarini tizimli ravishda joriy etish bo'lajak o'qituvchilarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantiradi, ularni jamiyat oldidagi mas'uliyatini chuqur anglaydigan, ma'naviy barkamol va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis sifatida voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: Yangi asr avlodi, 2016.
2. Abu Ali ibn Sino. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – T.: G'ofur G'ulom nashriyoti, 2017.
4. Jan Jak Russo. Odamlar orasida tengsizlikning kelib chiqishi va asoslari haqida mulohaza. 1755. <https://n.ziyouz.com>
4. Johann Heinrich Pestalozzi. How Gertrude Teaches Her Children. – London: Routledge, 2009.
5. To'raqulov X. Boshlang'ich ta'limda ma'naviy tarbiya asoslari. – T.: Tafakkur, 2020.
6. Ушинский К.Д. Педагогические соч. в 6-ти т. – Т. 2. – М., 1988. – С. 30

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA DASTLABKI PEDAGOGIK BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISH METODOLOGIYASI

Abdiraimov G'R.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Magistratura talabasi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, pedagogik barqarorlik, metodologiya, interfaol ta'lim, o'quv motivatsiyasi.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, педагогическая устойчивость, методология, интерактивное обучение, учебная мотивация.

Key words: primary education, natural sciences, pedagogical stability, methodology, interactive learning, learning motivation.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur rezyumeda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlabki pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasi yoritilgan. Tadqiqotda pedagogik barqarorlik tushunchasining mazmuni, uning boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati hamda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos metod va usullar tahlil qilinadi[2]. Tabiiy fanlar darslarida kuzatish, tajriba, interfaol metodlar va muammoli ta'limdan foydalanish orqali o'quvchilarda qiziqish, mustaqil fikrlash va barqaror o'quv motivatsiyasini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratiladi[3]. Metodologiya o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirishi va ta'lim jarayoniga moslashuvchanligini ta'minlashga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данном РЕЗЮМЕ: рассматривается методология формирования первоначальной педагогической устойчивости у учащихся начальных классов в процессе обучения естественным наукам. В исследовании раскрывается сущность понятия педагогической устойчивости, её значение в начальном образовании, а также анализируются методы и приёмы обучения с учётом возрастных и психологических особенностей учащихся. Особое внимание уделяется использованию наблюдений, экспериментов, интерактивных методов и проблемного обучения на уроках естественных наук для развития познавательного интереса, самостоятельного мышления и устойчивой учебной мотивации. Представленная методология способствует осознанному усвоению знаний и адаптации учащихся к учебному процессу.

SUMMARY:

This abstract examines the methodology for forming initial pedagogical stability in primary school students through the teaching of natural sciences. The study reveals the essence of pedagogical stability, its significance in primary education, and analyzes teaching methods and techniques considering students' age and psychological characteristics. Special attention is given to the use of observation, experimentation, interactive methods, and problem-based learning in natural science

lessons to develop interest, independent thinking, and stable learning motivation. The proposed methodology promotes conscious knowledge acquisition and adaptability to the learning process.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bosqichi har bir bolaning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishida eng muhim davr hisoblanadi[1]. Aynan shu bosqichda o'quvchilar bilim olishga, o'zini tashkil qilishga, ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga o'rgatiladi. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda pedagogik barqarorlikni shakllantirish va uni mustahkamlash ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bo'lishi lozim. Pedagogik barqarorlik tushunchasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini muntazam, samarali va izchil shakllantirish qobiliyatini anglatadi[4]. U nafaqat o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirish darajasini oshiradi, balki ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi, motivatsiyasi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

So'nggi yillarda pedagogik jarayonni samarali tashkil etish, o'quvchilarda bilimni mustahkamlash va barqaror kompetensiyalarni shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy tadqiqotlar mavzusiga aylangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z bilimlarini mustahkamlash va turli fanlarni integratsiyalash orqali qo'llash imkoniyatiga ega bo'lgan interfaol pedagogik yondashuvlar bilan samaraliroq rivojlanadi. Shu sababli, pedagogik barqarorlikni shakllantirishda metodologik yondashuvlar, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar asosiy vosita sifatida qaraladi[5].

Hozirgi davrda tabiiy fanlarni o'qitishda boshlang'ich sinflarda fanlararo kompetensiyani rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi[6]. Bu esa nafaqat o'quvchilarning matematik, biologik va tabiiy fanlar bo'yicha bilimlarini mustahkamlashni, balki ularni turli fanlarni birlashtirib amaliy vaziyatlarda qo'llashni o'rgatadi. Shu jihatdan pedagogik barqarorlik – o'quvchilarning nafaqat bilim, balki ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini uzluksiz shakllantirishni ta'minlovchi tizimli jarayon sifatida qaraladi.

Bugungi kunda pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt vositalari muhim o'rin tutmoqda[7]. SI asosidagi interfaol darslar o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlaydi, bilimlarni tizimli o'zlashtirishni osonlashtiradi va pedagogik barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi[8]. Interfaol simulyatsiyalar, vizual vositalar va o'yin texnologiyalari o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni faol ishtirokga jalb qiladi va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, pedagogik barqarorlikni shakllantirishda o'qituvchining metodik va texnologik tayyorgarligi ham muhim omil hisoblanadi[9].

O'qituvchi interfaol metodlarni to'g'ri tanlab, darsni individual va jamoaviy faoliyat bilan boyitishi, o'quvchilarni rag'batlantirishi va ularning bilim darajasini doimiy kuzatib borishi zarur. Shu bilan birga, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashuvga va fanlararo integratsiyalashgan bilimlarni qo'llashga rag'batlantirish pedagogik barqarorlikni mustahkamlashda asosiy omil hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – tabiiy fanlarni o'qitishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasini aniqlash va uning samaradorligini o'rganishdir. Tadqiqot doirasida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, fanlararo integratsiya va o'quvchilarning pedagogik barqarorligini rivojlantirish bo'yicha tizimli yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari pedagogik barqarorlikni shakllantirishda samarali metod va vositalarni aniqlashga, o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar berishga hamda boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida pedagogik barqarorlikni shakllantirish – bu uzluksiz, tizimli va interfaol pedagogik jarayon bo'lib, u o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi, ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlaydi va innovatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishga imkon yaratadi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida pedagogik barqarorlikni shakllantirish va mustahkamlash bo'yicha interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligi o'rganildi[10]. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tabiiy fanlarni o'qitishda pedagogik barqarorlikni shakllantirish faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, o'quvchilarning ko'nikma, mantiqiy fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi[11]. Tadqiqotda aniqlanishicha, interfaol darslar o'quvchilarni faqat passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi, izlanuvchi va izchillik bilan bilimlarni amalda qo'llay oluvchi shaxs sifatida shakllantiradi[12].

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni ko'rsatdi:

Pedagogik barqarorlikning shakllanishi – o'quvchilar dars davomida bilimlarni tizimli va izchil ravishda o'zlashtirishdi. Ularning tabiiy fanlar bo'yicha tushunchalari, terminologiya va nazariy bilimlari mustahkamlandi. Masalan, biologiya darsida o'rgangan atamalar matematik mashqlarda yoki boshqa fanlarda amalda qo'llanildi, bu esa fanlararo integratsiyani mustahkamladi[13].

Mantiqiy va ijodiy fikrlashning rivojlanishi – interfaol metodlar va vizual simulyatsiyalar o'quvchilarga muammoli vaziyatlarda yechim topish,

eksperimentlar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish imkonini berdi. Shu orqali ularning mantiqiy fikrlash qobiliyati va ijodiy yondashuv ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi.

O'quvchilarning mustaqilligi va shaxsiy rivojlanishi – SI va interfaol texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tarzda baholab, xatolarini aniqlash va tuzatish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu pedagogik barqarorlikni mustahkamlashning muhim omili sifatida aniqlanadi.

Fanlararo kompetensiyaning shakllanishi – o'quvchilar olingan bilimlarni turli fanlar kontekstida bog'lash va qo'llashni o'rganishdi. Masalan, matematika darsida o'rgangan hisoblash ko'nikmalari biologiya darsidagi eksperimentlar natijalarini tahlil qilishda qo'llanildi, geografiya va tarix mavzularida esa olingan ma'lumotlar mantiqiy bog'lanib ishlatildi. Bu esa pedagogik barqarorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynadi[14].

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, SI asosidagi interfaol metodlar nafaqat bilimlarni mustahkamlashga, balki o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, darsga qiziqishini kuchaytirish va pedagogik barqarorlikni uzluksiz rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilar virtual laboratoriyalar va o'yinlar orqali eksperimentlar o'tkazib, ularni tahlil qiladigan faoliyat bilan shug'ullanishdi[15]. Shu bilan birga, jamoaviy vazifalar ularning ijtimoiy ko'nikmalarini, muloqot qobiliyatini va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Tadqiqot natijalari pedagogik nazariyalar bilan mos keladi. An'anaviy pedagogik yondashuvlarda o'quvchilar ko'pincha passiv ravishda bilim qabul qiladi, bilimlar esa mustahkamlanmaydi va fanlararo integratsiya kam amalga oshiriladi. Shu bilan birga, interfaol metodlar, vizual vositalar va SI texnologiyalari o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish, ijodiy va mantiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi[16].

Muhokama shuni ko'rsatadiki, pedagogik barqarorlikni shakllantirishda quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

O'qituvchining metodik kompetensiyasi – interfaol va innovatsion metodlarni to'g'ri tanlash, darsni individual va jamoaviy faoliyat bilan boyitish.

SI vositalarini qo'llash – o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini individual ravishda rivojlantirish, xatolarni tez aniqlash va tuzatish imkoniyatini yaratish.

Fanlararo integratsiya – turli fanlar bo'yicha bilimlarni birlashtirish, amaliy vaziyatlarda qo'llash va shaxsiy hamda akademik kompetensiyalarni mustahkamlash.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanishicha, pedagogik barqarorlikni shakllantirish jarayonida ba'zi qiyinchiliklar ham mavjud: o'qituvchining texnologik savodxonligi yetarli bo'lmasa, interfaol metodlar to'liq samarali ishlamaydi; shuningdek, o'quvchilarni faol ishtirokka jalb etish uchun dars rejasi va metodik vositalar oldindan mukammal tayyorlanishi lozim.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida pedagogik barqarorlikni shakllantirish – bu uzluksiz, tizimli va interfaol pedagogik jarayon bo'lib, u o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu jarayon o'qituvchilarga metodik yondashuvlarni takomillashtirish, darsni individual va jamoaviy faoliyat bilan boyitish, pedagogik nazorat va baholash tizimini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatdiki:

Interfaol metodlar va SI texnologiyalari pedagogik barqarorlikni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

O'quvchilarning fanlararo kompetensiyasi, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyati sezilarli darajada rivojlanadi.

Pedagogik jarayonda interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, darsga qiziqishini kuchaytiradi va ularni faol o'quvchi sifatida shakllantiradi.

O'qituvchining metodik va texnologik tayyorgarligi pedagogik barqarorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shu bilan birga, natijalar amaliy tavsiyalar ishlab chiqish va pedagogik jarayonni yanada innovatsion va samarali qilish uchun asos yaratadi. Tadqiqot pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasini takomillashtirish, fanlararo integratsiyalashgan darslarni tashkil etish va o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tabiiy fanlarni o'qitishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlabki pedagogik barqarorlikni shakllantirish ta'lim jarayonining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan munosabati, o'quv faoliyatiga moslashuvi va dars jarayonidagi faolligi aynan shu davrda shakllanadi. Shu sababli tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida to'g'ri tanlangan metod va vositalar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan barqaror munosabatini qaror toptirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, kuzatish va oddiy tajribalarga asoslangan darslar o'quvchilarning tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuv o'quvchilarda

bilimlarni ongli o'zlashtirish, mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish bilan birga, pedagogik barqarorlikni ham mustahkamlaydi. Ayniqsa, dars jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash barqaror o'quv motivatsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida pedagogik barqarorlikning shakllanishi o'qituvchi faoliyati bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, metodik tayyorgarligi va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Ijobiy pedagogik muhit o'quvchilarning psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularning ta'lim jarayoniga moslashuvini yengillashtiradi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqotda ishlab chiqilgan metodologiya boshlang'ich sinf o'quvchilarida dastlabki pedagogik barqarorlikni shakllantirishga xizmat qiladi hamda ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan amaliy ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga keng joriy etish o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, mustahkam bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi hamda keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. (2008). Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
2. O'zbekiston Respublikasi. (2020). Ta'lim to'g'risidagi Qonun. Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid farmon va qarorlari. (n.d.). Toshkent.
4. Tolipov O., & Usmonboyeva M. (2016). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan.
5. Saidahmedov N. (2014). Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
6. Zunnunov A. (2017). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
7. Abduqodirov A.A. (2019). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Klarin M.V. (2018). Innovatsion ta'lim texnologiyalari. Moskva: Pedagogika.
9. Podlasiy I.P. (2017). Pedagogika. Moskva: Gumanitar nashriyot.
10. Davlat ta'lim standartlari. (2021). Boshlang'ich ta'lim fanlari bo'yicha. Toshkent.
11. Raximov D. (2018). Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
12. Usova A.V. (2016). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatini rivojlantirish. Moskva: Prosveshcheniye.
13. Tursunov R. (2017). Pedagogik barqarorlikni shakllantirish metodologiyasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
14. Nazarov A., & Islomova M. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fanlararo kompetensiyani rivojlantirish. Ta'lim va Innovatsiya, 2(4), 34–42.
15. Abdurahmonov S. (2018). Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan.

MULTIMODAL MATNLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING MANTIQUIY VA IJODIY TAFAKKURINI PARALLEL RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Shukurova R.N.

CHDPU magistranti.

Ochilov F.I.

CHDPU katta o'qituvchisi, P.f.f.d., (PhD).

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, mantiqiy va ijodiy tafakkur, ta'lim resurslari, multimodal matnlar, multimodal materiallar, didaktik ta'minot, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, analiz, sintez, qiyoslash, umumlashtirish, analogiya, tasniflash, modellashtirish.

Ключевые слова: начальное образование, логическое и творческое мышление, образовательные ресурсы, мультимодальные тексты, мультимодальные материалы, дидактическая поддержка, современные педагогические технологии, анализ, синтез, сравнение, обобщение, аналогия, классификация, моделирование.

Key words: primary education, logical and creative thinking, educational resources, multimodal texts, multimodal materials, didactic support, modern pedagogical technologies, analysis, synthesis, comparison, generalization, analogy, classification, modeling.

РЕЗЮМЕ:

Boshlang'ich sinflarda mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirishda multimodal matnlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan foydalanish, xalqaro mezonlar asosida o'qitish va ta'lim tizimiga integratsiya qilish boshlang'ich sinf o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel ravishda rivojlantiradi.

РЕЗЮМЕ:

Использование мультимодальных текстов важно для параллельного развития логического и творческого мышления в начальных классах. Применение мультимодальных текстов на уроках математики в начальной школе, обучение на основе международных критериев и интеграция в систему образования способствуют параллельному развитию логического и творческого мышления учащихся начальной школы.

SUMMARY:

The use of multimodal texts is important in the parallel development of logical and creative thinking in primary grades. The use of multimodal texts in mathematics lessons in primary schools, teaching based on international criteria and integration into the education system contribute to the parallel development of logical and creative thinking in primary school students.

Kirish. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar natijasida iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarining oshishi barcha sohalar, xususan, ta‘lim tizimi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash zaruratini kuchaytirmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, umumta‘lim maktablarining ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Mazkur yo‘nalishda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda 997-son qarori [4] bilan Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazining tashkil etilganligi ta‘lim sifatini xalqaro baholash tizimiga integratsiyalash jarayonida muhim qadam bo‘ldi. 2020-yilda esa, matematika mamlakatimizdagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni [1] asosida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, 2019-yil 9-iyuldagi “Matematika ta‘limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4387-son [2], 2020-yil 7-maydagi “Matematika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4708-son qarorlari [3], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida matematika fani va ta‘limini har tomonlama takomillashtirish va rivojlantirish yuzasidan qator salmoqli vazifalar belgilangan [5]. Xususan, mazkur dasturdan o‘rin olgan “Matematika ta‘limini rivojlantirish konsepsiyasi” ham boshlang‘ich sinf matematika darslarida mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirishda multimodal matnlardan foydalanish asosidagi tadqiqot ishi naqadar dolzarb ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqotimizning maqsadi – boshlang‘ich sinf matematika darslarida multimodal matnlar asosida o‘quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirish imkoniyatlarini ilmiy asosda o‘rganish va ushbu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Vazifalar esa boshlang‘ich sinf matematika darslarida multimodal matnlar asosida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga oid ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlarni o‘rganish hamda tahlil qilish; boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy va ijodiy tafakkurini shakllantirishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash; multimodal matnlar asosida o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish texnologiyalarining didaktik ta’minotini hamda tadqiqot natijalari tahlili asosida amaliy tavsiya

va takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotimiz obyekti boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlar asosida o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirish jarayoni, predmeti esa matematika darslarida multimodal matnlardan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar, shakllar va vositalar hisoblanadi. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida umumnazariy, umumpedagogik, qiyosiy-tahliliy, diagnostik, analiz, sintez, taqqoslash, modellash hamda matematik-statistik metodlar qo'llaniladi.

Tadqiqotimizning ilmiy yangiligi sifatida matematika darslarida multimodal matnlardan foydalanish orqali mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga oid ilmiy adabiyotlar va mavjud tadqiqotlar o'rganiladi hamda ular nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va ijodiy tafakkurini shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik, psixologik va didaktik omillar aniqlanadi. Multimodal matnlar asosida o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda ularning didaktik ta'minoti ishlab chiqiladi. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga tayangan holda boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiya va takliflar ishlab chiqiladi. Mazkur maqola kirish, metodologiya, natijalar, muhokama va xulosa qismlaridan tashkil topgan bo'lib, multimodal matnlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilari mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirishning nazariy jihatlarini qamrab oladi.

Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirishga bag'ishlangan tadqiqot natijalari ilmiy izlanishning nazariy va amaliy jihatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning mantiqiy, ijodiy, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari bilan bog'liq bo'lgan kompetensiyalarini baholash orqali mazmunan mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Mazkur natijalar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda mantiqiy va ijodiy tafakkurni shakllantirishning mexanizmlari, metodlari va texnologiyalarini takomillashtiradi. Xususan, boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan samarali foydalanib o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, analiz, sintez, taqqoslash, modellash kabi fikrlash amallarini faol qo'llashga undaydi.

O'qitish jarayonida nazariy bilimlar va amaliy faoliyat uyg'unlashuvi orqali mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirish esa ilmiy metodologiyaaning samaradorligini ko'rsatadi. Tahlil natijalari ko'rsatadiki, tajribaviy guruhda darslar davomida qo'llangan innovatsion pedagogik yondashuvlar

o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va faolligini oshiradi, mustaqil bilim olish faoliyatini rivojlantiradi va ijtimoiy-psixologik adaptatsiya jarayonlarini jadallashtiradi.

O'tkaziladigan tadqiqot natijalariga tayangan holda boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiya va takliflar ishlab chiqiladi. Ushbu tavsiyalar boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan samarali foydalanib, o'quvchilarning tasavvurini kengaytirish, analiz, sintez, taqqoslash, modellash kabi fikrlash amallarini faol qo'llashga xizmat qiladi. Shuningdek, solishtirma tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ilgari olib borilgan tadqiqotlar ko'proq nazariy jihatlarini yoritgan bo'lsa, ushbu izlanishning asosiy yangiligi uning amaliyotga yo'naltirilganligi, ya'ni real ta'lim jarayonida sinovdan o'tkazilganligi va metodik tavsiyalar bilan boyitilganligidadir. Bu esa boshlang'ich ta'lim tizimida matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'tkazilgan izlanishlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirish texnologiyasining yuqori samaradorligini ilmiy asoslab beradi, uning nazariy konsepsiyasi va amaliy qo'llanilishi matematika faniga yangi bilim va tushunchalar olib kirishi hamda milliy ta'lim tizimida istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyada boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirishda multimodal matnlardan foydalanish texnologiyasiga oid tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ilmiy izlanishning nazariy poydevori kognitiv psixologiya, konstruktivistik pedagogika va integrativ ta'lim paradigmalariga tayanadi. Masalan, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) H.M.Hakimova matematika fanini o'qitish jarayonida mantiqiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarini tashxis etish masalalarini ilgari surgan [5]. D.F.To'xtasinov, va S.H.Abdullayevalar matematika darslarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish shartlarining didaktik kompleksi [6], A.Pirimov, M.Nekboyeva, M.Samandarovalar esa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tushuncha va tafakkurini rivojlantirishda murakkab masalalarning o'rni va ahamiyatini yoritib bergan [7].

Adabiyotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirishda multimodal matnlardan foydalanish jarayonida interfaol metodlar, kompetensiyaviy yondashuv va raqamli texnologiyalardan samarali

foydalanish nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, milliy va xorijiy tadqiqotlar bir-birini to'ldirib, yangi bilimlar, xususan, mantiqiy va ijodiy tafakkurni parallel rivojlantirishning metodik tavsiyasi hamda uning amaliy qo'llanilishi imkoniyatlarini ochib beradi.

Muhokamalar natijasi shuni ko'rsatadiki, multimodal matnlar o'quvchilarning kognitiv faoliyatini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Turli axborot kanallarining integratsiyasi mantiqiy va ijodiy tafakkur jarayonlarini bir vaqtda faollashtiradi. Tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan uyg'un bo'lib, tafakkur rivojlanishini tizimli yondashuv asosida tashkil etish zarurligini tasdiqlaydi. Ilgari olib borilgan izlanishlar ko'proq nazariy jihatlarni yoritgan bo'lsa, mazkur tadqiqotning o'ziga xosligi uning amaliyotga yo'naltirilganligidadir. Multimodal matnlardan foydalanish individual pedagogik yondashuvni ta'minlabgina qolmay, balki tizimli-strukturaviy o'quv tavsiyalarini ham ishlab chiqadi. Bu esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf matematika darslarida multimodal matnlardan foydalanish o'quvchilarning mantiqiy va ijodiy tafakkurini parallel rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Multimodal ta'lim resurslari tafakkurning analitik va kreativ komponentlarini integratsiyalashgan holda rivojlantiradi hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni hal etish va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi. Mazkur yondashuv boshlang'ich matematika ta'limining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va kompetensiyaviy ta'lim modeliga mos keladi. Shu bois, multimodal matnlar asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni amaliyotga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi PF-5712-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-iyuldagi PQ-4387-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi PQ-4708-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda 997-son qarori.
5. Hakimova H.M. Matematika o'qitish metodikasi. – Termiz, 2023.
6. To'xtasimov D.F., Abdullayeva S.H. Matematika darslarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish shartlarining didaktik kompleksini amaliyotda qo'llash yo'llari. – Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515, 2023
7. Pirimov A., Nekboyeva M., Samandarova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik tushuncha va tafakkurini rivojlantirishda murakkab masalalarning o'рни va ahamiyati. – Academic Research in Educational Sciences, 2021

УСЛОВИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В ОБЛАСТИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ядгарова А.Б.

свободный соискатель

Ферганского педагогического университета

Tayanch so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, o'qituvchilar tarkibi, tasviriy san'at, maktabgacha ta'lim, badiiy-estetik rivojlanish, o'qitish usullari, ilg'or tayyorgarlik.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, педагогические кадры, изобразительное искусство, дошкольное образование, художественно эстетическое развитие, методика обучения, повышение квалификации.

Key words: professional training, teaching staff, fine arts, preschool education, artistic and aesthetic development, teaching methods, advanced training.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'limda tasviriy san'at sohasida o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash metodologiyasini takomillashtirishning dolzarb muammolari, asosiy shartlari va istiqbolli yo'llari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются актуальные проблемы, ключевые условия и перспективные пути совершенствования методики профессиональной подготовки педагогических кадров в сфере изобразительного искусства дошкольного образования.

SUMMARY:

The article considers current issues, key conditions and promising ways of improving the methodology of professional training of teaching staff in the field of fine arts in preschool education.

Актуальные проблемы профессиональной подготовки педагогических кадров отражаются во многих документах нашего Президента, нескольких министерств. Так, в нормативных документах Президента и Министерства образования Республики Узбекистан отражены ключевые проблемы профессиональной подготовки педагогических кадров, включая аспекты, касающиеся художественно-эстетического образования, в том числе в сфере изобразительного искусства дошкольного образования. Эти проблемы связаны с качеством подготовки, преемственностью обра-

зовательных уровней, научно-педагогическим потенциалом и внедрением современных технологий.

В постановлении Президента от 26 сентября 2017 года №ПП-3289 отмечалось, что в региональных институтах переподготовки и повышения квалификации работников народного образования научно-педагогический потенциал и качество образовательного процесса не вполне соответствуют современным требованиям. Также указывалось на отсутствие научно-исследовательской деятельности и неэффективную систему внешней оценки. В указе Президента от 28 апреля 2025 года №УП-73 отмечалось, что в стране действует 15 государственных и 61 негосударственное высшее учебное заведение с педагогическим профилем, но их научный потенциал составляет лишь около 40%. При этом большая часть направлений обучения приходится на социальные специальности, а подготовка учителей по точным и естественным наукам остаётся на низком уровне. Хотя изобразительное искусство не упоминается напрямую, но эта проблема может касаться и художественно-эстетического образования.

Сегодня существует необходимость модернизации образовательных программ и внедрения международных стандартов. Поэтому в указе Президента от 28 апреля 2025 года подчёркивается важность совершенствования образовательных программ в области педагогического образования в соответствии с международными образовательными программами и широкого использования дуальной формы образования. Это указывает на признание того, что существующие программы не полностью отвечают современным требованиям. Поэтому существует дефицит инновационных подходов и современных технологий в обучении. В постановлении от 26 сентября 2017 года отмечалась необходимость внедрения инновационных форм и методов переподготовки и повышения квалификации, а также использования современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий. Это подразумевает, что на тот момент их применение было недостаточным. Эти вопросы рассматриваются руководством страны не только в государственных университетах, но и частных в указе от 28 апреля 2025 года предусмотрено, что лицензирование деятельности в сфере высшего педагогического образования будет проводиться на основании заключения Министерства дошкольного и школьного образования. Это свидетельствует о наличии рисков в качестве подготовки в негосударственных вузах.

Все эти нормативные документы издаются при анализе практики работы ВУЗов, выявляют ряд существенных проблем в подготовке педагогов:

Недостаточная теоретическая база - пробелы в знаниях по истории искусства, теории композиции, цветоведения, психологии детского творчества. В чём заключается данная проблема

1. - недостаточная теоретическая база означает системные пробелы в профессиональных знаниях педагогов, критически важных для качественного художественно эстетического развития дошкольников. Конкретные дефициты охватывают несколько ключевых областей:

2. история искусства (незнание основных эпох, стилей, ключевых произведений и авторов;

3. теория композиции (непонимание принципов построения изображения, законов равновесия, ритма, контраста);

4. цветоведение (слабые представления о цветовом круге, тёплых/холодных тонах, гармоничных сочетаниях, психологическом воздействии цвета);

5. психология детского творчества (недостаточное понимание возрастных особенностей изобразительной деятельности, механизмов развития художественного восприятия и воображения).

2. Слабая исследовательская компетентность - трудности в анализе детской продукции, диагностике уровня художественно эстетического развития.

3. Нехватка инновационных подходов - преобладание репродуктивных методов обучения вместо развивающих.

Предложены системные условия совершенствования подготовки педагогов, включая:

- интеграцию психолого педагогического и художественно творческого компонентов;
- усиление практико ориентированной направленности обучения;
- внедрение современных образовательных технологий;
- реализацию личностно развивающего подхода;
- обеспечение непрерывности профессионального образования.

Обозначены стратегические направления развития, такие как:

- модернизация образовательных программ;
- развитие методической базы;
- стимулирование профессионального роста педагогов;
- организация наставничества и обмена опытом;
- поддержка научно исследовательской деятельности.

Описаны три этапа формирования профессиональной компетентности: диагностический, проектировочный и рефлексивный.

Ожидаемые результаты внедрения предложенных мер включают:

- повышение уровня профессиональной компетентности педагогов;
- внедрение инновационных методик в практику дошкольного образования;
- рост мотивации детей к художественно творческой деятельности;
- создание системы непрерывного образования педагогов.

Вывод: совершенствование методики подготовки педагогов требует комплексного подхода, интеграции теории и практики, использования современных технологий и создания условий для постоянного профессионального роста. Ключевым фактором успеха является осознанная позиция педагога и его готовность к творческому саморазвитию.

Последствия для образовательного процесса.

дефицит теоретических знаний приводит к следующим негативным эффектам:

формальное проведение занятий (педагог ограничивается показом образца и требованием его повторить, не объясняя художественных принципов);

неспособность анализировать детские работы (отсутствие критериев оценки затрудняет индивидуальную коррекцию и поддержку);

ограниченный выбор методов (преобладание репродуктивных приёмов вместо развития творческого мышления);

неумение связывать искусство с другими областями (невозможность интегрировать изобразительную деятельность с познанием природы, литературой, музыкой);

низкая мотивация детей (занятия становятся рутинными, не вызывают эмоционального отклика).

Подтверждение проблемы в исследовательской практике.

Эмпирические данные (анкетирование, анализ работ, наблюдение) выявляют типичные затруднения:

путаница в **видах и жанрах искусства** (например, смешение понятий «живопись» и «графика», незнание жанров кроме портрета, пейзажа и натюрморта);

ошибки в названиях известных картин (например, «Мишки в лесу» вместо «Утро в сосновом бору» И. И. Шишкина);

непонимание **основ цветосмешения** (неспособность назвать цвет, получаемый при смешении синего и зелёного);

слабые навыки **анализа художественных средств** (неумение объяснить, как линия, форма или пятно создают образ).

Пути решения.

Для ликвидации теоретических пробелов необходима комплексная модернизация системы подготовки и повышения квалификации педагогов.

1. Обновление образовательных программ.

- включение модулей по истории мирового и национального искусства;
- углублённое изучение теории композиции и цветоведения с практическими заданиями;
- освоение психологии детского художественного развития (возрастные этапы, механизмы творчества);
- интеграция теории с методикой: показ, как теоретические знания применяются на занятиях с дошкольниками.

2. Практико ориентированные формы обучения.

- мастер классы по анализу художественных произведений (с разбором средств выразительности);
- лабораторные работы по цветоведению (создание цветовых гармоний, эксперименты с оттенками); моделирование педагогических ситуаций (анализ детских рисунков с точки зрения возрастных особенностей); посещение музеев и выставок с последующим обсуждением методик адаптации материала для дошкольников.

3. Методическое сопровождение.

- разработка пособий по основам изобразительного искусства для педагогов ДОО;
- создание цифровых ресурсов (видеолекции, интерактивные таблицы по цветоведению, базы изображений);
- публикация кейсов по интеграции искусства в образовательный процесс.

4. Непрерывное профессиональное развитие.

- регулярные курсы повышения квалификации с акцентом на теоретическую подготовку;
- работа методических объединений (обсуждение актуальных вопросов теории искусства);
- участие в научно практических конференциях по проблемам художественно эстетического образования.

5. Самообразование педагогов.

- изучение профессиональной литературы по искусству и психологии творчества;

- ведение портфолио с анализом собственных художественных экспериментов;
- обмен опытом через профессиональные сообщества и блоги.

Ожидаемые результаты.

Систематическая работа по устранению теоретических пробелов позволит:

- повысить **профессиональную компетентность** педагогов в области изобразительного искусства;
- обогатить **методический арсенал** за счёт осознанного использования художественных принципов;
- усилить **творческий потенциал** занятий (переход от копирования к самостоятельному выражению);
- сформировать у детей основы **художественной культуры** (понимание красоты, выразительности, символики искусства);
- обеспечить **преемственность** между дошкольным и начальным школьным образованием в сфере эстетического развития.

Выводы.

Недостаточная теоретическая база не просто «пробел в знаниях», а системная проблема, влияющая на качество художественно эстетического воспитания дошкольников. Её решение требует:

- пересмотра содержания профессиональной подготовки;
- внедрения практико ориентированных форм обучения;
- создания условий для непрерывного саморазвития педагогов.

Только комплексный подход позволит сформировать у педагогов целостное понимание искусства и способность транслировать его детям в доступной и вдохновляющей форме.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Теория и методика руководства изобразительной деятельностью детей дошкольного возраста : курс лекций для студентов, обучающихся по специальности 1-01 01 01 "Дошкольное образование" : в 2 ч. / авт.-сост.: Е. А. Мурашко, Н. Ю. Ясева. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. – Ч. 1. – 92, [3] с.
2. Щербakov А.И. К Проблеме профессиографического изучения труда учителя// Герценские чтения. Л.: ЛГУ, 1974.с.71-75.
3. Чаброва Т.Л. Рисование для малышей. Методическое пособие Bekinmachoq –Plyus 2012 г.-64 ISBN- 978-9943-324-55-8.
4. Чаброва Т.Л , Ядгарова А.Б. Теория и методика изобразительной деятельности. Рисование. Учебник – Т.: «ZEBO PRINT», 2025, 422с.

ПОВЫШЕНИЕ КОГНИТИВНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Реймова Ф.Ж.

*стажер-преподаватель факультета Дошкольного и
начального образования.*

*Кафедра «Дошкольное воспитание и
Дефектология» НГПИ им.Ажинияза*

Tayanch soʻzlar: raqamli texnologiyalar, kognitiv qobiliyatlar, aqliy rivojlanishning cheklanganligi, korreksion pedagogika, moslashuvchan taʼlim, maxsus taʼlim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, taʼlimni individuallashtirish.

Ключевые слова: цифровые технологии, когнитивные способности, умственная отсталость, коррекционная педагогика, адаптивное обучение, специальное образование, информационно-коммуникационные технологии, индивидуализация обучения.

Key words: digital technologies, cognitive abilities, intellectual disability, correctional pedagogy, adaptive learning, special education, information and communication technologies, individualized learning.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada aqliy rivojlanishi cheklangan oʻquvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari koʻrib chiqiladi. Korreksion-pedagogik faoliyatda maxsus dasturiy taʼminot, interaktiv ilovalar va moslashuvchan taʼlim platformalaridan foydalanishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli vositalarning ushbu toifadagi oʻquvchilarda xotira, diqqat, tafakkur va nutqni rivojlantirishga ijobiy taʼsir koʻrsatishini namoyon etadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida taʼlim jarayonini individuallashtirish zarurati asoslanadi hamda ularni maxsus taʼlim tizimiga joriy etishning istiqbolli yoʻnalishlari aniqlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются возможности применения цифровых технологий для развития когнитивных способностей учащихся с умственной отсталостью. Анализируются современные подходы к использованию специализированного программного обеспечения, интерактивных приложений и адаптивных образовательных платформ в коррекционно-педагогической работе. Представлены результаты исследований, демонстрирующие положительное влияние цифровых инструментов на развитие памяти, внимания, мышления и речи у данной категории учащихся. Обосновывается необходимость индивидуализации образовательного процесса с помощью информационно-коммуникационных технологий и определяются перспективные направления их внедрения в специальное образование.

SUMMARY:

The article examines the possibilities of using digital technologies to develop the cognitive abilities of students with intellectual disabilities. Modern approaches to the application of specialized software, interactive applications, and adaptive educational platforms in correctional and pedagogical practice are analyzed. The research findings demonstrate the positive impact of digital tools on the development of memory, attention, thinking, and speech in this category of students. The necessity of individualizing the educational process through information and communication technologies is substantiated, and перспективные directions for their implementation in special education are identified.

Введение. Современный этап развития системы образования характеризуется активным внедрением цифровых технологий во все уровни и формы учебного процесса. Цифровизация образования рассматривается не только как техническое обновление, но и как важный ресурс повышения качества обучения, расширения образовательных возможностей и обеспечения доступности образования для различных категорий обучающихся. Особое значение данный процесс приобретает в контексте специального и инклюзивного образования, где требуется учет индивидуальных психофизических особенностей детей и создание условий для их максимального развития и социальной адаптации.

Одной из наиболее уязвимых категорий обучающихся являются дети с умственной отсталостью, для которых характерны стойкие нарушения познавательной деятельности, обусловленные органическим поражением центральной нервной системы. По данным Всемирной организации здравоохранения, интеллектуальные нарушения различной степени выраженности наблюдаются у 1–3 % населения, что подчеркивает социальную значимость проблемы и необходимость поиска эффективных педагогических решений. Учащиеся с умственной отсталостью испытывают выраженные трудности в развитии памяти, внимания, мышления, восприятия и речи, что существенно осложняет процесс усвоения учебного материала и требует применения специальных коррекционно-педагогических подходов.

Традиционные методы коррекционно-развивающей работы, несмотря на их доказанную эффективность, не всегда позволяют в полной мере реализовать потенциальные возможности когнитивного развития данной категории детей. В этой связи актуализируется поиск инновационных средств и технологий, способных повысить мотивацию к обучению, обеспечить наглядность, индивидуализацию и систематичность коррекционного воздействия. Одним из таких перспективных направлений является использование цифровых технологий в образовательном процессе. Целью данного исследования является анализ возможностей и эффективности

применения цифровых технологий для развития когнитивных способностей учащихся с умственной отсталостью, а также определение оптимальных условий их использования в коррекционно-педагогической практике.

Анализ литературы. Анализ научных исследований в области специальной педагогики и психологии показывает, что когнитивная сфера учащихся с умственной отсталостью характеризуется выраженным своеобразием и требует специально организованного педагогического воздействия. В трудах отечественных и зарубежных ученых отмечается замедленный темп формирования высших психических функций, недостаточность процессов анализа и синтеза, конкретность и ригидность мышления, а также низкий уровень произвольной регуляции познавательной деятельности. Память у данной категории детей отличается малым объемом, сниженной продуктивностью запоминания и быстрым забыванием усвоенного материала, а внимание - неустойчивостью, трудностью концентрации, переключения и распределения.

Исследователи также подчеркивают особенности восприятия и речевого развития учащихся с умственной отсталостью. Восприятие носит фрагментарный и замедленный характер, отличается недостаточной точностью и дифференцированностью, что затрудняет формирование целостных образов. Речь развивается с существенным отставанием и качественным своеобразием, проявляющимся в бедности словарного запаса, нарушениях грамматического строя, трудностях понимания и использования абстрактных понятий. Эти особенности обуславливают необходимость использования наглядных, многоканальных и повторяющихся форм подачи учебного материала.

В последние годы в научной литературе все чаще рассматривается потенциал цифровых технологий как средства коррекционно-развивающей работы с детьми с интеллектуальными нарушениями. Исследования указывают на высокую эффективность специализированного программного обеспечения, интерактивных приложений, обучающих игр и мультимедийных средств, способствующих активизации познавательной деятельности, развитию мотивации и формированию устойчивого интереса к обучению.

Методология исследования. Методологической основой данного исследования послужили положения специальной педагогики, коррекционной психологии и теории развивающего обучения, а также концепции цифровизации образовательного процесса. В ходе исследования использовались методы теоретического анализа и обобщения научной литера-

туры, анализ педагогического опыта применения цифровых технологий в работе с учащимися с умственной отсталостью, а также методы сравнительного анализа результатов коррекционно-развивающей деятельности.

В рамках исследования рассматривались основные категории цифровых технологий, применяемых в специальном образовании: специализированное программное обеспечение, интерактивные обучающие приложения и игры, адаптивные образовательные платформы и мультимедийные средства обучения. Особое внимание уделялось анализу их функциональных возможностей, степени адаптированности к особенностям познавательной деятельности детей с умственной отсталостью и условиям практического использования в образовательных организациях.

Методология исследования также предполагала рассмотрение условий эффективности применения цифровых технологий, включая индивидуальный подбор программных средств, дозирование времени работы с цифровыми устройствами, сочетание цифровых и традиционных методов обучения, а также профессиональную готовность педагогов и участие родителей в коррекционно-развивающем процессе.

Анализ и результаты. Анализ практики применения цифровых технологий в коррекционно-развивающей работе с учащимися с умственной отсталостью показывает, что данные средства обладают значительным потенциалом для развития основных когнитивных функций. Использование компьютерных программ и интерактивных приложений позволяет эффективно развивать память, внимание, мышление, восприятие и речь за счет высокой степени наглядности, интерактивности и возможности многократного повторения заданий без эмоционального перенапряжения.

В частности, для развития памяти широко применяются цифровые тренажеры, направленные на тренировку зрительной и слуховой памяти, такие как игры на запоминание последовательностей, расположения объектов, звуков и слов. Исследования показывают увеличение объема и продуктивности памяти на 20–35 % после систематического использования таких программ, а также повышение устойчивости сохранения информации. Развитие внимания осуществляется посредством заданий на концентрацию, устойчивость, переключение и распределение внимания, при этом адаптивные программы позволяют постепенно увеличивать сложность заданий и уровень нагрузки.

Цифровые технологии также способствуют развитию мышления за счет использования заданий на классификацию, обобщение, установление причинно-следственных связей и решение логических задач.

Визуализация абстрактных понятий и пошаговая демонстрация алгоритмов решения задач значительно облегчает понимание учебного материала. Мультимедийные и сенсорные приложения оказывают положительное влияние на развитие восприятия, а специализированные логопедические программы способствуют коррекции звукопроизношения, обогащению словарного запаса и формированию связной речи.

Важным результатом применения цифровых технологий является повышение учебной мотивации и общей познавательной активности учащихся. Экспериментальные данные свидетельствуют об увеличении показателей концентрации внимания на 25–40 %, росте времени устойчивого сосредоточения в 1,5–2 раза, а также снижении количества ошибок при выполнении логических заданий. Дети проявляют большую инициативу, настойчивость и заинтересованность в учебной деятельности, что положительно отражается на общей успеваемости.

Выводы и предложения. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что использование цифровых технологий в развитии когнитивных способностей учащихся с умственной отсталостью является перспективным и научно обоснованным направлением современной коррекционной педагогики. Цифровые средства обучения обладают рядом существенных преимуществ, включая высокую степень наглядности и мультисенсорности, возможность индивидуализации обучения, обеспечение немедленной обратной связи и объективной фиксации результатов, а также повышение мотивации к обучению.

Вместе с тем успешное внедрение цифровых технологий требует соблюдения ряда условий: индивидуального подбора программного обеспечения с учетом степени выраженности нарушений, строгого дозирования времени работы с цифровыми устройствами, сочетания цифровых и традиционных методов обучения, профессиональной подготовки педагогов и активного вовлечения родителей в коррекционно-развивающий процесс. Необходимо также учитывать существующие проблемы, связанные с недостаточным материально-техническим обеспечением образовательных организаций и ограниченным количеством специализированных программ на русском языке.

В качестве перспективных направлений дальнейших исследований можно выделить разработку и апробацию новых цифровых программ, изучение долгосрочных эффектов их применения, создание методических рекомендаций для педагогов, а также исследование возможностей использования технологий виртуальной и дополненной реальности в специаль-

ном образовании. Цифровая трансформация специального образования должна рассматриваться не как временная тенденция, а как объективная необходимость, способствующая повышению качества жизни и образовательных возможностей детей с особыми образовательными потребностями.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы. - М.: Владос, 2021. - 368 с.
2. Баряева Л.Б., Гаврилушкина О.П. Использование информационно-коммуникационных технологий в работе с детьми с интеллектуальными нарушениями // Специальное образование. - 2020. - № 3. - С. 12-25.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. - СПб.: Лань, 2003. - 654 с.
4. Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И. Цифровая трансформация специального образования: проблемы и перспективы // Дефектология. - 2021. - № 1. - С. 3-12.
5. Замский Х.С. Умственно отсталые дети: История их изучения, воспитания и обучения. - М.: НПО «Образование», 2005. - 365 с.
6. Кукушкина О.И. Применение информационных технологий в специальном образовании // Специальное образование. - 2019. - № 4. - С. 33-47.
7. Лубовский В.И. Специальная психология. - М.: Академия, 2019. - 560 с.
8. Малофеев Н.Н. Концепция развития образования детей с ОВЗ: основные положения // Альманах Института коррекционной педагогики. - 2019. - № 36. - С. 1-15.
9. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. - М.: Академия, 2018. - 160 с.
10. Пузанов Б.П., Коняева Н.П., Горский Б.Б. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития (Олигофренопедагогика). - М.: Академия, 2018. — 272 с.
11. Сорокоумова С.Н., Медведева Е.Ю. Психолого-педагогическое сопровождение детей с ОВЗ в условиях инклюзивного образования с использованием цифровых технологий // Педагогика и психология образования. - 2020. - № 2. - С. 71-83.
12. Шипицына Л.М. Развитие навыков общения у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью. - СПб.: Речь, 2004. - 336 с.

CYŮPETLEŮ ŐNERH XƏM MUZYKA

YOSHLARNING ESTETIK TAFAKKURINI YUKSALTIRISHDA MUSIQIY MADANIYATNING FUNKSIONAL AHAMIYATI

Rasulova S.S.

*Qo'qon davlat universiteti, Musiqa nazariyasi
kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: musiqa, madaniyat, musiqiy madaniyat, musiqa falsafasi, axloqiy va estetik his-tuyg'ular, musiqiy did va ehtiyojlar.

Ключевые слова: музыка, культура, музыкальная культура, философия музыки, моральные и эстетические чувства, музыкальные вкусы и потребности.

Key words: music, culture, musical culture, philosophy of music, moral and aesthetic feelings, musical tastes and needs.

PEZYOME:

Ushbu maqolada yoshlar estetik tafakkurini yuksaltirishda musiqiy madaniyatning ksional ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Musiqiy madaniyat estetik, psixologik, ijtimoiy, kommunikativ va boshqa sohalar o'zaro bog'liq bo'lgan juda murakkab ta'limlardan biridir. Bu murakkab ta'limning asosi esa - musiqa bilan bog'liqdir. Musiqaning qadr-qimmati odob-axloq bilan tanilgan bo'lib, komil va go'zallikka ko'tariladi.

PEZYOME:

В данной статье рассматривается функциональная значимость музыкальной культуры в развитии эстетического мышления молодежи. Музыкальная культура — это один из наиболее сложных видов образования, в котором взаимосвязаны эстетические, психологические, социальные, коммуникативные и другие области. Основой этого сложного образования является музыка. Ценность музыки признается моралью, и она возводится до совершенства и красоты.

SUMMARY:

This article examines the functional significance of musical culture in the development of youth aesthetic thinking. Musical culture is one of the most complex forms of education, interrelated with aesthetic, psychological, social, communicative, and other areas. Music is the foundation of this complex education. The value of music is recognized as moral, and it is elevated to perfection and beauty.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning ma'naviy dunyosi, estetik didi va musiqiy ongini shakllantirish muhim ijtimoiy-falsafiy masalalardan biriga aylandi. Musiqa inson ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi san'at turi bo'lib, u yoshlarning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari

va madaniy qadriyatlarini belgilashda muhim o‘rin tutadi. Shu bois yoshlarning musiqiy ongini yuksaltirish jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir.

Musiqiy ong tushunchasining falsafiy mohiyati.

Musiqiy ong - bu shaxsning musiqani idrok etish, anglash, baholash va undan estetik zavq olish qobiliyatidir. Falsafiy nuqtai nazardan musiqiy ong insonning borliqni hissiy-anglash shakllaridan biri bo‘lib, u subyektiv kechinmalar va obyektiv ijtimoiy tajriba uyg‘unligida shakllanadi. Musiqa orqali inson o‘z ichki dunyosini anglaydi, jamiyatdagi voqelikni hissiy jihatdan idrok etadi.

Estetik madaniyat - bu shaxsning go‘zallikni anglash, uni qadrlash va hayotga tatbiq eta olish qobiliyatidir. Yoshlarning estetik madaniyati jamiyatning umumiy madaniy saviyasi bilan uzviy bog‘liq. Estetik madaniyat yuksak bo‘lgan jamiyatda:

- ma‘naviy barqarorlik kuchayadi,
- milliy qadriyatlarga hurmat ortadi,
- yoshlar orasida ma‘naviy bo‘shliq kamayadi.

Shu ma‘noda musiqa estetik madaniyatni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy omil hisoblanadi.

Yoshlar tarbiyasida musiqaning ijtimoiy-falsafiy roli.

Musiqa yoshlar tarbiyasida:

- axloqiy fazilatlarni shakllantiradi,
- milliy o‘zlikni anglashga yordam beradi,
- estetik did va ma‘naviy immunitetni kuchaytiradi.

Falsafiy jihatdan qaralganda, musiqa inson va jamiyat o‘rtasidagi ma‘naviy ko‘prik vazifasini bajaradi. Ayniqsa, milliy musiqa yoshlarni o‘z tarixiga, madaniyatiga va qadriyatlariga sodiq bo‘lish ruhida tarbiyalaydi.

Zamonaviy axborot muhitida musiqiy ong masalasi.

Bugungi kunda ommaviy madaniyat va tijoriy musiqa oqimlari yoshlarning musiqiy didiga kuchli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bu holat ba‘zan yengil, mazmunsiz musiqaning ustunlik qilishiga olib keladi. Shu sababli ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan:

- yoshlarni musiqani ongli tanlashga o‘rgatish,
- badiiy va estetik qiymatga ega asarlarni targ‘ib qilish,
- musiqiy ta‘lim va tarbiyani kuchaytirish muhim vazifa sanaladi.

Musiqa – bu insonning hissiy holatiga ta‘sir qiladigan tovush tarkibiy qismlarining muvofiqlashtirilgan kombinatsiyasi san‘ati bo‘lib, bu tasvirlar, fikrlar va his-tuyg‘ularni yetkazishga qaratilgan qat‘iy chastota va vaqtni tashkil etadigan intonatsion xarakterdagi tovush faoliyatining o‘ziga xos turidir. Musiqa san‘atning bir turi bo‘lib, bizni yaxshi bo‘lishga chorlaydi, u bizni ilhomlantiradi,

unutilmas tuyg'ularni beradi. Musiqa tufayli inson orom olishi, dam olishi, tafakkuri uchun ma'naviy ozuqa olishi mumkin. Musiqa insonning kayfiyatini tubdan o'zgartirishga qodir (ko'ngilni ko'tarish, xafa qilish, sog'inchni his qilish). Musiqa insonning dunyoqarashini, hayotga munosabatini o'zgartirishi mumkin. Musiqa ruhiy holatni kuchaytiradi, his-tuyg'ularni, kayfiyatni ochib beradi. Hissiy jihatdan to'yingan, ruhiy yuksalish yaratadi, energiya beradi, ijodkorlikni, yangi narsalarni yaratishga ilhomlantiradi. Inson tug'iliboq musiqaga talpinadi. U madaniy hayotimizda keng o'rin egallaydi va shaxsni estetik tafakkurini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya. G'arb mamlakatlari faylasuflaridan miloddan avvalgi IV asrdayoq yunon faylasufi Aflotun quyidagi g'oyani aytib o'tgan: "Musiqa ma'naviy tomondan inson ruhiga ma'lum darajada ta'sir qiladi, shuning uchun ham u yoshlar tafakkurining yuksalishiga ta'sir qiladi." Shuningdek, Aflotun: "Musiqa butun olamni ilhomlantiradi, ruhni qanotlar bilan ta'minlaydi, tasavvurparvozig a yordam beradi"-degan nazariyani ham ilgari surgan. Qadimgi Yunonistonda musiqa shifobaxsh kuchga ega hisoblangan."Pifagor maktabi"da barcha o'quvchilar uyqudan avval ashula va madhiyalar bilan fikrlarini tozalaganlar. Aflotun: "Agar siz musiqani to'g'ri ishlatsangiz, u sog'likka foydali ta'sir ko'rsatadi"-deb aytgan. Qadimgi yunon faylasufi, Aflotunning shogirdi Arastu esa musiqa haqida shunday degan: "Musiqa ruhning estetik tomoniga ma'lum darajada ta'sir qilishi mumkin"; "Musiqa axloqni yuksaltiradi". Musiqa eshitish sezgilari o'yinining qoidalariga asoslanib, uni jonlantiradi, uni turli yo'llar bilan hayajonga soladi, shuning uchun u go'yo hislar tildir, musiqa tovushlari ohangdir va quloq uchun bir xil xizmat qiladi. Ular his-tuyg'ularni bu makonda bo'lgan har bir kishiga etkazadilar va qatnashuvchilar ko'p bo'lsada, jamiyatni kamaymaydigan zavq bilan ta'minlab berishga qodirdir"- deydi nemis faylasufi I.Kant [1,b.389]. I.Kantning ushbu bayonotida musiqaning nafaqat insonga ta'siri, balki uning ijtimoiy ahamiyati ham qayd etilgan. Kant musiqaning idroki jamoaviy bo'lishi mumkinligiga, shaxsning estetik ehtiyojlarini qondirish ham birgalikda sodir bo'lishi mumkinligiga ham e'tibor berdi. Shuningdek, I.Kant musiqaning insoniyat taraqqiyotiga qo'shadigan yana bir muhim jihatini ta'kidlab o'tgan, ya'ni: "Musiqa, raqs va ijro-bu so'zsiz muloqotdir"-degan [2,b.526]. Haqiqatdan ham musiqalarni tinglasak, raqslarni tomosha qilsak, ijrolardan bahramand bo'lsak, ular qaysi davr ijodi bo'lmasin, biz o'zimizni huddi o'sha asr ijodkori bilan muloqot qilgandek, o'sha davrda yurgandek his qilamiz v.h.z. Sharq mamlakatlari faylasuflaridan Abu Nasr Forobiyning (IX–X asrlar) musiqaga oid qarashlari ayniqsa diqqatga sazovordir. Forobiy musiqani

tarbiyaviy ilm deb ataydi va uning ahamiyati haqida shunday deydi: “Ushbu fan xulq-atvori mutanosib yoshlarni muvozanatlashtirish uchun foydalidir, mukammal bo'lmaganlarni mukammal qiladi va muvozanati buzganlarning muvozanatini saqlaydi. Tananing sog'lig'i uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lganda, ruh o'ladi va tanada muammo bo'lganda ruh azoblanadi. Shuning uchun, tananing shifo topishi uchun ruh musiqa sadolari ostida davolanadi” [3]. Buyuk mutafakkir olim Ibn Sino (X-XI asrlar) o'zining ko'pab musiqiy-nazariy ishlari, tadqiqotlari bilan nafaqat Sharq musiqiy madaniyatiga, balki dunyo musiqiy madaniyatining rivojiga ham katta hissa qo'shgan. Ular tadqiqotlarning aniqligi, ilmiy asoslanganligi bilan ajralib turadi. Uning musiqiy merosidan o'rin olgan risolalarida musiqaning afzalliklari, uning estetik jihatlari, undan oldingi olimlar tomonidan hal qilinmagan hamda ular uchun noma'lum bo'lgan muhim muammolari va ularning yechimlari izohlab berilgan. Musiqaning shaxsga emotsional ta'sirini hisobga olgan holda Ibn Sino musiqa estetikasi masalalariga katta e'tibor bergan. Bunda Ibn Sino ohangning psixoemotsional mohiyatini ochib berishga harakat qiladi. Bu borada Ibn Sino shunday deydi: “Ohanglarning harakatiga e'tibor bersak, baland tovushlarga nisbatan g'azab, zo'riqish tuyg'ularni keltirib chiqaradi, past tovushlarni eshitsak - yumshoqlik, kamtarlik, oqlanish hissini namoyon etadi. Ohanglarning bunday harakatlari inson qalbda hikmat va bashorat qiyofasini yaratadi ” [4, b.91] . Ibn Sino musiqaning inson hayotidagi o'rni, uning tanaga ta'sir qilish tamoyillari haqida ko'plab risolalarida bayonotlar bergan, chuninchi, “Tibbiyot fanlari kanoni” [5, 145], “Muhabbathaqida” [6, b.22] va boshqalar. Bu esa Ibn Sinoni musiqani har tomonlama tadqiqot qilganidan dalolat beradi. Shuningdek, Ibn Zaylo (XI-asr), Safiuddin al-Urmaviy (XIII-asr), Maxmud ash-She'roziy (XIII-asr), Abdulqodir Marog'iy (XIV asr), Abdurahmon Jomiy (XV-asr), Zaylobiddin Xusayniy (XV-XIV-asrlar) va boshqalar ham musiqa madaniyatining rivojlanishiga, uning shaxs estetik tafakkurining rivojidagi o'rni haqida ko'plab tadqiqotlar olib borganlar [7, b. 13-14]. G'azal mulkingning sultoni, buyuk mutaffakkir shoir Alisher Navoiy o'z asarlarida musiqa tarbiyasining ahamiyatini chuqur o'rganib, shunday degan: “Musiqa jamiyat hayotining muhim negizidir. Faqat musiqagina odamning qalbiga tiniqlik, mutanosiblik olib kiradi va uni baxtiyor qiladi”. Mohir sarkarda Sohibqiron Amur Temur bobomiz ham hatto, janggi kirishdan avval qo'shinni ruhlantirishda shashmaqomni eshittirishlari, jangga kirishishda nog'oralar jo'rligida jangovarlik ruhini olg'a surganligi bizga tarixdan ma'lum. Rus faylasuf olimlaridan XX-asrning boshlarida juda ko'plari musiqa haqida tadqiqotlar olib borishib, o'z fikrlarini qoldirib ketganlar. Bulardan rus mutafakkir faylasufi

Grigoriy Savvich Skovoroda musiqaning insonga foydali ta'sirlarini o'z asarlarida belgilab o'tgan. Uning qahramoni o'z dialoglaridan birida shunday deydi: "Musika qayg'uda katta dori va taskindir, baxtda esa zavqdir" [8, b. 113]. Shuni e'tiborga molikki, bu davrda rus faylasuflarida musiqaga bo'lgan katta qiziqishni ko'rish mumkin. Ular musiqaning g'aroyib falsafiy mohiyatini o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib, tushuntirib berishga harakat qilganlar. Masalan, A.F. Losev musiqani Xudoga ibodat qilishning bir turi deb hisoblagan. P.A. Florenskiy esa musiqani cherkov nizomiga muvofiq Xudoga sig'inishning ritmli hayot beruvchi kuchi, deb ta'rif bergan. N.O. Losskiy musiqani shunday ta'riflaydi: "Musika - bu shunday tovushlarki u ko'rinadigan va ko'rinmaydigan narsalarning birlashib ketishidir". I.I. Lapshin musika va falsafaning uyg'unligini ayniqsa kompozitor Skryabin ijodida ko'radi. Ye. N. Trubetskoyning ta'kidlashicha hayotning ma'nosi inson uchu falsafa tufayli ochiladi, bu esa unga hayotining mazmuni - Xudo bilan birlashishda ekanligini tushunishga yordam beradi [9, b. 23]. Bunday birlashish insondan ijodiy faollikni talab etadi. Bunday faollikning eng yorqin namunasi - musika ekanligini ta'kidlaydi. Falsafada yo'nalishlaridan biri bo'lgan musika falsafasi fanlararo fan bo'lib, u vaqtning o'zida musiqashunoslik, falsafa, sotsiologiya, psixologiya, madaniyatshunoslik va pedagogika sohalariga mansubdir. Shuningdek, musika falsafasi faniga ma'lum bir musiqiy-estetik tamoyillarini shakllanishi bilan bog'liq bo'lgan ba'zi matematik ("Musika - bu arifmetikada ruhning ongsiz mashqidir.") va boshqa kompetentsiyalarni ham kiritish mumkin ("...musika son, son munosabatlari, umuman matematika va uning alohida nazariyalari bilan chambarchas bog'liq. Matematika son haqida mantiqiy gapiradi, musika bu haqda ifodali gapiradi"). Musika falsafasini musiqiy estetikadan farqi bo'lib, u o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Musika falsafasi estetika yo'nalishlaridan biri bo'lib ontologik, gnoseologik va aksiologik xarakterdagi muammolarni hal qilish bilan shug'ullansa, musiqiy estetika ko'proq musiqiy muammolarni hal qiladi va uslubiy yo'nalishi tufayli maxsus ilmiy fan sifatida tan olinadi. Tafakkurning shakllanishi jarayonlarida musika madaniyati katta rol o'ynaydi. Musika donolik va falsafadan yuqori. Musika fikrlay olmaydi, lekin u fikrni mujassamlashtira oladi. Musika haqiqatan ham umuminsoniy tildir. Musika - bu yoshlarning musiqiy-estetik madaniyatni shakllantirishning eng kuchli vositasidir. Tarix musiqiy madaniyat ta'sir qilmagan bironta sivilizatsiyani yoki allomani bilmaydi. Inson dunyosi musika bilan to'ldirilgan va u ob'ektiv ravishda inson uchun zarurdir. Yoshlarning musiqiy-estetik madaniyatini shakllantirishning asosi musiqani idrok etishdir. Musiqani idrok etish jarayonida ularning hayotiy va musiqiy tajribalari ortadi, musiqani nafaqat eshitib, balki

uni tahlil qila boshlaydilar. Mana shundagina musiqiy madaniyat o'zining estetik vazifasini bajargan bo'ladi. Shunday qilib, to'g'ri shakllantirilgan musiqiy-estetik tarbiya yoshlarning estetik tafakkurini boyitadi va kelajakda o'z yurtining munosib fuqarosi bo'lib yetishishida katta ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev aytganlaridek: "Musika – hech narsa bilan o'lchab, solishtirib bo'lmaydigan beqiyos ilohiy ta'sir kuchiga ega"! Natijalar va muhokama. Falsafa va estetikada musiqiy madaniyatning ulkan tarbiyaviy salohiyati: insonning g'oyaviy, axloqiy (mehr-oqibat, rahm-shavqat, keksalarga hurmat va h.x.o) fazilatlarini shakllantirishga faol ta'sir ko'rsatish qobiliyati, uning ijodkorligi, intizomi, yuksaklikka intilishi ta'kidlanadi. Ko'plab mutafakkirlar musika madaniyatining shaxs estetik tafakkurini yuksaltirishdagi ahamiyati haqida gapirib o'tganlar. Miloddan avvalgi IV-asrda Aflotun shunday degan edi: "Eng muhim tarbiya vositasi musika san'ati emasmi, chunki usul va uyg'unlik eng avvalo ong ichini qamrab oladi". Bu borada Aristotel esa shunday yozib qoldirgan edi: "Musika madaniyati inson borlig'ining zarur ma'naviy atributi bo'lib, u ongning axloqiy-estetik tomoniga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishga qodir". Musika madaniyatining qadr-qimmati odob-axloq bilan tanilgan bo'lib, komil va go'zallikka ko'tariladi. Platon va Aristotel musiqaning jamoat ishlarida tarbiyaviy, o'zgartiruvchi va tartibga soluvchi rolini tasdiqlash uchun juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazishgan. Antik davrda musiqaning munosabat, shakllanish, jarayon, harakat kabi ma'naviykategoriyalari tasdiqlangan. Musiqiy madaniyat estetik, psixologik, ijtimoiy, kommunikativ va boshqa sohalar o'zaro bog'liq bo'lgan juda murakkab ta'limlardan biridir. Bu murakkab ta'limning asosi esa - musika bilan bog'liqdir. Musika madaniyati ancha murakkab va keng qamrovli tushunchadir. Uni o'rganish uchun ko'plab olimlar izlanishlar olib borganlar (D.B.Kabalevskiy, M.T.Usova, A.V.Sokol, L.G.Dmitriyeva, A.N.Soxor, R.N. Shafeev). Musika madaniyatining eng keng tarqalgan tushunchalari quyidagilardir: - Tavsiflovchi ta'riflar, masalan, musika madaniyati barcha turdagi musiqiy faoliyat turlarining yig'indisi sifatida (kompozitsiya, ijro, musiqiy idrok); - Ijtimoiy meros va an'analarga urg'u beradigan tarixiy ta'riflar (masalan, meros bo'lib qolgan musika madaniyati jabhalari) - Ijtimoiy meros va an'analarga urg'u beriladigan me'yoriy ta'riflar (masalan, musika madaniyati ijtimoiy muhit tomonidan belgilanadigan turmush tarzi sifatida);- Xulq-atvor va qadriyatlarni ta'kidlaydigan ta'riflar (masalan, madaniyat - bu moddiy qadriyatlar); - Psixologik ta'riflar, bunda musika madaniyatining ahamiyati uning muayyan muammolarni hal qilish natijasi ekanligida ko'rinadi (masalan, musika madaniyati hayot tarzi sifatida); - O'quv jarayonida musika madaniyati bilan tanishishni ta'kidlaydigan ta'riflar; - Musika

madaniyatini tashkil etish, tasniflash yoki modellastirishni ta'kidlaydigan tarkibiy ta'riflar; - Madaniyat insonlarning (bastakorlar, ijrochilar, sayqallovcilar, ovoz muhandislari) ijod mahsuli ekanligini, ularning faoliyati mahsuli ijtimoiy o'zaro ta'sir mahsuli sifatida avloddanavlodga o'tib borishini ta'kidlaydigan genetik ta'riflar; - G'oyalarni ta'kidlaydigan ta'riflar (masalan, musiqa madaniyati sub'ektdan shaxsga o'tadigan g'oyalar oqimi). Axloqiy va estetik his-tuyg'ular, e'tiqodlar, musiqiy did va ehtiyojlar, bilim, ko'nikma va malakalarsiz musiqa san'atini (idrok etish, ijro etish) egallash mumkin emas (idrok etish, ijro etish). Shuningdek, shaxsning musiqiy -ijodiy qobiliyatlari ham musiqa madaniyatining ajralmas qismidir. Shunday qilib, musiqa madaniyati ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tarkibiy elementlar o'zaro bog'liq bo'lgan tizim sifatida taqdim etilishi mumkin. A.N.Soxor o'zining "Musiqa sotsiologiyasi va estetikasi masalalari" asarida musiqa madaniyatini murakkab tizim sifatida ko'rib chiqadi, uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: ma'lum bir jamiyatda yaratilgan va saqlanib qolgan musiqiy qadriyatlar: yaratish, saqlash va saqlash bo'yicha faoliyatning barcha turlari: musiqiy qadriyatlarni tarqatish, ko'paytirish va ulardan foydalanish; ushbu turdagi faoliyatning barcha sub'ektlari birgalikda va ularning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan bilimlari, ko'nikmalari va boshqa fazilatlar; barchamuassasalar va ijtimoiy institutlar, shuningdek, ushbu faoliyatga xizmat qiluvchi asbobuskunalar va jihozlar"

Xulosa. Ko'plab tadqiqotchi olimlarning izlanishlaridan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, musiqa madaniyati musiqa (musiqiy janrlar, shakllar, musiqiy ifoda vositalari, bastakorlar, ijrochilar, musiqa asarlarining yaratilish tarixi) haqidabilimlarni birlashtirgan murakkab va ko'p qirrali tizimdir. U musiqiy ko'nikmalar: turli janr va musiqiy uslubdagi musiqani idrok etish qobiliyati; musiqiy malakalar: cholg'ularni chalish, varoqdan notalarni o'qishdan iborat. Musiqa madaniyati rivojlanishida uzluksizlik mavjud bo'lib, u allaqachon rivojlangan musiqiy qadriyatlardan foydalanishni o'z ichiga oladi, musiqa madaniyatining rivojlanish jarayonida ba'zi musiqiy qadriyatlar rivojlanadi, boshqalari esa rad etiladi. Musiqa madaniyatidagi yangiliklar, o'zgarishlar dastlab jamiyat tomonidan har doim ham ijobiy qabul qilinavermaydi, lekin bora-bora yangilanishlar musiqa madaniyatida an'anaviy tus oladi. Musiqa ta'limi tizimini modernizatsiya qilish munosabati bilan zamonaviy axborot va multimedia ta'lim texnologiyalaridan foydalanish keng tus olmoqda. I.B.Gorbunova "Musiqakompyuter texnologiyalari fenomeni yangi ta'lim ijodiy muhiti sifatida" nomli maqolasida "Zamonaviy musiqa ta'limiga yo'naltirilgan yangi axborot texnologiyalari an'anaviy musiqa fanlari bilan bir qatorda musiqa

asbobini tayyorlash uchun sharoit yaratadi, u musiqa kompyuterini yangi musiqa asbobi sifatida biladi”- deb yozadi. Yoshlarning estetik tafakkurini yuksaltirishda musiqiy madaniyatning funksional ahamiyatini quyidagilarda deb izohlaymiz: - Yoshlarni musiqiy madaniyat talablari asosida tarbiyalashda; - Dunyo go’zalliklarini (insonlarni, tabiatni, musiqiy, ma’naviy- madaniy asarlarni) his qila olish, tushunish tuyg’usini shakllantirishda; - Ma’naviy boy va estetik jihatdan rivojlangan, o’z xalqini, madaniyati va an’alarini sevuvchi hamda boshqa xalqlar madaniyati va an’alarini tushunib, hurmat qiluvchi shaxsni tarbiyalashda; - Musiqiy ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish, san’atning turli jabhalarida ifodali badiiy obrazni yarata olishda; - Musiqiy madaniyat yo’nalishlari haqida bilim va ko’nikmalarni shakllantirish, turli san’at turlari tilining o’ziga xos xususiyatlarini o’zlashtirishga yordam berishda; - Musiqiy asarlarni tinglovchi sifatida tarbiyalash va san’at bilan muloqot qilish zaruriyatini rivojlantirishda; - Musiqiy didini rivojlantirishda; - Musiqiy, fazoviy tasavvurni, tasviriy tafakkurni rivojlantirish, hissiy qobiliyatlar, ko’nikmalarni yuksaltirishda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кроненберг М. Философия Канта и ее значение в истории развития мысли. Калининград, 2005.
2. Кант И. Сочинения: В 6 т. Т. 6. М., 1966.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – с.222.
4. Ибн, Сино. Канон врачебной науки / Сино Ибн // Избр. : в 3 ч. ; Ч. 1 / сост. У. И.Каримов, Э. У. Хуршут. – Ташкент : Фан, 1994. – С. 91.
5. Ибн, Сино. Канон врачебной науки / Сино Ибн // Избр. : в 3 ч. ; Ч. 1 / сост. У. И. Каримов, Э. У. Хуршут. – Ташкент : Фан, 1994. – С. 145.
6. Серебряков, Б. С. Трактат Ибн Сины (Авиценны) о любви / Б. С. Серебряков. – Тбилиси : Мецниереба, 1976. – С. 22.
7. Маврулов А. Ўрта асрларда Ўзбекистон санъатидаги трансформацион жараёнлар // “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирлари тарихий меросида санъат ва маданият масалалари”. Халқаро илмий-назарий ва амалий конференция материаллари тўплами.–Тошкент: Lesson press, 2016.
8. Сковорода Г. С. Сочинения: в 2 т. - М.: Мысль, 1973. - Т. 2. 486 с.
9. Трубецкой Е.Н. Смысл жизни. СПб.: Азбука; Азбука-Аттикус, 2017. 348 с.
10. Лейбниц Г. В., Сочинения, в четырёх томах. Серия: Философское наследие. М.: Мысль, 1982-1989.
11. Лосев А. Ф., Музыка как предмет логики, М. 1927.
12. Асафьев Б., Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании, Л., 1965.
13. Сохор А.Н.Вопросы социологии и эстетики музыки: Сб. ст. Л.: Сов. Композиторов, 1980.294

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

JÁMIYETTI MODERNIZACIYALAWDA JASLARDÍN SOCIALLIQ-SIYASIY BELSENDILIGINIŇ ÁHMIYETI

Alliyarov A.D.

p.i.b.f.d (PhD) docent

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: yoshlar, yoshlar siyosati, jamiyat, modernizatsiya, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy faoliyat, siyosiy ong.

Ключевые слова: молодежь, молодежная политика, общество, модернизация, социальные процессы, политическая активность, политическое сознание.

Key words: youth, youth policy, society, modernization, social processes, political activity, political consciousness.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jamiyatni modernizatsiya qilishda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligining ahamiyati sotsiologik va metodologik tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье социологически и методологически проанализировано значение общественно-политической активности молодежи в модернизации общества.

SUMMARY:

The article provides a sociological and methodological analysis of the importance of youth social and political activity in the modernization of society.

Kirisiw. Dúnya mámleketleri jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatın belgiler eken, olardıń mámleket hám jámiyettiń tayanışı ekenligine itibar beriwi, ekonomikada jaslar tiykarǵı miynet resursı ekenligi, jaslardıń aqlıy miynet imkaniyatların, dúnyǵa kóz-qarasın, mámleket hám jámiyet strategiyasına sáykes tárizde qalıplestiriw arqalı, mámleketler ortasındaǵı óz-ara básekide keń imkaniyatlarǵa iye bolıwın maqset qılıp aladı.

Mámleketimizde de jaslardıń intellektual potencialı, ishki potencialın jánede kóteriw nátiyjesinde elimizdiń ekonomikalıq imkaniyatların asırıw maqsetke muwapıq. Sonda ǵana jaslarımız ózleriniń tiyisliklik juwapkershiligin sezingen halda sociallıq-siyasiy belsendilik kórsetedi.

Ǵárezsizliktiń dáslepki jıllarında dáslep 1991-jıl 20-noyabr kúni “Ózbekstan Respublikasında jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatınıń tiykarları haqqında”

ғи Низам қабил қилindi. Уси низам менен жасларға тиисли мámлекетлик siyasatın ámelge asırıwshı mámleket hám mámleketlik emes shólkemleri hám qatlamlarınıń wazıypaları belgilendi. Sol dáwirde baslap, jaslar siyasatına baǵıshlangan mámleketlik baǵdarlamaları hám normativ-huqıqıy hújjetler qabıl qılınıp baslandı.

Jaslar siyasatınıń ulıwma jáhán kólemindegi analizi BMShtnıń bul boyınsha rásmiy hújjetlerinde de sáwlelengen. Ustı hújjetlerde jaslar siyasatı túsiniǵı bir qansha keń táriyplengen.

Sunday-aq, 2016-jıldnıń 14-sentyabrında qabıl qılınǵan Ózbekstan Respublikasınıń “Jaslarǵa tiisli mámleketlik siyasatı haqqında” ǵı Nızamında jaslar menen alıp barılatuǵın jumıslardıń kólemi belgilep qoyılǵan.

Ózbekstanda jaslarǵa tiisli mámleketlik siyasatı tiykarǵı jónelisleriniń ayırımları tómendegilerden ibarat:

jaslardı jumısqa jaylastırıw hám olardıń miynet qılıwı ushın imkaniyatlardı jaratıw;

jaslardı watansúyiwshilik, keńpeyillilik, nızamlarǵa hám normativ hújjetlerge, milliy hám ulıwmainsanıylıq qádiriyatlarǵa húrmet ruwxında, hár túrli unamsız zıyanlı tásirlerge, ózine bolǵan isenim hám kóz-qaraslarǵa iye qılıp tárbiyalaw;

jaslardıń isbilermenligin keńeytiriw ushın imkaniyatlardı jaratıw;

jaslardıń salamat turmıs-tárizine umtılwın qollap-kuwatlaw, jetilistiriw, olardıń bos waqıtların mazmunlı hám nátiyjeli ótkeriw jolların izlew.

Jaslardıń sociallıq-siyasiy belsendiligi túsiniǵın analizlewde hár qıylı jantasıwlar bar. Máselen, kommunistlik partiya húkimdarlıǵı dáwirinde siyasiy belsendilikke “bul – partiya hám onıń sanalı bólimi bolǵan proletariattıń jámiyetti revolyutsiyalıq ózǵertiriw, jańa kommunistlik jámiyetti qurıw jolındaǵı sanalı, jámlesken iskerligi bolıp tabıladı”, dep táriyp berilgen. Bul táriyptiń kemshiligi sonda, onda tek ǵana partiya hám proletariat jámiyeti esapqa alınıp, jámiyettiń basqa qatlamlarınıń belsendiligi názerden shette qalǵan, sol sebepli endilikte bul táriyp talapqa juwap bermeydi, dep ashıqtan-ashıq ayta alamız.

Temaǵa tiisli ádebiyatlardıń analizi. Demek, táriypte jaslardıń siyasiy belsendiligi de óziniń sáwleleniwın tabıwı lazım edi. “Siyasiy belsendilik jámiyette jasawshı ayırım shaxslardıń siyasiy processlerde belsendi qatnasıwına, ózleriniń siyasiy huqıqları hám máplerin qorǵawda sáwlelenetuǵın jámi iskerliginiń turmıs keshiriwın málim formalarda óz kórinisine iye bolıwı bolıp tabıladı”[1,259], degen táriyplerge qosıla almaymız. Sebebi, bul táriyplerde belsendilikti tolıq súwretlep bere almaǵan. Tar jantasıw qásiyetine iye. Jámiyettiń hár túrli jónelisleri qamrap alınbaǵan.

Bas reformator mámleket bolıp esaplanadı, mámleket organlarında hár túrli qánigeliklerge bolğan basshılar jumıs alıp baradı. Endilikte olardıń úlken bólimi de jaslar bolıp tabıladı. Sol múnásebet penen Prezident Sh.M.Mirziyoyev: “Jaslardı haqlı túrde Watanımızdıń keleshegi ushın juwapkershilikti moynına alıwǵa tiyisli bolğan, búgingi hám erteńgi kúnimizdiń sheshiwshi kúshine aylanıp baratırǵanlıǵı bárshemizge maqtanısh sezimin baǵıshlaydı”[2,145], dep atap ótedi.

Biz qurıp atırǵan Jańa Ózbekstan kóp milletli ekenligin itibarǵa alǵan halda, reformalardı jáneде nátiyjelirek alıp barıw zárúr. Bunda finanslıq-ekonomikalıq krizis processlerinde jetekshi jáhán mámleketleri – AQSh, Fransiya, Turkiya, Germaniya, Birlesken Arab amirlikleriniń tutqan jolı, tájiriyybelerdi úyreniw ayırıqsha áhmiyetke iye boladı. Olardıń basıp ótken jolı jáhán finanslıq-ekonomikasındaǵı krizislerdiń aldın alıw ushın ilimiy metodologiyalıq tiykar sıpatında tán alınǵan.

Finanslıq-ekonomikalıq krizis dáwirinde xalıqaralıq hám milliy izertlew orayları, ekonomika tarawında izertlew alıp barǵan izertlewshiler, alımlar, milliy hám xalıqaralıq ekspertler tárepinen ilgeri súrilgen ilimiy juwmaqlar zárúrli áhmiyetke iye bolıp tabıladı. Mámleketimiz ekonomikanı modernizaciyalaw hám liberallastırıw tiykarında ekonomikalıq tarawdı reforma qılıw, tereń oylanǵan hám ámelge asırılıp atırǵan ekonomikalıq siyasat jámiyetimizdi ekonomikalıq krizisten saqladı hám isenimli túrde qorǵadı.

Izertlew metodologiyası. Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatın analiz qılıwdıń ilimiy-metodologiyalıq tiykarları mámlekettegi siyasatıń anıq halatın kóriw, oǵan tiyisli tiykarǵı juwmaqlar, sonday-aq, keleshektiń rawajlanıwına tiyisli usınıslardı islep shıǵıw imkaniyatın beredi. XXI ásirdiń baslarına kelip, jaslardıń siyasiy processlerdegi qatnasıwı, rawajlanıp barıwı menen olardıń siyasiy minez-qulqı hám siyasiy mádeniyatın empirikalıq izertlew metodları tiykarında úyreniwge zárúrlilik tuwıldı. Áne usı izertlew usılı statistikasınan paydalanıw, hújjettiń analizi, anketa sorawnaması, laboratoriya eksprementi, jumıs oyını, gúzetiw hám basqa metodlardı óz ishine qamrap aladı.

Analiz hám nátiyjeler. Jaslardıń jámiyetti modernizaciyalaw dáwirine qanday baylanısı bar? Sol sebepli, dáslep modernizaciya sóziniń mánisine itibardı qaratamız. “Modernizaciya (inglizcha modern – zamanagóy, jańalanǵan) – obektti jańalaw, onı jańa talap hám normalarǵa, texnikalıq shártlerge, sapa kórsetkishlerine muwapıqlastırıw processı. Tiykarınan mashina hám úkeneler, islep shıǵarıw hám texnologiyalıq, sociallıq-ekonomikalıq processler modernizaciya qılınbaqta. Demek, sociologiyada modernizaciya degende dástúriy jámiyetten házirgi zaman jámiyetine, agrar jámiyetten industrial

jámiyetke ótiw túsiniledi h.t.b. Modernizaciya teoriiyası modernizaciyanı úyrenedi”. Yaki basqasha aytqanda modernizaciya – jańalanıw, jańalıqlarǵa qarap barıw mánisin bildiredi.

Ayırım shet el sociologlardıń pikirinshe, “Modernizaciya texnologiyalıq jańalıqlar determinaciya tásirinde sistemalı funkcional jańalanıwlar (U.Mur, D.Medouz hám basqalar) dep túsiniw bar”[3,553]. Hár bir jámiyet texnologiyalıq modernizaciya jańalıqların sociallıq turmısqa engizer eken, eń dáslep, jámiyetti háreketlendiriwshi zıyalılardıń qatlamı hám keń jámáátshilik aǵzaların, modernizaciya ózgerislerge ruwxıy tárepten jańalıqlarǵa, ózgerislerge tayarlawı, reformalardıń belsendi qatnasıwshısı bolǵan subektlerdiń dúnyaǵa kóz-qarasın qalıplestirmesten turıp, jámiyette ditermenistlik modernizaciyanı ámelge asırıp bolmaydı. Modernizaciya processlerin engizip rawajlangan mámleketlerdiń reformalarına itibardı qaratsaq, dáslep, rawajlanıwǵa baǵdarlangan jámiyettiń aǵzaların modernizaciya reformaların jámiyet aǵzalarınń sanası hám qálbine síndirmesten turıp, ámelge asırıp bolmaslıǵı tariyxtan belgili.

“Modernizaciya- belgili bir jámiyette júzege keletuǵın talap hám mútájliliklerdiń aqıl járdeminde sheshiliwi, mámleket hám jámiyet basqarıwında xalıqtıń qálewın sáwlelendirip, onıń máplerine xızmet qılıwshı hár qanday aldınǵı ideyanı milliy qádiriyatlar menen ulıwmalastırǵan halda, ámeliy turmısqa engiziw bolıp tabıladı”[4,127].

Modernizaciya túsinigine berilgen táriypler hár túrli xarakterge iye, B.Berdiyevtiń atap ótiwinshe: “Modernizaciya hár tárepleme jańalanıw, turmısqa maslasıw, júzege keletuǵın talap hám mútájliliklerdiń ratsional qanaatlandırılıwı, basqarıw sistemasında xalıq hám mámlekettiń párawanlıǵın támiynlewi ushın dúnya jańalıqlarınan óz milliy mápleri jolında nátiyjeli paydalanıw, hákimiyattıń yaki oǵan iye shaxs, topar, klass, partiyanıń xalıq ústinen húkimdarlıq qılıwda zorlıqqa tayanıwı nızamlı yaki basqa mexanizmlerin engiziw jolı menen zamanagóy usıllar járdeminde saplastırıw imkaniyatlarınń asıwı sıyaqlılardı ańlatadı”[5,42-43].

“Modernizaciyalaw sociallıq rawajlanıw bolıp, inventiv-(latinsha “asıw”) hám innovativ (latinsha “jańalıq kiritiw”), yaǵnıy innovaciyanı hám jańa texnologiyanı engiziw processlerinen ibarat. Sonday-aq, integrativ processte bar bolıp, ol kóbirek milliy xarakter, mádeniy dástúrler, xalıq mentalitetin esapqa aladı, ózgeredi hám óz imkaniyatı, tayarlanıw dárejesi tiykarında ámelge asıradı”[6,40], dep ataw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

“Modernizaciya(ingl.modernisation–özgeris, jańalanıw, zamanagóylestiriw) Industriyalastırıw, sanaatlastırıw dáwirinde agrar, tariyxıy hám zamanagóy jámiyetlerdiń rawajlanıwınıń jańa basqışında kóteriliwin sáwlelendiriwshi

sociallıq process. Ol jámiyet turmısınıń barlıq tarawları: ekonomika, siyasat, sociallıq hám ruwxıy-aǵartıwshılıq tarawınıń modernizaciya qılınwın talap qıladı”[7, 222-223].

Zaman talabına tiykarınan usı mazmunda bizińshe modernizaciya bul jańa basqıshqa jónelis ushın jámiyet qubılıslarına jańalıqlardı alıp kirip maqsetke erisiwi bolıp tabıladı. Bul táriyp arqalı modernizaciyanı insan turmısınıń barlıq tarawlarına engiziw múmkin. Máselen, awır hám jeńil sanaattı, awıl xojalıǵın, mashinalardı, texnologiyalardı, jámiyetti modernizaciya qılıwda engiziw múmkin. Sonday-aq, bul táriyp jaslar haqqındaǵı jańalanıwları da qamrap aladı.

Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatı hár túrli sociallıq-gumanitar pánler tárepinen úyreniw ushın derek, predmettiń sıpatın ótey alıwı, pánleraralıq izertlewdiń predmeti bola alıw qásiyetin de barlıǵın esapqa alıw zárúr.

Modernizaciya, jámiyetti jańalaw óz-ózinen ámelge aspaydı. Usı mazmunda adamlardıń oylawın, ásirese, jaslardıń modernizaciya boyınsha sanasın rawajlandırıw lazım. Bizińshe, modernizaciya bul jaslardıń jámiyettiń barlıq tarawlarındaǵı iskerliginde júz beretuǵın reformalardıń nátiyesinde jańalıqqa umıtılıwshı, óz imkaniyatlarınan kelip shıǵıp, yaǵnıy bilim, tájiriye, intellektual potencialı tiykarında júzege keletuǵın aqılıy jaqtan anlaw háreketi bolıp esaplanadı.

Analiz qılıw, pikir júritiw jas áwlad hám de hámmede ol yaki bul innovaciyalıq pikirdiń payda bolıwına alıp keledi. Bunday halat, ásirese, jámiyetti modernizaciyalaw ushın kerek bolǵan zárúrlık esaplanadı.

Hár bir mámleket modernizaciya processinde barlıq tarawlarda keń kólemli reformalardı alıp barar eken, jaslardıń qatlamnı alıp barılıp atırǵan reformalardıń drayveri dew múmkin.

“Ózbekstanda jaslar 9 million 726 mın 608 dı qurawı málim boldı. Bul haqqında mámleket statistika komiteti «Bugun.uz»ga xabar berdi. Maǵlıwmatlarǵa kóre, 2021-jıl 1-yanvar halatına kóre, Ózbekstanda 14-30 jastaǵı jámi xalıqtıń sanı 9 million 726 mın 608 dı quraǵan. Sonnan 4 million 973 mın 204 ti bala, 4 million 753 mın 404 ti bolsa qız balalar bolıp esaplanadı. Atap ótiliwinshе, 2021-jıl 1-yanvar halatına kóre, Ózbekstanda 0-14 jastaǵı jámi balalardıń sanı 10 million 175 mın 819 dı quraǵan”.

Búgingi kúnde Ózbekstanda hárdayım jasap kiyatırǵan xalıqtıń sanı otız jeti million altı júz mın tórt júz qırıq úsh adamdı quraydı. Sonnan ulıwma xalıqtıń eliw bes prosentini otız jasqa shekem bolǵanlardı quraydı.

Juwmaglaw hám usınıslar. Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatı ámeliyatqa engiziw, bar bolǵan mashqala hám qoyılǵan wazıypalarǵa sheshimdi tabıw hám olardı saplastırıwda tómendegi usınıslarǵa itibar qaratıw maqsetke muwapıq:

1. Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatı haqqındaǵı nızam hám Prezident Pármanı hám qararlarınıń mazmunın keń xalıq massasına jetik tárizde túsindiriw zárúr.

2. Jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatında kórsetilgen tiykarǵı prinsiplerdiń ózgesheliklerin ilimiy izertlep, jaslarǵa jetkeriw kerek.

3. Jámiyetti modernizaciyalaw processlerinde mámlekettiń jaslarǵa tiyisli siyasatın jáne de bekkemlew jolların belgilep alıw maqsetke muwapıq.

Sonday-aq, ǵárezsizlik jıllarında jaslarǵa tiyisli mámleketlik siyasatınıń tiykarǵı maqsetleri tómendegilerge qaratılǵanlıǵı jaslar tárbiyasına unamlı tásir kórsetpekte.

Búgingi kúnde jámiyetke paydası tiyetuǵın lider jaslardı tárbiyalaw, jaslar tárepinen ilgeri sürilip atırǵan hár túrli temalardaǵı baslamalar, kreativ, jaqsı ideyalar, kóz-qaraslar, jantasıwlar jámiyetti modernizaciyalaw dáwirinde eń áhmiyetli máselelerdiń biri esaplanadı.

Bul máseleler mashqalalarǵa tereńirek jantasıwdı, óz huqıqların anlap jetiwdi, nızam sheńberinde is júritiwdi, Ózbekstandaǵı óz ornın anlap jetiwdi, ádalatlı is júritiwdi, óziniń tarawınıń baslamashısı bolıwdı, óziniń mámleketi ushın kerek bolsa janın pidá qılıwdı, qay jerde, qashan bolmasın Ózbekstan bayraǵın bálent kóteriwdi talap qıladı.

Ekonomikanıń tiykarǵı jónelislerin túsiniw, jaslarda siyasiy sana hám siyasiy mádeniyattıń qalıplesiw dárejesi menen tikkeley baylanışlı bolıp tabıladı.

Erteń kúnimiz keleshek iyeleri bolǵan jaslar elimizdiń turmısındaǵı áhmiyetli sociallıq-siyasiy ózgeris hám processlerde ózleriniń zárúrli ámeliy usınısları hám de sociallıq poziciyaların ilgeri sürip, belsendi qatnasıp atır. Sebebi, “Siyasiy qatnasıqlarǵa waqıya-qubılıslardı jetik anlaǵan halda kirisip, siyasiy nátiyjelerge erisiw qábileti siyasiy sanalılıq bolıp tabıladı”[8,97]. Álbette, jámiyettiń rawajlanıwında siyasiy sanalılıq dárejesi hár bir dáwirde jámiyet basqarıwında belsendi qatnasıwshı siyasiy institutlardıń bas maqsetleri jámiyet aǵzaları hám olardıń oylaw dárejesiniń qalıplesiwine jáne de jetilisiwine ayırıqsha áhmiyet bergen.

Bul boyınsha hár túrli dáwirlerde alımlar, oyshıllar, jámiyettiń zıyalıları tárepinen hár túrli pikirlerin bildirip kelingenligi siyasiy processler, tariyxıy dereklerdiń tiykarında biliwimiz múmkin. Joqarıdaǵı siyasiy sanalılıq dárejesi túsinigine berilgen táriypti biykar etpegen halda, biz de múnásebetimizdi bildirip ótpekdemiz. Sebebi, jámiyette insanlar, sonıń menen birge, jaslar

modernizaciyalaw processinde siyasiy sanalıhıqtıń ayırıqsha rolin, alıp barılıp atırǵan sociallıq, ekonomikalıq tarawdaǵı reformalardıń qanshelli dárejede oylanǵan halda alıp barılıp atırǵanlıǵınıń mazmun-mánisin túsiniwleri lazım bolıp tabıladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Политология. Энциклопедический словарь. Издательство Московского коммерческого Университета. – Москва, 1993. – С. 259.
2. Мирзиёев Ш.М. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2019. 1-том. – Б. 145.
3. Российская социологическая энциклопедия. Под ред. Г.В.Осипова. – Москва: Изд.гр.НОР-МА-ИНФРА-М., 1998. – С. 553.
4. Орипов Э. Миллий кадриятлар ва модернизация // ЎЗМУ хабарлари. №1. – Тошкент, 2012. – Б. 127.
5. Бердиев Б. Модернизация ва унга таъсир этувчи омиллар // Жамият ва бошқарув. “Академия”, 2007. – № 2. – Б. 42-43.
6. Амонов Б. Янгиланиш – табиий жараён // Жамият ва бошқарув. “Академия”, 2007. – № 2. – Б. 40.
7. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. – Тошкент: “Академия”, 2007. – Б. 222-223.
8. Шаропов Ф.Ш. Сиёсатшунослик. Сиёсий система таҳлили. Сиёсий маданият асослари. 2-ки-тоб. – Тошкент, 1996. – Б. 97.

OLIIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK OFITSERLARDA KASBIY-MA'NAVIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS YO'NALISHLARI

Samiyev S.B.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus shahar

33222 HARBIY QISM

Guruh komandiri, Kapitan.

Tayanch soʻzlar: oliy harbiy ta'lim muassasasi, bo'lajak ofitser, kasbiy-ma'naviy madaniyat, ma'naviy tarbiya, vatanparvarlik, axloqiy barqarorlik, tarbiya yo'nalishlari, normativ-huquqiy asos.

Ключевые слова: высшее военное образовательное учреждение, будущий офицер, профессионально-нравственная культура, духовно-нравственное воспитание, патриотизм, нравственная устойчивость, направления воспитания, нормативно-правовая база.

Key words: higher military educational institution, future officer, professional and moral culture, moral education, patriotism, moral stability, educational directions, regulatory and legal framework.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada oliy harbiy ta'lim muassasalarida bo'lajak ofitserlarda kasbiy-ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishlari ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda kasbiy-ma'naviy madaniyatning mazmuni, harbiy xizmatning axloqiy-me'yoriy talablari, tarixiy-ma'naviy merosning tarbiyaviy salohiyati hamda davlat siyosatida belgilangan ustuvor vazifalar asosida bo'lajak ofitser shaxsini kompleks rivojlantirish yo'llari yoritiladi. Prezident nutqlarida ilgari surilgan ma'naviyatning jamiyat hayotidagi o'rni, harbiy xizmatchining ma'naviy yetukligi hamda vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirish g'oyalari konseptual asos sifatida talqin qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье с социально-педагогических позиций анализируются специфические направления развития профессионально-нравственной культуры будущих офицеров в высших военных образовательных учреждениях. Раскрывается содержание профессионально-нравственной культуры, нравственно-нормативные требования военной службы, воспитательный потенциал историко-духовного наследия, а также пути комплексного развития личности будущего офицера на основе приоритетных задач, определённых государственной политикой. Идеи, выдвинутые в выступлениях Президента о роли духовности в жизни общества, нравственной зрелости военнослужащего и усилении военно-патриотического воспитания, интерпретируются как концептуальная основа исследования.

SUMMARY:

This article analyzes the specific directions of developing professional and moral culture among future officers in higher military educational institutions from a socio-pedagogical perspective. The study examines the content of professional and moral culture, the ethical and normative requirements

of military service, the educational potential of historical and spiritual heritage, and the ways of comprehensive development of a future officer's personality based on the priority tasks defined in state policy. The ideas expressed in the President's speeches on the role of spirituality in society, the moral maturity of military personnel, and the strengthening of patriotic education are interpreted as the conceptual foundation of the research.

Bugungi globallashuv sharoitida xavfsizlik masalalarining murakkablashuvi harbiy kadrlar tayyorlash tizimiga nisbatan yangi talablarni yuzaga chiqarmoqda. Endilikda harbiy salohiyatni mustahkamlash faqat qurol-aslaha va texnika bilan o'lganmay, balki ofitser shaxsining tafakkuri, axloqiy barqarorligi, kasbiy mas'uliyati va ma'naviy immuniteti bilan ham bevosita bog'liq holda qaralmoqda. Shu jihatdan oliy harbiy ta'lim muassasalarida bo'lajak ofitserlarda kasbiy-ma'naviy madaniyatni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega tarbiyaviy vazifalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Kasbiy-ma'naviy madaniyat bo'lajak ofitser shaxsida xizmat burchiga sadoqat, qonun va harbiy intizomga so'zsiz rioya, davlat manfaatlarini ustuvor qo'yish, adolat va halollik mezonlaridan chekinmaslik, jamoa manfaatiga mas'uliyat bilan yondashish kabi sifatlarni yagona tizimda mujassamlashtiradi. Bu tizimning mustahkamligi harbiy faoliyatda, ayniqsa, noaniqlik va yuqori mas'uliyat ustun bo'lgan vaziyatlarda ofitserning qaror qabul qilish madaniyatini belgilaydi. Shuning uchun ham tarbiyaviy jarayon mazmuni faqat bilim va ko'nikmalarni berish bilan cheklanmasdan, bo'lajak ofitserning ichki e'tiqodi, vijdoniy mas'uliyati va axloqiy qat'iyyatini shakllantirishga yo'naltirilishi zarur.

Davlat rahbari ma'naviyatning jamiyat hayotidagi o'rnini izohlarkan, "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir" degan konseptual fikrni ilgari suradi. Bu yondashuv harbiy ta'lim muassasalari uchun ham bevosita dolzarb bo'lib, bo'lajak ofitser shaxsini tarbiyalashda iqtisodiy-texnik taraqqiyot bilan bir qatorda ma'naviy ustunlikni ham tayanch mezon sifatida belgilash zarurligini ko'rsatadi. Harbiy muhitda ma'naviyat shunchaki shior emas, balki intizomni ichdan boshqaradigan "ko'rinmas nizom" bo'lib, shaxsni sinov oldida ham bukilmay holatda ushlab turadigan tayanchdir.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarida kasbiy-ma'naviy madaniyatni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishlaridan biri tarixiy-ma'naviy merosni tarbiyaviy resurs sifatida tizimli qo'llash bilan bog'liq. Harbiy xizmat madaniyatida ajdodlar jasorati, sarkardalik an'analari, vatanparvarlik timsollari bo'lajak ofitserning identifikatsiyasini kuchaytiradi, ya'ni "men kimning davomchisiman" degan ichki savolga aniq javob beradi. Davlat rahbari harbiylar bilan uchrashuvlarda harbiy xizmatchining ma'naviy yetuk

bo'lishi zaruratini alohida ta'kidlab, shaxsiy tarkibning ma'naviy yetukligini va jangovar tayyorgarligini yuksaltirish lozimligini qayd etadi hamda ajdodlar vorisligi tuyg'usini xizmat madaniyatining ma'naviy poydevori sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv tarixiy xotira va hozirgi kasbiy mas'uliyat o'rtasida uzviy bog'lanish hosil qilib, tarbiyani romantik esdalik darajasida emas, real kasbiy pozitsiya darajasida mustahkamlaydi.

Ikkinchi yo'nalish normativ-huquqiy asoslar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bo'lajak ofitserlarda kasbiy-ma'naviy madaniyatni rivojlantirish davlat siyosati darajasida tizimli qo'llab-quvvatlanayotganini ko'rsatadi. Xususan, Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarining ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan PQ-3898-son qaror mazkur yo'nalishning institutsional poydevorini belgilaydi. Bu kabi hujjatlar harbiy ta'lim va tarbiyani yagona tizimda ko'rish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni muntazam va natijador mexanizmlar asosida tashkil etish, tarbiya subyektlari mas'uliyatini aniq belgilash imkonini beradi. Shuningdek, yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi hukumat qarori ham harbiy ta'lim muassasalarida tarbiyani ijtimoiy hamkorlik, uzluksizlik va tizimlilik tamoyillari asosida kuchaytirish zaruratini mustahkamlaydi.

Uchinchi yo'nalish bo'lajak ofitser shaxsida axloqiy barqarorlik va mas'uliyatli qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. Harbiy kasbda axloqiy tanlovlar ko'pincha vaqt tanqisligi, yuqori bosim va noaniqlik sharoitida yuz beradi. Bunday vaziyatda "to'g'ri" qaror ko'pincha shunchaki bilim natijasi emas, balki e'tiqod, vijdon, intizom va xizmat burchi uyg'unligidan tug'iladigan ichki tayanch natijasidir. Demak, tarbiyaviy jarayonda bo'lajak ofitserning axloqiy ishonchini shakllantirish, burch va mas'uliyatni shaxsiy qadriyat darajasiga ko'tarish, prinsipiiallikni "qog'ozdagi qoidalar"dan "ichki odat"ga aylantirish markaziy vazifa bo'lishi lozim.

To'rtinchi yo'nalish axborot makonidagi mafkuraviy ta'sirlarga qarshi ma'naviy-psixologik immunitetni kuchaytirish bilan bog'liq. Globallashuv sharoitida axborot oqimi nafaqat ma'lumot, balki ta'sir vositasi sifatida ham ishlamoqda. Harbiy kadr, ayniqsa, boshqaruv va mas'uliyat talab etiladigan lavozimga tayyorlanayotgan bo'lajak ofitser manipulyativ axborotni tanish, provokatsion g'oyalarni ajratish, hissiyotga emas, tahlilga tayangan munosabat bildirish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Bu yo'nalishda ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash, tahliliy o'qish, dalilga tayangan baholash, muloqot etikasi va psixologik o'zini boshqarish ko'nikmalarini tarbiyaviy mazmun bilan uyg'unlashtirish yuqori samara beradi.

Beshinchi yo‘nalish jamoaviy uyg‘unlik va liderlik madaniyatini rivojlantirishga qaratiladi. Harbiy muhitda jamoa ruhi, o‘zaro ishonch va mas‘uliyatli hamkorlik bo‘lajak ofitserning kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi omillardan biridir. Jamoa manfaatini ustuvor qo‘yish, buyruq va tashabbusning muvozanatini to‘g‘ri ushlash, hamkasb sha‘ni va qadr-qimmatiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, o‘zini va boshqalarni tartibga solish madaniyati kasbiy-ma‘naviy madaniyatning amaliy ko‘rinishiga aylanadi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda kursantlik jamoasida ijobiy axloqiy-psixologik muhitni yaratish, komandir va pedagogning shaxsiy namunasini tarbiya texnologiyasiga aylantirish, xizmat odobi va harbiy muomala madaniyatini muntazam mashq qildirish muhimdir.

Oltinchi yo‘nalish tarbiyaviy jarayonni integrativ yondashuv asosida tashkil etish, ya‘nita‘lim, tarbiya va amaliy xizmat tajribasini yagona tizimga birlashtirish bilan izohlanadi. Bo‘lajak ofitserda ma‘naviy madaniyat auditoriyada gapirilgan fikr sifatida emas, mashg‘ulot, sinov, kundalik tartib, jamoaviy mas‘uliyat va real vaziyatli topshiriqlar orqali “xulq me‘yori”ga aylangandagina barqaror natija beradi. Shu sababli oliy harbiy ta‘lim muassasalarida tarbiya ishlarini fanlar mazmuniga singdirish, amaliy mashg‘ulotlarda axloqiy mezonlar bo‘yicha tahlil va refleksiyani yo‘lga qo‘yish, xizmatga oid vaziyatli topshiriqlar asosida qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirish kasbiy-ma‘naviy madaniyatni rivojlantirishning o‘ziga xos va samarali yo‘li hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, oliy harbiy ta‘lim muassasalarida kasbiy-ma‘naviy madaniyatni rivojlantirish jarayoni tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishda tizimlilikni talab etadi. Tarbiya mazmuni alohida ma‘ruzalar yoki yakka tadbirlar bilan cheklanib qolmasdan, o‘quv fanlari, xizmat rejimi, intizomiy talablar va jamoaviy faoliyat bilan uzviy bog‘langan holda tashkil etilgandagina o‘z ta‘sir kuchini namoyon qiladi. Bu holatda harbiy ta‘lim muhiti kursant ongida ma‘naviy me‘yorlarni sun‘iy talab sifatida emas, balki kasbiy hayotning tabiiy qonuniyati sifatida qabul qilishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kasbiy-ma‘naviy madaniyatni shakllantirishda tarbiya usullarining mazmunan boy va shaklan maqsadga muvofiq bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Axloqiy suhbatlar, xizmatga oid vaziyatlarni tahlil qilish, namunaviy shaxslar faoliyatini o‘rganish, jamoaviy muhokamalar va mas‘uliyatli topshiriqlar orqali bo‘lajak ofitserlarda xizmat burchiga ongli munosabat shakllanadi. Bunday yondashuv tarbiyani buyruq yoki nazorat vositasi sifatida emas, balki shaxs ichki ehtiyojlariga tayanadigan ta‘sir mexanizmiga aylantiradi.

Kursantlar jamoasida sogʻlom maʼnaviy-axloqiy muhitni shakllantirish ham ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Oʻzaro hurmat, ishonch, intizom va jamoa manfaatini ustuvor qoʻyish tamoyillari amalda qaror topgan muhitda boʻlajak ofitser kasbiy munosabatlar madaniyatini tabiiy ravishda oʻzlashtiradi. Ayniqsa, katta kursantlar va komandirlar tomonidan namoyon etiladigan masʼuliyatli munosabat, adolatli talabchanlik va insoniy muomala yosh kursantlar uchun kuchli tarbiyaviy taʼsir manbai boʻlib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, kasbiy-maʼnaviy madaniyatni rivojlantirish jarayonida xizmat intizomining tarbiyaviy imkoniyatlaridan oqilona foydalanish zarur. Intizom faqat jazo va cheklovlar tizimi sifatida emas, balki shaxsni ichki tartibga, oʻzini boshqara olishga va masʼuliyatli qaror qabul qilishga oʻrgatuvchi omil sifatida qaralishi lozim. Ana shunday yondashuv orqali intizom boʻlajak ofitser uchun tashqi bosim emas, balki kasbiy hayotning tabiiy va zarur shartiga aylanadi.

Shu maʼnoda, oliy harbiy taʼlim muassasalarida kasbiy-maʼnaviy madaniyatni rivojlantirish boʻyicha olib borilayotgan ishlar taʼlim jarayoni, xizmat amaliyoti va shaxsiy tarbiyaning oʻzaro uygʻunligi asosida tashkil etilgandagina barqaror natija beradi. Bu uygʻunlik boʻlajak ofitser shaxsida maʼnaviy barqarorlik, kasbiy masʼuliyat va xizmat burchiga sadoqatni hayotiy pozitsiya darajasida qaror toptirishga xizmat qiladi.

...Shu tariqa, oliy harbiy taʼlim muassasalarida kasbiy-maʼnaviy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy ishlar mazmunan chuqur, shaklan uzviy va amaliyot bilan bogʻliq holda tashkil etilgandagina kutilgan samarani beradi. Bu jarayonda taʼlim fanlari, xizmat intizomi, jamoaviy faoliyat va shaxsiy namuna bir-birini toʻldiruvchi yagona tizim sifatida namoyon boʻladi. Kursant uchun maʼnaviy meʼyorlar tashqi talab emas, balki kasbiy hayotning tabiiy qismiga aylangan sari, xizmat burchiga munosabat ham ongli va barqaror tus oladi. Ana shu nuqtada tarbiya oʻzining asosiy vazifasini - boʻlajak ofitser shaxsida ichki intizom va masʼuliyatni qaror toptirishni bajaradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni koʻrsatadiki, globallashuv va xavfsizlik muhiti murakkablashayotgan bugungi sharoitda kasbiy-maʼnaviy madaniyat harbiy kadrlar tayyorlash tizimining hal qiluvchi tarkibiy qismiga aylanmoqda. U boʻlajak ofitser shaxsida xizmat burchiga sadoqat, axloqiy barqarorlik, masʼuliyatli qaror qabul qilish qobiliyati va jamoa manfaatini ustuvor qoʻyish kabi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Kasbiy-maʼnaviy madaniyatni rivojlantirish taʼlim, tarbiya va xizmat amaliyoti uygʻunligida tashkil etilgandagina u barqaror natija beradi hamda harbiy xizmatda ishonchli,

ma'naviy jihatdan yetuk va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir ofitser kadrlarni tayyorlash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida"gi Qonuni. 2002-yil 12-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-458). 2018-yil 9-yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori (PQ-3898). 2018-yil 4-avgust.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori (140-son). 2018-yil 23-fevral.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.
6. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish masalalari bo'yicha nutqlar va ma'ruzalar. Toshkent, 2017–2023.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. Muslimov N.A. Kasbiy pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
9. Otamurodov S.O. Ma'naviyat va milliy xavfsizlik masalalari. Toshkent: Akademyanashr, 2018.
10. Sharipov Sh.S. Harbiy ta'lim tizimida shaxs tarbiyasi masalalari. Toshkent: Harbiy nashriyot, 2019.
11. Urazova M.B. Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy va ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish. Toshkent: Fan, 2020.
12. Akramova Sh.A. Zamonaviy ta'limda shaxs kamoloti va kasbiy madaniyat. Toshkent: O'qituvchi, 2017.

KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA KINESTETIK RIVOJLANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Axunov U.R.

*Andijon davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrası professor*

Tayanch soʻzlar: kasbiy tayyorgarlik, kinestetik rivojlanish, metodik tizim, harakat faoliyati, sensor-motorika, amaliy mashgʻulot.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, кинестетическое развитие, методическая система, двигательная активность, сенсомоторика, практическое обучение.

Key words: professional training, kinesthetic development, methodological system, motor activity, sensorimotor skills, practical training.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida kinestetik rivojlanishning oʻrni, uning didaktik va metodik asoslari, shuningdek, ushbu rivojlanish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan metodik tizimning komponentlari tahlil qilinadi. Shuningdek, amaliy mashgʻulotlar, harakatga asoslangan oʻqitish va sensor-motorik tajribalarning ahamiyati asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется роль развития кинестетических способностей в процессе подготовки студентов к профессиональной деятельности, его дидактические и методические основы, а также компоненты методической системы, направленной на совершенствование процесса этого развития. Обоснована важность практического обучения, двигательного обучения и сенсомоторного опыта.

SUMMARY:

This article analyzes the role of developing kinesthetic abilities in preparing students for professional activity, its didactic and methodological foundations, and the components of a methodological system aimed at improving this development process. The importance of practical learning, motor learning and sensorimotor experience is substantiated.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy koʻnikma va kompetensiyalarni shakllantirish muhim oʻrin tutadi. Ayniqsa, texnika, tibbiyot, pedagogika kabi sohalarda kinestetik rivojlanish - ya'ni tana harakatlari orqali oʻrganish va anglash - muhim ahamiyat kasb etadi. Kinestetik oʻrganish orqali talaba nafaqat kasbiy

harakatlarni avtomatlashtiradi, balki kasbiy reflekslar, muvofiqlashtirish, aniqlik, va aniqlashtirish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Kinestetik rivojlanish - bu harakatlar orqali o'rganish, tanani anglash va fazoviy idrok qilish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni bo'lib, ko'plab kasb turlari uchun zarurdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarning 30-40% kinestetik tipga mansub bo'lib, ular ma'lumotlarni amaliy faoliyat orqali yaxshiroq o'zlashtirishadi. Shu sababli, kasbiy tayyorgarlik jarayonida kinestetik rivojlanishni e'tiborga olish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kinestetik rivojlanish quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Sensormotor integratsiya - sezgi organlari va harakat tizimi o'rtasidagi muvofiqlashtirish. Bu kasbiy faoliyatda aniq harakatlarni bajarish, asbob-uskunalar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Fazoviy idrok - o'zini fazoda joylashtirish, ob'ektlar orasidagi masofani baholash qobiliyati. Bu arxitektura, dizayn, qurilish kabi sohalarida ishlash uchun zarur.

Harakat xotirasi - takroriy harakatlarni eslab qolish va avtomatlashtirish qobiliyati. Kasbiy ko'nikmalarning ko'pchiligi shu asosda shakllanadi [1].

Kasbiy faoliyatda kinestetik qobiliyatlarning ahamiyati haqida so'z yuritadigan bo'lsak, turli kasblar uchun kinestetik qobiliyatlar turlicha ahamiyatga ega: texnik kasblar (mexanik, operator): aniq harakat koordinatsiyasi, qo'l-ko'z muvofiqlashtirish, tibbiyot sohasidagi kasblar: nozik motor ko'nikmalar, taktil sezgirlik; sport va jismoniy tarbiya: harakat plastikasi, kuch va chidamlilik; san'at va dizayn: qo'l harakatlari aniqligi, ijodiy ifoda hisoblanadi.

Talabalarning kinestetik rivojlanish darajasini aniqlash uchun quyidagi diagnostika usullaridan foydalaniladi. O'rganish uslublarini aniqlash testlari - talabani qaysi kanal (vizual, audial, kinestetik) orqali yaxshiroq o'rganishini aniqlash.

Motor ko'nikmalarni baholash - harakat koordinatsiyasi, aniqlik, tezlik ko'rsatkichlarini o'lchash. Fazoviy fikrlashni baholash testlari - uch o'lchamli ob'ektlarni tasavvur qilish va ular bilan ishlash qobiliyatini tekshirish.

Diagnostika natijalariga asoslanib, individual va guruh dasturlari ishlab chiqiladi:

Maqsadlarni aniqlash - har bir talaba yoki guruh uchun aniq, o'lchanadigan maqsadlar qo'yiladi. Mazmunni tanlash - tanlangan kasbga mos keladigan kinestetik mashqlar va amaliy topshiriqlar tanlanadi.

Usul va vositalarni belgilash - o'qitish metodlari, texnik vositalar, o'quv materiallari aniqlanadi. Kinestetik rivojlanishni ta'minlovchi asosiy metodlar:

A) Amaliy mashg'ulotlar. Bunda simulyatsiya va modellashtirish - real kasbiy vaziyatlarni taqlid qiluvchi mashqlar. Masalan, tibbiyot talabalarini in'ektsiya qilish ko'nikmalarini manekenlar orqali o'rgatish. Loyiha faoliyati - talabalar real mahsulot yoki xizmat yaratish jarayonida ishtirok etadilar. Bu konstruktorlik, dizayn, dasturlash kabi sohalarida samarali. Mahorat darsxonalari - tajribali mutaxassislar rahbarligida amaliy ko'nikmalarni puxta o'zlashtirish.

B) Progressiv o'rganish texnologiyalari, bosqichma-bosqich murakkablashtirish - oddiy harakatlardan murakkab kombinatsiyalarga o'tish. Takroriy mashq qilish - avtomatizmga erishish uchun muntazam mashqlar. Xato tahlili va tuzatish - noto'g'ri harakatlarni aniqlash va to'g'rilash mexanizmlari.

V) Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda virtual reallik (VR) - xavfli yoki qimmat amaliy mashg'ulotlarni xavfsiz muhitda o'tkazish. Masalan, uchuvchilar uchun simulyatorlar. Interaktiv o'quv tizimlari - sensorli ekranlar, interaktiv doska va boshqa vositalar yordamida kinestetik tajribani boyitish. Video tahlil - talabaning harakatlarini videoga olib, tahlil qilish va takomillashtirish.

4. Nazorat va baholash bosqichida esa kinestetik rivojlanish samaradorligini baholash uchun: amaliy sinovlar - real sharoitda ko'nikmalarni namoyon etish. Portfolio metodi - talabaning amaliy ishlarini to'plash va tahlil qilish. Refleksiv baholash - o'z-o'zini tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirish. Reyting tizimlari - turli parametrlar bo'yicha ball to'plash va umumiy ko'rsatkichni hisoblash.

Turli xil o'rganish uslublarini kombinatsiyalash - bir mashg'ulotda vizual, audial va kinestetik elementlarni birlashtirish va xavfsizlik qoidalariga rioya qilish - amaliy mashg'ulotlarda talabalar xavfsizligini ta'minlash. Motivatsiyani oshirish - amaliy natijalarni ko'rsatish, muvaffaqiyatlarni qo'llab-quvvatlash. Individual yondashuv - har bir talabaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish. Ta'lim muassasalari uchun moddiy-texnik bazani mustahkamlash - zamonaviy asbob-uskunalar, simulyatorlar bilan ta'minlash. Amaliyot bazalarini shakllantirish - ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlik o'rnatish. O'qituvchilarning malakasini oshirish - zamonaviy metodlar bo'yicha treninglar o'tkazish. Innovatsion tajribalarni joriy etish - ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish kelajakda ushbu yo'nalishda qo'shimcha tadqiqotlar olib borish, virtual va aralash reallik texnologiyalarini kengroq joriy etish, shuningdek, xalqaro tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirib tatbiq etish zarur.

XXI asr kasbiy ta'limi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy-harakatli ko'nikmalarni talab qiladigan mutaxassislarni tayyorlashga yo'naltirilgan. Kinestetik kompetensiya – bu talabaning harakatlar, teginish va tana sezgilari orqali bilim olish, kasbiy vazifalarni bajarish va professional harakatli

ko'nikmalarni egallash qobiliyatidir. Zamonaviy kasblarning aksariyati – tibbiyot, muhandislik, sport, san'at, sanoat – yuqori darajadagi kinestetik kompetensiyani talab etadi. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, tibbiy xatoliklarning 30-40% to'g'ri bajarilmagan harakatli manipulyatsiyalar bilan bog'liq. Sanoat sohasida esa mehnat travmalarining 60% yetarli darajada rivojlanmagan motor ko'nikmalar natijasida yuz beradi. Bu statistik ma'lumotlar kasbiy ta'limda kinestetik kompetensiyani rivojlantirishning muhimligini ko'rsatadi [3].

O'zbekiston Respublikasida kasbiy ta'lim tizimini isloh qilish va zamonaviy talablarga moslashtirishning "O'zbekiston Respublikasini 2022-2026 yillarda rivojlantirish strategiyasi"da ustuvor yo'nalishlardan biri etib belgilanganligi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, jumladan, kinestetik kompetensiyani rivojlantirish masalasini dolzarbligini oshirmoqda. Mavjud muammolar: **Nazariy va amaliy balanssizlik**, ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida nazariy mashg'ulotlar hajmi amaliy-harakatli mashg'ulotlardan ancha yuqori (70-80% nazariya, 20-30% amaliyot), **zamonaiy texnologiyalardan foydalanish yetishmasligi**, virtual simulyatorlar, haptic qurilmalar va interaktiv trenajorlardan foydalanish darajasi past, **individual yondashuvning yo'qligi**, har bir talabaning kinestetik qobiliyatlari har xil bo'lishiga qaramay, ommaviy ta'lim usullari qo'llaniladi

Baholash tizimi kamchiliklari: Kinestetik ko'nikmalarni obyektiv baholash mezonlari va instrumentlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. **O'qituvchilarning tayyorgarligi**, ko'plab o'qituvchilar kinestetik kompetensiyani rivojlantirishning zamonaviy metodlaridan xabarsizligidir.

Kinestetik kompetensiya – bu shaxsning sensomotor tizimi orqali kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, harakatli operatsiyalarni aniq va samarali bajarish, taktil va proprioseptiv ma'lumotlarni qayta ishlash hamda kasbiy faoliyatda motor intellektni qo'llash qobiliyatidir [4].

Amerikalik olim David Kolb ishlab chiqqan tajriba orqali o'rganish nazariyasi kinestetik kompetensiyani tushunish uchun muhim asos hisoblanadi. Kolbning tsikliga ko'ra, samarali o'rganish to'rt bosqichdan iborat:

Konkret tajriba (harakat orqali tajriba), refleksiv kuzatuv (tajribani tahlil qilish)

Abstrakt kontseptualizatsiya (nazariy umumlashtirish), faol eksperiment (yangi sharoitda qo'llash). Kinestetik kompetensiya aynan konkret tajriba va faol eksperiment bosqichlarida faol rivojlanadi.

Howard Gardnerning nazariyasida jismoniy-kinestetik intellekt alohida tur sifatida ajratilgan. Bu intellekt turi tanani mahorat bilan boshqarish, harakatlar orqali muammolarni hal qilish qobiliyatini ifodalaydi. Gardner ta'kidlaganki, ba'zi odamlar aynan harakatli faoliyat orqali eng yaxshi o'rganadilar va bu

xususiyat kasbiy muvaffaqiyat uchun muhimdir. Rus olimi N.A. Bernshteynning harakat koordinatsiyasi nazariyasi murakkab motor ko'nikmalarning qanday shakllanishini tushuntiradi. Uning ta'limotiga ko'ra, harakatlarni o'rganish bir necha darajalardan o'tadi:

A darajasi – muskullar tonusini tartibga solish, B darajasi – sinergetik (birgalikdagi) harakatlar, C darajasi – fazoviy maydon, D darajasi – harakatlar semantikasi (ma'nosi).

Bu nazariyaga ko'ra, bilim va ko'nikmalar kontekstdan ajralib tura olmaydi – ular o'rganilgan fizik va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq. Kinestetik kompetensiya ham aynan real yoki real sharoitga yaqin muhitda eng samarali rivojlanadi.

Zamonaviy neyrobilim tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, harakatli faoliyat miya faoliyatining turli qismlarini faollashtiradi:

Motor korteks – ixtiyoriy harakatlarni rejalashtirish va boshqarish, serebelum – harakat koordinatsiyasi va muvozanati, bazal gangliyalari – harakat avtomatizmini shakllantirish, parietal korteks – sensomotor integratsiya, ko'zguli neyronlar tizimi – boshqalarning harakatlarini kuzatish va takrorlash [5].

Tadqiqotlar ko'rsatadiki, gamifikatsiyalangan ta'lim an'anaviy usuliga nisbatan 40-50% yuqori motivatsiya va 30% yaxshiroq natijalar beradi. Kinestetik kompetensiyani rivojlantirishda katta harakatli vazifalarni kichik, o'zlashtirilishi oson qismlarga bo'lish samarali. Misol: "Osmosis" tibbiy ta'lim platformasi murakkab tibbiy manipulyatsiyalarni kichik videolarga bo'lib, har biriga 3-5 daqiqalik amaliy mashq qo'shgan. Talabalar smartfonlaridan foydalanib, har qanday joyda harakatli ko'nikmalarni mashq qilishlari mumkin.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kinestetik rivojlanish muhim o'rin tutadi. Uni takomillashtirishga yo'naltirilgan metodik tizim esa o'qitish jarayonini faol, harakatga asoslangan va real kasbiy muhitga yaqinlashtiradi. Ushbu tizim orqali talabalar nafaqat nazariy bilimga, balki yuqori darajadagi amaliy tayyorgarlikka ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вегоцкий Л.С. “Педагогик психология”. - М.: Педагогика, 1991. 93-б.
2. Gippenreiter Yu.B. “Psixologiya: harakat va hissiyotlar”. — M.: AST, 2010. 58-b.
3. Xaitmetov A. “Ta'lim metodlari va ularni amaliyotda qo'llash”. — Toshkent, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim konsepsiyasi. 2020.
5. Sharipova D. “Kasbiy ta'limda kinestetik kompetensiyalarni shakllantirish”, Ilmiy-tekshirish. 2023.

KIMYO FANINI O'QITISHDA SUN'IY INTELEKTNING AHAMIYATI VA O'RNI

To'rayeva H.T.

dotsent v.b.

Jo'rayeva M.

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti stomatologiya
yo'nalishi talabasi*

Axmetova A.A.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, virtual, laboratoriya, simulyator, o'quvchilarga kimyoviy, jarayonlar, tajriba, moslashuvchanlik.

Ключевые слова: искусственный интеллект, виртуальная лаборатория, симулятор, химические процессы, эксперимент, гибкость для студентов.

Key words: artificial intelligence, virtual laboratory, simulator, chemical processes, experiment, flexibility for students

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada sun'iy intellekt asosidagi tizimlar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchan, interaktiv va nazariy bilim bilan amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtiruvchi ta'lim muhitini yaratish orqali bilim darajasi ko'rsatkichini oshganligini ko'rishimiz mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается, как системы на основе искусственного интеллекта повышают результаты обучения, создавая интерактивную учебную среду, которая адаптируется к индивидуальным потребностям студентов и сочетает теоретические знания с практическими навыками.

SUMMARY:

This article examines how artificial intelligence-based systems improve learning outcomes by creating interactive learning environments that adapt to individual student needs and combine theoretical knowledge with practical skills.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida sun'iy intellektning joriy etilishi butun dunyoda ilmiy va pedagogik e'tibor markazida turibdi. Kimyo fanida esa an'anaviy laboratoriya ishlarini o'tkazish jarayonida xavfsizlik, vaqt va resurslar bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud. Shu sababli, sun'iy intellekt texnologiyalari

kimyo fanini o'qitishda innovatsion yechim sifatida paydo bo'lmoqda[1]. Mazkur maqolada sun'iy intellekt vositalarining kimyo fanini o'qitishda qo'llanilishi, mavjud metodologiyalar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi hamda istiqbolli yo'nalishlar belgilab beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilmiy manbalarni tahlil qilganda, kimyo fanini o'qitishda sun'iy intellektning qo'llanilishi so'nggi o'n yillikda sezilarli darajada rivojlanganligi ko'rinadi. Masalan, Johnson va boshq. (2021) laboratoriya simulyatsiyalari orqali xavfsiz va interaktiv o'qitish modelini taklif qilganlar[2]. Bu model o'quvchilarga real tajribalarni amalga oshirishga o'xshash virtual muhitda ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning individual o'qish tezligini nazorat qilish va natijalarni real vaqtda baholash imkonini beradi[3]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qarorida sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasida belgilangan[4]. Sun'iy intellekt yordamida murakkab kimyoviy jarayonlarni modellashtirish, reaksiyalarni bashorat qilish va virtual tajribalar o'tkazish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish, tahlil va tadqiqot ishlarini osonlashtirishga xizmat qiladi shunday ilmiy firklarni yoritgan[5]. Bugungi globallashuv davrida ilm-fan va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda, ta'lim tizimlarining ham zamon talablariga moslashuvi, jumladan, yangi texnologiyalarni joriy etish orqali o'qitish sifatini oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Kimyo fani, o'zining fundamental ahamiyati va murakkab tabiati tufayli, o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishda ko'pincha jiddiy qiyinchiliklarga duch kelinadigan fanlardan biridir. Molekulyar tuzilmalar, kimyoviy reaksiyalar mexanizmlari va stexiometrik hisob-kitoblar kabi mavzularning abstraktligi, shuningdek, xavfsizlik talablariga rioya qilish zaruriyati laboratoriya ishlari hajmini cheklab qo'yishi, o'quv jarayonini yanada qiyinlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'limga kirib kelishi kimyo fanini o'qitish usullarini tubdan o'zgartirish uchun katta imkoniyatlarni ochib bermoqda. SI o'quvchilarning bilim darajasi, o'rganish sur'ati va uslubini real vaqt rejimida aniqlash, o'quv materiallarini individual ehtiyojlarga moslashtirish, shuningdek, murakkab kimyoviy hodisalarni vizual va interaktiv tarzda namoyish etish orqali an'anaviy o'qitish usullarining cheklovlarini bartaraf etishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi kimyo fanini o'qitishda SI dan foydalanishning hozirgi holatini, uning potentsial afzalliklarini, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan amaliy yechimlarini tahlil qilish hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilashdan iboratdir. Biz SI asosidagi vositalarning kimyo ta'limidagi samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq misollar va ma'lumotlarga tayangan holda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga harakat qilamiz.

SI asosidagi adaptiv o'qitish tizimlari (AOTS) har bir o'quvchining joriy bilim darajasi, zaif tomonlari va o'rganish uslubini doimiy ravishda tahlil qiladi. Mashinani o'rganish algoritmlari yordamida bu tizimlar o'quv materialini (masalan, qo'shimcha misollar, nazariy ma'lumotlar yoki amaliy mashqlar) real vaqt rejimida moslashtiradi. Misol uchun, o'quvchi stexiometrik hisob-kitoblarda xatolikka yo'l qo'ysa, tizim darhol shu mavzuga oid qo'shimcha tushuntirishlarni, vizual sxemalarni yoki yechish qadamlarini batafsil ko'rsatuvchi misollarni taqdim etadi.

Sun'iy intellektning o'rni Kimyo fanini o'rganishda sun'iy intellektning o'rni juda katta. Sun'iy intellekt (SI) yordamida ilmiy tadqiqotlar tezlashtirilmoqda, yangi materiallar va birikmalarni yaratish jarayonlari osonlashmoqda, hamda kimyo fanining turli sohalarida yangiliklar yuzaga kelmoqda.

Quyidagi asosiy yo'nalishlarda SI kimyo fanini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi: 1. Ma'lumotlarni tahlil qilish va model yaratish: Kimyo tajribalaridan olingan katta hajmdagi ma'lumotlarni analiz qilishda sun'iy intellekt yordamida tez va aniq natijalarga erishish mumkin. Masalan, molekulyar strukturalar va reaksiyalarni model qilishda deep learning (chuqur o'rganish) texnologiyalari ishlatiladi.

2. Yangi materiallar va birikmalarni kashf etish: Sun'iy intellekt kimyoviy reaksiyalar va materiallarni simulyatsiya qilish orqali yangi va innovatsion materiallar yaratish jarayonini tezlashtiradi. SI model va algoritmlar yordamida molekularararo munosabatlarni tahlil qilib, yangi materiallarni sinovdan o'tkazish mumkin.

3. Reaksiya mexanizmlarini o'rganish: Kimyoviy reaksiyalarni simulyatsiya qilish va ulardagi mexanizmlarni aniqlashda sun'iy intellekt foydalaniladi. Bu esa kimyogarlar uchun turli reaksiyalarni boshqarish va samarali reaksiya yo'llarini yaratish imkonini beradi.

4. Kimyoviy xavflarni baholash: Sun'iy intellekt xavfsizlikni ta'minlash uchun kimyoviy modellarni yaratishda, zararli yoki xavfli reaksiyalarni oldindan aniqlashda ham foydalidir. U kimyoviy birikmalarni identifikatsiya qilishda va ularning potentsial xavf-xatarlarini baholashda yordam beradi.

5. Avtomatlashtirilgan laboratoriyalar: Sun'iy intellekt kimyo laboratoriyalarini avtomatlashtirishda yordam beradi, bu esa ilmiy ishlarning samaradorligini oshiradi. Kimyoviy tajribalar va tahlillarni avtomatik ravishda olib borish SI yordamida amalga oshiriladi.

6. Yangi dorilar va kimyoviy preparatlar yaratish: Kimyo va farmatsevtika sohalarida yangi dori vositalari va kimyoviy preparatlarni yaratish jarayonida sun'iy intellekt muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar dori dizaynini tezlashtiradi va samaradorligini oshiradi.

Afzalliklar va imkoniyatlar tezkorlik: Sun'iy intellekt yordamida kimyoviy jarayonlar va tahlillarni qisqa vaqt ichida amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Bu ilmiy tajribalarni soddalashtirib, o'quv jarayonini tezlashtiradi. Aniqlik: Kimyo fanida murakkab hisob-kitoblar va tahlillarni aniq bajarish uchun sun'iy intellekt tizimlari xatolik ehtimolini kamaytiradi va natijalarning ishonchliligini oshiradi. Interaktivlik: Sun'iy intellekt asosida yaratilgan virtual laboratoriyalar va simulyatorlar o'quvchilarga kimyoviy jarayonlarni amalda kuzatish va tajriba o'tkazish imkonini beradi. Moslashuvchanlik: Har bir o'quvchi o'z darajasi va ehtiyojiga mos sun'iy intellekt asosidagi dastur va platformalarni tanlashi mumkin. Innovatsion yondashuv: Sun'iy intellekt yordamida yangi kimyoviy moddalarning xossalari va reaksiyalarini bashorat qilish hamda dori vositalarini ishlab chiqish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyati mavjud.

Jadval 1. O'quvchilarning laboratoriya ishlaridagi bilim darajasi

Guruh	A'anaviy laboratoriya %	SI texnologiyalari %	O'sish ko'rsatkichi %
Sinf(10A)	65	86	21
Sinf(10B)	70	88	18
Sinf (10G)	60	80	20

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, SI vositalari yordamida o'quvchilarning laboratoriya tajribalaridagi natijalari an'anaviy metodlarga nisbatan 18–25% ga yaxshilangan.

Xulosa. Hozirgi davrda sun'iy intellekt texnologiyalari kimyo fanini o'rganish jarayonini zamonaviy, qulay va samarali qilmoqda. Sun'iy intellekt yordamida murakkab kimyoviy jarayonlarni modellashtirish, reaksiyalarni bashorat qilish va virtual tajribalar o'tkazish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish, tahlil va tadqiqot ishlarini osonlashtirishga xizmat qiladi. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalari yanada takomillashib, ilmiy izlanishlar uchun kengroq imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, kimyo fanini o'rganishni istagan har bir o'quvchi ushbu vositalardan to'liq va samarali foydalanishi lozim. Sun'iy intellekt yordamida kimyo fanining nazariy va amaliy jihatlarini birgalikda o'rganish, yangi kashfiyotlar sari keng imkoniyat eshiklarini ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/suniy-intellekt-texnologiyalari-va-ulardan-tibbiyot-vakimyo-sohalarida-foydalanish-imkoniyatlari>
2. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050921001575>
3. https://researchgate.net/publication/Artificial_Intelligence_in_Chemistry_Education_and_Research
4. file:///C:/Users/User/Downloads/Kimyo-va-SI-mavzusi-maqola(1).pdf
5. file:///C:/Users/User/Downloads/SI_kimyo_tajriba_va_simulyatsiya.pdf

ТЕХНОЛОГИК ТА'ЛИМ МАШГ'УЛОТЛАРИДА НОАН'АВАЙЙ О'ҚИТИШ МЕТОДЛАРИНИ ҚО'ЛЛАШ

Isaqova Z.R.

*Qo'qon DU, Texnologik ta'lim va kutubxonashunoslik
kafedrasi dotsenti*

Tayanch so'zlar: noan'anaviy, sensorik, passiv tinglash, trener, metod, yo'naltiruvchi matn, ishbop o'yin, bahs-munozara, videousul.

Ключевые слова: нетрадиционное, сенсорное, пассивное слушание, тренер, метод, ин-структивный текст, деловая игра, дискуссия, видеометод.

Key words: non-traditional, sensory, passive listening, trainer, method, instructional text, business game, discussion, video method.

РЕЗЮМЕ:

Maqolaning asosiy mazmuni dars jarayonida noan'anaviy metodlar qo'llanilganda, talabalarning axborotni eslab qolish ko'rsatkichining eng yuqori darajasi 30% ni tashkil etar ekan. Noan'anaviy metodlar qo'llanilganda esa, tinglovchilarning axborotlarni o'zlashtirish darajasi yanada ortib boradi. Shu maqsadni amalga oshirish ta'lim jarayonida foydalanmoqchi bo'lgan metodlarni tanlash vaqtida hisobga olish lozim bo'lgan ayrim jihatlari, har qanday ta'limning maqsadi - bilimni hamda uni amalda qo'llay bilish ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatлари va ko'rsatmalarni ishlab chiqishdan iborat bo'lgan fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

Основное содержание статьи заключается в том, что при использовании в ходе урока нетрадиционных методов наивысший уровень запоминания информации учащихся составляет 30%. При использовании нетрадиционных методов повышается уровень усвоения информации аудиторией. Реализация этой цели, некоторые аспекты, которые следует учитывать при выборе методов, которые будут использоваться в образовательном процессе, целью любого образования является формирование знаний и умений и навыков их применения на практике, необходимых личностных качеств, и рекомендации представлены.

SUMMARY:

The main content of the article is that when non-traditional methods are used in the course of the lesson, the highest level of information recall of students is 30%. When non-traditional methods are used, the audience's level of assimilation of information increases. Realization of this goal, some aspects that should be taken into account when choosing the methods to be used in the educational process, the goal of any education is the formation of knowledge and the skills and abilities to apply it in practice, the necessary personal qualities. and guidelines are presented.

Kirish. Ta'lim texnologiya elementlarini tanlash va amalga oshirishda tinglovchilarning o'quv bilish faoliyatlarini e'tiborga olish lozim. Amaliyotdagi oddiy qoida shu haqda guvohlik beradiki, nazariy darsning dastlabki 20 daqiqasida talabalarga yangi bilimlarni berish amalga oshiriladi, keyin esa bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash va boshqa shu kabi noan'anaviy metodlarni amalga oshirish orqali berilgan bilim mustahkamlanishi lozim.

Har qanday holatda ham nazariy dars jarayonida, masalan faqat ma'ruza o'qiladigan vaqt 20 daqiqadan oshmasligi kerak.

CHunki o'rganishning dastlabki 20 daqiqasi eng samarali, 30 daqiqadan keyin esa o'rganishni davom ettirish motivatsiyasi tezda pasaya boshlaydi.

Bu hamma takliflar talabaning diqqatini uzoqroq vaqtgacha saqlab turishga xizmat qiladi.

Idrok qilish paytida qancha ko'p sensorik (sezgi) kanallardan foydalanilsa, esda olib qolingani bilimlarning miqdori va sifati shunchalik yuqori bo'ladi. Agar bilimlar faqat "ma'ruza"lar orqali (passiv tinglash yo'lida) berilgan bo'lsa, unda 3 kundan so'ng ularning faqat 25% ni eslash mumkin holos. Agar u ma'ruzalar o'qish (tinglash), namoyish va ko'rgazmali qilish (ko'rish, ushlab ko'rish va shu kabilar) orqali berilsa va shu to'g'risida bahslashilsa, unda 3 kundan so'ng 75% ini esga tushirish mumkin.

Metodlar. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari asosida auditoriya va auditoriyadan tashqari ishlarni tashkil qilishda talabalarning ijodkorlik faoliyatini texnologik ta'lim servis yo'nalishi Texnologiya fani asosida rivojlantirish metodlarini ishlab chiqilishi amalga oshirilgan tadqiqot ishining dolzarbligini belgilaydi. Agar bilimlarni idrok qilishda bir necha sensorik kanallar birgalikda ishga solingan bo'lsa, ma'lumotlarning qisqa xotiradan uzoq xotiraga o'tish jarayoni tezlashadi, bu esa bilishning asosi bo'lib hisoblanadi.

Talabalarning o'zlashtirish darajasiga o'qitish metodlarining ta'sir darajasi:

1. Ma'ruza - eshitganimizning 5%.
2. O'qish - o'qiganimizning 10%.
3. Videousul, namoyish - ko'rganimizning 20%.
4. Tajribani namoyish qilish-ko'rgan va eshitganimizning 30%.
5. Bahs-munozara - muhokama qilganimizning 40%.
6. Mashqlar - o'qigan, yozgan, gapirganimizning 50%.
7. Ishbop o'yin, kichik guruhlarda ishlash, loyihalash - mustaqil o'qiganimizning, tahlil va muhokama qilganimizning, himoya va namoyish qilganimizning 75%.

8. Yo'naltiruvchi matn, muammoli vaziyat, boshqalarni o'qitish - mustaqil o'rganganimizning, tahlil va muhokama qilganimiz-ning, boshqalarni o'qitgan narsalarimizning 90%.

Natijalar. Yuqoridagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida noan'anaviy metodlar qo'llanilganda, talabalarning axborotni eslab qolish ko'rsatkichining eng yuqori darajasi 30% ni tashkil etar ekan. Noan'anaviy metodlar qo'llanilganda esa, tinglovchilarning axborotlarni o'zlashtirish darajasi yanada ortib boradi.

Quyida ta'lim jarayonida foydalanmoqchi bo'lgan metodlarni tanlash vaqtida hisobga olish lozim bo'lgan ayrim jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Har qanday ta'limning maqsadi - bilimni hamda uni amalda qo'llay bilish ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shunga zarur shaxs sifatleri va ko'rsatmalarni ishlab chiqishdir.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan ilmiy tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya-bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan texnik vositalar, kompyuter, masofali o'qish yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi.

Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi-bu trener va tinglovchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq deb hisoblaymiz, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har-bir ta'lim texnologiyasi trener va tinglovchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida tinglovchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, trener esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu, o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya-bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Buyumlarni ta'mirlash texnologiyasini o'rgatish bo'yicha tavsiyalar.

O'quvchilarga buyumlarni ta'mirlash texnologiyasini o'rgatishda bir qator o'qitish usullariga tayanish maqsadga muvofiqdir. Bunday usullar mehnat ta'limi darslarini takomillashtirish va o'quvchilarda unga oid bilim, ko'nikma

hamda mehnat malakalarini oshirish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari o'quvchilarni darsga bo'lgan munosabatini, qiziqishlarini va ular harakatlarini nazorat qilish hamda baholash imkoniyati yuzaga keladi. Biz quyida tavsiya etmoqchi bo'lgan dars ishlanmasi yuqoridagi ko'rsatib o'tilgan masalalarni yechimini topishga xizmat qiladi.

1-bosqich. Kichik guruhlariga bo'lish. O'tilgan darsning uyga vazifasini yig'ib olish

2-bosqich. O'tilgan darsni asosiy g'oyalarini eslash. Refleksiya. Kun mavzusi va tartibi bilan tanishtirish

3- bosqich. 1- ish Slaydlar asosida o'qituvchining kichik ma'ruzasi

KIYIMNI TUZATISH TURLARI

Kiyimlarni gavdada mahkam tutib, ushlab turish, kerakli shaklga moslash va bezatish hamda kiyimni tuzatish uchun furnituralardan foydalaniladi. Furnituralarga tugma, piston, molniya, ilgak, ilmoq, halqa va hokazolar kiradi.

KIYIMLARNI TUZATISHDA ISH BIRNINI TASHKIL QILISH

Bajariladiga ishga qarab ish o'rni tayyorlanadi. Bular qo'lda tikish tugma qadash, halqa tikish, yamoq solish va ilgak chatishdan iborat bo'lsa stol va kursini yorug'lik yaxshi tushadigan joyga qo'yiladi. Ish qutichasi va kerakli asboblarni tayyorlanadi, mashina, dazmol ishlari shu moslamalar turgan joyda bajariladi.

SANITARIYA VA GIGIENA QOIDALARI

Tuzatiladigan kiyimlar yuvilgan toza, dazmollangan bo'lishi kerak. Ishni bajarishdan oldin ish o'rnini ko'rib chiqib, ortiqcha narsalar bo'lsa yig'ishtirib so'ngra ishni boshlash maqsadga muvofiqdir. Ish tugagach, hamma narsa va asboblarni joy-joyiga qo'yish kerak.

XAVFSIZLIK TEXNIKASI QOIDALARI

1 Kiyimlarni tuzatishda tikuv mashinasidan, igna, to'g'nog'ich, qaychi, angishvonalaridan foydalaniladi. Ular bilan ishlashda ehtiyot bo'lish kerak.

2. Qaychining og'zi ochiq qolmasligi, biror kishiga uzatganda uning uchidan ushlab uzatish lozim

3. Ninani o'gizga olib borish, ko'ylakka qadab qo'yish, har yerga tashlash, ipsiz qoldirish eng yomon odat. Ninani bir oz ipi bilan yotsiqchaga qadab qo'yish kerak.

Kiyimni ehtiyotkorlik bilan kiyilsa, hamda o'z vaqtida o'z o'rnida qo'yilsa, u uzoq chidaydi va yangidek ko'rinadi. SHuning uchun uyda, maktabda, sport mashg'ulotlarida va xizmatda kiyiladigan kiyimlarni avaylab, o'z vaqtida joyiga qo'yib saqlash maqsadga muvofiqdir.

TUGMA QADASH

Агар tugma tushib qolgan va unga to'g'ri keladigan bor bo'lsa, o'zini yoki hamma tugmalarni olib tashlab, yangi bir xil tugmalarni qadab olish kerak. Tugmalar yengil kiyimlar uchun bir tomonlama, palto, kostyumlar uchun ikki tomonlama qadaladi (ustiga katta tugma, tagiga mayda tugma).

PISTON – KNOPKA TIKISH

Qadab tikilgan joy kiymda xunuk ko'rinmasligi, yaxshi jipslashishi uchun knopkalar ikki qavat matoga tikiladi. Buning uchun mato chetidan tasmasimon astar qo'yib, tikish, knopkaning pastki va ustki qismlari tekis joylashishini ta'minlash uchun knopkalar bir tekis o'rnatilishi (oldin knopkaning ostki qismi, keyin ustki qismi qadalishi) kerak.

ILMOQLAR TIKISH

Ilmoqlarni har xil turlari bor. Ilmoqlar ochilib ketmasligi uchun birining halqachasi char tomonga, ikkinchisidiki esa o'ng tomonga tikilgani ma'qul. Ilmoq va uning halqasi mustahkam bo'lish uchun ularni 2 qavat matoga qadab tikish lozim.

Buning uchun qadaladigan joy aniq belgilanib teshiladi, ilmoqning halqasi mutsahkam bo'lishi uchun ularni sirtga chiqariladi, orqada qolgan qismi teshigiga kamarcha yoki jiyakcha o'tkazilib, matoga tikiladi.

Ilmoq 3 joyidan, teshiklari va ilinadigan qismi tagidan tikiladi. Bunda 20-30 nomerli matoning rangidagi ipdan foydalanish kerak. Ilmoqning metall halqasi bo'rtib, ko'zga xunuk ko'rinmasligi uchun ilinadigan qismigina qoldirilib qolgan qismi matoga tekis qadab tikib chiqiladi va utsidan jiyak tikiladi.

ILGAK TIKISH

Ilgak so'tilgan bo'lsa yana qayta o'rniga mahkamlab (4-5marta) chatib qo'yiladi. Agar ezilib ketgan bo'lsa, oziga tog'ri keladigan gazlamadan bichib olib, yangidan tikiladi. Buning uchun eni 2 sm, bo'yi 6 sm gazlamani 4 ga buklab, ochiq tomonin yo'mab qiyiq chokda tikiladi. Tayyor ilgakni, eski ilgakning o'rnini tozalab, kiyimning tegishli joyiga qo'yib qayriladi, avval 1 tomonini, keyin 2- tomonini tikib chiqiladi. Mashinada buklangan qirqimlari ustidan bahyaqator tikiladi.

UZILGAN CHOKNI TIKISH

Agar kiyimning choki co'tilgan bo'lsa, o'z yo'li bilan mashina chokida yoki qo'l chokida kiyimga mos rangli ip bilan tikiladi va dazmollanadi.

YAMOQ SOLISH

Kiyimning yirtilgan, teshilgan, kuygan, sitilgan joylari bo'lsa, yamoq solinadi.

Yamoq solish kiyimning turiga qarab, masalan, oddiy yamoq solish kiyimning ustidan yoki tagidan yamoq qo'yib bajariladi.

Yirtilgan joyni mo'ljallab, rangini moslab yamoq qirqib olinadi, hammasini yaxshilab tekislab dazmollanadi.

Yamoqni kiyimdagi yirtiq joyning tagiga qo'yib ko'klab chiqiladi.

Yirtiqning atrofini qaychi bilan tekislab to'g'irlab qirqib chiqiladi.

Ichiga qayirib chetidan yoki yashirin chok bilan tikiladi.

Ko'klash choki sug'urib olinadi, chok dazmollanadi.

Ust qo'yma yamoq kiyimlarning simmetriyasiga qarab bajariladi. Masalan shimning tizzasi yirtilgan bo'lsa, ko'ylak yeninig tirsagi yoki lta cho'ntak yirtilgan bo'lsa, yamoq har ikkala tizzaga, ikkala tirsakka, ikkala cho'ntakka 1 xil qilib solinadi. Bunday yamoqni bezak yamoq deyiladi. Yamab bo'lingach bostirib dazmollanadi.

2-ish: Guruhlar o'rtasida kiyimlarni tuzatish, yamoq solish, iste'moldan chiqqan buyumlardan yangi mahsulot tayyorlash.

3-ish: Taqdimotlar

4-ish: O'qituvchining darsni xulosalashi

4- bosqich.

1. Guruhlararo savol-javob

A) Kiyimlarni tuzatish qanday amalga oshiriladi.

B) Kiyimlarni tuzatishda ish o'rni qanday tashkil etiladi.

V) Yamoq solish turlari

5- bosqich.

1-ish: Guruhlarda savol –javob natijalarini tahlili va baholash

A) Tugma qadash, petlya tikish, ilmoq tikish, yamoq solish, ilgak chatishdan iborat.

B) Kiyimlarni tuzatishda ish o'rnini tashkil qilish. Bajariladiga ishga qarab ish o'rni tayyorlanadi. Bular qo'lda tikish tugma qadash, halqa tikish, yamoq solish va ilgak chatishdan iborat bo'lsa stol va kursini yorug'lik yaxshi tushadigan joyga qo'yiladi. Ish qutichasi va kerakli asboblari tayyorlanadi, mashina, dazmol ishlari shu moslamalar turgan joyda bajariladi.

V) Yamoq solish turlari : Ustqurma yamoq, bezak yamoq, oddiy yamoq

6- bosqich. Uyga vazifa: Iste'moldan chiqqan buyumlardan yangi mahsulot tayyorlab kelish

Munozara. Texnologik ta'lim darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida dars mashg'ulotlarini olib borish jarayoniga nisbatan yangicha, texnologik yodoshuvning qaror topishi, o'quvchilar o'rtasida mashg'ulotlardagi turli xil pedagogik vaziyatlarni hal qilishda pedagogik texnologiyalardan foydalana olish faoliyatini ta'lim jarayonida o'qituvchi bilan birgalikda olib borishda uning mohiyati, ijtimoiy ahamiyati, o'ziga

xos xususiyatlari, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish bo'yicha quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Texnologik ta'lim darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari o'rganildi va darslarni pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning mazmun ishlab chiqildi.

2. Psixologik, pedagogik, metodik adabiyotlarni, umumta'lim amaliyotini o'rganish, tahlil qilish asosida boshlang'ich sinflarda mehnat ta'limi darslarini olib borishda, o'quvchilarning darsga qiziqishlarini oshirishda va dunyoqarashini, ijodkorligini shakllantirishda talabalarga yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashning zamonaviy ta'lim texnologiyalari ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar berildi.

3. Texnologiya fani darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning maqbul shakl, vosita va usullarini belgilab olindi va talim jarayonida boshlang'ich sinf mehnat ta'limi darslarida bu shakl va metodlardan foydalanildi.

4. Texnologiya fani darslarda o'quvchilari o'rtasida ta'lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish borasidagi bilimlarni targ'ib etish muayyan reja va aniq maqsad asosida tashkil etilsa, ijobiy natijalarga imkoniyati ochib berildi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda ta'limda pedagogik texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishi lozim. Zamonaviy kadr bo'lish uchun ta'lim texnologiyalarining barchasini, shu jumladan pedagogik komponentlarini chuqur o'rganib, tahlil qilish hamda pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy qilish lozim

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zaporov A., Rakhmonov K., & Isakova Z. (2021). Modular Teaching Technology In Technical Sciences Application Methodology. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 349-355.

2. Исакова З. (2018). Межпредметная преемственность средне-специального и высшего образования. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (12-4), 59-63.

3. Butaev A. A., Isakova Z. R., & Zaporov A. (2021). The methods of developing modern technology skills among general secondary school pupils. *Экономика и социум*, (2-1), 112-114.

4. Isakova Z.R., Yuldashev B.T., Meyliboev R.I. theoretical basis of preparing future IT technology Rafikovna, B Toshpolatovich, MR Inomjonovich - *Web of Scientist: International Scientific Research ...*, 2022

5. Z Rafikovna M.R ., Inomjonovich, A.Butayev. Formation of students 'creative technology, folk craft skills in technology courses. *Web of Scientist: International Scientific Research ...*, 2022

ХОТИН-ҚИЗЛАР ВА БОЛАЛАРГА НИСБАТАН ТАЗЙИҚ ВА ЗЎРАВОНЛИКДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Даулетназарова З.А.

*Нукус шаҳар ҳоқими ўринбосари-
оила ва хотин-қизлар бўлими бошлиғи*

Таянч сўзлар: ҳимоя қилиш, хотин-қизлар, болалар, тазйиқ ва зўравонлик, конун, Янгиланаётган Ўзбекистон, ижтимоий-маънавий эҳтиёж, хотин-қизларга бўлган ишонч.

Ключевые слова: защита, женщины, дети, угнетение и насилие, закон, обновление Узбекистана, социально-духовные потребности, доверие к женщинам.

Key words: protection, women, children, oppression and violence, law, renewal of Uzbekistan, social and spiritual needs, trust in women.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада хотин-қизлар ва болаларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш масалалари ўрганилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы защиты женщин и детей от домогательств и насилия.

SUMMARY:

This article discusses the protection of women and children from harassment and violence.

Дунёнинг барча мамлакатларида инсон ва унинг капитали бўлган хотин-қизларни маънавий, маърифий, психологик, ижтимоий, экологик, мафкуравий иммунитетларини бойитиш жамият равақида ҳал қилувчи омил саналади. Шунингдек, жаҳонда инсон ҳуқуқларининг таркибий қисми ҳисобланган хотин-қизлар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш масаласи долзарб глобал муаммога айланганлиги сабабли муаммони дискурсив тадқиқ этишга бўлган талаб ортмоқда. Бу бир томондан аёлларнинг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги ўрни ва ролининг ортиқчага бўлган ижтимоий маънавий эҳтиёжларнинг кучайганлиги бўлса, иккинчи томондан Янгиланаётган Ўзбекистон равақида ўз ҳиссани қўша оладиган маънавияти бой хотин-қизларга бўлган ишонч ортаётганлиги билан изоҳланади.

Жаҳонда АҚШ, Буюк Британия, Франция, Хитой, Россия каби давлатлар, шунингдек бир қатор ривожланган мамлакатларда хотин-қизлар фаоллигини ўрганиш масалаларига аёллар ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг ўз салоҳиятларини намоён қилиш учун шароитлар яратиш доирасида қаралмоқда. Глобаллашиб бораётган жамиятда хотин-қизлар фаоллиги масалалари инсон тафаккурининг ахборот-технология асри талабига мос тарзда толериантлик таълимоти асосида талқин этилишига ҳам эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимизда педагогик тадқиқотлар доирасида хотин-қизларнинг жамият ривожидagi ўрни, гендер тенглик, аёллар ва жамият ўртасидаги муносабат кенг миқёсда ўрганилган. Бироқ мамлакат ижтимоий ҳаётининг янги даври нуктаи назаридан қараганда хотин-қизлар маънавий-маърифий фаоллигини такомиллаштириш масалалари нисбатан кам ўрганилган. Модернизация жараёнидаги инновацион ислохотлар негизидa “маънавиятли аёл” қиёфасини яратиш ва хотин-қизларнинг давлат ва жамият ривожидagi фаоллигини ошириш мақсадида Оила илмий-амалий тадқиқот институти ташкил этилган. 2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш”, “Маҳалланинг «фаол» моделини жорий этиш”, “Тендер тенгликни таъминлаш сиёсатини давом эттириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларни қўллаб-қувватлашга доир ислохотларни амалга ошириш” каби муҳим вазифалар белгиланган бўлиб, бу борада хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш жамият ривожидa синергетик ёндашув асосида хотин-қизларнинг маънавий-маърифий фаоллигини такомиллаштириш технологияларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги 608-и-сон “Оила кодекси”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 7 март 2022 йилдаги ПФ-87-сон “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 февралдаги ПФ-5938-сон «Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида» ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги 1059-сонли

қарори “Ўзлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2020 йил 16 апрелдаги, 228-сон «Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори ҳамда мавзуга оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш зарур.

Ҳар қандай жамиятнинг тараққиётида хотин-қизларнинг роли бекиёсдир. Улар нафақат оила таянчи ва жамият асоси, балки сиёсий, иқтисодий, маънавий соҳаларда ҳам фаол иштирок этиб, мамлакат ривожига муносиб ҳисса қўшмоқдалар. Хусусан, Ўзбекистонда сўнгги йилларда хотин-қизларнинг ҳуқуқлари, имкониятлари ва жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлашга қаратилган ислохотлар кенг миқёсда амалга оширилмоқда.

Ижтимоий соҳада хотин-қизлар таълим, соғлиқни сақлаш, маданият ва оилавий муносабатларда фаол иштирок этиб, соғлом ва баркамол авлод тарбиясида етакчи роль ўйнайдилар. Аёллар раҳбарлик лавозимларида, давлат хизматида, тадбиркорликда ҳам фаоллик кўрсатиб, мамлакат иқтисодиётининг юксалишига хизмат қилмоқда. Ҳар қандай давлат ва жамият тараққиёти бир қатор омиллар асосида юз беради. Бу жараёнда аёллар, уларнинг ижтимоий-сиёсий муносабатлардаги иштироки, ҳуқуқ ва эркинликлари амалда таъминланганлиги масаласи – давлатлар ривожининг ҳамда демократиянинг муҳим индекси саналади. Зотан, аёл ва унинг жамият ҳаётидаги ўрни ҳамيشа муҳим мезон бўлиб келган.

Жамоатчиликнинг хабардорлигини оширади, конунчиликни тушунтиради, жабрланувчиларни ҳуқуқлари ҳақида огоҳлантиради, уларни ёрдам олишга даъват этади ва зўравонликка қарши муросасизликни шакллантиришга хизмат қилади. Мамлакатимизда гендер тенглигини таъминлаш, жамият ва давлат бошқарувида аёлларнинг тенг иштирокига эришиш, хотин-қизларни ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш борасида фикрлар алмашилди.

Бугунги глобаллашув жараёнида янги авлоднинг ҳар қандай шароитга нисбатан фаол фуқаролик позициясини шакллантириш масаласида хотин-қизларнинг ўрни ва роли ҳар қачонгиданда муҳим. Шу боис ислохотларнинг асосий мазмуни ҳам хотин-қизларнинг янги ғоя ва ташаббуслар билан чиқишларини қўллаб-қувватлаш, мамлакатимизда амалга оширилаётган савий-ҳаракатлар, ўзгаришлар ва ижтимоий-сиёсий жараёнларда уларнинг фаол иштирок этишларини таъминлашдан иборат. Зеро, инсон қадрини улуғлаш, аввало, аёлга ҳурмат ва эҳтиром, мўътабар оналаримиз-

ни эъозлаш, мунис опа-сингилларимизни кадрлаш орқали рўёбга чиқади, десак айна ҳақиқатни айтган бўламиз.

Ўзбекистонда Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг қонуни қабул қилинган. (Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 17 августда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019 йил 23 августда маъқулланган).

Мазкур Қонуннинг мақсади - хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

жинсий зўравонлик - хотин-қизларга нисбатан уларнинг розилигисиз шахвоний хусусиятга эга ҳаракатларни содир этиш орқали жинсий дахлсизликка ва жинсий эркинликка тажовуз қиладиган зўравонлик шакли, шунингдек зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилиш ёхуд аёл жинсидаги вояга етмаган шахсларга нисбатан ахлоқсиз ҳаракатлар содир этиш орқали учинчи шахс билан жинсий алоқа қилишга мажбурлаш;

жисмоний зўравонлик - хотин-қизларга нисбатан оғирлиги турли даражада бўлган тан жароҳатлари етказиш, хавф остида қолдириш, ҳаёти хавф остида қолган шахсга ёрдам кўрсатмаслик, зўравонлик хусусиятига эга бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этиш, жисмоний таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказишнинг ўзга чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали хотин-қизларнинг ҳаёти, соғлиғи, эркинлиги ҳамда қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ва эркинликларига тажовуз қиладиган зўравонлик шакли;

зўравонлик - хотин-қизларга нисбатан жисмоний, руҳий, жинсий ёки иқтисодий таъсир ўтказиш ёки бундай таъсир ўтказиш чораларини қўллаш билан таҳдид қилиш орқали уларнинг ҳаёти, соғлиғи, жинсий дахлсизлиги, шаъни, кадр-қиммати ва қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига тажовуз қиладиган ғайриҳуқуқий ҳаракат (ҳаракатсизлик);

иқтисодий зўравонлик - хотин-қизларга нисбатан турмушда, иш жойларида ва бошқа жойларда амалга оширилган зўравонлик шакли, хотин-қизларнинг нормал яшаш ва камол топиш учун озиқ-овқат, уй-жой ҳамда бошқа зарур шарт-шароитлар билан таъминланишга бўлган ҳуқуқини, мулк ҳуқуқини, таълим олиш ҳамда меҳнатга оид ҳуқуқини амалга оширишни чеклашга олиб келадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик);

иш жойи - ўзи билан тузилган шартномага мувофиқ меҳнат мажбуриятларини амалга ошириш ёки хизмат вазифаларини бажариш учун бўлиши

ёки бориши лозим бўлган, иш берувчи томонидан бевосита ёки билвосита назорат қилинадиган жой;

руҳий зўравонлик - хотин-қизларни ҳақоратлаш, уларга тухмат қилиш, таҳдид қилиш, уларнинг шаънини, кадр-қимматини камситиш, шунингдек уларнинг хоҳиш-иродасини чеклашга қаратилган бошқа ҳаракатларда ифодаланадиган зўравонлик шакли, шу жумладан репродуктив соҳада назорат қилиш, тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчида ўз хавфсизлиги учун хавотир уйғотган, ўзини ҳимоя қила олмасликка олиб келган ёки руҳий соғлиғига зарар етказган ҳаракат (ҳаракатсизлик);

тазйиқ - содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган, хотин-қизларнинг шаъни ва кадр-қимматини камситадиган ҳаракат (ҳаракатсизлик), шилқимлик, таъкиб этиш;

тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчи - ўзига нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этилиши таҳдиди остида бўлган ёки тазйиқ ва зўравонлик натижасида жабрланган аёл жинсидаги шахс;

тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш - хотин-қизларнинг ҳаёти, соғлиғи учун пайдо бўлган хавфни бартараф этиш, тезкор чора-тадбирларни талаб қиладиган ҳаётий вазиятлар юз берганда хотин-қизларнинг хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек жабрланувчига нисбатан тазйиқ ўтказган ва зўравонлик содир этган шахснинг тақроран ғайриқонуний хатти-ҳаракатларига йўл қўймаслик мақсадидаги иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, ташкилий, психологик ва бошқа тусдаги кечиктириб бўлмайдиган тадбирлар тизими;

тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш — хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этишга олиб келадиган сабаблар ҳамда шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга, жамиятда хотин-қизларнинг зўравонликдан холи бўлиш ҳуқуқларидан хабардорлигини оширишга қаратилган иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий ва бошқа чора-тадбирлар тизими;

таъкиб этиш — жабрланувчининг хоҳиш-иродасига қарши, унинг икки ёки ундан ортиқ марта қаршилик кўрсатганлигига ёхуд огоҳлантирганлигига қарамай содир этиладиган, жабрланувчини қидиришда, у билан оғзаки, телекоммуникация тармоқлари воситасида, шу жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғи орқали ёки бошқа усулларни қўллаш йўли билан мулоқотга киришишда, унинг иш, ўқиш ва (ёки) яшаш жойига боришда ифодаланган ҳамда жабрланувчида ўз хавфсизлиги учун хавотирлик кўзғатадиган ҳаракатлар;

химоя ордери — тазйиқ ва зўравонлиқдан жабрланувчига давлат ҳимоясини тақдим этувчи, хотин-қизларга тазйиқ ўтказаетган ёки уларга нисбатан зўравонлиқ содир этган шахсга ёхуд бир гуруҳ шахсларга нисбатан ушбу Қонунда белгиланган таъсир кўрсатиш чоралари қўлланилишига сабаб бўладиган ҳужжат.

Хотин қизларни ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқлар белгиланган. Тазйиқ ва зўравонлиқдан жабрланувчининг ҳуқуқлари:

1. Тазйиқ ва зўравонлиқдан жабрланувчи қуйидаги ҳуқуқларга эга:
2. Ўзига нисбатан тазйиқ ва зўравонлиқ содир этилганлиги ёки уларни содир этиш таҳдиди тўғрисидаги ариза билан тегишли ваколатли органларга ҳамда ташкилотларга ёхуд судга мурожаат этиш;
3. Махсус марказларда, шунингдек бепул телефон линияси орқали текин ҳуқуқий маслаҳат, иқтисодий, ижтимоий, психологик, тиббий ва бошқа ёрдам олиш;
4. Ички ишлар органларига ҳимоя ордери бериш тўғрисидаги талаб билан мурожаат қилиш, ҳимоя ордери шартлари бузилган тақдирда эса, уларни бу ҳақда хабардор қилиш;
5. Содир этилган тазйиқ ва зўравонлиқ натижасида ўзига етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланиши ҳамда маънавий зиён компенсация қилиниши тўғрисидаги талаб билан судга мурожаат этиш.
6. Тазйиқ ва зўравонлиқдан жабрланувчи етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплаш ҳамда маънавий зиённи компенсация қилиш тўғрисидаги ариза билан судга мурожаат этганда давлат божи тўлашдан озод қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Тошкент ш., 2023 йил 11 сентябрь. ПФ-158-сон // lex.uz
2. “O‘zbekistonda gender tengligini ta’minlashning dolzarb masalalari: joriy holat, vazifalar va istiqbol” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to’plami (15-sentabr, 2022-yil)18-bet
3. “Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2019 йил 3 октябрь. ПФ-5843-сон // lex.uz
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2022 йил 7 март. <https://yuz.uz/news/ayol-qadri-uluglangan-yurtda-tinchlik-va-farovonlik-barqaror-boladi>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 dekabrda PF-5278-sonli “Aholiga davlat xizmatlari ko‘rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni
6. Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонлиқдан ҳимоя қилиш тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 17 августда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019 йил 23 августда маъқулланган.

IJTIMOIIY TARMOQLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA AXBOROT XAVFSIZLIGI VA AKADEMIK HALOLLIKNI TA'MINLASHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Ernazarov A.E.

PhD, dosenti.

Pimkulova S.B.

KIUT, "Xorijiy tillar" kafedrası katta o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: ijtimoiy tarmoqlar, axborot xavfsizligi, akademik halollik, raqamli ta'lim, plagiat, axborot madaniyati, raqamli savodxonlik, oliy ta'lim, ta'limda ijtimoiy tarmoqlar, onlayn xulq-atvor.

Ключевые слова: социальные сети, информационная безопасность, академическая честность, цифровое образование, плагиат, информационная культура, цифровая грамотность, высшее образование, социальные сети в образовании, поведение в интернете.

Key words: social networks, information security, academic integrity, digital education, plagiarism, information culture, digital literacy, higher education, social networks in education, online behavior.

РЕЗИЮМЕ:

Mazkur ilmiy maqolada ijtimoiy tarmoqlardan ta'lim jarayonida samarali foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda axborot xavfsizligini ta'minlashning huquqiy, tashkiliy va pedagogik mexanizmlari hamda akademik halollik tamoyillarini ijtimoiy tarmoqlar orqali o'qitish jarayoniga integratsiyalash usullari yoritilgan. Ilmiy manbalar tahlili asosida ta'lim oluvchilarning raqamli savodxonligi va axborot madaniyatini rivojlantirish, mas'uliyatli onlayn xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В данной научной статье анализируются научно-методические основы обеспечения информационной безопасности и академической честности при эффективном использовании социальных сетей в образовательном процессе. Рассматриваются правовые, организационные и педагогические механизмы обеспечения информационной безопасности и методы интеграции принципов академической честности в образовательный процесс посредством социальных сетей. На основе анализа научных источников разработаны методические рекомендации, направленные на развитие цифровой грамотности и информационной культуры студентов, а также на формирование ответственного поведения в сети.

SUMMARY:

This research article analyzes the scientific and methodological foundations for ensuring information security and academic integrity through the effective use of social media in the

educational process. It examines the legal, organizational, and pedagogical mechanisms for ensuring information security and methods for integrating the principles of academic integrity into the educational process through social media. Based on an analysis of scientific sources, methodological recommendations have been developed aimed at developing students' digital literacy and information culture, as well as fostering responsible online behavior.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va global axborot makonining kengayishi zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy tarmoqlarning o'rnini va ahamiyatini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy tarmoqlar ta'lim oluvchilar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi, hamkorlikda o'qish, masofaviy muloqot va mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi samarali vosita sifatida keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, mazkur platformalardan nazoratsiz va tizimsiz foydalanish axborot xavfsizligiga tahdidlar, shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi, intellektual mulk huquqlarining buzilishi, shuningdek, plagiat va akademik halollik me'yorlariga zid holatlarning kuchayishiga olib kelmoqda.

Hozirgi global ta'lim makonida akademik halollik tamoyillari ta'lim sifati, ilmiy tadqiqotlarning ishonchiligi va mutaxassis tayyorlash samaradorligini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan kontentning oson nusxalanishi, manbasiz foydalanilishi va qayta ishlanmasdan taqdim etilishi akademik noinsoflik holatlarini keltirib chiqarmoqda. Bu esa ta'lim tizimida axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashga qaratilgan ilmiy-metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Tahlil va natijalar. Mazkur sharoitda ta'lim oluvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, axborot madaniyatini shakllantirish va mas'uliyatli onlayn xulq-atvorni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlashning huquqiy, tashkiliy va didaktik mexanizmlarini takomillashtirish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy ta'lim muhitida interaktiv o'qitish, hamkorlikda bilim yaratish va talabalarning faol o'quv pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi raqamli platforma sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy tarmoqlar ta'limiy muloqot, refleksiya va mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida tavsiflanadi (Tess, 2013). Ayniqsa, Web 2.0 texnologiyalari asosidagi ijtimoiy tarmoqlar talabalarning bilim almashish, muhokama qilish va jamoaviy qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi (Greenhow & Lewin, 2016). Shu bilan birga, tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoqlarning ta'lim jarayoniga

integratsiyasi pedagogik maqsadga yo'naltirilgan holda amalga oshirilmasa, uning salbiy oqibatlari ustun kelishi mumkinligini ta'kidlaydilar (Selwyn, 2012). Bunday holatlarda axborot xavfsizligi, akademik halollik va axborot madaniyati masalalari dolzarb muammoga aylanadi.

Axborot xavfsizligi shaxsiy ma'lumotlar, ta'lim resurslari va ilmiy axborotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va foydalanish imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmui sifatida izohlanadi (Whitman & Mattord, 2018). Ta'lim jarayonida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish axborot xavfsizligi nuqtayi nazaridan qator tahdidlarni yuzaga keltiradi, jumladan: shaxsiy ma'lumotlarning tarqalishi, fishing, kibertahdidlar va ta'lim kontentining nazoratsiz tarqatilishi. Ayrim tadqiqotlarda ta'lim oluvchilarning axborot xavfsizligi bo'yicha bilim va ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagani, bu esa ularning onlayn muhitda xavfli xatti-harakatlariga olib kelishi ta'kidlanadi (Livingstone et al., 2017). Shu sababli, axborot xavfsizligini ta'minlash faqat texnik choralar bilan cheklanib qolmasdan, pedagogik va metodik yondashuvlar bilan ham qo'llab-quvvatlanishi lozim.

Akademik halollik ta'lim va ilmiy faoliyatda rostgo'ylik, mas'uliyat, adolat va ishonch tamoyillariga asoslangan axloqiy me'yorlar tizimini ifoda etadi (International Center for Academic Integrity, 2021). Ijtimoiy tarmoqlar orqali axborotga erkin kirish imkoniyati talabalarda plagiat, manbasiz iqtibos keltirish va tayyor materiallarni o'zlashtirib olish holatlarining ortishiga sabab bo'lmoqda (McCabe et al., 2012).

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, akademik noinsoflik holatlari ko'pincha talabalarining akademik yozuv qoidalari, manba bilan ishlash madaniyati va raqamli axborotdan foydalanish etikasi yetarli darajada shakllanmagani bilan bog'liq (Bretag, 2016). Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy tarmoqlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish jarayonida akademik halollik tamoyillarini tizimli ravishda shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlash integratsiyalashgan pedagogik yondashuv asosida amalga oshirilishi lozimligi qayd etiladi. Bunday yondashuv ta'lim oluvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish, axborot madaniyatini shakllantirish va mas'uliyatli onlayn xulq-atvorni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi (Redecker, 2017). Ba'zi tadqiqotlarda ta'lim jarayonida maxsus qoidalar, kodekslar va metodik ko'rsatmalar joriy etish akademik halollikni ta'minlashda samarali ekani isbotlangan (Bertram Gallant, 2017). Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda aniq pedagogik ssenariylar va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish ta'lim sifati va xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval

Ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlash

Yo'nalish	Ilmiy-metodik asos	Amaliy choralar	Pedagogik ahamiyat
Axborot xavfsizligi	- Kiberxavfsizlik nazariyalari (Confidentiality, Integrity, Availability) - Axborotni himoya qilish standartlari (ISO/IEC 27001) - Media savodxonlik konsepsiyalari	- Qat'iy parol va ikki bosqichli autentifikatsiya - Fishing va spamni aniqlash bo'yicha treninglar - Shaxsiy ma'lumotlarni cheklangan tarzda baham ko'rish	- Talabalarda axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish - Mas'uliyatli raqamli foydalanishni o'rgatish
Akademik halollik	- Plagiatga qarshi xalqaro standartlar (APA, MLA, IEEE) - Akademik etika nazariyalari - Ochiq bilimlar platformalari (Open Access)	- Plagiat tekshiruvchi dasturlardan foydalanish (Turnitin, Antiplagiarism) - Manbalarni to'g'ri keltirish va havola qilish - Ilmiy ishlarda mustaqil fikrni talab qilish	- Talabalarda halollik va mas'uliyat hissini kuchaytirish - Ilmiy ishlarda shaffoflik va ishonchni ta'minlash
Ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish	- Raqamli pedagogika nazariyalari - Konstruktivizm va kollaborativ ta'lim modellari - Ijtimoiy media psixologiyasi	- Ta'limiy kontentni to'g'ri tanlash va tarqatish - Onlayn muhokama va debatlarida ishtirok etish - Ijtimoiy tarmoqlarda akademik guruhlar tashkil etish	- Talabalarda ijtimoiy faollikni oshirish - Kollaborativ o'qish va tajriba almashishni rag'batlantirish

Mazkur tadqiqot ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashning holati, darajasi va pedagogik omillarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda kompleks yondashuv asosida sotsiologik va pedagogik tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida o'tkazildi. Tanlanma guruhga turli yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar jalb etildi. Bu esa ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollik masalalariga nisbatan umumiy tendensiyalarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot ixtiyoriylik va maxfiylik tamoyillari asosida tashkil etildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy usullar qo'llanildi:

- pedagogik va ilmiy adabiyotlar tahlili;
- anketa (so'rovnoma) usuli;
- test sinovi;
- olingan natijalarni qiyosiy va tahliliy tahlil qilish.

Tadqiqotning asosiy empirik ma'lumotlari maxsus ishlab chiqilgan 24 ta savoldan iborat so'rovnoma orqali to'plandi. So'rovnoma mazmuni uchta asosiy blokka ajratilgan:

Axborot xavfsizligi (8 savol) - talabalarining ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, parollardan foydalanish, ikki bosqichli autentifikatsiya, fishing xavflarini anglash hamda axborot xavfsizligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini aniqlashga qaratilgan.

Akademik halollik (8 savol) - talabalarining manbalarga havola berish, plagiatga munosabat, akademik yozuv madaniyati, universitet qoidalaridan xabardorlik va mustaqil fikrlash darajasini baholashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish (8 savol) - ijtimoiy tarmoqlarni ta'limiy maqsadlarda qo'llash, onlayn muhokamalarda ishtirok, akademik guruhlar faoliyati va ta'lim motivatsiyasiga ta'sirini o'rganishga yo'naltirilgan.

So'rovnoma savollari yopiq va yarim yopiq turda bo'lib, respondentlarning shaxsiy munosabati va amaliyotdagi tajribalarini aniqlash imkonini berdi

Talabalarining axborot xavfsizligi va akademik halollik bo'yicha nazariy bilimlarini baholash maqsadida 25 ta test savolidan iborat ko'p variantli test qo'llanildi. Test savollari quyidagi yo'nalishlarni qamrab oldi:

- axborot xavfsizligining asosiy tushunchalari;
- fishing va kibertahdidlarni ajratish;
- xavfsiz parollar va onlayn himoya usullari;
- plagiat tushunchasi va uning oldini olish;
- akademik halollik tamoyillari va etik me'yorlar.

Har bir test savoli uchun to'g'ri javoblar oldindan belgilangan bo'lib, natijalar talabalarining bilim darajasini aniqlash va so'rovnoma natijalari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi

So'rovnoma va test natijalari foiz ko'rsatkichlari asosida umumlashtirildi hamda tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollik darajasini baholash, muammoli jihatlarni aniqlash va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

O'tkazilgan tadqiqotlar talabalarining ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligiga oid amaliy ko'nikmalari past darajada ekanini ko'rsatadi. Xususan, respondentlarning 81 foizi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga kam e'tibor qaratishini bildirgan. Bu holat talabalarining onlayn muhitda xavfli xatti-harakatlarga moyil ekanini anglatadi. Parollarni almashtirish davriyligi bo'yicha

natijalar ham xavotirli holatni aks ettiradi: talabalarning 89 foizi parollarni kam almashtirishini ko'rsatgan. Ikki bosqichli autentifikatsiyadan foydalanish ko'rsatkichi nisbatan yuqori (65%), ammo fishing xavfini ajrata olish darajasi juda past bo'lib, 85 foiz talabalar bu kabi tahdidlarni farqlay olmasligini bildirgan. Mazkur natijalar axborot xavfsizligi bo'yicha maxsus pedagogik tadbirlar va metodik yo'riqnomalarga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatadi

Talabalarning akademik halollikka nisbatan munosabati ijobiy ekanini, ammo amaliy ko'nikmalar yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatadi. Respondentlarning 77 foizi plagiat ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishini tan olgan bo'lsa-da, manbalarni to'g'ri ko'rsatishga doimiy rioya qiladiganlar ulushi atigi 12 foizni tashkil etgan. Shuningdek, plagiat tekshiruv dasturlaridan foydalangan talabalar ulushi 18 foizdan oshmagan. Bu holat talabalarda akademik yozuv madaniyati va axborot manbalari bilan ishlash ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganini anglatadi. Biroq universitet akademik halollik qoidalarini biladiganlar ulushi 55 foizga yetgani, nazariy xabardorlik bilan amaliy qo'llash o'rtasida tafovut mavjudligini ko'rsatadi

Ijtimoiy tarmoqlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish imkoniyatlari to'liq ishga solinmayotganini ko'rsatadi. Ta'limiy kontentdan foydalanish darajasi yuqori bo'lgan talabalar ulushi 12 foizni, onlayn muhokamalarda faol ishtirok etuvchilar esa atigi 7 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga, akademik guruhlariga a'zolik ko'rsatkichi yuqori (77%) ekani ijtimoiy tarmoqlar asosan tashkiliy va axborot almashish vazifasini bajarayotganini, ammo interaktiv ta'limiy faoliyat uchun yetarli darajada qo'llanilmayotganini ko'rsatadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali o'qish motivatsiyasining oshishiga ishonuvchi talabalar ulushi 65 foizni tashkil etib, ushbu platformalarning pedagogik salohiyati mavjudligini tasdiqlaydi

Talabalarning axborot xavfsizligi va akademik halollik bo'yicha nazariy bilimlari asosan o'rta darajada ekanini ko'rsatadi. Yuqori bilim darajasiga ega bo'lgan talabalar ulushi 12 foizni tashkil etgan bo'lsa, 45 foiz talabalar o'rta darajada, 43 foiz esa qoniqarsiz darajada natija ko'rsatgan. Bu holat talabalarda nazariy bilimlar ham yetarli darajada mustahkam emasligini, ayniqsa, axborot xavfsizligi va akademik halollik masalalarida tizimli o'quv mashg'ulotlari zarurligini ko'rsatadi

So'rovnoma va test natijalari o'rtasida muayyan nomutanosiblik mavjudligini ochib beradi. Axborot xavfsizligi sohasida talabalarning amaliy ko'nikmalari past bo'lgan holda, nazariy bilimlari nisbatan o'rta darajada ekani aniqlandi. Akademik halollik masalasida esa talabalarning munosabati ijobiy bo'lsa-da, amaliy bilim va ko'nikmalar yetarli emasligi kuzatildi. Ushbu holat axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashda faqat nazariy ma'lumotlar bilan

cheklanib qolmasdan, amaliy mashg'ulotlar, treninglar va ijtimoiy tarmoqlarga mos metodik yo'riqnomalarni joriy etish zarurligini asoslaydi

Olingan natijalar tadqiqot metodikasining to'g'ri tanlanganini tasdiqlaydi hamda ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanishda axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlashga qaratilgan integratsiyalashgan pedagogik model ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

1. Axborot xavfsizligi bo'yicha amaliy tavsiyalar

1.1. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar uchun **“Axborot xavfsizligi va raqamli madaniyat”** mavzusida majburiy qisqa kurs yoki treninglar joriy etish tavsiya etiladi. Ushbu kurslar parollar xavfsizligi, ikki bosqichli autentifikatsiya, fishing tahdidlarini aniqlash va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalarini qamrab olishi lozim.

1.2. Ijtimoiy tarmoqlarda foydalanish uchun **metodik yo'riqnoma va chek-listlar** ishlab chiqish hamda ularni talabalarga elektron formatda tarqatish maqsadga muvofiq. Bu talabalarning onlayn muhitda xavfsiz xatti-harakatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

1.3. Ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlar orqali fishing va kibertahdidlarni modellashtirish, ya'ni simulyatsiyali topshiriqlar qo'llash orqali talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

2. Akademik halollikni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar

2.1. Universitetlarda **akademik halollik kodeksini** ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan bog'liq normalar bilan boyitish zarur. Jumladan, ijtimoiy tarmoqlardan olingan axborotlarga havola berish qoidalari aniq belgilab qo'yilishi lozim.

2.2. Talabalarni plagiatga qarshi kurash vositalari (Turnitin, Antiplagiarism va boshqalar) bilan ishlashga o'rgatish maqsadida maxsus amaliy seminarlar o'tkazish tavsiya etiladi. Bu talabalarning akademik yozuv madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

2.3. Ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi va tahliliy yozuv ko'nikmalarini rivojlantiruvchi topshiriqlar ulushini oshirish orqali akademik noinsoflik holatlarining oldini olish mumkin.

3. Ijtimoiy tarmoqlarni ta'limiy maqsadlarda samarali qo'llash bo'yicha tavsiyalar

3.1. Ijtimoiy tarmoqlarda fanlar kesimida **rasmiy ta'limiy guruhlar** tashkil etish va ularning faoliyatini pedagogik ssenariy asosida boshqarish lozim. Bu guruhlarda faqat ta'limiy kontent va akademik muhokamalarga ruxsat berilishi maqsadga muvofiq.

3.2. Onlayn muhokamalar, debatlar va keys-tahlillar orqali talabalarning faol ishtirokini rag'batlantirish hamda ijtimoiy tarmoqlarni interaktiv ta'lim platformasiga aylantirish tavsiya etiladi.

3.3. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqatiladigan ta'limiy materiallar uchun **sifat mezonlari** (manbaning ishonchligi, muallifligi, akademik uslubga muvofiqligi) belgilash va ularni talabalarga tushuntirish zarur.

4. Pedagogik boshqaruv va monitoring bo'yicha tavsiyalar

4.1. Talabalarning axborot xavfsizligi va akademik halollik darajasini muntazam baholash maqsadida so'rovnoma va testlarni har o'quv yili yakunida qayta o'tkazish tavsiya etiladi.

4.2. Olingan natijalar asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish, pedagogik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish va individual korreksiya ishlarini olib borish samarali hisoblanadi.

4.3. Axborot xavfsizligi va akademik halollikni ta'minlash bo'yicha **integratsiyalashgan pedagogik modelni** amaliyotga joriy etish orqali ta'lim sifati va raqamli ta'lim muhitining xavfsizligini oshirish mumkin.

Ushbu amaliy tavsiyalarni amalga oshirish ijtimoiy tarmoqlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish samaradorligini oshirish, talabalarda axborot xavfsizligi va akademik halollik bo'yicha barqaror bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bertram Gallant, T. (2017). Academic integrity in the twenty-first century: A teaching and learning imperative. ASHE Higher Education Report, 43(1), 1–143. <https://doi.org/10.1002/aehe.20102>
2. Bretag T. (2016). Defining academic integrity: International perspectives—Introduction. International Journal for Educational Integrity, 12(1), 1–7. <https://doi.org/10.1007/s40979-016-0007-6>
3. Greenhow C., & Lewin C. (2016). Social media and education: Reconceptualizing the boundaries of formal and informal learning. Learning, Media and Technology, 41(1), 6–30. <https://doi.org/10.1080/17439884.2015.1064954>
4. International Center for Academic Integrity. (2021). The fundamental values of academic integrity (3rd ed.). Clemson University.
5. Livingstone S., Mascheroni G., & Staksrud E. (2017). European research on children's internet use: Assessing the past and anticipating the future. New Media & Society, 19(5), 1–18. <https://doi.org/10.1177/1461444816685930>
6. McCabe D. L., Butterfield K. D., & Treviño L. K. (2012). Cheating in college: Why students do it and what educators can do about it. Johns Hopkins University Press.
7. Redecker C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/159770>
8. Selwyn N. (2012). Education in a digital world: Global perspectives on technology and education. Routledge.
9. Tess P. A. (2013). The role of social media in higher education classes (real and virtual): A literature review. Computers in Human Behavior, 29(5), A60–A68. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.12.032>
10. Whitman M. E., & Mattord H. J. (2018). Principles of information security (6th ed.). Cengage Learning.

MILLIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING O'RNINI VA ILMIY-AMALIY AHAMIYATI

Jansaitova J.B.

*CHDPU, Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim metodikasi kafedras o'qituvchisi*

Toxbayeva M.S.

Boshlang'ich ta'lim talabasi

Tayanch so'zlar: milliy ta'lim tizimi, xalqaro baholash dasturlari, ta'lim sifati, ta'lim siyosati, xalqaro standartlar, funksional savodxonlik.

Ключевые слова: национальная система образования, международные программы оценки, качество образования, образовательная политика, международные стандарты, функциональная грамотность.

Key words: national system of education, international programs, quality of education, educational policy, international standards, functional literacy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'lim tizimida xalqaro baholash dasturlarining zarurligi, ta'lim sifati indikatorlari, davlat ta'lim siyosati bilan uyg'unligi hamda milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlar asosida rivojlantirishdagi ilmiy-amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Xalqaro baholash dasturlarining ta'lim sifatini oshirishdagi roli asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется необходимость международных программ оценки в системе образования, их соответствие показателям качества образования, государственной политике в области образования, а также их научное и практическое значение для развития национальной системы образования на основе международных стандартов. Обосновывается роль международных программ оценки в повышении качества образования.

SUMMARY:

This article analyzes the need for international assessment programs in the education system, their alignment with education quality indicators and state education policy, as well as their scientific and practical significance for the development of the national education system based on international standards. The role of international assessment programs in improving education quality is substantiated.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi strategik soha sifatida qaraladi. Ta'lim sifati va samaradorligi o'quvchilarning

olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish darajasi bilan belgilanadi. Globallashuv sharoitida milliy ta‘lim tizimini rivojlantirish, uni xalqaro talablar bilan uyg‘unlashtirish ta‘lim siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro baholash dasturlari milliy ta‘lim tizimining holatini aniqlash, ta‘lim sifati indikatorlarini baholash hamda ta‘lim islohotlarining samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ta‘lim jamiyat taraqqiyotini ta‘minlovchi asosiy mexanizm bo‘lib, ta‘lim sifati va samaradorligi ta‘lim oluvchilarning erishgan natijalari hamda olgan bilimlarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi bilan belgilanadi. Ta‘lim – keng ma‘noda ijtimoiy hodisa. Ta‘lim jamiyat va shaxs rivojdanishi uchun tashkil etiladi va u ajdoddan avlodga o‘tib kelayotgan hayotiy tajribalarni yetkazishga, tushuntirishga, isloh qilishga yo‘naltirilgan umumiy va dinamik jarayonlar tizimi hisoblanadi. Tor ma‘noda esa, ijtimoiy institut, jamiyatning ijtimoiy quyi tuzilmalaridan biridir.

Ta‘lim inson kamolotini ta‘minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur vosita sifatida qaraladi. Yuqori darajada ta‘lim xususiyatlarini egallagan shaxs olgan ilmini amaliy faoliyatda samarali foydalanish sari yo‘naltiradi. Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub” asarida ilm olib uni ishlatmagan inson urug‘ sochib hosilidan bahra olmagan kishiga qiyoslanadi. Demak, o‘sha davr qarashlari ham bugungi kunda o‘quvchilar bilim olishining talablari, bilim, ko‘nikma va malakalari ta‘lim sifati samaradorligini ko‘rsatuvchi asos ekanligini ko‘rsatib bergan. Ilm-fanning nazariy va ilmiy tajriba yutuqlari sifatini belgilovchi omil, deb talqin etila boshlangan.

Ta‘lim tizimini samarali tashkil etish, yuqori samaradorlikka erishish ko‘plab ijtimoiy omillarga bog‘liq bo‘lib, bu omillarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- Ta‘lim siyosati;
- ta‘lim muassasalari;
- ta‘lim beruvchilar;
- o‘quv didaktik materiallar;
- ta‘lim sifatini baholash.

Ta‘lim tizimini tashkil etish va boshqarish uchun olib borilayotgan islohotlar, yaratilayotgan sharoitlar, ta‘lim tizimiga berilayotgan e‘tibor, qonun va farmonlar asosida amalga oshirilayotgan ta‘lim siyosatida namon bo‘ladi. Davlatning ta‘lim siyosati ta‘limning mazmunini belgilab berishda, ta‘limiy strategiyalarni ishlab chiqishda, ta‘lim tizimini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy moddiy texnik ta‘minotni yaxshilash, ta‘lim muassasalarini

rivojlantirishda ta'lim byudjetini belgilab berish va boshqa masalalarda namoyon bo'ladi. Respublikamida ta'lim tizimiga berilayotgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligini farmon va qarorlar misolida ham ko'rishimiz mumkin:

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning "taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilmfan, ta'lim va tarbiyadir" degan so'zlarida o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham, O'zbekistonda ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash maqsadlariga katta kuch va mablag'lar yo'naltirilmoqda.

Ta'lim tizimi samaradorligiga ta'sir etuvchi ichki omillardan yana biri ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarga bilim berayotgan o'qituvchilardir. Pedagoglar o'quvchilarga fanlarni tushunish, olingan bilimlarni real vaziyatlarda qo'llay olishga o'rgatadi. Ta'lim jarayonida pedagog nafaqat ta'lim oluvchilarni yetaklovchi, shu bilan birga yo'naltiruvchi, bilim olish va o'rganishga qiziqishini oshiruvchi motivator sifatida ham namoyon bo'lishi bugungi kun mezonini hisoblanadi.

Davlat tomonidan olib borilayotgan islohotlar, ta'lim siyosati ta'lim oluvchilarning olgan bilimlarini xayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi hamda bozor iqtisodiyotiga qay darajada raqobatbardoshligi bilan belgilanmoqda. Milliy ta'lim sifatini baxolash mezonlari bugungi kunda xalqaro ta'lim tashkilotlari tomonidan ishdab chiqilayotgan xalqaro baholash dasturlari bilan tekshirilmoqda.

Ta'lim tizimida xalqaro baholash dasturlari turli davlatlarning ta'limiy yutuqlarini aniqlash, hamda ta'lim sifatini baholash indikatorlarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar olib boradi. Xalqaro baholash dasturlarida O'zbekistonning ishtiroki quyidagilarni ta'minlashga xizmat qiladi:

- ta'lim sifatini oshirishda mavjud imkoniyatlarni to'g'ri yo'naltirish;
- xalqaro ta'limiy tajribalarni milliy ta'lim tizimida sinovdan o'tkazish;
- milliy o'qitish tizimidagi mavjud o'quv dasturlari va davlat ta'lim standartlarini tahlil qilish va solishtirish;
- o'quvchilarning o'qish va tushunish darajasi, tabiiy va matematik savodxonligi, ijodiy fikrlash darajasini xalqaro dasturlar metodologiyasi va baholash mezonlari asosida tekshirish;
- milliy ta'lim sifatini baholashning strategik yo'nalishlarini xalqaro standartlar asosida ishlab chiqish.

Xalqaro baholovchi va ta'lim sifatini tekshiruvchi dasturlar o'quvchilarning bilim darajasini, olgan bilimini nostandanr vaziyatlarda foydalanishini tahlil qiladi. Xalqaro baholash dasturlari rivojlangan davlatlar tajribalarida ta'lim

prosessining ta'siri, ta'lim sifatini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, dunyo ta'limidagi mavjud muammolarga ijobiy yechim topishni maqsad qilgan. Bu dasturlar o'quvchilar va o'qituvchilar o'rasida mazmunli muloqotni oshirish, ta'lim tizimini yanada yaxshilash uchun xalqaro ta'lim maydonida hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Bugungi kun pedagogikasida xalqaro baholash dasturlarining mazmuni, maqsadi, pedagogik imkoniyatlari, tashkil etish bosqichlari va amalga oshirish mexanizmlarini o'rganish, milliy o'qitish tizimida muvaffaqiyatli qo'llab ko'rish zaruruti tobora ortmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida xalqaro baholash dasturlari ta'lim sifatini oshirishning muhim vositasidir. Ular o'quvchilarning funksional savodxonligini aniqlash, milliy standartlarni takomillashtirish, davlat ta'lim siyosati samaradorligini baholash hamda milliy ta'limni xalqaro talablar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, ta'lim jarayoni natijaviyligini oshirish uchun ilmiy-amaliy asos hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5712-son Farmoni. «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida». – 2019.
3. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
4. Abdullaeva Sh. Ta'lim sifatini baholashning zamonaviy yondashuvlari // Pedagogik ta'lim. – 2021.
5. Qodirov A. Ta'lim tizimida xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati // Ilmiy axborotnoma. – 2022.
6. Jansaitova J.B. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida diagnostik korreksiyalash // “Zamonaviy ta'lim va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning dolzarb masalalari” mavzusidagi xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent.: 2024 yil. B.634-635

BOSHQARUVNING NAZARIY ASOSLARI, AMALIY MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Narimbayeva L.K.

CHDPU, Maktabgach va boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi (PhD)

Tayanch so'zlar: rahbar shaxsiyati, motivatsiya nazariyalari, boshqaruv muloqoti, stress boshqaruvi. rahbarlik qobiliyati, boshqaruv ko'nikmalari, refleksiya, o'z-o'zini baholash, menejer shaxsi, pedagogik metodlar.

Ключевые слова: личность руководителя, теории мотивации, управленческая коммуникация, управление стрессом, лидерские способности, управленческие навыки, рефлексия, самооценка, личность менеджера, педагогические методы.

Key words: leader personality, motivation theories, managerial communication, stress management, leadership abilities, management skills, reflection, self-assessment, manager personality, pedagogical methods.

РЕЗЮМЕ:

Maqola boshqaruv psixologiyasi fanining shakllanishi, asosiy nazariy yondashuvlari, metodologik asoslari va amaliy ahamiyatini tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili orqali motivatsiya, liderlik, guruh dinamikasi va stress boshqaruvi kabi muhim konsepsiyalar yoritilgan. Maqola nazariy va amaliy xulosalarni qamrab olib, tashkilotlarda sog'lom psixologik muhit yaratish bo'yicha tavsiyalar beradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье проанализированы процесс становления психологии управления как научной дисциплины, её основные теоретические подходы, методологические основы и практическое значение. На основе анализа научной литературы раскрыты ключевые концепции, такие как мотивация, лидерство, групповая динамика и управление стрессом. В работе представлены теоретические и практические выводы, а также разработаны рекомендации по формированию здорового психологического климата в организациях.

SUMMARY:

The article analyzes the formation of management psychology as a scientific discipline, its main theoretical approaches, methodological foundations, and practical significance. Based on a review of scientific literature, key concepts such as motivation, leadership, group dynamics, and stress management are examined. The study presents both theoretical and practical conclusions and offers recommendations for creating a healthy psychological climate within organizations.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda
"O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish

konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida : xalqaro tajribalarga tayangan holda, oliy ta'lim standartlarini joriy etish, jumladan, o'quv fan dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish; oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish vazifalari belgilab berildi.

"O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da esa individual ta'lim traektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini rivojlantirish, ularni tasdiqlash bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Islahotlar natijasida xalqimiz uchun farovon va munosib turmush sharoitini yaratib berishimiz kerak. Odamlarimiz etarli daromad topishi uchun eng qulay biznes va investitsiya muhitini shakllantirib, yangidan-yangi korxonalar va ish joylarini ko'paytirishimiz zarur. Bu g'oyat dolzarb ishlarni o'zimiz qilmasak, hech kim bizga chetdan kelib qilib bermaydi. Barchamiz jipslashib, tinimsiz o'qibo'rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o'zimizni ayamadan oldinga intilsak, albatta, hayotimiz va jamiyatimiz o'zgaradi", deb ta'kidlagan Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarning texnologik jihatdan rivojlangan korxonalarida psixologiya boshqaruv ta'sirini amalga oshirishda eng muhim o'rinni egallaydi, bu menejer va bo'ysunuvchilar o'rtasida eng samarali o'zaro aloqalarni o'rnatishga imkon beradi, xodimlar nafaqat ish haqi bilan maksimal darajada qoniqishi uchun ishni tashkil qiladi. Ish jarayoni o'zi. Buning uchun boshqaruv ishlarini ongli psixologik tarkib bilan to'ldirish kerak edi, ularni ko'rib chiqish nafaqat yaxshi istak, balki barcha darajadagi menejerlar uchun majburiy talabdir. Zamonaviy tashkilotning rahbari solist emas, balki xor dirijyoridir, uning izchilligi u xizmat qiladigan sababning uyg'un rivojlanishini belgilaydi

Ushbu muammolarni chuqur o'rganish turli fan sohalari mutaxassisleri tomonidan faol amalga oshirilmoqda. Psixologiya bu jarayonda alohida o'rin tutmoqda. Hozirgi vaqtda psixologo-boshqaruv muammolari bo'yicha tadqiqotlar sezilarli faollashdi. Odamlarning psixologik xususiyatlarini bilish, boshqaruv faoliyatining psixologik mazmunini har tomonlama hisobga olish, xodimlarni rag'batlantirish, tashkilotda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish – bu va boshqa masalalar boshqaruv psixologiyasi fanining markazida turibdi. Amaliyotning dolzarb talabiga javoban ko'plab oliy o'quv yurtlarida «Boshqaruv psixologiyasi» nomli yangi fan

o'qitila boshlandi. Biroq o'quv adabiyoti kech va yetarli miqdorda nashr etilmadi. Natijada fan bo'yicha asosiy qo'llanma talabalarning ma'ruza konspektlariga aylanib qoldi. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning asosiy g'oyasini shakllantirdi: boshqaruv munosabatlari kontekstidagi insonni o'rganish, nazariya va amaliyotning ajralmasligini ko'rsatish. Adabiyotlar tahlili boshqaruv psixologiyasi fanining ildizlari XX asr boshidagi klassik boshqaruv nazariyalariga boradi. F. Teylarning ilmiy boshqaruv maktabi, A. Fayolning administrativ yondashuvi va M. Veber byurokratik modeli asosan texnik samaradorlikka qaratilgan edi. Biroq 1930-yillarda «inson munosabatlari» maktabi rahbarlikda psixologik omillarning hal qiluvchi rolini ko'rsatdi. Motivatsiya masalasida eng ta'sirli nazariyalar quyidagilar:

A. Maslou iyerarxiyasi bo'yicha motivatsiya -fizilogik, xavfsizlik, ijtimoiy, hurmat va o'zini amalga oshirish ehtiyojlaridir. Qoniqmagan ehtiyoj motivatsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. F. Gersbergning ikki faktorli nazariyasi – gigiyenik faktorlar norozilikning oldini oladi, lekin motivatsiyani oshirmaydi; motiviruvchi faktorlar esa qoniqish va yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. D. MakGregorning X va Y nazariyasi – X: xodimlar ishlashni yomon ko'radi, nazorat kerak; Y: xodimlar o'zini amalga oshirishga intiladi, ishonch va avtonomiya samaradorlikni oshiradi. T.S. Kabachenko, L.A. Vaynshteyn, A.A. Urbanovich kabi mualliflar boshqaruvning psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan. Urbanovich o'zining o'quv qo'llanmasida rahbar shaxsiyati, guruh dinamikasi, konfliktlar va stress boshqaruviga alohida e'tibor qaratgan. Markaziy Osiyo, xususan O'zbekistonda boshqaruv psixologiyasi bo'yicha tadqiqotlar hali ham rivojlanish bosqichida. Psixologik xizmatlarning oliy o'quv yurtlarida tashkil etilishi rahbarlikda psixologik kompetensiyalarni oshirishga qaratilgan.

Boshqaruv faoliyati- bu boshqaruv jarayonlari tizimi. Boshqaruv jarayonlari bu rahbarlar tomonidan ma'lum bir ketma-ketlik va kombinatsiyada qo'llaniladigan maqsadli qarorlar va harakatlardir.

Liderlik - bu guruhning alohida a'zolari xatti-harakatlarining psixologik xarakteristikasi, rahbarlik esa guruhdagi munosabatlarning ijtimoiy xarakteristikasi va birinchi navbatda boshqaruv va bo'ysunish rollarini taqsimlash nuqtai nazaridir. Liderlikdan farqli o'laroq, rahbarlik jamiyat tomonidan tartibga solinadigan huquqiy jarayon sifatida faoliyat yuritadi. Biroq, ushbu farqlarga qaramay, rahbar ham, lider ham tashkilot xodimlarini rag'batlantirish, ularni muayyan vazifalarni hal qilishga yo'naltirish, ushbu vazifalarni hal qilish vositalariga g'amxo'rlik qilish bilan bog'liq bir xil turdagi muammolarni hal qilmoqda.

Rahbar - bu boshqalarning ishini boshqaradigan va uning natijalari uchun shaxsan javobgar bo'lgan shaxs hisoblanadi. Yaxshi rahbar bajarilayotgan ishlarga tartib va izchillik bilan yondoshadi. U bo'ysunuvchilar bilan o'zaro munosabatlarini ko'proq faktlar va belgilangan maqsadlar doirasida qo'radi.

Lider - odamlarni ruhlantiradi va xodimlarda g'ayrat uyg'otadi, ularga kelajak haqidagi tasavvurlarini beradi va ularning yangi sharoitga moslashishiga, o'zgarish bosqichidan o'tishiga yordam beradi

Tadqiqotning asosiy metodologik poydevori tizimli nazariy tahlildan iborat bo'lib, u psixologiya boshqaruvning fundamental konsepsiyalarini chuqur o'rganishga asoslanadi. Bu jarayonda A. Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasi, F. Gersbergning ikki faktorli motivatsiya nazariyasi, D. MakGregorning X va Y nazariyalari shuningdek, postsovet fazidagi mualliflardan A.A. Urbanovichning boshqaruv psixologiyasiga oid ishlari tizimli ravishda sharhlanadi.

Nazariy tahlil konsepsiyalarning evolyutsiyasi, o'zaro bog'liqligi va zamonaviy boshqaruv amaliyotiga ta'sirini ochib berishga xizmat qiladi. Bu usul orqali fanning nazariy bazasi ilmiy asosda qayta tuzilgan va ularning metodologik ahamiyati baholangan.

Empirik elementlar. Tadqiqotda nazariy asoslarni amaliyot bilan bog'lash uchun empirik komponentlar qo'llanilgan. A.A. Urbanovichning o'quv qo'llanmasida keltirilgan test metodikalari tahlil qilingan. Shuningdek, real keystadilar orqali boshqaruv jarayonlaridagi psixologik muammolar o'rganilgan. Empirik ma'lumotlar sifatida ilmiy maqolalar, o'quv qo'llanmalar va amaliy misollar manbalaridan foydalanilgan. Bu elementlar nazariy modellarning amaliy samaradorligini tekshirish va ularning kontekstga mosligini baholash imkonini beradi.

Sintez. Tadqiqotning yakuniy bosqichida nazariy konsepsiyalar, empiric ma'lumotlar sintez qilinadi. Bu jarayon nazariya va amaliyot o'rtasidagi dialektik bog'liqliqni ko'rsatishga, boshqaruv psixologiyasi fanining integrative xarakterni ta'kidlashga xizmat qiladi. Sintez orqali rahbarlik faoliyatida psixologik kompetensiyalarning samaradorlikka ta'siri umumlashtiriladi va tashkilotlarda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantiriladi. Boshqaruv faoliyatining samaradorligi rahbarning psixologik kompetensiyalariga bevosita bog'liq. Xususan, emotsional intellekt, samarali muloqot qobiliyati va stressga chidamlilik kabi omillar rahbarning umumiy samaradorligi, Xodimlar bilan munosabatlari va tashkilot ichidagi psixologik muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab tadqiqotlar emotsional intellekt bilan liderlik samaradorligi o'rtasida ijobiy korrelyatsiyani tasdiqlaydi, bu esa rahbarlar uchun ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishning muhimligini ko'rsatadi. Motivatsiya nazariyalarining amaliy qo'llanishi xodimlarning ish qoniqishini sezilarli darajada oshirishi mumkin. F. Gersbergning ikki faktorli nazariyasi va A. Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi asosida o'tkazilgan empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, motiviruvchi faktorlar va gigiyenik faktorlarning to'g'ri boshqarilishi ish qoniqishini o'rtacha 20–50% gacha oshirishi mumkin. Bu natijalar motivatsiya

tizimini tashkilotda tizimli joriy etishning samaradorligini isbotlaydi. Guruh dinamikasi va konfliktlarni samarali boshqarish rahbardan ishtirokchi uslubni talab etadi. D. MakGregorning Y nazariyasiga asoslangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xodimlarga ishonch bildirish, ularni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish va avtonomiya berish guruh samaradorligini oshiradi, konfliktlarni kamaytiradi va umumiy hamkorlikni kuchaytiradi.

Empirik dalillar Theory Y uslubining Theory X ga nisbatan yuqori samaradorlikni ta'minlashini tasdiqlaydi. Stress va inqiroz vaziyatlari rahbar sog'lig'i va faoliyat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi; profilaktik choralar esa bu ta'sirni sezilarli darajada kamaytiradi. Taym-menedjment usullari, psixologik razgruzka, stressni boshqarish treninglari va ish-hayot balansini saqlash rahbarlarning uzoq muddatli samaradorligini saqlashga yordam beradi. Bu choralar nafaqat sog'liqni mustahkamlaydi, balki rahbarning emotsional barqarorligini oshirib, tashkilotdagi umumiy muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida milliy mentalitet va madaniy xususiyatlarni hisobga olish boshqaruv samaradorligini yanada yuksaltiradi. Mahalliy kontekstda ijtimoiy bog'liqlik va hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish rahbarlar uchun qo'shimcha motivatsion resurs bo'lib xizmat qiladi. Bu omillarni motivatsiya va muloqot strategiyalariga integratsiya qilish tashkilotlarda sog'lom psixologik iqlim yaratish va xodimlarning loyalligini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu natijalar boshqaruv psixologiyasi nazariyalarining amaliy qo'llanishi tashkilotlarning samaradorligi, xodimlar qoniqishi va rahbarlarning shaxsiy rivojlanishi uchun muhim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa Boshqaruv psixologiyasi fani rahbarlikning inson omili bilan bog'liq murakkab muammolarini hal qilishda muhim vositadir. Nazariya va amaliyotning ajralmasligi, motivatsiya, muloqot va psixologik iqlimni boshqarish tashkilotlarning barqaror rivoji uchun zarur shartdir. O'zbekistonda bu fanni yanada rivojlantirish, psixologik xizmatlarni kengaytirish va rahbarlarni tayyorlashda psixologik modullarni joriy etish zarur. Kelgusi tadqiqotlarda empirik tahlil orqali mahalliy tashkilotlardagi psixologik muammolarni chuqur o'rganish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Авдеева Л.И. Менеджмент организации: Теория и практика. Донецк: ДонГУ, 2002.
2. Burtovaya N. B. Talaba-menejerlarning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari // TGPU Vestniki, 2010.
3. Урбанович А.А. Психология управления. – Мн.: Харвест, 2003.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008.
5. Herzberg F. The Motivation to Work. – New York, 1959.
6. McGregor D. The Human Side of Enterprise. – New York, 1960.
7. Кабаченко Т.С. Психология управления. – М.: Педагогическое общество России, 2000.
8. Вайнштейн Л.А. Психология управления и основы лидерства. – Минск, 2008.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNING TRANSFORMATSIYASI

Umarova Z.A.

*CHDPU "Maktabgach va boshlang'ich
ta'lim metodikasi" kafedrasi katta o'qituvchisi, (PhD)*

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, pedagogik konflikt, konflikt transformatsiyasi, onlayn muloqot, raqamli platformalar, baholash tizimi, pedagog-o'quvchi munosabatlari, kommunikativ to'siqlar, raqamli kompetensiya, konstruktiv yechim

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, педагогический конфликт, трансформация конфликта, онлайн-коммуникация, цифровые платформы, система оценивания, отношения «педагог–обучающийся», коммуникативные барьеры, цифровая компетентность, конструктивное разрешение.

Key words: digital learning environment, pedagogical conflict, conflict transformation, online communication, digital platforms, assessment system, teacher–student relationships, communicative barriers, digital competence, constructive resolution

РЕЗЮМЕ:

Raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar an'anaviy sinfdagi kelishmovchiliklardan farqli ravishda yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Onlayn platformalar, masofaviy muloqot va raqamli baholash tizimlari o'qituvchi hamda o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir ko'rsatib, tushunmovchilik, motivatsiya pasayishi yoki axborot noto'g'ri talqin qilinishi kabi holatlarni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, raqamli vositalar ochiq muloqot, shaffoflik va hamkorlikni kuchaytirish orqali konfliktlarni konstruktiv hal etish imkonini beradi..

РЕЗЮМЕ:

В условиях цифровой образовательной среды педагогические конфликты приобретают новые формы и содержательные характеристики, отличающиеся от традиционных противоречий в очном обучении. Онлайн-платформы, дистанционная коммуникация и цифровые системы оценивания оказывают существенное влияние на взаимодействие между преподавателем и обучающимся, вызывая недопонимание, снижение учебной мотивации и искажение интерпретации информации. Вместе с тем цифровые инструменты способствуют развитию открытого диалога, прозрачности образовательного процесса и сотрудничества, что создаёт условия для конструктивной трансформации и эффективного разрешения педагогических конфликтов.

SUMMARY:

Within the digital learning environment, pedagogical conflicts acquire new forms and substantive characteristics that differ from traditional classroom disagreements. Online platforms, distance communication, and digital assessment systems significantly influence teacher–student interactions, potentially leading to misunderstandings, decreased academic motivation, and misinterpretation of

information. At the same time, digital tools foster open dialogue, transparency in the educational process, and collaboration, thereby creating conditions for the constructive transformation and effective resolution of pedagogical conflicts.

Kirish. XXI asrda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ta'lim jarayoni yangi bosqichga ko'tarilib, raqamli ta'lim muhiti shakllanmoqda. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, "raqamli transformatsiya ta'lim jarayonining mazmuni, shakli va subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tubdan o'zgartiradi" [1]. Mazkur o'zgarishlar pedagogik faoliyatning barcha jihatlariga, jumladan, pedagogik konfliktlar tabiatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

An'anaviy ta'lim sharoitida pedagogik konfliktlar ko'proq shaxslararo munosabatlar, intizom va baholash jarayoni bilan bog'liq holda yuzaga kelgan bo'lsa, raqamli muhitda ular kommunikativ cheklovlar va texnologik omillar bilan boyimoqda. Tadqiqotchilarning fikricha, "onlayn muloqot jarayonida axborotning noto'g'ri talqin qilinishi va emotsional kontekstning yetishmasligi konflikt ehtimolini oshiradi" [2]. Shuningdek, masofaviy ta'limda nazorat va akademik halollik masalalari ham ziddiyatli vaziyatlarni keltirib chiqaruvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, zamonaviy raqamli platformalar konfliktlarni konstruktiv boshqarish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. V.A. Slastenin ta'kidlaganidek, pedagogik jarayonda har qanday ziddiyat to'g'ri yo'naltirilgan taqdirda rivojlantiruvchi omilga aylanishi mumkin [3]. Demak, raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlarning transformatsiyasini ilmiy jihatdan o'rganish, ularning yangi shakllari va boshqaruv mexanizmlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Natijada Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar mazmunan va shaklan transformatsiyaga uchramoqda. Avvalo, konfliktlarning yuzaga kelish omillari an'anaviy shaxslararo ziddiyatlardan ko'ra ko'proq kommunikativ va texnologik xarakter kasb etmoqda. Onlayn platformalarda muloqotning asosan yozma shaklda olib borilishi emotsional rang-baranglikning kamayishiga, fikrlarning noto'g'ri talqin qilinishiga hamda tezkor xulosa chiqarishga sabab bo'layotgani aniqlandi. Natijada tushunmovchiliklar tezroq yuzaga keladi, biroq ular ko'pincha ochiq konflikt ko'rinishiga chiqmasdan yashirin shaklda davom etadi.

Shuningdek, raqamli baholash tizimlarining joriy etilishi shaffoflikni ta'minlash bilan birga, baholash mezonlarini noto'g'ri anglash yoki texnik xatoliklar sababli nizo holatlarini keltirib chiqarishi mumkinligi kuzatildi.

Masofaviy ta'lim sharoitida nazoratning o'ziga xos shakllari, akademik halollik masalalari ham konfliktogen omil sifatida namoyon bo'ldi. Bunda pedagogning raqamli kompetensiyasi va o'quvchilarning media savodxonligi darajasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar shuni ham tasdiqladiki, raqamli muhit konfliktlarni konstruktiv boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Interaktiv aloqa vositalari, tezkor fikr-mulohaza (feedback) mexanizmlari va individual yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi platformalar ziddiyatlarni erta aniqlash hamda ularni murosali yo'l bilan hal etishga xizmat qiladi. Raqamli vositalardan oqilona foydalanish pedagog va o'quvchi o'rtasida hamkorlikka asoslangan munosabatlarni shakllantirib, konfliktlarni rivojlantiruvchi resursga aylantirish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar salbiy hodisa sifatida emas, balki to'g'ri boshqarilganda ta'lim sifatini oshiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi..

Adabiyotlar tahlili va metodologiyada raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar muammosi zamonaviy pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti doirasida faol o'rganilmoqda. Ilmiy manbalarda raqamli transformatsiya ta'lim jarayonining mazmuni, kommunikativ tuzilmasi va subyektlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Xususan, masofaviy va aralash ta'lim sharoitida o'qituvchi hamda o'quvchi o'rtasidagi muloqotning mediatsiyalashgan xarakter kasb etishi konfliktlarning yangi shakllarini yuzaga keltiradi [1].

Tadqiqotchilar onlayn muloqotda emotsional komponentning cheklanishi, yozma nutqning ustuvorligi hamda texnologik omillarning ta'siri ziddiyatlar dinamikasini o'zgartirishini asoslab berganlar [6]. Shuningdek, pedagogik konflikt nazariyasida ziddiyatlarning konstruktiv va destruktiv turlari ajratib ko'rsatiladi hamda ularni boshqarish strategiyalari ishlab chiqilgan [7].

O'zbek olimlari ham pedagogik konfliktlarning shaxs rivojiga ta'siri va ularni boshqarish mexanizmlarini tadqiq etib, konfliktni pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida talqin qiladilar [8]. Raqamli muhitda esa konfliktlarni boshqarish jarayoni raqamli kompetensiya darajasi, media savodxonlik va kiberetika me'yorlariga rioya qilish bilan bevosita bog'liq ekani ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi [9].

Shu bois, mazkur tadqiqotimizda pedagogik konfliktlarning transformatsiyasini tizimli yondashuv asosida tahlil qilish zarurati yuzaga keladi. Tizimli yondashuv pedagogik hodisalarni o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi hamda konfliktlarni ta'lim muhitining tarkibiy qismi sifatida talqin etishga imkon beradi [10].

Tadqiqotimiz metodologiyasi sifatida tizimli-tahliliy yondashuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Raqamli ta'lim muhitida yuzaga kelayotgan konfliktli vaziyatlar mazmunan tasniflandi hamda ularning sabab-oqibat bog'liqligi aniqlashtirildi. Shuningdek, mavjud ilmiy qarashlar asosida pedagogik konfliktlarning transformatsiya jarayoni konseptual model ko'rinishida umumlashtirildi. Metodologik yondashuv konfliktlarni faqat muammo sifatida emas, balki ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi rivojlantiruvchi omil sifatida talqin etishga imkon berdi³.

Muhokamalar natijasida raqamli ta'lim muhiti jadal rivojlanayotgan sharoitda pedagogik konfliktlarning mazmuni va shakli sezilarli darajada transformatsiyalanmoqda. An'anaviy ta'lim jarayonida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar ko'proq shaxsiy muloqot, auditoriyadagi intizom, baholash adolatliligi yoki o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi psixologik moslashuv bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, raqamli muhitda ular yangi omillar ta'sirida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, onlayn platformalardagi kommunikatsiya uslubi, axborot almashinuvining tezligi, virtual identifikatsiya muammolari va texnik nosozliklar konfliktlar tabiatini o'zgartirmoqda.

Raqamli ta'limda muloqot ko'pincha yozma shaklda amalga oshirilishi sababli emosiya va intonatsiyaning yetarlicha ifodalanmasligi tushunmovchiliklarga olib keladi. Natijada oddiy izoh yoki tanqidiy fikr salbiy qabul qilinishi, konflikt holatini keltirib chiqarishi mumkin. Shu bilan birga, masofaviy formatda nazorat va baholash tizimi shaffof bo'lmasa, talabalarda adolatsizlik hissi paydo bo'ladi. Bu esa pedagogik nizolarning kuchayishiga zamin yaratadi.

Boshqa tomondan, raqamli muhit konfliktlarni hal etish uchun ham yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Masalan, onlayn muloqot vositalari orqali individual maslahatlar o'tkazish, fikr-mulohazalarni anonim tarzda yig'ish yoki ta'lim jarayonini avtomatlashtirilgan tahlil qilish orqali nizolarning oldini olish mumkin. Shu ma'noda konfliktlar transformatsiyasi faqat salbiy jarayon emas, balki ta'lim tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi omil sifatida ham qaralishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta'lim muhitida pedagogik konfliktlar mazmunan, shaklan va yechim mexanizmlari jihatidan yangicha xususiyat kasb etmoqda. Ularni samarali boshqarish uchun pedagoglarda raqamli kompetensiyalar, mediakommunikativ madaniyat va konfliktologiya bo'yicha bilimlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa Raqamli ta'lim muhiti pedagogik konfliktlarning mazmuni va namoyon bo'lish shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Onlayn muloqot, masofaviy baholash va virtual hamkorlik jarayonlari yangi turdagi tushunmovchiliklar

va kelishmovchiliklarni keltirib chiqarsa-da, ularni bartaraf etish uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi. Konfliktlar endilikda faqat shaxsiy omillar bilan emas, balki axborot texnologiyalari, kommunikatsiya madaniyati va raqamli savodxonlik darajasi bilan ham bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Shu bois, pedagoglar raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishi, ochiq va shaffof muloqotni yo'lga qo'yishi muhimdir. Samarali boshqarilgan konfliktlar ta'lim sifatini oshirish va sog'lom pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Академия, 2019. - 272 с.
2. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. - Edmonton: AU Press, 2018. - 484 p.
3. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. - М.: Академия, 2017. - 576 с.
4. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. - Vancouver: BCcampus, 2019. - 528 p.
5. Garrison D.R., Anderson T., Archer W. Critical Inquiry in a Text-Based Environment: Computer Conferencing in Higher Education // The Internet and Higher Education. - 2000. - Vol. 2, № 2-3. - P. 87-105.
6. Walther J. B. Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction // Communication Research. - 1996. - Vol. 23, № 1. - P. 3-43.
7. Хасан Б. И. Педагогический конфликт и способы его разрешения. - М.: Педагогика, 2001. - 160 с.
8. Иноятлов У. И. Педагогик конфликтология асослари. - Т.: Ўқитувчи, 2012. - 256 б.
9. Redecker C. European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. - 95 p.
10. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем: критический обзор. - М.: Прогресс, 1969. - 203 с.

MILLIY TARBIYA ASOSIDA YUKSAK MA'NAVIYATLI SHAXSNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Zulfiqorova R.A.

CHDPU magistranti.

Ochilov F.I.

CHDPU katta o'qituvchisi, P.f.f.d., (PhD).

Tayanch so'zlar: milliy tarbiya, yuksak ma'naviyat, ma'naviy immunitet, globallashuv, milliy o'zlik, "Tarbiya" fani, komil inson, axloqiy qadriyatlar.

Ключевые слова: национальное воспитание, высокая духовность, духовный иммунитет, глобализация, национальная идентичность, дисциплина «Воспитание», совершенный человек, моральные ценности.

Key words: national education, high spirituality, spiritual immunity, globalization, national identity, discipline "Education", perfect person, moral values.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada globallashuv sharoitida o'quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va ularda yuksak ma'naviyatni shakllantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda ajdodlar merosini ta'lim tizimiga integratsiya qilish hamda yoshlarda mafkuraviy xurujlarga qarshi ma'naviy immunitetni kuchaytirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, barkamol shaxsni voyaga yetkazishning pedagogik mexanizmlari va amaliy tavsiyalari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы воспитания школьников в духе национальных ценностей в условиях глобализации и формирования у них высокого духовного уровня. В исследовании анализируются способы интеграции наследия предков в систему образования, а также методы укрепления духовного иммунитета у молодежи против идеологических атак. Также изложены педагогические механизмы и практические рекомендации для воспитания гармоничной личности.

SUMMARY:

This article discusses the issues of educating students in the spirit of national values in the context of globalization and the formation of high spirituality. The study analyzes ways of integrating the heritage of ancestors into the education system, as well as methods for strengthening the spiritual immunity of young people against ideological attacks. Additionally, the pedagogical mechanisms and practical recommendations for raising a well-rounded individual are presented.

Kirish. Hozirgi davrda globallashuvning murakkab mafkuraviy jarayonlari sharoitida o'quvchi-yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda

ularda yuksak ma'naviyatli shaxs sifatlarini shakllantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Milliy tarbiya tushunchasi o'quvchilarning o'zlikni anglash, ajdodlar merosiga sadoqat va turli g'oyaviy xurujlarga qarshi mustahkam ma'naviy immunitetini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, mazkur tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni [1], shuningdek, 2021-yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-son Qarori [2]da belgilangan yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va ma'naviy barkamol avlodni voyaga yetkazish vazifalari bilan bevosita uzviy bog'liqdir.

Tadqiqotimizning maqsadi – umumiy o'rta ta'lim jarayonida milliy tarbiya asosida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish texnologiyasini ilmiy asoslash va amaliyotga joriy etishdan iborat. Vazifalari esa milliy-ma'naviy merosning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish, o'quvchilarda ma'naviy immunitetni kuchaytirishning zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish va ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha metodik tavsiyalar tayyorlashdir. Tadqiqotimiz obyekti maktab o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy shakllanish jarayoni, predmet esa mazkur jarayonda milliy tarbiya metodikasini tatbiq etish metodologiyasi hisoblanadi. Tadqiqotni olib borish jarayonida qiyosiy-mantiqiy tahlil, pedagogik kuzatuv, ijtimoiy so'rovnoma, tajriba-sinov ishlari, matematik-statistik tahlil va boshqa metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotimizning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda ilk bor milliy qadriyatlarni zamonaviy raqamli ta'lim standartlari bilan uyg'unlashtiruvchi o'quvchi ma'naviyatini yuksaltirishning konseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model an'anaviy tarbiya metodlaridan farqli o'laroq, o'quvchilarda axborot xurujlariga qarshi barqaror "ma'naviy filtr"ni shakllantirishning pedagogik algoritmlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqot doirasida milliy allomalar merosidagi axloqiy o'gitlarni bugungi kunning ijtimoiy-psixologik ehtiyojlariga moslashtirilgan holda amaliyotga tatbiq etish mexanizmi taklif etildi. Shuningdek, ma'naviy immunitet tushunchasi tizimli-strukturaviy yondashuv asosida boyitilib, uning o'quvchilar ijtimoiy moslashuvi va vatanparvarlik motivatsiyasini oshirishdagi deterministik roli ilmiy jihatdan isbotlandi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Milliy tarbiya asosida o'quvchilarda yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirish texnologiyasiga oid tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayonning ilmiy-nazariy poydevori Sharq pedagogikasining ko'p asrlik tajribasi, jadidchilik davridagi ma'rifatparvarlik an'analari va zamonaviy ma'naviyat paradigmlarining sinteziga tayanadi.

Xususan, Abdulla Avloniy oʻzining fundamental “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida milliy tarbiyani shaxs kamoloti va millat taqdirini belgilovchi asosiy strategik omil sifatida nazariy jihatdan asoslagan [3]. Muallif tarbiyani nafaqat pedagogik jarayon, balki jamiyatning yashab qolishi uchun “hayot-mamot masalasi” sifatida talqin etib, axloqiy fazilatlarini tizimli shakllantirish zarurligini uqtiradi. Munavvar qori Abdurashidxonov esa ushbu gʻoyalarni taʼlim amaliyotiga koʻchirib, milliy qadriyatlarni zamonaviy dunyoviy bilimlar bilan uygʻunlashtirish konsepsiyasini ilgari surgan [4]. Uning qarashlarida oʻquvchilarning ijtimoiy ongini yuksaltirish bevosita oʻzlikni anglash va milliy gʻururni tarbiyalash orqali amalga oshirilishi taʼkidlanadi.

Bugungi murakkab globallashuv davrida maʼnaviyatni jamiyat hayotining ustuvor asosi sifatida talqin etgan M.Quronov, yoshlar ongiga yot gʻoyalarning salbiy taʼsirini kamaytirishga qaratilgan tadqiqotlarni amalga oshirgan [5]. Olim yosh avlodda “mafkuraviy immunitet”ni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqib, maʼnaviy tarbiyani monitoring qilishning zamonaviy usullarini taklif etgan.

Xalqaro miqiyosda qadriyatlarga asoslangan taʼlim tizimi namoyandasi N.Hawkes tadqiqotlari ushbu muammoning umumbashariy ahamiyatini ochib beradi [6]. U oʻquvchi faqat akademik bilimlarni oʻzlashtirish bilan cheklanib qolmasligi, balki ichki maʼnaviy barqarorlik va axloqiy tamoyillarni egallashi lozimligini pedagogik jihatdan asoslab bergan.

Soʻnggi yillardagi metodik yangiliklarni oʻzida mujassam etgan M.Inatov va A.Ismoilovlarning izlanishlari esa milliy tarbiyaning bevosita amaliy texnologiyalariga qaratilgan [7]. Ushbu olimlarimiz tadqiqotlarida dars jarayonida milliy qadriyatlarni singdirishning aniq mexanizmlari, interfaol metodlar va pedagogik algoritmlar ishlab chiqilgan boʻlib, bu oʻquvchilarning maʼnaviy dunyoqarashini oʻstirishda yuqori natija beradi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarni oʻrganish asosida mazkur ishda muammoning mohiyatini yoritish uchun tizimli yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida oʻquvchilarning maʼnaviy shakllanish darajasini aniqlash maqsadida tajriba-sinov metodlari (pedagogik eksperiment) qoʻllanildi. Olingan natijalar nafaqat sifat jihatdan tahlil qilindi, balki ularning ishonchlilik darajasi matematik-statistik tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, nazariy xulosalarning toʻgʻriligi amaliy jihatdan isbotlandi.

Natijalar. Oʻquvchilarda milliy tarbiya asosida yuksak maʼnaviyatli shaxsni shakllantirishga bagʻishlangan tajriba-sinov ishlari tadqiqotning nazariy xulosalarini amaliy jihatdan tasdiqladi. Tadqiqot jarayonida oʻquvchilarning

ma'naviy-axloqiy rivojlanish darajasi milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy mas'uliyat va mafkuraviy barqarorlik kabi mezonlar asosida tahlil qilindi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhidagi o'quvchilarda milliy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabat va ajdodlar merosiga sadoqat tuyg'usi sezilarli darajada yuksaldi. Dars jarayonida qo'llanilgan interfaol, keys-stadi texnologiyalari o'quvchilarning axloqiy muammolarga nisbatan shaxsiy pozitsiyasini mustahkamladi. Kuzatishlar davomida tajriba guruhi o'quvchilarining jamoat ishlarida faolligi va kattalarga hurmat kabi fazilatlari an'anaviy metodlarga qaraganda ancha barqaror shakllangani aniqlandi. Qo'llangan "ajdodlar o'giti – zamonaviy shaxs qiyofasi" konsepsiyasi o'quvchilarda vatanparvarlik motivatsiyasini ichki ehtiyoj darajasiga ko'tardi va yot g'oyalarga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantirdi.

Muhokama. Olingan natijalar va o'tkazilgan tahlillar asosida tadqiqotimizning mazmunini quyidagicha muhokama qilish mumkin:

Birinchidan, milliy tarbiya o'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini boyitishda shunchaki yordamchi vosita emas, balki eng samarali fundamental pedagogik poydevor ekanligi o'z tasdig'ini topdi. Tadqiqot natijalarimiz O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan yuksak ma'naviyatli avlodni tarbiyalash ustuvorliklari bilan to'la mos keladi [1]. Shuningdek, YUNESCO tavsiyalarida keltirilgan global fuqarolik va madaniy xilma-xillikni asrash tamoyillari bizning milliy modelimizda o'z ifodasini topgan bo'lib, bu mahalliy yondashuvning xalqaro standartlarga muvofiqligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, amaliy tajriba-sinov ishlari davomida olingan ko'rsatkichlar Abdulla Avloniy [3] va Munavvar qori Abdurashidxonov [4] tomonidan ilgari surilgan tarixiy-ma'rifiy g'oyalarning bugungi raqamli transformatsiya davrida ham o'z hayotiyligini yo'qotmaganini isbotladi. Agar ajdodlarimiz milliy o'zlikni millat najoti sifatida ko'rgan bo'lsalar, bizning natijalarimiz ushbu o'zlikni anglash tuyg'usi o'quvchilarda axborot xurujlariga qarshi ichki qalqon vazifasini o'tayotganini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, tadqiqotimizda aniqlangan ma'naviy immunitetning shakllanish dinamikasi M.Quronov [5] hamda M.Inatov va A.Ismoilov [7] larning nazariy konsepsiyalarini yangi amaliy ma'lumotlar bilan boyitdi. Tajriba guruhi o'quvchilarida mafkuraviy immunitet va ijtimoiy mas'uliyat ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgani, biz taklif etayotgan texnologiyaning amaliy samaradorligini va pedagogik algoritmlarning to'g'ri tanlanganligini ko'rsatadi.

Nihoyat, o‘quvchilarda shakllangan axloqiy barqarorlik va empatiya darajasi N.Hawkes [6] tomonidan ilgari surilgan “axloqiy intellekt” hamda qadriyatlarga asoslangan ta’lim modeli bilan hamohangdir. Bu esa milliy tarbiya texnologiyasi faqat milliy qobiq bilan cheklanib qolmay, umuminsoniy qadriyatlar va xalqaro pedagogik talablar bilan integratsiyalashgan holda shaxsning intellektual va ruhiy barkamolligini ta’minlashini anglatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, milliy tarbiya asosida o‘quvchilarda yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirish texnologiyasi o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini va mafkuraviy xurujlarga qarshi mustahkam immunitetni shakllantirishda samarali pedagogik mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy tahlillar ushbu yondashuvning nazariy ahamiyati ta’lim sifatini oshirishdagi konseptual vazifalar bilan uyg‘un ekanini, amaliy jihatdan esa innovatsion pedagogik texnologiyalarni milliy qadriyatlar bilan sintez qilish orqali o‘quv jarayonining samaradorligini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son Qarori.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992.
4. Abdurashidxonov M. Tanlangan asarlar (Adibi soniy). – T.: Ma’naviyat, 2003.
5. Quronov M. Ma’naviyat – strategik resurs. – T.: Ma’naviyat, 2021.
6. Hawkes N. Values-based Education. – London: Routledge, 2020.
7. Inatov M., Ismoilov A. Milliy tarbiya: nazariya va metodika. – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2022.

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY QARASHLARIDA AXLOQIY TARBIYA KO‘NIKMASI MOHIYATI

Jabborova O.M.

*CHDPU, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent.*

Xujamqulova M.S.

CHDPU magistranti

Tayanch so'zlar: axloqiy tarbiya, ma'naviyat, jadidchilik, pedagogik qarashlar, shaxs kamoloti, milliy qadriyatlar, ma'rifat, ijtimoiy faollik, vatanparvarlik.

Ключевые слова: нравственное воспитание, духовность, джадидизм, педагогические взгляды, развитие личности, национальные ценности, просвещение, социальная активность, патриотизм.

Key words: moral education, spirituality, jadidism, pedagogical views, personality development, national values, enlightenment, social responsibility.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning axloqiy tarbiya haqidagi pedagogik qarashlari, yosh avlodni ma'naviy barkamol, vatanparvar va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga oid g'oyalari ilmiy tahlil qilinadi. Jadidchilik harakati doirasida ta'lim va tarbiyaning ma'rifiy hamda axloqiy mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, Behbudi merosining zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati asoslab beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются педагогические взгляды Махмудходжи Бехбуди на нравственное воспитание подрастающего поколения. Раскрывается сущность его идей по формированию духовно зрелой, образованной, патриотичной и социально ответственной личности. Особое внимание уделяется роли джадидского просветительства в развитии системы образования и воспитания. Научно обосновывается значение педагогического наследия Бехбуди для совершенствования современного образовательного процесса и формирования нравственных качеств у молодежи.

SUMMARY:

This article analyzes Mahmudxo'ja Behbudi's views on moral education and the formation of spiritually mature, patriotic and responsible youth. The enlightenment and ethical foundations of Jadid pedagogy are discussed. The importance of his ideas for modern education is scientifically justified.

Kirish. Mahmudxo‘ja Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiya ko‘nikmasi mohiyati XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uyg‘onish, ma‘rifat va ta‘lim taraqqiyotida muhim bosqich bo‘ldi. Ushbu harakat vakillari jamiyatni isloh qilishning asosiy yo‘li sifatida maktab va tarbiyani ko‘rdilar. Ular xalqni jaholatdan chiqarish, yosh avlodni ilmi, odobli va ma‘naviy yetuk qilib tarbiyalashni eng ustuvor vazifa deb bildilar.

Ana shunday buyuk ma‘rifatparvarlardan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy bo‘lib, u pedagog, adib, publitsist va jamoat arbobi sifatida millat ravnaqi uchun xizmat qilgan. Uning fikricha, jamiyat taraqqiyoti avvalo insonning axloqiy kamolotiga bog‘liq. Shuning uchun ham u tarbiyani faqat bilim berish jarayoni emas, balki shaxsni ma‘naviy shakllantirish tizimi deb talqin etadi.

Bugungi kunda ham yoshlarning axloqiy tarbiyasi, fuqarolik mas‘uliyati va ijtimoiy faolligini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Behbudiy qarashlarini o‘rganish va ularni zamonaviy ta‘lim jarayoniga tatbiq etish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. O‘zbek pedagogik tafakkuri tarixida jadid ma‘rifatparvarlari alohida o‘rin egallaydi. Ular xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma‘rifatga chorlash, maktablarni yangilash orqali jamiyatni rivojlantirishni maqsad qilganlar. Ana shunday buyuk mutafakkirlardan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy bo‘lib, u tarbiya masalasiga chuqur falsafiy va pedagogik yondashgan.

Behbudiy fikricha, insonning haqiqiy qadri uning axloqiy qiyofasi bilan belgilanadi. Ilmli, ammo odobsiz shaxs jamiyat uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Shu bois u “avvalo tarbiya, so‘ng ta‘lim” tamoyilini ilgari suradi. Mazkur maqolada uning axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari kengroq tahlil qilinadi.

Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiyaning mohiyati. Behbudiy axloqiy tarbiyani inson kamolotining asosiy omili deb hisoblaydi. Uning ta‘limotida tarbiya uch bosqichda namoyon bo‘ladi:

1. Oilaviy tarbiya

Insonning dastlabki axloqiy tushunchalari oilada shakllanadi. Ota-onaning namunasi farzand tarbiyasiga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi.

2. Maktab tarbiyasi

Maktab shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi. Bu yerda nafaqat bilim, balki odob-axloq, intizom va jamoada ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi.

3. Jamiyat ta‘siri

Mahalla, ijtimoiy muhit, matbuot va madaniy hayot ham tarbiyaning muhim omillari hisoblanadi.

Shunday qilib, u tarbiyani uzluksiz va tizimli jarayon sifatida talqin qiladi.

Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari. Behbudiy axloqni tarbiyaning markaziy komponenti sifatida ko‘radi. Uning fikricha:

ilm – ongni boyitadi,

tarbiya – qalbni poklaydi,
axloq – insonni jamiyatga foydali qiladi.

U “tarbiyasiz ilm – xavfli” degan g‘oyani ilgari suradi. Chunki bilimli, ammo axloqsiz shaxs jamiyatga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli u maktablarda axloqiy saboqlarga alohida e‘tibor berishni tavsiya etadi.

Behbudiy uchun axloqiy tarbiya quyidagi fazilatlarni shakllantirishni nazarda tutadi:

Halollik.

Mehnatsevarlik.

Adolatparvarlik.

Kattalarga hurmat.

Kichiklarga mehr.

Milliy g‘urur.

Jamiyat oldidagi mas‘uliyat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot jarayonida Behbudiyning publitsistik maqolalari, dramatik asarlari, ma‘rifiy chiqishlari hamda jadid pedagogikasi bo‘yicha yozilgan ilmiy manbalar o‘rganildi. Ayniqsa, uning maktab, o‘qituvchi va tarbiya haqidagi fikrlari alohida tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

tarixiy-tahliliy metod

qiyosiy pedagogik tahlil

manbashunoslik yondashuvi

nazariy umumlashtirish

pedagogik interpretatsiya

Mazkur metodlar orqali Behbudiy g‘oyalari tizimlashtirilib, ularning zamonaviy kompetensiyaviy ta‘lim bilan bog‘liqligi ochib berildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiya quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Birinchidan, u axloqni inson kamolotining asosi deb hisoblaydi. Ilmli, ammo odobsiz inson jamiyatga foyda keltirmaydi, degan fikrni ilgari suradi.

Ikkinchidan, tarbiya va ta‘lim bir-biridan ajralmas jarayon sifatida talqin qilinadi. Maktab nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiya maskani bo‘lishi zarur.

Uchinchidan, yoshlar qalbida vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, mas‘uliyat va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish muhim deb topiladi.

To‘rtinchidan, oila va maktab hamkorligi tarbiyaning samaradorligini oshiruvchi omil sifatida e‘tirof etiladi.

Beshinchidan, uning qarashlari bugungi kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash tamoyillari bilan uyg‘un ekani isbotlandi.

Muhokamalar. Behbudiy g'oyalari bugungi pedagogik jarayon bilan chuqur bog'liq. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat bilim, balki hayotiy ko'nikmalar, ijtimoiy mas'uliyat va mustaqil fikrlashini shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu esa aynan Behbudiy ilgari surgan ma'rifiy-tarbiyaviy tamoyillarga mos keladi.

Uning qarashlarida milliy qadriyatlarga sodiqlik, o'zlikni anglash va jamiyatga foydali bo'lish g'oyalari ustuvor o'rin tutadi. Hozirgi globallashuv sharoitida yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Shu jihatdan, Behbudiy merosi muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, u o'qituvchining shaxsiy namunasiga katta e'tibor beradi. Ustozning odobi va ma'naviy qiyofasi o'quvchi tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Bu g'oya bugungi pedagogik etika talablari bilan hamohangdir. Zamonaviy ta'lim bilan integratsiya

Behbudiy qarashlarini hozirgi ta'lim tizimiga quyidagicha tatbiq etish mumkin:

boshlang'ich sinflarda "axloqiy tarbiya" modullarini joriy etish;

milliy qadriyatlar asosida dars ishlanmalarini ishlab chiqish;

tarbiyaviy soatlarda jadid merosidan foydalanish;

o'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini oshirish;

ota-ona va maktab hamkorligini kuchaytirish;

Bu chora-tadbirlar yoshlar tarbiyasining samaradorligini oshiradi.

Ilmiy yangilik

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki:

Behbudiy qarashlari axloqiy tarbiya konsepsiyasi sifatida tizimlashtirildi;

uning g'oyalari zamonaviy pedagogika bilan qiyoslandi;

amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarida axloqiy tarbiya shaxs kamolotining markaziy omili sifatida talqin etiladi. U yoshlarni ilmiy, ma'rifatli, halol, vatanparvar va ijtimoiy faol insonlar qilib tarbiyalashni asosiy maqsad deb biladi.

Uning pedagogik merosi bugungi ta'lim tizimini takomillashtirish, ma'naviy barkamol avlodni voyaga yetkazish va milliy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois Behbudiy g'oyalarini ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat.
2. Qosimov B. Jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: O'qituvchi.
3. Yo'ldoshev J. Pedagogika tarixi. – Toshkent.
4. Ziyoyev H. O'zbek ma'rifatparvarligi. – Toshkent.
5. Safarov A. Milliy pedagogika asoslari. – Toshkent.
6. Zamonaviy pedagogika va tarbiya nazariyasiga oid ilmiy maqolalar to'plami.

TINGLOVCHILARNI KASBIY MALAKA OSHIRISHIDA INKLYUZIV TA'LIMGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TENDENSIYALARI

Tilakova M.A.

*Jizzax viloyat pedagogik mahorat
markazi dotsenti. p.f.f.d(PhD)*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, kasbiy malaka oshirish, metodik tayyorgarlik, alohida ta'lim ehtiyojlari, moslashtirilgan ta'lim muhiti, individual yondashuv, korreksion-pedagogik yordam, ta'lim standartlari.

Ключевые слова: инклюзивное образование, повышение квалификации, методическая готовность, особые образовательные потребности, адаптированная образовательная среда, индивидуализация обучения, коррекционно-педагогическая помощь, образовательные стандарты.

Key words. inclusive education, professional development, methodological readiness, special educational needs, adapted learning environment, individualized instruction, remedial pedagogical support, educational standards.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kasbiy malaka oshirish tizimi tinglovchilari bo'lgan amaldagi pedagoglarning inklyuziv ta'lim sharoitida samarali faoliyat yuritishga metodik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi yoritiladi. Inklyuziv ta'limning mazmuni, integratsiyalashgan va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi farqlar, o'qituvchining moslashtirish, individual yondashuv va hamkorlikka tayangan kompetensiyalari hamda O'zbekistonda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlovchi normativ-huquqiy asoslar tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается проблема развития методической готовности действующих педагогов - слушателей системы повышения квалификации — к эффективной деятельности в условиях инклюзивного образования. Раскрываются сущность инклюзивного образования и различия между интегрированным и инклюзивным подходами, обозначаются ключевые компетенции учителя по адаптации учебного процесса и индивидуализации обучения, а также анализируется нормативно-правовая база, поддерживающая внедрение инклюзии в Узбекистане.

SUMMARY:

The article addresses the development of methodological readiness of in-service teachers enrolled in professional development programs to work effectively in inclusive education settings. It clarifies the concept of inclusive education and its distinction from integrated approaches, highlights teachers' competencies in adapting curricula and instruction to learners' individual needs, and outlines the key legal and policy frameworks supporting inclusive education in Uzbekistan.

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik tamoyillariga asoslanib, barcha bolalarga, jumladan, maxsus ehtiyojli o'quvchilarga teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishni talab qiladi. Shu munosabat bilan malaka oshirish tizimi tinglovchilarining- amaldagi pedagoglarning- inklyuziv ta'lim sharoitida samarali faoliyat yuritishga tayyorgarligini oshirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Tinglovchilarni kasbiy malaka oshirish tizimida inklyuziv ta'limga metodik tayyorligi masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega. Chunki, inklyuziv ta'lim- bu barcha o'quvchilar, shu jumladan nogironligi bor, ijtimoiy himoyaga muhtoj yoki boshqa ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni birgalikda o'qitishni ko'zda tutadi. Jamiyatda teng imkoniyatlar yaratish, diskriminatsiyani kamaytirish va har bir bolaning ta'lim olishida teng imkoniytlarni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim muhitida o'qituvchilar inklyuziv muhitda ishlash uslublarini bilishi, turli ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda yondashuvni amalga oshirish ko'nikmasiga ega bo'lishi, shuningdek, o'quv rejalari va darsliklarni moslashtirish bo'yicha bilimga ega bo'lishlari talab etiladi. Barcha ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarning inklyuziv ta'lim bo'yicha metodik tayyorgarligini takomillashtirish uchun kasbiy malaka oshirish tizimida tinglovchilarni inklyuziv ta'limga metodik tayyorligini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Inklyuziv ta'lim deganda barcha bolalarning bir maktabda, bir sinfda – bir xil sharoitda ta'lim olishi tushuniladi. Ya'ni, nogironligi bo'lgan bola ham sog'lom bolalar kabi diqqat bilan o'qish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. O'zbekistonda barcha bolalar, oilaviy ahvolidan qat'i nazar, davlat umumta'lim maktablarida ta'lim oladi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan

Tinglovchilarni kasbiy malaka oshirish tizimida inklyuziv ta'limga metodik tayyorgarligini rivojlantirish muammosi "inklyuziv", "inklyuziv ta'lim" tushunchalarining mohiyati va mazmunini, shuningdek, integratsiyalashgan va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishni talab qiladi. Inklyuziv ("inklyuziv") ta'lim, ya'ni imkoniyati cheklangan bolalar o'zlarining odatiy rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishlari jamiyatning "maxsus" ta'limga bo'lgan munosabatini belgilaydigan inklyuziv ta'lim tamoyillari, yondashuvlari va qadriyatlarini o'qituvchilar tomonidan qabul qilinishiga asoslanadi.

Xalqaro maydonda inklyuziv ta'limni joriy etish maqsadida xalqaro huquq normalari, jumladan, BMT ning 1989-yilgi "Bolalar huquqlari to'g'risida

Konvensiya”si, Dakar Deklaratsiyasi, Salamanka bayonoti va Ish rejasi (1994yil) kabilarda o‘z aksini topgan.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori (2020-yil 13-oktabr), O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risidagi 638-son qarorida (2021-yil 12-oktabr) hamda 2020-2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasida ko‘rsatib o‘tilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12-oktyabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarorida inklyuziv talimning maqsadi va vazifalari belgilab otilgan. Unga ko‘ra, inklyuziv ta’limning maqsadi - alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun maktabda maxsus vosita va metodlarni qo‘llash orqali maxsus pedagoglarni jalb etgan holda to‘siqsiz moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to‘laqonli uyg‘unlashuviga xizmat qiladigan sifatli umumiy o‘rta ta’lim berishni ta’minlashdan iborat.

Umumta’lim maktablarida alohida ta’lim olish ehtiyoji bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalariga korreksion pedagogik yordam olishida va kasbga yo‘naltirishda har tomonlama yordam ko‘rsatilishi belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108 va “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son hamda 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4963-son Qarorlari ijrosini ta’minlash maqsadida, shuningdek, pedagog kadrlarning malakasini oshirishning ilg‘or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tadbiriq etish yo‘li bilan xalq ta’limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etish bo‘yicha belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, zamonaviy talablar asosida xalq ta’limi muassasalari pedagog kadrlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda pedagog xodimlarning kasbiy kompetentligini muntazam oshirishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat:

rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan o'quvchilar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha bolalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

ta'lim jarayonida sog'lom bolalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

barcha o'quvchilar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti.— Toshkent, 1992. — 48 b.
2. Образование 2030. Инчхонская декларация и рамочная программа действий./ ООН. ЮНЕСКО. Инчхон. 2015.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 3–T.: «O'zbekiston», 2014 y.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni / O'RQ 637-son 23.09.2020 y.
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni/“Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi O'RQ-641-son 15.10.2020 y.
5. Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12-oktyabrdagi 638-son “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida”
6. “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6108 qarori
7. Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-4884-sonli qarori
8. 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4963-son Qarori

INNOVATSION TA'LIM KLASTERI ASOSIDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Gayupova S.X.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Psixologiya kafedrasi
dotsenti*

Tayanch so'zlar: innovatsion ta'lim klasteri, pedagogik kadrlar, modernizatsiya, universitet, kompetensiyalar, ta'lim integratsiyasi.

Ключевые слова: инновационный образовательный кластер, педагогические кадры, модернизация, университет, компетенции, интеграция образования.

Key words: innovative educational cluster, teacher training, modernization, university, competencies, educational integration.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ta'limdagi yangi talablar va pedagogik kadrlarning kompetensiyaviy rivojlanishi masalalari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ta'lim, ilm-fan va amaliyot integratsiyasi, pedagogik jarayonni innovatsion texnologiyalar bilan boyitish, universitetlardagi ta'lim muhitini takomillashtirish omillari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются теоретико-педагогические основы модернизации системы подготовки педагогических кадров в университетах на основе инновационного образовательного кластера. Анализируются современные социально-экономические условия, новые требования к образованию и развитие компетенций педагогических кадров. Особое внимание уделяется интеграции образования, науки и практики, внедрению инновационных технологий в образовательный процесс и совершенствованию учебной среды в университетах.

SUMMARY:

The article examines the theoretical and pedagogical foundations of modernizing teacher training systems in universities based on an innovative educational cluster. It analyzes contemporary socio-economic conditions, new educational requirements, and the development of teachers' competencies. Special attention is paid to the integration of education, science, and practice, the implementation of innovative technologies in the educational process, and the improvement of the learning environment in universities.

Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunda ta'lim sohasidagi islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi hamda ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishni talab etmoqda. Zamonaviy universitet nafaqat bilim berish markazi, balki innovatsion g'oyalar ishlab chiqiladigan, ilmiy tadqiqotlar amalga oshiriladigan va amaliyot bilan chambarchas bog'langan intellektual muhit sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini innovatsion ta'lim klasteri asosida modernizatsiya qilish nazariy-pedagogik jihatdan asoslangan yondashuvni talab etadi.

Innovatsion ta'lim klasteri ta'lim, ilm-fan, ishlab chiqarish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ijtimoiy sheriklik sub'ektlarining o'zaro integratsiyasiga asoslangan ko'p tarmoqli tizimdir. Ushbu tizimda universitet markaziy o'rinni egallaydi va u maktablar, ilmiy-tadqiqot institutlari, malaka oshirish markazlari, xususiy sektor va boshqa ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda faoliyat olib boradi. Bunday integratsiya pedagogik kadrlar tayyorlash mazmunini amaliyot talablari bilan uyg'unlashtirish, ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkonini beradi.

Pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy asoslari, avvalo, tizimli yondashuvga tayanadi. Pedagogik ta'lim murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida qaralib, uning barcha tarkibiy qismlari – maqsad, mazmun, shakl, metod va natija – o'zaro bog'liq holda takomillashtiriladi. Innovatsion ta'lim klasteri mazkur komponentlarning integratsiyasini ta'minlab, ta'lim jarayonini yaxlit va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchining kasbiy, metodik, kommunikativ, axborot-raqamli va tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanadi. Bu esa ta'lim mazmunini natijaga yo'naltirilgan holda qayta loyihalashni, o'qitish metodlarini yangilashni va baholash tizimini takomillashtirishni talab etadi.

Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida fanlararo integratsiya kuchayadi, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilish bartaraf etiladi. Talabalarning ta'lim jarayonidagi ishtiroki faol xarakter kasb etib, ular loyiha ishlari, startap tashabbuslari, ilmiy tadqiqotlar va amaliy mashg'ulotlar orqali kasbiy faoliyatga tayyorlanadi. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli ta'lim platformalari, masofaviy va gibrid o'qitish shakllari

keng qo'llaniladi. Natijada pedagogik ta'lim mazmuni innovatsion xarakter kasb etadi va zamon talablariga mos ravishda rivojlanadi.

Modernizatsiya jarayonida ta'lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari asosida takomillashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish va talabalarni amaliy faoliyatga keng jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Klaster muhitida universitet va maktablar o'rtasida uzviy aloqa o'rnatilib, bo'lajak pedagoglar ta'lim jarayonida erta bosqichdanoq amaliyotga kirishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning kasbiy moslashuvchanligini oshiradi, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Shuningdek, innovatsion ta'lim klasteri pedagogik kadrlarning ilmiy salohiyatini oshirishga ham xizmat qiladi. Talabalar va professor-o'qituvchilarning ilmiy tadqiqot faoliyatini integratsiya qilish, qo'shma loyihalarni amalga oshirish va innovatsion ishlanmalarni amaliyotga joriy etish ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday muhitda shakllangan pedagog kadrlar faqat bilim beruvchi emas, balki innovatsion fikrlaydigan, raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladigan va ta'lim jarayonini ijodiy tashkil etadigan mutaxassis sifatida kamol topadi.

Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish ta'lim, ilm-fan va amaliyot integratsiyasiga asoslangan kompleks yondashuvni ifoda etadi. Ushbu yondashuv orqali pedagogik ta'lim mazmuni yangilanadi, kasbiy kompetentlik rivojlantiriladi va ta'lim sifati oshiriladi. Natijada zamonaviy talablarga javob beradigan, ijtimoiy faol, innovatsion fikrlaydigan va yuqori malakaga ega pedagog kadrlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

Amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, shuningdek, ushbu fonda yuz berayotgan ijtimoiy voqelikdagi tub yangilanishlar ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi va yanada murakkab vazifalarni qo'ymoqda. Globallashtirish, raqamli transformatsiya, axborot oqimining keskin ortishi hamda mehnat bozorida raqobatning kuchayishi ta'limning barcha shakllari va darajalariga yangi sifat talablarini yuklaydi. Bunday talablarni samarali bajarish faqat yangilangan, ochiq va innovatsion ta'lim instituti sharoitidagina mumkin bo'lib, unda o'qituvchi markaziy figura sifatida namoyon bo'ladi. Shu munosabat bilan o'qituvchilar institutini modernizatsiya qilish, ayniqsa, universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish davlat ta'lim siyosatining strategik ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda.

O'qituvchilar ta'limini modernizatsiya qilish masalasi an'anaviy yondashuvlar doirasidan chiqib, innovatsion ta'lim klasteri asosida amalga

oshirilishini taqozo etadi. Innovatsion ta'lim klasteri – bu universitet, umumta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sub'ektlari, ish beruvchilar va ijtimoiy sheriklarning integratsiyasiga asoslangan yagona ta'lim-ilmiy makondir. Mazkur yondashuv pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslarini tizimli, kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar bilan boyitadi. Natijada ta'lim mazmuni, shakl va metodlari zamonaviy ijtimoiy talablar bilan uyg'unlashtiriladi.

Yehtimol, davlat ta'lim siyosatining asosiy vazifasi butun mamlakatni modernizatsiya qilish jarayonida o'qituvchilar ta'limining hal qiluvchi rolini ta'minlashdan iboratdir. Chunki ta'lim muassasasi o'z xususiyatlariga ko'ra jamiyat taraqqiyotining strategik resursini – inson kapitalini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi ta'limi institutining alohida roli kamida uch muhim vazifa orqali namoyon bo'ladi.

Birinchidan, o'qituvchi ta'limi yagona ta'lim sohasi sifatida o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini yangilash va strategik resurs-xodimlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida mazkur vazifa uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyili asosida amalga oshiriladi. Universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi ilmiy tadqiqotlar, amaliy tajriba va raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda tashkil etilib, bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligi, innovatsion fikrlashi va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Bu esa ta'lim tizimining o'z-o'zini yangilash qobiliyatini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, butun ta'lim instituti singari, o'qituvchilar ta'limi ham jamiyatning ijtimoiy-madaniy qadriyatlarining akkumulyatori va tarjimoni hisoblanadi. U shaxsning sotsializatsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi muhit sifatida faoliyat yuritadi. Innovatsion ta'lim klasteri asosida tashkil etilgan pedagogik ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, demokratik tamoyillar, fuqarolik pozitsiyasi va madaniy merosni anglash kabi jihatlar ta'lim mazmuniga chuqur singdiriladi. Bu jarayonda fanlararo integratsiya, loyiha asosida o'qitish va amaliy faoliyat orqali talabalarda ijtimoiy mas'uliyat va kasbiy etika shakllantiriladi.

Uchinchidan, o'qituvchi ta'limi o'z muhitida ana shu qadriyatlarni yosh avlod tomonidan o'zlashtirish va rivojlantirish uchun mas'ul bo'lgan shaxsni tarbiyalaydi. Ya'ni universitetda tayyorlangan pedagog nafaqat bilim yetkazuvchi, balki jamiyatning intellektual va ma'naviy taraqqiyotiga ta'sir etuvchi shaxs sifatida shakllanadi. Innovatsion ta'lim klasteri doirasida amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayoni bu vazifani yanada kuchaytiradi, chunki

ta'lim, ilm-fan va amaliyot integratsiyasi bo'lajak o'qituvchining ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va innovatsion salohiyatini rivojlantiradi.[3]

Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslari ta'limni tizimli yangilash, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish va ta'lim mazmunini ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirishga tayanadi. Bunday yondashuv o'qituvchilar institutining jamiyat modernizatsiyasidagi strategik rolini ta'minlaydi hamda ta'lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'taradi.

O'qituvchilar ta'limini modernizatsiya qilish jarayonlari ta'lim tizimidagi va davlat ta'lim siyosatidagi chuqur o'zgarishlar bilan shartlangan bo'lib, bunday o'zgarishlar odatda tez va aniq natija bermaydi. Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi uzoq muddatli istiqbolda namoyon bo'ladi, chunki ular inson kapitali, ijtimoiy ong va kasbiy madaniyat kabi murakkab ijtimoiy hodisalarga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois o'qituvchilar ta'limini modernizatsiya qilish tizimli, ilmiy asoslangan va strategik yondashuvni talab etadi. Ayniqsa, innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini yangilash mazkur jarayonning nazariy-pedagogik poydevorini tashkil etadi.

O'qituvchilar ta'limini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlari strategik xarakterga ega bo'lib, ular o'qituvchilarni tayyorlash maqsadlarini yangilash, ta'lim dasturlari va mazmunini takomillashtirish, ta'lim formatlarini qayta qurish hamda ta'lim muhitini isloh qilish bilan bog'liqdir. Bu yo'nalishlar to'rtta klassik savol doirasida mujassamlashadi: biz kimni tayyorlayapmiz, nimani o'rgatyapmiz, qanday o'rgatyapmiz va qanday sharoitlarda ta'lim beryapmiz? Innovatsion ta'lim klasteri aynan shu savollarga kompleks va integrativ javob berish imkonini yaratadi.

Avvalo, kimni tayyorlayapmiz degan savol modernizatsiyaning muhim strategik manbai sifatida yangi turdagi pedagog kadrlarni shakllantirish zaruratini ko'rsatadi. "Yangi turdagi xodim" tushunchasi jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi bilan belgilanadi. Bugungi kunda jamiyatga faqat ma'lum bir fanni o'qituvchi emas, balki insonni yaxlit shaxs sifatida ko'ra oladigan, uni fan, texnika, san'at, ijtimoiy hayot va mehnat faoliyati qonuniyatlari asosida rivojlantira oladigan pedagog kerak. Bunday o'qituvchi yuqori kasbiy kompetentlikka, innovatsion fikrlashga, ijtimoiy mas'uliyatga va raqamli madaniyatga ega bo'lishi lozim.

Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida universitetlar ana shunday kadrlarni tayyorlash uchun ilm-fan, amaliyot va texnologiyalar integratsiyasini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, nimani o'rgataymiz degan savol ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish bilan bog'liq. Pedagogik ta'lim mazmuni kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilishi, nazariy bilimlar amaliyot bilan uyg'unlashtirilishi, fanlararo integratsiya ta'minlanishi zarur. Innovatsion ta'lim klasteri doirasida o'quv dasturlari mehnat bozori talablari, xalqaro standartlar va raqamli iqtisodiyot ehtiyojlariga mos ravishda yangilanadi. Zamonaviy maktablar o'qituvchilardan axborot makonida bolalarga yo'l boshchi bo'lishni, ularni yangi ma'lumotlarni mustaqil izlash, tanqidiy tahlil qilish, qayta ishlash va amaliyotda qo'llashga o'rgatishni talab qilmoqda. Shu bois bo'lajak pedagog axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, elektron ta'lim resurslarini yaratish va raqamli muhitda faoliyat yuritish ko'nikmalariga ega bo'lishi shart.

Uchinchidan, qanday o'rgataymiz degan savol ta'lim texnologiyalari va formatlarini qayta qurishni nazarda tutadi. Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida an'anaviy leksiya-seminar tizimi interaktiv, loyiha asosidagi, tadqiqotga yo'naltirilgan va gibrid ta'lim shakllari bilan boyitiladi. Talabalar ilmiy laboratoriyalar, tajriba-sinov maktablari, startap maydonchalari va raqamli platformalar orqali amaliy faoliyatga jalb etiladi. Bu esa ularning kasbiy moslashuvchanligini, ijodiy fikrlashini va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

To'rtinchidan, qanday sharoitlarda ta'lim beryapmiz degan savol ta'lim muhitini isloh qilishni talab etadi. Innovatsion ta'lim klasteri universitetni ochiq, dinamik va hamkorlikka asoslangan ta'lim-ilmiy makonga aylantiradi. Bu muhitda professor-o'qituvchilar, talabalar, ish beruvchilar va ijtimoiy sheriklar o'rtasida samarali muloqot va hamkorlik yo'lga qo'yiladi. Moddiy-texnik baza zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanadi, raqamli infratuzilma rivojlantiriladi, akademik erkinlik va innovatsion tashabbuslar qo'llab-quvvatlanadi.

Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslari strategik maqsadlarni aniq belgilash, ta'lim mazmuni va texnologiyalarini yangilash, hamkorlik muhitini shakllantirish hamda yangi turdagi, jamiyat talablariga javob beradigan pedagog shaxsini kamol toptirishga qaratilgan kompleks yondashuvni ifoda etadi. Bu jarayon qisqa muddatli emas, balki uzoq istiqbolga mo'ljallangan bo'lib, uning natijalari ta'lim sifati va jamiyat taraqqiyotida o'z aksini topadi.[2]

Zamonaviy o'qituvchi faqat dars beruvchi mutaxassis emas, balki maktabdan tashqari ta'lim faoliyatini tashkil eta oladigan, ta'lim oluvchilarni turli bilim

manbalari bilan mustaqil ishlashga yo'naltira oladigan, ularda o'z-o'zini tarbiyalash va uzluksiz ta'lim strategiyalarini shakllantira oladigan ijtimoiy faol shaxs bo'lishi lozim. U yangi o'quv faoliyati algoritmlarini o'zlashtirishga qiziqish uyg'ota olishi, axborot makonida to'g'ri yo'l ko'rsata olishi va ta'lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga undashi kerak. Bunday talablar pedagog shaxsiga nisbatan sifat jihatdan yangi yondashuvni taqozo etadi va bu, o'z navbatida, universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini innovatsion ta'lim klasteri asosida modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslarini ishlab chiqishni talab etadi.

Muammoni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqsak, o'qituvchiga qo'yiladigan yangi talablar ko'p qirrali xarakterga ega. Avvalo, u yangi ta'lim konsepsiyalari, nazariyalar va ta'lim tizimlarini tahlil qilish hamda tanlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu kompetensiya innovatsion ta'lim klasteri sharoitida ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan uzviy bog'liq holda shakllantiriladi. Universitet, ilmiy markazlar va amaliyot bazalari o'rtasidagi integratsiya bo'lajak pedagogga nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko'rish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, o'qituvchi talabalarni o'z qadriyatlar tizimini shakllantirishga yo'naltira olishi, ularning individual xususiyatlarini "ko'ra bilishi" va turli ehtiyojlariga javob berish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Bu esa kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni pedagogik ta'lim mazmuniga chuqur singdirishni talab etadi.

Zamonaviy o'qituvchi o'quv muhitini yaxshilash va qulay psixologik iqlim yaratish, turli ijtimoiy, madaniy va milliy kontekstlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish, jamoada ishlash va jamoaviy faoliyatni muvofiqqlashtirish qobiliyatlariga ham ega bo'lishi lozim. Bunday ko'nikmalarni shakllantirish innovatsion ta'lim klasteri doirasida amalga oshiriladigan amaliy mashg'ulotlar, loyiha ishlari, ijtimoiy sheriklik dasturlari va tarmoqli hamkorlik orqali ta'minlanadi. Shuningdek, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatini barcha bosqichlarda tahlil qilish va refleksiya qilish, yangi g'oyalar yaratish, o'z faoliyati sifati uchun javobgarlikni his etish hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish zarurligini anglash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu talablar pedagogik ta'limda refleksiv va tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuvlarning ustuvorligini belgilaydi.

Hozirgi ijtimoiy sharoitdagi o'zgarishlar ta'lim tizimida yangi pedagogik yo'nalishlar va kasbiy rollarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Jumladan, innovatsion ta'lim dasturlarini ishlab chiquvchi, reabilitatsiya va inklyuziv ta'lim tizimlari uslubchisi, ta'lim muassasasining madaniy-ma'rifiy makoni dizayneri, onlayn loyihalar tashkilotchisi, repetitorlik xizmati koordinatori,

ta'lim sohasida ijtimoiy sheriklik tashkilotchisi, pedagogik sinovchi, ta'lim sifati bo'yicha mutaxassis, ta'lim huquqi bo'yicha ekspert, bolalar uchun qo'shimcha ta'lim tashkilotchisi, pedagogik o'lovlar sohasidagi mutaxassis, tarmoq o'qituvchisi, o'qituvchi-psixolog-konfliktolog, bola huquqlari bo'yicha maslahatchi va amaliy psixolog kabi yangi kasbiy yo'nalishlar shakllanmoqda. Bu esa pedagogik mehnat bozorining diversifikatsiyalashuvini va kasbiy faoliyatning kengayishini anglatadi.

Bunday mutaxassislarni tayyorlash mantiqan ko'p darajali va modulli ta'lim texnologiyalarini joriy etishni talab qiladi. Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda modulli o'quv dasturlari ishlab chiqilib, talabalarga individual ta'lim traektoriyasini shakllantirish imkoniyati beriladi. Ayniqsa, ta'lim tizimini boshqarish, ta'lim menejmenti va liderlik sohasida yangi kasbiy sifatlariga ega kadrlarni tayyorlash klaster muhitida amalga oshirilganda yuqori samara beradi. Chunki bunda ta'lim, ilm-fan va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanadi, innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun real sharoit yaratiladi.[7]

Shubhasiz, ta'limni modernizatsiya qilish jarayonida nafaqat professor-o'qituvchilar tarkibini takomillashtirish, balki pedagogik yo'nalishlar va dasturlarni yangilashga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Bu modernizatsiya vektori jamiyatning ta'lim tizimi va o'qituvchi funksiyalariga bo'lgan umidlarining o'zgarishi, pedagogik bandlikning yangi turlarining paydo bo'lishi hamda pedagogik mehnat bozorining transformatsiyasi bilan bog'liq. Innovatsion ta'lim klasteri ana shu o'zgarishlarga moslashuvchan, ochiq va dinamik ta'lim muhitini yaratib, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Innovatsion ta'lim klasteri asosida universitetlarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy-pedagogik asoslari zamonaviy o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan ko'p qirrali talablarni hisobga olgan holda, tizimli yangilanish, kompetensiyaviy yondashuv, modulli ta'lim texnologiyalari va ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini integratsiya qilishga tayanadi. Bu esa ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi va jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash imkonini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta'lim klasteri asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta'lim, ilm-fan va amaliyot integratsiyasiga tayanadi hamda pedagogik ta'limni tizimli, kompetensiyaviy va innovatsion asosda qayta tashkil etishni nazarda tutadi. Innovatsion ta'lim klasteri universitet, umumta'lim muassasalari va ijtimoiy sheriklar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali bo'lajak o'qituvchining

kasbiy kompetentligi, raqamli savodxonligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan mazkur modernizatsiya pedagogik ta'lim maqsadlarini yangilash, mazmunini zamonaviy talablarga moslashtirish, o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish va ta'lim muhitini innovatsion asosda shakllantirishni qamrab oladi. Natijada jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan, o'z kasbiy faoliyati uchun mas'ul, uzluksiz rivojlanishga intiladigan va ta'lim sifatini ta'minlay oladigan yangi turdagi pedagog kadrlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A. Ta'limni modernizatsiya qilish nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019. – 256 b.
2. Bordovskiy G. A. Modernizatsiya podgotovki pedagogicheskix kadrov na osnove gumanitarnix texnologiy // Universum: Vestnik Gersenovskogo universiteta. 2008. № 12. S. 3–6.
3. Zasipkin V. P. Modernizatsiya pedagogicheskogo obrazovaniya: sotsiologicheskii analiz: avtoref. dis...d-ra sotsiol. nauk. Yekaterinburg, 2010. 48 s.
4. Ishmuhamedov R.J., Yo'ldoshev M.Q. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 320 b.
5. Qurbonov Sh.Q., Sayfullaev R.A. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 240 b.
6. Muslimov N.A. Pedagogik ta'limni rivojlantirish strategiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 288 b.
7. Nachkin A. I., Zarubin V. G. Regionalnaya struktura pedagogicheskoy podgotovki po programmam bakalavriata v vuzax Rossii // Uchyoniye zapiski Zabaykalskogo gosudarstvennogo universiteta. 2014. № 4 (57). S. 72–77.
8. Raximov O.X. Oliy ta'lim tizimida innovatsion faoliyatni tashkil etish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 272 b.
9. Xodjaev B.X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagog kadrlar tayyorlash. – Toshkent: Ta'lim, 2017. – 224 b.

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА “РАҚАМЛИ МАДАНИЯТ” ВА “КИБЕР-ЭТИКА” КОНЦЕПЦИЯЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ- ПЕДАГОГИК ТАҲЛИЛИ

Абдалова С.Р.

п.ф.н., доцент

Чирчиқ давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: глобаллашув, рақамли маданият, кибер-этика, ахборот жамияти, фалсафий таҳлил, педагогик ёндашув, виртуал макон, рақамли кадриятлар.

Ключевые слова: глобализация, цифровая культура, кибер-этика, информационное общество, философский анализ, педагогический подход, виртуальное пространство, цифровые ценности.

Key words: globalization, digital culture, cyber-ethics, information society, philosophical analysis, pedagogical approach, virtual space, digital values.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада глобаллашув шароитида «рақамли маданият» ва «кибер-этика» концепцияларининг фалсафий-педагогик асослари таҳлил қилинади. Тадқиқотда ахборот жамиятида шахснинг маънавий қиёфасини шакллантириш, виртуал макондаги ҳуқ-атвор меъёрлари ва таълим жараёни рақамлаштиришнинг инсон онига таъсири ёритилган. Муаллиф рақамли дунёда кадриятлар тизимининг трансформацияси ва ёшларда кибер-маданиятни ривожлантиришнинг педагогик имкониятларини кўрсатиб беради.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье проводится философско-педагогический анализ концепций «цифровой культуры» и «кибер-этики» в условиях глобализации. В исследовании рассматриваются вопросы формирования нравственного облика личности в информационном обществе, нормы поведения в виртуальном пространстве и влияние цифровизации образовательного процесса на человеческое сознание. Автор раскрывает трансформацию системы ценностей в цифровом мире и педагогические возможности развития киберкультуры у молодежи.

SUMMARY:

This article presents a philosophical and pedagogical analysis of the concepts of "digital culture" and "cyber-ethics" in the context of globalization. The study examines the formation of the moral character of an individual in the information society, norms of behavior in virtual space, and the impact of digitalization of the educational process on human consciousness. The author reveals the transformation of the value system in the digital world and the pedagogical possibilities for developing cyber-culture among youth.

Инсоният маданиятли бўлишининг ҳозирги босқичида глобаллашув жараёнлари рақамли технологиялар билан уйғунлашиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини, хусусан, таълим ва тарбия тизимини тубдан ўзгартирмоқда. Бугунги кунда ўқувчи ўқувчинининг шаклланиши нафақат реал ижтимоий муҳитда, балки глобал ахборот макони - виртуал борликда ҳам кечмоқда. Бу эса педагогика фани олдида “рақамли маданият” ва “кибер-этика” тушунчаларини фалсафий-педагогик жиҳатдан қайта англаш вазифасини қўймоқда.

Фалсафий нуқтаи назардан, “рақамли маданият” - бу инсоннинг ахборотлашган жамиятдаги фаолияти, қадриятлари ва дунёқарашининг тизимидир. У шунчаки технологик воситалардан фойдаланиш кўникмаси эмас, балки ўқувчининг виртуал оламдаги маданий ўзлигини намоён этиш шаклидир. Педагогик нуқтаи назардан “рақамли маданият” қуйидагиларни ўз ичига олади: ахборот билан ишлаш маданияти - маълумотларни саралаш ва танқидий таҳлил қилиш; коммуникатив маданият - тармоқдаги мулоқот этикетига риоя қилиш; хавфсизлик маданияти - ўқувчий маълумотларни ҳимоя қилиш ва кибер-таҳдидларни англаш.

“Рақамли маданият” - бу шунчаки технологиялардан фойдаланиш эмас, балки рақамли технологиялар таъсирида инсонларнинг фикрлаши, мулоқот қилиши, ишлаши ва яшаш тарзининг ўзгаришидир. Бу тушунча жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олади. “Рақамли маданият”нинг асосий устунлари қуйидагилардан иборат [1]:

“Рақамли саводхонлик” - бу фақат компьютерни ёқиш эмас, балки - ахборотни излаш, саралаш ва унинг ишончлилигини текшириш, турли рақамли курилмалар ва иловалардан мақсадли фойдаланиш ҳамда янги технологияларни тез ўзлаштириш кўникмасидир. Сардорлик ва мулоқот - интернетда ўзини тутиш қоидалари: бировнинг ўқувчий ҳудудини ҳурмат қилиш, кибербуллинг (интернетдаги зўравонлик)га йўл қўймаслик ҳамда мулоқотда хушмуомала бўлиш ва изоҳларда маданият сақлашдир. Рақамли хавфсизлик ва гигиена эса - ўқувчий маълумотларни ҳимоя қилиш маданияти - мураккаб пароллардан фойдаланиш, ижтимоий тармоқларда ўқувчий маълумотларни ҳаддан ташқари очикламаслик ҳамда фирибгарлик ҳаволаларини таний олишдир.

Замонавий “рақамли маданият” иш муҳитини ҳам тубдан ўзгартирди. Жумладан, масофавий иш - дунёнинг исталган нуқтасидан туриб ҳамкорлик қилишдир; қоғозсиз технологиялар - ҳужжат айланишини тўлиқ электрон шаклга ўтказишдир; очиклик ва шаффофли - маълумотларнинг барча учун очиклиги ва жараёнларнинг тезкорлигидир. Бу шунинг учун

муҳимки, “рақамли маданияти” юқори бўлган жамиятда - вақт тежаллади, давлат хизматлари, банк ва савдо ишлари онлайн амалга оширилади; иктисодий ўсиш бўлади - инновациялар тезроқ жорий этилади; хавфсизлик таъминланади - одамлар кибер-фирибгарлар тузоғига камроқ тушади. Демак, “рақамли маданият” - бу технологияни инсонга хизмат қилдириш ва бу жараёнда маънавий-ахлоқий меъёрларни сақлаб қолиш санъатидир. “Рақамли маданият”ни ўрганишда қуйидаги тизимдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал):

1-жадвал

“Рақамли маданият”ни ўрганиш тизими

Йўналиш	Асосий тадқиқот предмети
Аксиологик	Рақамли дунёдаги қадриятлар ва этика (киберэтика).
Когнитив	Рақамли саводхонлик ва янги билимларни эгаллаш кўникмаси.
Коммуникатив	Ижтимоий тармоқлар ва виртуал мулоқот маданияти.
Технологик	СИ, Big Data ва булутли технологиялар билан ишлаш.

“Рақамли маданият” соҳасидаги хорижлик олим Мануэль Кастельс - инсоният янги бир даврга - “тармоқли жамият” даврига ўтганини исботлаб беради. Унинг фикрича, ҳозирги дунёда ҳокимият ва бойлик фақат моддий ресурсларга эмас, балки ахборот оқимларига эгалик қилиш ва уларни бошқаришга боғлиқ. Унинг таъкидлашича, рақамли технологиялар туфайли ижтимоий тузилмалар (бизнес, ҳукумат, оила) иерархик шаклдан тармоқ шаклига ўтди. Тармоқлар чегара билмайди ва улар жуда мослашувчандир. Рақамли маданиятда макон тушунчаси ўзгарди. Одамлар жисмонан турли жойларда бўлса-да, рақамли оқимлар (интернет, видеоалоқа) орқали реал вақт режимида бир жойда ишлай ва мулоқот қила оладилар. Виртуал дунё шунчаки ўйин эмас, у бизнинг реал ҳаётимизга айланиб бўлди. Бизнинг қарорларимиз, ҳиссиётларимиз ва ижтимоий мавқеимиз интернетдаги имижимиз ва фаолиятимизга боғлиқ. “Рақамли маданият”да вақтсизлик пайдо бўлади. Биз ахборотни исталган вақтда (кечасими ёки кундузими) оламиз ва тарқатамиз, бу эса инсоннинг биологик ритми ва ижтимоий ҳаётига таъсир қилади. Муаллиф “рақамли маданият”ни шунчаки компьютердан фойдаланиш эмас, балки инсон онги ва ижтимоий институтларининг тубдан трансформацияси сифатида тавсифлайди. У таъкидлаганидек, замонавий “рақамли маданият”да тармоқли алоқалар ижтимоий тизимнинг асосини ташкил этади ва инсоннинг дунёқарашини виртуал реаллик билан уйғунлаштиради.

Генри Дженкинс [2]нинг фикрича, “рақамли маданият”нинг энг муҳим жиҳати - иштирок этиш маданиятидир. Илгари одамлар ахборотни фақат пассив қабул қилувчи (телевизор кўрувчи, газета ўқувчи) бўлган бўлса, “рақамли маданият”да ҳар бир инсон ахборот яратувчисига (блогер, шарҳловчи, контент-мейкер) айланди. “Рақамли маданият”да одамлар муаммоларни биргаликда, онлайн жамоалар орқали ҳал қиладилар.

Ўзбекистонда “рақамли маданият”, “рақамли иктисодиёт” ва “ахборот жамияти” масалалари бўйича изланиш олиб бораётган олимларнинг ишлари асосан технологияларнинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётга татибиқига қаратилган. Жумладан, академик С.С. Ғуломов [3] Ўзбекистонда “рақамли иктисодиёт” ва ахборот технологиялари йўналишининг асосчиларидан бири ҳисобланади. Устознинг илмий ишларида “рақамли маданият”нинг техник ва иқтисодий асослари кўриб чиқилади. Муаллиф “рақамли ишонч” тушунчасини блокчейн технологияси орқали асослаб беради. “Рақамли маданият”нинг ажралмас қисми бўлган маълумотлар ҳаққонийлиги ва шаффофлиги масалаларига алоҳида урғу берилган.

Профессор М.М. Арипов [4] ахборот технологиялари ва математик моделлаштириш соҳасидаги етакчи олимлардан бири. Унинг ишларида рақамли муҳитда ўқувчи ва ўқитувчи ўртасидаги янгича мулоқот шакллари тадқиқ этилади. “Рақамли маданият”нинг интеллектуал ўқитиш тизимлари орқали шаклланиши назарий жиҳатдан ёритилади.

Б.С. Ғаниев [5] “рақамли маданият”ни фақат технология эмас, балки жамиятнинг янги маънавий ҳолати сифатида талқин қилади. Унда “рақамли дунёқараш” тушунчасига таъриф берилиб, глобаллашув даврида миллий маданиятни рақамли муҳитда сақлаб қолиш муаммолари таҳлил қилинади.

М.А. Раҳматуллаев [76] нинг ишлари аҳолининг ахборот билан ишлаш маданиятини оширишга қаратилган. Рақамли ресурслардан фойдаланишда қидирув маданияти ва муаллифлик ҳуқуқи масалалари асосий ўрин тутди.

Замонавий педагогик дискурда “рақамли маданият” фақат техник кўникмалар йиғиндиси эмас, балки инсоннинг виртуал оламдаги ҳаёт тарзи сифатида талқин этилмоқда. М. Кастельс [6] талқинида, рақамли маданият - бу тармоқли жамиятнинг янги ижтимоий морфологияси бўлиб, унда ахборот алмашинуви асосий кадрият ҳисобланади.

Ўзбекистонлик олим У.Бегимқулов [7] таъкидлаганидек, “рақамли маданият” - ўқувчининг ахборот технологиялари ёрдамида ўз фаолиятини

ташкил этиш, ахборотни қайта ишлаш ва маданий мулоқотни амалга ошириш қобилиятидир.

Тадқиқотчи А. Лукинова [8] таъкидлаганидек, “рақамли маданият” - бу нафақат компьютердан фойдаланиш, балки инсоннинг виртуал оламдаги мавжудлик шакли ва унинг ахлоқий танловидир. Бу фикр бизнинг тадқиқотимиздаги яхлит парадигма концепцияси билан узвий боғланади.

“Рақамли маданият”нинг ўқувчи ҳаёт тарзига айланиши ахборот жамиятининг янги ижтимоий морфологиясини шакллантиради [9]. Шу билан бирга, кибер-этика меъёрлари виртуал муҳитдаги ахлоқий мувозанатни сақловчи асосий восита ҳисобланади.

Рақамли маданиятнинг энг муҳим икки устуни - бу ўқувчий хавфсизлик ва ёш авлодни виртуал оламдаги хавфлардан ҳимоя қилишдир. Қуйида ушбу йўналишлар бўйича батафсил йўриқномани кўриб чиқамиз.

1. Рақамли хавфсизликнинг асосий қоидалари [10, 11]. Рақамли хавфсизлик - бу нафақат антивирус ўрнатиш, балки кундалик “рақамли гигиена”га амал қилишдир. Мураккаб пароллар ва икки босқичли аутентификация: ҳар бир ижтимоий тармоқ ва почта учун алоҳида, камида 12 та белгидан иборат (катта-кичик ҳарфлар, сонлар ва белгилар аралаш) парол ишлатилади. Икки босқичли тасдиқлаш (SMS ёки илова орқали) албатта ёқиб қўйилади. Фишинг хужумларидан эҳтиёт бўлиш лозим яъни, электрон почта ёки телеграм орқали келган шубҳали ҳаволаларга кирмаслик керак. Айниқса, сиз ютуқ ютиб олдингиз, аккаунтингиз блокланди каби шошилиш хабарлар кўпинча фирибгарлик бўлади. Очик Wi-Fi тармоқлари: кафе ёки парклардаги очик Wi-Fi тармоқлари орқали банк иловаларига кирмаслик ёки ўқувчий маълумотларни юбормаслик лозим. Бундай тармоқларда маълумотларни ўғирлаш жуда осон. Шу билан бирга, нотаниш ўқувчиларга телефон орқали келган кодларни ёки банк картаси маълумотларини айтмаслик керак.

2. Фарзандларни интернетда ҳимоя қилиш (киберпедагогика). Ўқувчилар интернетда катталарга нисбатан кўпроқ заиф ҳисобланадилар. Уларни ҳимоя қилиш учун қуйидаги қадамларни амалга ошириш тавсия этилади: техник ҳимоя воситалари: ота-она назорати: “Google Family Link” ёки “Apple Screen Time” иловаларидан фойдаланиш. Бу орқали ўқувчининг қайси иловада қанча вақт ўтказётганини кўриш ва зарарли сайтларни блоклаш мумкин. Google ва YouTube созламаларида “хавфсиз кидирув” режимини ёқиш лозим, бБу катталар учун мўлжалланган контентни автоматик равишда филтрлайди [12, 13].

3. Психологик ва тарбиявий чоралар: ишончли муҳит яратиш: ўқувчи интернетда бирор шубҳали ёки кўрқинчли нарсага дуч келса, кўрқмасдан айтиши керак. Ўқувчига интернетда исми, мактаби, яшаш манзили ва телефон рақамини бегона кишиларга айтмаслигини ўргатиш керак. Агар ўқувчи интернетда кимдир уни ҳақорат қилаётганини айтса, дарҳол ўша профилни блоклаш ва хабар бериш керак.

3. Рақамли этика ва мулоқот маданияти. “Рақамли маданият” нафақат ҳимояланишни, балки бошқаларга нисбатан ҳурматни ҳам англатади. Ҳар қандай хабарни тарқатишдан олдин унинг расмий манбасини текшириш лозим. Бировнинг расми ёки мақоласини ишлатганда манбани кўрсатиш – “рақамли маданият”нинг юқори белгисидир.

4. Қуйида ўқувчий маълумотларни ҳимоя қилишнинг энг муҳим босқичлари кўрсатилган: ўқувчиларни ҳимоя қилишда ота-она назоратининг асосий функциялари: ўқувчининг ёшига мос бўлмаган сайтларни блоклаш, интернет ва ўйинлар учун кунлик лимит белгилаш ҳамда ўқувчининг қаерда эканлигини GPS орқали кузатиш.

“Кибер-этика” - бу рақамли муҳитда инсон хулқ-атворини тартибга солувчи маънавий-ахлоқий меъёрлар мажмуидир. Глобаллашув шароитида “кибер-этика” масаласи анъанавий ахлоқ нормаларининг виртуал макондаги трансформацияси сифатида намоён бўлади. У “рақамли фуқаролик” маданиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Содда қилиб айтганда, бу - интернетда қандай қилиб маданиятли инсон бўлиш ҳақидаги қоидалар тўпламидир [14].

Ўзбекистонлик олим Н. Шайдуллаев [15] “рақамли маданият” ва “кибер-этика”ни миллий менталитет ва ёшлар тарбияси билан боғлаган ҳолда тадқиқ этади. У миллий кадриятларни рақамли оламга кўчириш, интернетдаги мулоқотда “ўзбекона одоб” ва масъулиятни сақлаб қолиш муҳимлигини таъкидлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Галкин Д.В. Цифровая культура: методические аспекты исследования культурных динамик от микрочипов до сложной графики / Д. В. Галкин // Гуманитарная информатика. -2012. -Вып. 6. -С. 11-19.
2. Дженкинс Г. Конвергентная культура: столкновение старых и новых медиа / Г. Дженкинс. -М.: Типография “Новости”, -2019. -384 с.
3. Гулямов С. С. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологиялари : ўқув қўлланма / С.С.Гулямов, Р.Х.Аюпов ва б.қ.лар. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. -Тошкент: ТДИУ, -2019. -360 б.
4. Арипов М. М. Ахборот технологиялари. Ўқув қўлланма / М. М. Арипов, Ж. О. Муҳаммадиев. -Тошкент: ТАТУ, -2010. -240 б.

5. Ганиев Б. С. Рақамли жамиятда янгича маданиятнинг шаклланиши / Б. С. Ганиев // Фалсафа ва ҳуқуқ. -2021. -№ 2. -Б. 45-48.
6. Раҳматуллаев М.А. Ахборот-кутубхона тизимларини рақамлаштириш ва тармоқли технологиялар. Дарслик. / М. А. Раҳматуллаев. -Тошкент: Фан, -2022. -256 б.
7. Бегимкулов У.Ш. Научно-теоретические основы внедрения современных информационных технологий в педагогическое образование : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 / Бегимкулов У.Ш. -Ташкент, -2007. -46 с.
- 8 Лукинова А. С. Цифровая культура и этика: учебное пособие для вузов / А. С. Лукинова. -Москва: Юрайт, -2020. -134 с.
9. Musurmanova A. Pedagogik texnologiyalar - ta'lim samaradorligi omili : monografiya / A. Musurmanova. -Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, -2020. -180 b.
10. Галатенко В. А. Основы информационной безопасности : учебное пособие / В. А. Галатенко; под ред. В. Б. Бетелина. -4-е изд. -М.: ИНТУИТ, -2008. -205 с.
11. Гулямов С. С. Киберхавфсизлик асослари : ўқув қўлланма / С. С. Гулямов ва б.қ.лар. -Тошкент: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, -2021. -280 б.
12. Солдатова Г. В. Цифровая грамотность и безопасность в интернете: методическое пособие для обучающихся / Г. В. Солдатова, Т. А. Журина. - М.: Центр регулирования инфокоммуникаций, -2014. -120 с.
13. Зияева Д.С. Глобал тармоқда ёшлар хавфсизлигини таъминлашнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари / Д. С. Зияева // Жамият ва бошқарув. -2021. -№ 3. -Б. 88-94.
14. Черешкин Д.С. Информационная этика и право в киберпространстве / Д. С. Черешкин // Информационное общество. -2015. -№ 4. -С. 12-18.
15. Шайдуллаев Н. Ш. Рақамли жамиятда кибер-этика муаммолари ва ечимлари / Н. Ш. Шайдуллаев // Фалсафа ва ҳаёт. -2022. -№ 1 (16). -Б. 56-61.

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Калимбетов Б.О.

*Начальник секретариата Совета Министров Республики
Каракалпакстан по вопросам молодежной политики,
социального развития и духовно-просветительской работе*

Таянч сўзлар: инновацион модел, маънавий-маърифий ишлар, рақамлаштириш, жисмоний тарбия, Нукус филиали, маънавий иммунитет, компетенциявий ёндашув.

Ключевые слова: инновационная модель, духовно-просветительская работа, цифровизация, физическая культура, Нукусский филиал, духовный иммунитет, компетентностный подход.

Key words: innovative model, spiritual and educational work, digitalization, physical education, Nukus branch, spiritual immunity, competency-based approach.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Нукус филиали мисолида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишнинг инновацион модели ёритилган. Тадқиқотда рақамли технологиялар, компетенциявий ёндашув ва минтақавий маданий меросни интеграция қилиш масалалари тизимли таҳлил қилинган. Муаллиф талаба-спортчиларда «маънавий иммунитет»ни шакллантиришга хизмат қилувчи тўрт блокли моделни таклиф этади. Натижалар шуни қўрсатадики, маънавий камолот спортчиларнинг иродавий сифатлари ва касбий тайёргарлигини сезиларли даражада оширишга хизмат қилади.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается инновационная модель повышения эффективности духовно-просветительской работы на примере Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта. Исследование базируется на интеграции цифровых технологий, компетентностного подхода и региональных культурных традиций Приаралья. Автором предложена четырехуровневая структура модели, направленная на формирование «духовного суверенитета» студентов. Результаты подтверждают, что внедрение цифровых инструментов и интеграция воспитания в учебный процесс повышают волевую устойчивость спортсменов и качество их профессиональной подготовки.

SUMMARY:

The article explores an innovative model for enhancing the effectiveness of spiritual and educational work, focusing on the Nukus branch of the Uzbekistan State University of Physical Education and Sport. The research integrates digital technologies, a competency-based approach,

and regional cultural traditions of the Aral Sea region. The author proposes a four-block model designed to develop "spiritual immunity" in student-athletes. Findings demonstrate that combining spiritual education with sports training significantly improves psychological resilience, patriotism, and overall professional competence in the modern digital society.

Введение. Процесс глобализации, охвативший все сферы человеческой деятельности, ставит перед системой высшего образования задачи, выходящие далеко за рамки простой передачи профессиональных знаний. В условиях современного Узбекистана формирование гармонично развитого поколения, обладающего не только высокой квалификацией, но и прочным духовно-нравственным стержнем, признано приоритетной государственной задачей. Особое значение этот вопрос приобретает в сфере физической культуры и спорта, где личность тренера и спортсмена становится эталоном для подражания, а физическое совершенство должно сочетаться с высокими моральными качествами. Нукусский филиал Узбекского государственного университета физической культуры и спорта, функционирующий в специфических социально-экологических условиях Приаралья, представляет собой уникальную площадку для апробации инновационных моделей воспитательной работы. Повышение эффективности духовно-просветительской деятельности в данном контексте требует отхода от декларативных методов и перехода к системному моделированию, основанному на интеграции цифровых технологий, компетентностного подхода и региональных культурных традиций.

Актуальность разработки инновационной модели духовно-просветительской работы обусловлена необходимостью адаптации образовательной среды к запросам цифрового общества и вызовам идеологического противостояния в глобальном масштабе. В «Стратегии развития Нового Узбекистана» подчеркивается, что образование и воспитание являются фундаментом процветания нации. Духовно-просветительская работа в вузах страны сегодня трансформируется из вспомогательного процесса в стержневой элемент подготовки кадров. Для студентов Нукусского филиала, специализирующихся на спорте, духовная зрелость является основой психологической устойчивости, волевой подготовки и патриотизма, что критически важно при представлении страны на международных аренах.

Традиционные формы воспитательной работы, такие как лекции-беседы или разовые культурные мероприятия, в современных условиях демонстрируют снижение эффективности. Молодежь, выросшая в эпоху социальных сетей и клипового мышления, требует интерактивности, персонализации и практической значимости предлагаемого контента.

Инновационная модель предполагает использование потенциала современных педагогических технологий, направленных на формирование профессиональных и личностных компетенций. Важнейшим фактором становится создание «духовного иммунитета» против деструктивных идей, что невозможно без глубокого понимания национальных ценностей и их интеграции в повседневную спортивную деятельность.

Объектом исследования выступает процесс организации духовно-просветительской работы в Нукусском филиале Узбекского государственного университета физической культуры и спорта. Целью работы является теоретическое обоснование и разработка инновационной модели, обеспечивающей синергию физического воспитания и духовного развития студентов через внедрение цифровых инструментов и интегративных педагогических методик.

Теоретические основы и обзор литературы. Теоретический фундамент исследования опирается на классическое наследие педагогики и современные концепции качества образования. Великий педагог Ян Амос Коменский в своих трудах подчеркивал неразрывность обучения и нравственного воспитания, утверждая, что знание без добродетели подобно мечу в руках сумасшедшего. В условиях современной образовательной парадигмы Узбекистана эти идеи находят отражение в компетентностном подходе. Формирование компетенций рассматривается не только как овладение набором навыков, но и как развитие способности личности принимать этически выверенные решения в сложных профессиональных ситуациях.

Современные исследователи подчеркивают, что эффективность воспитательной работы напрямую зависит от уровня креативности педагога и его способности использовать современные педтехнологии. Профессиональная компетентность преподавателя вуза сегодня включает в себя умение работать в цифровой образовательной среде, что становится «велением времени». В области спортивной педагогики особое внимание уделяется интеграции различных видов деятельности для формирования чувства ответственности. Спортсмен, обладающий силой и выносливостью, должен также обладать высокой гражданской ответственностью, что закладывается через интегративные модели воспитания.

Цифровизация образования открывает новые горизонты для духовно-просветительской деятельности. Разумное внедрение IT-инструментов позволяет сделать процесс воспитания непрерывным и более близким студенту. Концепция «цифрового воспитания» предполагает использо-

вание образовательных платформ для трансляции культурного наследия, формирования навыков критического мышления и противодействия информационным угрозам. В контексте Каракалпакстана это дополняется необходимостью сохранения региональной идентичности и интеграции богатого фольклорного наследия (например, эпоса «Сорок девушек» или «Алпамыш») в систему воспитания будущих тренеров и спортсменов.

Методология исследования. Для разработки инновационной модели духовно-просветительской работы в Нукусском филиале был применен комплекс методов научного познания. Системный подход позволил рассмотреть процесс воспитания как целостную структуру, состоящую из целевого, содержательного, технологического и результативного компонентов. Специфика спортивного вуза потребовала применения метода педагогического моделирования, где духовное развитие соотносится с циклами спортивной подготовки.

В процессе исследования проводился анализ нормативно-правовых актов Республики Узбекистан в сфере молодежной политики и образования, что позволило определить стратегические ориентиры модели. Также использовались методы анкетирования и интервьюирования студентов и профессорско-преподавательского состава Нукусского филиала для выявления актуальных проблем в организации просветительской деятельности.

Особое место в методологии занял сравнительный анализ эффективности традиционных и инновационных форм работы. В качестве инновационных инструментов рассматривались элементы дистанционного обучения и цифровые платформы, позволяющие проводить мониторинг духовного роста студентов. Методика оценки эффективности модели включала показатели социальной активности студентов, уровень их правовой грамотности и степень вовлеченности в волонтерские и патриотические проекты.

Результаты: Структура и содержание инновационной модели. Разработанная инновационная модель для Нукусского филиала представляет собой многоуровневую систему, функционирующую на стыке физической культуры, национальной идеологии и современных технологий. Модель включает четыре ключевых блока: ценностно-целевой, содержательно-интегративный, цифровой-технологический и мониторингово-результативный.

Ценностно-целевой блок. Основной целью модели является формирование у студента-спортсмена «духовного суверенитета» - способности

осознанно следовать национальным идеалам при сохранении открытости мировым достижениям. В условиях Нукусского филиала это подразумевает учет экологического фактора: воспитание ответственности за сохранение природы Приаралья рассматривается как часть духовного долга перед нацией. Целеполагание базируется на концепции «Третьего Ренессанса», где физическое и духовное совершенство выступают как взаимодополняющие элементы.

Содержательно-интегративный блок. Данный компонент модели предполагает внедрение духовно-просветительского контента непосредственно в учебные дисциплины спортивного профиля. Например, при изучении истории физической культуры акцент делается на гуманистических традициях народных игр, а в процессе психологической подготовки спортсмена используются методики саморегуляции, основанные на наследии восточных мыслителей. Интеграция различных видов деятельности - спортивной, учебной и общественной - направлена на развитие ответственности как ключевой черты профессиональной компетентности.

В Нукусском филиале особое внимание уделяется региональному компоненту. Модель включает программу «Наследники Бердаха», в рамках которой спортивные достижения студентов связываются с изучением литературы и искусства Каракалпакстана. Это создает прочную связь между физическим развитием и культурной идентификацией.

Цифровой-технологический блок. Инновационность модели в значительной степени определяется использованием цифровых инструментов. В Нукусском филиале предложено внедрение мобильной платформы «Ma'naviyat-Sport», которая включает:

- Интерактивную библиотеку аудио и видеоматериалов по истории и культуре Узбекистана.
- Систему микрообучения (micro-learning), предлагающую студентам короткие ежедневные кейсы по этике спорта и лидерству.
- Дискуссионные площадки для обсуждения актуальных социальных и политических событий в режиме реального времени.

Использование геймификации в просветительской деятельности позволяет повысить вовлеченность молодежи. Студенты получают баллы за участие в культурных и благотворительных проектах, которые учитываются в их общем рейтинге компетентности.

Мониторингово-результативный блок. Для оценки эффективности работы используется система индикаторов, позволяющая отойти от коли-

чественного отчета (количество проведенных мероприятий) к качественному анализу. Ключевыми показателями являются:

- Коэффициент социальной активности студентов в цифровой и реальной среде.
- Уровень удовлетворенности студентов качеством внеаудиторной деятельности.
- Динамика показателей правопорядка и академической дисциплины.
- Степень сформированности духовного иммунитета к радикальным идеологиям.

Обсуждение эффективности и практической значимости. Внедрение инновационной модели в Нукусском филиале Узбекского государственного университета физической культуры и спорта позволяет решить ряд системных противоречий. Прежде всего, преодолевается разрыв между теоретическим обучением и духовным воспитанием. Студент перестает воспринимать просветительские мероприятия как некую обязательную, но оторванную от жизни нагрузку. Напротив, духовные ценности становятся инструментом достижения высоких спортивных результатов.

Исследования показывают, что спортсмены, обладающие высоким уровнем ответственности и осознанности, демонстрируют на 15-20% более высокие показатели волевой устойчивости в стрессовых ситуациях соревнований. Это подтверждает гипотезу о том, что духовно-просветительская работа является прямым фактором повышения качества профессиональной подготовки в спортивном вузе. Более того, компетентностный подход позволяет подготовить тренеров, способных не только тренировать мышцы, но и воспитывать характер своих подопечных.

Особую роль играет цифровизация процесса. В условиях Нукуса, где доступ к некоторым культурным центрам может быть ограничен, виртуальные музеи и онлайн-лектории становятся незаменимым источником информации. Разумное использование цифровых тенденций превращает смартфон студента из источника отвлечения в инструмент личностного роста. Однако важно помнить, что техника лишь средство, а центральной фигурой остается «замонавий ўқитувчи» — современный преподаватель, обладающий высокой креативностью и личным авторитетом.

Реализация модели в Нукусском филиале также способствует улучшению социального климата в регионе. Студенты-спортсмены, вовлеченные в инновационную систему воспитания, становятся активными пропагандистами здорового образа жизни и высоких моральных ценностей среди

местного населения. Это реализует принцип интеграции вуза и общества, превращая университет в центр духовно-просветительского притяжения.

Заключение. Повышение эффективности духовно-просветительской работы в образовательном процессе через внедрение инновационной модели - это сложный, но необходимый путь развития высшей школы Узбекистана. На примере Нукусского филиала Узбекского государственного университета физической культуры и спорта доказано, что успех воспитательной деятельности зависит от системного сочетания цифровых технологий, компетентностного подхода и глубокого уважения к национальному наследию.

Разработанная модель позволяет трансформировать пассивное потребление информации в активное формирование ценностных ориентаций. Интеграция воспитания в спортивную и учебную деятельность, использование интерактивных платформ и ориентация на результат делают процесс просвещения актуальным и привлекательным для современной молодежи. Дальнейшее развитие данной модели может быть связано с использованием технологий искусственного интеллекта для персонализации воспитательных траекторий и расширением международного сотрудничества в области спортивной этики и духовности.

Таким образом, инновационная модель становится фундаментом для подготовки специалистов нового типа - интеллектуально развитых, физически совершенных и духовно богатых личностей, способных внести достойный вклад в процветание Узбекистана и достойно представлять его на мировой арене.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Xursandov H.F., Abduvoxidov H.A. O'quv jarayonida kompetentlikni shakllantirish va sifat samaradorligini oshirish - davr talabi // ResearchGate. - Jul. 2023. - DOI: 10.13140/ RG.2.2. 33660. 10881. - URL: https://www.researchgate.net/publication/377930820_O'quv_jarayonida_kompetentlikni_shakllantirish_va_sifat_samaradorligini_oshirish_davr_talabi.
2. Raqamli ta'limning zamonaviy tendentsiyalari va ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbii qilish yo'llari // Ilmiy anjumanlar to'plami, 2023. - Ilm-fan va innovatsiyalar jurnali (Ilmiyanjumanlar.uz). - 2023. - URL: <https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/journal/20231025CO10.pdf>
3. Ta'lim, fan va innovatsiya: ilmiy-uslubiy jurnal, 2022, No. 5. — ISSN 2181-8274. — URL: <https://esijournal.uz/wp-content/uploads/2023/06/Talim-fan-va-innovatsiya-jurnalining-2022-yil-5-soni.pdf>.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

SPORTSHILARDIŇ PROFESSIONALLIQ HÁM JEKE KAMALATINA AKMEOLOGIYALIQ JANTASIW.

Niyazov A.T.

*Ўjiniyaz atındađı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti, Dene
tárbiyası hám sport kafedrası baslıđı, professor*

Tayanch so'zlar: akmeologiya, sport faoliyati, sportchining rivojlanishi, akme davri, sport psixologiyasi, kasbiy rivojlanish, motivatsiya.

Ключевые слова: акмеология, спортивная деятельность, развитие спортсмена, период акме, спортивная психология, профессиональное развитие, мотивация.

Key words: acmeology, sports activity, athletic development, acme period, sports psychology, professional development, motivation.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada akmeologiya fani va sport o'rtasidagi uzviy bog'liqlikning ilmiy va nazariy tahlili keltirilgan. Unda sportchilarda professional va shaxsiy mukammallikka erishishda akmeologik yondashuvning ahamiyati ta'kidlangan. Unda sportchilarning yuqori sport natijalariga erishishda psixologik bardoshlilik, motivatsiya, iroda va ijtimoiy muhitning jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda roli asoslanadi. Shuningdek, unda sportchi rivojlanishining asosiy bosqichlari, "akme davri" tushunchasi va sportda doimiy yuqori natijalarga erishishda akmeologik omillarning ta'siri o'rganiladi. Ushbu maqola sport o'qituvchilari, murabbiylar va jismoniy tarbiya va sportni o'rganayotgan talabalar uchun mo'ljallangan.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье научно-теоретически проанализирована неразрывная связь науки акмеологии со спортивной деятельностью. В ней освещается значение акмеологического подхода в процессе достижения профессионального и личного совершенства спортсменов. Обоснована роль психологической устойчивости, мотивации, волевых качеств и социальной среды наряду с физической подготовкой в достижении спортсменом высоких спортивных результатов. Также раскрыты основные этапы развития спортсменов, понятие "акме-период" и влияние акмеологических факторов на достижение устойчиво высоких результатов в спортивной деятельности. Статья предназначена для спортивных педагогов, тренеров и студентов, обучающихся по направлению физической культуры и спорта.

SUMMARY:

In this article, the close connection of acmeology with sports activity is analyzed from a scientific and theoretical point of view. It highlights the importance of the acmeological approach in the process of achieving the professional and personal perfection of athletes. Along with physical training, the role of psychological stability, motivation, volitional qualities, and the social environment in achieving high sports results is substantiated. Also, the main stages of athletes' development, the concept of the "acme period," and the influence of acmeological factors on

achieving stable high results in sports activities are revealed. The article is intended for sports teachers, coaches, and students studying in the field of physical culture and sports.

Zamanagóy sport iskerligi sportshıdan joqarı dárejedegi fizikalıq tayarlıq penen sheklenip qalmastan, bekkem psixologiyalıq jaǵday, sanalı motivaciya, kásiplik juwappershilik hám jeke jetiklikti de talap etedi. Búgingi kúnde sport nátiyjeleri sportshınıń shınıǵıw procesine ilimiy qatnas jasawı, óz imkaniyatların durıs bahalawı hám olardı izbe-iz rawajlandıra alıwına baylanıslı bolıp barmaqta.

Usı jaǵınan insan kamalınıń eń joqarı basqışların úyreniwge baǵdarlangan akmeologiya pání sport tarawında ayrıqsha áhmiyetke iye. Akmeologiya sportshınıń professional rawajlanıw shoqqısına erisiw procesin, usı processke tásir etiwshi ishki hám sırtqı faktorlardı, sport iskerliginiń eń nátiyjeli basqışların ilimiy-teoriyalıq tiykarda analizleydi. Bul maqalada akmeologiyalıq qatnastıń sport iskerligindegi ornı, sportshılardıń kásiplik hám jeke jetilisiwin támiyinlewdegi áhmiyeti jarıtp beriledi.

Akmeologiya túsinigi hám sport penen baylanısı. Akmeologiya (grekshe "akme" - eń joqarı shoqqı, jetiklik dárejesi) shaxstıń kásiplik hám jeke rawajlanıwındaǵı eń joqarı basqışlardı izertleytuǵın pán tarawı esaplanadı. Bul pán insan potencialınıń qaysı sharayatlarda hám qanday mexanizmler tiykarında tolıq kóriniwın anıqlawǵa qaratılǵan.

Sport tarawında akmeologiya sportshınıń fizikalıq imkaniyatları, psixologiyalıq turaqlılıǵı hám sociallıq ortalıǵınıń úyesimli rawajlanıwın úyrenedi. Sportshınıń eń joqarı sport nátiyjelerine erisiwi tap usı faktorlardıń óz ara muwapıqlasıwı menen belgilenedi.

Sport iskerliginde akmeologiyalıq qatnastıń áhmiyeti. Sport iskerligi joqarı júkleme hám jarıs sharayatında ámelge asırılatuǵın quramalı process esaplanadı. Hár bir sportshı óz iskerligi dawamında eń joqarı nátiyjelerge erisiw basqışın basınan keshiredi. Bul basqış akmeologiyalıq kózqarastan sportshınıń "akme dáwiri" sıpatında talqılanadı.

Akmeologiyalıq qatnas sportshınıń fizikalıq tayarlıǵı menen bir qatarda onıń ruwxıy jaǵdayı, stresske shıdamlılıǵı, maqsetke baǵdarlanganlıǵı hám ózin basqarıw qábiletlerin de esapqa aladı. Bul bolsa sportshılardı tayarlaw procesin jáne de sistemalı hám nátiyjeli shólkemlestiriwge imkaniyat jaratadı.

Sportshınıń professional hám jeke rawajlanıw basqışları. Sportshınıń rawajlanıwı úzliksiz hám basqışpa-basqış process bolıp, hár bir basqış ózine tán akmeologiyalıq ózgesheliklerge iye:

1. Sport xizmetine beyimlesiw hám baslanǵısh tayarlıq basqışı;
2. Arnavlı tayarlıq hám sport sheberligin qalıplestiriw basqışı;

3. Ён жоқары спорт нәтижелери дәуири (акме басқışı);
4. Спорт хизметинде тұрақллық һәм тәјирйе топлaw басқışı;
5. Sporttan keyingi iskerlik һәм bilimlerde jas әwladqa jetkeriw басқışı.

Bul басқışılardı duris rejelestiriw sportshının uzaq múddetke sport iskerligin nәtiyjeli alıp barıwına xizmet etedi.

Sportshılardı tayarlaw sistemasında akmeologiyalıq faktorlar. Sportshılardı tayarlawdıń zamanagóy sisteması kompleksli һәм integraciyalasqan qatnas jasawdı talap etedi. Fizikalıq shınıǵıwlar menen bir qatarda psixologiyalıq tayarlıq, tikleniw processleri һәм sociallıq ortalıq úlken áhmiyetke iye.

Sport xizmetinde akmeologiyalıq faktorlar tómendegilerdi óz ishine aladı: sportshının individual ózgesheliklerin esapqa alıw; jas һәм fiziologiyalıq rawajlanıw басқışılarna sáykes shınıǵıwlar; ishki һәм sırtqı motivaciyanı úylestiriw; trener һәм sportshı arasındaǵı nәtiyjeli pedagogikalıq qatnasıq; salamat turmıs tárizin qalıplestiriw.

Akmeologiyalıq qatnas һәм sportta тұraqlı nәtiyjeler. Akmeologiyalıq qatnas sportshılardıń sport iskerliginde жоқары һәм тұraqlı nәtiyjelerge erisiwin támiyinleydi. Sportshının imkaniyatların duris bahalaw, júklemelerdi ilimiy tiykarda rejelestiriw һәм de psixologiyalıq tayarlıqqa jeterli itibar qaratıw sporttaǵı jetiskenliktiń áhmiyetli shártlerinen biri.

Juwmaqlap aytqanda, akmeologiya sport iskerliginde sportshılardıń kásiplik һәм jeke jetilisiwin támiyinlewshi áhmiyetli ilimiy baǵdar esaplanadı. Akmeologiyalıq qatnas sportshının fizikalıq һәм ruwxıy potencialın úylesimli rawajlandırıw, ён жоқары спорт нәтижелерине erisiw һәм usı dárejeni uzaq múddet saqlap qalıwǵa xızmet etedi.

Sportshılardı tayarlaw procesine akmeologiyalıq principlerdi engiziw zamanagóy sportta básekige shıdamlı һәм тұraqlı nәtiyjelerge erisiwdiń áhmiyetli shárti esaplanadı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Derkach A.A. Akmeologiya professionalnoy deyatelnosti. - Moskva, 2004.
2. Ananov B.G. Chelovek kak predmet poznaniya. - Tashkent, 2022.
3. Platonov V.N. Sportchilar tayyorlashning umumiy nazariyasi. - Tashkent, 2015.
4. Weinberg R., Gould D. Fundamentals of Sport and Exercise Psychology. Human Kinetics, 2019.
5. Ózbekstan Respublikası "Dene tárbiyası һәм sport haqqında"ǵı Nızamı.

DÁRWAZAMANLARDIŇ JARÍS DAWAMINDA QORǴAW OYÍNINIŇ NÁTIYJELILIGIN BAHALAW

Pirniyazov B.T.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiya hám sport
universiteti Nókis filialı "Sport oýınları teoriyası
hám metodikası" kafedrası stajyor-oqıtıwshısı*

Tayanch so'zlar: дарбазован, химоя ўйини, ўйин натижаси, тупни қайтариш, реакция тезлиги, позицияни эгаллаш, техник-тактик тайёргарлик, психологик барқарорлик, musobaqa шароити, статик баҳолаш.

Ключевые слова: вратарь, оборонительная игра, результат игры, отскок мяча, скорость реакции, позиционирование, технико-тактическая подготовка, психологическая устойчивость, условия соревнований, статическая оценка.

Key words: goalkeeper, defensive play, game result, ball rebound, reaction speed, positioning, technical and tactical training, psychological stability, competition conditions, static assessment.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада юқори тажрибали дарбазова таёрлаш кўп йиллик мураккаб жараён эканлиги ва унинг техник - тактик тайёргарлигини ривожлантириш масалалари тўғрисида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье обсуждается тот факт, что подготовка высококвалифицированного вратаря - это сложный, многолетний процесс, а также вопросы развития его технической и тактической подготовки.

SUMMARY:

This article discusses the complex, multi-year process of developing a highly skilled goalkeeper, as well as the development of their technical and tactical skills.

IzertlewdiŇ maqseti: Joqarı tájiriýbeli dárwazamanlardıń hújim hám qorǵawdaǵı texnikalıq-taktikalıq háreketlerin úyreniw hám olardıń nátiyjeliligin artırıwda ámeliy usınıslar beriw.

IzertlewdiŇ wazıypaları:

1. Joqarı tájiriýbeli dárwazamanlar tayarlıǵınıń ózine tán ózgesheliklerin úyreniw.
2. Metodikalar tiykarında joqarı liga komandaları dárwazamanlarında pedagogikalıq baqlaw jumısların alıp barıw.

3. Pedagogikalıq tájiriye nátiyjelerin matematikalıq-statistikalıq usıllarda esaplaw hám analizlew.

Izertlew metodları:

Joqarı tájiriyebe dárwazamanlardıń texnikalıq-taktikalıq háreketleriniń kólemi hám nátiyjeliligin anıqlaw maqsetinde pedagogikalıq baqlawlar ótkerildi.

Baqlawlar barısında biz dárwazamanlar oyınında ushırasatuǵın tómendegi ózine tán jaǵdaylardı ajıratıq:

- dárwazada oyun alıp barıw:
- top qaytarıwdáǵı háreketler:
- hújimdi ámelge asırıw.

Izertlewler dawamında tiykarınan matematikalıq statistika usıllarınan esaplaw shıǵarıldı.

Toptı qaytarıwda dárwazamanlar hár túrli usıllardan paydalanadı. Dárwazamanlardıń toptı qaytarıw ushın tiykarınan tómendegi usıllardan paydalanadı; dárwazamanlar toptı bir hám eki qollap, bir ayaqta taslap, "shpagat" usılında toptı qaytarıwdı shólkemlestiredi.

Kirisiw: Búgingi kúnde gandbol sport túriniń tez rawajlanıwı, jarıslardıń intensivligi hám taktikalıq dúzilisiniń quramalasıwı dárwazamanlardıń jaris dawamında atqaratuǵın qorǵaw oyınına bolǵan talaplardı kúsheytti. Dárwazaman - komandanıń qorǵaw sistemasında áhmietli buwın bolıp, onıń isenimli oyını jaris nátiyjesine tikkeley tásir etedi. Sonday-aq, dárwazamanlardıń texnikalıq-taktikalıq sheberligi, reaksiya tezligi, poziciyalıq durısıǵı hám psixologiyalıq turaqlılıǵı jaris dawamında qorǵaw oyınıń nátiyjeliligini belgileydi.

Zamanagóy gandbolda hújimlerdiń sanı hám tezligi artıp barıwı sebepli, dárwazamanlardıń qorǵawdaǵı háreketlerin obektiv bahalaw, onıń oyun dárejesini anıqlaw hám tayarlıǵın jetilistirip barıw áhmietli máseleler qatarına kiredi. Jaris dawamında dárwazamanlarǵa qarata qollanılatuǵın túrli texnikalıq usıllar (sekirip atılǵan toplar, jaqın aralıqtan urıwlar, 7 metrli ayıp urıwlar) olardıń qorǵanıw oyınıń turaqlı talqılawdı talap etedi.

Usıǵan baylanıslı, dárwazamanlardıń jaris dawamında qorǵaw oyını nátiyjeliligini bahalaw, ilimiy-metodikalıq jaqtan tiykarlaw hám anıq kórsetkishler arqalı talqılaw - gandbol sportındaǵı shınıǵıw hám jaris procesini jetilistiriwde úlken áhmietke iye.

Sońǵı waqıtları gandbol qánigeleri dárwazamanlardıń oyınına kóbirek itibar qaratpaqta. Joqarı kategoriyalı zamanagóy komandada dárwazaman jenis ushın gúreste komanda jetiskenliginiń 50% in anlatadı. Sheber dárwazamanlardıń azlıǵı mashqalası biziń izertlewimizdiń aktual áhmietke ie ekenligin kórsetedi.

Joqarı tájiriyebe dárwazamanlardıń tayarlıǵın arttırıwda kóplegen qánigeler tárepinen ilimiy izertlew jumisları alıp barılǵan. Qánigeler dárwazamanlardıń

oyında nátiyjeli oyın kórsetiwi ushın shınıǵıw ótiw procesine, teoriyalıq hám metodikalıq jaqtan durıs qatnas jasaw kerekligin atap ótedi.

Dárwazada sheberlik penen oyın júrgiziw, trener hám pútkil komandanıń óz dárwazamanına qoyatuǵın birinshi talabı esaplanadı. Óz hárezketlerin isenimli túrde orınlaw ushın dárwazamanlar kóp shınıǵıwı kerek.

Dárwazamanlardan tek ǵana texnikalıq usılların durıs hám anıq orınlaw emes, al olardı júzege kelgen oyın jaǵdayında maqsetke muwapıqlıǵı jaǵınan analizlew de talap etiledi.

Izertlewdiń aktuallıǵı: Házirgi zaman gandbolında oyın tezliginiń artıwı, hújim hárezketleriniń kúreli bolıwı hám toptı atıw variantlarınń kóbeyiwine baylanıslı dárwazamanlardıń qorǵaw oyın jarıs nátiyjesin belgileytuǵın baslı faktorlarǵa aylanıp barmaqta. Jarıs jumısı barısında dárwazamanlardıń reaksiya tezligi, poziciyalıq turısı, toptı qaytarıw nátiyjeliligi hám psixologiyalıq turaqlılıǵı komandanıń ulıwma oyın nátiyjesine tikkeley tásir etedi. Sol sebepli dárwazamanlardıń jarıs sharayatındaǵı qorǵaw oyın ilimiy tiykarda bahalaw, nátiyjeli kórsetkishlerdi anıqlaw hám tayarlıq procesin jetilistiriw áhmiyetli ilimiy-ámeliy áhmiyetke iye.

Izertlewdiń obyekti: Ózbekstan chempionatınıń 2025-jılǵı máwsiminiń 1-2-tur jarıslarında baqlaw jumısları alıp barıldı. Bul ámeliy baqlaw jumısları joqarı liga jarıslarında jetekshilik etip atırǵan Almalıqtıń "OTMK," Xorezmniń "Mámun" Qaraqalpaqstan Respublikasınıń "Nókis" hám "ROhPTO" komandalarınń dárwazamanlarınń jarıs jumısındaǵı oyın nátiyjeliligi tallandı.

Tómendegi kestede komandalardıń birinshi hám ekinshi turdaǵı básikeyge shıdamlı komandalar menen ótkerilgen 6 danadan oyınlarınń analizi keltirilgen.

Qánigeli dárwazamanlardıń qorǵaw oyın nátiyjeliligi (1-2-tur)

Komanda	Ó/ó	Jámi soqqlar		6 m soqqlar		Qanat soqqısı		9 m top		7 m top		Qarsilaspastan hújimler		Qorǵawdı buzıw	
		H / Z	%	H / Z	%	H / Z	%	H / Z	%	H / Z	%	H / Z	%	H / Z	%
OKMK	6	65/251	26	15/53	28	8/36	22	31/80	39	8/27	30	2/34	6	1/21	5
Mámun	6	62/214	29	25/88	28	9/32	28	19/44	43	7/20	35	1/22	5	1/8	13
Nókis	6	65/248	26	21/62	34	9/44	20	25/62	40	3/26	12	5/39	13	2/15	13
ROhPTO	6	54/314	17	16/77	21	10/51	20	13/54	24	3/30	10	9/80	11	3/22	14

Túsindirme: O/ó-ótkerilgen oyın, H/Z-Qorǵanıw/Zarbalar.

Baqlawlarda sol nârise belgili boldi, dârwazamanlarning dârwazadagi hâreketlerine ayriqsha itibar berilmeydi eken. Shiniğıw waqtında dârwazamanlar maydan oyınshılariına berilgen wazıypalardı olar menen birge orınlap, tek ǵana dârwazaǵa ılaqtırırıwshı shınıǵıwlar orınlanganda, yamasa eki tárepleme oqıw shınıǵıw oyınında dârwazaman wazıypasın orınlawı málim boldı.

Dârwazaman ushın qorǵawda eń kóp qorǵaw ushın qol hám ayaqlardıń tez hám shaqqan sonıń menen birge hâreketleriniń bir-birine múnásip paydalana alıw. Usı qorǵanıw hâreketlerin ámelge asırıw dawamında biz dârwazamanıń ayaq hám qolınıń júdá tez hám pát penen joqarı hám tómenge deneni ǵa oń qanatqa, ǵa shep qanatqa hâreketlendirip atırǵanın, ayaqlarǵa júdá úlken basım berilip atırǵanın baqlaymız. Dârwazamanıń bul hâreketlerdi ámelge asırıp atırǵanda tez hám kúsh, ásirese bulshıq yetlerde tezlik hârekechenliginiń júdá joqarılıǵın kórsetedi.

Juwmaq: Juwmaqlap sonı aytıwımız múmkin, dârwazamanlarning qorǵanıwdagi texnikalıq-taktikalıq hâreketlerin birdey rawajlandırıp barıw hám hár qıylı shınıǵıw usıllarınan paydalanıw zárúr eken.

Joqarıdaǵılardı esapqa alıp sonı biliw múmkin, ılaqtırılǵan toptıń tezligi dârwazaman hâreket tezliginen hám onıń imkaniyatlarınan joqarı. Dârwazaman bir waqıttıń ózinde ózine qaray ılaqtırılǵan top traektoriyasın bilip ǵana qoymastan, al hár bir hújimshiniń ózine qaray shólkemlestirip atırǵan hújimin aldınnan bilip, olarǵa qarsı qorǵanıwdı olardan aldın ámelge asırıwı hám toptıń aqırǵı ılaqtırılǵan toqtamın biliwı hám uslawı kerek boladı. Mine usı payıtta dârwazaman múddetinen aldınıraq, yaǵnıy qorǵanıw hâreketlerin, ele top hújimshiniń qolınan shıǵıp ketpesten burın dârwazanı qorǵawdı baslaydı. Sonıń ushın hár bir dârwazaman arnawlı kóriw, esitiw, hâreketleniw, oyın dawamında vestibulyar hám taktikalıq tallawdı, ańsat hám anıq mólsherlewdi alıwdı, qıyın hâreketlerdi tez hám durıs nátiyjeli orınlawdı, ózine júkletilgen wazıypanı dıqqat hám aqıldı bir jerge jámlegen halda ámelge asırıwdı júdá jetik úyreniwı, usı ózgesheliklerge ámel etken halda tayarlıq kóriwı shárt.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Павлов Ш.К., Абдалимов А.О. “Подготовка и контроль соревновательной деятельности вратарей гандболистов различной квалификации”. Методическое пособие. УЗГИФК. Ташкент 2015 г.
2. Павлов Ш.К, Абдурахманов Ф.А, Акрамов Ж.А, Гандбол: ЖТИ учун дарслик, 2005 й, 80-916.
3. “Handball” Training. Werner Grage 2012
4. Tolaganov. Sh.F., Raxmanova M.M. “Gandbol nazariyasi va uslubiati”. – Toshkent, 2019.
5. Pavlov Sh.K. “Gandbol” Gandbol sport turi bo’yicha namunaviy o’quv dasturi. Ilmiy texnika axboroti-press nashriyoti – Toshkent, 2019.
6. Kuralbaev A.K. “Sport hám hâreketli oynınlardı oqıtıw metodikası”. Gandbol INNOVATSIYA-ZIYO 2022
7. Kuralbaev A.K. “Sport trenirovkasınıń teoriyalıq tiykarları”. Bilim baspası, Nókis. 2025 jıl.

10-12 JASLI GANDBOLSHÍLARDÍN ULÍWMA FIZIKALÍQ TAYARLÍQ QURALLARÍNÍN NÁTIJELIGIN ASÍRÍW METODLARÍ

Pirniyazov B. T.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiya hám sport
universiteti Nókis filiali "Sport oýnları teoriyası
hám metodikası" kafedrası stajyor-oqıtıwshısı*

Tayanch so'zlar: yosh gandbolchilar, umumiy jismoniy tayyorgarlik, mashg'ulot usullari, jismoniy fazilatlar, kuch, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik, moslashuvchanlik, mashg'ulot yuklamasi, pedagogik nazorat, sport mashg'ulotlari tizimi.

Ключевые слова: юные гандболисты, общая физическая подготовка, методы тренировки, физические качества, сила, скорость, выносливость, ловкость, гибкость, тренировочная нагрузка, педагогическое наблюдение, система спортивной подготовки.

Key words: young handball players, general physical training, training methods, physical qualities, strength, speed, endurance, agility, flexibility, training load, pedagogical observation, sports training system.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada 10 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan gandbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan pedagogik usullar va mashg'ulotlar vositalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda yosh sportchilarning kuch, tezlik, chidamlilik, chaqqonlik va moslashuvchanlik kabi jismoniy fazilatlarining rivojlanishi tahlil qilindi. Mashg'ulotlar davomida yoshga xos omillarni hisobga olish va yuk hajmi va intensivligini to'g'ri taqsimlashning muhimligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ixtisoslashtirilgan mashqlar to'plami 10 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan gandbolchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligini samarali ravishda yaxshilashi mumkin. Tadqiqot natijalari bolalar sport maktablari va ularning tarbiyalanuvchilari uchun amaliy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются педагогические методы и средства тренировок, направленные на повышение общего уровня физической подготовленности гандболистов 10-12 лет. В ходе исследования было проанализировано развитие таких физических качеств юных спортсменов, как сила, скорость, выносливость, ловкость и гибкость. В процессе тренировок была определена важность учета возрастных особенностей, правильного распределения объема и интенсивности нагрузки. Результаты исследования показали, что с помощью применения комплекса специальных упражнений можно эффективно повысить уровень общей физической подготовленности гандболистов 10-12 лет. Полученные результаты имеют практическое значение в деятельности детских спортивных школ и тренирующихся.

SUMMARY:

This article discusses pedagogical methods and training tools aimed at improving the overall physical fitness of 10-12 year old handball players. During the study, the development of such physical qualities of young athletes as strength, speed, endurance, agility, and flexibility was analyzed. In the

training process, the importance of considering age-related characteristics, correctly distributing the volume and intensity of the load, was determined. The research results showed that by applying a complex of special exercises, it is possible to effectively improve the level of general physical fitness of 10-12 year old handball players. The obtained results have practical significance in the activities of children's sports schools and trainees.

Izertlewdiń maqseti. 10-12 jaslı balalar hám óspirimlerdi ulıwma fizikalıq tayarlıgın rawajlandırıw.

Izertlewdiń wazıypası: Joqarıdağılardı maqsetli turmısqa engiziw ushın tómendegi wazıypalar ámelge asırıladı.

Gandbol sport oyunında tabısqa erisiw, olardıń fizikalıq tayarlıgına tikkeley baylanıslı boladı.

Ilimpazlar maman gandbol oyınshıların tayarlawda ulıwma hám arnawlı fizikalıq tayarlıq dárejesiniń júdá úlken áhmiyetin atap ótip bul process texnikalıq uqıptı qalıplestiriwde tiykarǵı faktor bolıp xızmet etiwın kórsetip ótken.

Sportshınıń ulıwma hám arnawlı fizikalıq tayarlıgı processinde dene tárbiyasınıń barlıq qurallarınan, yaǵnıy fizikalıq shınıǵıwlardıń shınıǵıw hám salamatlandırıwdaǵı tábiyiy faktorları (quyashta shınıǵıw, hawa hám suw ortalıǵınıń qásiyetleri), rejim hám basqa gigienalıq sharayatlardan paydalanıladı.

Házirgi waqıtta sporttıń hámme túrlerinde fizikalıq tayarlıq eki;

-ulıwma hám arnawlı tayarlıqtan ibarat.

Ulıwma fizikalıq tayarlıq, arnawlı fizikalıq tayarlıq wazıypaların ámelge asırıwǵa járdem beredi.

Organizmnıń hámme sistemaların arnawlı fizikalıq hám qosımsha (járdemshi) dene tárbiyası usılları menen ajıralmas túrde qosıp alıp barılǵan jaǵdayda ǵana sportshınıń ulıwma hám arnawlı shıdamlılıq háreket sapaları nátiyjeli rawajlanadı[2].

Bul jaǵday sportshınıń hár tárepleme rawajlanıwın hám joqarı nátiyjelerge erisiwin támiyinleydi.

Gandbol menen shuǵıllanatuǵın sportshılardıń fizikalıq tayarlıgı tikkeley baǵdarǵa iye bolǵanlıǵı ushın, usı waqıtta organizmnıń ulıwma fizikalıq rawajlanıwı, bekkemleniwı hám shınıǵıwı menen tolıq baylanıslı boladı.

Gandbol sport túrindegi nátiyje tek sol sport túrińiń ózine tán táreplerin ańlatıwshı ayırım qábiiletler menen emes, al organizmnıń funktsional múmkinshilikleriniń ulıwma dárejesi menen de belgilenedi.

Usınıń nátiyjesinde arnawlı fizikalıq tayarlıqtı, ulıwma fizikalıq tayarlıq penen birge qosıp alıp baratuǵın sportshınıń fizikalıq tayarlıgı hár tárepleme rawajlanǵan bolıwı múmkin.

Ulıwma fizikalıq tayarlıq arnawlı fizikalıq tayarlıq ushın úlken orın payda etedi, yaǵnıy tańlanǵan sport túrinde joqarı nátiyjelerge erisiw ushın zárúrli

shárt - sharayat retinde belgilenedi; kúshlilik, tezlik, shıdamlılıq, iyiliwshenlik, shaqqanlıqtıń hár tárepleme rawajlanıwın támiyinleydi.

Sportshınıń fizikalıq tayarlıǵı onıń qaysı sport boyınsha qánigeleskenligine baylanıslı boladı. Biraq qánigeligine qarap oǵada úlken ayırmashılıqlar bolıwına qaramay, hámme tarawdaǵı ulıwma fizikalıq tayarlıqtıń bir qatar uqsas tárepleri saqlanıp qaladı.

Buǵan sebep birinshiden;

Sporttıń hár túrliligi bir-birinen tek ózgeshelenip qalmay belgili dárejede ulıwmalıqqa da iye ekenliginde bolsa;

ekinshiden;

Ulıwma fizikalıq tayarlıqtıń mazmunı tek sport iskerligindegi wazıypalardı esapqa alıp belgililenbey, bálkim dene tárbiyasınıń ulıwma wazıypalarına da sáykeslendirip belgilewinde de bolıp tabıladı.

Sol sebepli, biziń sharayatımızda sportshınıń ulıwma fizikalıq tayarlıǵı, ásirese sport sheberliginiń dáslepki waqıtlarında «Alpamıs» hám «Barshınay» test normativleriniń kriteriya hám talapların orınlaw menen baylanıslı boladı.

Iлимпaz V.N Platonovtıń pikirine qaraǵanda ulıwma fizikalıq tayarlıq túsiniǵı bul sportshınıń háreket sapalarınıń hár tárepleme garmonik túrde rawajlanganlıq dárejesin ańlatadı.

Gáp ulıwma fizikalıq tayarlıq hám sonıń menen birge sportshılardı tayarlawda háreket sapaların (tezlik, kúsh, shıdamlılıq, shaqqanlıq, iyiliwshenlik) bir-birine baylanıstırıp qalıplestiriw zárúrliǵı haqqında barar eken, buǵan baylanıslı tezlik - kúsh sapasına óz aldına pát beriw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

Gandbolda orınlanatuǵın háreket tájiriybesi negizinde tezlik-kúsh sapası sheshiwshi zárúrli derek bolıp esaplanadı.

Yu.I. Portnixtıń kitabında uzaq jıllar dawamında hár túrli jastaǵı hám úlken tájiriybege iye gandbolshılar ústinde izertlewler ótkeriw nátiyjesinde fizikalıq sapalardıń texnikalıq uqıbına hám jarıs procesine tuwrıdan-tuwrı baylanıslı ekenligin atap ótedi. Onıń pikirine qaraǵanda, fizikalıq sapalar qanshelli joqarı dárejede qalıplesken bolsa sport uqıbı da sonshelli jetilisip ósip baradı.

Izertlewdiń aktuallıǵı. Jáhán gandbolınıń házirgi jaǵdayı jáhán arenasında komandalar bákisiniń keskin ósiwi menen ajralıp turadı. Jeńislerge erisiw ushın gandbolshılardı tayarlaw bargan sayın rawajlanıp baratırǵan quralları hám usılların izlew zárur. Jas sporshılardı kóp jıllıq tayarlıqtıń metodikalıq tiykarları oqıw processin jetilistiriw mashqalası menen tıǵız baylanıslı. Sport tarawındaǵı ilimpazlardıń pikirine kóre, zamanagóy sport shınıǵıwları metodologiyasın jáne de jetilistiriw ushın oqıw process baǵdarı hám arnawlı bir sport pánlerindegi bákekige shıdamlı iskerliginiń ózgeshe talaplari qatań muwapıqlastırılıwı zárur.

Sol sebepli, Ўзбекстан Республикасының «Dene tárbiyası hám sport haqqında»ǵı nızamında «Mektepge shekemgi jastaǵı balalar, oqıwshılar, student-jaslarǵa úlken itibar qaratıw belgilep qoyılǵan. Bunda birinshi náwbette balalıq dáwirinen baslap sport júklemelerin durıs bólistiriw zárúr. Bunda ulıwma fizikalıq tayarlıqtı rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratıw kerek. İnsan fizikalıq jaqtan jetilisiw ushın organizmindegi hár túrli sistemalardıń jaqsı rawajlanıwına erisiw kerek.

Izertlewdiń obiekti: 10 - 12 jastaǵı ulıwma orta bilim beriw mektebi oqıwshıları (Nókis qalası №21-sanlı ulıwma bilim beriw mektebi).

Tezlik-kúshlilik sapaların tárbiyalaw (dáslepki hám tájiriybeden keyingi kórsetkishler)

9- keste

Klasslar	Toparlar	Testler	X±m	X±m	T	P
4	Tájiriybe qadaǵalaw	Turǵan ornınan uzınlıqqa sekiriw	162.75±0.80 161.23±1.08	171.05±0.95 165.0±0.97	5.02 2.61	<0.001 <0.05
5	Tájiriybe qadaǵalaw	Turǵan ornınan uzınlıqqa sekiriw	165.01±1.28 167.05±0.10	178.0±1.29 172.27±1.09	5.07 3.38	<0.001 <0.05
6	Tájiriybe qadaǵalaw	Turǵan ornınan uzınlıqqa sekiriw	175.6±1.67 172.7±0.41	184.5±1.93 174.1±0.40	2.97 2.24	<0.05 <0.05

Bir minutta sekirmekte sekiriw. (Shınıǵıwlardıń tájiriybege shekem hám tájiriybeden keyingi kórsetkishleri).

10-keste

Klasslar	Toparlar	Testler	X±m	X±m	T	P
4	Tájiriybe qadaǵalaw	Bir minutta sekirmekte sekiriw	66±0.81 64 ±0.85	78±1.07 73±1.01	4.57 3.36	<0.01 <0.01
5	Tájiriybe qadaǵalaw	Bir minutta sekirmekte sekiriw	74±0.37 68±0.63	88±0.86 98±0.96	4.04 4.28	<0.01 <0.01
6	Tájiriybe qadaǵalaw	Bir minutta sekirmekte sekiriw	91±0.97 69.08±1.01	108±1.06 80±1.14	3.46 3.25	<0.01 <0.01

4. 3. Shaqqanlıq sapaların tárbiyalaw usılları hám olardıń analizi

Gandbolshılardıń shaqqanlıǵı -bul háreketlerdi qadaǵalay alıw, bellesiwde kútilmegende ózgerip turatuǵın jaǵdayda tez hám de anıq jol tutıw hám tiyisli háreketlerdi aqılǵa say orınlaw qábileti bolıp tabıladı.

Shaqqanlıq sportshını úyretiw processinde rawajlandırıladı. Onıń ushın jańa háreketlerdi úzliksiz iyelep barıw kerek.

Shaqqanlıqtı rawajlandırıw ushin hár qanday shınıǵıwdan paydalanıw múmkin, biraq olarda jańalıq elementleri bolıwı shárt.

Gandbolshılardıń shaqqanlıq sapaların rawajlandırıw ushin tómendegi usıl hám metodlardan paydalandıq.

Háreket shaqqanlıǵı kóbinese shuǵıllanatuǵınlar tárepinen háreket wazıypaların túsiniwi jáne onı ámelge asırıwdıń anıq usılın taba alıw qábiletlerine baylanıslı.

Hár túrli jas dáwirlerinde, shaqqanlıq sapalarınıń óz aldına túrlerin rawajlanıwda bir qıylı emeslik baqlanadı. 15-16 jasqa kelip olardıń biraz jaqsılanıwı baqlanadı. Bul jasta jaslardıń rawajlanıw dárejesi úlkenlernikine jaqınlasadı.

Shaqqanlıq sapaların rawajlandırıw metodıkası. Shaqqanlıq sapaların rawajlandırıwda pedagogikaǵa tán hár túrli háreket ámellerin basqarıw sapasın xarakteristikalaytuǵın ulıwma hám jeke máselelerdi sheshiwge tuwra keledi.

Mısalı, «hárekettiń waqıt ólshemlerin differenciacialaw», qábiletin jetilistiriwdıń ulıwma máselesi tómendegi jeke máselelerdi sheshiwdi názerde tutadı ;

hárekettiń dawam etiw waqtın differenciacialaw qábiletin rawajlandırıw; hárekettiń óz aldına basqıshların dawam ettiriw waqtın differenciacialaw qábiletin rawajlandırıw ;

háreket pátin differenciacialaw qábiletin rawajlandırıw. Shaqqanlıq sapasın rawajlandırıw ushin iykemlesiwshilik, háreketlerdi tártipke salıw, olardı jıynaqlawǵa qaratılǵan talaplardı qoyıwshı shınıǵıwlar qollanıladı. Olar tómendegilerdi ıyelewi kerek:

-shaqqanlıqtıń quramalıǵı, shuǵıllanıwshılar ushin qıyınshılıqlılıq tuwdıra alıwı;

-quramında jańalıq, ózgeshe elementlerdiń bolıwı;

- háreketlerdiń orınlanıwınıń hár túrli formalarına hám háreket máseleleriniń kútilmegendegi sheshimleri menen ajralıp turıwı;

- hárekettiń hár túrli ólshemlerin tártipke salıw, qadaǵalaw hám óz-ózin bahalaw boyınsha wazıypalardı óz ishine alıwı .

Shaqqanlıq sapaların rawajlandırıwdın bir qansha metodıkların kórip shıǵamız. «Waqıttı seziw», «fazanı seziw» hám bulshıq et kernewlerin seziw» di jetilistiriw. Shaqqanlıq sapaların jetilistiriw háreketleri baǵdarın belgilew, onıń amplitudasın, waqtın, pát hám tezligin, bulshıq et kernewleri úlkenligin hám basqa qásiyetlerdi rawajlandırıw tiykarında ámelge asadı. Hárekettiń ayırım belgilerin anıq baǵdarlaw qábileti kóbinese insanda kóriw, esitiw hám ásirese, bulshıq et-háreket sezimlerin rawajlanıw dárejesine baylanıslı boladı.

Juwmaq Ilimiy ádebiyatlar analiziniń kórsetiwishe ulıwma fizikalıq tayarlıq bul jas sportshılardıń fizikalıq sapalarınń hár tárepleme garmonik túrde rawajlanıwı sporttaǵı nátiyjelerdiń ósiwine alıp keliwin kórsetken.

10 jastan baslap gandbolshılardıń básekige shıdamlı háreketlerinde qollanılatuǵın hújim usıllarınıń jergilikli chempionat ustaları komandaları dárejesine qatnası sezilerli dárejede parıqlanadı hám ózgerislerdiń tolqınlı xarakterine iye.

Gandbol oyınına tiykarlangan sportqa jóneltirilgen dene tárbiyası procesin shólkemlestiriw nátiyjeleri onıń joqarı natıyjeliligin kórsetedi. 10-12 jaslı menen pedagogikalıq eksperiment ótkeriw procesinde gandbol shınıǵıwları er bala hám qız balalardıń fizikalıq tayarlıǵın sezilerli dárejede asırıwǵa járdem beriwi anıqlandı. Buǵan oyındıń bul jastaǵı balalardıń fizikalıq pazıyletlerine hár tárepleme tásiiri járdem beredi. Balalardıń fizikalıq jaǵdayı olardıń tayarlıǵınıń túrli táreplerine tásir kórsetetuǵın baǵdarda jaqsılanadı. Solay etip, eksperimental topar balalarında nátiyjelerdiń sezilerli ósiwi ótiw hám háreketleniw shaqqanlıǵında júz berdi.

10-12 jaslı jas gandbolshılarda kúsh sapasın rawajlandırıwda «qayta kernew» usılınan paydalanıp shınıǵıw islew kúshtiń joqarı dárejede asırıwın tastıyıqlaydı.

Tezlik sapasın tárbiyalawda usletilgen usıllar 4 - klassta statistikalıq jaqtan ayırılmaǵanlıǵın 5-6-klaslarda oqıwshı jas sportshılarda statistikalıq ózgeshelik ayırıqsha túrde óskenligin anıqladıq.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida» gi qonuni (04-sentyabr 2015-yil).
2. Ш.Павлов, Ф.Абдурахманов, Ж.Акрамов “Гандбол” дарслик. Т. ЎзДЖТИ 2005 й.
3. Т.С.Усмонхўжаев “Харакатли ўйинлар” Ўқув қўлланма Т.: Ўқитувчи 1992 й.
4. Игнатъева, В.Я. Гандбол : учеб. пособие для ин-тов физ. культуры / В.Я. Игнатъева, Ю.М. Портнов. – М. : ФОН, 1996. – 314 с.
5. К.М.Махкамджанов Жисмоний маданият назарияси ва методикаси Тошкент., дарслик “Иқтисод -молия” 2008 йил - 300 б.
6. Игнатъева В.Я. Подготовка гандболистов на этапе высшего спортивного мастерства: учеб. пособие / В.Я. Игнатъева, В.И. Тхорев, И.В. Петрачева. – М. : Физическая культура, 2005. – 276 с.
7. Б.Б.Нигманов, Ф.Хўжаев, К.Д.Рахимкулов “Спорт ўйинлари ва уни ўқитиш методикаси” ўқув қўлланма Илм-Зийо нашрийоти Тошкент 2011 й.
8. Ж.Акрамов ГАНДБОЛ Ташкент «Lider Press» 2008
9. Платонов, В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения / В.Н. Платонов – Киев : Олимпийская литература, 2004. – 808 с.
10. Алабин В.Г., Алабин А.В., Бизин В.П. Многолетняя тренировка юных спортсменов. Харьков, «Основа» нашрийоти, 1993. – 244б.

ФРАНЦУЗ БОКСИ “САВАТ” СПОРТ ТУРИ БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОНДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИШЛАР

Йўлдошбоева З.Р.

Чирчик давлат педагогика университети

Жисмоний маданият факултети

24/1-гуруҳ талабаси

Таянч сўзлар: Сават, француз бокси, спорт тури, Ўзбекистон Сават ассоциацияси, халқаро мусобақалар, “Ассо”, “Комбо”.

Ключевые слова: французский бокс, спорт, международные соревнования, "Ассоциация", "Комбо", золотая медаль, мастер спорта, семинар, чемпионат Азии.

Key words: Basket, French boxing, sport, Uzbekistan Basket Association, international competitions, "Asso", "Combo", gold medal, master of sports, seminar, Asian Championship.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада Ўзбекистонда француз бокси “Сават” спорт тури бўйича олиб борилаётган ишлар, эришилган ютуқлар ва келгусидаги режалар ҳақида батафсил маълумот берилган. Унда Сават спортининг Ўзбекистонда оммалашуви, халқаро майдондаги иштироки, спортчилар ва мураббийларнинг тайёргарлиги, ўтказилган мусобақалар ва эришилган натижалар ёритилган.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья содержит подробную информацию о работе, проводимой в Узбекистане по развитию французского бокса «Сават», его достижениях и планах на будущее. В нем рассматривается популяризация савата в Узбекистане, его участие на международной арене, подготовка спортсменов и тренеров, проводимые соревнования и достигнутые результаты

SUMMARY:

This article publication contains detailed information on the work being carried out in Uzbekistan to develop the French sport of Savate, its achievements, and future plans. It examines the popularization of Savate in Uzbekistan, its participation in the international arena, the training of athletes and coaches, current competitions, and the results achieved.

Ҳеч кимга сир эмас, бугун халқаро майдонда спорт ҳаракати, олимпия медаллари учун “кураш пойгаси” ҳар қачонгидан ҳам ўзгача ва шиддатли кечмоқда. Бу жараёнда эса кучли атлетлар қаторидан ўзбекистонлик спортчилар ҳам жой олаётгани қувонарли албатта. Сабаби, бу эришилаётган ютуқлар орқали мамлакатимизнинг довуғи ошиб, унинг салоҳиятини

жаҳонҳамжамияти эътироф этмоқда. Албатта, бунинг замирида мухтарам Президентимиз томонидан мазкур йўналишни ривожлантиришга қаратилаётган эътибор муҳим аҳамиятга эгадир.

2019 йилнинг 11 октябр санасида давлат рўйхатидан ўтказилган Ўзбекистон француз бокси “Сават” Ассоциацияси ҳам шу каби имкониятдан фойдаланган ҳолда ўз фаолиятини бошлади. Асосий мақсад Франциянинг давлат мероси ҳисобланган, бундан қарийб бир аср аввало пайдо бўлган “Сават” бокси спорт турини мамлакатимизда ҳам оммалаштириш, у билан профессионал тарзда шуғулланиш истагидаги ёшларни қўллаб – қувватлаш эди.

Ушбу Ассоциацияси Президенти, “Туронбанк” АТБ Бошқарув Раиси Чори Мирзаев бошчилигида 2019 йилнинг ўзида Ўзбекистон француз бокси “Сават” ассоциацияси 90 га яқин давлатларни қамраб олган Халқаро Сават Федерациясига аъзо бўлди ва Жаҳон, Европа ҳамда Осиёнинг нуфузли мусобақаларида иштирок этиш имкониятини қўлга киритди.

Ташкил этилганига эндигина 5 йил бўлишига қарамасдан Бутун Республика бўйлаб Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Фарғона, Қашқадарё, Сирдарё, Тошкент, Наманган, Сурхондарё, Жиззах вилоятлари ҳамда Тошкент шаҳрида мазкур спорт тури ўз ўрнини эгалаб 1600 нафардан ортиқ спортчилар шуғулланиб келмоқдалар ва 30 нафардан ортиқ тажрибали мураббийлар жамоаси шаклланган.

Нисбатан қисқа вақт оралиғида Ўзбекистон француз бокси “Сават” ассоциацияси “Ассо” ва “Комба” йўналишлари бўйича 4 маротаба Ўзбекистон чемпионати ҳамда 4 бора Ўзбекистон кубоги мусобақаларини муваффақиятли ўтказди. Уларда энг кучли дея топилганлар француз бокси “Сават” бўйича миллий терма жамоага қабул қилинди. Бунинг натижа-сида атлетларимиз 2021 йили Сербиянинг Рума шаҳри мезбонлик қилган ёшлар ўртасидаги Жаҳон чемпионати ҳамда кадетлар ўртасидаги Жаҳон кубоги мусобақаларида илк бора иштирок этиб, 2 та олтин ва 2 бронза медалини қўлга киритишди.

Қолаверса, Ўзбекистон француз бокси “Сават” Ассоциацияси аъзолари 2022 йилнинг 10-15 январ кунлари Бангладешнинг Дакка шаҳрида бўлиб ўтган III Осиё чемпионатида 3 та олтин ва 3 кумуш медалларига сазовор бўлишди. Худди шу йили 29 апрелдан 1 майга қадар Болгариянинг Пловдив шаҳрида ўтказилган халқаро чемпионатда ўзбек спортчилари 7 та олтин, 5 та кумуш ва 2 та бронза медалига эга бўлишди. 2023 йил 19-23 июль кунлар Хорватиянинг Вараждин шаҳрида ўтказилган Жаҳон чемпионатида 1 та кумуш медалига сазовор бўлдик. 2023 йил 3-8 октябрь

кунлари Ливан давлатининг Библос шаҳрида бўлиб ўтган халқаро турнирда 1 та олтин ва 2 кумуш медалини қўлга киритдик. 2024 йил 20-25 январ кунлари Хиндистоннинг Чандигарх шаҳрида бўлиб ўтган Жанубий Осиё чемпионатида 8 та олтин медални қўлга киритдик. 2024 йил 25-29 июнь кунлари Индонезиянинг Джакарта шаҳрида бўлиб ўтган 5-чи Осиё чемпионатида 4 та олтин, 1 та кумуш ва 2 та бронза медалларини қўлга киритдик. Энг муҳим натижалардан яна бири Италиянинг Милан шаҳрида катталар ўртасида илк бора иштирок этган миллий терма жамоамиз 2 та бронза медалини қўлга киритишди. Шундай қилиб ушбу нуфузли мусобақаларда жами 25 та олтин, 12 та кумуш ва 8 та бронза медаллари ўзбекистонлик спортчиларга насиб этди. Шунингдек, эришилган натижалар асосида 4 нафар спортчилар Халқаро спорт устаси, 82 нафар спортчилар Ўзбекистон спорт устаси, 145 нафар спортчилар спорт усталигига номзод ва 204 нафар спортчилар I-II-III спорт разрядларини қўлга киритишган.

Шунингдек, Ўзбекистон француз бокси “Сават” ассоциацияси мураббий ва ҳакамлар малакасини ошириш мақсадида махсус семинар тренингларни ўтказиб уларга Осиё Сават Конфедерация Президенти жаноб Хамид Реза Хесараки ва Осиё “Сават” Конфедерацияси техник комиссия раиси жаноб Жан Паскал Сантороларни ҳам таклиф этди.

Орттирилган тажрибадан келиб чиққан ҳолда 2023 йининг 5–9 май кунлари Ўзбекистонда Француз бокси “Сават” спорт тури бўйича IV Осиё чемпионати ва

II Осиё очик кубоги мусобақалари ташкил этдик. Унда Озарбайжон, Эрон, Хитой Тайпей, Хиндистон, Бангладеш каби 10 дан ортиқ давлатлардан 200 нафардан зиёд спортчилар иштирок этишди. 5 кун давомида атлетлар француз боксининг “Ассо” йўналиши бўйича ўсмирлар, ёшлар ҳамда катталар ўртасидаги баҳсларда куч синашишди.

Аҳамиятли жиҳати шундаки, мусобақаларни назорат қилиш ва бошқариш учун шахсан Халқаро “Сават” Федерацияси президенти Жулиа Гобриэл, Федерация вице – президенти Дуигоу Гиллес ҳамда Осиё “Сават” Конфедерацияси президенти Хамид Реза Хесаракилар Тошкентга етиб келишди.

Ўсмирлар, ёшлар ҳамда катталар ўрта мурасиз кечган мусобақалар якуни бўйича қуйидагича натижалар қайд этилди.

IV Осиё чемпионатида умумжамоа ҳисобида биринчи ўрин Ўзбекистон терма жамоаси, иккинчи ўринни Эрон Ислон Республикаси терма жамоаси, учинчи ўринни эса Хитой Тайпей терма жамоаси вакиллари эгаллашди.

II Осиё очик кубогида эса умумжамоа ҳисобида биринчи ўрин Ўзбекистон терма жамоасига, иккинчи ўринни Эрон Ислом Республикаси терма жамоасига ҳамда учинчи ўрин Озарбайжон терма жамоаси спортчиларига насиб этди.

Мазкур спорт турини келгусида янада ривожлантириш бўйича бир қатор режалар ҳам беллигаланган:

- “Сават” спорт турини Осиё ўйинлари ва Ислом давлатлари ўртасидаги ўйинларига киритилишида Осиё “Сават” Конфедерациясига кўмаклашиш;
- 2025 йилда “Ассо” йўналиши бўйича Ёшлар ўртасидаги жаҳон чемпионати ва кадетлар ўртасидаги Жаҳон кубоги мусобақаларини Ўзбекистонда ўтказиш;
- Спортчиларимиз сонини янада кўпайтириш мақсадида Республикамизнинг қолган вилоятларида ҳам марказлар очиш.

Француз бокси “Сават” тарихи:

Французча “savate” яъни “эски пойабзал” деган маънони англатувчи мазкур спорт тури иккила қўл ва оёқни тенг равишда ишлатиб, ғарбий бокс элементлари ва зарбаларини бирлаштиради. Классик Саватда қўллар асосан ҳимоя функциясини бажаради, зарбалар (“ку”) очик қафт билан амалга оширилади. Замонавий Саватда (француз бокси) бокс қўлқоплари ёрдамида муштлар билан зарбалар берилади. Оёқ билан зарбалар (қовурға, оёқ бармоғи, пойабзал таглиги, товон) ва асосан зарбалар камар остида қўлланилади, шу билан уни замонавий Европа (Кикбоксинг) ва Осиё (Муай-тай ва Силат) ҳамкасбларидан ажралиб туради. Яъни, жангчилари қалин ва зич пойабзал кийган ягона қадимий мактабдир.

- Сават ўша даврда Франциянинг шимолида машхур бўлган кўча жанглариининг тури эди. Жанубда, айниқса Марсель порт шаҳрида денгизчилар юқори зарбалар ва юзга уриш билан курашиш услубини ишлаб чикдилар. Таъкидланишича, оёқ зарбалари қўшилганлиги сузувчи кемада мувозанатни сақлаш учун қўлини бўш қўлидан фойдаланишга имкон беради.
- Саватни кўча жангларида замонавий спорт турига айланишига икки муҳим тарихий шахслар француз фармацевти Мишел Кассо (1794-1869) ва Шарл Лекурлар (1808-1894) сабабчи бўлишган эди. Улар 1825 йилда мазкур спорт тури билан шуғулланиш учун махсус мактабни очишган. Саватга бўлган ҳурмат белгиси унинг 1924 йилда Париждаги Олимпия ўйинларига намойиш спорт тури сифатида киритилиши эди. Ҳозирги кунда Сават бутун дунёда кенг оммалашган.

Кўпгина жанг санъатларининг камарларидан фарқли ўлароқ, сават билан шуғулланадиган спортчилар профессионал даражаси қўлқоплардаги чизикнинг ранги билан белгиланади; кўк, яшил, қизил, оқ, сариқ. Инструкторлар учун кумуш чизиклар мавжуд: битта, иккита ёки учта (маҳоратига қараб). Шунингдек, профессорлар учун олтин чизик.

- Халқаро Сават Федерацияси 1985 йил 23 март санасида ташкил этилган бўлиб, нодавлат мустақил халқаро спорт ташкилоти ҳисобланади. Бугун кунда 90 га яқин давлатларда Сават спорт тури ривожланиб келмоқда ва мунтазам равишда Жаҳон, Европа ва Осиё чемпионатлари ўтказилиб келинади. Ҳозирда халқаро сават федерация президенти Джули Габриэль, ушбу спорт турини ривожига катта ҳисса қўшиб келмоқда.
- Француз бокси “Сават”да мусобақа жанглари асосан 2 та қисмдан иборат бўлади. Булар, “Ассо” яъни енгил контактли, қўл ва оёқлар билан кучли зарба берилмайдиган техниканинг сифати ва аниқлигига қараладиган туридир. Кейингиси “Комба”. Бу тўлиқ контактли бўлиб оёқ – қўлларда кучли зарба беришга рухсат этилади. Мусобақалар жамоавий, шахсий, шахсий – жамоавий кўринишларда ўтказилади.

Хулоса. Француз бокси “Сават” спорт тури қисқа вақтичида Ўзбекистонда кенг оммалашиб, халқаро даражадаги муаффақиятларга эришмоқда. Спортчиларимиз томонидан қўлга киритилган медаллар ва нуфузли мусобақалардаги иштироклар-мамлакат спорт салоҳиятининг юксалаётганидан далолат беради. Ассоциация фаолияти нафақат спортчиларни тайёрлаш, балки халқаро алоқаларни мустахкамлаш, мураббий ва ҳакамлар малакасини ошириш орқали ҳам салмоқли ҳисса қўшмоқда. Келгусида Сават спорт тури Осиё ўйинлари ва бошқа нуфузли спорт тадбирларига киритилиши режалаштирилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Француз бокси “Сават” ассоциацияси расмий маълумотлари.
2. Халқаро Сават федерацияси расмий сайти: <https://www.fisavate.org>
3. “Savat-French Boksing: Tradition end Modernity”, International Combat Sports Journal, 2021.
4. Ўзбекистон Республикаси Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги ҳисоботлари (2019-2024).
5. Республика спорт оммавий воситалари: “Спортчилар” журнали, “Олам спорт” нашрлари, 2020-2024.

JISMONIY MASHQLARNING STRESSGA QARSHI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Otashev D.R.

*Andijon davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: stress, jismoniy mashqlar, pedagogik imkoniyatlar, psixoemotsional barqarorlik, ta'lim jarayoni, adaptatsiya.

Ключевые слова: стресс, физические упражнения, педагогический потенциал, эмоциональная устойчивость, образовательный процесс, адаптация.

Key words: stress, physical exercises, pedagogical potential, emotional stability, educational process, adaptation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning kirish qismida zamonaviy ta'lim muhitida stress omillarining kuchayib borishi va ularning ta'lim oluvchilarning psixoemotsional holati, o'quv motivatsiyasi hamda funksional imkoniyatlariga salbiy ta'siri asoslab beriladi. Tadqiqot metodologiyasi doirasida pedagogik kuzatuv, psixologik diagnostika, taqqoshlama tahlil hamda ilmiy manbalarni tizimli o'rganish usullaridan foydalanildi. Natijalar jismoniy mashqlarni pedagogik jarayonga tizimli va maqsadli integratsiya qilish stress darajasini pasaytirish, emotsional barqarorlikni oshirish hamda ta'lim oluvchilarning adaptiv salohiyatini kuchaytirishini ko'rsatdi. Muhokama qismida olingan natijalar mahalliy va xorijiy tadqiqotlar bilan solishtirilib, jismoniy mashqlarning stressni boshqarishdagi pedagogik mexanizmlari ochib berildi. Xulosa sifatida jismoniy mashqlar stressga qarshi samarali pedagogik vosita ekanligi ilmiy asoslab berilib, ularni ta'lim tizimida keng joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются педагогические возможности физических упражнений в профилактике и снижении стрессовых состояний в образовательном процессе. Во введении обоснована актуальность проблемы стресса в условиях современной системы образования и его негативное влияние на психоэмоциональное состояние, учебную активность и функциональные возможности обучающихся. В методологической части исследования использованы методы педагогического наблюдения, психодиагностики, сравнительного анализа и систематического обзора научных источников. Полученные результаты свидетельствуют о том, что целенаправленное и системное внедрение физических упражнений в педагогический процесс способствует снижению уровня стресса, повышению эмоциональной устойчивости и адаптационного потенциала обучающихся. В разделе обсуждения результаты сопоставлены с данными отечественных и зарубежных исследований, раскрыты педагогические механизмы стресс-регулирующего воздействия физической активности. В заключе-

нии сделан вывод о высокой педагогической эффективности физических упражнений как средства стресс-менеджмента в образовательной среде и определены перспективы их практического применения.

SUMMARY:

This article examines the pedagogical potential of physical exercises as an effective means of stress prevention and management in the educational process. The introduction substantiates the relevance of the stress problem in modern education and its negative impact on learners' psycho-emotional state, academic motivation, and functional capacity. The methodology of the study includes pedagogical observation, psychological diagnostics, comparative analysis, and a systematic review of scientific literature. The results demonstrate that the purposeful and systematic integration of physical exercises into the educational process significantly reduces stress levels, enhances emotional stability, and strengthens learners' adaptive potential. In the discussion section, the findings are compared with national and international research outcomes, and the pedagogical mechanisms of the stress-regulating effects of physical activity are analyzed. The study concludes that physical exercises represent an effective pedagogical tool for stress management in educational environments and highlights prospects for their broader implementation in educational practice.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, axborot oqimlarining jadallashuvi, ta'lim jarayonining intellektual va emotsional jihatdan murakkablashuvi stress omillarining kuchayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchi va talabalar muntazam ravishda yuqori psixologik yuklama, vaqt tanqisligi, raqobat muhiti hamda ijtimoiy-moslashuv bosimi ta'sirida faoliyat yuritmoqda. Ushbu holatlar ularning psixoemotsional barqarorligi, sog'lig'i, o'quv faoliyati samaradorligi va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Stress holatining uzoq davom etishi organizmning funksional imkoniyatlarini pasaytirib, charchoq, motivatsiyaning susayishi, diqqat va xotira jarayonlarining buzilishi, shuningdek, turli psixosomatik holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu bois, ta'lim jarayonida stressni oldini olish va uni boshqarish masalasi nafaqat psixologik, balki muhim pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonda sog'lomlashtiruvchi va profilaktik yo'nalishga ega bo'lgan pedagogik vositalarni ilmiy asosda joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Jismoniy mashqlar inson organizmiga ko'p qirrali ijobiy ta'sir ko'rsatadigan universal vosita bo'lib, ular nafaqat jismoniy rivojlanishni ta'minlaydi, balki psixologik holatni barqarorlashtirish, stressga chidamlilikni oshirish hamda emotsional muvozanatni tiklashda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy manbalarda jismoniy faollik stress gormonlari darajasini kamaytirishi, neyropsixologik jarayonlarni faollashtirishi va umumiy adaptatsion mexanizmlarni kuchaytirishi qayd etilgan. Biroq jismoniy mashqlarning aynan pedagogik jarayondagi stressga qarshi imkoniyatlarini tizimli va metodik jihatdan o'rganish masalasi yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Ta'lim tizimida jismoniy mashqlardan ko'pincha faqat sog'lomlashtiruvchi yoki sport natijalariga yo'naltirilgan vosita sifatida foydalaniladi. Holbuki, ularni stressni boshqarish, psixoemotsional holatni optimallashtirish va o'quv faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan pedagogik mexanizm sifatida qo'llash imkoniyatlari mavjud. Ushbu imkoniyatlarni ilmiy asoslash va pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish

ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot jarayonida jismoniy mashqlarning ta'lim oluvchilarning psixosotsional holatiga ta'siri, stressni kamaytirishdagi pedagogik mexanizmlari hamda ularni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish yo'llari aniqlashtiriladi. Tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya va ta'lim tizimi amaliyotida stressga qarshi pedagogik texnologiyalarni takomillashtirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Adabiyotlar tahlili. Stress muammosi zamonaviy psixologiya, pedagogika va jismoniy tarbiya nazariyasida muhim tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etiladi. Ilk fundamental yondashuvlar G. Selye tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, stress organizmning turli tashqi va ichki ta'sirlarga nisbatan umumiy moslashuv reaksiyasi sifatida talqin etiladi. Ushbu konsepsiya keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilgan va stressning fiziologik hamda psixologik mexanizmlarini o'rganishga keng yo'l ochgan. Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda stressning ta'lim jarayoniga ta'siri masalasi alohida e'tibor qaratilgan yo'nalishlardan biridir. Tadqiqotchilar ta'lim oluvchilarda stressning yuqori darajasi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligining pasayishi, kognitiv jarayonlarning sekinlashuvi, emotsional beqarorlik va motivatsiyaning susayishi bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, imtihonlar, reyting baholash tizimi, akademik raqobat va vaqt cheklavlari stressni kuchaytiruvchi asosiy pedagogik omillar sifatida qayd etiladi. Jismoniy mashqlarning stressga qarshi ta'siri masalasi dastlab tibbiy-biologik tadqiqotlar doirasida o'rganilgan. Ushbu izlanishlarda jismoniy faollikning yurak-qon tomir, nafas olish va nerv tizimlariga ijobiy ta'siri, shuningdek, stress gormonlari - kortizol va adrenalin darajasini me'yorlashtirishdagi roli asoslab berilgan. Keyinchalik bu yondashuvlar psixologik tadqiqotlar bilan boyitilib, jismoniy mashqlar emotsional holatni barqarorlashtiruvchi va psixik zo'rqiqlashni kamaytiruvchi omil sifatida e'tirof etila boshlandi. Xorijiy ilmiy manbalarda jismoniy mashqlarning stressga qarshi samaradorligi asosan sog'lomlashtiruvchi va terapevtik nuqtayi nazardan talqin etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy faollik depressiv holatlar, xavotir va emotsional zo'rqiqlash darajasini sezilarli darajada kamaytiradi hamda shaxsning stressga chidamlilik darajasini oshiradi. Biroq mazkur tadqiqotlarning aksariyatida jismoniy mashqlarning pedagogik mexanizmlari yetarlicha ochib berilmagan, ularning ta'lim jarayonidagi didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlari ikkinchi planda qolgan. Mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida jismoniy tarbiyaning sog'lomlashtiruvchi va tarbiyaviy ahamiyati keng yoritilgan. O'zbekistonlik tadqiqotchilar jismoniy mashqlarning shaxs kamolotidagi o'rni, sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi pedagogik ahamiyati va ijtimoiy moslashuv jarayonidagi roli masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Shu bilan birga, jismoniy mashqlarning stressni kamaytirishdagi aniq pedagogik mexanizmlari, ularni ta'lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish modellari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. So'nggi yillarda pedagogik texnologiyalar doirasida stressni boshqarish konsepsiyasi

shakllanib, unda jismoniy mashqlar muhim komponent sifatida ko'rilmoqda. Tadqiqotlarda jismoniy mashqlarni dars jarayoniga moslashtirilgan holda qo'llash, faol tanaffuslar, relaksatsion mashqlar va motor faollikka asoslangan pedagogik usullar stress darajasini pasaytirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Biroq mazkur yondashuvlar ko'proq tavsiiaviy xarakterga ega bo'lib, ularning ilmiy-pedagogik asoslari chuqur tadqiq etishni talab etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jismoniy mashqlar stressga qarshi samarali vosita sifatida keng e'tirof etilgan bo'lsa-da, ularning aynan pedagogik imkoniyatlari, ta'lim jarayonidagi tizimli o'rni va metodik mexanizmlari yetarlicha o'rganilmagan. Shu bois, jismoniy mashqlarning stressni kamaytirishdagi pedagogik salohiyatini ilmiy asoslash, ularni ta'lim tizimiga integratsiya qilishning samarali yo'llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Natija. Tadqiqot jarayonida jismoniy mashqlarni pedagogik jarayonga maqsadli va tizimli integratsiya qilishning stressga qarshi samaradorligi aniqlandi. O'tkazilgan pedagogik kuzatuvlar va psixologik diagnostika natijalari ta'lim oluvchilarning dastlabki funksional holatida stress darajasining o'rtacha va yuqori ko'rsatkichlar bilan ifodalanganini ko'rsatdi. Bu holat emotsional beqarorlik, charchoqning tez yuzaga kelishi hamda o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyaning pasayishi bilan tavsiflandi. Tajriba jarayonida jismoniy mashqlarning sog'lomlashtiruvchi, relaksatsion va faollashtiruvchi turlaridan iborat kompleks pedagogik ta'sir modeli qo'llanildi. Mazkur model doirasida dars jarayoniga qisqa muddatli faol tanaffuslar, mashg'ulotdan oldingi va keyingi relaksatsion mashqlar, shuningdek, umumiy jismoniy tayyorgarlikka yo'naltirilgan mashqlar kiritildi. Natijada tajriba guruhida stress darajasining sezilarli darajada pasayishi va psixoemotsional holatning barqarorlashuvi kuzatildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, jismoniy mashqlar ta'lim oluvchilarda emotsional zo'riqishni kamaytirish, asab tizimi faoliyatini muvozanatlashtirish va umumiy moslashuv imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Tajriba yakunida ishtirokchilarning stressga chidamlilik ko'rsatkichlari ijobiy tomonga o'zgargani, diqqatni jamlash va ish qobiliyatining ortgani qayd etildi. Bu esa jismoniy mashqlarni pedagogik jarayonda stressni boshqarish vositasi sifatida qo'llashning samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, tadqiqot natijalari jismoniy mashqlarni tizimli qo'llash ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirishini ko'rsatdi. Mashg'ulotlar davomida faol ishtirok etish darajasi, ijtimoiy faollik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining rivojlanishi kuzatildi. Bu holat jismoniy mashqlarning nafaqat stressni kamaytiruvchi, balki tarbiyaviy va rivojlantiruvchi pedagogik vosita sifatidagi ahamiyatini ham namoyon etadi. Tajriba va nazorat guruhlar natijalarini taqqoslash jismoniy mashqlarning stressga qarshi ta'siri aniq pedagogik sharoitlarda yanada samarali namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Xususan, mashqlarni muntazam, metodik jihatdan asoslangan va ta'lim mazmuni bilan uyg'unlashtirilgan holda tashkil etish stressni kamaytirish darajasini sezilarli oshiradi. Nazorat guruhida bunday ijobiy o'zgarishlar nisbatan sust namoyon bo'ldi. Umuman olganda,

tadqiqot natijalari jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlari yuqori ekanligini tasdiqladi. Ularni ta'lim jarayoniga ilmiy asoslangan holda integratsiya qilish ta'lim oluvchilarning psixoemotsional holatini optimallashtirish, funksional barqarorlikni ta'minlash va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlari yuqori ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. Olingan natijalar zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlarda keltirilgan nazariy qarashlar bilan uyg'un bo'lib, jismoniy faollikning psixoemotsional holatni barqarorlashtirishdagi muhim rolini yana bir bor asoslaydi. Tadqiqot davomida aniqlangan stress darajasining pasayishi va emotsional barqarorlikning oshishi G. Selye tomonidan ilgari surilgan moslashuv nazariyasi bilan bevosita bog'liq holda talqin qilinishi mumkin. Jismoniy mashqlar organizmning moslashuv mexanizmlarini faollashtirib, stress omillariga nisbatan barqaror javob reaksiyalarini shakllantiradi. Bu holat pedagogik jarayonda jismoniy mashqlarning faqat jismoniy rivojlanishga emas, balki psixologik moslashuvni ta'minlashga ham xizmat qilishini ko'rsatadi. Olingan natijalar xorijiy tadqiqotlar bilan solishtirilganda, jismoniy mashqlarning stressni kamaytirishdagi samaradorligi umumiy qonuniyatlarga mos kelishi kuzatildi. Biroq ushbu tadqiqotda jismoniy mashqlar pedagogik jarayonga tizimli va maqsadli integratsiya qilingani sababli ularning ta'siri yanada barqaror va uzoq muddatli bo'lganini ta'kidlash lozim. Bu esa jismoniy faollikni tasodifiy yoki epizodik qo'llash bilan cheklanish yetarli emasligini, balki uni didaktik va tarbiyaviy jarayon bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Muhokama jarayonida aniqlanganki, jismoniy mashqlarning stressga qarshi ta'siri ko'p jihatdan pedagogik sharoitlarga bog'liq. Mashqlarni tanlashda ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlari, funksional holati va individual imkoniyatlarini hisobga olish ularning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, mashqlarni dars mazmuni bilan uyg'unlashtirish, faol tanaffuslar va relaksatsion mashqlardan oqilona foydalanish stressni boshqarishda muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari jismoniy mashqlar orqali stressni kamaytirish jarayoni faqat fiziologik emas, balki pedagogik va psixologik mexanizmlar orqali ham amalga oshirishini ko'rsatdi. Jamoaviy mashqlar, harakatli o'yinlar va musobaqaviy elementlar ijtimoiy muloqotni faollashtirib, ijobiy emotsional fonni shakllantiradi. Bu esa ta'lim oluvchilarning stressni subyektiv idrok etish darajasini pasaytirib, o'quv muhitiga moslashuvini osonlashtiradi. Shu bilan birga, tadqiqot ayrim cheklavlarga ham ega. Jumladan, tajriba davomiyligining nisbatan qisqa bo'lishi va ishtirokchilar kontingentining cheklanganligi natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab etadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda jismoniy mashqlarning stressga qarshi ta'sirini uzoq muddatli monitoring asosida o'rganish, shuningdek, turli ta'lim bosqichlari va fanlar kesimida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Muhokama natijalari jismoniy mashqlarni ta'lim jarayonida stressga

qarshi samarali pedagogik vosita sifatida qo'llash ilmiy va amaliy jihatdan asosli ekanligini ko'rsatadi. Ularni pedagogik texnologiyalar tarkibiga kiritish ta'lim oluvchilarning psixoemotsional barqarorligini ta'minlash va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari jismoniy mashqlarning stressga qarshi pedagogik imkoniyatlari yuqori ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Zamonaviy ta'lim jarayonida stress omillarining kuchayib borishi sharoitida jismoniy mashqlar ta'lim oluvchilarning psixoemotsional holatini barqarorlashtirish, stressga chidamlilikni oshirish va funksional moslashuv jarayonlarini optimallashtirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Tadqiqot davomida jismoniy mashqlarni pedagogik jarayonga tizimli va maqsadli integratsiya qilish stress darajasining pasayishi, emotsional muvozanatning tiklanishi hamda o'quv faoliyati samaradorligining oshishiga xizmat qilishi isbotlandi. Jismoniy mashqlarning relaksatsion, faollashtiruvchi va sog'lomlashtiruvchi turlaridan kompleks foydalanish ta'lim oluvchilarning umumiy psixofunksional holatini yaxshilab, o'quv jarayoniga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, jismoniy mashqlarning stressga qarshi ta'siri nafaqat fiziologik, balki pedagogik va psixologik mexanizmlar orqali ham amalga oshadi. Mashqlarni ta'lim mazmuni bilan uyg'unlashtirish, faol tanaffuslardan foydalanish hamda jamoaviy harakat faoliyatini tashkil etish ta'lim muhitida ijobiy emotsional fonni shakllantirib, stressni boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur tadqiqot natijalari jismoniy mashqlarni ta'lim tizimida stressni boshqarishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar tarkibiga kiritish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa nafaqat ta'lim oluvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, jismoniy mashqlar stressga qarshi samarali pedagogik vosita bo'lib, ularni ta'lim jarayonida ilmiy asoslangan holda qo'llash zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ushbu yo'nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev A. A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Salomov R. S. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Xo'jayev A. R. Ta'lim jarayonida sog'lomlashtiruvchi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2019.
5. Nurmatov N. N. Talabalar jismoniy tayyorgarligi va psixofunksional holati. – Toshkent: Fan, 2021.
6. Slastyonin V. A., Isayev I. F. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2017.
7. Zimnyaya I. A. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Logos, 2019.
8. Selye H. The Stress of Life. – New York: McGraw-Hill, 1976.
9. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984.
10. McEwen B. S. Stress, adaptation, and disease: Allostasis and allostatic load. Annals of the New York Academy of Sciences, 1998, Vol. 840, pp. 33–44.

FUTBOL O'YINI NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Yoqubjonov N.G'.

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: futbol, o'yinning tarixi, qoidalar, texnika, taktika, pedagogik metodlar, hakamlik, musobaqa tashkil etish, jismoniy tarbiya.

Ключевые слова: футбол, история игры, правила, техника, тактика, педагогические методы, судейство, организация соревнований, физическое воспитание.

Key words: football, history of the game, rules, technique, tactics, pedagogical methods, refereeing, competition organization, physical education

РЕЗЮМЕ:

Futbol o'yinining paydo bo'lish tarixi, o'yin qoidalari, o'yin texnikasi va taktikasi hamda ularni o'rgatish usuliyatlari, hakamlik asoslari, musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish usullari kabi masalalar yoritilgan bo'lib, undan jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari, magistrantlari, MOF tinglovchilari, umumiy o'rta ta'lim maktablari hamda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari jismoniy tarbiya o'qituvchilari foydalanishlari mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В аннотации рассматриваются вопросы истории появления футбольной игры, правил игры, техники и тактики, а также методы их преподавания, основы судейства, организация и проведение соревнований. Материал может быть использован студентами и магистрантами направления «Физическая культура и спорт», слушателями МОФ, учителями физической культуры общеобразовательных школ, а также преподавателями академических лицеев и профессионально-технических колледжей.

SUMMARY:

The annotation covers the history of football, game rules, techniques and tactics, teaching methods, refereeing principles, as well as the organization and conduct of competitions. The material can be used by students and graduate students in Physical Education programs, MOF listeners, physical education teachers in general secondary schools, as well as teachers in academic lyceums and vocational colleges.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi oldida turgan vazifalardan biri – raqobatbardosh, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlay oladigan va jamoada samarali faoliyat yurita oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlashdir. Shu nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya va sport, xususan futbol, talabalarda nafaqat jismoniy sifatlarni, balki ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Futbol o'yini jamoaviy xarakterga ega bo'lib,

ishtirokchilardan o'zaro hamkorlik, ishonch, intizom va mas'uliyatni talab qiladi. Shu sababli futbol mashg'ulotlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga maqsadli ravishda joriy etish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Talabalar futbol mashg'ulotlari orqali nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki ijtimoiy faollikni, yetakchilik qobiliyatini va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Asosiy qism. Futbol o'yinining paydo bo'lish tarixi va rivojlanishi Futbolning dastlabki shakllari qadimgi Xitoy, Yapon, Rim va Yevropa mamlakatlarida uchragan. Zamonaviy futbol esa 19-asr oxirida Angliyada standart qoidalarga asoslanib rivojlangan. Hozirgi kunda futbol butun dunyoda eng ommabop sport turi bo'lib, turli yosh va malakadagi shaxslar tomonidan o'ynaladi. Futbol tarixi va rivojlanishi talabalarga nafaqat sport texnikasi, balki o'yin madaniyati va jamoaviy ruhni o'rgatadi. Tarixiy bilimlar o'yinning shakllanish jarayonini, qoidalarni, mashhur jamoa va futbolchilarni o'rganish orqali talabalarni motivatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega.

O'yin qoidalari, texnikasi va taktikalari. Futbol o'yinida har bir jamoa maydonda 11 o'yinchidan iborat bo'lib, maqsad – raqib darvozasiga ko'proq gol urishdir. O'yin qoidalari FIFA standartlariga muvofiq belgilanadi. Texnika va taktika futbolchilarni to'g'ri pozitsiyaga qo'yish, to'pni boshqarish, pas berish va raqibga qarshi kurashishni o'z ichiga oladi. Taktik uslublar – himoyaviy, hujumkor va aralash shakllarda namoyon bo'ladi. Futbol mashg'ulotlarida texnika va taktikani uyg'unlashtirib o'rgatish talabalar uchun strategik fikrlash va tezkor qaror qabul qilishni rivojlantiradi.

Futbolni o'qitishda pedagogik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil qilinadi. Texnika mashqlari – to'pni boshqarish, pas berish, zarba berish, dribling, dribling bilan o'tkazish. Taktik mashqlar – pozitsiyalar, jamoaviy harakatlar, hujum va himoya strategiyalari. O'yin mashqlari – mini-o'yinlar, turnirlar, musobaqalar. Nazariy mashg'ulotlar – qoidalar, musobaqa tartibi, hakamlik, o'yin tahlili. Maqsadli metodik yondashuv orqali talabalarda jamoada ishlash, yetakchilik va tashabbuskorlik qobiliyati rivojlantiriladi.

Hakamlik asoslari va musobaqalarni tashkil etish. Futbol musobaqalarida hakamlar o'yinni nazorat qiladi, qoidalarni bajarilishini ta'minlaydi. Musobaqalarni tashkil etishda maydon shartlari, jamoalar soni, o'yin vaqti, turnir tizimi va xavfsizlik choralariga e'tibor qaratiladi.

Jismoniy tarbiya talabalari va o'qituvchilar uchun ahamiyati. Futbol mashg'ulotlari quyidagi sifatlarni rivojlantiradi, jamoada ishlash qobiliyati yetakchilik va mas'uliyat. Tashabbuskorlik va tezkor qaror qabul qilish. Ijtimoiy faollik va sog'lom turmush tarsi. Shuningdek, futbol mashg'ulotlari orqali

talabalarda o'z-o'zini boshqarish, muloqot madaniyati, stressni boshqarish va jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Xulosa. Futbol o'yini nafaqat talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirish, balki ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishi uchun ham samarali vosita hisoblanadi. Mashg'ulotlar jarayonida talabalar nafaqat o'z jismoniy qobiliyatlarini, balki ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar, xususan, jamoada ishlash madaniyati, o'zaro yordam, hamkorlik va muloqot qobiliyati kuchayadi. Shuningdek, futbol mashg'ulotlari orqali talabalar yetakchilik sifatlarini egallash imkoniga ega bo'ladilar. Ular muammoli vaziyatlarda tezkor va to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganadilar, jamoani boshqarish, motivatsiya qilish va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Bu esa ularning shaxsiy ishonchi va tashabbuskorligini oshirishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlarni ilmiy asosda, maqsadli va tizimli ravishda tashkil etish talabalarni kelajakdagi professional faoliyatga tayyorlaydi. Futbol o'yini nafaqat jismoniy va ijtimoiy sifatlarni shakllantiradi, balki talabalarda strategik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy maqsad sari harakat qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Natijada futbol pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi, talabalarda sog'lom turmush tarzi va mas'uliyatli shaxs sifatida rivojlanishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, futbol mashg'ulotlari talabalarning kasbiy va shaxsiy potentsialini ochib berish, ularni jamiyatga foydali va faol a'zo sifatida tayyorlashda muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi / Qo'llanma. – Toshkent, 2019.
3. Salomov R.S. Sport pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
4. Ashmarin B.A. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya. – Moskva, 2016.
5. Sharipov Sh.S. Yoshlar tarbiyasida sportning o'rni. – Toshkent, 2020.

OMMAVIY SPORTNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY BOSHQARUVIDA SPORT LOGISTIKASI VA KLASASTERINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARINI YARATISH

Ziyadullayev K.Sh.

*Iqtisod fanlari nomzodi, professor
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va
sport universiteti, Chirchiq shahri.*

Tayanch soʻzlar: ommaviy sport, professional sport, sport klasterlari, sport logistikasi, sport infratuzilmasi, optimallashtirish, sport inshootlari, sport tashkilotlari, metodologiya, metodologik boshqaruv tizimi, sport, tiklanish strategiyasi, rivojlanish strategiyasi, sport an'analari, ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish, raqamli transformatsiya, ekotizimning tiklanishi, geografik integratsiya, ta'lim muassasalari, ekotizim, sportchilar, murabbiylar, olimlar, biznes va davlat idoralari.

Ключевые слова: массовый спорт, профессиональный спорт, спортивные кластеры, спортивная логистика, спортивная инфраструктура, оптимизация, спортивные сооружения, спортивные организации, методология, система методологического управления, спорт, стратегия восстановления, стратегия развития, спортивные традиции, управление развитием популярных видов спорта, цифровая трансформация, восстановление экосистемы, географическая интеграция, образовательные учреждения, экосистема, спортсмены, тренеры, ученые, бизнес и государственные учреждения.

Key words: mass sports, professional sports, sports clusters, sports logistics, sports infrastructure, optimization, sports facilities, sports organizations, methodology, methodological management system, sports, recovery strategy, development strategy, sports traditions, management of popular sports development, digital transformation, ecosystem recovery, geographical integration, educational institutions, ecosystem, athletes, coaches, scientists, business and government agencies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada O'zbekistonda ommaviy sportni rivojlantirishning hozirgi bosqichining xususiyatlari ta'kidlangan. Hozirgi ijtimoiy va iqtisodiy muhitga moslashtirilgan ommaviy sport uchun barqaror o'sish strategiyasiga ehtiyojlar asoslanadi. Ushbu maqoladagi ommaviy sportni rivojlantirishning zamonaviy boshqaruvida sport logistikasi va klasterini shakllantirishning metodologik asoslari ommaviy sportni samarali boshqarish, sport infratuzilmasining mavjudligini oshirish va sportchilarni tayyorlashda yagona tizim yaratish uchun yo'naltirilgan. Logistika resurslarni yetkazib berish, saqlash va taqsimlashni optimallashtirsa, turli sport inshootlari, tashkilotlar va xizmatlarni birlashtirgan sport klasterlari esa ommaviy sport, professional sport va

sog'liqni saqlash dasturlarini o'z ichiga olgan murakkab sport maqsadlarini amalga oshirish uchun sharoit yaratadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье выделены особенности текущего этапа развития массового спорта в Узбекистан. Обоснована необходимость разработки стратегии устойчивого роста массового спорта, адаптированной к современной социальной и экономической среде. Методологические основы спортивной логистики и формирования кластеров в современном управлении развитием массового спорта в данной статье направлены на эффективное управление массовым спортом, повышение доступности спортивной инфраструктуры и создание единой системы подготовки спортсменов. Логистика оптимизирует доставку, хранение и распределение ресурсов, а спортивные кластеры, объединяющие различные спортивные объекты, организации и услуги, создают условия для реализации комплексных спортивных целей, включая массовый спорт, профессиональный спорт и оздоровительные программы.

SUMMARY:

This article highlights the features of the current (post-crisis) stage of mass sports development in Uzbekistan. The need to develop a strategy for the sustainable growth of mass sports, adapted to the current social and economic environment, is substantiated. This article presents the methodological foundations of sports logistics and cluster formation in modern mass sports development management aimed at effectively managing mass sports, increasing the availability of sports infrastructure, and creating a unified athlete training system. Logistics optimizes the delivery, storage, and distribution of resources, while sports clusters, uniting various sports facilities, organizations, and services, create the conditions for achieving comprehensive sports goals, including mass sports, professional sports, and wellness programs.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. O'zbekiston ommaviy sporti o'z rivojlanishida bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. XXI asrning birinchi choragi oxiriga kelib, O'zbekistonda ommaviy sport, bir tomondan, o'z rivojlanishining yangi bosqichiga kirdi, uni "inqirozdan keyingi", "qayta boshlash" va "uyg'onish" kabi atamalar bilan ta'riflash mumkin. Bu bosqich quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: sportda ommaviy ishtirokning pasayishi, ommaviy sport infratuzilmasini tiklash zarurati, raqamlashtirish va aholini ommaviy sportga jalb qilishning yangi formatlarining paydo bo'lishi va boshqalar.

Ommaviy sportni boshqarishda sport logistikasi va klasterlarni shakllantirishning metodologik asoslarini ishlab chiqish resurslarni (infratuzilma, xodimlar, moliya) tashkil etishga tizimli yondashuvni ishlab chiqishni, qulaylik va sog'liqqa e'tibor qaratishni, shuningdek, sinergiya uchun sport klasterlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi, bu esa boshqaruv samaradorligini oshirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va hukumat, biznes va jamoatchilikni integratsiya qilish orqali ommaviy sportni rivojlantirishni rag'batlantirish imkonini beradi, logistika ushbu murakkab tizim ichidagi oqimlar va resurslarni optimallashtirish vositasi sifatida ishlatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3031-sonli qarori 2017-yil 5-iyunda imzolangan bo'lib, bu qaror sportni ommalashtirish,

aholining barcha qatlamlarini jismoniy tarbiyaga keng jalb qilish, sport infratuzilmasini rivojlantirish va sport sohasidagi davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishga qaratilgan muhim hujjat hisoblanadi.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 apreldagi **“Mahallalarda yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-201-son** qarori qabul qilingan bo'lib, unda belgilangan tegishli sport turlari bo'yicha **ommaviy sport musobaqalarini tashkil qilish** orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 18 dekabrda “Yoshlarning sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish to'g'risida”gi PQ-443 sonli qarori qabul qilingan bo'lib, 2025/2026 o'quv yilidan boshlab hududlarning o'ziga xos xususiyatlari, aholining qiziqishlari, shuningdek, erishilgan sport natijalari hamda mavjud sport infratuzilmasidan kelib chiqib, sport maktablarini sport turlariga ixtisoslashtirish amaliyotini joriy etish, sport maktablarida mavjud shtat birliklari doirasida Sport vazirligi tomonidan belgilanadigan miqdorda **ommaviy sport bo'yicha trener-seleksioner** lavozimini joriy etish, har bir ommaviy sport bo'yicha trener-seleksionerga 5 tagacha mahalla va uning hududidagi davlat ta'lim muassasalari birlashtirish, ommaviy sport bo'yicha trener-seleksioner o'ziga birlashtirilgan hududda yoshlar yetakchilari hamda jismoniy tarbiya o'qituvchilari bilan hamkorlikda "Besh tashabbus olimpiadasi", "Jismoniy tayyorgarlik darajasi" sport sinovlari va boshqa ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish va o'tkazib borishga mas'ul etib tayinlash, sport maktablarining ommaviy sportni rivojlantirish va seleksiya bo'yicha direktor o'rinbosarlari hamda ommaviy sport bo'yicha trener-seleksionerlar bazaviy tarif stavkasiga ustamalar "Besh tashabbus olimpiadasi", "Jismoniy tayyorgarlik darajasi" sport sinovlaridagi natijalar hamda sport maktabiga seleksiya qilingan iqtidorli yoshlar sonidan kelib chiqib belgilash vazifalari belgilab berilgan. Hududlarning o'ziga xos xususiyatlari, aholining qiziqishlari, shuningdek, erishilgan sport natijalari hamda mavjud sport infratuzilmasidan kelib chiqib, sport maktablarini sport turlariga ixtisoslashtirish amaliyotini joriy etish quyidagi 1-jadval bo'yicha belgilab berilgan. Shu maqsadda aholini ommaviy sportga jalb etish to'g'risidagi rasmda ko'rsatilgan tartibda amalga oshirilgan. Ushbu rasmda 2025 yil uchun aholini ommaviy sportga jalb etish chora-tadbirlari aks ettirilgan. 2025 yilning asosiy vazifalaridan biri y'ani aholini ommaviy sportga jalb etish miqdorini 15 mln.ga etkazish hisoblanadi.

Bularning barchasi hozirgi ijtimoiy va iqtisodiy muhitga moslashtirilgan ommaviy sportning barqaror o'sishi strategiyasini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Shuni hisobga olish kerakki, ommaviy sportni rivojlantirishning oldingi bosqichlariga xos bo'lgan an'anaviy boshqaruv yondashuvlari (xususan, SSSRda qo'llanilgan markazlashtirilgan boshqaruv va ma'muriy tartibga solish, shuningdek, O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishining o'tish davridagi tartibsiz boshqaruv usullari to'plami) yangi sharoitlarda samarasiz bo'lib chiqmoqda.

Biroq, ommaviy sportni rivojlantirish uchun strategik rejalashtirish masalalarini hal qilishdan oldin, biz O'zbekiston ommaviy sportini rivojlantirishni boshqarish uchun metodologik asosni ishlab chiqish zarur deb hisoblaymiz. Buning uchun jismoniy tarbiya va sportning o'ziga xos faoliyat sohasi sifatidagi funktsiyalariga rioya qilishimiz zarur va ular quyidagilardan iborat:

1-Jadval

Sport turlariga ixtisoslashtiriladigan sport maktablari

Ro'yxati

T/r		Sport maktabi ustuvor*	Ixtisoslashtiriladigan sport turlari	
			istiqbolli**	
Qoraqalpogʻiston Respublikasi				
1.	1.	Nukus shahar 1-son sport maktabi	erkin kurash	voleybol
2.	2.	Nukus shahar 2-son sport maktabi	boks	regbi
3.	3.	Beruniy tumani sport maktabi	voleybol	suzish
4.	4.	Taxiatosh tumani sport maktabi	ogʻir atletika	shaxmat
Andijon viloyati				
5.	1.	Andijon shahar 2-son sport maktabi	suzish	stol tennisi
6.	2.	Marhamat tumani sport maktabi	voleybol	engil atletika
7.	3.	Qoʻrgʻontepa tumani 1-son sport maktabi	gandbol	erkin kurash
8.	4.	Asaka tumani sport maktabi	yunon-rum kurashi	boks
Buxoro viloyati				
9.	1.	Shofirkon tumani sport maktabi	gandbol	voleybol
10.	2.	Buxoro tumani sport maktabi	dzyudo	taekvondo (WT)
11.	3.	Kogon tumani sport maktabi	yunon-rum kurashi	futbol
12.	4.	Gʻijduvon tumani sport maktabi	boks	basketbol
Jizzax viloyati				
13.	1.	Zarbdor tumani sport maktabi	voleybol	taekvondo (WT)

14.	2.	Paxtakor tumani sport maktabi	dzyudo	boks
15.	3.	Arnasoy tumani sport maktabi	futbol	gandbol
16.	4.	Zomin tumani sport maktabi	taekvondo (WT)	boks
Qashqadaryo viloyati				
17.	1.	G'uzor tumani sport maktabi	gandbol	kurash
18.	2.	Koson tumani 2-son sport maktabi	dzyudo	futbol
19.	3.	Shahrisabz tumani sport maktabi	engil atletika	dzyudo
20.	4.	Qarshi shahar sport maktabi	yunon-rum kurashi	og'ir atletika
Navoiy viloyati				
21.	1.	Qiziltepa tumani sport maktabi	shaxmat	suzish
22.	2.	Karmana tumani sport maktabi	futbol	basketbol
23.	3.	Xatirchi tumani sport maktabi	gandbol	erkin kurash
24.	4.	Navoiy shahar 1-son sport maktabi	engil atletika	dzyudo
Namangan viloyati				
25.	1.	Uchqo'rg'on tumani sport maktabi	erkin kurash	chim ustida xokkey
26.	2.	Chust tumani sport maktabi	stol tennisi	boks
27.	3.	Namangan shahar sport maktabi	boks	taekvondo (WT)
28.	4.	Yangiqo'rg'on tumani 1-son sport maktabi	og'ir atletika	basketbol
Samarqand viloyati				
29.	1.	Samarqand shahar 2-son sport maktabi	futbol	badiiy gimnastika
30.	2.	Oqdaryo tumani sport maktabi	yunon-rum kurashi	erkin kurash
31.	3.	Pastdarg'om tumani 2-son sport maktabi	dzyudo	basketbol
32.	4.	Paxtachi tumani sport maktabi	badiiy gimnastika	futbol
Sirdaryo viloyati				
33.	1.	Sirdaryo tumani sport maktabi	engil atletika	gandbol
34.	2.	Shirin shahar sport maktabi	akademik eshkak eshish	stol tennisi
35.	3.	Sayxunobod tumani sport maktabi	dzyudo	chim ustida xokkey
36.	4.	Yangier shahar sport maktabi	futbol	akademik eshkak eshish
Surxondaryo viloyati				
37.	1.	Denov tumani sport maktabi	basketbol	voleybol

38.	2.	Sariosiyo tumani 1-son sport maktabi	engil atletika	boks
39.	3.	Muzrabod tumani sport maktabi	voleybol	og'ir atletika
40.	4.	Jarqo'rg'on tumani sport maktabi	erkin kurash	taekvondo (WT)
Toshkent viloyati				
41.	1.	Toshkent tumani sport maktabi	erkin kurash	badiiy gimnastika
42.	2.	Bekobod shahar sport maktabi	badiiy gimnastika	boks
43.	3.	Olmalik shahar sport maktabi	boks	futbol
44.	4.	Chirchiq shahar sport maktabi	dzyudo	og'ir atletika
Farg'ona viloyati				
45.	1.	Marg'ilon shahar 2-son sport maktabi	basketbol	dzyudo
46.	2.	Buvayda tumani sport maktabi	yunon-rum kurashi	erkin kurash
47.	3.	Qo'qon shahar 1-son sport maktabi	boks	dzyudo
48.	4.	Farg'ona shahar 1-son sport maktabi	taekvondo (WT)	sport kurashlari (yunon-rum va erkin kurash)
Xorazm viloyati				
49.	1.	Qo'shko'pir tumani sport maktabi	voleybol	boks
50.	2.	Shovot tumani 1-son sport maktabi	erkin kurash	engil atletika
51.	3.	Xiva shahar sport maktabi	og'ir atletika	erkin kurash
52.	4.	Urganch tumani sport maktabi	gandbol	erkin kurash
Toshkent shahar				
53.	1.	Sergeli tumani sport maktabi	sport kurashlari (yunon-rum va erkin kurash)	regbi
54.	2.	Mirobod tumani 2-son sport maktabi	voleybol	taekvondo (WT)
55.	3.	Shayxontohur tuman sport maktabi	suzish	erkin kurash
56.	4.	Yunusobod tumani 2-son sport maktabi	taekvondo (WT)	basketbol

1. Sog'lomlashtirish, inson umrini uzaytirishga, mehnat qobiliyatini oshirishga, tibbiy xarajatlarni kamaytirishga va boshqalarga olib keladi.

2. Ijtimoiy, uning asosiy maqsadi shaxsni ijtimoiylashtirish, jamiyatni birlashtirish, giyohvandlik va jinoyatchilikka qarshi kurashishdir.

3. Ta'lim, bu orqali xarakter rivojlanadi, boshqalar va tashqi dunyo bilan munosabatlar shakllanadi.

4. Davlatning inson resurslarini yaxshilashga, mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlab chiqarish va investitsiyalar.

5. Rekreatsion - insonning jismoniy va aqliy qobiliyatlarini tiklash.

АҲОЛИНИ ОММАВИЙ СПОРТГА ЖАЛБ ЭТИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

6. Jamiyatda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish.

Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ommaviy sportni boshqarish tizimini rivojlantirishning metodologik masalalari turli kontekstlarda ko'rib chiqiladi.

Olimlar ommaviy sportni rivojlantirishni zamonaviy boshqarish va monitoring qilish muammolarini o'rganadilar (I. V. Antsiferova, A. L. Grechishnikov, A. I. Levin, L. V. Levina, A. T. Krilova, V. V. Popova, N. E. Tagakov).

I. N. Vorobyeva sport menejmentini professional faoliyatning o'ziga xos shakli sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladi [8]. V. M. Bogoslovskiy va A. S. Samylichev [5] da ommaviy sportni rivojlantirish natijalarini baholash uchun boshqaruv usullari va mezonlarini tahlil qiladilar. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishni boshqarish samaradorligini baholash mezonlari maqolada B. V. Slobodanyuk va V. B. Myakonkov kabi mutaxassislar tomonidan tizimlashtirilgan [28].

V. N. Annenkov jismoniy tarbiya va sportni tashkil etish va boshqarish modelini taklif qiladi va boshqaruvning ikki turini aniqlaydi: **kibernetik va sinergetik** [3]. **Kibernetik yondashuv** belgilangan maqsadlar, fikr-mulohazalar va boshqaruvchi va boshqariladigan elementlarga aniq bo'linish yordamida tizimni tashqi tomondan boshqarishga qaratilgan bo'lsa, **sinergetik yondashuv** elementlar o'zaro ta'sir qiladigan tizimlarda o'zini o'zi tashkil etish va paydo bo'lishini (yangi xususiyatlarning paydo bo'lishi) o'rganadi, tashqi "direktiv" nazoratsiz o'z-o'zidan

yuqori darajadagi tashkilotni yaratadi, garchi tashqi "siljishlar" (**ТОЛЧКИ**) bu jarayonni boshlashi mumkin, deb ta'kidlaydi "Systemology".

Ko'plab mualliflar jismoniy tarbiya va sport sohasini davlat boshqaruvining o'ziga xos jihatlarini haqida yozadilar (G. A. Androsova, E. Ya. Mixaylova [2], E. A. Gureeva [9], K. E. Lukichev, A. V. Generalov [19], A. B. Orlov [22], E. G. Stadnik [29]), mintaqalarda sportni rivojlantirishni boshqarishning strategik yondashuvlarini tahlil qiladilar (A. S. Dobrynin [10], L. V. Konoshko, S. O. Xomenko [14]), shuningdek, jismoniy tarbiya va sportni boshqarish sohasidagi munitsipal siyosat asoslariga to'xtalib o'tadilar (I. V. Kononov [13], V. I. Lukashchuk [18]).

Bundantashqari, yaqinda jismoniy tarbiya va sport sohasidaraqamlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan tadqiqotlar soni ortib bormoqda (A. T. Krylova, T. E. Kruglova [17], L. A. Rapoport, S. V. Tomilova, Yu. V. Engin [26]).

Ushbu tadqiqotning maqsadi ommaviy sportning metodologik asoslari elementlarining asosiy poydevori modelini, shuningdek, O'zbekiston ommaviy sportining tiklanishini boshqarish uchun metodologik asosning o'zini dinamik model shaklida ishlab chiqishdir.

"Metodologik asos" va "metodologik boshqaruv asoslari" atamaları ilmiy adabiyotlarda keng qo'llanilmaydi yoki tan olinmaydi.

"Metodologik asos" atamasi jamoaviy tushuncha bo'lib, biz uni "metodologiya"ni usullar fani va "kontur" (tadqiqot chegaralari va ko'lamini belgilash, shuningdek, usullarni tanlash) kombinatsiyasi sifatida ko'ramiz. Fan falsafasi nuqtai nazaridan, metodologik asosni ilmiy bilishning epistemologik asoslari, ilmiy bilimlarning tuzilishi sifatida ta'riflash mumkin, bu yerda "kontur" ilmiy bilimlar va ilmiy paradigma chegaralarini tavsiflaydi.

"Metodologik boshqaruv asoslari" atamasi, ehtimol, boshqaruv faoliyatining metodologik jihatlarini, ehtimol, boshqaruv fanining metodologiyasi bo'yicha tadqiqotlar doirasida yoki muayyan amaliy sohalarida tuzish va tizimlashtirishga urinish sifatida paydo bo'lgan.

"Metodik boshqaruv halqasi" tushunchasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) boshqaruv metodologiyasi, ya'ni tashkilot yoki jarayonni boshqarish uchun ishlatiladigan umumiy tamoyillar, yondashuvlar va usullar to'plami;

2) boshqaruv tizimi, ya'ni tashkilot yoki jarayon maqsadlariga erishishni ta'minlaydigan o'zaro bog'liq elementlar to'plami;

3) boshqaruv sikli, ya'ni rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya va nazoratni o'z ichiga olgan boshqaruv faoliyati bosqichlarining ketma-ketligi.

Bundan tashqari, "metodologik boshqaruv halqasi" tadqiqot uchun ma'lum chegaralarni belgilaydi. "Metodologik kontur" konsepsiyasining qanday xususiyatlarini ilmiy manbalar tahlili asosida aniqlash mumkin?

Birinchidan, metodologik kontur ilmiy tadqiqotlarning strukturaviy asosi (M. Alvesson, K. Skolberg [35]) bo'lib, uning falsafiy asoslari va metodologik yondashuvlarini (L. M. Perminova [23]) va rivojlanish paradigmasining metodologik vositalarini (S. V. Sliva [27]) belgilaydi. Ikkinchidan, u obyekt, jarayon, tizim va boshqalar uchun yetarli boshqaruv tizimini shakllantirish uchun asosdir (R. R. Vafin, A. N. Kiselev [7]).

Uchinchidan, u rejalashtirish tizimining institutsional asoslarini belgilaydi (V. A. Jitkov [11]).

To'rtinchidan, metodologik kontur yangi tizim integratsiyasi nazariyasi konsepsiyasi bilan bog'liq (G. B. Kleiner [12]).

Beshinchidan, u integral metodologik vositalar to'plamini tashkil qiladi (S.A. Kravchenko [15]).

Oltinchidan, metodologik kontur - bu boshqaruv maqsadlari, vositalari va vositalarini birlashtirgan mantiqiy jihatdan tashkil etilgan tizimdir (Mengqiu Cao, Zhang Shanqi [36]).

Bizning tadqiqotimiz kontekstida V.V. Makrusev [20] tomonidan taklif qilingan asosiy boshqaruv modelining tipik tuzilishi alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu doirada u to'rtta boshqaruv halqasini aniqlaydi: markazlashtirilgan boshqaruv halqasi, bashoratli boshqaruv halqasi, operatsion boshqaruv halqasi va natijalarga asoslangan boshqaruv halqasi. V.V. Makrusevning asosiy boshqaruv modelining universal tipik tuzilishi ommaviy sportni boshqarish uchun metodologik boshqaruv halqasi modelini ishlab chiqish jarayonida moslashtirilishi va o'zgartirilishi mumkinligi ko'rinadi.

Shunday qilib, O'zbekiston ommaviy sportini qayta tiklash uchun metodologik boshqaruv halqasini shakllantirishga bag'ishlangan taqdim etilgan ish kontekstida bu atama O'zbekistonda ommaviy sportni qayta tiklash uchun samarali boshqaruv tizimini ishlab chiqishga qaratilgan metodologik tamoyillar, yondashuvlar va vositalar to'plamini anglatadi.

Quyidagi 1-jadvalda zamonaviy ilmiy adabiyotlarda taqdim etilgan "metodologik halqa" tushunchasiga yondashuvlar umumlashtirilgan.

Shunday qilib, ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimidagi asosiy fundamental element aktyorlar (ommaviy sport tizimidagi boshqaruv sub'ektlari), ya'ni boshqaruv o'zaro ta'sirining ishtirokchilaridir. Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimida aktyorlar davlat muassasalari, sport tashkilotlari, xususiy korxonalar, jamoat birlashmalari, ta'lim va ilmiy muassasalar, raqamli platformalar, shuningdek, individual ishtirokchilar - fuqarolar, havaskor sportchilar, ko'ngillilar, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarni o'z ichiga olgan ko'p darajali va ko'p tarmoqli guruhni ifodalaydi. Ushbu tuzilma ommaviy sportning haqiqiy ekotizimini aks ettiradi va maksimal

samaradorlik uchun ishtirok etish, institutsional xilma-xillik va tarmoq tuzish tamoyillariga asoslangan ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimini yaratishga imkon beradi.

Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimidagi keyingi element **boshqaruv aktivlari** hisoblanadi. Ommaviy sport tizimida boshqaruv aktivlari belgilangan maqsad va vazifalarga, ya'ni keng aholi orasida sportni rivojlantirish va ommalashtirishga erishish uchun boshqaruv ta'siriga duchor bo'lgan elementlar va jarayonlar sifatida belgilanadi.

Ommaviy sport tizimidagi boshqaruv aktivlarining yetti guruhi odatda ajratiladi:

1. Ommaviy sport tizimidagi inson resurslariga havaskor sportchilar, murabbiylar va instruktorlar, ko'ngillilar va sport tashkilotlarining boshqa boshqaruv xodimlari kiradi.

2. Sport infratuzilmasi sport inshootlarini (stadionlar, sport zallari, suzish havzalari va boshqalar), sport anjomlari va inventarlarini va boshqalarni o'z ichiga oladi.

1-jadval

"Metodologik kontur" tushunchasiga ilmiy yondashuvlar tahlili

№	Mualliflar	«Metodik kontur» tushunchasiga yondashuv
1.	M. Alvesson, K. Skolberg	Dastlabki parametrlarning noaniqligi sharoitida talab yuqori bo'lgan ilmiy tadqiqotlar uchun strukturaviy asos bo'lgan metodologiyaga refleksiv yondashuv
2.	R. R. Vafin, A. N. Kiselev	Tegishli pensiya boshqaruv tizimini shakllantirish
3.	V. A. Jitkov	Davlat rejalashtirish tizimining metodologiyasi va institutsional asoslari
4.	G. B. Kleiner	Firma nazariyasiga «tizimli» yondashuv: yangi tizim integratsiyasi nazariyasi kontseptsiyasi
5.	S. A. Kravchenko	Inson kapitali mazmuniga innovatsion nuqtai nazar va tarmoq inson kapitali kontseptsiyasini shakllantirish uchun zarur bo'lgan integratsiyalashgan metodologik vositalar
6.	V. V. Makrusev	Asosiy boshqaruv modelining tipik tuzilishi
7.	B. D. Matrizaev	Uzoq muddatli innovatsion rivojlanishning tizim-dinamik konturlarining metodologik xususiyatlari
8.	Mengqiu Cao, Zhang Shanqi	Tashqi muhitning yuqori murakkabligi va o'zgaruvchanligi sharoitida qo'llaniladigan maqsadlar, vositalar va boshqaruv vositalarini birlashtirgan mantiqiy tashkil etilgan tizim
9.	L. M. Perminova	Didaktika sohasidagi falsafiy asoslar va metodologik yondashuvlar
10.	S. V. Sliva	Iqtisodiy rivojlanish paradigmasining metodologik instrumentalizatsiyasi

11.	V. Yu. Stromov	Zamonaviy dunyoda, zamonaviy tashkilotda boshqaruv tafakkuri va instrumentalizatsiyasi
12.	A. Yu. Shishkova	Strategik faoliyatning amaliy ahamiyati va nazariy mustaqilligini asoslash

Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

O'zbekiston ommaviy sportini qayta tiklash uchun haqiqiy metodologik boshqaruv halqasi modelini ishlab chiqishga o'tishdan oldin, uning asosiy poydevorini aniqlash ya'ni uning tuzilishidagi elementlarni aniqlash zarur ko'rinadi (1-rasm).

Aktorlar (ommaviy sport tizimidagi boshqaruv sub'ektlari)	Ob'ektlar	Belgilar	Harakatlar	Prinsiplar	Boshqaruv talablari
Davlat oliygohlari	Ommaviy sport ekotizimi (davlat, xususiy, jamoat sport tuzilmalari)	Tarixiy evolyutsiya	Strategiya va taktikalarni ishlab chiqish	Ishonchlilik (mavjudlik)	Imkoniyatlilik
Sport tashkilotlari	Ommaviy sport uchun raqamli muhit: -onlayn platformalar; -ilovalar; -monitoring vositalari	Texnologik modernizatsiya	Innovatsiyalarni joriy etish: -raqamlashtirish; -raqamli sport infrazuzilmasini rivojlantirish; -onlayn kurslar va virtual treninglarni joriy etish	Inklyuzivlik	Ilmiy asoslilik
Biznes (xususiy klub va korxonalar)	Klublar, tadbirlar, musobaqalar	Ishtirok etish darajasi va kirish imkoniyati	Ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish	Texnologik moslashuv	Iqtisodiy maqsadga muvofiqlik
Jamoat birlashmalari	Moliylash manbalari, davlat xususiy tashkilotlari	Tizimning moslashuvchanligi	Jismoniy faollikni rag'batlantirish dasturlarini ishlab chiqish	Sektorlararo hamkorlik	Moslashuvchanlik
Ta'lim va ilmiy muassasalar	Prognozlash, trend tahlili	Shaxsiylashtirilgan yondashuv	Sport sohasidagi startaplar uchun grant dasturlari, davlat-xususiy sheriklik	Raqamlashtirish	Tizimlilik
Raqamli platformalar		Ijtimoiy kapitalning motivatsiyasi va rivojlanishi	Baholash, rivojlanish monitoringi va strategik prognozlash	Ochiqlik va shaffoflik	Raqamli kirish imkoniyati

Fuqarolar, havaskor sportchilar, ko'ngillilar		Investitsiya jozibadorligi		Shaxsiylashtirish	Innovatsiya-larni integratsiya-lashtirish
Moliyaviy institutlar, investorlar		Barqarorlik		Jamoatchilik	Ijtimoiy ahamiyati
Tahliliy va ilmiy markazlar, jamoalar		Monetizatsiya salohiyati		Qiymatga asoslangan rivojlanish	Iqtisodiy samaradorligi
		Murakkablik		Moliyaviy barqarorlik va ko'p faktorli moliya-lashtirish	Bashoratlash sifati
		Ilmiy salohiyat		Dalillarga asoslangan, oldindan aytib bo'ladigan va analitik jihatdan aniq ma'lumotlar	Natijalarni boshqaruvda qo'llash

1-rasm. Ommaviy sportning metodologik asoslari elementlarining asosiy doirasi. **Manba: muallif tomonidan tuzilgan.**

3. Moliyaviy resurslar ommaviy sport tizimidagi eng muhim boshqaruv aktivlaridan biridir. Moliyaviy resurslarning ikki guruhini ajratish mumkin: a) byudjet mablag'lari; b) byudjetdan tashqari mablag'lar (homiylilik, sport tadbirlaridan olinadigan daromadlar va boshqalar).

4. Axborot. Ushbu resurs quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) ishtirokchilar va tomoshabinlarni jalb qilish uchun sport tadbirlari haqidagi ma'lumotni tarqatish. b) sog'lom turmush tarzi va sportning afzalliklari haqida ma'lumot tarqatish orqali sportga ijobiy munosabatni shakllantirish. c) boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ommaviy sportning holati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va ulardan foydalanish.

5. Sport tadbirlari. Ushbu tizim ommaviy sport musobaqalari (Olimpiyadalar, festivallar, turnirlar va boshqalar), jismoniy tarbiya va dam olish tadbirlari (jismoniy mashqlar, yugurish, park tadbirlari va boshqalar) ishtirokchilari va tomoshabinlarini tashkil etish, o'tkazish, xavfsizlikni ta'minlash va jalb qilishni, shuningdek, ommaviy sportga bag'ishlangan ta'lim dasturlari, seminarlar va mahorat darslarini ishlab chiqish, amalga oshirish va samaradorligini baholashni ko'rib chiqadi.

6. Normativ-huquqiy baza. Sport sohasidagi qonunlar va qoidalar takomillashtirishni va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishni talab qiladi. Bundan tashqari, jamoat xavfsizligi nuqtai nazaridan sport inshootlari va sport tadbirlari uchun standartlar va talablarga rioya qilinishini monitoring qilishga alohida e'tibor qaratish kerak.

7. Ommaviy sport tizimidagi boshqaruv jarayonlarini uch jihatdan ko'rib chiqish mumkin: a) ommaviy sportni rivojlantirishni strategiyalar va dasturlarni ishlab chiqish va ommaviy sportni rivojlantirish ustuvorliklarini belgilash nuqtai nazaridan rejalashtirish. b) vakolatlar va mas'uliyatlarni taqsimlash va ishlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga olgan ommaviy sport sohasidagi tadbirlarni tashkil etish. c) rejalar va dasturlarning amalga oshirilishini monitoring qilish, ularning samaradorligini baholash va ularni sozlash. d) ishtirokchilarni rag'batlantirish va ularni yuqori natijalarga erishishga undash.

Ushbu inshootlarni samarali boshqarish ommaviy sportning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi, aholi o'rtasida jismoniy faollik darajasini oshiradi va milliy salomatlikni yaxshilaydi.

Bizning modelimizda (1-rasm) ommaviy sport tizimiga quyidagi boshqaruv sub'ektlarini kiritdik: ommaviy sportning o'zi (uning ekotizimi) shakllar va institutlar to'plami sifatida, raqamli muhit va infratuzilma, jamoatchilikni jalb qilish shakllari (klublar, tadbirlar, musobaqalar), moliya, prognozlash va tendentsiyalarni tahlil qilish. Ushbu bo'linish bizga ommaviy sportni institutsional, texnologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini birlashtirgan ko'p qirrali hodisa sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, ommaviy sportni boshqarish tizimidagi innovatsion element bo'lgan raqamli muhitga alohida e'tibor qaratish kerak, bu ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimida ishtirokni boshqarish va natijalarni monitoring qilish uchun asosiy platformaga aylanib bormoqda.

Ommaviy sportni boshqarishning metodologik asoslarining keyingi muhim elementi ommaviy sportni boshqarish tuzilmasiga integratsiyalashgan va strategiya va taktika doirasida ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladigan harakatlardir. Ushbu harakatlar nazariy asoslardan aniq amalga oshirish mexanizmlariga o'tish orqali asosning amaliy xususiyatini ta'minlaydi.

Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimi kontekstida ushbu harakatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: ommaviy sportni rivojlantirish uchun strategik va taktik hujjatlarni ishlab chiqish, innovatsiyalarni joriy etish, ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish, ommaviy sportni ommalashtirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, grant tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, shuningdek, ommaviy sportni rivojlantirishni baholash, prognoz qilish va monitoring qilish. Ushbu harakatlar ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimida yuzaga

keladigan dolzarb muammolarni hal qilishga va butun tizimning ishlashi uchun amaliy asos yaratishga qaratilgan.

Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tamoyillari boshqaruv uchun normativ va qiymatga asoslangan ko'rsatmalarni belgilaydi va uning ijtimoiy qonuniyligini ta'minlaydi. Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimida ushbu tamoyillar nafaqat axloqiy va strategik ustuvorliklarni aks ettirishi, balki maksimal samaradorlikka erishish uchun amaliy amalga oshirish uchun ham mos bo'lishi kerak. Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimining asosiy tamoyillari quyidagilardir: qulaylik, inklyuzivlik, texnologik moslashuv, tarmoqlararo hamkorlik, ochiqlik, jamoaviylik, shaxsiylashtirish, barqarorlik va boshqalar. Har bir tamoyil ommaviy sportni boshqarishda an'anaviy ravishda mavjud bo'lgan cheklavlarni, masalan, haddan tashqari byurokatiya, parchalanish va jamoatchilikning zaif ishtirokini bartaraf etishga qaratilgan.

Ommaviy sportni rivojlantirishni boshqarish tizimining yakuniy elementi boshqaruv talablari bo'lib, ular butun tizimning samaradorligini baholash mezonlari bo'lib xizmat qiladi. Ushbu talablarni kiritish boshqaruv qarorlarini monitoring qilish, tashxislash va sozlash uchun parametrlarni aniqlash imkonini beradi. Asosiy talablar qatoriga maqsadga muvofiqlik, ilmiy asoslilik, iqtisodiy maqsadga muvofiqlik, moslashuvchanlik, raqamli kirish imkoniyati, innovatsiyalarni integratsiyalash, fuqarolik ishtiroki darajasi, moliyaviy oqimlarning barqarorligi va rivojlanishning oldindan aytib bo'ladiganligi kiradi. Bu talablar nafaqat joriy natijalarni baholash, balki boshqaruv tizimining uzoq muddatli barqaror ishlashi uchun zarur bo'lgan fikr-mulohaza mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Shunday qilib, metodologik asos elementlarining asosiy poydevori har bir element mantiqan avvalgisidan kelib chiqadigan va boshqaruv modelining yaxlitligini ta'minlashga qaratilgan kontseptual jihatdan to'g'ri tizimni ifodalaydi.

Metodologik kontur elementlarining asosiy doirasini shakllantirish bizga ommaviy sportni boshqarish metodologik konturining dinamik modelining asosiy parametrlarini aniqlash va tavsiflash imkonini beradi (2-jadval), biz quyidagilarni o'z ichiga olishni taklif qilamiz: ommaviy sport ekotizimini shakllantirishning maqsad va vazifalari, tamoyillari, yondashuvlari, usullari, resurslari, vositalari, ishtirokchi sub'ektlarning o'zaro ta'siri (ommaviy sport tizimidagi boshqaruv sub'ektlari), sport tadbirlari, ishlash mezonlari va muvaffaqiyatlar va muammolar haqida mulohaza yuritish.

Biz ommaviy sportni boshqarishning metodologik asosini dinamik model sifatida ko'rib chiqamiz, unda ishtirok prognozlash va strategik rejalashtirish asosi; etuvchi sub'ektlar boshqaruvning o'zaro ta'siri jarayonida ommaviy sport tizimidagi boshqaruv ob'ektlariga maqsadlarni belgilash, tamoyillarni

shakllantirish va yondashuvlar, usullar va vositalarni tanlash, resurslarni safarbar qilish, qarorlarni amalga oshirish (sport tadbirlari va tadbirlarini tashkil etish va o'tkazish) va ishlab chiqilgan ishlash mezonlari yordamida olingan natijalarni baholash, shuningdek, keyinchalik aks ettirishni qamrab oluvchi yopiq boshqaruv sikli doirasida ta'sir ko'rsatadilar (2-rasm).

Ommaviy sportni boshqarishning metodologik asosining dinamik modeli (2-rasm) quyidagilar bilan ifodalanadi:

- 1) Strategik rejalashtirish va bashoratlash asoslari
- 2) Tezkor boshqarish asoslari;
- 3) Natijalarga asoslangan boshqaruv asoslari;
- 4) Qayta aloqa va refleksiya.

Mamlakatda ommaviy sportning rivojlanishini boshqarishning metodologik asosining taklif qilingan kontseptsiyasi asosiy va dinamik boshqaruv elementlarini birlashtirgan, iqtisodiy jihatdan asoslangan, strukturaviy jihatdan tashkil etilgan va funktsional jihatdan moslashuvchan tizimni ifodalaydi.

Ommaviy sportni boshqarishning metodologik elementlarining asosi, jumladan, ishtirokchilar, obyektlar, atributlar, jarayonlar, tamoyillar va talablar, tizimning mazmunli asosini tashkil etadi va asosiy boshqaruv elementlarining aniq ta'rifini ta'minlaydi. Ommaviy sportni boshqarishning metodologik asosining dinamik modeli, o'z navbatida, tizimning ishlashining protseduraviy mantig'ini belgilaydi, maqsadlarni vositalarga va iqtisodiy jihatdan o'lchanadigan natijalarga izchil aylantirishni ta'minlaydi. Integratsiyalashgan qayta aloqa va refleksiya mexanizmi strategiyani dinamik ravishda o'zgaruvchan tashqi sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi.

Ommaviy sportni boshqarish bo'yicha taklif etilayotgan metodologik asos statik emas, balki raqamli iqtisodiyot, institutsional o'zgarishlar va ijtimoiy o'zgaruvchanlik muammolariga tezda javob bera oladigan moslashuvchan tuzilmani ifodalashi juda muhimdir.

2-jadval

Ommaviy sportni boshqarishning metodologik asoslarining dinamik modeli parametrlarining tavsifi

№	Kontur parametrlari	Tavsif	Asosiy munosabatlar	Strategiyadagi rol
1	Maqsad va vazifalar	Ommaviy sport ekotizimini institut, xizmat va jamoat manfaati sifatida rivojlantirish	Printsiplarni aniqlaydi, yondashuvlar yo'nalishini va samaradorlik mezonlarini belgilaydi	Strategik maqsadlarni belgilash

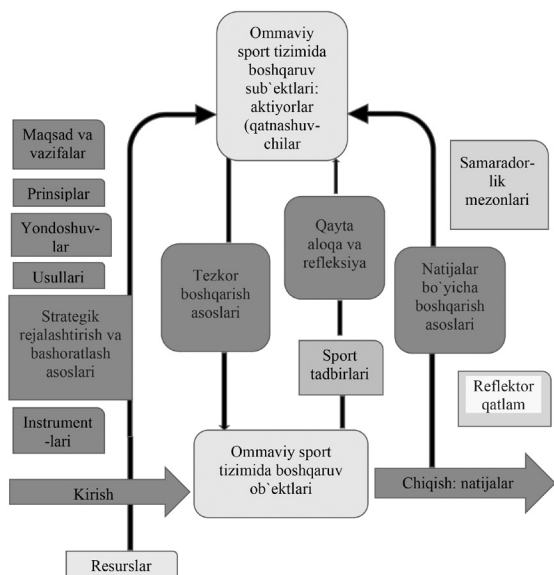
2	Prinsiplar	Ekosistematiklik, hamkorlik, raqamlashtirish, inklyuzivlik, barqarorlik	Maqsadlarga amal qiling va yondashuvlar va usullarni tanlashga yo'naltirish	Strategiyani ishlab chiqish uchun normativ asos
3	Yondashuvlar	Evolutsion, ekotizim, institutsional, raqamli va tadbirlarni boshqarish	Ish usullarini va ishtirokchilarni jalb qilish mantig'ini belgilaydi	Amalga oshirishning metodologik asoslari
4	Usullar	Loyihalarni boshqarish, raqamli tahlil, o'yinlashtirish (Geymifikasiya – bu o'yin mexanikasini (ballar, darajalar, nishonlar, reytinglar, topshiriqlar) o'yindan tashqari jarayonlarga (sport, ta'lim, ish, marketing, tibbiyot) qo'llash orqali zerikarli vazifalarni qiziqarli qilish orqali jalb qilish, motivatsiyani oshirish va real dunyodagi maqsadlarga erishishdir. Bu diqqatni boshqarishga yordam beradi, ishtirokni rag'batlantiradi va odatiy harakatlarni qiziqarli tajribalarga aylantirish orqali samaradorlikni oshiradi), tadbirlarga asoslangan arxitektura	Yondashuvlar, vositalar va mexanizmlarga asoslangan	Ishtirokchilar harakatlarni texnologiyalashtirish
5	Resurslar	Moliyaviy, raqamli, inson, infratuzilma resurslari, ijtimoiy kapital	Qo'llab-quvvatlash usullari va vositalari, barqarorlikni ta'minlash	Strategiyaning resurs bazasi

6	Asboblار	Raqamli platformalar, ilovalar, o'quv kurslari, grant dasturlari	Usullarni joriy etish, ishtirokchilarni faollashtirish	Strategiyaning amaliy infratuzilmasi
7	Ishtirokchilar	Davlat idoralari, biznes, notijorat tashkilotlar (NPO), ta'lim muassasalari va fuqarolar	Usullar va vositalarni qo'llash, o'zaro ta'sirlar tarmog'ini shakllantirish.	Strategik qarorlarni tezkor amalga oshirish. Strategik qarorlarni tezkor amalga oshirish.
8	Sport tadbirlari	Ishtirokchilarni integratsiyalashning asosiy jihatlari, umumiy qiymat yaratish	Ishtirokchilar faoliyati va vositalari bilan bog'liq	Ekosistemadagi ijtimoiy energiya katalizatorlari
9	Ishlash mezonlari	Jalb qilish, xizmat sifati, raqamli kirish imkoniyati, ijtimoiy integratsiya	Maqsadga erishishni baholash va usul va vositalarning ta'siri	Halqani yopadi va refleksiv sozlashlarni boshqaradi
10	Refleksiv qatlam	Yutuqlarni tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash, strategiyani moslashtirish	Ishlash mezonlaridan maqsadlar va usullarni aniqlashtirishga qaytish	Strategiyaning moslashuvchanligi va barqarorligi mexanizmi

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

2-rasm. Ommaviy sportni boshqarishning metodologik asosining dinamik modeli

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan. Bu nafaqat samarali boshqaruv tizimini yaratish, balki konsepsiyani ishlab chiqishdan tortib, rejalashtirilgan ko'rsatkichlarga erishishni baholash va zarur tuzatishlarni kiritishgacha bo'lgan barcha bosqichlarda ommaviy sportni qayta tiklash strategiyasining barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

Shunday qilib, metodologik asos ijtimoiy sohada tizimli

boshqaruvning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi, ommaviy sport sohasidagi davlat va jamoat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishga ilmiy asoslangan, iqtisodiy jihatdan samarali, amaliy qo'llaniladigan va barqaror yondashuvni ta'minlaydi. Ushbu asos kontseptual modelni amaliy amalga oshirish bilan birlashtiradi, ekotizimlarni boshqarish va belgilangan maqsadlarga erishish uchun amaliy asosni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Андреев Н.В., Поздняков К.К., Загулова Д.З О концепции развития инфраструктуры массового спорта // Аудиторские ведомости. – 2021. – № 4. – с. 156-161. – doi:10.24411/1727-8058-2021-4-156-161.
2. Андросова Г. А., Михайлова Е. Я. Критерии эффективности государственного управления отраслью физической культуры и спорта // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2019. – № 2. – с. 128-133.
3. Ананишнев В.В. Проблемы формирования спортивных кластеров в России/ Кластеры. Исследования и разработки.-2016.
4. Нарзиев Ж.П. Менеджмент спорта. Учебное пособие. -Т.: «Ўзкитобсавдонашриёт», 2020 г.
5. Зиядуллаев К.Ш. и др. Бухгалтерский учет и финансовый менеджмент в спорте. Учебник. -Т.: «Ўзкитобсавдонашриёт», 2022 г.
6. Зиядуллаев К.Ш. Финансовый менеджмент в спорте. Учебное пособие – Ташкент, “Илм-фан нашриёти”, 2024 й.
7. Набиуллин Р.Х. Менеджмент физической культуры и спорта. Учебное пособие. – Т.: “Илмий-техника ахбороти-пресс нашриёт”, 2019 й.

SPORT BILAN SHUG'ULLANISHNING BOSHLANG'ICH BOSQICHIDA YOSH SPORTCHILARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARINI BAHOLASH

Yakupov R.M.

QDU Mustaqil izlanuvchisi

Tayanch so'zlar: yosh sportchilar, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichi, shaxsiy xususiyatlar, psixologik baholash, motivatsiya, temperament, individual yondashuv, sport tanlovi, sport tayyorgarligi.

Ключевые слова: юные спортсмены, начальный этап тренировок, личные характеристики, психологическая оценка, мотивация, темперамент, индивидуальный подход, отбор в спорт, спортивная подготовка.

Key words: young athletes, initial stage of training, personal characteristics, psychological assessment, motivation, temperament, individual approach, selection for sports, sports training.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich bosqichida yosh sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini baholash masalalariga bag'ishlangan. Tadqiqotda yosh sportchilarning individual-psixologik xususiyatlari, motivatsion holati, temperament va irodaviy sifatlarining sport faoliyatiga moslashuvdagi ahamiyati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shaxsiy xususiyatlarni erta aniqlash sport turini to'g'ri tanlash, mashg'ulot jarayonini individuallashtirish hamda sportchilarning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashda muhim omil sifatida asoslanadi. Ilmiy manbalar tahlili asosida sport maktablarida boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida qo'llash mumkin bo'lgan psixologik-pedagogik baholash yondashuvlarining mazmuni yoritiladi. Tadqiqot natijalari yosh sportchilarning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda samarali sport tayyorgarligi jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

Статья посвящена вопросам оценки личностных характеристик юных спортсменов на начальном этапе спортивной подготовки. В исследовании теоретически анализируется значение индивидуальных психологических характеристик, мотивационного состояния, темперамента и волевых качеств юных спортсменов в адаптации к спортивной деятельности. Раннее выявление личностных характеристик обосновывается как важный фактор обеспечения правильного выбора вида спорта, индивидуализации тренировочного процесса и долгосрочного развития спортсменов. На основе анализа научных источников выделено содержание психолого-педагогических подходов к оценке, которые могут быть использованы в спортивных школах на начальном этапе подготовки. Результаты исследования служат для организации эффективного спортивно-тренировочного процесса с учетом личностных возможностей юных спортсменов.

SUMMARY:

This article examines the assessment of young athletes' personal characteristics at the initial stage of their athletic training. The study theoretically analyzes the role of individual psychological characteristics, motivational state, temperament, and willpower in young athletes' adaptation to

athletic activity. Early identification of personality traits is substantiated as an important factor in ensuring the correct choice of sport, individualization of the training process, and long-term development of athletes. Based on an analysis of scientific sources, the authors identify psychological and pedagogical approaches to assessment that can be used in sports schools at the initial stage of training. The results of the study serve to organize an effective athletic training process that takes into account the personal capabilities of young athletes.

Kirish. Hozirgi davrda jamiyatda kechayotgan global o'zgarishlar insondan atrof-muhitda yuz berayotgan jarayonlarga nisbatan ongli munosabat bildirishni talab etmoqda. Natijada o'zlikni anglash shaxs hayotida muhim qarorlar qabul qilishning asosiy omillaridan biriga aylanib bormoqda. Shu jihatdan, shaxsiy o'zlikni anglash qadriyatlar tizimining shakllanishi, o'zini anglash darajasining oshishi hamda insonning kelajakdagi maqsadlarini belgilash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Sport faoliyati bolada faol hayotiy pozitsiyani shakllantiradi, uning ehtiyojlari, qadriyatlari va mehnatga bo'lgan munosabati bilan bog'liq muammolarni hal etishga yordam beradi hamda "men kimman?" degan savolga javob topishiga zamin yaratadi. Bolaning o'zi haqidagi bilimlari qanchalik chuqur va keng bo'lsa, uning o'zlikni anglash darajasi shunchalik yuksalib, hayotiy maqsadlarini amalga oshirish imkoniyatlari kengayadi. A. Maslou va K. Rojersning fikricha, "aynan qadriyat-ehtiyoj sohasi insondagi insoniylikni qo'llab-quvvatlash, rivojlantirish va unda o'zini anglash, o'zini rivojlantirish, o'zini boshqarish mexanizmlarini shakllantiruvchi harakatlantiruvchi kuchdir." Shunga ko'ra, pedagogika va sport amaliyoti oldida ushbu shaxsiy fazilatlarini qanday va qaysi vositalar hamda usullar yordamida shakllantirish masalasi turibdi.

Tadqiqot maqsadi. Sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich bosqichida yosh sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini baholash bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifasi. Sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich bosqichida yosh sportchilarning shaxsiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash va baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda ularni sport faoliyati turini tanlash jarayoniga tatbiq etish.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. Tadqiqot ishimizda yosh shug'ullanuvchilarning sport bilan shug'ullanishga bo'lgan motivatsiya darajasini aniqlash uchun biz so'rovnomadan foydalandik. Ularning javoblari motivatsiya darajasini aniqlashga yordam berdi (N.G. Luskanova uslubiyoti, 1993-yil, 3-ilova). Tadqiqot avvalida guruhlardagi motivatsiya darajasi deyarli bir xil, chunki mashg'ulotlar davomiyligi 2 oyni tashkil etadi. 10 oylik

mashg'ulotlardan so'ng tajriba guruhidagi yosh sportchilarning motivatsiya darajasi o'zgarganini ko'rishimiz mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Yosh sportchilarning motivatsiya darajasi tajriba boshida va oxirida

№	Motivatsiya darajasi	Tajriba boshida		t	p	Tajriba oxirida		t	p
		TG	NG			TG	NG		
		$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$			$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$		
1	Yuqori (%)	30,2±2,3	32,3±2,9	1,77	>0,05	72,7±2,5	40,8±1,9	2,08	<0,05
2	O'rta (%)	34,1±1,8	35,2±1,5	1,48	>0,05	28,4±1,7	54,2±4,2	2,13	<0,05
3	Past (%)	36,4±3,1	33,1±2,2	1,65	>0,05	-	14,3±1,1	2,01	<0,05

Ikkala guruhda ham motivatsiya darajasi oshdi, ammo nazorat guruhida yuqori daraja 8% ga oshgan bo'lsa, tajriba guruhida u 72% ni tashkil etdi, ya'ni 32% ga ko'proq. Nazorat guruhida o'rta daraja 19% ga oshdi, tajriba guruhida esa bu ko'rsatkich pasaydi. Bunga sabab, tajriba guruhida yuqori darajadagi motivatsiya ko'rsatkichi sezilarli darajada oshganligi va past darajadagi motivatsiyaning butunlay yo'qolganligidir.

Shunday qilib, ta'kidlash joizki, maqsadli mashg'ulotlar sport bilan shug'ullanish uchun motivatsiya darajasini oshiradigan tadbirlar bilan birgalikda (harakatli o'yinlarning keng xilma-xilligi, birgalikdagi dam olish tadbirlari, harakatli o'yinlar bo'yicha musobaqalar va boshqa ko'plab narsalar) motivatsiya darajasini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiyada bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarni baholashda qo'llaniladigan baholash etalonining an'anaviy modelini asos qilib olib, biz har bir darajani ishimizning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra tavsifladik va test natijalarini tahlil qilishni ancha osonlashtiradigan ball tizimini belgiladik (2-jadvalga qarang).

2-jadval

Shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini baholash etaloni

№	Shakllanganlik darajasi	Ballar	Daraja tavsifi
1	<i>Kognitiv</i>	1	Bilish, tanish
2	<i>Reproduktiv</i>	2	Qayta tiklash, taqlid qilish, takrorlash, tavsiflash
3	<i>Transfert</i>	3	Xususiy, tor masalalarni yechishda ongli ravishda qo'llash, qisman ichki o'zlashtirish
4	<i>Ijodiy</i>	4	Har qanday vaziyatda ongli ravishda qo'llash, to'liq ichki o'zlashtirish

Turli vositalar (uy vazifalari, vaziyatli masalalarni yechish, sport viktorinalari, musobaqalar va olimpiadalarda ishtirok etish) yordamida umumiy sport va tanlangan sport turi haqidagi bilimlarni shakllantirish yosh sportchilarda ushbu bilimlar darajasini sezilarli darajada oshirish imkonini berdi. Ekspertlar tomonidan qayd etilganidek (3-jadvalga qarang), muloqot xususiyatlari, xulq-atvor me'yorlari va axloqiy ko'nikmalar haqidagi bilimlardan tashqari, deyarli barcha o'rganilayotgan parametrlarning darajasi tajriba boshida nazorat va tajriba guruhlarida reproduktiv darajaga mos kelishi aniqlandi.

3-jadval

Tajriba boshida va oxirida bolalarda bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarni ekspert baholash natijalari

№	Baholash mezonlari	Tajriba boshida		t	p	Tajriba oxirida		t	p
		TG	NG			TG	NG		
		$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$			$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$		
1	Sportchining kundalik tartibi, ovqatlanishi, gigiyenik ko'nikmalari	1,54±0,22	1,58±0,22	1,81	>0,05	2,98±0,20	1,85±0,21	2,65	<0,05
2	Xulq-atvor me'yorlari haqida	2,64±0,24	2,60±0,24	1,12	>0,05	3,54±0,21	2,65±0,23	2,05	<0,05

Tajriba yakunida sport turining rivojlanish tarixi haqidagi bilimlar ijodiy darajaga yaqinlashdi (3,90±0,24). Sportchiga sport turi tomonidan qo'yiladigan talablar to'g'risidagi bilimlar transfert darajasiga mos keldi (3,28±0,31). Sportchining kundalik tartibi, ovqatlanishi va gigiyenik ko'nikmalari haqidagi bilimlar transfert darajasiga yaqinlashdi (2,98±0,20), xulq-atvor me'yorlari to'g'risidagi bilimlar esa ijodiy darajaga yaqinlashdi (3,54±0,21). Shunday qilib, o'rganilayotgan barcha bilim ko'rsatkichlarining yaxshilanishini kuzatdik.

Ayni shu davrda nazorat guruhida o'rganilayotgan bilim ko'rsatkichlari o'sish tendensiyasiga ega bo'ldi, biroq sezilarli yaxshilanishlar qayd etilmadi. Shu sababli, nazorat va tajriba guruhlarini natijalarini taqqoslaganda, ma'lum darajada ishonch bilan aytish mumkinki, yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar yosh sportchilarning bilim sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularning bilimlarini oshirishga yordam berdi.

T.V. Dembo va S.Ya. Rubinshteyn metodikasidan foydalanib, yosh sportchilarning ikkita tadqiqot guruhida o'zini o'zi baholash darajasini

aniqladik. 4-jadvalda keltirilgan natijalardan ko'rinib turibdiki, o'zini o'zi baholash darajasi tajriba boshida ikkala guruhda ham bir xil.

Javoblar varaqasi. Demo-Rubinshteyn ushbi, Prixojaning modifikatsiyasi.
FISH Yoshi Sana

To'riqnomasi:

Har bir inson o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari, xarakteri va boshqalarni baholaydi. Har bir fazilatning rivojlanish darajasini, inson shaxsiyatining jihatlari shartli ravishda vertikal chiziq bilan tasvirlash mumkin. Chiziqning pastki nuqtasi eng past rivojlanishni, yuqori nuqtasi esa eng yuqori rivojlanishni anglatadi. Sizga yetitta shunday chiziq taklif etiladi. Ular quyidagilarni ifodalaydi: sog'liq; aql; qobiliyatlar; xarakter; tengdoshlar orasidagi obro'-e'tibor; o'z qo'llari bilan ko'p ishlarni bajarish qobiliyati; mohir qo'llar; tashqi ko'rinish; o'ziga ishonch.

Har bir chiziqda (---) belgisi bilan o'zingizda ushbu fazilatning rivojlanishini, shaxsiyatingizning ushbu jihati hozirgi vaqtda qanday baholay otganingizni belgilang. Shundan so'ng, ushbu fazilatlar, jihatlari rivojlanishining qaysi darajasida o'zingizdan mamnun bo'lishingiz yoki o'zingiz bilan faxrlanishingizni (x) belgisi bilan belgilang.

Sog'liq Qobiliyatlar Xarakter Tengdoshlar orasidagi Ko'p narsani o'z qo'llari Tashqi ko'rinish O'ziga ishonch Aql obro'-e'tibor bilan qila olish

A.M. Prixojan modifikatsiyasidagi Dembo-Rubinshteyn o'z-o'zini baholash diagnostikasi metodikasi maktab o'quvchilarining salomatlik, qobiliyat, xarakter va boshqa shaxsiy fazilatlarini bevosita baholash (shkalalash) asosiga qurilgan. Tekshiruvchilarga vertikal chiziqlarda ushbu sifatning o'zlaridagi rivojlanish darajasini ma'lum belgilar bilan ko'rsatish taklif etiladi (o'z-o'zini baholash ko'rsatkichi).

Natijalarni qayta ishlash

Qayta ishlash oltita shkala bo'yicha amalga oshiriladi (birinchisi, mashq uchun - "salomatlik" hisobga olinmaydi). Har bir javob ballarda ifodalanadi.

Oltin ta'kidlagandek, o'chamlar har bir shkalaning 100 mm ekanligiga muvofiq, o'quvchilarning javoblari miqdoriy tavsifga ega bo'ladi (masalan, 54 mm = 54 ball).

1. Oltita shkalaning har biri bo'yicha quyidagilarni aniqlang:

a) intilish darajasi - shkalaning pastki nuqtasidan ("0") belgisigacha bo'lgan masofa mm hisobida

b) o'zini o'zi baholash darajasi - "0" dan "x" belgisigacha;

v) intilish darajasi va o'z-o'zini baholash o'rtasidagi farq qiymati - "x" belgisidan "x" belgisigacha bo'lgan masofa, agar intilish darajasi o'z-o'zini baholashdan past bo'lsa, u manfiy son bilan ifodalanadi.

2. Barcha oltita shkala bo'yicha har bir ko'rsatkichning o'rtacha qiymatini hisoblang.

Parametr	Parametrlarni baholash va talqin qilish			
	past	O'rtacha	Yuqori	Juda yuqori
O'z-o'zini baholash darajasi	45 dan kam	45-59	60-74	75-100

O'z-o'zini baholash darajasi 45 dan 74 gacha bo'lgan ballar soni ("o'rtacha" va "yuqori" o'zini baholash) realistik (adekvat) o'zini baholashni tasdiqlaydi. 75 dan 100 gacha va undan yuqori bo'lgan ballar miqdori o'ziga yuqori baho berishdan dalolat beradi va shaxsning shakllanishida ma'lum og'ishlarni ko'rsatadi. O'zini o'rtacha baholash shaxsning yetimlaganligini, o'z faoliyati natijalarini to'g'ri baholay olmasligini, o'zini boshqalar bilan taqqoslay olmasligini tasdiqlash mumkin; bunday o'zini baholash shaxs shakllanishidagi jiddiy buzilishlarni - "tajribaga yopiqlik", o'z xatolari, muvaffaqiyatsizliklari, atrofida qilayotgan tanqidlari va baholariga sezgisizlikni ko'rsatishi mumkin. Ballar sonining 45 dan kam bo'lishi o'ziga past baho berish (o'zini xaf baholash) va shaxs rivojlanishidagi o'ta noxushlikdan dalolat beradi. Bu o'quvchilar "xavf guruh"ni tashkil etadi, ular odatda kam sonli bo'ladi. O'ziga past baho berish ortida ikkita muammo har xil psixologik hodisa yashiringan bo'lishi mumkin: o'ziga chinakam ishonchsizlik va "himoyaviylik". Bunda (o'z-o'ziga) o'z qobiliyatsizligi, layoqatsizligi va hokazolarni e'ton qilish hech qanday harakat qilmaslik imkonini beradi.

I-rasm. Demo-Rubinshteyn uslubi, Prixojaning modifikatsiyasi.

T.V. Dembo va S.L. Rubinshteyn metodikasi yosh sportchilarning o'zini o'zi baholash darajasi qanday o'zgarganligini ko'rib chiqish imkonini berdi.

4-jadvalda tajriba-sinov ishlarining boshida va yakunida tajriba hamda nazorat guruhlaridagi yosh sportchilarda T.V. Dembo va S.L. Rubinshteyn metodikasi bo'yicha o'zini o'zi baholash darajasining tezkor tashxis ma'lumotlari keltirilgan.

4-jadval

Yosh sportchilarning tajriba boshida va oxirida o'zini o'zi baholash darajasi

№	O'zini o'zi baholash darajasi	Tajriba boshida		t	p	Tajriba oxirida		t	p
		TG	NG			TG	NG		
		$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$			$\bar{x} \pm \sigma$	$\bar{x} \pm \sigma$		
1	Past (%)	12,2±0,3	11,8±0,9	1,77	>0,05	7,1±0,3	9,1±0,4	2,08	<0,05
2	O'rta (%)	49,4±3,3	53,2±4,5	1,48	>0,05	38,4±2,7	60,3±4,4	2,13	<0,05
3	Yuqori (%)	22,8±2,3	23,4±2,4	1,65	>0,05	37,2±3,0	16,7±1,1	2,01	<0,05
4	Juda yuqori (%)	16,1±2,3	11,8±1,0	1,65	>0,05	18,2±1,3	14,3±1,7	2,01	<0,05

4-jadval natijalari tajriba boshida bolalarning o'zini o'zi baholashini aks ettiradi va o'zini o'zi baholash darajasi asosan o'rta ko'rsatkichga ega ekanligini ko'rsatadi (tajriba guruhida 49% va nazorat guruhida 53% ni tashkil etadi).

Bir yillik mashg'ulotlardan so'ng tajriba guruhida o'zini past baholash ko'rsatkichlari sezilarli darajada kamayib, atigi 7 foizni tashkil etdi. Shuningdek, o'zini o'rtacha baholash darajasi ham dastlabki 49 foizdan 38 foizgacha pasaydi. Ushbu ko'rsatkich biroz o'sishiga qaramay, tajriba guruhidagi yosh sportchilarning 37 foizida o'zini yuqori baholash darajasi kuzatildi. Bu esa murabbiy-o'qituvchi, ota-onalar va bolalarning o'zlari olib borgan ishlarning samaradorligidan dalolat beradi. Tajriba guruhida o'zini baholash darajasi unchalik sezilarli bo'lmasada, oshdi. Bu guruhlarda boshqalarni ergashtira oladigan yetakchilar paydo bo'lganligi bilan bog'liq. Bularning barchasi biz joriy etgan yosh sportchining o'z o'zini anglash pedagogik modeli va yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar bolaga tanlagan sport turida o'zini va qobiliyatlarini yanada to'g'ri idrok etish imkonini berishini ko'rsatmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich bosqichida yosh sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini baholash sport tayyorgarligi jarayonining muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shaxsiy-psixologik xususiyatlarning o'z vaqtida va to'g'ri aniqlanishi yosh sportchilarning sport faoliyatiga moslashuvi, mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishi hamda barqaror motivatsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yosh sportchilarning temperament, xarakter, irodaviy sifatlar va motivatsion holatini inobatga olgan holda tashkil etilgan mashg'ulotlar jarayoni ularning individual imkoniyatlarini to'liq namoyon etishga imkon yaratadi. Bu esa sport turini ongli tanlash, mashg'ulotlar samaradorligini oshirish hamda sport bilan shug'ullanishdan voz kechish holatlarining kamayishiga olib keladi.

Umuman olganda, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida shaxsiy xususiyatlarni baholashga asoslangan psixologik-pedagogik yondashuv sport maktablarida yosh sportchilar bilan ishlash sifatini oshiradi, ularning uzoq muddatli sport rivojlanishini ta'minlashga hamda yuqori sport natijalariga erishish uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos yaratadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Кабачков В.А., Куренцов В.А., Абдюков Ш.И. Физическая подготовленность младших школьников и их готовность к выполнению нормативных требований при реализации физкультурно-спортивного комплекса ГТО. М.:Вестник спортивной науки. 2016. -С. 51-57.
2. Карапата В.С. Готовность учащихся 7-9 классов к выполнению нормативов ГТО в малокомплектной сельской школе. Алтай. ВКР. 2019. -55 с.
3. Карабаева С.И., Захарова Л.М., Андрианова Е.И., Шубович М.М., Готовность студентов педагогического вуза к здоровьесберегающей деятельности в дошкольной образовательной организации, Теория и практика физической культуры. 2018. № 2. -С. 18-20.
4. Лобанова Е.В., Гулятьева В.Н. Оценка возраста паспортного и биологического // Проблемы развития физической культуры и спорта в новом тысячелетии, Материалы VIII Междунар. научно-практич. конфер-и 28 февраля 2019 г. Екатеринбург / ФГАОУ ВО «Рос. гос. проф. – пед. ун-т». 2019. - С. 339-342.

OG'IR ATLETIKACHILARDA KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Yusufov U.

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Tayanch so'zlar: kuch, natijalar, mashg'ulot, tayyorgarlik, rivojlantirish, dastur, istiqbolli rejalashtirish.

Ключевые слова: сила, результаты, тренировка, подготовка, развитие, программа, перспективное планирование.

Key words: strength, results, training, preparation, development, program, prospective planning.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada og'ir atletikachilarda sport natijalarini oshirish va jarohatlanishning oldini olishga qaratilgan kuch sifatlarini rivojlantirish usullari va vositalari ko'rib chiqilgan. Mashg'ulot jarayoniga zamonaviy yondashuvlar, jumladan, turli xil kuch mashqlaridan foydalanish, yuklamani sikllashtirish va tiklanish muolajalari tahlil qilinadi. Og'ir atletikada muvaffaqiyatli ishtirok etish uchun muhim bo'lgan maksimal kuch, kuch chidamliligi va portlovchi kuchni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor beriladi. Nazariy ma'lumotlar va amaliy tajriba asosida sportchilarning turli yosh va malaka guruhlariga uchun mashg'ulot jarayonini optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar taklif etildi. Tadqiqot natijalari murabbiylar va sportchilar uchun tayyorgarlik samaradorligini oshirish va yuqori sport natijalariga erishishda foydali bo'lishi mumkin.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются методы и средства развития силовых качеств у тяжелоатлетов, направленные на повышение спортивных результатов и предупреждение травматизма. Анализируются современные подходы к тренировочному процессу, включая использование различных видов силовых упражнений, циклирование нагрузки и восстановительные процедуры. Особое внимание уделяется специфике развития максимальной силы, силовой выносливости и взрывной силы, которые являются ключевыми для успешных выступлений в тяжелой атлетике. На основании теоретических данных и практического опыта предложены рекомендации по оптимизации тренировочного процесса для разных возрастных и квалификационных групп спортсменов. Результаты исследования могут быть полезны тренерам и спортсменам для повышения эффективности подготовки и достижения высоких спортивных результатов.

SUMMARY:

The article examines methods and means of developing strength qualities in weightlifters aimed at improving sports results and preventing injuries. Modern approaches to the training process, including the use of various types of strength exercises, load cycling, and recovery procedures, are analyzed. Special attention is paid to the specifics of developing maximum strength, strength endurance, and explosive strength, which are key to successful performance in weightlifting.

Based on theoretical data and practical experience, recommendations have been proposed for optimizing the training process for different age and qualification groups of athletes. The research results can be useful for coaches and athletes in improving training effectiveness and achieving high sports results.

Kirish. Kuch tayyorgarligi og‘ir atletika mashg‘ulot jarayonining asosiy tarkibiy qismidir. Kuch sifatlarini rivojlantirish sportchining musobaqa mashqlari - dast ko‘tarish va siltab ko‘tarish mashqlarini bajarishdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Ushbu maqolaning maqsadi og‘ir atletikachilarda kuchni rivojlantirishning asosiy yondashuvlarini ko‘rib chiqish, mashg‘ulot usullarini tahlil qilish va mashg‘ulot jarayonini samarali qurish bo‘yicha tavsiyalar berishdir.

Maqsad va vazifalar.

Og‘ir atletikachilarning sport natijalarini oshirish uchun ularda kuch sifatlarini rivojlantirishning samarali usullarini o‘rganish va ishlab chiqish.

1. Og‘ir atletikada kuch sifatlarini shakllantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish.

2. Maksimal kuch, kuch chidamliligi va portlovchi kuchni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy uslublar va mashg‘ulot dasturlarini o‘rganish.

3. Kuch mashqlari turlarining sportchilar taraqqiyotiga ta‘sirini aniqlash.

Tadqiqot usullari va tashkil etilishi. 1. Adabiyotlar taxlili; Pedagogik kuzatish; Pedagogik tajriba; Testlashtirish,

Ilmiy tadqiqot O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetining og‘ir atletika zalida, o‘quv mashg‘ulot jarayonida o‘tkazildi. Tadqiqotda turli darajadagi sport tayyorgarligiga ega bo‘lgan 18 yoshdan 25 yoshgacha bo‘lgan 12 nafar sportchi ishtirok etdi.

Tadqiqotda jismoniy tayyorgarlik darajasini belgilovchi tadqiqot testlarida yani uch yo‘nalishda mashqlar darajasi belgilab olindi.

- Maksimal kuch (turgan holatda tortilish, o‘tirib-turish, siqib ko‘tarish).
- Portlash kuchi (siltab ko‘tarish va itarish platformasi, sakrash testlari).
- Kuch chidamliligi (submaksimal vazn bilan takrorlashlar soni).

Tadqiqot natijalari va ularni muhokama qilish. Olingan ma‘lumotlar shuni tasdiqlaydiki, xilma-xil usullardan (yuklamani sikllashtirish, kompleks va alohida mashqlar, turli shiddat zonalarida ishlash) foydalangan holda kuch sifatlarini maqsadli rivojlantirish kuch ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishiga yordam beradi. Bundan tashqari, tiklanish tadbirlarini qo‘llash (massaj, stretching, faol tiklanish) sportchilarning oshirilgan yuklamaga moslashishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, mashg'ulot jarayonini individuallashtirish va boshlang'ich tayyorgarlik darajasini hisobga olish maksimal samaraga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, mashqlarning texnik bajarilishida ijobiy dinamika kuzatildi, bu esa natijalarni yanada yaxshilashga yordam berdi.

Tajribadan oldingi va keyingi sinov natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

1. Maksimal kuch (turgan holatda tortilish, o'tirib-turish, siqib ko'tarish) o'rtacha 8-12% ga oshdi.
2. Portlash kuchi (siltanish va itarilish platformasi, sakrash testlari) 6-9% ga yaxshilandi.
3. Kuch chidamliligi (submaksimal vazn bilan takrorlashlar soni) 10-15% ga oshdi.

Eng yaqqol rivojlanish mashg'ulotlarda kam tajribaga ega bo'lgan sportchilarda kuzatildi, bu dasturning, ayniqsa, boshlang'ich va o'rta tayyorgarlik bosqichlarida samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Kuch sifatlarini rivojlantirish og'ir atletikachi muvaffaqiyatining poydevoridir. Mashg'ulot uslublaridan unumli foydalanish, sport tayyorgarligi tamoyillariga rioya qilish va malakali tiklanish yuqori natijalarga erishish va shikastlanish xavfini kamaytirish imkonini beradi. Kuch tayyorgarligi dasturi ilmiy asoslangan va har bir sportchiga moslashtirilgan bo'lishi kerak.

Pedagogik tadqiqotning natijalari shuni ko'rsatdiki, maqsadga yo'naltirilgan pedagogik usullarni qo'llash va kuch tayyorgarligini individuallashtirish og'ir atletikachilarda kuch sifatlarini an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq rivojlantirishga yordam beradi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan bu tamoyilga asosan, og'ir atletikachilarni kuch sifatlarini rivojlantirishda, balki istiqbolni ham hisobga olgan holda amalga oshirildi.

Istiqbolli rejada har bir sportchi uchun dastur-maksimumi belgilab berildi. Har bir kuch sifatlarini rivojlantirish bosqichiga sport yutuqlarini maksimal darajasi mos rejalashtirildi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Matkarimov R.M., Xodjaev A.Z., Umirzokov F.A. va bosh. Og'ir atletika nazariyasi va uslubi. Darslik. 2018-248 b.

KURASHCHI QIZLARGA QO'LI VA BO'YNIDAN USHLAB BELDAN OSHIRIB TASHLASH USULINI O'RGATISH USLUBIYATI

Turakulov I.R.

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi
dotsent.*

Aminov N.K.

*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi
magistranti.*

Tayanch so'zlar: kurashchi qizlar, beldan oshirib tashlash, qo'l va bo'yin ushlash, texnik tayyorgarlik, o'rgatish uslubiyati.

Ключевые слова: женщины-борцы, броски с отталкивания от пояса, захваты рук и шеи, техническая подготовка, методика преподавания.

Key words: female wrestlers, throws from the waist, arm and neck grabs, technical preparation, teaching methodology.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur tadqiqot kurashchi qizlarga qo'li va bo'ynidan ushlab beldan oshirib tashlash usulini o'rgatish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqotda kurashchi qizlarning yosh, jismoniy va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda mazkur usulni o'rgatishning samarali uslubi ishlab chiqildi. Mashg'ulot jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etilib, har bir bosqichda maxsus tayyorlov mashqlari, texnik harakatlar va nazorat mashqlari qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov mashg'ulotlari hamda texnik harakatlarning tahlili usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari kurash mashg'ulotlari amaliyotida foydalanish uchun tavsiya etiladi.

РЕЗЮМЕ:

Целью данного исследования является совершенствование процесса обучения женщин-борцов методу броска от пояса с захватом руки и шеи. В исследовании разработана эффективная методика обучения этому методу с учетом возраста, физических и психофизиологических особенностей женщин-борцов. Тренировочный процесс был организован поэтапно, на каждом этапе использовались специальные подготовительные упражнения, технические движения и контрольные упражнения. В процессе исследования применялись педагогическое наблюдение, экспериментальная тренировка и анализ технических движений. Результаты исследования рекомендуются для использования в практике борьбы.

SUMMARY:

This study is aimed at improving the process of teaching female wrestlers the method of throwing from the waist by grabbing the arm and neck. The study developed an effective methodology for

teaching this method, taking into account the age, physical and psychophysiological characteristics of female wrestlers. The training process was organized in stages, and special preparatory exercises, technical movements and control exercises were used at each stage. The research process used pedagogical observation, experimental training, and analysis of technical movements. The results of the study are recommended for use in wrestling practice.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida milliy sport turlarini, xususan, kurashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kurash nafaqat milliy merosimizning ajralmas qismi, balki yosh avlodni jismonan barkamol, ma'naviy yetuk etib tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. So'nggi yillarda qizlar o'rtasida kurash bilan shug'ullanuvchilar sonining ortib borishi ushbu sport turida mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etishni taqozo etmoqda. Kurash texnikasida beldan oshirib tashlash usullari murakkab va yuqori darajadagi koordinatsiya, kuch hamda aniqlikni talab qiluvchi harakatlar sirasiga kiradi. Ayniqsa, qo'li va bo'ynidan ushlab beldan oshirib tashlash usuli musobaqa jarayonida samarali bo'lib, raqib ustidan ustunlikni ta'minlaydi. Biroq mazkur usulni kurashchi qizlarga o'rgatishda ularning jismoniy rivojlanish darajasi, harakat apparati va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, mashg'ulot jarayonida ko'pincha o'g'il bolalar uchun ishlab chiqilgan an'anaviy o'rgatish uslublari qo'llanilmoqda, bu esa qizlar uchun texnik harakatlarni o'zlashtirishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, kurashchi qizlarga moslashtirilgan, xavfsizlikni ta'minlovchi hamda texnik samaradorlikni oshiruvchi o'rgatish uslubiya-tini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot aynan kurashchi qizlarga qo'li va bo'ynidan ushlab beldan oshirib tashlash usulini o'rgatish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, mashg'ulotlar samaradorligini oshirish, texnik tayyorgarlik darajasini yuksaltirish hamda musobaqa faoliyatida yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kurash sport turida texnik harakatlarni o'rgatish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ilmiy manbalarda kurash texnikasini o'rgatishda harakatlarning biomexanik asoslari, jismoniy sifatlarni rivojlantirish hamda mashg'ulot jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

A.A. Tursunov, R.S. Abdullayev va B.X. Yusupovlarning ilmiy ishlarida milliy kurash texnikasining asosiy usullari, jumladan, beldan oshirib tashlash harakatlarining bajarilish texnikasi va o'rgatish metodikasi yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda usullarni o'rgatishda umumiy didaktik tamoyillarga amal qilish zarurligi ta'kidlangan bo'lsa-da, jinsiy farqlarni hisobga olish masalasi yetarlicha

ochib berilmagan. Xorijiy adabiyotlarda (dzyudo, sambo va erkin kurash misolida) raqibni beldan oshirib tashlashga o'xshash texnik harakatlarni o'rgatish jarayonida sportchilarning yosh va jismoniy rivojlanish darajasini hisobga olish muhimligi qayd etilgan. Jumladan, N. Ozolin, V.N. Platonov va L.P. Matveyevlarning ilmiy tadqiqotlarida mashg'ulot jarayonini individuallashtirish sportchilarning texnik tayyorgarligini oshirishda samarali omil ekanligi ilmiy asoslangan.

So'nggi yillarda qizlar va ayollar sporti bilan bog'liq tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Ayrim ilmiy manbalarda qizlarning kuch, chaqqonlik va koordinatsiya sifatlarini rivojlantirishda maxsus mashqlardan foydalanish zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Biroq milliy kurashda, xususan, qo'li va bo'ynidan ushlab beldan oshirib tashlash usulini qizlarga o'rgatishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan.

Shuningdek, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud o'rgatish uslublari asosan erkak sportchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, qizlar organizmining anatomo-fiziologik va psixologik xususiyatlarini to'liq hisobga olmaydi. Bu esa texnik harakatlarni o'zlashtirish jarayonida samaradorlikning pasayishiga va jarohatlanish xavfining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida kurashchi qizlarga moslashtirilgan, xavfsiz va samarali o'rgatish uslubiyatini ishlab chiqish zarurati mavjudligi aniqlandi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot jarayonida kurashchi qizlarga qo'li va bo'ynidan ushlab beldan oshirib tashlash usulini o'rgatishning takomillashtirilgan uslubiyati ishlab chiqildi va amaliyotda sinovdan o'tkazildi. Tajriba-sinov mashg'ulotlari davomida ishtirokchilar nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Nazorat guruhida an'anaviy o'rgatish uslublari qo'llanilgan bo'lsa, tajriba guruhida esa taklif etilgan bosqichma-bosqich o'rgatish uslubiyati asosida mashg'ulotlar tashkil etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi kurashchi qizlarda beldan oshirib tashlash usulini bajarish texnikasining aniqligi va samaradorligi sezilarli darajada oshdi. Mashg'ulotlar yakunida tajriba guruhi ishtirokchilarining aksariyati usulni to'liq va texnik talablar asosida bajara olish darajasiga yetdi. Nazorat guruhida esa texnik ko'rsatkichlarning o'sishi nisbatan past bo'lib qoldi.

Texnik harakatlarni baholash natijalari qo'l va bo'yin ushlab beldan oshirish to'g'ri bajarilishi, tana muvozanatini saqlash hamda bel orqali oshirish fazalarida tajriba guruhida ijobiy o'zgarishlar kuzatilganini ko'rsatdi. Ayniqsa, tayyorlov bosqichida qo'llanilgan maxsus mashqlar kurashchi qizlarning harakat koordinatsiyasi va ishonchliligini oshirishga xizmat qildi. Shuningdek, taklif etilgan uslubiyat mashg'ulotlar jarayonida jarohatlanish xavfini kamaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tajriba guruhi ishtirokchilarida texnik harakatlarni bajarishda ishonch

ortib, psixologik barqarorlikning yaxshilangani kuzatildi. Bu esa musobaqa sharoitida usulni qo'llash samaradorligini oshirdi. Olingan natijalar taklif etilgan o'rgatish uslubiylatining amaliy jihatdan samarali ekanligini tasdiqladi hamda kurashchi qizlarning texnik tayyorgarligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot kurashchi qizlarga qo'li va bo'ynidan ushlab belidan oshirib tashlash usulini o'rgatish jarayonini takomillashtirishga qaratildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili va amaliy tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, mavjud o'rgatish uslublari asosan erkak sportchilarga yo'naltirilgan bo'lib, kurashchi qizlarning jismoniy va psixofiziologik xususiyatlarini to'liq hisobga olmaydi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich o'rgatish uslubiylati kurashchi qizlarning texnik tayyorgarligini sezilarli darajada oshirdi. Tajribas-inov mashg'ulotlari natijalariga ko'ra, taklif etilgan uslubiylat asosida shug'ullangan kurashchi qizlarda belidan oshirib tashlash usulini bajarish aniqligi, harakatlarning muvofiqiligi va samaradorligi oshgani aniqlandi. Shuningdek, mazkur uslubiylat mashg'ulotlar jarayonida xavfsizlikni ta'minlash, jarohatlanish xavfini kamaytirish hamda sportchilarning texnik harakatlarni bajarishga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qildi. Bu esa musobaqa faoliyatida texnik usullarni samarali qo'llash imkoniyatlarini kengaytirdi. Tadqiqot natijalari kurashchi qizlarga texnik usullarni o'rgatishda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish muhimligini ilmiy asoslab berdi hamda ishlab chiqilgan uslubiylatni kurash mashg'ulotlari amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F.A. Kerimov. Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti ZAR QALAM Darslik. T., 2005
2. T.S. Achilov Kurash turlari va uni o'qitish metodikasi (milliy kurash) Darslik T., 2005. yil
3. N.A. Tastanov. Kurash turlari nazariyasi va uslubiylati. ZAR QALAM Darslik. T., 2015 Q. Atoev O'quvchi yoshlarni o'zbek kurashiga o'rgatish usuliyoti. ZAR QALAM O'quv qo'llanma. T., 2005
4. I. Turakulov Tanlangan sport turi bo'yicha mutaxassislikka kirish (kurash) O'quv qo'llanma. Samarqand, 2023 yil.
5. K. Yusupov. Kurash Xalqaro qoidalari, texnikasi va taktikasi. Ilmiy-usluboy-amaliy qo'llanma. T., 2005.
6. A.R. Taymuratov Kurash nazariyasi va uslubiylati., O'quv qo'llanma 2020 yuil
7. M.N. Shukurov. Sport pedagogik maxoratini oshirish., O'quv qo'llanma. 2021 yil
8. T.S. Usmanxadjaev, Z.S. Artiqov, M.M. Qirg'izboyev Belbog'li kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi., O'quv qo'llanma. 2017 yil
9. Z.S. Artiqov O'quv qo'llanma. Sport pedagogik maahoratini oshirish. 2018 yil
10. I.R. Turakulov, M.A. Imomov, N.A. Gulova The method of teaching female wrestlers how to throw from the waist by holding hands and necks Web scientist: international scientific research journal ISSN: 2776-0979, Volume 5, Issue 10, October – 2024

DZYUDochILARNING TAKTIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Ergashaliyeva N.E.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Dzyudo, sambo nazariyasi va uslubiyati kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik tayyorgarlik, qarshi hujum harakatlari.

Ключевые слова: физическая подготовка, техническая и тактическая подготовка, контрнатупательные движения.

Key words: physical training, technical and tactical training, counterattack movements.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich tayyorgarlik bosqichidagi dzyudochilarning taktik tayyorgarligini yanada rivojlantirish va har tomonlama takomillashtirish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Musobaqa oldi tayyorgarlikda umumiy va maxsus tayyorgarlikni me'yorlash va samarali usullardan foydalanish kerak. Bellashuvlar tuzishda murakkab hujum harakatlaridan foydalanib kelingan va dzyudochilarning funksional imkoniyatlari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligi ushbu sifat darajasi sust va yaxshi rivojlangan dzyudochilar misolida tasdiqlangan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлена информация о дальнейшем совершенствовании и всестороннем обеспечении тактической подготовки дзюдоистов на новом этапе тренировок. В предсоревновательной подготовке необходимо стандартизировать общую и специальную подготовку и проводить ее эффективными способами. Неразрывная связь между техническими средствами преодоления трудностей, возникающих при отражении сложной атаки в индивидуальном порядке, иллюстрируется на примере дзюдоистов с низким уровнем мастерства и хорошей поддержкой.

SUMMARY:

This article presents information on the further development and comprehensive improvement of the tactical training of judokas at the initial training stage. In pre-competition training, it is necessary to standardize general and special training and use effective methods. The existence of a close relationship between the use of complex offensive movements in the organization of competitions and the functional capabilities of judokas is confirmed by the example of judokas with a low and well-developed level of quality.

Mavzuning dolzarbligi. Yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish maqsadida qabul qilinayotgan Prezident Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, mamlakatimizda ko'pdan-ko'p xalqaro miqyosdagi musobaqalarning

tez-tez o'tkazilishi, o'zbek sportchilarining Osiyo, jahon va Olimpiya o'yinlari musobaqalarida yuksak natijalarga erishishi mustaqil yurtimiz shuhratini jahon hamjamiyati oldida tarannum etmoqda. Barkamol avlodni sog'lom qilib tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sportning o'rnini hisobga olib sport ishlarini yanada takomillashtirish, uning o'quv va moddiy-texnik bazasini zamon talablari darajasiga hamda aholining sportga bo'lgan qiziqishini oshirish yo'lida davlat miqyosidagi maqsadli tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. Bunda texnik-taktik mahorat deganda yuqori toifadagi turli dzyudochilarga xos bo'lgan harakatlarni bajarishning asosiy qonuniyatlari, tamoyillari tushuniladi.

Tadqiqotning maqsadi: bir yillik tayyorgarlik jarayonida musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarini e'tiborga olgan holda, dzyudochilarni taktik tayyorgarliklarini rivojlantirish usulini ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti va predmeti: dzyudochilarning mashg'ulot jarayonlari va musobaqa faoliyati tuzilishi.

Tadqiqot natijalari va ular muhokamasi: dzyudochilarning taktik tayyorgarliklarini tekshirish uchun bir qator pedagogik tajribalar amalga oshirildi. Tadqiqot dzyudochilarni mashg'ulot jarayonida taktik hujumlarni o'rganish, bajarish va ularni mustaxkamlab olish usullariga o'rgatish uchun ajratilgan soatlar hajmi doirasida 45% gacha oshirish, shuningdek, musobaqa faoliyati xususiyatlarini aniqlashtirishga qaratilgan. Taxminlarning to'g'riligini tajribalar asosida tekshirishda 18 dan 22 yoshgacha bo'lgan dzyudochilardan iborat.

Tadqiqot ishtirokchilari – dzyudochilar ikki guruhga bo'linishdi, 1–guruh nazorat guruhi (10 kishi) bo'lib ushbu guruh tarkibiga kiruvchilar 2025-yilning 15-noyabr kuni, yuqorida qayd etilgan nazorat sinov mashqlari yordamida tekshiruvdan o'tkazildi hamda kuzatuvning birinchi kunidan boshlab mashg'ulotlarda ishtirok etishni davom etishdi. 2- guruh pedagogik Tadqiqot guruhi (10 kishi) – bulib u ham 1-guruh bilan yonma – yon nazoratdan o'tkazildi. Tadqiqot guruhida 2 oy davomida (2025 yil 15-noyabr oyidan 2025-yilning 15-yanvar kuniga qadar) taktik tayyorgarliklarini shakllantirish maqsadida yo'naltirilgan vositalar qo'llanildi. Mashg'ulotlarning tayyorgarlik qismidagi (dzyudochining maxsus mashqlari bilan birgalikda) mashqlar: yugurish, URM (turgan joyda bajarish va yurib bajarish), MRM (ko'prik holatida yurish va aylanib yugurish, oyoq paylarini cho'zish va yelkalarni qizdirish). Tadqiqot davomida 2-guruhga kurashning boshqa turlaridan usullar o'rgatdik, ushlashlar, qo'l va oyoq harakatlari o'rgatib bordik.

Nazorat va tadqiqot guruhlaridan tadqiqot boshida olingan test natijalari

№	Nazorat testlari	naz	gur		tadq	gur	ux
		$\bar{X}$	σ	V%	$\bar{X}$	σ	V%
1	3x10 metr masofaga mokisimon yugurish	10.6	0.3	2.83%	10.6	0.4	3.77%
2	O-goshi (beldan oshirib tashlash) 10 soniya	5.5	0.5	9.09%	5.5	0.5	9.09%
3	Seoi-nage (yelkadan oshirib tashlash) 10 soniya	5.5	0.5	9.09%	5.4	0.6	11.11%
4	Turnikda tortilish	11.9	0.7	5.88%	11.8	1.4	11.86%

Tadqiqot oxiriga kelib o'rgatilgan usullar: 4 xil ushlash usullari, qo'lga xarakatlari bo'yicha 4 xil usuli, oyoq xarakatlari bo'yicha 4 xil usuli. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, 2–guruh o'rgatilgan usullarni juda tez o'rganib oldi va boshqa sheriklariga ham o'rgatishga ulgurdi, 1–guruh o'z mashg'ulotlarida o'rgangan usullarini takrorlab, o'z malakasini oshirar edi.

O'zDJTSU dzyudochlarni mashg'ulotlarida bellashuv vaqtida 1 guruh vakillarida o'zgarish sezilmadi lekin, 2–guruh vakillarida ayrim holatlarda tadqiqotda o'rgatilgan hujum holatida va ushlash holatlari va qarshi usullarida qo'l bilan bajariladigan va oyoq bilan bajariladigan usuli element harakatlari ishlatilganligi guvohi bo'ldik.

Demak, 2 – guruh vakillari hujum qilishda, dzyudo usullarini elementlaridan foydalanishdi, yani o'zlari yaratgan taktik harakatni shu elementlar bilan shakllantirganlar.

Tadqiqot natijalari: 2 oy davom etgan tadqiqot natijalariga ko'ra, nazorat guruhining taktik tayyorgarlik darajasi va ular tuzgan usullar ketma-ketligida sezilarli o'zgarish kuzatilmadi. Tadqiqot guruhida usullar ketma-ketligida sambo kurashi harakatlaridagi ayrim elementlarni kuzatdik, bu – ularga musobaqada raqibni chalg'itish va raqibga noqulayli tug'dirdi. Nazorat guruhining taktik tayyorgarlik darajasi 2,5% dan 3,5%ga oshgan bo'lsada, tadqiqot guruhida bu ko'rsatkich 2,5% dan 5,8% ga oshdi. Bu foizlar dzyudochilar musobaqada ishlatgan taktik hujumlari asosida tuzib chiqildi.

2-jadval.

Nazorat va tadqiqot guruhlaridan tadqiqot boshida olingan test natijalari

№	Nazorat testlari	Nazo-rat	Gurux		tst	R	Tadqi-qot	Gurux		tst	P
		$\bar{X}$	Σ	V%			$\bar{X}$	σ	V%		
1	3x10 metr masofaga moksimon yugurish.	10.1	0.2	1.98%	1.33	≤ 0.2	9.9	0.5	5.05%	3.5	< 0.001
2	O-goshi (10 soni-ya).	5.8	0.8	13.70%	1.5	≤ 0.1	6.6	0.8	12.1%	5.5	< 0.001
3	Seoi-nage (10 soni-ya).	5.8	0.8	13.79%	1.5	≤ 0.1	6.6	0.8	12.1%	4	< 0.001
4	Turnikda tortilish	14.6	0.5	3.42%	10	≤ 0.001	15.2	1.2	7.89%	8.8	< 0.001

Xulosa. Ikki xil sport kurash turlari bilan shug‘ullangan sportchilar asosiy sport turlarida taktik harakatlarni tuzishda albatda ikkinchi sport turlaridagi ma’lum bir usullardan yoki elementlardan foydalanib turishligi ma’lum bo‘ldi, bu esa taktik hujumni yanada kuchaytirib yubordi. Yakkakurash sport turlari bilan shug‘ullangan sportchilar, boshqa kurash turlaridan xabardor bo‘lishsa, taktik hujum harakatlarini shakllantirishini oshirib borar ekan.

Dzyudo bilan shug‘ullanuvchi sportchilarga, boshqa kurash turi usullarini ham o‘rgatish ularni taktik tayyorgarligini kuchaytirib borishini isbod qildi. Shu qatorda dzyudochilarning jismoniy sifatlaridan kuch va chaqqonliklari bilan birga ularni texnikalari ham oshib bordi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Илов А.Н. “Повышение спортивно-педагогического мастерства по борьбе дзюдо”. учебник “O‘ZKITOBSAVDONASHIRYOTI” 2020-г.
2. Tstanov N.A. – “Kurash turlari nazariyasi va uslubi-yati” Darslik Toshkent 2017 y.
3. Bayturayev E.I. – Sambo kurashi nazariyasi va uslubi-yati. Toshkent 2016 y.
4. Qodirov S.E. “Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichida mashg‘ulotlarni tashkil etish” (Dzyudo). O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2023 y.

YAKKAKURASHCHILARNING XRONOBIOLOGIK TIPLARI ASOSIDA MASHG'ULOT YUKLAMALARI VA DAM OLISH FAZALARINI TAQSIMLASH

Zayniddinova D.Sh.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Chirchiq, O'zbekiston*

Tayanch so'zlar: yakkakurash sport turlari, xronobiologiya, xronotip, mashg'ulot yuklamasi, dam olish fazalari, sport tayyorgarligi.

Ключевые слова: единоборства, хронобиология, хронотип, тренировочная нагрузка, фазы отдыха, спортивная подготовка.

Key words: combat sports, chronobiology, chronotype, training load, recovery phases, sports training.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada yakkakurashchi talaba-sportchilarning xronobiologik tiplari asosida mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini taqsimlashning sport tayyorgarligi samaradorligiga ta'siri tadqiq etilgan. Tadqiqot O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetining 19–20 yoshli malakali yakkakurashchi talaba-sportchilari ishtirokida o'tkazilib, 36 nafar sportchi tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida mashg'ulotlar sportchilarning individual xronotiplariga mos holda tashkil etildi. Tadqiqot natijalari xronobiologik yondashuv asosida rejalashtirilgan mashg'ulotlar tezkorlik, kuch, maxsus chidamlilik, chaqqonlik va reaksiya tezligi ko'rsatkichlarining ishonchli darajada yaxshilanishiga olib kelishini ko'rsatdi. Olingan natijalar yakkakurash sport turlarida mashg'ulot jarayonini optimallashtirishda xronobiologik yondashuvning yuqori amaliy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В статье исследуется влияние распределения тренировочных нагрузок и фаз отдыха с учетом хронобиологических типов борцов-единоборцев на эффективность спортивной подготовки. Исследование проведено на примере 19–20-летних квалифицированных студентов-спортсменов Узбекского государственного университета физической культуры и спорта. В эксперименте приняли участие 36 спортсменов, разделенных на экспериментальную и контрольную группы. В экспериментальной группе тренировочный процесс был организован с учетом индивидуальных хронобиологических особенностей спортсменов. Результаты исследования показали, что хронобиологически ориентированное планирование тренировок способствует достоверному улучшению показателей быстроты, силы, специальной выносливости, ловкости и скорости реакции. Полученные данные подтверждают целесообразность внедрения хронобиологического подхода в систему подготовки спортсменов-единоборцев.

SUMMARY:

The article examines the effect of distributing training loads and recovery phases based on chronobiological types on the effectiveness of training in combat sports athletes. The study was conducted among 19–20-year-old qualified student-athletes of the Uzbekistan State University of

Physical Education and Sport. A total of 36 athletes were divided into experimental and control groups. In the experimental group, the training process was organized according to individual chronobiological characteristics. The results demonstrated that chronobiologically oriented training significantly improves speed, strength, special endurance, agility, and reaction time indicators. The findings confirm the high practical relevance of applying a chronobiological approach to optimize training processes in combat sports.

Dolzarbligi. Yakkakurash sport turlarida yuqori sport natijalariga erishish sportchilarning nafaqat jismoniy, balki texnik-taktik, psixologik va funksional tayyorgarlik darajasi bilan ham uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, zamonaviy sport tayyorgarligi tizimida sportchilar organizmining moslashuv imkoniyatlarini chuqur o'rganish va individual yondashuv asosida mashg'ulot jarayonini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, sportchilarning funksional holati va biologik ritmlari sport tayyorgarligi samaradorligini belgilovchi yetakchi omillardan biri sifatida qaralmoqda.

So'nggi yillarda sport fiziologiyasi va sport pedagogikasida organizmning sutkalik biologik ritmlari - xronobiologik xususiyatlarini hisobga olish masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Xronobiologiya inson organizmida kechadigan fiziologik, psixik va motor jarayonlarning sutka davomida ma'lum qonuniyatlar asosida o'zgarishini o'rganadi. Mazkur jarayonlar sportchilarning ish qobiliyati, charchash tezligi, tiklanish samaradorligi hamda musobaqa faoliyatidagi barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xorijiy tadqiqotlarda sportchilarning ish qobiliyati sutka davomida bir xil bo'lmasligi, jismoniy va funksional ko'rsatkichlarning maksimal namoyon bo'lishi ma'lum vaqt oralig'iga to'g'ri kelishi ilmiy asoslangan. Jumladan, Reilly va Atkinson tadqiqotlarida sportchilarning tezkorlik, kuch va chidamlilik ko'rsatkichlari biologik ritmlar bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlangan. Bompa esa mashg'ulot jarayonini sportchilarning individual xronotiplariga moslashtirish tayyorgarlik samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi [6; 4.].

Mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida ham sportchilarning yuklamalarga moslashuvi individual-funksional xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan. Platonov sport tayyorgarligi tizimida individual yondashuv tamoyilining ustuvor ahamiyatga egaligini asoslab, mashg'ulot yuklamalarining sportchilarning funksional holatiga mos holda rejalashtirilishi zarurligini qayd etadi. Kashuba esa sportchilarning funksional tayyorgarligini boshqarishda biologik va fiziologik ritmlarni hisobga olish sport natijalarining barqarorligini ta'minlashini ilmiy jihatdan asoslab bergan [1; 2.].

Xronobiologik yondashuv mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda nafaqat yuklama hajmi va intensivligini, balki ularning davriyligi va blokli tuzilishini ham ilmiy asoslash imkonini beradi. Issurin tomonidan ishlab chiqilgan blokli periodizatsiya nazariyasiga ko'ra, mashg'ulot yuklamalarining ma'lum

funksional yo‘nalishlar bo‘yicha konsentratsiyalashuvi sportchilarning moslashuv imkoniyatlarini oshiradi va tiklanish jarayonlarini optimallashtiradi. Ushbu yondashuv xronobiologik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirilganda mashg‘ulot samaradorligini yanada oshirishi mumkin [3].

Shuningdek, mashg‘ulot jarayonida egiluvchanlik va mushak elastikligini rivojlantirish masalalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Behm va Chaouachi tadqiqotlarida cho‘zish mashqlarining bajarilish vaqti hamda organizmning funksional holati ularning samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan. Mualliflar mashg‘ulotning biologik ritmlarga mos vaqt oralig‘ida tashkil etilishi jismoniy ko‘rsatkichlarning yuqori darajada namoyon bo‘lishiga xizmat qilishini ta‘kidlaydilar [7].

Kuch va tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda ham sportchilarning funksional holati va biologik faollik darajasi muhim omil hisoblanadi. Zatsiorskiy va Kraemer kuch tayyorgarligi jarayonida markaziy asab tizimining optimal holati yuqori natijalarga erishishning asosiy sharti ekanligini ko‘rsatib o‘tgan. Ushbu holat mashg‘ulot yuklamalarini sportchilarning individual biologik ritmlariga mos holda rejalashtirish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi [8].

Yosh sportchilar va talaba-sportchilarning jismoniy rivojlanishi ham biologik va yoshga xos omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Malina, Bouchard va Bar-Or tadqiqotlarida organizmning o‘sish va yetilish jarayonlari jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining namoyon bo‘lishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan. Shu sababli 19–20 yoshli sportchilarning xronobiologik xususiyatlarini hisobga olish mashg‘ulot jarayonining ilmiy asoslanganligini ta‘minlaydi [9].

Bundan tashqari, sportchilarni tayyorlash jarayonini tashkil etishda amaldagi me‘yoriy-uslubiy hujjatlarga tayanish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlarda sportchilarning sog‘lig‘ini saqlash, tiklanish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish hamda mashg‘ulot yuklamalarini oqilona taqsimlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur talablar xronobiologik yondashuvni amaliyotga joriy etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi [10].

O‘zbekiston sport amaliyotida, xususan yakkakurash sport turlarida mashg‘ulot yuklamalari va dam olish fazalarini sportchilarning xronobiologik tiplari asosida rejalashtirish masalasi yetarli darajada ilmiy-amaliy tadqiq etilmagan. Aksariyat hollarda mashg‘ulotlar an‘anaviy jadval asosida, sportchilarning individual biologik ritmlarini hisobga olmasdan tashkil etilmoqda. Bu esa sportchilarda ortiqcha charchash, tiklanish jarayonlarining sustlashuvi hamda sport natijalarining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur holatlar yakkakurashchi sportchilarning xronobiologik tiplari asosida mashg‘ulot yuklamalari va dam olish fazalarini ilmiy asosda taqsimlash zaruratini

yuzaga keltiradi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot mavzusi sport tayyorgarligi nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi yakkakurashchi talaba-sportchilarning xronobiologik tiplari asosida mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini taqsimlashning sport tayyorgarligi samaradorligiga ta'sirini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- yakkakurashchi sportchilarning xronobiologik turlarini aniqlash;
- xronotiplarga mos mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini ishlab chiqish;
- tajriba va nazorat guruhlarini ko'rsatkichlarini solishtirish;
- xronotipga mos tayyorgarlikning jismoniy va funksional samaradorligini baholash.

Tadqiqot usullari:

Tadqiqot O'zDJTSUning 19–20 yoshli malakali yakkakurashchi talaba-sportchilari ishtirokida o'tkazildi. Tadqiqotda jami 36 nafar sportchi qatnashdi va ular tasodifiy tanlash usuli asosida ikki teng guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (18 nafar) va nazorat guruhi (18 nafar).

Har bir guruhda 6 nafardan yunon-rum kurashchisi, 6 nafardan dzyudochi va 6 nafardan sambochi bo'lib, sport ustalari va sport ustaligiga nomzodlar soni teng taqsimlandi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

- ilmiy adabiyotlar tahlili;
- xronobiologik tiplarni aniqlash (ertalabki, kunduzgi va kechki tiplar);
- pedagogik tajriba;
- jismoniy tayyorgarlik testlari;
- matematik-statistik tahlil.

Tajriba guruhi sportchilari uchun mashg'ulotlar ularning xronotipiga mos vaqt oralig'ida tashkil etildi, nazorat guruhi esa an'anaviy mashg'ulot rejimi asosida tayyorlandi.

Tadqiqot natijalari:

Pedagogik tajriba yakunlari tajriba guruhi sportchilarida jismoniy va funksional ko'rsatkichlarning sezilarli darajada yaxshilanganligini ko'rsatdi.

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining o'zgarishi

T/r	Ko'rsatkichlar (testlar)	Guruh	Tajriba boshida ($X \pm \sigma$)	Tajriba oxirida ($X \pm \sigma$)	Absolyut o'zgarish	O'sish (%)	t	p
1	30 m yugurish (s)	Tajriba	4,28±0,12	4,12±0,10	-0,16	3,7	2,41	<0,05
		Nazorat	4,27±0,11	4,21±0,12	-0,06	1,4	1,18	>0,05

2	1000 m yugurish (daq, s)	Tajriba	3:42±0:18	3:28±0:16	-0:14	6,3	2,36	<0,05
		Nazorat	3:43±0:17	3:38±0:18	-0:05	2,2	1,14	>0,05
3	Turnikda tortilish (son)	Tajriba	14,6±2,1	18,3±2,4	+3,7	25,3	2,79	<0,05
		Nazorat	14,9±2,0	16,1±2,2	+1,2	8,1	1,22	>0,05
4	Qo'l bilan yerdan itarilish (1 daq, son)	Tajriba	41,2±4,3	48,9±4,7	+7,7	18,7	2,68	<0,05
		Nazorat	40,8±4,1	43,1±4,5	+2,3	5,6	1,19	>0,05
5	Arqonga chiqish (m)	Tajriba	4,2±0,6	5,6±0,7	+1,4	33,3	2,74	<0,05
		Nazorat	4,3±0,6	4,8±0,7	+0,5	11,6	1,17	>0,05
6	Maxsus chidamlilik (kurash usullari, son)	Tajriba	28,4±2,1	33,6±2,3	+5,2	18,3	2,87	<0,05
		Nazorat	28,7±2,0	30,1±2,2	+1,4	4,9	1,21	>0,05
7	Portlovchi kuch (joyidan uzunlikka sakrash, sm)	Tajriba	234±12	251±14	+17	7,3	2,45	<0,05
		Nazorat	236±11	242±13	+6	2,5	1,13	>0,05
8	Egiluvchanlik (oldinga egilish, sm)	Tajriba	11,8±1,9	15,6±2,1	+3,8	32,2	2,74	<0,05
		Nazorat	12,1±2,0	13,4±2,2	+1,3	10,7	1,16	>0,05
9	Chaqqonlik (4×10 m shuttle run, s)	Tajriba	10,42±0,31	9,96±0,28	-0,46	4,4	2,52	<0,05
		Nazorat	10,44±0,29	10,28±0,30	-0,16	1,5	1,15	>0,05
10	Reaksiya tezligi (ms)	Tajriba	248±14	226±12	-22	8,9	2,58	<0,05
		Nazorat	246±13	238±14	-8	3,3	1,12	>0,05

1-jadvalda tajriba va nazorat guruhlarida pedagogik tajriba davomida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining dinamikasi aks ettirilgan. Jadval ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhi sportchilarida deyarli barcha baholangan mashqlar bo'yicha statistik jihatdan ishonchli ijobiy o'zgarishlar qayd etilgan ($p<0,05$).

Xususan, tezkorlikni ifodalovchi 30 m yugurish va chaqqonlikni baholovchi 4×10 m shuttle run testlarida tajriba guruhi sportchilarida vaqt ko'rsatkichlarining sezilarli qisqarishi kuzatildi. Bu holat mashg'ulot yuklamalarining sportchilarning individual xronobiologik faollik cho'qqilariga moslashtirilgani natijasida markaziy asab tizimi faoliyatining optimal darajada tashkil etilganligi bilan izohlanadi.

Umumiy va maxsus chidamlilikni tavsiflovchi 1000 m yugurish hamda maxsus chidamlilik testi natijalarida ham tajriba guruhi sportchilarida ishonchli o'sish qayd etildi. Mashg'ulot va dam olish fazalarining biologik ritmlarga mos rejalashtirilishi sportchilarda charchash jarayonlarining sekinlashuviga, tiklanish mexanizmlarining faollashuviga va ish qobiliyatining barqaror oshishiga xizmat qilgan.

Kuch va portlovchi kuch ko'rsatkichlarini baholovchi turnikda tortilish, yerdan itarilish hamda joyidan uzunlikka sakrash mashqlarida tajriba guruhi sportchilarida o'sish sur'atlari yuqori bo'lib, bu holat mushak-tayanch apparatining funksional imkoniyatlari yaxshilanganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, portlovchi kuch ko'rsatkichlarining o'sishi yakkakurash sport turlarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tezkor-kuch sifatlarining samarali rivojlanganidan dalolat beradi.

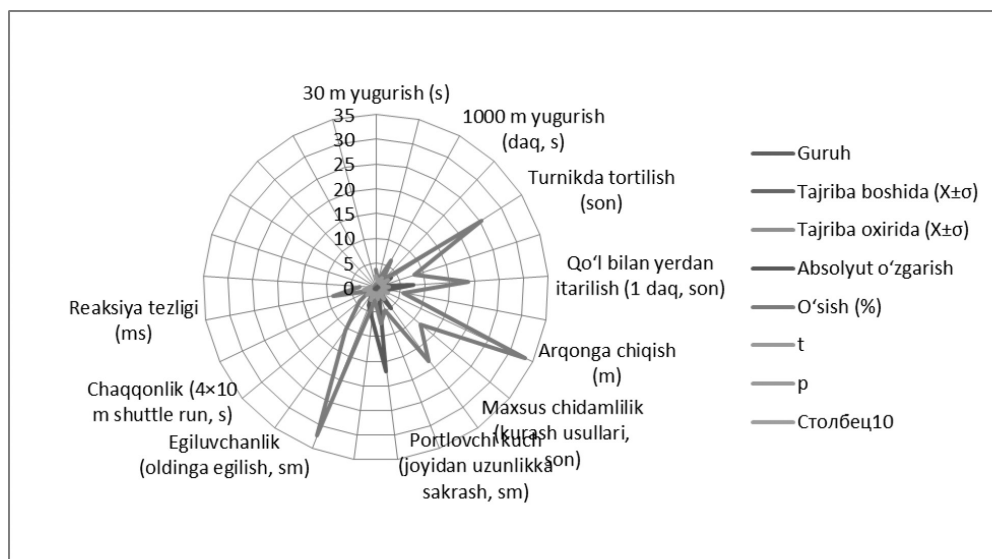
Egiluvchanlik va reaksiya tezligini ifodalovchi ko'rsatkichlarda ham tajriba guruhi sportchilarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar aniqlanib, bu sportchilarning harakat amplitudasi kengaygani va harakat reaksiyalarining tezlashganini ko'rsatadi. Ushbu omillar texnik-taktik harakatlarning aniqligi va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat guruhi sportchilarida esa mashg'ulotlar an'anaviy kun tartibi asosida tashkil etilgani sababli ko'rsatkichlarning o'sishi nisbatan past bo'lib, aksariyat mashqlarda statistik jihatdan ishonchsiz natijalar qayd etildi ($p > 0,05$). Bu esa sportchilarning individual biologik ritmlarini hisobga olmagan holda tashkil etilgan mashg'ulotlarning samaradorligi cheklanganligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, 1-jadvalda keltirilgan natijalar yakkakurash sport turlarida mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini sportchilarning xronobiologik tiplari asosida taqsimlash jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini ishonchli ravishda yaxshilashini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Mazkur rasmda tajriba guruhi sportchilarining pedagogik tajriba boshidagi va oxiridagi jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari, shuningdek, ularning absolyut o'zgarishi, o'sish foizi hamda statistik ishonchlilik mezonlari (t va p) radial diagramma ko'rinishida aks ettirilgan. Diagrammada yakkakurash sport turlariga xos bo'lgan asosiy jismoniy sifatlar — tezkorlik (30 m yugurish), umumiy chidamlilik (1000 m yugurish), kuch (turnikda tortilish, yerdan itarilish), maxsus chidamlilik, portlovchi kuch (joyidan uzunlikka sakrash), egiluvchanlik, chaqqonlik va reaksiya tezligi kompleks tarzda ifodalangan.

Diagrammama'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, tajriba oxirida deyarli barcha ko'rsatkichlar bo'yicha qiymatlarning ijobiy tomonga siljishi kuzatiladi. Ayniqsa, maxsus chidamlilik, kuch va portlovchi kuch ko'rsatkichlarida o'sish foizi yuqori bo'lib, bu mashg'ulot yuklamalarining sportchilarning individual xronobiologik faollik cho'qqilariga moslashtirilganligini tasdiqlaydi. Egiluvchanlik va

I-rasmю Jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining o'zgarishi

chaqqonlik ko'rsatkichlarining sezilarli yaxshilanishi sportchilarning harakat amplitudasi va koordinatsion imkoniyatlari kengayganidan dalolat beradi.

Shuningdek, tezkorlik va reaksiya tezligi bilan bog'liq ko'rsatkichlarda vaqt va millisekundlarda ifodalanadigan qiymatlarning qisqarishi sportchilarning markaziy asab tizimi faoliyatining optimallashtirilganini ko'rsatadi. Diagrammada absolyut o'zgarish va o'sish foizlarining yuqori qiymatlari statistik tahlil natijalari bilan mos kelib, t-kriteriy va p-ko'rsatkichlar tajriba guruhi foydasiga ishonchli farqlar mavjudligini ($p < 0,05$) tasdiqlaydi.

Umuman olganda, rasmda keltirilgan grafik ma'lumotlar yakkakurash sport turlarida mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini sportchilarning xronobiologik tiplari asosida tashkil etish jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining kompleks va barqaror rivojlanishiga olib kelishini yaqqol namoyon etadi.

Xulosa. O'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari yakkakurashchi talaba-sportchilarning xronobiologik tiplari asosida mashg'ulot yuklamalari va dam olish fazalarini taqsimlash sport tayyorgarligi jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Tadqiqot davomida mashg'ulotlarning sportchilarning individual sutkalik biologik ritmlariga mos holda tashkil etilishi jismoniy va maxsus tayyorgarlik ko'rsatkichlarining barqaror va ishonchli o'sishiga olib keldi.

Tajriba guruhi sportchilarida tezkorlik, kuch, portlovchi kuch, maxsus chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik hamda reaksiya tezligi kabi yakkakurash sport turlari uchun muhim bo'lgan jismoniy sifatlarning aksariyati bo'yicha statistik jihatdan ishonchli ijobiy o'zgarishlar qayd etildi ($p < 0,05$). Bu holat

maslhg'ulot yuklamalarining sportchilarning individual funksional imkoniyatlari va biologik faollik cho'qqilariga moslashtirilganligi bilan izohlanadi.

Shuningdek, maslhg'ulot va dam olish fazalarining ilmiy asosda rejalashtirilishi sportchilarning charchash darajasini kamaytirib, tiklanish jarayonlarini jadallashtirdi hamda markaziy asab tizimi faoliyatining optimallashtirishiga xizmat qildi. Natijada sportchilarning maslhg'ulot jarayonidagi ish qobiliyati barqarorlashdi va musobaqa oldi tayyorgarlik sifatining yaxshilanishi kuzatildi.

Nazorat guruhi sportchilarida esa maslhg'ulotlar an'anaviy kun tartibi asosida tashkil etilgani sababli jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining o'sishi nisbatan past bo'lib, ko'plab maslhqlar bo'yicha statistik jihatdan ishonchsiz natijalar qayd etildi ($p > 0,05$). Bu esa sport tayyorgarligi jarayonida sportchilarning individual xronobiologik xususiyatlarini hisobga olmasdan olib borilgan maslhg'ulotlarning samaradorligi cheklanganligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot natijalari yakkakurash sport turlarida maslhg'ulot jarayonini rejalashtirishda xronobiologik yondashuvdan foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan maqsadga muvofiq ekanligini asoslab beradi. Ushbu yondashuvni oliy ta'lim muassasalari, sport maktablari hamda yuqori malakali sportchilar tayyorlash tizimiga joriy etish sport natijalarining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Platonov notes that the effectiveness of long-term athlete preparation depends on systematic methodological planning (214–226). Kashuba V.A. Sportchilar funksional tayyorgarligini boshqarish asoslari. – Kiyev: NUFVSU, 2016. – 412 b. – B. 145–158.
2. Issurin V.B. Sport tayyorgarligida blokli periodizatsiya. – Moskva: Sovetskiy sport, 2018. – 304 b. – B. 87–101.
3. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Champaign: Human Kinetics, 2019. – 412 p. – P. 176–189.
4. Reilly T., Waterhouse J. Biological rhythms and exercise performance. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 298 p. – P. 112–125.
5. Atkinson G., Reilly T. Circadian variation in sports performance. // Sports Medicine. – 2017. – Vol. 47, № 6. – P. 1151–1164.
6. Behm D.G., Chaouachi A. A review of the acute effects of static and dynamic stretching on performance. // European Journal of Applied Physiology. – 2015. – Vol. 115, № 2. – P. 263–278.
7. Zatsiorskiy V.M., Kraemer W.J. Science and Practice of Strength Training. – Champaign: Human Kinetics, 2020. – 368 p. – P. 201–215.
8. Malina R.M., Bouchard C., Bar-Or O. Growth, maturation, and physical activity. – Champaign: Human Kinetics, 2018. – 712 p. – P. 389–402.
9. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi. Sportchilarni tayyorlash bo'yicha me'yoriy-uslubiy hujjatlar. – Toshkent, 2022. – 184 b. – B. 56–63.
10. Korobeynikov, Georgiy, et al. "Comparative Performance Analysis Between Winners and Losers in Freestyle Wrestling at the 2023 World Championship". Health, Sport, Rehabilitation, vol. 11, no. 4, Dec. 2025, pp. 33–45, doi:10.58962/HSR.2025.1230.
11. Gaziev Sh.Sh.. "Priority areas of the long-term sambo training system" Fan-Sportga, no. 3, 2023, pp. 12–14.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA SPORT MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH: TAJRIBA VA NATIJALAR

Ergashev Ya.N.

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: wearable technologies, raqamli texnologiyalar, sport mashg'ulotlari, mashg'ulot yuklamasi, fiziologik monitoring, yurak urish tezligi, sport samaradorligi, jismoniy tayyorgarlik.

Ключевые слова: wearable technologies, цифровые технологии, спортивные тренировки, тренировочная нагрузка, физиологический мониторинг, частота сердечных сокращений, спортивная эффективность, физическая подготовленность

Key words: wearable technologies, digital technologies, sports training, training load, physiological monitoring, heart rate, sports performance, physical fitness.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada sport mashg'ulotlarini wearable technology, ya'ni sensorli va kiyiladigan qurilmalar asosida tashkil etish samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Sportchilarning mashg'ulot yuklamasi, yurak urish tezligi, mashg'ulot intensivligi hamda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari monitoring qilingan hamda pedagogik tajriba asosida nazorat va tajriba guruhlarini faoliyati taqqoslangan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается эффективность организации спортивных тренировок на основе wearable technologies, то есть сенсорных и носимых устройств. В ходе исследования осуществлялся мониторинг тренировочной нагрузки спортсменов, частоты сердечных сокращений, интенсивности тренировок, а также показателей физической подготовленности. На основе педагогического эксперимента проведено сравнительное исследование деятельности контрольной и экспериментальной групп, а также проанализировано влияние wearable technologies на эффективность тренировочного процесса.

SUMMARY:

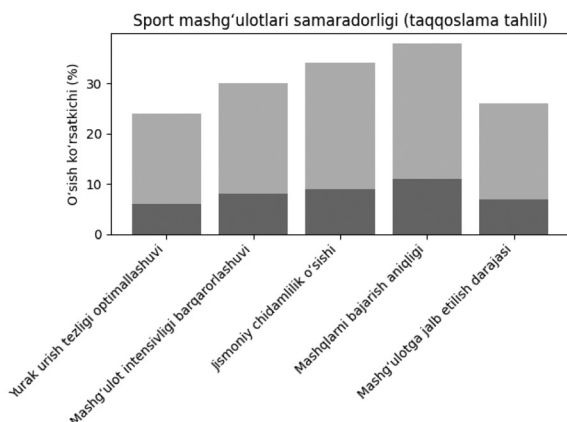
This article examines the effectiveness of organizing sports training based on wearable technologies, namely sensor-based and wearable devices. During the research process, athletes' training load, heart rate, training intensity, and physical fitness indicators were monitored. Based on a pedagogical experiment, the activities of the control and experimental groups were compared, and the impact of wearable technologies on training effectiveness was analyzed.

Zamonaviy ta'lim va sport tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish global tendensiyalardan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari,

mobil ilovalar, onlayn platformalar hamda raqamli monitoring vositalari sport mashg'ulotlarini tashkil etish, boshqarish va baholash jarayonlarini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ayniqsa, sport mashg'ulotlarini individuallashtirish, yuklamani nazorat qilish va sportchilar tayyorgarligini tahlil qilishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda. An'anaviy sport mashg'ulotlarida mashq jarayonini nazorat qilish asosan murabbiyning tajribasi va kuzatuviga asoslangan bo'lsa, raqamli texnologiyalar yordamida mashg'ulot samaradorligini aniq ko'rsatkichlar asosida baholash imkoniyati yaratilmoqda. Shu bois ushbu tadqiqotda sport mashg'ulotlarini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishning samaradorligi tajriba yo'li bilan o'rganildi. So'nggi yillarda sport sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish mashg'ulot jarayonini tashkil etish, nazorat qilish va tahlil qilishning muhim omiliga aylandi. Raqamli texnologiyalar deganda sport mashg'ulotlarida qo'llaniladigan mobil ilovalar, onlayn platformalar, video tahlil dasturlari, sensorli qurilmalar hamda raqamli monitoring tizimlari tushuniladi. Ushbu texnologiyalar sportchilarning jismoniy holatini real vaqt rejimida kuzatish, yuklamani individuallashtirish va mashg'ulot samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan sport mashg'ulotlari an'anaviy mashg'ulotlarga nisbatan yuqori aniqlik va tizimlilikka ega bo'ladi. Jumladan, mashqlarni video tahlil qilish sportchilarning texnik xatolarini tezkor aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, raqamli rejalashtirish vositalari yordamida mashg'ulot yuklamasini yosh, jismoniy tayyorgarlik darajasi va individual imkoniyatlarga mos ravishda belgilash mumkin. Pedagogik va sport metodikasi bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarda raqamli texnologiyalar sportchilarning mashg'ulotga bo'lgan motivatsiyasini oshirishi ta'kidlanadi. Sportchi o'z natijalarini raqamli ko'rsatkichlar orqali kuzatishi, rivojlanish dinamikasini ko'rishi va solishtirishi natijasida mashg'ulot jarayonida faolroq ishtirok etadi. Bu esa mashg'ulot samaradorligining oshishiga olib keladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar sport mashg'ulotlarini tashkil etishda murabbiy faoliyatini ham yengillashtiradi. Murabbiy mashg'ulot jarayonini tizimli rejalashtirish, natijalarni saqlash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada sport mashg'ulotlari ilmiy asoslangan, nazorat qilinadigan va prognoz qilinadigan jarayonga aylanadi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, raqamli texnologiyalarni sport mashg'ulotlariga joriy etish sportchilarning jismoniy tayyorgarligi, texnik ko'nikmalari va umumiy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, zamonaviy sport ta'limida raqamli texnologiyalar asosida mashg'ulotlarni tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Sport mashg'ulotlarini tashkil etishda mobil ilovalar, video tahlil texnologiyalari, sensorli qurilmalar hamda raqamli rejalashtirish va monitoring platformalaridan foydalaniladi. Ushbu texnologiyalar mashg'ulot jarayonini individuallashtirish, yuklamani nazorat qilish hamda sportchilarning jismoniy tayyorgarligini obyektiv baholash imkonini beradi.

Pedagogik tajriba davomida sport mashg'ulotlari samaradorligi nazorat va tajriba guruhlarida o'rtasida taqqoslandi. Tajriba guruhida mashg'ulot jarayoni sensorli va kiyiladigan qurilmalar yordamida monitoring qilindi.

Tadqiqot yakunida quyidagi ko'rsatkichlar tahlil qilindi:

Olingan natijalar taqqoslama tahlil asosida baholandi. Tajriba guruhi ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 2–2,5 baravar yuqori o'sish dinamikasini namoyon etdi.

Ayniqsa:

Jismoniy chidamlilik → +25% (nazorat: +9%)

Texnik aniqlik → +27% (nazorat: +11%)

Intensivlik nazorati → +22% (nazorat: +8%)

Bu farqlar wearable technologies qo'llanilishi mashg'ulot samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, sensorli va kiyiladigan qurilmalar yordamida mashg'ulot yuklamasini real vaqt rejimida nazorat qilish sportchilarning fiziologik moslashuv jarayonini sezilarli darajada tezlashtirdi. Mashg'ulot davomida yurak urish tezligi, yuklama intensivligi va tiklanish ko'rsatkichlarining doimiy monitoring qilinishi sportchilarning organizmida optimal funksional javob shakllanishiga xizmat qildi. Yurak urish tezligining optimallashtuvi mashg'ulot yuklamasining ilmiy asosda boshqarilganligini tasdiqlab, ortiqcha zo'riqish va nojo'ya yuklama ehtimolini kamaytirishga imkon berdi. Sensorli texnologiyalar asosida olingan obyektiv ma'lumotlar sportchilarning individual fiziologik imkoniyatlarini aniqlash hamda mashg'ulot yuklamasini moslashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi. An'anaviy mashg'ulotlarda yuklama ko'pincha umumiy yondashuv asosida belgilanadigan bo'lsa, wearable technologies yordamida mashg'ulot jarayoni individuallashtirilgan tarzda tashkil etildi. Bu esa sportchilarning jismoniy

chidamliligi va funksional barqarorligining oshishiga olib keldi. Tajriba guruhida mashqlarni bajarish aniqligining oshishi faqat murabbiy kuzatuv bilan emas, balki obyektiv raqamli monitoring mavjudligi bilan izohlanadi. Raqamli qurilmalar orqali qayd etilgan harakat parametrlari sportchilarga o'z texnikasini mustaqil ravishda baholash imkonini berdi. Natijada sportchilar o'z harakatlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish jarayonida faolroq ishtirok etdilar. Shuningdek, tadqiqot davomida muhim psixologik omillar ham kuzatildi. Sportchilar o'z jismoniy ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatiga ega bo'lgach, mashg'ulot jarayoniga nisbatan mas'uliyat va ichki motivatsiya darajasi oshdi. Raqamli ko'rsatkichlarning vizuallasuvi sportchilarda o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlarini shakllantirdi, bu esa mashg'ulot samaradorligining barqaror o'sishini ta'minladi.

Wearable technologies qo'llanilishi mashg'ulot jarayonini nafaqat nazorat qilinadigan, balki prognoz qilinadigan tizimga aylantirdi. Olingan ma'lumotlar asosida murabbiy mashg'ulot yuklamasini tezkor ravishda tuzatish, tiklanish jarayonlarini optimallashtirish hamda individual rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ldi. Mazkur yondashuv sport mashg'ulotlarining ilmiy-metodik asoslarini kuchaytirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari sensorli va kiyiladigan qurilmalar sport mashg'ulotlarini tashkil etishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini, ayniqsa fiziologik moslashuv, texnik aniqlik va motivatsion ko'rsatkichlarga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Sensorli va kiyiladigan qurilmalar (wearable technologies) yordamida mashg'ulot yuklamasini real vaqt rejimida nazorat qilish sportchilarning fiziologik moslashuv jarayonini tezlashtirdi. Bu holat xalqaro adabiyotlarda keng qayd etilgan "ichki yuklama" (masalan, yurak urish tezligi) va "tashqi yuklama" (harakat intensivligi, tezlanishlar, masofa) ko'rsatkichlarini birgalikda monitoring qilish orqali yuklamani optimallashtirish konsepsiyasi bilan mos keladi. Wearable sensorlar sportchilarning funksional javobini doimiy qayd etgani sababli mashg'ulot yuklamasi haddan ziyod oshib ketishi (overload) yoki yetarli bo'lmashligi (underload) holatlari kamayadi; natijada moslashuv yanada barqaror shakllanadi. Sport turlarida wearable qurilmalar orqali o'lgangan yuklama va jarohat xavfi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilgan tizimli tadqiqotlar ham yuklamani monitoring qilish jarohatlanish profilaktikasida muhimligini ko'rsatadi. Yurak urish tezligining optimallasuvi mashg'ulot yuklamasining ilmiy asosda boshqarilganligini tasdiqlaydi. Biroq xalqaro manbalarda yurak urishni o'lchashda qurilma turi muhim ekani alohida ta'kidlanadi: bilakka taqiladigan PPG sensorli soatlar ayrim sharoitlarda xatolik berishi, qurilmalar o'rtasida aniqlik farqi yuqori bo'lishi mumkin. Shu bois ilmiy-amaliy tavsiyalarda yuqori intensivlikda (HIIT, sprint) ko'krak kamarli HR sensorlar yoki validatsiyadan

o'tgan modellarni tanlash, hamda natijani standart mezonlar asosida talqin qilish tavsiya etiladi. Tajriba guruhida mashqlarni bajarish aniqligining oshishi faqat murabbiy kuzatuv yoki video bilan emas, balki obyektiv raqamli monitoring (tezlanish/harakat parametrlari, yurak urish dinamikasi, tiklanish ko'rsatkichlari) mavjudligi bilan izohlanadi. Xalqaro sharhlarda wearable sensorlar sport texnikasini takomillashtirish, harakat biomekanikasini tahlil qilish va trening samaradorligini oshirishda amaliy qiymatga ega ekani qayd etiladi; ayniqsa natijalar raqamli ko'rsatkichlar orqali doimiy ko'rinib turganda sportchida o'zini-o'zi nazorat qilish kuchayadi.

Bundan tashqari, xalqaro amaliyotda "Athlete Monitoring Systems (AMS)" yondashuvi keng tarqalgan bo'lib, unda wearable qurilmalardan kelgan ma'lumotlar yagona platformada jamlanadi, tahlil qilinadi va murabbiy qaror qabul qilishiga xizmat qiladi. Bunday tizimlar mashg'ulotni individuallashtirish, tiklanish strategiyasini belgilash va sportchi holatini dinamik kuzatishda samarali ekani ko'rsatiladi.

Shu bilan birga, sportning jamoaviy turlarida (xususan futbol) xalqaro standartlar wearable/EPTS texnologiyalarining xavfsizligi va ishlash sifatini baholashga alohida e'tibor qaratadi. FIFA EPTS standartlari qurilmalarning samaradorlik testlari va sifat belgisi orqali murabbiylar foydalanayotgan tizimning ishonchligini oshirishni maqsad qiladi; bu esa ilmiy tadqiqotlarda "o'lchov ishonchligi" masalasini amaliy jihatdan mustahkamlaydi. Umuman olganda, sizning tajriba natijalaringiz xalqaro tadqiqotlardagi xulosalar bilan uyg'un: wearable texnologiyalar:

- (1) yuklamani boshqarish va moslashuvni jadallashtirish;
- (2) texnik aniqlikni kuchaytirish;
- (3) sportchi motivatsiyasi va o'zini nazorat qilishni oshirish orqali mashg'ulot samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Biroq ilmiy aniqlik uchun metodik jihatdan qurilma turini to'g'ri tanlash, validatsiya masalasini ko'rsatish va o'lchov sharoitlarini (intensivlik, sport turi, sensor joylashuvi) aniq bayon qilish zarur. Mazkur tadqiqot wearable technologies asosida sport mashg'ulotlarini tashkil etish samaradorligini aniqlashga qaratildi. O'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari sensorli va kiyiladigan qurilmalar yordamida mashg'ulot yuklamasini monitoring qilish sport mashg'ulotlarining sifat ko'rsatkichlariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Tajriba guruhi natijalari wearable technologies qo'llanilishi sportchilarning fiziologik moslashuv jarayonini tezlashtirish, mashg'ulot intensivligini optimallashtirish hamda jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish imkonini berishini ko'rsatdi. Ayniqsa, yurak urish tezligining barqarorlashuvi mashg'ulot yuklamasining ilmiy asosda boshqarilganligini tasdiqlovchi muhim ko'rsatkich sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijalari wearable qurilmalar sport mashg'ulotlarini tashkil etishda obyektiv monitoring vositasini sifatida yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Mazkur texnologiyalar yordamida mashg'ulot jarayoni individuallashtirildi, yuklama darajasi optimallashtirildi va sportchilarning funksional imkoniyatlari yanada aniq baholandi. Bu esa mashg'ulot samaradorligining barqaror o'sishiga olib keldi. Shuningdek, wearable technologies sportchilarning mashg'ulot jarayoniga jalb etilish darajasi va ichki motivatsiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Sportchilarning o'z jismoniy ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatishi o'zini-o'zi nazorat qilish mexanizmlarining shakllanishiga xizmat qildi. Umuman olganda, tadqiqot wearable technologies asosida sport mashg'ulotlarini tashkil etish zamonaviy sport tayyorgarligi tizimida yuqori samaradorlikka ega innovatsion yondashuv ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Mazkur texnologiyalarni sport mashg'ulotlari jarayoniga keng joriy etish mashg'ulotlarni ilmiy asosda boshqarish, sport natijalarini yaxshilash hamda sportchilar tayyorgarligini optimallashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev A. (2020). Sport pedagogikasi asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov B. (2019). Jismoniy tarbiya va sport metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
3. Sattorov M. (2022). Sport mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari. Toshkent: Ilm Ziya.
4. Raximov Sh. (2021). Sport mashg'ulotlarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash masalalari. Jismoniy tarbiya va sport ilmiy-metodik jurnali, 3(2), 45–49.
5. Yuldashev U. (2023). Raqamli texnologiyalar asosida sport mashg'ulotlarini optimallashtirish. Pedagogika va sport, 2(1), 28–33.
6. Impellizzeri F. M., Marcora S. M., & Coutts A. J. (2019). Internal and external training load: 15 years on. International Journal of Sports Physiology and Performance, 14(2), 270–273. <https://doi.org/10.1123/ijsp.2018-0935>
7. Peake J. M., Kerr, G., & Sullivan J. P. (2018). A critical review of consumer wearables, mobile applications, and equipment for providing biofeedback, monitoring stress, and sleep in physically active populations. Frontiers in Physiology, 9, 743.
8. Seshadri D. R., Drummond C., Craker J., Rowbottom J. R., & Voos J. E. (2019). Wearable devices for sports: New integrated technologies allow coaches, physicians, and trainers to better understand the physical demands of athletes in real time. IEEE Pulse, 10(1), 38–43. <https://doi.org/10.1109/MPULS.2018.2876417>
9. Vanrenterghem J., Nedergaard N. J., Robinson M. A., & Drust B. (2017). Training load monitoring in team sports: A novel framework separating physiological and biomechanical load-adaptation pathways. Sports Medicine, 47(11), 2135–2142. <https://doi.org/10.1007/s40279-017-0714-2>
10. Cardinale M., & Varley M. C. (2017). Wearable training-monitoring technology: Applications, challenges, and opportunities. International Journal of Sports Physiology and Performance, 12(S2), S255–S262. <https://doi.org/10.1123/ijsp.2016-0537>

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 1/1

Нөкис — 2026

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәңзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uznipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 21.01.2026. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №